

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANA BİLİMDALI**

**ULUSAL GÜVENLİK-ÇEVRESEL GÜVENLİK EKSENİNDE
SİLAHLI KUVVETLER ÇEVRE İLİŞKİSİ**

Doktora Tezi

Tarık AK

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Bülent DURU

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ ANA BİLİMDALI

ULUSAL GÜVENLİK-ÇEVRESEL GÜVENLİK EKSENİNDE
SİLAHLI KUVVETLER ÇEVRE İLİŞKİSİ

Doktora Tezi

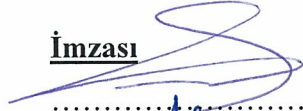
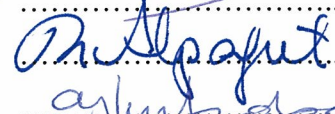
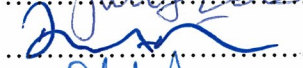

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Bülent DURU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı

Prof. Dr. Nesrin GÖKNOĞLU
Prof. Dr. Berna ALPAGUT
Prof. Dr. Bülent DURU
Doç. Dr. Bülent DURU
Doç. Dr. Tayfun GINAR

İmzası

Prof. Dr. Nesrin Göknoğlu

Prof. Dr. Berna Alpogut

Prof. Dr. Bülent Duru

Doç. Dr. Bülent Duru

Doç. Dr. Tayfun Gınar

Tez Sınav Tarihi...24.05.2013.....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (..../..../2013)

Tarık AK

.....

TEŐEKKÜR

Çalıőmam boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren hocalarım Prof.Dr.Berna ALPAGUT, Prof.Dr.Ayktu ÇOBAN, Prof.Dr.Nesrin ÇOBANOğLU, Doç.Dr.Bülent DURU ve Doç.Dr.Tayfun ÇINAR'a teőekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalıőmam boyunca manevi desteklerini daima hissettiğim sevgili eőim Pınar AK ve kızım Sare Defne AK'a sonsuz teőekkürler.

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	V
Kısaltmalar.....	VIII
Tablo ve Grafikler Listesi.....	XV
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK YAKLAŞIMINDA GENİŞLEME VE ÇEVRESEL GÜVENLİK

1. Kavram Olarak Güvenlik Tanımı.....	9
2. Ulusal Güvenlik Kavramı.....	11
3. Ulusal Güvenlik Kavramının Genişlemesi ve Çevre Faktörü.....	17
4. Çevresel Güvenlik Kavramı.....	34
5. Çevresel Güvenlik Kavramının Gelişim Evreleri.....	43
5.1. Geleneksel Güvenlik Açısından Çevresel Güvenlik Kavramı.....	45
5.2. Uluslararası Güvenlik İhtiyacı Olarak Çevresel Güvenlik Kavramı.....	50
5.3. İnsani Güvenlik Bakımından Çevresel Güvenlik Kavramı.....	55
6. Günümüzde Çevresel Güvenlik Kavramının Prensipleri.....	59
6.1. Ekolojik Dengenin Korunması.....	60
6.2. Çevresel Çatışmanın Önlenmesi.....	61
6.3. Çevresel İşbirliği Faaliyetinin Desteklenmesi.....	64
6.4. Ulus Devletin İşlev ve Rolünün Sorgulanması.....	64
6.5. Askeri Faaliyetlerin Çevresel Etkisinin Azaltılması.....	65
6.6. Demokrasi ve İnsan Haklarının Önemselenmesi	66
6.7. Sürdürülebilir İktisadi Faaliyetin Desteklenmesi	67
6.8. Nüfus Artışının Olumsuz Etkisinin Azaltılması.....	68
6.9. Çevresel Göçün Azaltılması.....	70
6.10. Şehirleşme Sürecinde Kaynak Güvenliğinin Sağlanması.....	72
6.11. Yoksulluğun Azaltılması.....	74
Bölüm Değerlendirmesi.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERİ UNSURLAR AÇISINDAN ÇEVRESEL GÜVENLİK

1. Askeri Unsurlar ve Çevre Faktörü	79
2. Askeri Unsurların Çevre Üzerine Etkisi.....	101
3. Askeri Unsurlarda Çevresel Güvenlik Kavramının Gelişimi.....	107
3.1. BM Genel Kurulu.....	114
3.2. BM Güvenlik Konseyi.....	116
3.3. BM Çevre Programı.....	122
3.4. BM Milenyum Projesi.....	125
3.5. NATO.....	127
3.5.1. NATO'nun Çevresel Güvenlik Konusunda Kurumsal Gelişmeleri....	131
3.5.1.1. NATO Bilim Komitesi.....	131
3.5.1.2. Barış ve Güvenlik İçin Bilim Komitesi.....	132
3.5.1.3. Modern Toplum Sorunları Komitesi.....	133
3.5.1.4. Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi.....	135
3.5.1.5. Savunma ve Çevre Uzmanlar Grubu.....	136
3.5.2. NATO Askeri Unsurlarının Çevresel Etkilerinin Azaltılması.....	136
3.5.2.1. Çevre Yönetim Sisteminin Oluşturulması.....	137
3.5.2.2. Çevre Eğitimleri.....	148
3.6. ENVSEC.....	150
3.7. Avrupa Birliği.....	152
3.7.1. DEFNET.....	156
3.7.2. Natura 2000 Ağı.....	157
3.8. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı.....	160
3.9. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı.....	164
3.10. Amerika Birleşik Devletleri.....	166
3.11. Birleşik Krallık.....	179
3.12. Rusya Federasyonu.....	185
3.13. Slovenya.....	194
Bölüm Değerlendirmesi.....	200

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİLAHLI KUVVETLER VE ÇEVRESEL GÜVENLİK

1. TSK ve Çevresel Güvenlik Kavramı.....	203
2. TSK ve Çevre Yönetimi.....	216
3. TSK ve Çevresel Etkinin Azaltılması.....	226
3.1. Atıkların Yönetimi ve Kontrolü.....	229
3.2. Kirlilik Kontrolü.....	241
4. TSK ve Ağaçlandırma Faaliyetleri.....	254
5. Çevre Eğitim Faaliyetleri.....	256
6. Mühimmatların Yönetimi ve İmhası.....	259
7. Kaynak Kullanımında Verimlilik Faaliyetleri.....	261
8. Kamu Harcamalarının Denetimi.....	265
9. Tarihi ve Kültürel Varlıkların Korunması.....	268
10. Çevre Kolluk Faaliyetleri.....	269
11. Savaş Döneminde TSK ve Çevre İlişkisi.....	276
Bölüm Değerlendirmesi.....	294
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	298
KAYNAKÇA.....	308
ÖZET.....	370
ABSTRACT.....	371

KISALTMALAR LİSTESİ

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AB** : Avrupa Birliği
- AFAD** : Afet Acil Durum Yönetim Başkanlığı
- AGİT** : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
(Organization for Security and Cooperation in Europe-OSCE)
- a.g.e.** : adı geçen eser
- a.g.m.** : adı geçen makale
- a.g.k.** : adı geçen kaynak
- AJEPP** : Allied Joint Environmental Protection Publications
(Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayınları)
- AMEC** : Arctic Military Environmental Cooperation
(Kutup Bölgesi Askeri Çevresel İşbirliği Anlaşması)
- AMEPP** : Allied Maritime Environmental Protection Publication
(Müttefik Deniz Çevre Koruma Yayınları)
- ASAM** : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
- ASEAN** : Association of Southeast Asian Nations
(Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)
- AYGEİY** : Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik
- AT** : Avrupa Topluluğu
- ATESE** : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
- BGDM** : Bölgesel Atık Depolama Merkezi
- BK** : Birleşik Krallık
- BM** : Birleşmiş Milletler
(United Nations-UN)
- CBD** : Convention on Biological Diversity
(Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi)
- CCMS** : Committe on the Challenges of Modern Society
(Modern Toplum Sorunları Komitesi)
- CFC** : Chlorofluorocarbon
(Kloroflorokarbon)

- CFSP** : Common Foreign and Security Policy
(Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası-OGSP)
- CGG** : United Nations Commission of Global Governance
(BM Küresel Yönetişim Komisyonu)
- CIA** : Central Intelligence Agency
(Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
- CTBT** : Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty
(Kapsamlı Test Yasağı Sözleşmesi)
- ÇHC** : Çin Halk Cumhuriyeti
- ÇYP** : Çevre Yönetim Planı
- çev.** : Çeviren
- ÇYS** : Çevre Yönetim Sistemi
- DEFNET** : Defence Network
(Savunma Ağı)
- der.** : derleyen
- DIA** : US Defence Intelligence Agency
(ABD Savunma İstihbarat Örgütü-SİÖ)
- Dz.K.K.** : Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
- DoD** : USA Department of Defense
(ABD Savunma Bakanlığı)
- EADRCC** : The Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre
(Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi)
- EAPC** : The Euro-Atlantic Partnership Council
(Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi)
- ECSP** : Environmental Change and Security Project
(Çevresel Değişim ve Güvenlik Projeleri)
- ed.** : derleyen
- eds.** : derleyenler
- EEA** : European Environment Agency
(Avrupa Çevre Ajansı)
- EGEKY** : Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği

- EMAS** : European Eco-Management and Audit Scheme
(Eko-Yönetim ve Denetim Programı)
- ENCOP** : Environment and Conflict Project
(Çevre ve Çatışma Projesi)
- ENMOD** : Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme
(The Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques)
- ENVSEC** : Environmental and Security Initiative
(Çevre ve Güvenlik Girişimi)
- EPA** : USA Environmental Protection Agency
(Çevre Koruma Ajansı)
- EPDK** : Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
- ESC** : Emerging Security Challenges
(Yükselen Güvenlik Sorunları)
- FAO** : Food and Agriculture Organization of the United Nations
(Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
- GATA** : Gülhane Askeri Tıp Akademisi
- ha** : Hektar
- HEK** : Hurda Enkaz Köhne
- HKDYY** : Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği
- IAEA** : The International Atomic Energy Agency
(Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)
- IFC** : International Finance Corporation
(Uluslararası Finans Kurumu)
- IG** : Isıl Gücü
- IKHKKY** : Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği
- ILO** : International Labor Organization
(Uluslararası Çalışma Örgütü)
- IMF** : International Monetary Fund
(Uluslararası Para Fonu)

- IOSH** : Institute of Occupational Safety & Health
(İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü)
- IPCC** : Intergovernmental Panel on Climate Change
(Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli)
- IPCC** : Integrated Pollution Prevention and Control
(Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol)
- IPPC** : Integrated Pollution Prevention and Control Directive
(Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifi)
- IOSH** : The Institute of Occupational Safety and Health
(İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü)
- IWC** : International Whaling Commission
(Uluslararası Balınacılık Kurulu)
- JALDEM** : Jandarma Alınan Dersler Merkezi
- J.Gn.K** : Jandarma Genel Komutanlığı
- KBRN** : Kimyasal, Biyolojik, Radyasyon ve Nükleer Tehlikeli Maddeler
- K.K.K.** : Kara Kuvvetleri Komutanlığı
- K.K.lığı** : Kuvvet Komutanlığı
- LIFE** : L'Instrument Financier pour l'Environnement
(The Financing Instrument for the Environment)
(Çevre için Finansal Araç)
- Loj.K.** : Lojistik Komutanlığı
- MAAT** : Mühimmat Ayırma ve Ayıklama Tesisi
- MARPOL**: International Convention for the Prevention of Pollution From Ships
(Marine Pollution)
- MC** : Milletler Cemiyeti
- MC** : Military Committe
(Askeri Komite)
- MHB** : Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni Dergisi
- MKEK** : Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu
- MOD** : United Kingtom Ministry of Defence
(Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı)

MOU	: Memorandum of Understanding (Mutabakat Muhtırası)
MWS	: Max Weber Studies (Max Weber alışmaları)
NAC	: The North Atlantic Council (Kuzey Atlantik Konseyi)
NACC	: The North Atlantic Cooperation Council (Kuzey Atlantik Ortaklık Konseyi)
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
No.	: Number (Sayı)
Nu.	: Numaralı
NSC	: NATO Science Committee (Nato Bilim Komitesi)
NSPA	: NATO Support Agency (NATO İkmal Ajansı)
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Devolepment (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OGSP	: Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (Common Foreign and Security Policy- CFSP)
ÖTL	: Ömrünü Tamamlamış Lastikler
PfP	: Partnership for Peace (Barış İçin Ortaklık-BİÖ)
PPC	: Political and Partnerships Committee (Siyasi ve Ortaklık Komitesi)
PRIO	: Peace Research Institute Oslo (Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü)
REC	: Regional Environmental Centre (Bölgesel evre Merkezi)
RECIEL	: Review of European Community& International Environmental Law
REPI	: Readiness and Environmental Protection Initiative (Hazırlık ve evre Koruma Girişimi)

- RG** : Resmi Gazete
- SATEM** : Savunma Sanayi ve Teknoloji Eğitim Merkezi
- SCOM** : NATO Science Committee
(NATO Bilim Konseyi)
- S.G.K.** : Sahil Güvenlik Komutanlığı
- SIPRI** : Stockholm International Peace Research Institute
(Stokholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
- SHP** : Stratejik Hedef Planı
- SKHKKY** : Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği
- SKKY** : Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği
- SOFA** : Status of Forces Agreement
(Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi)
- SPS** : The Science for Peace and Security Programme
(Barış ve Güvenlik İçin Bilim Komitesi)
- STANAG** : Standardisation Agreement
(Standardizasyon Sözleşmesi)
- TAKY** : Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği
- TCK** : Türk Ceza Kanunu
- TSK** : Türk Silahlı Kuvvetleri
- IAEA** : International Atomic Energy Agency
(Uluslararası Atom Enerji Ajansı)
- UATF** : Ulusal Atık Taşıma Formu
- UCM** : Uluslararası Ceza Mahkemesi
- UİH** : Uluslararası İnsani Hukuk
(International Humanitarian Law)
- UNCED** : The United Nations Conference on Environment and Development
(Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı)
- UNCLOS** : The United Nations' Convention on the Law of the Sea
(Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi)
- UNDP** : The United Nations Development Programme
(Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı-BMKP)

- UNEP** : The United Nations Environment Programme
(Birleşmiş Milletler Çevre Programı-BMÇP)
- UNECE** : The United Nations Economic Commission for Europe
(Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu)
- UNESCO** : The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
- UNFCCC** : The United Nations Framework Convention on Climate Change
(BM İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesi)
- UNFPA** : The United Nations Population Fund
(BM Nüfus Fonu)
- UNGGC** : The United Nations Global Governance Commission
(BM Küresel Yönetişim Komisyonu)
- UNHCR** : The United Nations High Commissioner for Refugees
(Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)
- UN-OCHA**: The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian
Affairs (BM İnsani İşler Koordinasyon Merkezi)
- Vol.** : Volume (Cilt)
- WCED** : The World Commission on Environment and Development
(Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu)
- WFP** : The World Food Programme
(BM Dünya Gıda Programı)
- WHC** : The World Heritage Convention
(Dünya Mirası Sözleşmesi)
- WMO** : The World Meteorological Organisation
(Dünya Meteoroloji Örgütü)
- WSSD** : The World Summit on Sustainable Development
(Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi)
- WTO** : The World Trade Organization
(Dünya Ticaret Örgütü)
- WWF** : The World Wild Fund for Nature
- YAS** : Yer Altı Suları

TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo-I	Silahlı Kuvvetler İçin Gerekli Harekât Alanının Tarih Boyunca Artışı.....	102
Tablo-II	Askeri Araçlara Ait Enerji Tüketim Miktarları.....	104
Tablo-III	Sloven Toplumuna Göre Tehdit Algılamaları.....	196
Tablo-IV	TSK'yı Çevresel Güvenlik Bağlamında İlgilendiren Kanun ve Yönetmelikler.....	206
Tablo-V	TSK'nın Çevresel Güvenlik Bağlamında Değerlendirilebilecek Yönerge ve Talimatları.....	208
Tablo-VI	2006-2011 Yılları Arasında Çevre Suçlarının Yıllara Göre Oranı...	275
Tablo-VII	Atık Kuralları.....	284
Tablo-VIII	Katı Atık Standartları.....	286
Tablo-IX	Önemli Hava Kirliliği Kaynakları ve Kirleticiler.....	290
Tablo-X	Atık Yakma Emisyon Standartları.....	291
Tablo-XI	Tavsiye Edilen Maksimum Gürültü Seviyeleri.....	292
Grafik-I	2009 yılı Kabahatlerin Türlerine Göre Dağılımı.....	272
Grafik-II	2010 yılı Kabahatlerin Türlerine Göre Dağılımı.....	272
Grafik-III	2009 yılı Çevre Suçlarının Türlerine Göre Dağılımı.....	273
Grafik-IV	2010 yılı Çevre Suçlarının Türlerine Göre Dağılımı.....	274
Grafik-V	2006-2011 Yılları Arasında Çevre Suçlarının Yıllara Göre Oranı...	274

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU VE AMACI

Çalışmanın temel amacı, devletten bireye doğru çoğulculuşan güvenlik anlayışı temelinde çevresel güvenlik yaklaşımının gelişimi ve askeri unsurlar ile ilişkisini incelemektir. Günümüzde çevresel güvenlik, çoğulculuşan güvenlik algısı içerisinde önemi daha da artan bir kavram olmuştur. Kavramın ilgi görmesinin en önemli nedeni, çevrenin güvenlik eksenini üzerinden insanlık ve kurduğu medeniyet üzerinde bir aktör olarak şimdiye kadar hiç olmadığı kadar kendisini göstermiş olmasıdır. Bu durum, çevresel güvenlik kavramının ulusal ve uluslararası alanda devlet başta olmak üzere silahlı kuvvetler, uluslararası hükümet ve sivil toplum örgütleri, sanayi ve iktisadi kurumlar ile bilim camiası gibi çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda yeniden değerlendirilmesine neden olmaktadır.

Güvenlik kavramını açıklamaya çalışan geleneksel yaklaşımlar için ulus devlet ve askeri güvenlik vazgeçilmezdir. Ancak, Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemden itibaren son otuz yıl içerisinde çevresel koşullar; toplumlar üzerinde askeri güvenlik konuları dâhil olmak üzere herhangi bir ideoloji, toplumsal statü, sınıf ve katman gözetmeden ulus üstü bir risk toplumu oluşturmuş, geleneksel güvenliğin farklılaşması ve çeşitlenmesine yol açan nedenlerden birisi olmuştur.

Ekolojik, siyasal, ekonomik ve toplumsal olmak üzere birçok boyutu kapsayan yeni güvenlik yaklaşımlarının politik uygulanabilirliğine yönelik çabalar, en çok ulus devlet düzeyindeki ulusal güvenlik yaklaşımını etkilemiştir. Özellikle çevresel güvenlik kavramının bireyden devlete kadar insan, çevre, toplum ve sivil toplum örgütleri gibi farklı aktörleri güvenlik alanının içerisine dâhil etmesi, askeri unsurlar gibi geleneksel güvenlik aktörleriyle arasında yeni rol ve çıkar alanları açısından çevre lehine gerilimler yaşanmasına yol açmıştır. Bunun en önemli yansıması, yeni güvenlik yaklaşımlarında askeri gücün rolünün değerlendirilmesi ve çevre duyarlılığına ilişkin yaptırımların getirilmesidir. Uluslararası alanda da silahlı kuvvetlerle ilgili olarak son on yılda hem ulusal seviyede anayasada yer alan çevre

lehine yasalar çerçevesinde, hem de Soğuk Savaş sonrası dünyada değişen güvenlik yaklaşımları kapsamında NATO, AB gibi organizasyonların çatısı altında çevreyle ilgili yeni düzenlemeler gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Aslında askeri birimlerin çevreye olumsuz etkisi bilinmesine rağmen, sosyal bilimlerde literatür içinde bu konuda araştırmalara yeterince yer verilmiş değildir. Askeri unsurların sera gazları ve ozon tabakasının incelmeye sebep olan maddelerin emisyonları, gürültü, atık su, hava kirliliği ve toprak kirlilikleri, savaş ve nükleer silahların meydana getirdiği çevre felaketleri doğal çevre üzerindeki tahmin edilmesi güç etkilerinden bazılarıdır. Bu etki günümüzde kaynak ihtiyaçlarına olan talep arttıkça daha da önem kazanmaktadır.

Askeri güvenlik ve aktörlerinin; çevre ve güvenlik bakımından önemi bilindiğinden, çalışmanın konusunu çevresel güvenliğin askeri unsurlar üzerinde etkisi ve bu etkinin Türkiye’de Silahlı Kuvvetler bağlamında incelenmesi oluşturmuştur.

II. KAPSAM VE ARAŞTIRMA SORULARI

A. Kapsam

Çalışma, Giriş ve Sonuç dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın konusu ve amacının ardından çalışmanın temelini oluşturan araştırma soruları sıralanarak, izlenen yöntem belirtilmiştir.

Çalışmanın “Güvenlik Yaklaşımında Genişleme ve Çevresel Güvenlik” başlıklı birinci bölümünde, öncelikle güvenlik kavramı açıklanmış ve çevresel güvenlik tanımına ulaşılmıştır. Çevresel güvenliğin sağlanmasına ilişkin pratik sahanın ulusal güvenlik yaklaşımı olması sebebiyle, temel kavram sayılan geleneksel güvenlik kavramına bölüm içerisinde değinilmiştir. Bunun en önemli nedeni, hem yeni bir yaklaşımın “eski”yle anlaşılır ve anlamlı hale geldiği önermesinden yola çıkmak, hem de ulusal güvenlik yaklaşımının çevresel güvenlik anlayışına doğru

gerçekleştirdiği evrimleşme sürecini daha iyi anlaşılır kılmaktır. Böylece çevresel güvenlik kavramının tarihsel gelişimi daha anlaşılır şekilde ortaya konmuş, siyasal süreçler içerisinde kullanılan metotlar, risk alanları, prensipleri ve aktörleri açıklık kazanmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında toplumsal ve ekonomik süreçler, devletlerin geleneksel güvenlik yaklaşımları üzerinde çok fazla değişim baskısı yaratmıştır. Özellikle geleneksel tehditlerin niteliğinde, güvenliğin anlamı ve güvenliği sağlayan birimlerin kimliği ile ilgili yargılar tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde çevresel tehditlerle ilgili mevcut güvenlik kavramlarının yeniden tanımlanması ve kapsamının arttırılmasına yönelik çalışmaların, siyaset ve politika bağlamında karşılık bulmaya başlamasının nedeni budur. Çevresel güvenlik tartışmalarının en çok Kuzey Amerika ve Avrupa'da yapıldığı, çevre ile güvenlik arasında ilişki kurulurken dar anlamı seçenlerin hala devlet merkezli askeri çatışmalara yaklaştığı, geniş anlamda değerlendirenlerin ise çevreyi ve insanı değerli kılma çabasında olduğu görülmüştür. Çevresel güvenlik yaklaşımı, entelektüel düzeyde modern devlet ve ileri sanayi toplumlarının eleştirisine de katkı yapmıştır. Bu sayede; günümüz ekonomik süreçleri, tüketim toplumları ve mevcut devlet akli eleştirilmiştir.

“Askeri Unsurlar Açısından Çevresel Güvenlik” başlıklı ikinci bölümde, çevresel güvenlik yaklaşımına karşı dünyada uluslararası örgütlenmeler ile birlikte, ulus devlet askeri unsurlarının yapısal ve işlevsel dönüşümleri açıklanmış, kurum içi hangi tedbirlerin alınması gerekliliği üzerine yöntemler incelenmiştir. Geleneksel güvenliğe çevre açısından yaklaşımın geleneksel güvenliği kendi kendine güçlendiren bir kısır döngü yarattığı görülmüştür. Geleneksel anlayış temelinde güvenli bir çevre yaratılması için yapılan savaşların yine daha fazla çevresel bozulma ve kirliliklere yol açtığı, toplum nezdinde yıkım ve yoksulluk yarattığı kabul edilmiştir.

Günümüzde karşılaşılan çevre sorunları, çatışma ve savaşlar nedeniyle daha da fazla artmaktadır. Özellikle tatbikat ve eğitimler ile savaş ve çatışma bölgelerinde yaşanan çevre sorunları çoğu zaman kaynaklandığı ülkelerle sınırlı kalmayarak, hem doğal çevrenin tahribatına hem de bölge ülkelerin yaşam kalitesine zarar vermektedir. Savaşan ülkelerden hiç birisinin çevre sorunlarını tek başına

çözebilecek teknik imkânlarla ve mali güce sahip olmaması, askeri güvenlik ile çevresel güvenlik arasındaki ilişkinin çevre açısından hayati öneminin göstergesi sayılabilir.

“Türkiye’de Silahlı Kuvvetler ve Çevresel Güvenlik” başlıklı üçüncü bölümde ise, Silahlı Kuvvetler bünyesinde çevresel güvenlik ve çevre hasssiyetine ilişkin işlevsel ve yapısal düzenlemeler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda öngörülen görev ve sorumluluklar ile alınması gereken temel önlemler, uluslararası ve Türkiye'deki hukuki düzenlemeleri kapsayacak biçimde değinilmiştir.

B. Araştırma Soruları

Sanayi devriminden bu yana askeri unsurların gücü ve niteliği günümüze kadar artarak devam etmiş, bununla birlikte doğal çevre üzerindeki etkisi ise tahmin edilmesi güç boyutlara ulaşmıştır. Askeri unsurların doğal çevre üzerindeki etkisi enerji ve kaynak tüketiminden askeri unsurların atık ve zehirli madde oluşturmalarına kadar artırılabilir. Buna rağmen askeri tesislerin, tatbikatların ve savaşın başta iklim değişikliği olmak üzere çevreye etkileri konusunda çalışılan bilimsel araştırmalar, konunun önemine uygun biçimde ve sayıda değildir. Konuyla ilgili çalışmaların eksik olduğu söylenebilir.

Çevresel güvenlik yaklaşımında, temel değer olarak birey ve toplumların yaşamı için gerekli olan çevre ve yaşam destek sistemlerinin korunması esas alındığından öncelikli olarak ekolojik dengenin korunması hedeflenmektedir. Bu nedenle çevreye olumsuz etkisi olabilecek ancak geleneksel güvenlik açısından meşru görünen askeri unsurlar ile çatışma ve araçları, çevresel değişimin önemli bir sebebi sayılması bakımından temel güvensizlik kaynağı kabul edilmiştir. Ayrıca, şiddetin yarattığı çevresel güvensizlik daha fazla savaşa, bu da daha fazla çevresel güvensizliğe neden olmaktadır. Söz konusu güvensizlik halinin önlenmesi için doğrusal bir şiddete neden olabilecek aktörlerin ve bu durumu yaratan eylemlerinin durdurulması hâkim görüş olarak kabul edilmiştir.

Bu kapsamda yapılan çalışmanın temel sorusu “Güvenlik algılamaları ekseninde çevresel güvenlik yaklaşımının geleneksel güvenlik aktörü olan askeri unsurlar üzerindeki etkisinin ne olduğudur.” Bu bağlamda, çevresel güvenlik yaklaşımının temel dayanakları ve bunların askeri unsurlar ile ilişkisi incelenecektir. Çalışmayla ilgili olarak yapılan incelemeler sırasında teorik ve ampirik kanıt azlığıyla karşılaşılmaması nedeniyle, çalışmaya araştırma soruları üzerinden gidilmiştir. Bu amaca uygun olarak birbirleriyle bütünleşen şu araştırma sorularına cevap aranmıştır.

İlki, “Günümüzde çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı” sorusudur. İkincisi, “Askeri unsurların günümüzde çevresel güvenliğe yer verip vermediği” sorusudur. Buradan hareketle üçüncü olarak “Çevresel güvenlik anlayışının kurumsal boyutta, Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı” sorularına cevap aranmıştır.

Dünyada devletlerin çevre ve çevreye ilişkin tehditlerle yerel, bölgesel ve küresel düzeyde karşılaşması ve bunlarla mücadele etmek zorunda olması mevcut aktörlerin yeniden tanımlanması ve yapılandırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ulusal güvenliğin çevresel güvenlik ekseninde genişlemesiyle askeri aktörlerin de bu kapsamda sorgulanması önem kazanmıştır. Doğa-toplum ilişkilerinin yeniden kavranması, hali hazır sorunların çözülmesi ve uygun politikaların geliştirilmesi için çevresel güvenlik yaklaşımı kapsamında askeri aktörlerin yeniden tanımlanmasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

III. SINIRLILIKLAR

Çalışma yapılırken askeri unsurlarca, kirlilik ve atık faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkisi üç safhada görülmüştür. Bu aşamalar modern savaşların çevresel etkisi başlığında altında da ifade edilebilmektedir. İlk safha askeri unsurların savaşa hazırlık sırasındaki faaliyetlerini kapsamaktadır. İkincisi, savaş sırasında yaşanan çevresel etkilerdir. Üçüncü safha ise savaş sonrasında kısa ve uzun vadede çevrede ortaya çıkan olumsuzluklardır.

Çalışmada, silahlı kuvvetlerin barış dönemi diye ifade edilen ve savaşın olmadığı safha ile savaş zamanında askeri unsurların askeri harekât ve harekât görevlerinde dikkate alınan çevresel konu ve faaliyetler ele alınmıştır. Çalışma içerisinde, sivil sektörde olup savunma sanayi gibi faaliyetleri icra eden kurum ve kuruluşlar ile askeri unsurların savaş sonrası çevresel etkilerine ilişkin hususlar dâhil edilmemiştir.

Ayrıca, Türkiye’de Silahlı Kuvvetler’in çevresel güvenlik ve çevre konusuna dokümanlarında yer verip vermediğine ilişkin yapılan literatür taramasında silahlı kuvvetlere ait “Gizli” gizlilik dereceli dokümanlar yer almamıştır.

IV. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çevresel güvenlik konusunun siyasal, ekonomik, toplumsal ve ekolojik süreçlerden etkilenmesi çalışmada disiplinlerarası bir yaklaşımı gerekli kılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için çevresel güvenliğe ilişkin farklı disiplinlerin yaklaşımları üzerinden kavramsal çerçeve oluşturulmak istenmiş, karşılaşılan örneklerle çalışma desteklenmiştir. Konuyla ilgili olarak oluşmuş mevzuat, sempozyum, konferans belgeleri, yayınlanmış istatistikler, konuşma notları, raporlar ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır. Çalışma, literatür taraması şeklinde yapılmıştır. Literatür taraması, kitap, yönerge, makale, rapor ve internet kaynaklarını tarama şeklinde gerçekleştirilmiştir. Makale, kitap ve raporlarda; 1995’li yıllardan itibaren olanlar taranmış, bunun yanında daha çok 2000’li yıllarda yapılmış olanlar tercih edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜVENLİK YAKLAŞIMINDA GENİŞLEME VE ÇEVRESEL GÜVENLİK

Günümüzde karşılaşılan ekolojik bunalım, çağımızın önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle doğal kaynakların geri dönülemez biçimde tahrip edilmesi ve doğal çevrenin maruz kaldığı baskılar, insanlığın geleceği konusunda karamsarlığa sebep olmuştur.

Küresel düzeyde meydana gelen çevre sorunlarının belirli bir coğrafyada sınırlı kalmak yerine devletlerin meşru sınır alanlarını aşarak, yerel olmaktan çıktığı ve tüm canlı ve cansız varlıkları her yer ve zamanda tehdit edecek boyutlara ulaştığı görülmektedir.¹

Çevre sorunları ve bunların olumsuz tezahürlerine karşı, insanlığın hazırlıklı olma çabası ve buna yönelik politika ve yaklaşımlar, çevre meselesinin güvenlik eksenli tartışmalarda kendini göstermesini sağlamıştır. Konuyla ilgili olarak ortaya çıkan güvenlik boyutunun inşası sürecinde, çevrenin bizatihi kendisinden başlayarak insan ve devlete kadar “hangi seviyede” ve “kimin güvenliği” meselesi sorgulanmış; yapılan tartışmalar, insanların siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatı üzerinde etkili olmuştur.

İlk bakışta çevre ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkinin zorlayıcı gibi görünmüş olmasına rağmen, çevresel değişimin doğal çevre ile toplum üzerinde meydana getirdiği ve gelecekte getirebileceği değişim, sosyal bozulma ve çatışmalar bu güvenlik bağının kurulmasının temelini teşkil etmiştir.²

Çevresel güvenliğin kavramlaştırılma sürecine bakıldığında, güvenliği sağlanacak varlığın insan olduğu ön kabulüyle karşılaşılmaktadır. Çevrenin kendisinin de güvenliğin öznesi olmasına yönelik etik tartışmalar yapılırsa da,

¹ Richard E. Benedick, “Human Population and Environmental Stresses in the Twenty-First Century”, **ECSP**, Report-6, 2000, s.6; Nesrin Algan, “Türk Boğazlarında Çevresel Güvenlik”, **Mülkiye**, Cilt 26, Sayı 234, 2002, s.22; Selim Kılıç, “Küreselleşme Sürecinde Ekonomik, Ekolojik ve Toplumsal Riskler”, **Akademik İncelemeler**, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s.34.

² OECD DAC Working Party, **State of the Art Review of Environment, Security and Development Co-operation**, Working Paper, 2000, s.5.

güvenlik kavramında etkisini göstermeye devam eden hakim realist paradigma insanlığın güç ilişkilerini meşru,³ fiziki varlığını güvenliğin öznesi saymaya devam etmiştir.⁴

Çevre ise, güvenliği sağlanması gereken özne değil, güvenli hale getirme eyleminin mekânı ve konusunu teşkil etmektedir. Buradan hareketle; çevresel güvenliğin, insanların bireysel güvenliğinden devletlerin ulusal ve uluslararası güvenliğine kadar, bireysel düzeydeki faaliyetlerde mevcut olan güvenlik mantığının kolektif düzeyde yeniden üretilmesiyle oluşturulduğu söylenebilir.⁵

Çevrenin; insanlar açısından güvenlik kavramı haline getirilmesinin ilk örgütlü çabaları, çevresel değişimi ve toplumsal sonuçlarını kendisine yönelik tehdit olarak algılamış olan devletlerin ulusal güvenlik yaklaşımlarında yaşanmıştır.⁶

Çevrenin bir etken olarak başta ulusal güvenlik olmak üzere güvenlik meselelerinin içerisinde yer alması, çevrenin küresel etkilerin ön plana çıkmasıyla birlikte 1970'li yıllarda başlamış,⁷ 1990'lı yıllarda ağırlık kazanmıştır. Bu süreç içerisinde, çevresel güvenliğin uluslararası ortamda dayanışma bilincine vurgu yapması, uluslararası sistem yaklaşımlarının ve işbirliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Uluslararası ortamda çevreye yönelik hassasiyetlere yer verilmesi, uluslararası çevre hukuk normlarının, çevresel işbirliği ilişkilerinin ve sürdürülebilir siyasi ve ekonomi politikalarının oluşmasına vesile olmuştur. Bu sayede bizatihi çevre konusu, devletlerin anayasal ve hukuki metinlerinde özne olarak yer almaya başlamış, ekolojik temele dayalı etik hareketlere doğru kazanım sağlanmıştır.

Ulusal güvenlik yaklaşımları içerisinde vazgeçilmez görülen askeri unsurlar ise, çevresel güvenlik açısından da her dönemde önemli bir aktör olarak görülmüştür. Askeri unsurların; bir taraftan çevresel koşullara olumsuz etki yapması ve güvenlik açısından atfedilen rolün yeniden değerlendirilmesi, diğer taraftan da çevre açısından

³ Bülent Uğrasız, "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s.143.

⁴ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 71.

⁵ John Vogler, "Küreselleşmenin Çevresel Boyutları ve Güvenlik Stratejileri", N.Reşat Ödün (der.) **Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003, s.48.

⁶ Anne V. Whyte, "Environmental Security", Neil J. Smelser, Paul B. Bates (eds.), **International Encyclopedia of the Social on Behavioral Sciences**, Pergamon, Oxford, 2001, s.4663.

⁷ Nesrin Algan, "Environmental Security in the Aegean Sea", Mustafa Aydın, Kostas Ifantis (eds.) **Turkish-Greek Relations; The Security Dilemma in the Aegean**, Routledge, London, 2004, s.187.

değerlendirilebilecek yüksek teknoloji imkân ve kabiliyeti çevresel güvenlik açısından önemini ortaya koymuştur.

Günümüzde çevresel güvenlik anlayışının da katkısıyla, ulusal güvenlik boyutunun geleneksel yapısından uluslararası toplum ve insani güvenliğe doğru genişlemesi, her düzeydeki askeri unsurların meşru etki alanında ve işlevinde azalmayla sonuçlanmaktadır.

Silahlı kuvvetler ve çevre ilişkisinin anlaşılabilmesi için öncelikle bu bölümde kavramsal bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. İlk olarak, çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı sorusuna, müteakiben de günümüzde ulusal güvenliğin en önemli aktörü kabul edilen askeri unsurların çevresel güvenliğe yer verip vermediği sorusuna cevap aranmıştır.

Bu kapsamda sırasıyla; güvenlik, ulusal güvenlik ve çevresel güvenlik kavramlarının gelişim süreçleri analiz edilmeye çalışılmış, ardından ulus devletlerin ve uluslararası örgütlerin askeri güvenlik faaliyetlerini icra ederken çevresel güvenlikle ilişkileri, bakış açıları ve uygulama esaslarının incelenmesine gayret gösterilmiştir.

1. Kavram Olarak Güvenlik Tanımı

Güvenlik, yaşam içerisinde tek bir insandan başlayarak toplum ve devlet gibi sosyal örgütlenme biçimlerine kadar genişlemiş bir kavramdır. Abraham Maslow'un insan ihtiyaç hiyerarşileri içerisinde güvenlik ihtiyacı hususu, yeme ve barınmadan sonra ikinci önemli basamak olarak görülmüştür.⁸

Güvenlik, kavram olarak korku, tehlike ve tehditlerden özgür hissetme hali olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan güvenliğin hem fiziksel ve psikolojik boyutu olduğu, hem de subjektif ve objektif tanımlamalara açık olduğu kolayca anlaşılabilir. Özellikle kavram, psikolojik ve duygusal boyutu bakımından zihinsel süreçleri barındırması ile güvenliğin subjektif tarafına vurgu yapmaktadır.

⁸ Hamdi Aydın, "Toplumsal Güvenlik ve Yerel Siyaset", **Yerel Siyaset**, Okutan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.308.

Nitekim subjektif güvenlik durumu, değerlere saldırı korkusunun ön plana çıkarılması ve bu saldırıların olmaması olarak tarif edilmektedir. Eğer subjektif güvenliğe ağırlık verilirse tehdit durumu ile tehdiye yönelik tedbir ve önlemlere yapılan vurgu daha çok önem kazanmaktadır. Objektif bir güvenlik tanımında ise kazanılan değerlere karşı sadece tehdidin yokluğu belirtilirken, tedbirler ve önlemler kısmına ağırlık diğeri kadar yoğun olmamaktadır.⁹

Zihinsel süreçler içerisinde güvenlik, başkaları tarafından yapılan zararlara karşı güvende hissetme haline karşılık gelirken;¹⁰ fiziksel güvenlik, toplumların hayat alanını çevreleyen ve sınırlarının başkaları tarafından yapılacak saldırı ve tehditlerden uzak tutulması olarak benimsenmiştir.¹¹ Burada güvenlik kavramının açıklanmasında iki kavramdan faydalandığı görülmektedir. Bunlar maddi açıdan var olma hali ve subjektif zihinsel değer kavramlarıdır.

Maddi boyut açısından güvenlik kavramı varlık mevcudiyetiyle doğrudan ilişkilidir. Değer boyutu ise,¹² değer taşıyan varlıkların korunması gerektiği hususudur. İnsan kendi fiziki mevcudiyetiyle beraber, subjektif olarak değer taşıyan fiziki varlıkların korunması amacına göre güvenlik ihtiyacı ve alanını genişletmektedir. Güvenlik ihtiyacının genişlemesi durumu, sahip olunan varlık ve zenginlik ile buna mukabil gücün artmasıyla orantılı olmaktadır.

Tarih boyunca güvenliğin fiziksel boyutu üzerine durulmuş, devlet gibi siyasi örgütlenmelerin sınırlarının başka devletlerin saldırıları ve tehditlerinden uzak tutulması¹³ anlayışına karşılık geldiği görülmüştür. Bir devletin veya üzerinde yaşayan toplumun kendini güvende hissetmesi; fiziki ve zihni bir boyutla birlikte subjektif bir olgu olmuş, güvensizlik ihtimallerinin ortadan kaldırılması durumuna karşılık gelmiştir. Bu durum, güvensizlik durumlarının tehdit olarak görülmesi olarak

⁹ Edward Page, "Theorizing the Link Between Environmental Change and Security", **Review of European Community & International Environmental Law**, Volume 9, Issue 1, 2000, s.33; Örgen Uğurlu, **Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s.73; Giovanni Ercolani, "Keeping Security and Peace: Behind the Strategicalization of NATO's Critical Security Discourse", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl 7, Sayı 14, İstanbul, Aralık 2011, s.54.

¹⁰ Edward Page, **a.g.m.**, s.33.

¹¹ Suat Dönmez, **Güvenlik Anlayışının Dönüşümü: İttifak Kavramı ve NATO**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, s.1.

¹² Beril Dedeoğlu, **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul, 2008, s. 21.

¹³ Güvenlik kavramının, günümüze kadar sivil özgürlüklerin kısıtlanması, kaynakların yeniden paylaşılması ve savaşların haklılaştırılması için meşrulaştırma aracı olarak da kullanıldığı görülmüştür. David A. Baldwin, "Güvenlik Kavramı", Kamer Kasım, Zerrin A. Bakan (der.), **Uluslararası Güvenlik Sorunları**, ASAM Yayınları, Ankara, 2004, s.7.

da tanımlanmaktadır. Tehdit kavramı ise, gerçek olgu ve olaylara dayanması yanında algı ve tahminler temelinde gerçekleşme ihtimaline göre de şekillenebilmiştir. Güvenlik olgusundan söz edilebilmesi için, güvenliğe ait varlığın korunması ve sürdürülmesine yönelik iç veya dış tehdit algılaması ve tahminlerine gerek duyulduğu açıktır.¹⁴

Güvenlik için bireysel düzeyde mevcut olan mantıksal süreçlerin; toplum, devlet gibi örgütlenme biçimlerinde yeniden üretilmesi, farklı düzeylerde güvenlik konusunu meydana getirmiştir.¹⁵

Günümüze kadar toplumsal yaşam alanında kolektif güvenliğe yapılan vurgular, çoğunlukla devletlerin ulusal güvenliği çerçevesinde gerçekleşmiş, devlet temel aktör sayılmıştır.

2. Ulusal Güvenlik Kavramı

Günümüzde ulusal güvenlik kavramı, hem iç güvenlik olarak ulus devletlerin kendi iç sorumluluk alanında hem de dış güvenlik olarak devletler arası ilişkileri düzenleyen küresel boyutta yer almıştır. “Ulusal güvenlik” kavramının tanımı yapıldığında, devletlerin güvenliğini sağlayan her türlü iç ve dış tehditlerden korunma durumu olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle günümüzde devletin; bağımsızlığı, ülke bütünlüğü ve ulusal egemenliği tehlikeye düştüğünde, anayasa ve yetkili kurumları vasıtasıyla tüzel kişiliğinin korunmasına¹⁶ karşılık gelen devlet merkezli bir tanımlamadır.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere; korunması gereken değerlerin, doğrudan devleti, siyasal bağımsızlık ile toprak bütünlüğünü içerdiği ve ulusal güvenlik sistemlerinin sıklıkla diğer devletlere yönelik olduğu ifade edilebilir.¹⁷

¹⁴ Suat Dönmez, **a.g.e.**, s.2.

¹⁵ John Vogler, **a.g.k.**, s.48.

¹⁶ Celil Balkan, **Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Sorunları**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2006, s.26-28; Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar**, Attila Kitabevi, Ankara, 1993, s.4.

¹⁷ David A. Baldwin, **a.g.m.**, s.5-18.

Devlet, ulusal güvenliğini ulusal çıkarların korunması ile gerçekleştirmektedir. Ülkenin güven içerisinde refah ve mutluluğunun temin için zaruri olduğu değerlendirilen hususlar “ulusal çıkar” olarak nitelendirilmektedir.¹⁸ Ulusal çıkarlar, ulus devletlerin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması bakımından yer aldığı uluslararası sistemlerin ana öğelerinden birisi olmuştur. Çıkar kavramının ulus devletler düzeyinde ortaya çıkması, ilk olarak Avrupa kıtasında din ve imparatorluk temelli devlet yapılarının 1648 yılı Vestfalya Antlaşması'nın kabulünü müteakip küçük ama toplum bilincine varmış egemen insan gruplarının devlet yapılarına dönüşmesiyle oluşmuştur. O dönemden itibaren günümüze kadar tüm siyasal düşünceler, egemen ulus devlet yapısına atıf yapmıştır.¹⁹ Ulusal çıkarların tarihsel süreç içerisinde büyük savaş ve şiddet hareketleriyle anılması, çıkarların güç dengesi ve uluslararası hukuk kuralları temelinde gelişmesini sağlamış, bu durum uluslararası alanda ulus devletlerin aktör olarak etkinliğini pekiştirmiştir.

Özellikle, Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli ve Jean-Jacques Rousseau'dan itibaren ilk dönem siyasal ideolojiler; realist yaklaşımı temel alarak ulusal çıkarları ve güvenliği konusunda devleti, rasyonel karar veren güçlü ve egemen yapılar olarak saymış, ulusal çıkarlar adına çatışmayı meşru görmüştür.

Realizm, bir başka deyişle “siyasal gerçeklik”, ulusal çıkarların işbirliği ve uluslararası örgütlenme aracılığıyla korunmasını pek mümkün görmemiş, hak ve adalet gibi moral ve ahlaki öğelere vurgu yapmadan sosyal darwinizm modeli olarak güç ve rekabet kavramlarına dayanan siyasal ideolojileri desteklemiştir. İnsan doğası ve dolayısıyla uluslararası alanın yapısını, güç ve çıkar mücadelesine dayanan uluslararası ilişkiler ağı olarak görmüştür. Realizmde, uluslararası hukuk ve örgütler tarafından barışın korunması kolay görülmediğinden egemenlik ilişkilerinde güç dengesi temel değer sayılmış,²⁰ jeopolitik fikirlerin ön plana çıktığı kaynak savaşları desteklenmiştir.²¹

¹⁸ Armağan Kuloğlu, “Türkiyenin Stratejik Yeraltı ve Enerji Kaynaklarının Ulusal Güvenliğe Etkisi”, **Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Numara 1, Bahar 2010, s.39.

¹⁹ Onur Öymen, **Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s.28-31.

²⁰ M. Shamsul Haque, “Environmental Security in East Asia: A Critical View”, **Journal of Strategic Studies**, Volume 24, Number 4, December 01, 2001, s.207; Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s.43-44.

²¹ Andrew Heywood, **Global Politics**, Palgrave Foundation, New York, 2011, s.393

Realizm yaklaşımını öne çıkaran Edward H. Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz ve John Mearsheimer realizm kavramıyla ilgili olarak, dış politik eylemleri birer güç mücadelesinden ibaret görmüşlerdir.²² İmparatorluk veya ulus devletler tarafından herhangi bir siyasal birimin güçlü olmayı amaçlaması, ulusal çıkarının da daha fazla güçlü olmasını gerektirmiştir. Bu bakımdan devletin gücünü artırmayı amaçlayan her türlü politikalar, ulusal çıkara uygun kabul edilmiştir. Realizmin en önemli özelliği, devletin ideolojik olarak ister sosyalist ister kapitalist olsun onu iç yapısından soyutlayarak merkezine devleti almış, devlet yegâne aktör sayılmıştır.²³

Realizm karamsar bir nitelik taşımakla birlikte, insanın doğasının çatışmacı olduğunu varsayar. Devletin bu davranışı üzerine yaklaşımlar, Kenneth Waltz'ın uluslararası politika kuramı ile sistematik bir boyut kazanmıştır. Realizm, insanın özünde bulunduğu varsayılan davranış biçimini, doğanın kanunu haline getirmiş, güç olgusunu uluslararası ilişkilerde gerçekliğin kendisi olarak sunmuştur. Böylece herhangi bir olayın, devletin gücünü etkilemesi ya da onunla bağlantılı olması realizmin alanına girmiş, ulusal çıkar kavramı doğrudan realist yaklaşımın temel ve anahtar kavramlarından biri sayılmıştır.²⁴

Morgenthau'ye göre bir devletin en önemli çıkarı gücünün artırılmasıdır. Bu da ancak zaman ve mekândan bağımsızlaştırılan devletin, güç için mücadele edilen bir dünyada fiziksel, siyasal ve kültürel bütünlüğün korunmasıyla mümkün olmaktadır. Realizme göre, gelecekte ulus devletin yerine başka bir birimin gelmesi durumunda siyasal süreçler bu birimin çıkarlarını koruma üzerine işleyecektir.²⁵

Burada ulusal çıkarın nasıl oluştuğu tartışılırken dikkat edilmesi gereken en önemli konu, toplum içinde ulusal çıkarın kimin ve hangi sınıfın belirlediğine ilişkin olan iç dinamiklerdir.²⁶ Bunun nedeni, toplum içerisinde söz konusu iç dinamik

²² Abdülkadir Baharççek, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Savaş", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1-2, 2000, s.275 ; John Baylis, **a.g.m.**, s. 72.

²³ Joseph S. Nye, David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, Renan Akman (çev.) İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.269; İlhan Uzgel, **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.17.

²⁴ Kenneth Waltz, "Realist Thought and Neorealist Theory", **Journal of International Affairs**, Volume 44, Spring-Summer 1990, s.34-35; Kenneth Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s.4.

²⁵ Hans J. Morgenthau, "Enduring Realities and Foreign Policy", **American Foreign Policy Interests**, Volume 33, Number 3, 1 May 2011, s.144; İlhan Uzgel, **a.g.e.**, s.18; Barbara Kunz, "Hans J. Morgenthau's Political Realism, Max Weber, and the Concept of Power", **Max Weber Studies**, Volume 10, No 2, 2010, s.192.

²⁶ İlhan Uzgel, **a.g.e.**, s.17-57.

yapılarının, uluslararası ilişkiler düzeyinde çatışma ve işbirliği ilişkilerini doğrudan etkilemesinden dolayıdır.

Örneğin; ulusal çıkar kavramına farklı bir yaklaşım Marx tarafından gelmiştir. Her ne kadar Marx'ın kendisi uluslararası ilişkiler boyutuna pek fazla ilgili olmasa da, siyasal ideolojisi kavram üzerinde etkili olmuştur. Marx, toplumsal evrelerin son aşamasında ulusların dolayısıyla devletlerin ortadan kalkacağını belirterek, çatışmaların bulunmadığı gerçek bir dünya toplumunun kurulacağını ifade etmiştir. Bu durum insanlığın bir ölkü olarak kesin bir biçimde birleşmesi önermesinde bulunduğundan, insanlığın yatay düzlemde ulusal çıkar ve devletlere ayrılmasını mümkün görmemiştir.²⁷

Ancak, Marx ve Engels her dönemde egemen sınıfın maddi üretim araçlarında ve dolayısıyla düşünsel ürünlerde söz sahibi olduğunu belirterek, egemenlik kurmak isteyen her işçi sınıfının öncelikle kendi çıkarını genel çıkar olarak görmesi gerektiğini vurgulamıştır. Marx, egemen sınıfların kendi çıkarını tüm toplum üyelerinin kararı olarak sunduklarını, uluslararası alanda ise söz konusu çıkarlar nedeniyle devletlerin farklı kapitalist sınıflarının kendi aralarında çatışma yaşayacağını belirtmiştir. Kapitalist sınıflara karşılık işçi sınıfının ise ulusal sınırları aşarak, diğer işçi sınıflarıyla bütünlük göstereceğini, dolayısıyla birleşeceğini ifade etmiştir. Bu yüzden Marx'a göre ulusal çıkar, toplumun tümüne değil, burjuvaziye ait çıkar anlamına gelmektedir. Bu açıdan ulusal çıkar kavramı iç ve dış politik alan itibarıyla sorunludur.

Marksizm, ulusal çıkarın değil sınıf çıkarının olduğunu ileri sürmüştür. Sınıflı bir toplumda ulusal çıkarın olamayacağı, devletin toplumsal istikrarı sağlayabilmek, tarafsız görünümünü sürdürülebilmek ve meşruiyetini koruyabilmek adına ulusal çıkar kavramını vurguladığını ileri sürmüştür. Bu kavram Marksizme göre, devletin meşrulaştırma araçlarından yalnızca biridir. Devletin varlığı, toplumda bir sömürü ilişkisinin bulunmasının açık kanıtıdır. Kapitalist sistemlerdeki serbest seçim, parlamento ve diğer üst yapı kurumları ise ancak halkın desteğini sağlamaya yarayan kurumlardan ibarettir.²⁸

Sonuç olarak; Marx toplumların tarihsel dinamiği konusuna, üretim ilişkilerindeki çelişkiler ve üretim araçları üzerindeki toplumsal gruplar ve sınıflar

²⁷ Mehmet Gönlübol, **a.g.e.**, s.19.

²⁸ İlhan Uzgel, **a.g.e.**, s.57-63.

açısından yaklaşmış, bu ilişkileri merkeze alan sınıflar arası çatışmaları temel almış, tarihsel aktör olarak ulusları kabul etmemiştir. Sınıf çatışmasının ortaya çıkardığı siyasal bilincin, din ve ulusal çıkar gibi her türlü siyasal ideolojilere karşı çıktığını belirtmiştir. Bu nedenle devleti, sınıf mücadelesinin bir olgusu ve aracı olarak görmüş, sömürü sisteminin sürdürülmesi ve küresel boyutta burjuva sınıfının ekonomik yayılmasını kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Ulusal çıkar adına yapılan uluslararası çatışmaların burjuvanın ekonomik çıkarları adına yapıldığını, böylece aslında yatay düzlemde yaşanan uluslararası çatışmaların sınıf kapsamında dikey düzlemdeki çatışmalardan kaynaklandığını vurgulamıştır.²⁹ Marx'ın bu yaklaşımı, "İşçilerin vatani yoktur. Onlarda olmayan bir şeyi onlardan alamayız" sözünden anlaşılmaktadır.³⁰

Ulusal güvenlik yaklaşımına olumlu anlamda destek veren ve önceleyen hâkim yaklaşım ise idealist yaklaşımlar olmuştur. İdealist yaklaşım, uluslararası örgütlerin güçlendirilmesini, çatışmaları önleyecek yöntemlerin geliştirilmesini, uluslararası barış ve güvenliği sağlayacak olan ulusal çıkarları uygun görmektedir. Realizmden farklı olan bu yaklaşım güç ve mücadele yerine uyum ve işbirliğini öne çıkarmaktadır. Liberal kuramın kurucuları sayılan Jeremy Bentham ve James Mill'e göre; kamu çıkarına uyumlu siyasal kararlar, ancak demokratik hükümetler sayesinde alınacak ve devletin bireylerinin kendi çıkarlarını gerçekleştirmesine engel olabilecek müdahalelerden kaçınması ölçüsünde uygun görülecektir.³¹

Liberal anlayış John Stuart Mill'in söylemlerinden hareketle her bireyin kendi çıkarına en uygun olan şeyi bileceğini ve buna en iyi kendisinin karar verebileceğini belirtirken, Marx kimin çıkarına sorusunu sorarak kapitalist sınıfın çıkarına olan bir politikanın doğrudan işçi sınıfına zarar vereceğini öngörmüştür.

Liberal kuramcılar; uluslararası kurumların, savaşı yok etmesinin muhtemel olduğuna inanmasalar da, devletler arasında daha sağlam bir işbirliğinin oluşmasına yardım edebileceğini savunurlar.³²

Liberal yaklaşım, devleti sınıflar üstü bir niteliği haiz görür. Bu durum çeşitli grup ya da sınıfların devletin aldığı kararlara etki etmediği anlamına gelmemekle

²⁹ Mehmet Gönübol, **a.g.e.**, s.19-21.

³⁰ Karl Marks, Friedrich Engels, **Komünist Partisi Manifestosu**, Cenap Karakaya (çev.), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2003, s.93.

³¹ İlhan Uzgel, **a.g.e.**, s.58.

³² John Baylis, **a.g.m.**, s. 78.

birlikte bu etkileme sürecinin yalnızca belirli sınıflar lehine işlememesi anlamına gelmektedir.³³ Devletin, karar verme mekanizması güçlü sermaye kesimine olduğu kadar işçi ve diğer kesimlerin etkisine de açık olduğunu kabul eder. Aradaki fark yalnızca derece farkı olarak kabul edilir. Bu açıdan uluslararası ilişkiler karşılıklı çıkarların ortak çıkarlara hizmet ettiği bir alan olarak görülmüştür. Devletler açısından çıkar uyumu oluşabilmektedir. Serbest ticaretin sağlayacağı avantajların savaşa gerek bırakmaması, insanların çıkarını savaşta değil barışta aramasını sağlamıştır. Böylece, sermaye sınıfının çıkarlarına uygun olarak dış ekonomik ilişkilerin sürmesi, hammadde girişinin güvence altına alınması, çeşitli uluslararası ekonomik bütünleşmelere katılması, ticari mali konularda anlaşmalar yapılması sağlanabilmektedir. Bu durum her zaman böyle gitmemekle birlikte, liberal devlet ulusal güvenliğin risk durumuna göre sermaye sınıfının çıkarlarını göz ardı ederek asgari müşterekte güvenlik ve savunma politikası gibi konuları uygulayabilmektedir.³⁴

Sonuç olarak; ulusal çıkar konusunun günümüze kadar geçirdiği siyasal ideolojik evrelere bakıldığında öncelikle realist ve Marksist yaklaşımlarda tartışıldığı, ancak birey temelli hak ve özgürlüklerin gelişmesiyle liberalizm tarafından şekil aldığı görülmektedir.

Ulusal çıkarlar açısından liberalizm, bireysel hak ve özgürlüklerin genişlemesi, pazar ekonomisinin ve serbest ticaretin yaygınlaşmasını temel almış, bu kapsamda barışın ve uluslararası hukukun korunmasına önem vermiştir. Bu açıdan uluslararası örgütler, savaşların önlenmesi ve barışın sürekli hale getirilmesinde önemli sayılmıştır. Devlet merkezli realizm yaklaşımına karşın, liberalizm devlet dışı aktörlerin varlığını kabul etmiştir. Bireylerin ve uluslararası aktörlerin siyasal alandaki etkinliği, devletin rolünü mümkün olduğunca kısıtlamıştır. Devletin üzerindeki artan toplum baskısı, ulusal çıkarlar açısından daha sağduyulu kararlar alınmasına, barışın korunmasına ve demokrasinin yerleşmesine sebep olmuştur.³⁵

Liberalizm ulusal güvenlik kavramını, bireylerin canları ve mallarının korunması açısından güvenli ortamın hazırlanması olarak kabul etmiş, bu kapsamda uluslararası işbirliğinin genişlemesi ve uluslararası hukukun üretilmesini

³³ Şükrü Karatepe, **Siyasal İdeolojiler**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.36.

³⁴ İlhan Uzgel, **a.g.e.**, s.72-100

³⁵ Tayyar Arı, **a.g.e.**, s.44-45.

amaçlamıştır. Uluslararası ilişkilerin her konuda barış ve işbirliği konularına yoğunlaşması ise, uluslararası alanın tek gündemi sayılan askeri güvenliğin ötesinde refah, göç, çevre gibi yeni güvenlik tehditlerine karşı dış politik tutum ve tavırların oluşmasına katkı sağlamıştır.

Tarihsel süreç içerisinde günümüze kadar, yukarıda değinilen siyasi ideolojilerin tecrübe edilmesi ulusal güvenlik kavramı açısından güvenlik aktörlerinin farklılaşmasını sağlamış, çeşitlenen güvenlik aktörleri “kim için”, “ne için”, “nereye kadar” ve “nasıl güvenlik” sorularına³⁶ farklı cevaplar verilmesini olanaklı kılmıştır. Sorulara verilen farklı cevaplar, alternatif güvenlik kavramlarının üretilmesine imkân sağlamıştır.³⁷

Güvenlik kavramının çeşitlenmesi, toplumların güvenliğine ilişkin sosyal güvenlik ve insani güvenlik kavramlarını ön plana çıkarırken, ulusal güvenlik bakımından devletin bekasına yönelik askeri, politik, ekonomik ve çevresel güvenlik kavramlarını meydana getirmiştir.³⁸ Özellikle çevre sorunlarının 1970’lerden itibaren küresel boyutta artış göstermesi ve ekolojik tehditlerin toplum ve ulus devletler üzerindeki baskı oluşturmaları, çevresel güvenlik kavramını çeşitlenen güvenlik anlayışları içerisinde önemli bir düzeye getirmiştir.

3. Ulusal Güvenlik Kavramının Genişlemesi ve Çevre Faktörü

İnsanlığın 18. yüzyıldan beri çevresine olan etkisine bakıldığında, var oluşundan bu yana olan davranışıyla karşılaştırılmasının imkânsızlığı anlaşılabilir. Bu dönemden itibaren sanayileşen üretim tarzı ve insan merkezli aydınlanma felsefesi, hali hazır toplumsal yapıları değiştirmiş, insanlığın siyasi ve ekonomik

³⁶ Örneğin güçlü devletlerin küresel çapta bir çevresel güvenlik politikası, kendi ulusal güvenliğini pekiştirici rol üstlenmekle birlikte çoğunlukla fakir ülkelerin güvenliğini dışlamaktadır. Deborah Du Nann Winter, Mario M. Cava, “The Psycho-Ecology of Armed Conflict”, **Journal of Social Issues**, Volume 62, No 1, 2006, s.21.

³⁷ Rita Floyd, **Security and the Environment, Securitization Theory and US Environmental Security**, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s.127; Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, “21.Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları”, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (der.), **28-29 Nisan 2011 tarihli Uluslararası Balkan Kongresinde Sunulan Tebliğ**, Bilgesam, Kocaeli, 2011, s.28.

³⁸ Bertrami Spector, Amanda Wolf, “Negotiating Security: New Goals, Changed Process”, **International Negotiation**, Volume 5, No 3, 2000, s.417.

yaşamına yönelik yeni bir yol haritası çizmiştir. Bireyler, toplumlar ve devletler arasında çatışma ve işbirliğine dayalı geleneksel ilişkiler ağı, günümüze kadar tehdit ve rekabet alanlarına göre değişerek devam etmiştir.³⁹

20. yüzyılda devletlerin birbirlerine karşı söz konusu güvenlik tutumu, 1914-1918 ve 1939-1945 tarihleri arasında iki büyük dünya savaşını meydana getirmiştir. 1947 yılından sonra da, ABD ve SSCB arasında Soğuk Savaş adı verilen devlet merkezli çatışma ve dengeye yönelik siyasi rekabet ortamı, askeri tehditleri önceleyen güvenlik sürecini ortaya çıkarmıştır.⁴⁰ Bu dönemdeki savaş, çatışma ve kriz odaklı güvenlik anlayışında,⁴¹ çevre konusu güvenlik sürecine dâhil edilmemiş,⁴² dışlanmışır.⁴³ Birkaç istisna dışında⁴⁴ sadece rakip devletlerin askeri güç unsuru ana tehdit⁴⁵ olarak görülmüştür.⁴⁶

Soğuk Savaş boyunca güvenlik çalışmalarında çoğunlukla devletin askeri yönüyle ilgilenilmiş, askeri kuvvetle ilgili olan bir sorun güvenliğin konusuna girmiş, askeri kuvvetle ilgili olmayan bütün konular ikincil politika kategorisinde sayılmıştır. Bu dönemde güvenlik çalışmalarının odak noktasının güvenlik değil, askeri kuvvet olduğu genel kabul gören bir anlayıştır.⁴⁷

Soğuk Savaş'ın etkilerinin azalmaya başlaması, devletlerin ve uluslararası örgütlerin barışı mümkün kılacak güvenlik girişimlerine ve küresel çatışmalardan korunan bir uluslararası sistemin oluşturulmasına imkân vermiştir. Bu süreçte

³⁹ Richard A. Matthew, "Environmental Security: Demystifying the Concept, Clarifying the Stakes", **ECSP**, Report-1, 1995, s.15; Selim Kılıç, **a.g.m.**, 2008, s.51.

⁴⁰ Lynn-Jones, Sean M. (1991) "International Security Studies After the Cold War: An Agenda for the Future" <http://belfercenter.hks.harvard.edu> (11.11.2012); OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.11; Bertrami Spector, Amanda Wolf, **a.g.m.**, s.411; Barry Buzan, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 113.

⁴¹ Kenneth Waltz, **a.g.m.**, 2008, s.5; Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, **a.g.k.**, s.21.

⁴² Bu dönemde ulusal güvenliği oluşturan askeri ve stratejik konular birincil politikayı; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel konular ise ikincil politika alanı olarak kabul görmüştür. Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", Atilla Sandıklı (der.), **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri**, Bilsam Yayınları, İstanbul, 2012, s.8.

⁴³ Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, "Environmental Security: Issues of Conflict and Redefinition", **ECSP**, Report-1, 1995, s.3.

⁴⁴ 1989 yılında Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru SSCB, ekolojik güvenlik konusunun önemini vurgulamış, buna ilişkin Murmansk Girişimi adıyla işbirliği önerileri getirmiştir. Rita Floyd, **a.g.e.**, s.100.

⁴⁵ Soğuk Savaş döneminde askeri tehditlerin en büyüğü nükleer silahlanmadır. Simon Dalby, **Environmental Security**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s.5.

⁴⁶ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.4; Sean M. Lynn-Jones, **a.g.k.**, s.5; Konuralp Pamukçu, **a.g.m.**, s.181; Jeanne Hyde Hecker, **Peace Sustainable Development Through Environmental Security**, Institute for Environmental Security, Hague, January 2011, s. 12.

⁴⁷ David A. Baldwin, **a.g.m.**, s.9.

Birleşmiş Milletler (BM), uluslararası güvenlik alanında atılmış önemli bir adım olarak tekrar değer kazanmıştır. Bu çabalardan en önemlisi askeri güvenliğin etkinliğinin azaltılmasına yönelik silahsızlanma çalışmaları ile çevresel değişimin doğal ve toplumsal etkilerinden korunulmasıdır.

Silahsızlanmaya yönelik uluslararası ilk çabalar bir sonuç alınamamış olsa da 1899 ve 1907 Birinci ve İkinci La Haye Barış Konferansları'dır. Silahsızlanmaya yönelik gayretlerin müteakiben, Milletler Cemiyeti (MC) tarafından yürütüldüğü görülmüştür. MC'nin teşvik ettiği ilk toplantılar; deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasıyla ilgili 1921-1922'de ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın katıldığı Washington Konferansı, 1925 yılında Cenevre'de icra edilen Uluslararası Silah Trafikinin Denetlenmesi ile 1927 yılında deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması konulu Cenevre Konferansı, 1928 yılında savaşın ulusal politika olarak kullanılmasını yasaklayan ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya ve Çekoslovakya'nın imzaladığı Kellogg Paketi sayılabilir. Bu konferansları, 1930 yılında ABD, İngiltere ve Japonya'nın katıldığı sağladığı Londra Deniz Konferansı ve 1932 yılında Cenevre Genel Silahsızlanma Konferansı takip etmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde toplanan en önemli konferans olarak kabul edilen Cenevre Genel Silahsızlanma Konferansı deniz ve kara kuvvetlerine sınırlama getirilmesini amaçlamış, ancak Almanya ve Fransa arasındaki güç mücadelesi sebebiyle başarısızlığa uğramıştır.

Silahsızlanma konusunda ağırlıklı çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Savaşın sonunda Japonya'nın Hiroşima kentine atılan ilk atom bombası, dönüm noktası sayılmıştır. Bundan sonra silahsızlanma kavramıyla birlikte en çok anılan kavram nükleer silah ve azaltılması konusu olmuştur. Silahsızlanma çalışmalarına bakıldığında, çalışmaların günümüze kadar uluslararası alanda BM vasıtasıyla yürütülen çok taraflı müzakereler, ABD ve SSCB arasında imzalanan sözleşmeler ve AGİK vasıtasıyla gerçekleştirilen anlaşmalar olarak ayrılabilir. Bu kapsamda BM öncülüğünde ilk kez 24 Ocak 1946 tarihinde atom enerjisinin kontrol ve barışçıl amaçlarla kullanılması için "Atom Enerji Komisyonu" kurulmuştur. BM Genel Kurul'un 14 Aralık 1946 tarihli tavsiye kararı üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ise, 13 Şubat 1947 tarihinde "Konvensiyonel Silahlar Komisyonu"nu oluşturmuştur. Ancak Soğuk Savaş ortamında kurulan her iki

komisyonda rekabet ortamı önlenememiştir. Bu komisyonlar BM Genel Kurulu'nun 1 Ocak 1952 tarihinde "Silahsızlanma Komisyonu"nu kurmasıyla etkinliğini kaybetmiştir. Yeni kurulan komisyonun görev alanı nükleer silahların ve silahlı kuvvetlerin azaltılması, silahsızlanmanın araştırılması ve denetimi olmuştur. Bu komisyon 1957 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş, fakat sonuç alamadan bu tarihten sonra etkisini kaybetmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, Soğuk Savaş'ın rekabet ortamı içerisinde ABD ilk hidrojen bombasını 1 Kasım 1952 tarihinde, SSCB ise 12 Ağustos 1953'te patlatmıştır. ABD ve SSCB arasında nükleer silah yarışı bu olaydan sonra, fırlatma araçlarının geliştirilmesi ve bunların hedefleri vurmadaki isabet derecesinin artırılması alanında sürdürülmüştür. 1957 yılına gelindiğinde ise Uluslararası Atom Enerji Ajansı (International Atomic Energy Agency-IAEA) kurulmuş, 1959 yılında "Antartika Antlaşması" imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma, Antartika'nın askerden arındırılması ve silahsızlandırılması ile nükleer denemeleri yasaklaması açısından bir ilktir.⁴⁸

1962 yılında yaşanan Küba Bunalımı; ABD, SSCB ve İngiltere'nin nükleer silahların yayılmasını önlemek üzere 15 Temmuz- 5 Ağustos 1963 tarihleri arasında Moskova'da görüşmelere başlamasına neden olmuş, neticesinde "Nükleer Denemelerin Kısmi Yasaklanması Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma, yeraltı denemeleri hariç, atmosferde, uzayda ve su altında yapılan denemelerin durdurulmasını öngörmüştür. 27 Ocak 1967'de yine ABD, SSCB ve İngiltere "Dış Uzay Antlaşması" imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre, uzayın barışçıl amaçlarla araştırılması ve kullanılması, ay dâhil uzaydaki gök cisimlerinde işgal veya başka şekillerde egemenlik tesis edilmemesi hususu kabul edilmiştir.

1 Temmuz 1968 tarihinde, BM Genel Kurulu'nda "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması" imzalanmıştır. Halen yürürlükte olan bu antlaşma, nükleer silah ve patlayıcı maddelerin başka devletlere devredilmemesi ve nükleer silah yapımına yardımcı olunmamasını öngörmüş ve IAEA'nın denetim yetkisini öne çıkarmıştır. BM Genel Kurulu'nda kabul edilen ve 11 Şubat 1971'de yürürlüğe giren "Deniz Yatağı Antlaşması" ile de deniz dibinde, okyanus tabanında ve okyanusun yer altında nükleer silahların ve diğer kitlesel tahrip silahlarının

⁴⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s.596-600.

yapımı, kullanılması, depolanması ve denenmesinin yasaklanması önemli bir ilerleme sayılmıştır.

18 Nisan 1972'de kimyasal ve bakteriyolojik silahların geliştirilmesini ve üretimini yasaklayan ve mevcutların dokuz ay içinde yok edilmesini öngören “Bakteriyolojik ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme” ile 18 Mayıs 1977'de imzalanan ve ENMOD (The Convention on the Prohibition of Military or Any Hostile Use of Environmental Modification Techniques-ENMOD) olarak bilinen “Askeri Amaçlarla ya da Daha Başka Düşmanca Amaçlarla Çevrenin Değiştirilmesi Tekniklerinin Kullanılmasına İlişkin Sözleşme” diğer önemli adımlar olmuştur.⁴⁹

Yukarıda belirtilen çok taraflı antlaşmalar yanında ABD ve SSCB arasında yapılan ikili antlaşmalarla silahsızlanma çabaları devam etmiştir. Devam eden Soğuk Savaş sürecinde 20 Haziran 1963'te iki ülkenin arasında olası yanlış anlamaların önlenmesi amacıyla en yüksek düzeyde doğrudan iletişim kurmaya yarayan “Kırmızı Telefon Antlaşması”, 30 Eylül 1971'de ise iki ülke arasında yanlışlıkla bir nükleer savaş çıkmasını önleyecek önlemleri öngören “Kaza Önlemleri Anlaşması” imzalanmıştır. 17 Kasım 1969'da iki ülkenin Helsinki'de başlayan görüşmeleri neticesinde 26 Mayıs 1972 tarihinde Moskova'da “SALT-I Anlaşması” (Stratejik Arms Limitation Talks-Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri) üç ayrı metin olarak imzalanmıştır. Bu metinler, “Füzesavar Füze Sistemlerinin Sınırlandırılmasına ilişkin Antlaşma” (ABM Treaty), “Stratejik Saldırı Silahlarının Sınırlandırılmasına ilişkin Bazı Tedbirler Hakkında Geçici Anlaşma” (Interim Offensive Agreement) ve “Nükleer Denizaltılarda Bulundurulacak Füze Sayısını Belirleyen Protokol”dür. 1972-1979 yılları arasında sürdürülen görüşmeler sonunda ise, Viyana'da iki tarafın stratejik silahlarına nitel ve nicel sınırlamalar getiren “SALT-II Antlaşması” imzalanmıştır. Fakat SALT-II Antlaşması, bir yandan ABD aleyhinde sonuçlandığı iddialarına ilişkin kamuoyu tepkisi, diğer yandan 1979 yılı sonlarında SSCB'nin Afganistan'ı işgali gibi nedenlerle onaylanamamıştır. Sovyet Komünist Parti Genel Sekreteri Gorbachev, SALT-II antlaşmasının uygulanmaması nedeniyle süreci yeniden gündeme almış, 8 Aralık 1987'de kısa ve orta menzilli nükleer füzelerin sınırlandırılmasını öngören “Ortamenzilli Nükleer Füze

⁴⁹ Bedia Buran ve diğerleri, **Savaş ve Hukuk**, Ankara Barosu İnsan Hakları Kurulu Yayınları, 2003, s.10.

Anlaşması”nı (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty-INF) Başkan Reagan ile Washington’da imzalamıştır.⁵⁰

SALT-I görüşmeleri devam ederken aynı yıllarda, çok taraflı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) 22 Mayıs 1972’de Helsinki’de toplanmış, “Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Görüşmeleri” ise 1973 Eylül ayı içerisinde Viyana’da başlamıştır. Viyana görüşmelerinden bir sonuç alınamasa da, Helsinki’de yapılan AGİK’de 1 Ağustos 1975 tarihinde silahsızlanmayla ilgili hükümler içeren “Helsinki Nihai Senedi” oluşturulmuştur.⁵¹ Sonuçsuz kalan Viyana görüşmelerinin, 1987 yılında konvansiyonel istikrar kapsamında “Avrupa’da Konvansiyonel Güç İndirimleri Müzakereleri”ne dönüşmesi ile NATO ve Varşova Paktı’na üye 22 devlet tarafından Paris’te 19 Kasım 1990 tarihinde NATO ve Varşova Paktı blokunun silahlar ve donanım sistemlerine eşit tavanlar öngören “Avrupa’da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması” (AKKA) imzalanmış, 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵²

1990 yılında başlayan Körfez Krizi ise, uluslararası alanda kimyasal ve biyolojik silah konusunu tekrar gündeme taşımış, 1925 yılı “Boğucu, Zehirleyici ve Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Cenevre Protokolü” ve 1972 yılı “Bakteriyolojik ve Zehirli Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme” kapsamında 1993 yılında “Kimyasal Silah Sözleşmesi” imzaya açılmıştır. Bu sözleşmeyle, kimyasal silahların üretimi, saklanması yasaklanmış, devletlerin ellerinde bulunan kimyasal silahların 2005 yılına kadar imha edilmesi öngörülmüş, bir anlamda bu sözleşmeyle 1925 yılı Cenevre Protokolü’nün geliştirilmesine gayret gösterilmiştir.

ABD ve SSCB arasında “Stratejik Silahların İndirimi Anlaşması” (Strategic Arms Reduction Treaty-START) adı verilen yeni görüşmeler ise, silahların sınırlandırılması yerine azaltılması temelinde 1982 yılında yeniden başlatılmış ve 31 Temmuz 1991 tarihinde Moskova’da START antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, her iki tarafın stratejik nükleer silah stoklarında yaklaşık % 30’luk bir azaltmaya

⁵⁰ Sibel Kavuncu, “Nükleer Silahsızlanma Yolunda START Süreci”, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, ss.136.

⁵¹ Conference on Security and Co-Operation in Europe, **Helsinki Final Act**, 1, August 1975, <http://www.hri.org> (09.03.2013)

⁵² Muharrem Gürkaynak, **İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Savunma ve Güvenlik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s.156.

gidilmesini ve 05 Aralık 2009 tarihinde sonlandırılmasını öngörmüştür. Stratejik silahlarda azaltmaya gidilmesini öngören START-II'nin imzalanmasına yönelik ise iki ülkenin sahip olduğu nükleer silahlarda üçte iki oranında azaltmaya gidilmesi amaçlanmıştır. START-II, ABD ve Rusya'nın elindeki stratejik füzelerin sayısının gelecek 10 yıllık dönemde 10.000'den 3.500'e indirilmesini öngörmüştür. START-I Anlaşmasında uzun menzilli nükleer füze başlıklarını üçte bir oranında indirmeyi kabul ederken, START-II ise 10 yıl içinde 2003 yılına kadar sahip olunan tüm uzun menzilli nükleer füzelerin sayısında üçte iki indirime gidilmesini hedeflemiştir. START-2 Başkanlar Bush ve Yeltsin tarafından 3 Ocak 1993 tarihinde Moskova'da imzalanmış, ABD Senatosu'nda onaylanmış, ancak Rusya Parlamentosu'nda onaylanamamıştır. Yine de bu çabalar sonuçsuz kalmamış, 24 Mayıs 2002 tarihinde Başkanlar Bush ve Putin tarafından dünyadaki nükleer silah sayısını üçte iki oranında azaltan ve 2012 yılı sonuna kadar her bir tarafın nükleer savaş başlık sayısını 1700–2200 sınırına indirilmesini öngören Moskova Anlaşması diğer adıyla Stratejik Taarruzi İndirim Anlaşması (Strategic Offensive Reductions Treaty-SORT) imzalanmıştır. ABD ve SSCB arasında Füze Kalkanı gibi sorunlu projelerin aşılması, stratejik silahlarının azaltılması hususunda işbirliğini artırmış, bu durum Başkanlar Obama ve Medvedev'in 8 Nisan 2010 Prag'da 2021 yılına kadar yürürlükte kalması planlanan "Yeni START" antlaşmasının imzalanmasını sağlamıştır. Füze Kalkanı Projesi ise 2010 yılından itibaren NATO şemsiyesi altında yürütülerek sonuçlandırılmıştır.⁵³

Yukarıda sözü edilen ve çevre açısından hayati sayılan silahsızlanma çalışmaları ve ittifak arayışları, günümüze kadar uluslararası alanda farklı güvenlik şekillerini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu güvenlik yaklaşımları; kapsayıcı güvenlik, kolektif güvenlik, gezegen güvenliği, insani güvenlik, ekolojik güvenlik ve çevresel güvenlik olarak açıklanabilir.

Kolektif güvenlik, BM'in oluşturulması düşüncesinde ağırlık kazanmıştır. Buna göre, BM gibi örgütlerin üye ülkelerinden bir veya birkaçına yapılan bir saldırı tüm örgüte yapılmış sayılacak ve saldırgan devlete topyekûn bir karşılık verilecektir. Kolektif güvenliğin oluşturulmasının amacı, uluslararası alanda devletlerin saldırgan bir devlete karşı güç dengelemesi ve gerektiğinde toplu olarak harekete geçme

⁵³ Tayyar Arı, **a.g.e.**, 2011, s.598-627.

eylemine işaret eden normların oluşturulması olarak görülmüştür. Kolektif güvenliğin gelişmesi, hiçbir devletin başkalarının güvenliğini artırmadan kendi güvenliğini sağlayamayacağı anlayışını desteklemiş ve kapsayıcı güvenlik yaklaşımını ortaya çıkmıştır. Kapsayıcı güvenlik yaklaşımında; caydırmadan çok güven vermeyi vurgulayan, dışlayıcı olmaktan çok kapsayıcı olan, çok taraflılığı iki taraflılığa tercih eden, devlet dışı aktörlerin de önemli rolleri bulunduğunu kabul eden bir diyalog ortamı amaçlanmıştır. Sanayi toplumlarında yoğun olarak kullanılan fosil yakıtlar nedeniyle sera etkisi ve çevre kirliliklerinin birçok ülkeyi aynı anda etkilemesinin, bölgesel ve küresel düzeyde kapsayıcı bir işbirliğini gerekli kılması bu güvenlik anlayışı temelinde kabul edilebilmektedir. Kapsayıcı güvenlik anlayışı, tam da bu süreçte özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme ve etkilerine yönelik ortak bir akıl oluşturmak için önemli çabalardan biri olarak sayılmıştır.⁵⁴

Kapsayıcı güvenlik yaklaşımı; yoksulluk, küresel çevre problemleri ve nükleer savaş gibi kavramları müşterek olarak gündeme getirmiş, kitle imha silahları ve çevresel değişim gibi küresel sorunlara karşı özellikle insanın bireysel varlığı ve gezegenin güvenliği kavramlarının önemsenmesine katkı sağlamıştır.⁵⁵ 1995 yılında BM Küresel Yönetişim Komisyonu (UN Global Governance Commission-UNGGC) “Küresel Çevremiz” adlı raporda dünyadaki yaşam destek sistemlerinin korunması amacıyla gezegen güvenliğini yeni bir güvenlik yaklaşımı olarak sunmuştur. Bu nedenledir ki bu süreçte; AB, OECD gibi kurumlar tarafından, devletlerin ülkeleri içerisindeki vatandaşlarına yönelik şiddet uygulamalarına ve gezegenin güvenliğine karşı dışarıdan müdahale edilme durumları, devletler tarafından kendi iç işlerine karışılması olarak görülmemiştir.⁵⁶

Küresel düzeyde doğal çevre ile bunların kirlenme süreçlerinin güvenlik kavramı içerisinde söz edilmeye başlandığı bu dönemde, gezegen güvenliği kavramına ilgi artmış, doğal çevrenin toplumsal etkileri olarak gıda ve su ihtiyacı, barınma, salgın hastalıklar ve AIDS gibi insan varlığını tehdit eden sorunlar da insani güvenlik konusu olarak gündeme gelmeye başlamıştır.

⁵⁴ Bilal Karabulut, **Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek**, Barış Kitebevi, Ankara, 2011, s.26-29.

⁵⁵ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s.188; Report of the Commission on global Governance (1995), **Our Global Neighborhood**, Chapter 2/4, <http://humanbeingsfirst.files.wordpress.com> (11.04.2013)

⁵⁶ Atilla Sandıklı (2011), “Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim”, <http://www.bilgesam.org> (13.01.2013)

Doğal kaynakların tükenmesinin önüne geçilmesi ve insanların fiziki çevre şartlarında sürdürülebilirliğinin hedeflenmesi, ekolojik güvenlik kavramını güçlendirmiştir. Ekolojik güvenlik yaklaşımı, insanlığın doğaya baskısını sonlandırmak, küresel düzeyde yağmur ormanlarının korunması, ozon tabakasının incelmeye karşı kloroflorokarbon (CFC) emisyonlarının azaltılması gibi ekosisteme müdahalenin engellenmesi üzerine yoğunlaşmış bir güvenlik kavramıdır.⁵⁷ Ekosistemi temel alan bu güvenlik kavramının kullanıldığı dönemde, çevresel güvenlik kavramı pek rağbet görmemiştir. Bunun en önemli nedeni ilk dönem çevresel güvenlik kavramının devlet merkezli tanımlanma durumu ve çevre konularına çatışma bağlamında yaklaşarak geleneksel güvenlik yaklaşımına yakınlığıdır. Bu süreçte, çevresel güvenlik kavramı ve aktörleri, ulusal çıkar açısından daha çok doğal kaynakların kullanılması bağlamında korunması gerekliliğini benimsemiştir.⁵⁸ Böylece ulusal çıkarlar ve çevresel bozulma arasında politik istikrarsızlık bağlamında ilişki kurulmuş, çevresel konularda askeri çözüm yöntemi meşrulaştırılmıştır.

Ancak, çevre konusunda zamanla ekolojik sorunlara ilave olarak kaynak çatışmalarının önlenmesi, açlık, yoksulluk, çevresel göç, aşırı nüfus artışı, kültürel çevrenin korunması gibi toplumsal sorunlara da çözüm aranması ve method olarak çatışma yerine işbirliğinin teşvik görmesi, konuyla ilgili aktörler olarak devletin yanında sivil toplumlara da yer verilmesini sağlamış, konu ekolojik güvenliği aşan bir çevresel güvenlik anlayışını ortaya çıkarmıştır. Böylece çevresel güvenlik kavramı salt kaynak kıtlıkları ve çatışma konusundan farklılaşarak, daha önce ön plana çıkmayan çevrenin doğal ve toplumsal etkilerine⁵⁹ karşı işbirliğine vurgu yapmıştır. Kuzey Amerika ve Avrupa'da küresel ısınma etkilerinden Afrika'da kaynak kıtlıkları ve salgın hastalıklara kadar ortaya çıkan bu olumsuz etkiler, yerel,

⁵⁷ Nathan Ruff, ve diğerleri, "Report on Applying Military and Security Assets to Environmental Problems", ECSP, Report-3, 1997, s.82.

⁵⁸ Örneğin ABD'nin 1996 yılından itibaren Ulusal Güvenlik Strateji Raporları'nda, doğal kaynakların korunması ve savunulması ile çevresel bozulmanın meydana getirebileceği tehditler üzerinde durulmuştur. Bu değerlendirilmelerde, bir ülkenin başka bir ülkeyi doğal kaynaklarının korunması için işgal etme girişimleri çevresel güvenlik kavramıyla meşrulaştırılabilmektedir.

⁵⁹ Ronald B. Mitchell, **International Politics and the Environment**, Safe Publications Ltd., London, 2010, s.193; Heather A. Smith, "Facing Environmental Security", **Journal of Military and Strategic Studies**, Winter 2000-Spring 2001, s.37; Kate O'Neill, **The Environment and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s.8.

bölgesel ve küresel düzeyde sınır tanımayan ve askeri olmayan güvenlik konuları olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁰

Bu güvenlik kavramının çeşitlenmesi, ulusal ve uluslararası alanda politik aktörler olarak devlet yanında hükümetlerarası organizasyon ve sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte gelişmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünyada, demografik ve çevresel baskılar önemli bir tehdit unsuru olarak politik yaşamı etkilemeye başlamış,⁶¹ yeni güvenlik aktörlerine olan gereksinimi ortaya çıkarmıştır.⁶² Bu dönemde insan-doğa ilişkisi etik açıdan da sorgulanmış, dünyanın biyolojik sisteminin yok edilmemesi ve azalan doğal kaynak rezervlerinin korunması gündeme gelmiş,⁶³ çevre hassasiyetine ilişkin güvenlik konularının ulusal güvenliği aşan konuma ulaştığı görülmüştür.⁶⁴ Geleneksel askeri ve politik taleplerin ötesinde, ekonomik, sosyal ve çevresel taleplere olan ilgi artmıştır. Ulus devletler bünyesinde çevre politikaları, ulusal çevre bakanlıkları, doğal park ve koruma alanları oluşturulurken, uluslararası alanda Dünya Yabani Yaşam Fonu (World Wild Fund for Nature-WWF), Greenpeace ve Amsterdam merkezli Friends of the Earth gibi hükümet dışı organizasyonlar, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (The United Nations Environment Programme-UNEP-BMÇP) Uluslararası Balınacılık Komisyonu (IWC-International Whaling Commission) gibi hükümetlerarası kuruluşlar meydana getirilmiştir.⁶⁵ Bu kurumlar, özellikle çevre konularının uluslararası müzakerelere açılması ve öneriler

⁶⁰ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.4; Sean M. Lynn-Jones, **a.g.k.**, s.5; Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.3; Kurt P. Spillman, "From Environmental Change to Environmental Conflict", **Environmental and Conflict Project Occasional Report**, No 14, September 1995, s.8; Nicole Detraz, Michele M. Betsill, "Climate Change and Environmental Security: for Whom the Discourse Shifts", **International Studies Perspectives**, Volume 10, 2009, s.304; Hüseyin Sevim, "Uluslararası İlişkilerde Küreselleşme Olgusu ve Ulus Devlet Kavramını Yeniden Düşünmek", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 3, Sayı 9, Bahar 2006, s.103.

⁶¹ Colin H. Kahl, "Demography, Environment and Civil Strife", **International Politics**, Robert J. Art, Robert Jervis (eds.), Pearson Longman, New York, 2009, s.354.

⁶² Loramy C. Gerstbauer, "The New Conflict Managers: Peacebuilding NGO's and State Agendas", Elke Krahmman (ed.), **New Threats and New Actors in International Security**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s.24-25.

⁶³ Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.373.

⁶⁴ Jeanne Hyde Hecker, **a.g.e.**, s. 12

⁶⁵ Söz konusu kurumların etkinliği artıkça, oluşturulan prensiplere yönelik olarak ulus devletlere uyma zorunluluğu getirmeye başlamıştır. John F. David ve diğerleri, "The Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century", **New Developments in Environmental Sociology**, Michael R. Redclift, Graham Woodgate (eds.), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2005, s.436-448; OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.13.

getirilmesinde, gelişmekte olan ülkelerin desteklenmesi ile uluslararası anlaşma hükümlerinin takibinde fayda sağlamıştır.⁶⁶

Kurumsal düzeyde söz konusu gelişmelerin sağlanmasının temelinde, mevcut ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda çevre bilincinin artması ve geleneksel güvenliğin sorgulanmasıyla gerçekleştiği kabul edilebilir. İlk dönem çalışmalar içerisinde sayılan Rachel Carlson'un 1962 yılında "Sessiz Bahar" adlı kitabının yayınlanması, kamuoyunda çevre hassasiyetinin oluşmasına katkı sağlamış,⁶⁷ 1968 yılında Robert MacNamara, "Güvenliğin Önemi" adlı eserinde ulusal güvenliğin askeri unsurların daha fazla artırılarak sağlanamayacağını ifade etmiştir.⁶⁸

Çevre ve güvenlik arasında ilişkiyi kuran ve çevresel güvenlik kavramını ilk kez kullanan, 1971 yılında "Tehlikedeki Gezegen" adlı eserini yazan Richard Falk olmuştur.⁶⁹ 1970'li yıllarda ormansızlaşma ve toprak kirlenmesi nedeniyle meydana gelen çatışmalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan nüfus artışı, yoksulluk ve kitlesel göçün gerçekleştiği "Ogaden Lowlands" adı verilen Etiyopya ve Somali arasındaki bir bölgede yaşananları ifade etmek içinde, çevresel güvenlik kavramından faydalanılmıştır. Kavram, yine aynı döneme rastlayan Ürdün ve Nil Nehir alanlarındaki anlaşmazlıkların açıklanmasında kullanılmıştır.⁷⁰ Roma Kulübü'nün "Büyümenin Sınırları" adlı raporunda da, çevresel güvenlik kavramı yer almış, güvenliği tehdit eden nüfus, gıda üretimi, endüstrileşme, kirlilik ve yenilenemeyen kaynakların tükenmesi konularına değinilmiştir.⁷¹

1976 yılında Taylor D. Maxwell, "Kesin Olmayan Güvenlik" adlı eserinde ABD vatandaşlarının çoğunluğu tarafından hala ulusal güvenlik konusunun yalnızca geleneksel güvenliği sağlayan silahlı kuvvetlerin sorumlu olduğu bir konu olarak

⁶⁶ Pamela S. Chasek ve diğerleri, **Global Environmental Politics**, Dilemmas in World Politics, Westview Press, Boulder/Oxford, 2006, s.74-75.

⁶⁷ Kenneth H. Keller, "Unpackaging the Environment", **ECSP**, Report-3, 1997, s.5; Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, "Environment and Security in a International Context", **Environmental Change & Security Project Report (CCMS Pilot Study)**, Issue 5, Summer 1999, s.35; John Vogler, **a.g.k.**, s.45-47; Recep Bozdoğan, "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 50, 2005, s.1017-1020.

⁶⁸ Marjan Malasic, "Environmental Security: a Case of Slovenia", **NATO Science Series: IV: Earth and Environmental Sciences**, Volume 39, Part III, 2004, s.140.

⁶⁹ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s.187.

⁷⁰ Alexandru Ozunu ve diğerleri, "Environmental Security: Priority Issues and Challenges in Romania and European Transition Countries", R.N. Hull ve diğerleri (der.), **Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries**, 2007, 14.

⁷¹ Jeffrey J. Pompe, Jamers R. Rinehart, **Environment Conflict, in Search of Command Ground**, State University of New York Press, Albany, 2002, s.3; Marjan Malasic, **a.g.m.**, s.142.

görüldüğünü belirtmiş, güvenlik politikalarının askeri ve askeri olmayan her tehditi kapsamı gerektiğini söylemiştir.⁷²

1977 yılındaki “Ulusal Güvenliğin Yeniden Tanımlanması” ve 1982 yılında “Ulusal Güvenlikte Geleneksel Olmayan Bakış” adlı makalelerinde Lester Brown, geleneksel tehdit dışında olan çevresel ve ekonomik tehditlere karşı geleneksel savunma yapısının yetersiz olduğunu söylemiş, doğal kaynak kıtlığı ve çevresel bozulmalara karşı askeri güvenliğin yeterli olmadığını vurgulamıştır.⁷³

1982 yılında artan çevre bilincine bağlı olarak Dünya Doğa Şartı kabul edilmiş, insanlığın yaşamının güvenli olarak sürdürülebilirliğinin sağlanması vurgusu yapılmıştır.

1983 yılında “Güvenliğin Yeniden Tanımlanması” adlı eserinde Richard Ullman, ulusal güvenlik alanını geleneksel askeri güvenliğin ötesine genişletmiştir.⁷⁴ Tehdit tanımının içerisine çevre hassasiyetini de içeren; devletin vatandaşlarının yaşam kalitesini belli bir sürede düşüren; kişi, grup veya sivil organizasyonların politik seçeneklerini daraltan; şiddeti yapısal olarak artıran hareket veya olaylar dizisini dâhil etmiştir.⁷⁵

1987 yılında ise dönemin SSCB devlet başkanı Gorbaçov, Çernobil nükleer kazasından ders alarak ekolojik güvenliğin uluslararası ilişkiler içerisinde öncelikli konular arasında yer alması gerektiğini söylemiş, kavramın akademik ve politik camiada tartışılmasına katkı sağlamıştır.⁷⁶

1989 yılında Jessica Matthews ise, “Güvenliğin Yeniden Tanımlanması” adlı makalesinde, çevresel ve demografik problemlere değinmiş, doğal kaynakların tükenmesinin ulusal güvenlik açısından önemli olduğunu söylemiştir.⁷⁷

1991 yılında Reinhard Loske, devletlerarası dengeler dışında insan-doğa ilişkisinin de güvenliğin konusunu oluşturabileceğini belirtmiştir. Çevresel tehditlere karşı ulus devletlerin egemenlik sınırlarının ötesine geçmesini, uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyması gerektiğini vurgulamıştır.

⁷² Marjan Malasic, **a.g.m.**, s.140.

⁷³ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s.187; Marjan Malasic, **a.g.m.**, s.140.

⁷⁴ David A. Baldwin, **a.g.m.**, s.14; Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.4.

⁷⁵ Richard A. Matthew, “Environmental Security”, **Environmental Policy, New Directions for the Twenty-First Century**, Norman J. Vig, Michael E. Craft (eds.), CQ press, Washington DC, 2010, s.329; OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.19.

⁷⁶ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4664.

⁷⁷ Marjan Malasic, **a.g.m.**, s.140-141.

BM, AB, NATO, AGİT, OECD gibi uluslararası ittifak kurumları da, 1990'lı yıllarda işbirliği ve ortaklık çabalarını genişletmeye başlamışlardır. Söz konusu kurumlar tarafından çevresel değişimlere ve kirliliklere karşı politik, ekonomik, sosyal faktörleri barındıran barış ve istikrarı sağlayıcı eylemler⁷⁸ desteklenmiştir.⁷⁹

1992 yılında "Risk Toplumu" adlı eserinde Ulrich Beck, Soğuk Savaş sonrası güvenlik yaklaşımlarını etkileyecek risk toplumu kavramına değinmiş, servet eşitsizliği, nükleer ve kimyasal kirlilikler, çevresel problemler vb. sorunların çağdaş topluma özgü riskler olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

1994 yılında Robert Kaplan, ABD'de aylık olarak yayınlanan Anlantic Montly dergisindeki "Yaklaşan Anarşi" adlı makalesinde çevre, kaynak kıtlıkları ve çatışma arasındaki ilişkinin önemini vurgulayarak, konuya dikkat çekmiştir.⁸¹ 1996 yılında Hakan Wiberg ise, "Küçük Ulusların Güvenlik Problemi" adlı makalesinde çevre konusunu içeren ulusal güvenlik modelini desteklemiştir.

1999'da Anton Grizold, güvenlik boyutunu bir devlette birey ve toplumun birbiri ve doğayla başarabildiği dengeli fiziki, ruhi ve maddi varlık ilişkisi olarak tanımlamıştır. Ulusal güvenlik kavramını, devletin üzerinde bulunduğu coğrafi alanda maddi varlığı ve egemenliği koruyan, sosyal, ekonomik, kültürel, ekoloji gibi fonksiyonları kapsayan bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir.⁸²

2004 yılında ise BM Genel Sekreterliğince; Genel Kurula "Tehdit, Engel ve Değişim" adlı rapor sunulmuştur.⁸³ Raporda, 21. yüzyılda ortaya çıkan uzlaşma kavramı ve kolektif güvenliğe yönelik çabaların önemi vurgulanmış, devletlerin yenilenebilir enerji kaynaklarının korunması, çevreye zarar verilmemesi ve fosil

⁷⁸ Bu dönemde, çevresel güvenliğe ilişkin eylemlerinin belirlenmesi ve hedeflerinin tanımlanması için başarılar elde edilmiştir. 2000 yılında BM Genel Kurulu tarafından Birleşmiş Milletler Milenyum bildirgesinin kabul edilmesi ve NATO'nun Çevre ve Güvenlik Girişimlerinin Güneydoğu Avrupa ve Orta Asyadaki çevre sorunları üzerinde çalışmaları buna örnek gösterilebilir. Constantin-Horia Barbu ve diğerleri, "Introduction to Environmental Security", R.N. Hull ve diğerleri (der.), **Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries, NATO Security through Science Series**, 2006, s.8.

⁷⁹ Constantin-Horia Barbu ve diğerleri, **a.g.m.**, s.8.

⁸⁰ Ulrich Beck, **Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru**, Bülent Doğan (çev.), İthaki Yayınları, İstanbul, 2011; Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Ersin Kuşdil (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010, s.115.

⁸¹ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.21-22.

⁸² Marjan Malasic, **a.g.m.**, s.142.

⁸³ Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, **A More Secure World: Our Shared Responsibility**, New York, 2004, s.3.

yakıt kullanımının engellenmesi hususlarına değinilmiştir.⁸⁴ Sözkonusu raporda; çevresel bozulma başta olmak üzere yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar, ülke içi gerilim ve uluslararası çatışma, kitle imha silahları, terörizm ve uluslararası organize suç olmak üzere altı ekonomik ve sosyal tehdit sıralanmıştır. Böylece ilk defa, çevresel bozulma BM tarafından önleyici tedbir alınması gereken bir tehdit olarak ifade edilmiştir. Yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar ve çevresel bozulma tehditlerinin milyonlarca insanın ölmesine neden olduğu ve insani güvenliği tehlikeye soktuğu vurgulanmıştır.

Raporda, güvenliğe ilişkin getirilen yeni boyutlar şu şekilde sıralanmıştır.⁸⁵ Bugünkü çevresel tehditlerin sınır tanımaması; hiçbir ülkenin bugünkü çevresel tehditlere karşı tek başına üstesinden gelemeyeceği; güç, zenginlik ve coğrafi farklılıkların refah ve hayatta kalma açısından tehditlerin önem düzeyini belirlediği; tehditleri tanımlamadan kolektif güvenliğe ulaşamayacağı; uzlaşmanın ise, herkesin kendi üzerine düşen sorumluluğu paylaşarak sağlanabileceği hususlarıdır.

Yukarıda sözü edilen ifadelerin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, gelişmelerin geleneksel güvenliğe, reel politik dünyaya ve kapitalizme karşı eleştirileri barındırdığı; çözüm ve yöntem olarak ise ulus üstü ve uluslararası işbirliğine açık, insanın bireysel güvenliğinden başlayan yeni güvenlik anlayışlarının desteklendiği görülmüştür.⁸⁶

Güvenlik alanındaki söz konusu genişlemeyi en iyi ifade eden ve teorik zemin hazırlayan Kopenhag Okulu olmuştur. Okulun teorik temelde yaptığı buluşlar güvenlik alanında önemli katkılar olarak görülmektedir. Çalışmalar, neorealist ve pozitivist anlayış olarak kabul gören Barry Buzan'ın politik, askeri, ekonomik, sosyal ve çevresel güvenliği içeren beş sektör yaklaşımı ile post pozitivist ve post yapısalcı olarak bilinen Ole Weaver'in toplumsal güvenlik ve güvenikleştirme kavramlarıyla öne çıkmıştır.⁸⁷

⁸⁴ Muhittin Demiray, İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21, Ağustos 2008, s.155.

⁸⁵ OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.43.

⁸⁶ Richard A. Matthew, **a.g.m.**, 1995, s.14.

⁸⁷ Çiğdem Şahin, "Sözcelerin Gücü Adına...Güç Bush'ta Artık", **Uluslararası Güvenlik Sorunları**, Kamer Kasım, Zerrin A. Bakan (der.), ASAM Yayınları, Ankara, 2004, s.86; John Baylis, **a.g.m.**, s.77.

Kopenhag Okulu, 1990'lı yılların başında ulusal güvenliğin geleneksel ve postmodern tanımlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Ulusal güvenliği askeri, ekonomik, sosyal (kimlik ve kültürel alanda), politik ve çevresel boyutlarının birleşimi olarak nitelendirmiş, toplum güvenliğini öne çıkarmıştır. Okulun temsilcileri arasında Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elizabeth Tromer, Ole Waever ve Jaap De Wilde sayılmaktadır. Kopenhag Okulu, güvenlik kavramını devletlerin ve toplumların tehditlerden kurtulma arayışı, rakip güçlere karşı kimlik ve işlevsel bütünlüklerin korunması olarak tanımlamış; güvenliği salt devlet tekelinde devletlerarası kabul edilen bir olgu olmaktan çıkarmış, ülkelerin toplum boyutunu da güvenliğin genişleyen anlamına katmıştır.⁸⁸ Güvenlik kavramında, neyin güvenli hale getirileceği sorularına “güvenli hale getirme” olgusuyla cevap aramıştır. Bu kavram, var olan tehditlere ve ilişkili çıkarlarının tümüne yönelik daha büyük bir önem ve öncelik verilmesi maksadıyla, bu tehditleri belirleme politikası olarak tanımlanmıştır.⁸⁹

Barry Buzan'ın öne sürdüğü bu kavram, bir şeyin ya da bir konunun değerli kabul edilen bir öznenin varlığına yönelik bir tehdit veya tehlikenin kurgulanarak, normal siyasi sürecin dışına çıkılması ve alınan istisnai tedbirleri desteklemek için kullanılmasıdır.⁹⁰ Böylece bir anlamda çevre gibi tehdit edildiği düşünülen bir konunun, devlet nezdinde meşrulaştırılması sağlanmak istenmiştir. Böyle bir yaklaşımla birlikte güvenlik tek boyutluluktan çok boyutlu zemine taşınabilmiştir. Güvenlik devlet-toplum-birey ekseninde genişletilerek; askeri, politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel konular olarak ayrılmıştır.⁹¹ Bu kapsamda Buzan, farklı güvenlik boyutlarını belirleyerek her birinin farklı olan eğilimlerini sıralamıştır.⁹² Bu kavramlar içerisinde;

- askeri güvenliği, diğer devletlerin niyetleri ölçüsünde askeri taarruz veya savunma kapasitesine sahip olunması,

⁸⁸ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, **a.g.k.**, s.33.

⁸⁹ Rita Floyd, **a.g.e.**, s.1; Tashika Odagiri, “**Global Environment and the Changes of Military Alliances**” adlı ve 22.07.2009 tarihli International Studies Association, Brazilian International Relations Association, International Joint Meeting in Rio de Janeiro’da sunulan bildirisi, s.4-5.

⁹⁰ Barry Buzan, **a.g.m.**, 2008, s. 108; Ole Waever, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s. 152.

⁹¹ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, **a.g.k.**, s.33.

⁹² Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.7.

- politik/siyasi güvenliği, diğer devletlere karşı meşru bir istikrarlı organizasyon yapısı, hükümet sistemleri ve meşruluk veren ideolojik durumları olarak tanımlamıştır. Buzan, siyasal güvenliğin kapsamının uluslararası sistemdeki dönüşüme bağlı olarak genişlediğini ve süper güçlerin dışındaki aktörlerin de siyasal güvenlik literatüründe görece fazla yer edinmeye başladığını belirtmiştir.⁹³

- ekonomik güvenliği, kabul edilebilir sosyal refah ve ekonomik güç seviyesinin sürdürülmesi için gerekli olan kaynak ve pazarlara erişimin sağlanması olarak ifade etmiştir.

- toplumsal güvenliği ise, geleneksel olan dil, din, kültür ve ulusal kimliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması olarak tanımlamıştır.

- çevresel güvenlik kavramı içerisinde ise, insanlığın yaşamı için gerekli olan biyosfer gibi çevre ve destek sistemlerinin korunması⁹⁴ ve çevresel kaygılara cevap verilmesi⁹⁵ sıralanmıştır. İnsan aktiviteleri göz önüne alınarak insan ve gezegenin biyosfer ilişkileri⁹⁶ de güvenlik kavramına dâhil edilmiştir.

Buzan'ın çalışmaları, geleneksel güvenlik yaklaşımında bir arada ele alınan askeri ve siyasal güvenliği birbirinden ayırıştırarak incelemesi, hem bu güvenlik türlerinin diğer güvenlik alanlarıyla arasındaki ilişki modelini ortaya koyması, hem de siyasal ve askeri güvenliğin literatürdeki merkeziliğini sorgulamaya açması bakımından önemli kabul edilmiştir.⁹⁷ Böylece, bir anlamda güvenlik özel bir siyaset çeşidi olarak siyasetin üzerinde dile getirilmek istenmiş, siyasetin kurallarının belirlenmesi amaçlanmıştır.⁹⁸ “Güvenli hale getirme” kavramı sayesinde de güvenliğin içerisine çevre, din, sağlık, politika gibi alanların dâhil edilerek genişletilmesi sağlanmıştır.⁹⁹

⁹³ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emekler, **a.g.m.**, s.47.

⁹⁴ Jonathan Barnett, “In Defence of the Nation-State: Securing the Environment”, **Sustainable Development**, Volume 6, Issue 1, March 1998, s.10; Nihal Ergül, “Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında Birleşmiş Milletler’in Rolü ve Uygulamaları”, Atilla Sandıklı (der.), **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri**, Bilsam Yayınları, İstanbul, 2012, s.175.

⁹⁵ Barry Buzan, “New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century”, **International Affairs**, Vol 67, No 3, 1991, s.431-432.

⁹⁶ Karina Paulina Marzuck, “Çağdaş Bir İç Güvenlik Konsepti ve Jandarma Benzeri Güçler Üzerindeki Etkileri”, **21. Yüzyılda Güvenlik Tehditleri ve Jandarma**, Ankara, 2012, s.62.

⁹⁷ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emekler, **a.g.k.**, s.36.

⁹⁸ Stephan Stetter ve diğerleri, “Conflicts about Water: Securitizations in a Global Context”, **Cooperation and Conflict**, 46, December 2011, s.445.

⁹⁹ Buzan'a göre söz konusu güvenlik boyutları, birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Buna en yakın örnek, 2011 yılında Japonya'da meydana gelen deprem ve tsunami sonrasında ortaya çıkan

Yukarıda da vurgulanan farklı güvenlik tehditlerinin toplumsal boyuta yansması sonucunda, çevre bağlamında modern toplumun içinde bulunduğu durumu en iyi tarif eden kavramın “risk toplumu” kavramı olduğu görülmektedir. Risk toplumu kavramıyla oluşturulan toplum kurgusunun, toplumu etkileyecek yarar ve zararlarla birlikte ele alındığı anlaşılır.

Çevre sorunları; zengin toplumlar açısından sanayileşmeyle birlikte oluşan modernleşme sürecinde, rasyonel fakat kontrolsüz bilimsel ilerlemenin yan etkisi olarak ortaya çıktığı kabul edilmiş,¹⁰⁰ az gelişmiş ülkeler açısından da yoksulluğun meydana getirdiği sorunlar bakımından risk faktörü sayılmıştır. Çevre kaynaklı risk faktörlerinin bazıları tüm dünyayı ilgilendirebilmektedir. Bunlar içerisinde kuzey yarım kürede üretilen ve atmosfere verilen zararlı gazların, güney yarım küreyi de etkisi altına alması sayılabilir. Çevre, sadece sanayi ve aşırı tüketimden kaynaklanan zararlar ile karşı karşıya değildir. Nükleer silahlar sadece uyumsuzluk tarafları ile sınırlı kalmamakla birlikte, bütün dünyayı tehdit eden bir risk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, çevresel konuların birer siyasi konuya dönüşmesinin açık delili sayılmıştır.

Günümüzde, küreselleşmeyle birlikte önemi daha da anlaşılan bu yeni toplumsal riskler modernliğin doğrusal ilerleme düşüncesini kökten sarsmış durumdadır. Bu yeni riskler, toplum ve siyasette vazgeçilmez olarak vurgulanan sınıfsal mensubiyet gibi öngörülebilir risk hesaplarına olanak vermemiştir. Artık bireysel ölçekte hesaplanabilir eski risklerin yerini önceden hesaplanamayan risklere bıraktığı söylenebilir.

Anthony Giddens, bu süreci küreselleşme sonucunda üretilmiş güvensizlik olarak açıklamaktadır. Küreselleşme ile ortaya çıkan toplumsal yaşamdaki risk ve tehlike kavramlarını ayırt etmeyi hedefleyerek, üretilen risklerin ve güvensizliklerin toplumsal gelişme dinamiklerinin bir sonucu olduğunu ifade etmek istemiştir. 18. yüzyıldan itibaren klasik modernleşme ile ortaya çıkan toplumsal riskler ile günümüzdeki küresel ortamda doğan riskler arasında mukayese edilemez bir nitelik farkı oluştuğunu vurgulamıştır. Bu güvensizlikleri doğuran koşulların tek tip olarak sınıflanamaması, risk alanını küresel boyuta taşımıştır. Buna göre ekonomide çok

nükleer tehlike gösterilmiştir. Deprem ve tsunami; toplumsal ve ekonomik hayatı etkilemiş, ayrıca nükleer tehlikeye sebep olmuştur. Atilla Sandıklı, Bilgehan Emekler, **a.g.k.**, s.36.

¹⁰⁰ Halil İbrahim Bahar, **Sosyoloji**, Akademik Hayat Yayınları, İstanbul, 2011, s.415.

kutupluluğa gidiş, çevreye yönelik tehlikeler, demokratik hakların kullanımının engellenmesi ve büyük bir savaş günümüz modern toplumları için ana risk alanları sayılmıştır.¹⁰¹

Bu riskler, zengin-yoksul, ayrıcalıklı olan-ayrıcalıklı olmayan gibi tüm toplumsal ve ekonomik ayrımları aşmaktadır. Marx, Durkheim ve Weber gibi modern toplumu açıklamaya çalışan klasik kuramcılarının hiç birisi, bu süreçte üretim güçlerinin gelişiminin çevreye yönelik geniş ölçekte yıkıcı bir tehdit oluşturabileceğini öngörmemiştir. Bu durum, ekolojik kaygıların günümüz toplumlarını ve güvenlik algılarını derinden etkilemesi ve çözüm yolu bulmakta gecikmesinin en büyük nedeni sayılmıştır.¹⁰²

4. Çevresel Güvenlik Kavramı

Çevresel güvenliğin kavramlaştırılmasının nedeni; bireysel, ulusal ve küresel düzeyde yaşanan ekolojik tehditler ile bunların doğal ve toplumsal sonuçlarıdır.¹⁰³ Jon Barnett; çevresel güvenlik kavramına tanım getirmeden önce, ilk olarak çevresel değişim, çevresel güvensizlik ve bunların güvenlikle ilişkisi üzerine değinilmesinin önemini vurgulamıştır. Bu kapsamda, çevresel değişim kavramını;¹⁰⁴

“doğal sürecin veya insan eylemlerinin sonucunda fiziksel, kimyasal, biyolojik bileşen ve sistemlerde uzun ve kısa dönem yaşanan değişimler”

olarak tanımlamıştır. Robert M. Mcap ise çevresel bozulma kavramını;

“çevreye zarar veren ve istenmeyen herhangi bir değişiklik veya rahatsızlık” olarak belirtmiştir.

¹⁰¹ Anthony Giddens, **a.g.e.**, s.15-16; İlyas Doğan, **Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s.54-55,

¹⁰² Anthony Giddens, **a.g.e.**, s.14-16

¹⁰³ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s.441.

¹⁰⁴ Jon Barnett, “Environmental Security and Peace”, **Journal of Human Security**, Volume 3, No 1, 2007, s.5.

Çevresel değişim ve bozulmalara karşı çevre, güvenlik meselesi olarak alındığında çevresel güvenlik kavramının ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁰⁵ Kavram, farklı özellikte doğal ve toplumsal risk alanlarını barındırmaktadır. Söz konusu risk alanları, devlet ve toplumda temel istikrarsızlık kaynağı olarak diğer güvenlik unsurlarını da olumsuz etkilemektedir. Dünyada birçok ülkede çevresel değişim ve bozulmayla birlikte öncelikle gelir kaynakları olarak değerli görülen doğal kaynak ve alanların, üretime dayalı ekonomik büyümenin, tarım, ormancılık, maden, balıkçılık ve turizm gibi iş alanlarının olumsuz etkilendiği görülmektedir¹⁰⁶

Risk alanları, doğal kaynakların tükenmesi ve kirliliği sonucunda¹⁰⁷ insanın varlığını ve refahını tehdit eden ekolojik ve toplumsal gerilimler kapsamında şekillenmiştir.¹⁰⁸

Ekolojik gerilimler ise, çevresel güvenlik için tehdit olarak ortaya çıkan çevresel bozulma ve kirliliklerdir. Özellikle iklim değişikliği, deniz seviyesinin yükselmesi, ozon tabakasının incilmesi, toprağın bozulması, su kıtlığı, teknoloji ve sanayi üretimi kaynaklı çevresel problemler bunlara birkaç örnek sayılabilir.¹⁰⁹

Toplumsal gerilimleri sıralanmak istenirse, klasik güvenlik ağlarına eş olan ve kaynaklar yüzünden ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve çatışmalar olarak ifade edilebilir. Ancak burada yeni olan, bu çatışmalara sadece yalnız petrol gibi kolay yenilenemeyen ve doğada kısıtlı bulunan kaynakların değil, su gibi yenilenebilen fakat gerekli önlemler alınmazsa nitelik ve nicelik olarak yetersizleşebilecek doğal kaynaklarında yol açabileceği sorunlar dâhil edilmiştir. Ruanda ve Brundi'deki su, gıda, orman gibi yenilenebilen doğal kaynak nedenli çatışmalar, Mısır ve Hint alt kıtasındaki muhtemel çevresel göçler ve yaratacağı demografik değişimler buna örnek verilebilir.

¹⁰⁵ Robert M. Mcap ve Kathleen S.Bailey, "Latin America and Debate over Environment Protection and National Security", **The DISAM Journal**, 29, 4, December 2007, s.20.

¹⁰⁶ Nina Grager, "Environmental Security?", **Journal of Peace Research**, Volume 33, No 1, 1996, s.112-113; Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.7.

¹⁰⁷ Çevresel bozulma ve kirliliğe ilişkin tehditler, devletlerin kendi ulusal sınırları içerisinde olabileceği gibi, Kanada ve Japonya'da olduğu gibi iklim değişikliği nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi başta olmak üzere başka ülkelerden gelen veya dışsal ve sınır aşan tehditlerden de kaynaklanabilmektedir. Geoffrey D.Dabelko, "An Uncommon Peace Environment, Development, and The Global Security Agenda", **Environment**, USA, May/June 2008, <http://www.environmentmagazine.org> (08 Mayıs 2011)

¹⁰⁸ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004 ,s.185.

¹⁰⁹ Aaron Maltais ve diğerleri "Integrating Perspective on Environmental Security", **Stockholm Environmental Institute, Risk and Vulnerability Report**, Stockholm, 2003, s.4.

Günümüzde, çevresel güvenlik kavramının içerisinde insanın olumsuz şartlardan korunarak iyi halinin sağlanması, su, yiyecek barınak, sağlık gibi ihtiyaçlarının dünyadaki her bir insandan bütün insanlığa doğru genişlemesi ve tüm ulusların güvenli yaşam alanının korunması genel kabul gören bir anlayıştır.¹¹⁰ Bu durum çevresel güvenliğin kavramlaştırılmasında en önemli konunun, “devlet mi”, “birey mi”, “hangi düzeyde”, “kimin güvenliğinin sağlanacağı” hususunu oluşturmaktadır.¹¹¹ Kavram, “kimin güvenliği” konusunda toplum içerisinde yukarıda belirtilen liberal ve realist kuramlarda eleştiri getirildiği üzere azınlık grupların menfaatlerine yerine; büyük çoğunluğun güvensizliğine yönelik meydana gelen çevresel yıkım süreçlerini önlemeyi öngörmüştür. Bu nedenle güçlü toplumsal grupları ve devleti önceleyen yaklaşımlar yerine, her bir insan hayatının güvenliğinin esas alınması temel yaklaşımdır.¹¹²

Sonuç olarak; çevresel güvenlik kavramı, bugün ve gelecekte ekosistemdeki yaşam destek sistemlerinin ve insan ihtiyaçları için önemli olan varlıkların tedariki, erişebilirliği ve yönetimi gibi konuların sürdürülebilirliği ile yoksulluğun ve çatışmaların azaltılması için katkıda bulunan doğal süreçlerin belirlenmesi olarak tanımlanır.¹¹³

Çevresel güvensizlik ise; çevresel yıkım, çevresel bozulma, kirlenme, iklim değişikliği, kaynak kıtlığı, kötü yönetilen kaynaklar, yoksulluk, çatışma, şiddet, istikrarsızlık, çevre mültecileri ve askeri güvenlik gibi konuları içinde barındırmaktadır.¹¹⁴

¹¹⁰ Edward Page, **a.g.m.**, s.39; Konuralp Pamukçu, “Küresel Isınma Örneğinde Uluslararası Ekolojik Yaklaşım: Uluslararası Politikada Yeni Bir Bakış”, **Harp Akademileri Bülteni**, Mart 2001, s.192; İlke Bezen Aydoğdu, **Tehlikeli Atıkların Yarattığı Çevre Sorunlarının Çevresel Güvenlik Bağlamında İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.62; Gregory D. Foster, “Environmental Security: The Search for Strategic Legitimacy”, **Armed Forces & Society**, Volume 27, No 3, Spring 2001, s.378.

¹¹¹ Karen T. Liftin, “Constructing Environmental Security and Ecological Interdependence”, **Global Governance**, (5), 1999, s.361; Jon Barnett ve diğerleri, “Global Environment Change and Human Security: An Introduction”, Richard A. Matthew ve diğerleri (eds.), **Global Environmental Change and Human Security**, MIT Press, Cambridge, 2010, s.3.

¹¹² Jon Barnett, “Environmental Security for People, in the Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era”, Michael R. Redclift, Graham Woodgate (eds.) **New Developments in Environmental Sociology**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2005, s.467-468.

¹¹³ Jeanne Hyde Hecker, **a.g.e.**, s.12

¹¹⁴ Jon Barnett, “Security and Climate Change”, **Global Environmental Change**, (13), 2003, s.7; Jeanne Hyde Hecker, **a.g.e.**, s.15.

Çevresel güvenlik, birey, grup ve toplumların çevresel değişimlere karşı kırılgan olmaması ve olumsuz etkilere maruz kalmasını önlemek,¹¹⁵ diğer bir ifadeyle, çevrenin güvenli hale gelmesi öngörmektir.¹¹⁶ Güvenli hale gelme işleminin boyutu; yöntem konusuna bağlı kılınmış, ulusal güvenlik düzeyinde çevresel bozulma ve şiddet arasında ilişkinin vurgulanmasından, küresel seviyedeki ekolojik çevre politikalarının oluşturulmasına kadar genişletilmiştir.

Çevresel güvenlik kavramı, aynı zamanda çevresel meseleler temelinde barış ile güvenlik halini destekleyen ve buna ilişkin tehditleri konu alan bir güvenlik konusudur. Kavram; gıda, su, enerji ve diğer doğal kaynakların temini ve korunması, kaynaklara erişimin sağlanması, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim, hastalıkların yayılmasının önlenmesi, ormanlar ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynakların sürekliliğinin ve kullanılabilirliğinin sağlanması meselelerini içine almıştır.¹¹⁷ Diğer taraftan, insanlığın yaşam destek unsurları, üretim kapasitesi ve ekolojik sistemlerin evrimsel potansiyelinin korunması bakımından da siyasi, ekonomik ve kültürel yaklaşımlara karşı da kayıtsız değildir.¹¹⁸

Çevresel güvenlik kavramının ortaya çıkışı, çevre ve güvenlik kavramlarının birbirleriyle ilişkilendirilerek siyasal ve toplumsal süreçlerde kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Uluslararası toplum tarafından çevre ve güvenlik ilişkisinin kurulması nispeten yeni bir durumdur. Bunun en önemli nedeni çevre ve güvenlik ilişkisine yakınlığın, uluslararası toplum tarafından gerçekleştirilen işbirliği araçlarından ziyade geleneksel ulusal güvenlik politikaları tarafından gösterilmesidir.

Günümüze kadar çevre konusunda; uluslararası işbirliğine yönelik antlaşmalara bakıldığında çevresel güvenlik kavramına ilk bakışta mesafeli kalındığı, ancak kavramının ilgi alanına giren ekolojik güvenlikten insan hakları, refahın korunması ve çatışmaların önlenmesine kadar birçok toplumsal sorunlara ayırım yapılmadan değinilmesiyle kavramın öneminin arttığı görülmektedir. Uluslararası antlaşma ve bildirilerde çevre ve güvenlik bağının mutlaka farklı ifadelerde de olsa kurulduğu görülmüştür. Söz konusu antlaşmalara bakıldığında şunlar söylenebilir.¹¹⁹

¹¹⁵ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.5.

¹¹⁶ John Vogler, **a.g.k.**, s.45.

¹¹⁷ Virginia Dale ve diğerleri, "Systems Approach to Environmental Security", **Ecohealth**, Volume 1, No 2, 2004, s.119; Jeanne Hyde Hecker, **a.g.e.**, s. 15.

¹¹⁸ Virginia Dale ve diğerleri, **a.g.m.**, s.119.

¹¹⁹ Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.380.

- 1948 yılı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde 25. madde 1. fıkrada "Herkes, kendi ve ailesinin sağlığını ve refahını yeterli bir standartta yaşama hakkına sahiptir...."

- 1972 yılı BM Konferansı İnsan Çevresi Stockholm Bildirgesi birinci ilke olarak "İnsan, temel hakları olan özgürlük, eşitlik, ve uygun yaşam şartlarına izin veren bir çevrede yaşama hakkına sahiptir...." ifadesi,

- 1976 yılı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12.1. maddesinde "Herkes, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardından yararlanma hakkına sahiptir" sözü,

- 1982 yılı BM Genel Kurul 37/7 kararı ve Dünya Doğa Tüzüğünde, "İnsanoğlunun doğanın ve yaşamın bir parçası olması, enerji ve besin kaynağı sağlaması doğal sistemlerin kesintisiz işlemlerine bağlıdır. Doğal kaynakların aşırı tüketimi ve yanlış kullanımı nedeniyle doğal sistemlerin bozulması, halklar ve devletlerarasında uygun bir ekonomik düzen kurulmasını engeller; ekonomik, sosyal ve siyasi çerçevenin bozulmasına yol açar... Kıt kaynaklar için rekabet çatışmalar yaratır, oysa doğanın ve doğal kaynakların korunması, adalet ve barışın korunması için katkıda bulunur ve insanlığın barış içinde yaşaması, savaş ve silahlardan vazgeçene kadar elde edilemez." açıklaması,

- 1986 yılı Banjul Afrika İnsan ve Halk Hakları Tüzüğü'nün 24'üncü maddesinde "Afrika halkları, halkların gelişimleri için elverişli ve tatmin edici bir ortam hakkına sahip olacaktır." ifadesi,

- 1989 yılı Kosta Rika Barış ve Sürdürülebilir Kalkınma için İnsan Sorumlulukları Bildirgesi Önsözü'nde "İnsanoğlu, onur ve esenlik dolu bir hayata izin veren bir ortamda yaşama temel hakkına sahiptir." vurgusu,

- 1990 yılında Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevre Hakları ve Yükümlülükleri Tüzüğü birinci ilkesinde "Herkes kendi genel sağlığı ve refahı için yeterli bir çevre hakkına sahiptir." ifadesi,

- 1990 yılı İnsanlığın Devamı için Çevre ve Kalkınma Küresel Forumu Moskova Bildirgesi'nde, "Birbirine bağlı dünyada çevreye duyarlı kalkınma için sürdürülebilir dünya barışı, kadın ve erkeklerin tam ve eşit katılımı, yoksulluğun ortadan kaldırılması ve çocuklarımızı önlenebilir hastalık ve ölümden korumak, gerekli koşullardır." sözü,

- 1994 yılında Sierra Club'ın İnsan Hakları ve Çevre İlkeleri Taslak Deklarasyonu 1. bölüm, 2. ilke olarak "Tüm kişilerin, güvenli, sağlıklı ve ekolojik bir çevre hakkı vardır. Bu hak ve diğer insan hakları kültürel, ekonomik, siyasi ve sosyal hakları da dâhil olmak üzere evrensel, birbirine bağlı ve bölünmez bir bütündür." ve 2. bölüm, 5. ilke olarak "Tüm insanlar, ulusal sınırların içinde veya dışında; kirlilik, çevresel bozulma ve çevreyi, yaşam, sağlığı, refahı olumsuz yönde tehdit eden faaliyetler dışında sürdürülebilir kalkınma özgürlüğü hakkına sahiptir." ifadeleri,

- 1995 yılı Sosyal Kalkınma Dünya Zirvesi Kopenhag Deklarasyonu 5. ilkesinde "Biz, sosyal kalkınma ve sosyal adaletin sağlanması için, ülke içi ve milletlerarasında barış ve güvenliğin başarılı bir biçimde sürdürülmesi fikrini paylaşıyoruz. Buna karşılık, sosyal kalkınma ve sosyal adalet, barış ve güvenliğin bulunmaması ya da tüm insan hakları ve temel özgürlüklere saygı yokluğunda elde edilemez. Bu önemli ve karşılıklı bağımlılık, Birleşmiş Milletler Tüzüğü'nde elli yıl önce kabul edildi ve her zamankinden daha güçlü büyüdü....Dünya topluluğu tanımlayan bir an duruyor. Bilim ve teknolojiyle birlikte büyük faydalar ve aynı zamanda büyük zarar gelmiştir. Üretim ve tüketimde baskın kalıplar, değişen iklim, gerileyen çevre şartları ve kaynakları tüketen ve türlerin kitlesel olarak yol olmasına sebep oluyor. Nüfustaki dramatik artış, ekolojik sistemler üzerindeki baskıları arttırmış ve sosyal sistemleri aşırı yüklemiştir. Adaletsizlik, yoksulluk, cehalet, yolsuzluk, suç ve şiddet ve silahlı çatışma dünyanın acısını derinleştirmektedir." açıklaması,

Yine 1995 yılı Dünya Doğayı Koruma Birliği Uluslararası Çevre ve Kalkınma Sözleşmesi Taslağındaki 12.1. maddesinde "... kendi sağlıkları, refah ve onuru için yeterli bir gelişme düzeyi sağlayan bir ortam, herkesin hakkıdır." ifadeleri yer almış, dolaylı da olsa çevresel güvenliğin ilgi alanlarından bahsedilmiştir.

Çevresel güvenliğin ilgi alanı üzerine yapılan tartışmaların özellikle 1970'li yıllardan sonra ağırlık kazanmasına rağmen,¹²⁰ kavrama ilişkin vurguların en gözle görülür şekilde Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun (The World Commission on Environment and Development-WCED) 1987 yılı "Ortak Geleceğimiz"

¹²⁰ Richard Matthew, Bryan McDonald, "Networks of Threats and Vulnerability: Lessons from Environmental Security Research", ECSP, Report-10, 2004, s.40.

raporunda vurgulandığı anlaşılmaktadır. Raporda, çevre ve güvenlik arasındaki ilişki sürdürülebilir kalkınma bağlamında değerlendirilmiştir.¹²¹

Çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası köşe taşlarından sayılan 1987 yılı “Ortak Geleceğimiz” raporu, 1992 yılı “Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi”, 2002 yılı Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (World Summit on Sustainable Development-WSSD) ve 2012 yılında BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Sustainable Development) (R+20) sonuç bildirimlerinde “çevresel güvenlik” kavramı doğrudan kullanılmamış, dolaylı bir değerlendirme yapılmıştır. “Ortak Geleceğimiz” raporunda çevre ve güvenlik ilişkisine değinilirken dünyadaki çevresel tehditlerin saptaması yapılmış, böylece daha çok “çevresel güvensizlik” kavramına atıf yapılmıştır. Raporda, güvenlik kavramının geleneksel anlamıyla ilişkili siyasal ve askeri tehditlere bağlı kalınmamış, çevre baskısının toplumlar üzerinde ulusal, bölgesel ve küresel olmak üzere giderek büyüyen etkisine yönelik dikkatli olunması istenmiştir. Nükleer bir savaşın çevreye karşı en ciddi problemlerden biri olduğu, çevre baskısının çatışmalara sebebiyet verebileceği ve çevre güvensizliğine karşı askeri bir çözüm yönteminin bulunmadığı belirtilmiştir.¹²² Devletlerin hammadde, enerji kaynakları, toprak, akarsu havzaları, deniz geçişleri ve diğer çevresel kaynaklar için mücadele edebileceği, bu mücadelelerin kaynakların kıtlığını ve rekabet edilebilirliğini daha da arttıracığı vurgulanmıştır.¹²³ İnsanın hayatta kalmasının sadece askeri dengeye değil, eşit dağıtılan kaynaklara, sürdürülebilir biyolojik bir çevre ve yaşam kalitesine bağlı olduğu belirtilerek küresel ortaklığa olan ihtiyaç ortaya konmuş, ekolojik güvenlik vurgusu yapılmıştır.¹²⁴ Çevre sorunlarının sınır ötesi niteliği nedeniyle ulus devletlerin bu sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kaldığı vurgulanmış, uluslararası iş birliği çabaları desteklenmiştir.¹²⁵ Barnett, bu raporu çevresel bozulma ve güvenlik arasındaki bağı oluşturması açısından önemsemiştir. Sonuç olarak, küresel güvenliğin değişen niteliği dikkate alınarak yoksulluk, küresel çevre problemleri ve

¹²¹ Simon Dalby, “Çevre ve Güvenlik Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s.180.

¹²² Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, **Ortak Geleceğimiz**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Ankara, 1991, s.44-354.

¹²³ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.42; Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.382.

¹²⁴ Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, **a.g.e.**, s.23-214.

¹²⁵ Gregory D. Foster, Louise B. Wise, “Sustainable Security”, **Harvard International Review**, Fall 1999, s.20-23; Boutros Ghali, (1996), “Globalisation Trends: Considerations and the Role of the United Nations”, **Perceptions**, 1 (2), <http://sam.gov.tr> (07 Haziran 2012)

nükleer savaş gibi kavramları içine alan kapsayıcı güvenlik kavramı gündeme getirilmiştir.¹²⁶

Söz konusu raporun hazırlanmasını müteakip 1992 yılında BM Güvenlik Konseyi, çevre kaynaklı istikrarsızlık konularını barış ve güvenliğe karşı tehdit unsuru olarak kabul etmiştir.¹²⁷ Aynı yıl gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (United Nations Conference on Environment and Development-UNCED) “Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi”nde insanlık için güvenli yaşam alanının oluşturulması ve çevrenin kurtarılmasının ilkesel bir bütün olarak kabul edilmesi istenmiştir.¹²⁸ Söz konusu bildirmede barış, kalkınma ve çevre konularının birbirinden ayrılamayan kavramlar olduğu ifade edilmiş, devletlerin çevre baskılarına karşı işbirliği içinde olmaları, çevresel anlaşmazlıklara yönelik ise barış içinde çözüm bulunması hususu vurgulanmıştır.¹²⁹

2002 yılında Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiş; hazırlanan raporda değinilen konulardan birisi de güvenlik ve istikrar olmuştur. Raporda çevre ve güvenlik ilişkisiyle ilgili olarak özellikle, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki giderek artan mesafe ve oluşturduğu tehdit algısı, dünyada yeterli kaynak ve gıda güvenliğine olan gereksinim, barış ve istikrarın insan hakları ve sürdürülebilir kalkınmaya olan olumlu katkısı vurgulanmıştır. Ayrıca insanlığın geleceğinin güvenliğine karşı en etkili çözüm yolunun sürdürülebilir kalkınma olduğu ifade edilmiştir.¹³⁰

2012 yılında gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında (United Nations Conference on Sustainable Development) (R+20) ise, “İstedığımız Gelecek” başlıklı sonuç bildirgesi yayınlanmıştır. Söz konusu bildirmede, insan haklarına saygının, demokrasinin, özgürlüğün, barış ve güvenliğin önemi

¹²⁶ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s.188.

¹²⁷ Buna göre, ekonomik, sosyal ve ekolojik alanlardaki istikrarsızlık barış ve güvenliğe yönelik askeri olmayan tehditlerdir. Yeni güvenliğin kapsamı bu yönlerde geliştirilerek şöyle sıralanmıştır. İlki; doğal kaynaklar, insan hakları ve ekonomik kısıtlıkların ulusal değerler içine katılması. İkincisi; yerel, ulusal ve küresel düzeyde işbirliğinin artırılması, uygulamalarının yerel ve küresel düzeyleri içine alarak genişlemesidir. Son olarak; çevresel politikaların ve diğer askeri olmayan çatışma önlemlerini içerecek biçimde askeri ve müttefik kısıtlamaların durdurulmasıdır. Seçil Mine Türk, **Marmara Denizinde Çevresel Güvenlik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008, s.62.

¹²⁸ OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.13.

¹²⁹ The United Nations Conference on Environment and Development, **Rio Declaration on Environment and Development**, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, s.4-5;

¹³⁰ **Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg**, South Africa, 26 August- 4 September 2002, United Nations, New York, 2002, s.162.

vurgulanmış, yoksullukla mücadele ve ekolojik güvenliğin önemine değinilmiştir. Uluslararası işbirliği için uluslararası sivil toplum örgütlerine olan ihtiyaç vurgulanmıştır. Her ülkenin kendi doğal kaynakları üzerindeki egemenliğine saygı gösterilmesi, gıdaya erişebilirlik için gıda güvenliği ve içilebilir su kıtlığının önlenmesi istenmiştir. Ekosistemin korunması, doğal afetlere karşı toplumsal direncin artırılması ve afet riskinin azaltılması, küresel bir sorun olarak devam eden HIV ve AIDS gibi bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, göçmenlerin hakları ve diğer temel haklarının korunması konuları vurgulanmıştır. Bildiride yoksulluk içerisinde yaşayan insanların yetersiz beslenmesi, hastalıklarının önüne geçilmesi maksadıyla insani güvenlik yaklaşımı desteklenmiş, sürdürülebilir kentler oluşturularak insanlık için güvenli ve sağlıklı yaşam alanının oluşturulması öngörülmüştür.¹³¹

Çevresel güvenlik kavramının resmi kullanımı ilk kez 1994 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (United Nations Development Programme-UNDP) insani güvenlik yaklaşımına değinen “İnsani Gelişme Raporu”nda yer aldığı görülmektedir. Raporda, önümüzdeki yüzyılda devletler arası gerilimlerin yerini ülke içindeki sosyo-ekonomik ve eşitsizliğe dayalı çatışmaların alacağı ifade edilmiş, öncelikle insanın gelişme ve güvenliğinin sağlanmasının amaçlanması gerektiği vurgulanmıştır. Ülkelerin kalkınma durumuna göre toplumsal alanda tehditler açısından farklılaşmaların yaşandığı belirtilmiş, yoksul ülkelerde açlık, hastalık yaşanırken, zengin ülkelerde uyuşturucu ve suç artışının güvenlik riski oluşturduğu vurgulanmıştır. Çevresel tehditlerin ise tüm toplumları etkileyen küresel tehditlerden birisi olduğu ifade edilmiştir.¹³²

Raporda, insani güvenliğin ekonomik, gıda, sağlık, çevresel, kişisel, toplumsal ve siyasi güvenliğin sağlanmasıyla gerçekleşeceği vurgulanarak çevresel güvenliğe atıf yapılmıştır. Çevresel güvenlik kavramı, doğanın insanlığa baskısından, doğaya karşı insan yapımı tehditlerden ve doğal çevrenin bozulmasından kısa ve uzun vadede toplumun korunması olarak belirtilmiştir.¹³³

Çevresel güvenlik alanında karşılaşılabilecek sorunlar ise, kontrol edilemeyen nüfus artışı, su kıtlığı, gelişmekte olan ülkelerin çevre tahribatı, sanayileşmiş

¹³¹ United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), **The Future We Want**, Rio de Janeiro, Brazil 20-22 June 2012, Kalkınma Bakanlığı Konferans Çıktısı, s.2-73.

¹³² UNEP, **Human Development Report**, Oxford University Press, New York, 1994, s.1-3.

¹³³ a.g.e., s.28-29.

ülkelerdeki hava kirliliği, ekonomik fırsatlardan yoksunluk, uluslararası göç, çevresel bozulmanın yarattığı deprem ve sel gibi afetlerin oluşturduğu çevre baskısı olarak sıralanmıştır.¹³⁴ Ekolojik yaşam alanının, gelecek kuşakların devamı için hayati derecede önemli olduğu ifade edilmiştir.¹³⁵

Yukarıda değinildiği üzere 1970’li yıllardan itibaren kurulan çevre ve güvenlik ilişkisinin, 1992 yılında UNCED sonrasında itibaren iki farklı anlamda geliştiği görülmektedir. Bunlardan ilki, bireyi merkeze alan ve bireyin maruz kaldığı fiziki çevresel problemlere karşı ekolojik ve toplumsal güvenliğin oluşturulma gayreti, diğeri de devletlerin geleneksel güvenlik açısından etkilendiği çevresel tehdit, kaynak kıtlıkları vb. problemlere karşı geleneksel güvenlik yaklaşımlarıdır.¹³⁶ Her iki durum ise, çevrenin bir faktör olarak öncelikle ulusal güvenliğin konusu içerisinde yer almasından başlanarak açıklanabilir.

5. Çevresel Güvenlik Kavramının Gelişim Evreleri

Çevresel güvenlik kavramının gelişimi, geleneksel güvenlik anlayışı içerisinde çevrenin risk alanı olarak ulusal güvenlik yaklaşımlarında yer almasıyla başlamış,¹³⁷ günümüze kadar güvenliğin nesnesi ve aktörleri açısından üç evrede gelişmiştir.

Bunlardan ilki, askeri güvenliği merkeze alan geleneksel güvenlik yaklaşımları içerisinde çevresel güvenlik algısıdır.¹³⁸ Neorealist güvenlik kavramı temelinde, ekonomi, insan hakları ve göç gibi potansiyel tehdit türlerinin güvenlik içerisine alınması sürecinde ortaya çıkmıştır.¹³⁹ Bu yaklaşımda; kaynakların ele geçirilmesi ve muhafazası maksadıyla çatışmaların ve göç hareketlerinin oluşabileceği kabul edilmiş, dünyada meydana gelen çevresel bozulma ve iklim değişikliklerinin kaynak

¹³⁴ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.8.

¹³⁵ UNEP, **a.g.e.**, s.6; Constantin-Horia Barbu ve diğeri, “Introduction to Environmental Security”, *Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries*, **NATO Security Through Science Series**, 2007, s.6.

¹³⁶ Michael R. Redclift, “Environmental Security and Reconstituted Human: Sustainability in the Twenty-first Century”, **New Developments in Environmental Sociology**, Michael R. Redclift, Graham Woodgate (eds.), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2005, s.491.

¹³⁷ Kate O’Neill, **a.g.e.**, s.1.

¹³⁸ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4664.

¹³⁹ Çiğdem Şahin, **a.g.m.**, s.84.

kıtlıklarını meydana getireceği vurgulanmıştır.¹⁴⁰ Bu tanımlama üzerinden toplumlarda meydana gelen sosyokültürel olay ve çatışmaların anlaşılmasına yönelik Thomas Homer-Dixon ve Toronto Grubu, İsviçre Çevre ve Çatışma Programı (ENCOP)¹⁴¹ ve Oslo Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (PRIO) gibi araştırma gruplarınca çalışmalar gerçekleştirilmiştir.¹⁴² Çalışmaların temel varsayımı, çevre nedenli kaynak ve kıtlıkların çatışmaya neden olacağıdır.

İkincisi; günümüzde halen hâkim olan siyasal aktörleri temel alarak devlet merkezci yaklaşımı savunan, ancak güvenlik çıkmazı sorununun üstesinden gelebilecek çok taraflı devletler arası işbirliği araçlarını savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşım; ortak, işbirlikli, kolektif, kapsamlı gibi ifadelerle birlikte tanımlanan güvenlik yaklaşımına karşılık gelmektedir.¹⁴³ Küresel çevre problemleri, doğal kaynak ihtiyaçları ile kasırga, sel vb. çevresel olayların ulusal güvenlik konuları içerisinde yer almasını savunarak¹⁴⁴ işbirliği araçlarının gelişmesine gayret göstermektedir.

Özellikle yakın dönemde su ve toprak gibi yenilenebilir kaynakların kıtlığı,¹⁴⁵ küresel ısınma tehdidi, deniz seviyesinin yükselmesi¹⁴⁶ gibi tehditlerin varlığı, ulus devletlerin söz konusu güvenlik yaklaşımı ve yöntemlerine ihtiyaç göstermiştir. Bu alanla ilgili yapılan çalışmalar, çevresel felaketleri önlemeye yönelik ekolojik güvenlik uygulamalarına, çevre güvenliği için kritik bölgelerin belirlenmesine, çevresel risk değerlendirmelerine, ekolojik ve jeopolitik güvenlik açıkları/kırılganlıkları üzerine odaklanmış,¹⁴⁷ uluslararası işbirliği önerilerini desteklemiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Rymn J. Parsons, **Taking up the Security Challenge of Climate Change**, Strategic Studies Institute, Charlisle, 2009, s.3, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>

¹⁴¹ Edward Page, **a.g.m.**, s.35.

¹⁴² Aaron Maltais ve diğerleri, **a.g.e.**, s.1.

¹⁴³ Çiğdem Şahin, **a.g.m.**, s.84.

¹⁴⁴ Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.95.

¹⁴⁵ Nicholas P. Cheremisinoff, "Environmental Security, the Need for International Policies", **Pollution Engineering**, May 2002, s.41.

¹⁴⁶ Dünya üzerinde deniz seviyesinin yükselmesi ve iklim değişimi gibi tehditler en çok küçük ada devletleri ile uzun kıyıya sahip devlet ve halklarını olumsuz etkilediğinden, en çok Japonya, Güney Asya, Tuvalu Adaları, Papua Yeni Gine, Kuzey Avrupa ve Baltık Ülkeleri gibi ülkelerde öncelikli işbirliği gayretleri görülmektedir. Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, **a.g.m.**, s.36; Jon Barnett, **a.g.m.**, 2003, s.7.

¹⁴⁷ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4664; Kurt P. Spillman, **a.g.m.**, s.6-7.

¹⁴⁸ Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, **State of the Environment in Asia and the Pacific 2005, Synthesis, Economic Growth and Sustainability**, Un Publications, Thailand, 2006, s.26.

Diğer bir yaklaşımda, çevresel güvenlik konusunun insani güvenlik kavramı ile ortaya konmuş olmasıdır. İnsani güvenlik kavramında çevresel güvenlik konusu, bir tür derinleştirme üslubuyla açıklanmaktadır.¹⁴⁹ Bu yaklaşımda, insan refahını sağlayan çevresel şartların azalmasının önüne geçilmesi, çevresel koşulların etkisinin iyileştirilmesi ve bunların sürdürülebilirliğinin sağlanması konularına itibar gösterilmiştir. İnsani güvenliğe ilişkin en önemli aktörün, çevresel yaşam alanı olduğu kabul edilmektedir. Burada yönetim ve sürdürülebilir kalkınma olguları desteklenmekle birlikte, tartışmaların merkezini insanın güvenliği konusu teşkil etmiştir.¹⁵⁰ Söz konusu güvenlik anlayışıyla enerji, gıda ve sağlık güvenliği ön plana çıkarılmış, güvenliğin sınırları genişletilmiştir. Güvenliğin konusunun Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinden tüm dünyaya yayılmasına çaba gösterilmiştir. Yukarıda kısaca bahsedilen güvenlik yaklaşımları ve temel hususlarının özellikleri şu şekilde açıklanabilir.

5.1. Geleneksel Güvenlik Açısından Çevresel Güvenlik Kavramı

1970'lerin başından itibaren meydana gelen çevresel bozulma ve kaynak kıtlıkları, askeri olmayan siyasi istikrarsızlık ve çatışma nedenleri olarak görülmüş, ancak geleneksel güvenliğin konusu içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁵¹ Bu sayede, güvenliğe dair geleneksel tavır korunmaya devam etmiştir.¹⁵² Burada, çevresel güvenlik kavramıyla ilgili şiddet ve çatışma unsurlarını içerecek şekilde dar bir tanımlama yapıldığından; çevresel güvenlik konusunda sadece çevresel bozulma ve

¹⁴⁹ Çiğdem Şahin, **a.g.m.**, s.84.

¹⁵⁰ Aaron Maltais ve diğerleri, **a.g.e.**, s.1.

¹⁵¹ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4664; Hakan Altıntaş, "Savaşların Çevresel Boyutu ve Ekosistem Üzerindeki Geri Dönüşü Olmayan Etkileri", **Kırgızistan-Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s.8, 2003, s.131; Mehmet T. Akad, **20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış**, Kastaş yayınları, İstanbul, 2011, s.627.

¹⁵² Çevresel değişikliklerin sonuçları ve çatışma arasındaki ilişkinin vurgulanması 26-28 Mart 1999 tarihinde Schwerin'de gerçekleştirilen G-8 Çevre Bakanları Toplantısında dile getirilmiştir. Yakın dönemde buna ilişkin olarak Ortadoğu ve Orta Asya'da Aral gölü etrafında ulusal güvenliği etkileyen bölgesel çatışmaların çıkabileceği değerlendirilmektedir. Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4664; Erika Weinthal, "From Environmental Peacemaking to Environmental Peacekeeping", **ECSP**, Report-10, 2004, s.19; John Vogler, **a.g.k.**, s.47.

doğal kaynaklara erişim gibi problem alanları ve çatışmalara odaklanılmıştır.¹⁵³ Bu kavram tanımlamasında, geleneksel güvenlik yaklaşımının unsurlarının öne çıktığı görülmektedir.¹⁵⁴ Bunlar sıralanırsa;¹⁵⁵

- devlet merkezlidir,
- devletin egemenlik kavramı, siyasal ve politik alanda önemini devam ettirmektedir,
- ulusal egemenliğin devamı için doğal kaynaklarının kontrolü ve ülke dışı kaynaklara olan erişim korunmaktadır,
- silahlı çatışma meşru çözüm olarak görülmektedir,
- az gelişmiş ülkeler, çevresel değişikliklere ve çevre sorunlarına uyum sağlamada daha az yeteneklidir ve bundan kaynaklanan siyasal istikrarsızlıklara¹⁵⁶ daha açıktır,
- devlet ve ilgili kurumlara odaklanarak, çevresel değişimle ilgili olarak sosyo-kültürel ve ekonomik süreçleri ihmal etmekte, çevresel krizleri çözme fırsatını kaçırmaktadır.
- gelecekte, ulus devletlerin gücünü aşan yerlerde dünya topluluğunun çatışmayı önleme ve işbirliğini sağlamada yeterli olamayacağı savunulmaktadır.
- kaynak kıtlıkları ve meydana gelen çatışmaların devletin zayıflamasına neden olacağı, devletin zayıflamasının da silahlı unsurlar arasında yine çatışmayla sonuçlanacağı değerlendirilmektedir.

Bu tanımlamalar üzerinden Thomas Homer-Dixon ve Toronto Grubu, İsviçre Çevre ve Çatışma Programı (Environment and Conflict Project-ENCOP) ve Oslo Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Peace Research Institute Oslo-PRIO) araştırmalar gerçekleştirmiştir.

Thomas Homer-Dixon, çevresel bozulmadan kaynaklanan kaynak kıtlıklarının çatışmalara neden olup olmadığı, nerede ve hangi koşullar altında gerçekleştiği

¹⁵³ John Vogler, **a.g.k.**, s.46.

¹⁵⁴ Heather A. Smith, **a.g.m.**, s.38.

¹⁵⁵ Örneğin 1970 yılı petrol krizi, sanayileşmiş ülkeler için kaynakların ekonomiyi nasıl tehlikeye attığını ve çatışmayı teşvik edebileceğini göstermiştir. Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, "Climate Change, Environmental and Armed Conflict Degradation", **Political Geography**, 26, 2007, s.679; Richard A. Matthew, **a.g.m.**, 1995, s.17; Julian Saurin, "International Relations, Social Ecology and the Globalization of Environmental Change", **The Environment & International Relations**, John Vogler, Mark F. Imber (eds.), Routledge, London, 1996, s.95; Nezir Akyeşilmen, "Çatışma Yönetimi Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", Nezir Akyeşilmen (der.), **Barışı Konuşmak, Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2013.

¹⁵⁶ Colianadh Raleigh, **a.g.m.**, s.688.

sorusuna cevap aramıştır.¹⁵⁷ İncelemelerinin sonucunda, kıtlık ve çatışma arasında bağlantı kurulabileceğini, ancak ortaya çıkabilecek çatışmaların yer ve zamanının diğer siyasal, ekonomik ve sosyal faktörlerle birlikte belirleneceğini ifade etmiştir. Kıtlığın başta devletin kendisi olmak üzere sosyal kurumlara zarar verdiğini, belirtmiş; siyasal, ekonomik ve demografik etkenlerle birleştiğinde devletin meşruiyetini azalttığını ve güvenliğini zayıflatmasına neden olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁸ Çevresel değişimlerle birlikte ortaya çıkan sosyal olayları¹⁵⁹ ise etnisite, sınıf, dini yapılar ve rejimin meşruiyeti olarak göstermiştir. Çevre ve güvenlik konusuna; kaynakların kullanılabilmesi gibi belirli bir çerçeveden bakmış, hak, refah gibi topluma ait olan fiziksel, sosyal, ekonomik vb. diğer özelliklerin ve aktörlerin dâhil edilmesi hususunu ihmal etmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Homer-Dixon, Tomas, Blitt, Jessica, **Ecoviolence, Links among Environment, Population and Security**, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 1998, s. 12.

¹⁵⁸ Kıtlık, artan nüfus ve kişi başı tüketim talebinin Filipinler, Himalayalar, Endonezya, Brezilya ve Kosta Rika gibi ülke ve bölgelerde tarımsal üretimin azalmasına, ekonomik yoksunluğa ve çöküşe, nüfusun yer değiştirmesine, kaynakların eşitsiz dağılımına ve sosyal eşitsizliğe neden olduğu, toplumsal yapıya ve sosyal kurumlara zarar verdiği görülmüştür. Tomas Homer-Dixon, "Environmental Change and Violent Conflict", **Scientific American**, 1993, <http://www.homerdixon.com> (06.03.2013); Edward Page, **a.g.m.**, s.35; Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.107; Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.382; Marc A. Levy, "Time for a Third Wave of Environment and Security Scholarship", **ECSP**, Report-1, 1995, s. 45; Günther Baechler, "The Antropogenic Transformation of the Environment: A source of War? Historical Background, Typology and Conclusions", **Environmental and Conflict Project Occasional Paper**, No 14, September 1995, s.12-13; Marvin S. Soroos, "Tools for Environmental Peacebuilders", **International Journal of Peace Studies**, 9, 2, 2004, <http://www.gmu.edu> (11.11.2012)

¹⁵⁹ Darfur, Sudan gibi ülkelerdeki çatışmaları bu yöntemle açıklayarak; Afrika, Ortadoğu ve Güney Amerika ülkelerinde yaptıkları çalışmalarda kaynak kıtlığı ve göç sorunlarıyla birlikte yoksulluğun çevre kaynaklı çatışmaları meydana getirebileceğini ifade etmiştir. Valerie Percival, Thomas Homer-Dixon, "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa," **Journal of Peace Research**, Volume 35, No 3, May 1998, s.279; Valerie Percival, Thomas Homer-Dixon, "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Rwanda," **Journal of Environment & Development**, Volume 5, No 3, September 1996, s.273; Peter Gizewski, Thomas Homer-Dixon, "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Pakistan," **Project on Environment, Population and Security**, American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, Washington D.C., April 1996, <http://www.homerdixon.com>; Philip Howard, Thomas Homer-Dixon, "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Chiapas, Mexico," **Project on Environment, Population and Security**, American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, Washington D.C., June 1995, <http://www.homerdixon.com>; Kimberley Kelly, Thomas Homer-Dixon, "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Gaza," **Project on Environment, Population and Security**, American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, Washington D.C., June 1995, <http://www.homerdixon.com>; Edward Page, **a.g.m.**, s.36; Ronald B. Mitchell, **a.g.e.**, s.193-194.

¹⁶⁰ Tomas Homer-Dixon, "Is Anarchy Coming? A Response to the Optimists", **Toronto Globe and Mail**, 1994, <http://www.homerdixon.com> (06.03.2013); Tara Innes, "**Strategic Environments: Conflict Behavior and Natural Resources**" adlı 2010 yılı bildirisi, <http://citation.allacademic.com> (12.11.2012)

Güvenlik meselesi içerisinde doğal nedenlerden kaynaklanan çevresel tehditleri almamıştır. İklim değişikliği ve ozon tabakasının incilmesi gibi olaylarla ilgili savaşa yönelik uyarıların gerçekleşmesini muhtemel dışı olduğunu kabul etmiş, gıda, su, enerji güvenliği konularını atmosfer güvenliği gibi konularla birlikte incelemiştir.¹⁶¹

Homer Dixon, bu çalışmalarında devlet veya devletleri referans objesi olarak kullanması ve silâhlı çatışmalar üzerine odaklanmaya devam etmesiyle mevcut geleneksel güvenlik kurumlarıyla uyumlu olmaya devam etmiş, ancak uluslararası ilişkiler boyutu içerisinde ekolojik yaklaşımlarda bulunularak çevresel çatışmaların çözümleneceğini vurgulamıştır.¹⁶²

1990'lı yıllarda Günther Baechler'in başkanlığında yürütülen Çevre ve Çatışma Projesi'nde ise özellikle serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan toplumlarda, hangi tür çevresel çatışmaların meydana gelebileceği üzerine araştırma yapılmıştır. Çatışmanın, özellikle kalkınma stratejileri uygulayan ve ticarete dayalı ekonomilerde oluşabileceği vurgulanmıştır. Homer Dixon'ın çalışmalarına benzer olarak Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkeler üzerinde vaka çalışması yapmış, kalkınma sürecindeki zafiyetler ve ekonomik düzensizliklerin, gelişmekte olan ülkelerde birçok güvensizliğin kaynağını oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁶³

Çevresel bozulma ve kaynak kıtlıklarının politik, sosyal, ekonomik, etnik ve dini her türlü alanda şiddeti artırdığını ifade etmiştir. Bu çatışmalarda çevresel nedenler arasında yenilenebilen kaynakların aşırı kullanımı, çevrenin taşıma kapasitesinin aşılması ve yaşama alanlarının fakirleşmesi sayılmıştır. Çevre kaynaklı çatışma yaratan coğrafi alanlar ise, çorak veya yarı-çorak alanlar, dağlık bölgeler, devlet sınırları ile bölünmüş nehir havzaları, madencilik ve barajlar ile tahrip olmuş alanlar, tropik yağmur alanları ve yayılmış büyük kentlerdeki yoksul bölgeler olarak belirtilmiştir.¹⁶⁴

Çevre kaynaklı çatışmaların üç seviyede ortaya çıkacağı ifade edilmiş, bu seviyeler çevrenin bir ülkede sosyal gruplar arasında rol oynaması, göç gibi

¹⁶¹ Homer-Dixon, Thomas, "Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases," **International Security**, 19, No 1, 1994, <http://www.homerdixon.com> (06.03.2013); Simon Dalby, **a.g.m.**, 2008, s.182; Günther Baechler, **a.g.m.**, 1995, s.11.

¹⁶² Karen T. Lipton, **a.g.m.**, 1999, s.364; John Vogler, **a.g.k.**, s.48; Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.46.

¹⁶³ Günther Baechler, **a.g.m.**, 1995, s.27-30.

¹⁶⁴ Günther Baechler, "Why Environmental Transformation Causes Violence: a Synthesis", **ECSP**, Report-4, 1998, s.24-25.

nedenlerle ülke içindeki çatışmaların uluslararası çatışmalara dönüşmesi ile nehir, göl gibi bölgesel sayılan çevresel konularda devletler arasındaki çatışmalar olarak sıralanmıştır.¹⁶⁵

Söz konusu çevre kaynaklı çatışmaların farklı şekillerde oluşabileceği belirtilmiştir. Bunlar şu şekilde sıralabilir;

- etnik gruplar arasında verimli ekolojik alanların paylaşımına yönelik etno-politik çatışmalar,
- çevresel olanakların sahiplik açısından merkezdeki güçlü kesimin çevredeki toplulukların marjinalize ettiği merkez çevre çatışmaları,
- kuraklık, sel, çöl ile baraj, sanayi ve madencilik nedeniyle yer değiştirmelerle sonuçlanan iç göç çatışmaları,
- bir çevre felaketi sonrasında meydana gelebilecek sınır ötesi göç çatışmaları,
- demografik kaynaklı göç çatışmaları olarak daha az verimli ekolojik alanlardan nüfus baskısının kayarak yeni yerdeki çatışmalara neden olması,
- uluslararası su anlaşmazlıkları¹⁶⁶
- küresel çevre sorunlarının oluşturduğu¹⁶⁷ çatışma türleridir.

Çevre ve Çatışma Projesi, çevresel kıtlık ve ulus altı şiddetli çatışma ilişkisini ortaya koyan Homer Dixon'un çalışmalarını desteklemiştir. Çatışmalar içerisinde çevrenin tetikleyen veya katalizör olması gibi farklı rollerini vurgulamıştır. Çatışma nedenleri ve ortaya çıkış şekillerinin bilinmesinin, hem devlet hem de sivil toplum açısından çatışmaların kontrol veya yönetilmesinde fayda sağlayacağı değerlendirilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Günther Baechler, **a.g.m.**, 1995, s.27-30.

¹⁶⁶ Günümüzde dünya nüfusunun %35'inin su kıtlığı çektiği değerlendirilmektedir. Su kıtlığı yaşanacak bölgeler ise Ortadoğu, Güneydoğu Asya, Kuzey Afrika, Sahra altı Afrika Bölgesidir. Malin Falkenmark, "Eco-Conflicts the Water Cycle Perspective", **Environmental and Conflict Project, Occasional Report**, No 14, September 1995, s.45; Peter Wallensteen, Ashok Swain, "International Fresh Water Systems as a Source of Conflict and Cooperation: Learning from the Past and Prescribing for the Future", **Environmental and Conflict Project Occasional Report**, No 14, September 1995, s.142.

¹⁶⁷ Örneğin küresel ısınma ve ozon tabakasının incelmeye, ABD Ulusal Bilim Akademisine göre de toplumsal çatışma nedeni olabilir. İklim değişikliği, Afrika gibi zaten istikrarsız bölgelerde çatışma risklerini artırarak kuraklık, kıtlık, sel, göç, aşırı hava olayları ve yükselen deniz seviyesi nedenli sosyal gerilimleri oluşturabilmektedir. Tom Spencer ve diğerleri (2009), "**Climate Change & The Military: The State of the Debate**", <http://www.tomspencer.info> (13.11.2012)

¹⁶⁸ Günther Baechler, **a.g.m.**,1998, s.31; Arthur H. Westing, "Environmental Approaches to the Avoidance of Violent Regional Conflicts", **Environmental and Conflict Project Occasional Report**, No 14, September 1995, s.154-155.

Oslo Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü ise, araştırmalarında çevresel güvenlik kavramı ve çatışmanın nedenleri ile çevresel bozulmanın toplumsal ve uluslararası güvenlik açısından iç ve dış sonuçlarına odaklanmıştır. Çalışmalarında, gerilimlere yol açan temel nedenlerin gelişmiş ülkelerin bol ve değerli kaynaklarını kontrol etme isteği olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁹

1990'lı yıllarda dünyada güney yarım kürede yer alan "yeni" savaşların, küresel ekonomideki kaynak akışlarından sağlanan gelirler üzerinde denetimi sağlama mücadelesine dönüşeceği belirtilmiştir. Burada ekonomik kalkınmanın uygulanması yerine kereste, elmas veya petrol gibi yenilenemez kaynaklar üzerinde denetim sağlamak ve çabuk zengin olma çabasına rastlandığı vurgulanmıştır. Çalışmalarında, çatışmaların büyük ölçüde ne geçim amacıyla işletilecek araziler ne de tarım politikalarıyla ilgili olduğu, düşmanlıkların başlamasını teşvik eden güçlü nedenlerin özellikle aşiret gibi bağılıkların elit rekabeti ve zenginleşme beklentilerinin sebep olduğu öne sürülmüştür.

5.2. Uluslararası Güvenlik İhtiyacı Olarak Çevresel Güvenlik Kavramı

İklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, ulusal sınırları aşan kirlilikler gibi bölgesel ve küresel çevre problemlerinin; uluslararası güvenlik ihtiyacı olarak görülmeye başlanması ile çevresel güvenlik kavramı, geleneksel güvenlik içerisindeki çatışmaya odaklı tanımından ayrılarak uluslararası işbirliği anlayışına karşılık gelen bir kavram olarak kabul edilmiştir. Böylece kavram; hem uluslararası çevre politikalarının yaygınlaşması, hem de dünyada ortak bir güvenlik alanı oluşturulmasının¹⁷⁰ hedeflendiği bir tanımlamaya kavuşmuştur.¹⁷¹ Bu süreçte kavram ekolojik güvenlik kavramıyla da yakınlaşmıştır. 1990'lı yıllardaki geleneksel

¹⁶⁹ **PRIO Strategy 2010-2013**, PRIO Institute Council, 8 December 2009, s.2.

¹⁷⁰ 178 ülkenin imzaladığı Rio Çevre ve Kalkınma Konferansından itibaren dünyada barış, refah ve çevrenin korunmasının ancak geniş bir çevresel güvenlik kavramı şemsiyesi altında gerçekleşebileceği vurgulanmıştır.

¹⁷¹ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.124; Karen T. Lipton, **a.g.m.**, 1999, s.359; John Vogler, **a.g.k.**, s.47; Rita Floyd, **a.g.e.**, s.85; Ministry of the Environment of Japan (2007), **Report on Climate Security**, Sub Committee on International Climate Change Strategy Global Environment Committee, Central Environment Council, <http://www.env.go.jp> (12.11.2012).

çatışmalardaki çevre etkisinin meşrulaştırılması için kullanılan kavram, 2000'li yıllarda dünyada ekosistemin devamını sağlamayı amaçlayan, ekolojik güvenlik yaklaşımını kapsayan, insanlık birikimiyle üretilen tarihi, kültürel beşeri mekanların korunmasını ve kırılganlıklarının azaltılmasını¹⁷² öngören bir tanımlamaya kavuşmuştur.

Kavramın yeniden tanımlanma sürecinde, akılcı ve idealist yaklaşımlardan etkilenilerek çevre ve çatışma arasında nedensellik bağı kurulmasından öteye gidilmiş, çevre sorunlarının kendisiyle ilgilenilmiş, çevresel değişim konusu küresel güvenlikte işbirliği aracı¹⁷³ olarak görülmüştür.¹⁷⁴ Uluslararası işbirliğin, çevre baskısı ve kaynak kıtlıklarına karşı çözüm önerileri getireceği,¹⁷⁵ nüfus artışı ve ekonomik geçim kaynaklarının çevreye etkisinin araştırılması için kritik alanların tespiti¹⁷⁶ konularını içine alan bir güvenlik kavramı önerilmiş,¹⁷⁷ kaynak kıtlığı ve çatışmadan ziyade küresel çevre problemlerine odaklanılmıştır. Uluslararası alanda ortaya çıkan kurumlar ve işbirliği çalışmaları;

- küresel çevre meselelerinde anlaşma müzakerelerine katılım,
- kamu araştırma ve programlarına finansman desteği,
- çevre meslelerinde toplumun eğitimlerinin teşvik edilmesi,
- ekolojik güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma için enstitülerin oluşturulması çerçevesinde destek olmuştur.¹⁷⁸

¹⁷² Toplumların zayıflık durumunu ifade etmek için kullanılan “kırılganlık kavramı”, kasırgalar vb. doğal olayların sahil şeritlerini ne zaman vuracağı, nasıl vuracağı ve hasar verme etkisi gibi belirsizliklere karşı hazırlıklı olma durumunun ifade etmektedir. Allan W. Shearer, P.H. Liotta, “Environmental Security and It’s Meaning for the State”, **Environmental Security on Ecoterrorism**, NATO Science for Peace and Security Series-C: Environmental Security, Springer, Dordrecht, 2010, s.4-6.

¹⁷³ Ancak uluslararası çevre sorunlarına uygulanacak kuralların oluşturulması için henüz küresel bir örgüt kurulamadığından uluslararası çevre hukuku kuralları, çok sayıda iki taraflı, bölgesel ve evrensel sözleşmelerle düzenlenmiştir. Deniz Kızılsümer Özer, **Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri**, Usak Yayınları, Ankara, 2009, s.2.

¹⁷⁴ Sara Parkin, “Environmental Security Issues and Agenda”, Disarmament Forum, Vol.1, 1999, s.48; Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.4; Boutros Ghali, **a.g.k.**, s.1; Bertrami Spector, Amanda Wolf, **a.g.m.**, s.415; Peter M. Haas, “Constructing Environmental Conflicts from Resource Scarcity”, **Global Environmental Politics**, 2:1, February 2002, s.6; Deniz Kızılsümer Özer, **a.g.e.**, s.2;

¹⁷⁵ Hans Günter Brauch, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, s.39.

¹⁷⁶ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4665.

¹⁷⁷ Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s. 678.

¹⁷⁸ Katrina S. Rogers, “Ecological Security and Multinational Corporations”, **ECSP**, Report-3, 1997, s.32-33.

Uluslararası işbirliğinin sağlanması için üç yöntem belirlenmiştir. Bunlar; ekolojik güvenlik sorunu olan alanların tespiti, muhtemel çevresel çatışmaların öngörülmesi, çevre kaynaklı çatışmalarla başa çıkılmasıdır.¹⁷⁹

Çok taraflı çevre anlaşmaları; küresel nitelikte bir işbirliğine zemin hazırlamaları, çevre sorunlarının çözümüne hukuki açıdan bağlayıcı yasal bir dayanak sağlamaları ve ulusal çevre politikalarına rehber oluşturmaları bakımından küresel çevre yönetiminde önemli bir yere sahip olduğu kabul edilmiştir.¹⁸⁰

UNDP, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization of the United Nations-FAO), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF), Dünya Ticaret Örgütü (The World Trade Organization-WTO) gibi çok uluslu örgütün çevre politikalarında, küresel çapta uygulamaları desteklenmiştir. Bu örgütler, uluslararası müzakerelerde etkin olmuş, mevzuat oluşturmada katkı yapmış, ulus devletlerin yasal mevzuatını etkilemiştir.¹⁸¹ Ekonomideki girdilerde standartlığın sağlanması konusunda taleplerde bulunularak, ulus devletlere baskı yapılması sağlanmıştır. Buna ilişkin ilk düzenlemeler 1985 tarihli Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Konvansiyonu, 1987 tarihli Ozon Tabakasına Zarar Veren Maddelere İlişkin Montreal Protokolü¹⁸² ve Dünya Meteoroloji Örgütü ile UNEP'in katkılarıyla yapılan Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelidir. (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC)

Çevresel bozulma gibi yeni tehdit alanlarına karşı uluslararası işbirliğinin öne çıkması, devletlerin Soğuk Savaş sonrası etkisini gösteren ve ulusal egemenliği aşan bir güvenlik tanımını ortaya çıkarmıştır. Egemenlik ve ulusal çıkarlar, işbirliğine karşı engel olarak görülmüş, küresel çevre sorunlarına karşı ulus devletlerin yetersiz kalacağı, bu nedenle devletlerin kendi egemenlik haklarından vazgeçerek¹⁸³ işbirliğine açık olmaları istenmiştir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Katrina S. Rogers, **a.g.m.**, s.32-33.

¹⁸⁰ Chasek, Pamela S. ve diğerleri, **a.g.e.**, s.93.

¹⁸¹ **a.g.e.**, s.52.

¹⁸² Katrina S. Rogers, **a.g.m.**, s.33.

¹⁸³ Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", **C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, 2001, s.146.

¹⁸⁴ Hugh C. Dyer, "Environmental Security as a Universal Theory: Implications for International Theory", Jonh Vogler, Mark F. Imber (eds.), **The Environment & International Relations**, Routledge, London, 1996, s.22; OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.13-14; Deniz Kızılsümer Özer, **a.g.e.**, s.19.

Çok taraflı ulusal çalışmaları kısa vadeli değerlendirmiş; çevresel politikalar için yerel, bölgesel ve küresel uzun vadeli çok taraflı uluslararası hareketlerin, sivil toplum örgütlerinin ve uluslararası aktörlerin önemi vurgulanmıştır.¹⁸⁵ Bu kapsamda ulus devletler arasında ortak olarak bulunan nehir, deniz, göl gibi su¹⁸⁶ ve iklim kaynaklarına yönelik küresel, bölgesel işbirliği¹⁸⁷ çalışmaları yapılmıştır.¹⁸⁸

İşbirliği çalışmalarına, 1950'li yıllarda başlayan Nil havzası görüşmeleri örnek gösterilebilir. 2000'li yıllarda Nil havzasında kıyıdaş Mısır, Sudan, Etyopya, Ruanda, Uganda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti devletleri¹⁸⁹ bakan düzeyinde “Nil Havzası Girişimi” adıyla sürdürülebilirlik çalışmasını ve “Ortak Vizyon” projesiyle bölgesel ticaret, su kaynakları yönetimi, tarımda verimli su kullanımı konularında yatırımlarda bulunmuşlardır. Söz konusu devletler açısından bazı kaygılara rağmen Nil Havzası Girişimi çatışmayı önleyici ve uluslararası işbirliğini artırıcı bir görev üstlenmiştir.¹⁹⁰

Çevre konusunda uluslararası en önemli girişim, iklim değişikliği hususunda olmuştur. Bu sorun, uluslararası dayanışmayı artırmış, savunma ve güvenlik alanında küresel işbirliğini sağlayan ortak bir güvenlik konusu olarak kabul edilmiştir.¹⁹¹ Hatta küçük ada ülkeleri ve alçak rakımlı devletler başta olmak üzere,¹⁹² bu sorun bir var olma meselesi olarak görülmüştür.¹⁹³

¹⁸⁵ Karen T. Liftin, **a.g.m.**, 1999, s.372; Katrina S. Rogers, **a.g.m.**, s.32; Heather A. Smith, **a.g.m.**, s.40; Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.5.

¹⁸⁶ Simon Dalby ve Jan Robert, su kıtlığı ve kaynağa erişim konusunda doğrudan su savaşlarının yaşanmasından ziyade su gibi konularda yaşanan çevresel değişikliklerin işbirliği sağlamaya yönelik yatınlığının daha fazla olduğunu kabul etmiştir. Simon Dalby, **a.g.m.**, 2008, s.183; Jan Robert, **Suyun Ekonomi-Politigi**, Utopya Yayınları, Ankara, 2003, s.42-43.

¹⁸⁷ Tony Allan, Steve Lonergan ve Aaron Wolf gibi coğrafyacılar kıtlıklarla ilgili olarak su ve çatışma ilişkisinin basit bir ilişki olarak varsayılmaması, devletlerin sınırları arasında sınır aşan suların çatışma yerine barışı sağlayıcı görevleri üstlenebileceğini söylemiştir.

¹⁸⁸ Hugh C. Dyer, **a.g.e.**, s.23; Stephan Stetter ve diğerleri, **a.g.m.**, 2011, s.444.

¹⁸⁹ Sophie Chou ve diğerleri, “Water Scarcity in River Basins as a Security Problem”, **ECSP**, Report-3, 1997, s.100.

¹⁹⁰ Margaret Brusasco-Mackenzie, “Environmental Security: A View From Europe”, **ECSP**, Report-10, 2004, s.13; Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008; Stephan Stetter ve diğerleri, **a.g.m.**, s.444; Arthur H. Westing, **a.g.m.**, s.155; Mohammed Abdo, “The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and their Implications on Cooperative Schemes in the Basin”, **Perceptions**, Journal of International Affairs, Volume 9, No 2, June-August 2004, s.57

¹⁹¹ Sonia Gupta, “Environmental Law and Policy: Climate Change as a Threat to International Peace and Security”, **Perspectives on Global Issues**, Volume 4, Issue 1, 2009, <http://www.perspectivesonglobalissues.com>; Tom Spencer ve diğerleri, **a.g.k.**

¹⁹² Japon Çevre Bakanlığı, iklim değişimini gıda üretimi, kamu sağlığı, ekonomik faaliyetler ve ekosistemler için tehdit görmüş, iklim değişimine bir güvenlik kaygısı olarak bakmış, uluslararası toplumu birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Ministry of the Environment of Japan, **Sub-Committee**

Günümüzde, iklim değişikliğiyle ilgili iki politika alanı belirlenmiştir. Bunlar, azaltma ve adaptasyon süreçleridir.¹⁹⁴ Azaltmayla ilgili olarak; 1992 yılında imzaya açılan 1994 yılında yürürlüğe giren BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi-BMİDÇS (United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC) ve 1997 yılında imzaya açılan 2005 yılında yürürlüğe giren BMİDÇS'ye yönelik Kyoto Protokolü, iklim değişimini azaltmak için uluslararası araçlar olarak öngörülmüştür.¹⁹⁵ Bu konuda, küresel ısınmaya neden olan antropojenik sınırlamanın yapılması, kömür ve petrol dışında enerji kaynağı çeşitliliğinin artırılması, enerji santralleri ve çelik fabrikalarında doğalgaza geçişin yapılması, güneş, rüzgâr, jeotermal gibi yenilenebilir kaynakların artırılması, karbon salımını önleyici teknolojinin geliştirilmesi gibi sürdürülebilir çalışmalar öngörülmüştür. Ticari, konut ve iskân binalarında enerji verimliliğinin artırılması, ağaçlandırma, ormansızlaşmanın önlenmesi, tarla, mera ve arazi yönetimi politikaların güncelleştirilmesi amaçlanmıştır. Nükleer enerjide yeni politika seçenekleri arasında olmasına rağmen sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı açısından nükleer atıkların uzun dönemli depolanması gibi sebepler nedeniyle bu konu arzu edilen bir seçenek olarak kabul edilmemiştir.¹⁹⁶

İklim değişikliğinin adaptasyonuna yönelik politika ve tedbirlerde ise, tarım ve gıda güvenliği, hidroloji ve su kaynakları ile biyoçeşitliliğin insan sağlığı açısından yeniden değerlendirilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda;

- tarım ve gıda güvenliği tedbirleri hususunda tarım uygulamalarının değiştirilerek kapasite artırımı,

on International Climate Change Strategy, Global Environmental Committee, September 2004, <http://www.env.go.jp>; **Report on Climate Security, a.g.k.**, s.2.

AB Komisyonu Yüksek Temsilciliğinin AB Konseyine verdiği "İklim Değişimi ve Uluslararası Güvenlik" konulu raporda da iklim değişiminin güvenlik meselesine etkisi kapsamlı bir şekilde değinilmiş, iklim değişiminin muhtemel tehditleri sıralanmıştır. **European Union, "The High Representative and the European Commission to the European Council"**, (S113/08), 2008, <http://www.consilium.europa.eu> (12.11.2012)

¹⁹³ Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s. 677.

¹⁹⁴ Sanjairaj VijayaVenkataRamana ve diğerleri, "A Review of Climate Change, Mitigation and Adaptation", **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 16, 2012, s.890

¹⁹⁵ Bölgesel Çevre Merkezi, **Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü**, , Ankara, 2006, s.5; Jeffrey J. Pompe, Jamers R. Rinehart, **a.g.e.**, s.142; Frederick A.B. Meyerson, "Burning the Bridge to the 21st Century:The End of the Era of Integrated Conferences?", 2003, **ECSP**, Report-9, 2003, s.6.

¹⁹⁶ UNDP (2012), <http://www.undp.org.tr> (25.11.2012)

- yeni teknoloji ve altyapı yatırımlarının arttırılarak, tasarruf sağlayıcı ve kuraklığı önleyici çalışmaların geliştirilmesi,

- bütünleşik kıyı alanları yönetimi stratejisi, kıyı koruma stratejilerinin öngörülmesi.¹⁹⁷

- İnsan sağlığı için adaptasyon tedbirleri içerisinde iklim değişikliğinin etkisinin tespit edilmesi, hastalıkların izleme sisteminin oluşturulması ile bu hastalıkların hava gibi ekolojik faktörlerle ilişkisinin açıklanmasıdır.

Toplumun demografik açıdan adaptasyonu için ise, hızlı nüfus artışı, kentleşme ve kullanılabilir arazi kullanımının planlanması esas alınmıştır.¹⁹⁸

5.3. İnsani Güvenlik Bakımından Çevresel Güvenlik Kavramı

İnsani güvenlik bakımından öngörülen çevresel güvenlik kavramı, çevre meselesinin son yirmi yıl içerisinde uluslararası politika ve ilişkilerde ilgi gören insani güvenlikle birlikte anılmasıyla gündeme gelmiş,¹⁹⁹ temel inceleme birimi olarak bireyleri almıştır. Zira bu yaklaşıma göre; devletin temel görevinin, vatandaşlarının hayatını koruması ve karşılaşılabilecekleri güvenlik risklerini en aza indirmesi olduğu kabul edilmiş, devlet güvenliği dışında birey güvenliği de önemli görülmüştür.²⁰⁰ Bunun en önemli nedeni, günümüzde çevresel bozulma, politik ve toplumsal şiddet, terörizm, uyuşturucu, ayrımcılık gibi tehditlerin çoğunlukla devletlerden ziyade bireyleri hedef almasıdır.²⁰¹

Bu yaklaşım, insanların günlük hayatındaki risk, tehlike, meşru kaygı ve endişelerden yola çıkmış, insanların maddi ve manevi varlığını teminat altına almaya engel olan faktörler açıklanmak istenmiştir. İnsanın güvenliğinin artırılması ve

¹⁹⁷ Örneğin Güney Doğu Asya'da yürütülen bütünleşik kıyı alanları yönetimi; Çin, Hindistan, Endonezya, Japonya, Kore, Filipinler, Sri Lanka, Vietnam, Kuveyt'i içine alarak balıkçılık, mercan resifleri, kirlilik, kentleşme ve kıyı sistemleri yönetimi konularında merkezi bir uygulama alanı olmuştur.

¹⁹⁸ IPCC (2012), <http://www.ipcc.ch> (08.08.2012).

¹⁹⁹ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.4; Kate O'Neill, **a.g.e.**, s.43; A. Şevket Ovalı, "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramlaştırılması", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 3, Sayı 10, Yaz 2006, s.21.

²⁰⁰ Bilal Karabulut, **a.g.e.**, s.124..

²⁰¹ Bilal Karabulut, **a.g.e.**, s.125.

değişen çevresel koşullara uyum sağlanması maksadıyla çevrenin korunması, silahsızlanma, askeri bütçenin azaltılması, sosyal adalet, hukuk normlarına uyum, yoksulluğun azaltılması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve insan haklarının geliştirilmesi önerilmiştir.²⁰² İnsanın gelişim ve refahı açısından sağlıklı fiziki çevreye bağımlı olması itibariyle çevre kirliliğinden çevresel bozulma ve sağlıksız kaynak tüketimine kadar olumsuz koşullara maruz kalmaması öngörülmüştür.²⁰³ Söz konusu güvenlik alanı üç aşamada açıklanabilir.²⁰⁴

- birinci aşama, insanların yaşama, barınma, gıda ve giyinme gibi temel insani ihtiyaçlara sahip olmasını,

- ikinci aşama, insan haklarıyla güvenliğin etkileşimi sonucu şiddetin önlenmesi,

- üçüncü aşama, siyasi ve medeni hakların korunmasıdır.

İnsani güvenlik açısından söz konusu aşamalandırmanın yapılmasının nedeni, uluslararası alanda toplumlar arasında birbirinden ayrı ekonomik, sosyal, kültürel ve politik farklılıkların bulunmasıdır. Örneğin Afrika kıtasında ilk aşamada yaşamsal koşullar hayati bir konu iken Avrupa ülkelerinde refah seviyesi bir güvenlik sorunu olarak yer almaktadır.

Bu kapsamda çevresel güvenlik konusu, bireyin yaşamsal bir hayat alanı ihtiyacından, uygun refah seviyesinin sağlanmasına kadar her seviyede güvenlik alanı olarak görülmektedir. Arthur Westing, çevresel güvenliğin önemini vurgulanması için insani güvenlik açısından başka bir ayrıma gitmiş, çevresel güvenlikle ilgili olarak bir tarafa askeri, ekonomik, sosyal ve insani alt bileşenleri içeren politik güvenliği, diğer tarafa ise suya erişim, gıda, barınma, sağlık, istihdam şartları gibi konuları içine alan²⁰⁵ çevresel güvenliği yerleştirmiştir.²⁰⁶ Güvenlik sağlanması için her iki tarafın ve alt bileşenlerinden tatmin edici ve sürdürülebilir cevapların alınması gerektiğini vurgulamıştır.

²⁰² Karen T. Liftin, **a.g.m.**, 1999, s.367; Marisa Noel Mitchell, Linda Elizabeth Coco, “**War, Militarization and the Environment: An Annotated Bibliography**”, June 2004, <http://globetrotter.berkeley.edu> (12.11.2012); OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.8.

²⁰³ Laura Red, Majid Tehranian, **World apart, Human Security and Global Governance**, I.B.Tauris & Co.Ltd., 1999, s.51.

²⁰⁴ Bilal Karabulut, **a.g.e.**, s.126.

²⁰⁵ Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.5.

²⁰⁶ Nina Grager, **a.g.m.**, s.109; OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.19; Heather A. Smith, **a.g.m.**, s.41.

İnsani güvenlik kavramına geliştirilmesi, ilk olarak UNDP'nin 1994 yılı İnsani Gelişme Raporunda ve Kanada Devleti tarafından²⁰⁷ gerçekleştirilmiştir.²⁰⁸ Kavramın odak noktası, devletin sınırları gibi belli bir coğrafi alanla sınırlanmadan, devletin egemenliğini kısıtlayan,²⁰⁹ çatışmayı önleyici, âdemi merkezîyetçi ve diyaloga açık bir şekilde icra edilmesinin savunulmasıdır. Âdemi merkezîyetçi yaklaşımın; hem yerel yönetimlerde insani güvenliğe öncelik verecek hedeflerin yaygınlaştırılmasında, hem de çatışma sonrası iyileştirme çalışmalarına fayda sağlayacağı değerlendirilmiştir.²¹⁰

Devlet merkezli güvenlik kavramının genişlemesi ile merkezine bireyi ve refah alan insan merkezli bir yaklaşım amaçlanmıştır.²¹¹ Geleneksel askeri yeteneklere ve devlet tehditlerine odaklanmanın güvensizliği daha da arttırdığı kabul edildiğinden, insani güvenliğin insan hakları ve insani gelişme temelinde birleşerek bireyin ve toplumların güvenliğini devletlerin güvenliğine tercih etmiştir.²¹² Geleneksel güvenlik devletlerin iç savaş, terörizm, yoksulluk, felaket vb. askeri ve politik tehditlere yönelirken insani güvenlik bunlara ilave olarak çevresel bozulma, küreselleşmenin olumsuz etkileri gibi konuları da ilave etmiştir.²¹³

UNDP'nin 1994 yılındaki raporunda, insani güvenlik için askeri güvenlik yerine insan ve gelişim konuları esas alınmış,²¹⁴ devletlerden çok insanlara ve toplumlara odaklanılmış, insanların en temel olan hayat ve refah hakkı

²⁰⁷ Kanada insan güvenliği yaklaşımının, BM yaklaşımına göre birey ve devleti temel alan, siyasi gelişime açık, bireyin refahını ön plana çıkaran ve çatışmaların önleyici tavrına rağmen politik yaptırım kullanılmasını meşru gösteren ve tahakküm edici bir tavrı bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Kanti Bajpai (2000), "Human Security: Concept and Measurement", <http://www.hegoa.ehu.es> (12.11.2012)

²⁰⁸ A. Şevket Ovalı, **a.g.m.**, s.18-23; Marry Kaldor, **Human Security: Reflections on Globalization and Intervention**, Polity Press, Cambridge, 2007, s.183.

²⁰⁹ A. Füsün Arsava, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, 2011, s.119-120.

²¹⁰ Devyani Mani (2005), "**Strengthening Decentralized Governance for Human Security**", <http://unpan1.un.org> (12.11.2012)

²¹¹ Hans Günter Brauch, **a.g.m.**, s.6; UN, **Human Security in Theory and Practice**, Human Security Unit, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs United Nations, New York, 2009, s.6; Richard A. Matthew, **a.g.e.**, 2010, s.329.

²¹² Marry Kalder, **a.g.e.**, s.183.

²¹³ Devyani Mani, **a.g.k.**, s.2.

²¹⁴ Office of the Special Adviser on Africa, **Human Security and Peacebuilding in Africa: the Need for an Inclusive Approach Report**, December 2009, New York, s.30; Karina Paulina Marzuck, **a.g.m.**, s.63.

önemsenmiştir.²¹⁵ Çevresel güvenlik konusu, söz konusu insani güvenlik yaklaşımı içerisinde bireyin ve toplumun bir anlamda kamu ve sosyal güvenlik ihtiyacına²¹⁶ karşılık gelerek,²¹⁷ ekonomik sürdürülebilirlik hedeflenmiştir.²¹⁸

İnsani güvenlik yeni güvenlik alanlarının tamamını kapsayan genel bir çerçeve olarak görülmektedir. İnsan güvenliğini sağlayacak alt güvenlik alanları içerisinde sayılan çevresel güvenliğin konusu; çevre kirliliği, ekosistemin çökmesi, küresel kaynakların tükenmesi sonucundaki tehlikelere, ekolojik denge ve kalkınmanın sürekliliğine odaklanırken, ekonomik, gıda, sağlık ve siyasi güvenlik gibi diğer çeşitli alt güvenlik unsurlarıyla da ilişkili olarak güvenliğin toplumsal yönüne değinmiştir.²¹⁹ Bu kapsamda; yoksulluğa karşı ve refaha ulaşım için ekonomik güvenlik, gıda erişimine ilişkin gıda güvenliği, sağlık bakımı ve hastalıklardan korunmak için sağlık güvenliği, medeni ve siyasi haklardan yararlanmak için siyasi güvenlik konuları çevresel güvenlikle ilişkili olarak²²⁰ vurgulanmıştır.²²¹

Sonuç olarak, çevresel güvenlik kavramının gelişim evrelerine bakıldığında her birinin bir sonrakini aştığı ve daha kapsayıcı bir tanıma ulaşmaya gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak çevresel güvenliğin, hem ekosistemin korunması ve

²¹⁵ Human Development Report, **a.g.e.**, s.28; Constantin-Horia Barbu ve diğerleri, **a.g.m.**, s.6; Roberto Hernandez Araya ve diğerleri, “Gelişmiş Bir Toplumda Kolluk Teşkilatı Profili: 21.Yüzyılda Bir Kolluk Personeli”, **21.Yüzyılda Güvenlik Tehditleri ve Jandarma**, Ankara, 2012, s.172.

²¹⁶ Güvenlik kapsamının genişlemesiyle insan güvenliği yaklaşımına ulusal, kamu güvenliği ve sosyal güvenlik yaklaşımları açısından bütün olarak bakılmıştır. İnsan güvenliğini etkileyen bu güvenlik konuları şu şekilde açıklanabilir. Ulusal güvenlik konuları; savaş, terör, organize suçlar, kara paranın aklanması, uyuşturucu ticareti, yasal olmayan göçlerdir. Kamu güvenliği konuları; suçlar, saldırılar, ihlaller, şiddet içeren hırsızlık ve soygun olayları, aile içi şiddet, yetki istismarı, ırkçılık, sosyo-ekonomik şiddet, doğal afetler ve sosyal çatışmalardır. Sosyal güvenlik konuları ise; sağlık hizmeti, iskân, çevre, sosyal yardım, gıdaya erişim, hareket özgürlüğü, çalışma özgürlüğü ve benzeridir. Roberto Hernandez Araya ve diğerleri, **a.g.k.**, s.172.

²¹⁷ Roberto Hernandez Araya ve diğerleri, **a.g.k.**, s.172.

²¹⁸ Nathan Ruff ve diğerleri, **a.g.m.**, s.83.

²¹⁹ Human Development Report, **a.g.e.**, s.22-23; Kate O’Neill, **a.g.e.**, s.43.

²²⁰ UNDP’nın 1994 yılında İnsani Gelişme Raporu’nda belirlenen insan güvenliğinin yeni boyutları ve tehditleri şunlardır. Ekonomik Güvenlik; işsizliğin artması, reel ücretin artması, üretken değerlerin kaybı, zengin fakir arasındaki gelir farkının artması. Gıda güvenliği; gıda rezervlerinin tükenmesi, kişi başına düşen gıda rezerveilerinin tükenmesi, kişi başına düşen gıda üretiminde azalma, ithalat mallarına artan güven. Sağlık güvenliği; sağlıksız koşullarda artış, HIV/AIDS gibi salgın vb. hastalıklarının yayılması, sağlık sistemlerinin kötüye gitmesi, içme suyunun bozulması. Personel güvenliği; siyasi baskı, yabancı düşmanlığı, iç çatışma, etnik veya dini suç, kadın ve çocuk istismarı, uyuşturucu ticareti gibi farklı fiziksel şiddet çeşitlerinin artması. Toplum güvenliği; zorla çalışma, kadına karşı zulüm, etnik ayrımcılık sosyal yapının bozulması gibi geleneksel toplumlar tarafından baskıcı uygulamalar. Siyasi güvenlik; tutukluluk, işkence, kayıplar, sansür gibi siyasi baskılar, insan hakları ihlalleri ve sıkıyönetim, etnik, dini ve siyasi çatışmalar sonucu ulus devletin dağılmasıdır. Elke Krahmman, “From State to Non-State Actors: The Emergence of Security Governance”, Elke Krahmman (ed.), **New Threats and New Actors in International Security**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s.11; Roberto Hernandez Araya ve diğerleri, **a.g.k.**, s.173.

²²¹ İlke Bezen Aydoğdu, **a.g.e.**, s.61.

sürdürülebilirliğinin sağlanmasını hedeflemesi, hem de hali hazır çevresel değişimin toplum ve birey üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya çalışması, insan güvenliğindeki alt güvenlik unsur tanımından daha fazla bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu durum, çevresel güvenliğin, insani ve ekolojik güvenliği de içine alan kapsayıcı bir güvenlik anlayışını gerekli kılmaktadır. Böyle bir güvenlik yaklaşımının sahip olması gereken temel prensipleri ise şu şekilde açıklanabilir.

6. Günümüzde Çevresel Güvenlik Kavramının Prensipleri

Çevresel güvenlik kavramına, günümüze kadar farklı anlamlarla atıf yapılması kavramın ilk bakışta karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Kavramın tanımındaki gelişimin görülmesi, geleneksel güvenlik anlayışının genişlemesiyle birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılabilir olmaktadır.

Günümüzde çevresel güvenlik kavramı, bireyden başlayarak devletleri, uluslararası alanda tüm toplumlara, hatta gezegenin tamamını etkileyebilmekte, birbirine bağımlı ve ayrılmaz şekilde çevresel, sosyal, ekonomik konuları içerisinde barındırmaktadır.²²² Çevresel²²³ ve toplumsal²²⁴ risk alanlarının dünya üzerinde her bir coğrafi alan ile her düzeyde devlet ve ulus üstü siyasi aktöre karşı genişleyebilme durumu, uluslararası güvenlik politikası olarak²²⁵ çevresel güvenliğin her bir prensibi üzerinde dikkatle durulması ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Çevresel güvenlik kavramının ekolojik ve toplumsal alanda etkisini gösterdiği temel prensipleri şu şekilde açıklanabilir.

²²² Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, **a.g.m.**, s.35.

²²³ Ozon tabakasının incilmesi, iklim değişikliği, küresel ısınma, su kıtlığı, doğal kaynakların tükenmesi, çevresel bozulma, çölleşme, ormanların azalması gibi olaylar doğal riskler olarak sayılabilir. OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.18.

²²⁴ Çevresel güvenliğe ilişkin toplumsal riskler ise sosyal eşitsizlik, nüfus artışı, göç ve mülteci hareketleri ile çevresel kaynakların korunması için yapılan savaşlar, doğal çevre ve kaynakların saldırı hedefi veya askeri araç olarak kullanılması gibi olaylar sıralanabilir. Edward Page, **a.g.m.**, s.33-36; Giovanni Zurlini, Feliks Müller, "Environmental Security", Sven Erik Jrgensen (eds.), Brian D. Fath, **Systems Ecology**, Volume 2, 2008, s. 1350.

²²⁵ Giovanni Zurlini, Feliks Müller, **a.g.m.**, s. 1350.

6.1. Ekolojik Dengenin Korunması

20. yüzyılın sonlarına doğru, hava, su, toprak, doğal kaynaklar, iklim, biyolojik çeşitlilik gibi yaşam desteği sağlayan ekosistemdeki değişiklikler²²⁶ ve bunun bir tehlike ve tehdit olarak algılanması,²²⁷ çevresel güvenlik açısından ekolojik dengenin korunması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

İnsanın varlığının mekânını teşkil eden ekosistem; insanlar için gıda, doğal su, gibi temel kaynak sağlayıcıdır. Doğal çevrenin, iklim sayesinde doğa olaylarını düzenleyici olması, coğrafi alanlarla estetik ve dinlendirici kültürel değerleri sağlaması ve toprak yapısı ile üretime temel teşkil etmesi bakımından insan refahı için vazgeçilmez kabul edilmektedir.²²⁸

Ekolojik dengenin korunması, günümüzde ulusal güvenliği aşan ve küresel düzeyde çevresel bozulmayı en aza indirecek insani eylemlerinin uygulanması ve çevresel değişikliklere toplumun uyum sağlamasını içeren güvenlik politikalarını gerekli kılmaktadır. Herhangi bir çevresel güvensizliğe yol açacak doğal süreçlere ve insani davranışlara karşı politikaların üretilmesi ise, ekosistemde yaşam destek kapasitesinin ve sürdürülebilir yönetim ile mümkün görülmektedir.²²⁹ Bu kapsamda, çevresel güvensizliğe yol açan çevrenin bozulması, kirliliği ve biyoçeşitlilik kaybı gibi ekosistemde geri dönüşü olmayan sorunlara karşı, ekolojik faktörlerle siyasi,

²²⁶ Ekosistemde yaşam desteği sağlayan yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklar ile fiziki yapılarıdaki değişikliklerdir. Su, toprak, bitki örtüsü ve hava gibi yenilenebilir kaynaklarda güvenlik konuları ise şöyle sıralanabilir. 1) Bitki örtüsü: yaban hayatı, biyoçeşitlilik, toprak koruma, enerji kaynağı, karbon tutma, oksijen yaşam üretimi, su döngüsünün düzenlenmesi, besin kaynağı, toprak besin ikmalı. 2) Su: yaban hayatı için doğal, biyolojik çeşitlilik, insan, bitki ve hayvan tüketimi, enerji kaynağı olması. 3) Topraklar: besin, su döngüsü regülasyonu, mevsimin yağışlı olması sırasında su tutması, suyun filtrasyonu ve arıtılması. 4) Hava: O₂, CO₂, temiz hava, enerji kaynağı, hava ve iklim. Jeanne Hyde Hecker, **a.g.e.**, s. 13.

²²⁷ Çevresel güvenlik kavramının temel referansının insan olması nedeniyle güvenlik ve sürdürülebilirlik kavramlarını insan merkezci ve problemleri kavramlar kabul eden ve karşı çıkan etik hareketler bulunmaktadır. Gerald O. Barney, "Ecological Security: A 'More Imaginative' Response in Involving Youth", **Journal of Science and World Affairs**, Volume 2, No 2, 2006, s.95.

²²⁸ Dagmer Schröter, "Our Vulnerability to Changes in Ecosystem Services", Anthony G. Patt ve diğerleri (eds.), **Assessing Vulnerability to Global Environmental Change**, Earthscan, UK, 2009, s.98.

²²⁹ Robert Garner, **Environmental Politics**, Prentice Hall, London/New York, 1996, s.181; Nicole Detraz, Michele M. Betsill, **a.g.m.**, s.307.

ekonomik, ve kültürel kurumların bütünleştirilmesi zorunluluğu temel mesele olarak kabul edilmektedir.²³⁰

6.2. Çevresel Çatışmanın Önlenmesi

Çevresel çatışmalar, çevresel bozulma nedeniyle azalan doğal kaynakların korunması, paylaşımı ve idamesi için toplum ve devletlerarasındaki çatışmalara karşılık gelmektedir.²³¹

Çevresel güvenlik kavramı çevre ve şiddet arasındaki ilişkiyi²³² ulusal ve uluslararası alanda azalan kaynakların²³³ kontrolü, erişimi ve kullanımı ile ilgili anlaşmazlıklar ve çevresel değişiklikler açısından açıklamaktadır. Kaynak kıtlıkları ve çevresel değişikliklerin, çatışmaların çıkmasında²³⁴ katalizör görevinde bulunduğu ve mevcut silahlı çatışmaları hızlandırdığı kabul edilmektedir.²³⁵

Çatışmaların çevresel güvenlik açısından çift yönlü olumsuz bir etkisi olmaktadır. Çatışmalar, hem ulusal ve uluslararası coğrafyalarda kıtlık ve çevresel

²³⁰ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.144; Ken Cousins, “Twenty-nine Days: Responding to a Finite World”, **From Resource Scarcity to Ecological Security**, Dennis Pirages, Ken Cousins (eds.), Academic Foundation, New Delhi, 2005, s.226; Elizabeth L. Chalecki (2002), “**Environmental Security: A Case Study of Climate Change**”, <http://www.pacinst.org> (12.08.2012)

²³¹ Nicole Detraz, Michele M. Betsill, **a.g.m.**, s.305; Nina Grager, **a.g.m.**, s.109; Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s.677; Eileen Claussen, “Environment and Security: The Challenges of Integration”, **ECSP**, Report-1, 1995, s.40; Ellen Messer ve diğerleri, “Conflict: A Cause and Effect of Hunger”, **ECSP**, Report-7, 2001, s.1.

²³² Heather A. Smith, **a.g.m.**, s.389.

²³³ Kıtlığın oluşmasıyla ilgili olarak fiziksel, coğrafi, sosyo-ekonomik, çevresel kıtlıktan bahsedilebilir. Fiziksel kıtlık, petrol, doğal gaz vb. yenilenemeyen kaynaklar gibi sınırlı bir kullanıma sahip kaynakların için talep oluşmasıdır. Coğrafi kıtlık, Batı Avrupa ve Japonya'nın petrol konusunda Ortadoğu'ya bağımlılığına benzer şekilde, kaynakların dünya üzerinde eşit dağılmaması ve bazı ülkelerin bu kaynaklar konusunda diğerlerine bağımlı olması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sosyo-ekonomik kıtlık, devletin doğal kaynaklar hususunda mülkiyet ve satın alma hakkını eşitsiz kullanmasıdır. Çevresel kıtlık ise, doğal kaynaklar üzerinde sürdürülebilir bir yönetim yapısının olmaması nedeniyle çevresel bozulmanın meydana gelmesidir. Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.94

²³⁴ Raunda'da nüfus artması ve kaynakların küçülmesiyle birlikte sosyal sistem çökmüş, Hutu ve Tutsi kabileleri arasında kitlesel kıyımlar meydana gelmiştir. Honduras ve El Salvador halklarının mevcut topraklar üzerinde kıt kanaat geçinmeleri futbol savaşı diye bilinen çatışmalara neden olmuş, çatışmalar sonucunda çevre mültecileri konusu gündeme gelmiştir. OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, 2000, s.5.

²³⁵ Tom Spencer ve diğerleri, **a.g.k.**; Taner Altunok, Rıza Bayrak, “Teknolojik ve Çevresel Faktörlere Göre Savunma Sistemlerindeki Etkin Organizasyon Yapılarının Analizi ve Model Önerisi”, M.İ. Gökler ve diğerleri (eds.), **Dördüncü Savunma Teknolojileri Kongresi**, Ankara, 2008, s.526. s.526; OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.22.

bozulmalar sebebiyle meydana gelmektedir, hem de bizatihi çatışmalar kıtlığa ve çevresel bozulmalara sebep olmaktadır.

İlkinde kıtlık ve çevresel bozulma bir savaş ve çatışma nedeni olarak görülürken,²³⁶ ikincisinde savaşlar ve çatışmalar yeniden çevresel bozulmalara ve insan sağlığına yönelik olumsuz etkileri ortaya çıkarmaktadır.²³⁷

Bu kapsamda, kaynaklar için yapılan çatışmaların şekli ve nedenlerinin her biri çevresel güvenlik boyutu içerisinde yer almaktadır. Kaynaklar için yapılan çatışmalar farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bunlar, kaynaklara erişim konusundaki çatışmalar, kaynağın kalitesinde ve kullanımındaki değişimlere bağlı olan çatışmalar, kaynak üzerindeki egemenliğe dayalı çatışmalar, değere dayanan çatışmalar, bilgi süreçleri ve kullanımı ile ilişkili çatışmalar ve yasal bir temele dayanan çatışmalardır.²³⁸ Bu çatışma alanlarına bakıldığında tarım alanları, su kaynakları gibi çevreyle ilişkili olarak yenilenemeyen kaynaklardaki hızlı tükenme, yenilenebilen kaynakların yenileyebilme kapasitelerinin aşılması veya çevresel varlıklara yönelik dışsal tehditler sayılmaktadır.²³⁹

Kaynakların potansiyel çatışmaya neden olması ise; kısıtlı kaynakların düşmanca amaçlar için manipülasyon aracı olarak kullanılması, kaynaklar üzerinde egemenlik kurma mücadelesi, çevresel bozulma ve kaynak tüketimi olan bölgelerde siyasi istikrarsızlık olması durumuyla²⁴⁰ açıklanmaktadır.²⁴¹ Bir devletin çevresel kaynakları tükendiğinde ekonomik bir çöküşe ve sosyal yapının bozulmasına ve politik istikrarsızlığa sebep olduğu, söz konusu toplumsal düzensizliklerin

²³⁶ Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008.

²³⁷ Körfez Savaşının yarattığı çevresel bozulmalar ile nükleer savaşların muhtemel sonuçları buna örnek verilebilir. Heather A. Smith, **a.g.m.**, s.38.; Jeffry D. Sachs, “The Strategic Significance of Global Inequality”, **ECSP**, Report-9, 2003, s.31.

²³⁸ Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.94

²³⁹ Edward Page, **a.g.m.**, s.34-35; Ergin Duygu (2005), **05.05.2005 tarihli Kyoto Protokolü adıyla Ankara Barosu Kent ve Çevre Kurulunda düzenlenen panelde yapmış olduğu sunum**, <http://www.ankarabarusu.org.tr> (12.11.2012)

²⁴⁰ Bu alanda yapılan çevresel güvenlik analizlerinde su özelleştirmesi, doğal kaynakların uluslararası pazarlarda yer alması, sınırlı toplum kesimi tarafından kullanımı gibi konu başlıkları örnek olarak seçilmektedir. Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008.

²⁴¹ Jeffry D. Sachs, **a.g.m.**, s.29; Alexander Carius ve diğerleri, “Environment and Security in an International Context”, (CCMS Pilot Study Interim Report October 1996), **ECSP**, Report-3, 1997, s.56; Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.384.

uluslararası alanda diğer ülkelerle ilişkilerde gerilim ve düşmanlığa yol açtığı görülmektedir.²⁴²

Günümüze kadar dünyada yaşanan gıda kıtlığı, su²⁴³ ve toprak kıtlığı,²⁴⁴ doğal kaynaklara erişim,²⁴⁵ petrol ve balıkçılık kaynaklarının bozulması gibi çevresel meseleler devletler arasında anlaşmazlıklar yaşatmış,²⁴⁶ kaynaklara sahip olmayan ülkelerle kaynağa sahip olan ülkeler arasında paylaşım sorunları ve onları ele geçirmek için mücadelelerle²⁴⁷ karşılaşmıştır.²⁴⁸

Çevresel çatışmalar, ülke içinde toplumsal gruplar arasında meydana geldiğinde devletin istikrarını bozarken, uluslararası düzeyde gerçekleştiğinde devletleri güvenlik riski altında bırakmaktadır.²⁴⁹ Bu nedenle çevresel çatışmalar, askeri güvenlik ve ulusal güvenlikle doğrudan ilintilidir.

Doğal kaynakların korunması, paylaşımı ve idamesi bakımından; toplumsal grup ve devletlerarası çatışma riski muhtemel görüldüğünden, kaynakların elde edilebilirliğiyle ilgili olarak meydana gelen çatışmaların önlenmesi, doğal kaynakların insanların sürdürülebilirliğini sağlayacak şekilde korunması hususları çevresel güvenlik açısından öncelikli görülmektedir.²⁵⁰ Çevresel çatışmaların, uzun dönemli uyum sağlayıcı politikalarla önenebileceği değerlendirilmektedir.²⁵¹

²⁴² John Sewell, "The Realpolitik of Poverty", **ECSP**, Report-9, 2003, s.36; Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.383.

²⁴³ Sophie Chou ve diğerleri, **a.g.m.**, s. 96.

²⁴⁴ Nicholas P. Cheremisinoff, **a.g.m.**, s.41.

²⁴⁵ Barry Buzan, **a.g.m.**, 1991, s.459.

²⁴⁶ Son on yılda dünyada çatışma oranı düşse de çevre temelli anlaşmazlıklar Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Nijerya, Filipinler, Güney Afrika ülkeleri ve Nepal'de yaşanmıştır. Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008.

²⁴⁷ Örneğin İsrail'in Batı Şeria'da bölgenin büyük bir kısmını elinde tutma niyetinin Filistin'in kendisine karşı düşmanca tavrından öteye su kaynaklarını elinde tutmak istemesi olduğu birçok entelektüel tarafından iddia edilmektedir. Çin, Hindistan ve Brezilya'da da artan çevresel baskılar nedeniyle güvensizlik ve çatışmaların oluşabileceği değerlendirilmektedir. OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.5.

²⁴⁸ Indra de Soysa ve diğerleri, "To Cultivate Peace: Agriculture in a World of Conflict", **ECSP**, Report-5, 1998, s.16; Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008.

²⁴⁹ Nicole Detraz, Michele M. Betsill, **a.g.m.**, s.305.

²⁵⁰ Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, yoksulluk, eşitsizlik ve çevresel bozulmanın çatışmayla etkileşim içinde bulunduğunu söylemiştir. Edward Page, **a.g.m.**, s.34- 35; Virginia Dale ve diğerleri, **a.g.m.**, s.119-120.

²⁵¹ Nicole Detraz, Michele M. Betsill, **a.g.m.**, s.306.

6.3. Çevresel İşbirliği Faaliyetinin Desteklenmesi

Çevresel güvenlik kavramı, çatışma yerine daha çok uluslararası işbirliği ihtiyacının ön plana çıktığı, dünyada ortak bir güvenlik alanı oluşturulmasını²⁵² öngörmektedir.²⁵³

Çevre sorunlarının ulus devletlerin sınırlarını tanımaz nitelikte olması ve söz konusu sorunlara karşı rekabet yerine işbirliğini gerekli kılması bu yaklaşımı desteklemektedir.²⁵⁴ Çevresel güvenliğin en çok çatışmayla anıldığı 1990'lı yıllardaki ilk dönem çalışmaların aksine 2000'li yıllarda işbirliğine²⁵⁵ yönelik çalışmaların önem kazandığı kabul edilmektedir. Özellikle UNEP gibi birçok uluslararası örgütün CO₂ emisyonlarının azaltılma çabalarında olduğu gibi küresel çevre yönetişimi konusuna odaklanması ve ulus devletlere tecrübe aktarımında bulunması işbirliği alanlarını arttırmıştır.²⁵⁶

6.4. Ulus Devletin İşlev ve Rolünün Sorgulanması

Geleneksel güvenlik yaklaşımının genişlemesi ve çevresel güvenliğin uluslararası işbirliği ve barışa katkısı, geleneksel güvenliğin önemli aktörlerinin meşru güç ve görev alanlarında değişimleri zorlamaktadır. Bunlar içerisinde en önemlisi devlet²⁵⁷ aktörünün bizatihi kendisinde yaşanmıştır.

²⁵² Dünyada barış, refah ve çevrenin korunmasının, 178 ülkenin imzaladığı Rio Çevre ve Kalkınma Konferansından başlayarak geniş bir çevresel güvenlik kavramının şemsiyesi altında kendisini en iyi şekilde ifade edebileceği vurgulanmıştır.

²⁵³ John Vogler, **a.g.k.**, s.47.

²⁵⁴ Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.5.

²⁵⁵ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.4.

²⁵⁶ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s185; Steinar Andresen, Kristen Rosendal, "The Role of the UNEP in the Coordination of Multilateral Environment Agreements", Frank Biermann ve diğerleri (eds), **International Organizations in Global Environmental Governance**, Routledge, London, 2009, s.146.

²⁵⁷ Geleneksel anlayış içerisinde devlet, coğrafi sınırları içinde hukuk yapan, ekonomisi, nüfusu ve egemen bir siyasi iktidarı bulunan bir organizasyondur. Karl Doehring, **Genel Devlet Kuramı**, Ahmet Mumcu (çev.), İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002, s.17-39.

İlk dönem çevresel güvenlik çalışmaları, çatışmaların önlenmesine ve doğal kaynakların korunmasına²⁵⁸ odaklandığından kavram geleneksel ulusal güvenlik boyutunda gelişmiştir. Ayrıca çevresel hassasiyetlerin, ilk defa ulusal güvenlik nezdinde güvenlik için tehdit olarak da görüldüğünün de unutulmaması gerekir.²⁵⁹

Ancak, tarihsel süreç içerisinde devlet yerine sivil toplum ve birey gibi aktörlerin gelişimiyle beraber, çevresel güvenlik kavramının dünya genelinde kapsamı devletten bireye doğru çoğulculuşmuştur. Özellikle ulusal güvenlik anlayışının, geleneksel devlet merkezli güvenlik anlayışından insani güvenliğe doğru evrilmeye başlamasıyla birlikte, çevresel güvenlik kavramı da birey ve uluslararası düzeyi kapsayan çok katmanlı bir duruma karşılık gelmiştir.

Ayrıca, ulus devletlerin çevresel güvenliğe karşı yetersiz kaldığı ölçüde güvenlik konusunu uluslararası alana ve bölgesel güvenlik boyutuna taşıması, uluslararası çevre hukukunun gelişmesi, çevresel güvenliğin ulus üstü bir anlayışı bünyesinde barındırmasına katkı sağlamıştır.²⁶⁰ Ulus devletlerin çevre krizlerine karşı uluslararası işbirliği yoluna gitme zorunluluğu, devletlerin egemenliğini zorlamakla birlikte sınırlama da getirmiştir.²⁶¹

Doğal kaynaklar ve çevreyle ilgili anlaşmaların çoğunlukla devletlerin toprak bütünlüğü içinde yükümlülükler ya da hareket sınırlamaları getirmesi, ulusal egemenlik anlayışının değiştirilmesi ve sınırlandırılması düşüncesini desteklemiştir.²⁶²

6.5. Askeri Faaliyetlerin Çevresel Etkisinin Azaltılması

Devletin önemli ve geleneksel aktörü olan askeri unsurlara verilen rol, çevresel güvenliğin uluslararası ağırlığının artması ve insani güvenliğin sağlanması

²⁵⁸ Katrina S. Rogers, **a.g.m.**, s.29.

²⁵⁹ Marisa Noel Mitchell, Linda Elizabeth Coco, **a.g.k.**; Karen T. Liftin, "The Greening of Sovereignty an Introduction", **The Greening of Sovereignty in World Politics**, Karen T. Liftin (ed.), The MIT Press, Cambridge, 1998, s.9-10.

²⁶⁰ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.161; Kemal Cebeci, "Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü", **Sayıştay Dergisi**, Sayı 71, s.31; Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s.185.

²⁶¹ Kate O'Neill, **a.g.e.**, s.45.

²⁶² Ferhunde H. Topçu, **Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden "Yönetişim"e Geçiş Sorunu**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s.192.

politikalarıyla birlikte azalmaktadır.²⁶³ Bunun nedeni çevre açısından askeri gücün potansiyel güvensizlik ve tehdit kaynağı olarak kabul edilmesidir.

Çevresel bozulmanın bir güvenlik meselesi olarak görülmesi ve güvenliğin bir insani güvenlik meselesi halinde kabul edilmesi askeri unsurların rolünü etkilemekte, çatışma ve askeri faaliyetlerin azaltılmasına imkân vermektedir.²⁶⁴

Ayrıca azalan bu role karşın insani güvenlik ihtiyaçlarına dönük yangın ve sel baskınları ve felaketlere acil müdahale, deniz aşırı tahliye kabiliyeti, insani yardım, barışı koruma vb. görevleri üstleneceği öngörülmektedir.²⁶⁵

Askeri güvenlik kapsamında yapılan savaş, askeri faaliyetler, silahların üretilmesi ve kullanılması, askeri tatbikatlar, nükleer testler doğal kaynaklar üzerinde geri dönülemeyecek etkilere yol açmaktadır.²⁶⁶ Savaşların çevredeki ekolojik yaşamı tahrip etmesine yakın tarihte bir çok kez rastlanmıştır. 1967-1972 yılları arasındaki Vietnam Savaşı'nda, Güneydoğu Asya'da, yaprak döken biyolojik savaş araçlarının kullanılması sonucunda çevresel sorunların ortaya çıkması buna örnek verilebilir. Yine, 1992 Körfez Savaşı'nda petrolün Irak tarafından İran Körfezi'ne pompalanmasıyla büyük bir çevresel felaket yaşandığı yakın tarihe kayıt düşmüştür.²⁶⁷

6.6. Demokrasi ve İnsan Haklarının Önemszenmesi

Günümüzde genişleyen güvenlik algılamaları; çevresel güvenlik kavramının insani güvenlikle birlikte anılmasını sağlamış, bu sayede insan temelinde hak ve özgürlükler benimsenmiştir. Demokrasinin, çatışmaları önleyebildiği ve çatışmalara neden olan değişimleri harekete geçirmeye fırsat verebildiği kabul edilmektedir.²⁶⁸

²⁶³ Nick Ritchie, "Rethinking Security: A Critical Analysis of the Strategic Defence and Security Review", **International Affairs**, 87, (2), 2011, s.363.

²⁶⁴ Jon Barnett, **a.g.e.**, 2005, s.481.

²⁶⁵ Nick Ritchie, **a.g.m.**, s.366.

²⁶⁶ Nina Grager, **a.g.m.**, s.109.

²⁶⁷ Marisa Noel Mitchell, Linda Elizabeth Coco, **a.g.k.**; Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.36.

²⁶⁸ Jon Barnett, W. Neil Adger, "Environmental Change, Human Security and Violent Conflict", **Global Environmental Change and Human Security**, Richard A. Matthew ve diğerleri (eds.), MIT Press, 2010, s.130.

Ayrıca, siyasi açıdan hesap verilebilirliği ve şeffaflığı da artırmaktadır.²⁶⁹ İnsan hakları ve hukukun üstünlüğü demokrasiyi desteklemekle birlikte bireyi devlete karşı koruma mekanizmaları geliştirmektedir.²⁷⁰

Bu açıdan çevresel güvenlik kavramı, bireyi merkeze alan, kişisel tercihlerini gerçekleştirebilen, iktisadi ve sosyal fırsatlara sahip toplumsal yapılara değer katarak, ulus devletleri demokratikleşme ve insan hakları konusunda desteklemiştir.²⁷¹

Çevre bilincinin yerleşmesi ve çevresel eylemlerin etkinlik kazanması ancak politik fırsatları barındıran demokratik ülkelerde gerçekleşebilmektedir. Bu hareketler hâkim siyasi ideolojilerden uzaklaşabilmekte, ekosistemin genel kanunlarını toplumsal yaşamda daha kolay dile getirebilmektedir.²⁷²

6.7. Sürdürülebilir İktisadi Faaliyetin Desteklenmesi

Çevresel bozulma ve değişmelere sebep olan endüstriyel, teknolojik ve iktisadi süreçlerin önlenmesi ve aynı zamanda bu süreçlerin imkân ve kabiliyetlerin çevresel bozulma ve değişmelere karşı korunması çevresel güvenlik açısından büyük önem arz etmektedir.²⁷³

Günümüzde sanayileşmiş piyasa ekonomisi süreçlerinde, çevre güvenliğine ilişkin hem sürdürülebilir kalkınma modelleri hem de sürdürülebilir bir çevrenin sağlanmasına yönelik uygulamalara ağırlık verilmiştir.²⁷⁴ Sürdürülebilir kalkınmanın çevre, ekonomi ve toplum gibi aktörleri ortaya çıkararak, yönetim temelinde yeni bir denge ve katılımcı bir yönetim modeli oluşturacağı savunulmuştur.²⁷⁵ Böylece

²⁶⁹ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.65.

²⁷⁰ İhsan Dağı, **İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000, s.6.

²⁷¹ Human Development Report, **a.g.e.**, s.5.-6; Jon Barnett, **a.g.e.**, 2005, s.471.

²⁷² John F. David ve diğerleri, "Environmentalism as a Global Institution", **New Developments in Environmental Sociology**, Michael R. Redclift, Graham Woodgate (eds.), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2005, s.461-466.

²⁷³ Peter M. Haas, **a.g.m.**, s.9; Jon Barnett, **a.g.e.**, 2005, s.480.

²⁷⁴ Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, **a.g.m.**, s.35; Peter M. Haas, **a.g.m.**, s.9; İhsan Keleş ve diğerleri, **Çevre Kalkınma ve Etik**, Birlik Matbaacılık, Ankara, 2005, s.68; Jon Barnett ve diğerleri, **a.g.e.**, 2010, s.27.

²⁷⁵ Esra B. Sipahi, "Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24, 2010, s.331.

hem çevresel baskıları en aza indiren, hem de kaynakların en etkili kullanıldığı bir yeşil büyümenin sağlanacağı vurgulanmıştır.²⁷⁶

Ancak, günümüz teknoloji düzeyinin hem sürdürülebilirliği sağlamaya hem de bu bilgi ve değerlerin hızla yaygınlaşmasına katkı yapacağı değerlendirilse de, bu tanımlamaların uygulanabilirliği sorunlu görülmüştür. Sanayileşmiş ülkeler tarafından yürütülen süreç, gelişmekte olan ülkeleri kendi birincil politika alanlarında zorlamaktadır.²⁷⁷ Bu devletlerde çevrenin güvenleştirilmesi yaklaşımı, çevrenin korunması ya da ucuz ve hızlı sanayileşme arasında kısa vadede bir seçim yapmak zorunda bırakılmaktadır.²⁷⁸

Sürdürülebilir kalkınma, Soğuk Savaş sonrası sanayileşme ve kaynak kullanımı için radikal bir yeniden düşünme sağlamasına rağmen paradigma değişimi için yeterli olamamıştır.²⁷⁹ Ekonomik büyüme ve çevre koruma arasında seçim yapıldığında çevrenin korunması kaybeden taraf olmaktadır.²⁸⁰

6.8. Nüfus Artışının Olumsuz Etkisinin Azaltılması

Nüfus artışı ve demografik yapı, doğrudan çevresel bozulma ve çatışma gibi problemlere neden olmamakla birlikte çevrenin kalitesini etkileyen sosyo-ekonomik yapılarla etkileşim içine girebilmektedir.²⁸¹ Yenilenebilir kaynaklardaki nitelik ve nicelikte meydana gelen düşüş, nüfus artışıyla birlikte ülkede kaynak dağılımını kendi lehinde bulunduran toplumsal grupları cesaretlendirerek, eşitsizliğe ve çatışmaya açık durum yaratabilmektedir. Kaynak eşitsizliği nüfus baskısıyla

²⁷⁶ Chris Freeman, Luc Soete, **Yenilik İktisadi**, Tübitak Yayınları, Ankara, 2004, s.469; Nathalie Girouard, “The Green Growth Strategy: Reshaping the OECD’s Work Agenda for the Years to Come”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, Yıl 11, Sayı 42, Ağustos 2011, s.19.

²⁷⁷ Joseph S. Nye, *Understanding International Conflicts*, Pearson, New York, 2003, S.241

²⁷⁸ Nina Grager, **a.g.m.**, s.112-113; Deniz Kızılsümer Özer, **a.g.e.**, s.15.

²⁷⁹ Ronald J. Jonston, **Environmental Problems, Nature, Economy, and State**, Belhaven Press, London, 1992, s.199; Marc Williams, “International Political Economy and Global Environmental Change”, **The Environment & International Relations**, John Vogler, Mark F. Imber (eds.), Routledge, London, 1996, s.54.

²⁸⁰ Uday Desai, “Poverty, Government and Global Environment”, **Ecological Policy and Politics in Developing Countries, Economic Growth, Democracy and the Environment**, Uday Desai (eds.) State University of New York Press, Albany, 1998, s.295.

²⁸¹ Dennis Pirages, “Demographic Change and Ecological Security”, **ECSP**, Report-3, 1997, s.39;

birleşince ekolojik olarak kırılğan olan coğrafyalarda doğum ve ölüm oranı olarak demografik yapıyı değiştirmekte,²⁸² göçe ve çatışmaya²⁸³ neden olabilmektedir.²⁸⁴

Yüksek nüfus yoğunluğu,²⁸⁵ bilgi eksikliği ve yerel kaynakları koruyacak sermaye yetersizliği ile birleşince çevresel bozulma ve yoksulluğu tetiklemektedir. Zamanla toplumun büyük kısmında oluşan ekolojik ve ekonomik marjinalleşme sosyal istikrarsızlığı ve güvensizliği neden olmaktadır. Nüfus artışından kaynaklanan istikrarsızlık, insanların ekolojik olarak marjinal bölgelerde hayatını idame ettirme çabasını artırmaktadır. Özellikle artan nüfus talepleri, eşitsizliklere, doğal kaynakların yetersizliğine, nitelik ve niceliğinde azalmaya ve çatışmaya neden olmaktadır.²⁸⁶

Ancak, gelir artışı, demokratik yönetim ve teknolojinin nüfus artışının çevreye olan etkisini hafiflettiği de bilinmektedir.²⁸⁷ Özellikle teknoloji sayesinde tarımda yaşanacak kıtlık vb. durumlara karşı, inovasyon gibi kazanımlarla uzun dönemde ekonomik ilerlemeyi ve barışın devamlı kılınabileceği görüşü kabul görmektedir.²⁸⁸

²⁸² Robert Engalman, "Human Population Prospects: Implications for Environmental Security", **ECSP**, Report-3, 1997, s.49.

²⁸³ Malin Falkenmark, **a.g.m.**, s.32.

²⁸⁴ Richard P. Cincotta, "Demographic Security Comes of Age", **ECSP**, Report-10, 2004, s.25-26; Robert M. Mcap ve ark., **a.g.m.**, s.27.

²⁸⁵ 2003 yılı Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümüne göre, dünya nüfusu 1950'den 1998'e kadar iki katına çıkmış, son 10 yıl içerisinde yaklaşık %14 oranında artarak 6.4 milyara ulaşmıştır. İyimser bir tahminle 2050 yılında 9 milyar olacağı değerlendirilmektedir. Bu nüfus artışının toprakların aşırı ve verimsiz kullanımı, toprak erozyonu ile iklim değişikliğiyle birlikte doğal kaynak kıtlığını daha da artıracığı ifade edilmiş, bunun yansımaları olarak 1984 ve 1998 yılları arasında dünyanın tahıl hasat üretiminin % 9 oranında düşerek nüfus artışının gerisinde kaldığı belirtilmiştir. Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.13.

²⁸⁶ Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s. 678; Günther Baechler, **a.g.m.**,1998, s.24-25; Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4663.

²⁸⁷ Robert M. Mcap ve ark., **a.g.m.**, s.27; Alex de Sherbinin, "World Population Growth and US National Security", **ECSP**, Report-1, 1995, 26.

²⁸⁸ Henrik Urdal, "Defusing the Population Bomb: Is Security a Rationale for Reducing Global Population Growth", **ECSP**, Report-11, 2005, s.5.

6.9. Çevresel Göçün Azaltılması

Çevresel güvenlik açısından toplumsal olaylar içerisinde temel istikrarsızlık ve güvensizlik konulardan biri de çevresel göçtür.²⁸⁹ Çevresel göç, devletin sınırları içinde bir coğrafyada veya uluslararası alanda gelir eşitsizliği, ekonomik verimsizlik,²⁹⁰ kriz ve politik düzensizlikler yaratabilmesi,²⁹¹ çevresel bozulmalara neden olması bakımından azaltılması önem arz etmektedir.

Siyasi ve ekonomik hayat alanına doğrudan etki eden çevre, insanların kaynaklarına erişimi zorlaştırmayacak kırsaldan kente vb. birçok alana göçü zorunlu kılabilir.²⁹²

1993 yılında BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, çevresel bozulmayı geliştirmekte olan ülkelerdeki kitlesel mülteci hareketlerinin nedenleri arasındaki siyasi istikrarsızlık, ekonomik tansiyon, etnik çatışmayı da kapsayan dört faktörden biri olarak sıralamıştır.²⁹³ Özellikle geliştirmekte olan ülkelerdeki çevresel bozulma, gıda yetersizliği, arazi anlaşmazlığı²⁹⁴ siyasi istismar ve şiddetli çatışmalarla birleşerek en kapsamlı mülteci hareketleri arasında yer alabilmektedir.²⁹⁵

Dünya Bankası, geliştirmekte olan ülkelerde bu nedenlerden her yıl on milyon insanın yerinden uzaklaştığını ifade etmektedir.²⁹⁶ Çevre mültecilerinin büyük kısmının Sahra altı Afrika kıtasında²⁹⁷ olduğu saptanmıştır.²⁹⁸

²⁸⁹ John Vogler, **a.g.k.**, s.47.

²⁹⁰ Baraj ve sulama gibi kalkınma projeleri aynı zamanda nüfusun alt kesiminin gelir ve dağılımını etkileyen yeni yerleşimlere zorlamaktadır. Enerji üretimi ve sulama gibi doğal kaynakların kullanımındaki iyileştirmeler potansiyel çevresel bozulmalar için temel nedenlerden birini oluşturabilmektedir. Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.21.

²⁹¹ Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s. 675; Taner Altunok, Rıza Bayrak, **a.g.k.**, s.526.

²⁹² Gerald O. Barney, **a.g.m.**, s.94; Alexander Carius ve diğerleri, **a.g.m.**, s.58; Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, **a.g.m.**, s.43.

²⁹³ UNHCR (2012), <http://www.unhcr.org> (05.05.2012); Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4666.

²⁹⁴ Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.13.

²⁹⁵ Ancak iç ve dış güvenliğe etkisi açısından bu mülteci hareketlerinin resmi istatistik çalışmalarında yeri belirsizdir. Bu nedenle kapsamlı bir ulusal güvenlik stratejisi içinde geleneksel güvenlik tehditleri yanında hem çevresel hem de demografik faktörlerin dâhil edilmesi önemli bir husus olarak görülmektedir. Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.18.

²⁹⁶ Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.21.

²⁹⁷ Kuzey Afrika'nın sessizce çölleşmesi kronik ekonomik az gelişmeye neden olmuştur. Bu az gelişmişlik, AB'nin güney sınırlarında önemli bir göç baskısı yaratmaktadır ve bu durum hâlihazırda Paris, Roma ve Madrid şehirlerinde önemli bir güvenlik endişesi oluşturmuştur.

²⁹⁸ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4666.

Göç, egemen devletler arasında veya ülke içinde toplumsal grupların hareket etmesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik sosyal, kültürel ve siyasi süreçlerin karmaşık bir tezahürü olarak yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde oluşabilmektedir.²⁹⁹

Göç ve güvenlik arasında doğrudan bir ilişki kurmak zor olsa da, göç ve güvenlik arasındaki ilişki karmaşık ve farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Göçün çevreyle ilişkisine bakıldığında; göçü belirleyen iklim değişikliği gibi çevresel faktörlerin rolü³⁰⁰ ve göçün başlangıç ve bitişinde çevreye etkisi açısından incelenmektedir. Göçün başlangıç ve bitiş yerleri karakterize edildiğinde başlangıç yerlerinde kıyı erozyonu, su seviyesinin yükselmesi gibi doğal felaketler, tarım uygulamalarında yapılan yanlışlar vb. insan kaynaklı çevresel bozulmalar ve kaynakların eşitsiz dağılımı gibi sosyal olaylar ve çatışmalar yer almaktadır.³⁰¹ Varış alanları ise, daha iyi tarım arazileri ve iyi bir iklime sahip coğrafyalardır.³⁰² Çevresel değişim, toprağın verimliliğini olumsuz etkileyerek dış göçü teşvik edebilmektedir.³⁰³

Ulusal güvenlik içerisinde, insani güvenlik tehditleriyle ilişkili olarak göçün sonuçlarına bakıldığında iki istikrarsız durum görülmektedir. Bunlar, iç göç ve sınır ötesi göç çatışmaları ile gönüllü veya zorla yerinden edilen göçtür. İç göç, kalıcı kuraklık, sel ve toprak erozyonu gibi yapısal çevresel değişikliklere maruz kalma sonucunda daha verimli kırsal veya şehre doğru meydana gelmektedir. Zorla yerinden çıkarılma büyük endüstriyel madencilik ve baraj projeleriyle ilişkili veya bir bölgenin kaynaklarını ele geçirmek isteyen gruplarla şiddet yoluyla ortaya çıkabilmektedir. Hindistan'da baraj ve sulamaya yönelik kalkınma projeleri nedeniyle 1960 yılından günümüze kadar 20 milyon insan yerinden edilmiştir.³⁰⁴ Bölge içi göç, yeni gelenlerle yerleşik olanlar arasında gerilimleri, çatışmaları ve kaynak rekabetini de tetiklemektedir.³⁰⁵ Bu çatışmalar kıt doğal kaynaklara bağımlı aktörler arasında çevresel ayrımcılığa karşı oluşmaktadır. Bölge içi göç, eğer yönetici

²⁹⁹ Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.28.

³⁰⁰ Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s. 677.

³⁰¹ Susan Martin, "Climate Change, Migration and Governance", **Global Governance**, 16, 2010, s.398.

³⁰² Richard E. Bilsborrow, "Migration Population Change and the Rural Environment", **ECSP**, Report-8, 2002, s.76-78.

³⁰³ Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.28.

³⁰⁴ Anne V. Whyte, **a.g.m.**, s.4667.

³⁰⁵ Colianadh Raleigh, Henrik Urdal, **a.g.m.**, s. 678; Jon Barnett, W. Neil Adger, **a.g.e.**, s.124.

gruplar arasında iktidarı değiştirebiliyorsa devlet iktidarı için politik mücadeleye de neden olabilmektedir.³⁰⁶

Çevre, göçe uzun zaman sürecinde neden olabilir. İnsan hayatta kalma ve daha iyi yaşam koşulları için yer değiştirebilir. Daha iyi koşullara sahip birçok sınır ötesi bölgeler göçler için varış noktası olabilir.³⁰⁷ Bu durum ev sahibi ülkelerdeki sosyal gerilim ve kimlik gruplarındaki düşmanca tavır nedeniyle hayal kırıklığı ve umutsuzluk da oluşturabilir.³⁰⁸ İç ve sınır ötesi göç, sosyal ve politik istikrarı bozucu ve doğal çevre üzerinde olumsuz etkileri olan içsel etkiler nedeniyle ciddi tehditlere maruz kalabilir. Göçmenler ve mülteciler sınırı geçtiğinde kırsal sınır bölgeleri ve şehirlere yerleştirildiğinde kabul eden devlet tarafından güvenlik tehditi olabilir. Göç ve çevresel ayrımcılık arasında bağ kurulabilir veya büyük mülteci hareketleri sonucu çevresel bozulma meydana gelebilir. Aynı zamanda çevresel bozulma göçe neden olabilir. Özellikle fakir makro ekonomik ve politik istikrarsızlığın hâkim olduğu alanlarda göçle ilişkili çevresel ayrımcılık çatışma olasılığını artırabilmektedir.³⁰⁹

6.10. Şehirleşme Sürecinde Kaynak Güvenliğinin Sağlanması

Çevresel güvenlik kavramı, şehirleşme olgusuna şehirlerdeki kalkınma ve kaynak kullanımı açısından ilgilidir. Son yüzyılda modernizm ve sanayileşme süreci, büyük şehirleri beslenmesi için fakir bölgelerdeki kaynakların kullanılmasını hızlandırmıştır. Bu durum, büyük miktarlarda yiyecek, kereste, petrol, elektrik,

³⁰⁶ Steve Lonergan, "The Role of Environmental Degradation in Population Displacement", **ECSP**, Report-4, 1998, s.9; Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, 2007, s.28.

³⁰⁷ Alex de Sherbinin, **a.g.m.**, s.27-31; Alvaro de Vasconcelos, (2003), "Security as a Component of Comprehensive Policy" <http://sam.gov.tr> (15.06.2012)

³⁰⁸ 2004 yılında Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Çad'ta gerçekleşen göç hareketlerinde mülteciler ve yerel halk arasında sınırlı kaynaklar nedeniyle çatışmaları attırdığını bildirmiştir. Darfur'da da milisler açlık ve kirli su nedeniyle ölüm riski taşıyan ve evlerinden uzaklaşan 1.65 milyon insandan binlerce kişiyi öldürerek etnik temizlik gerçekleştirmiştir. Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.13-14.

³⁰⁹ Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.28.

mineraller ve her tür ürünün kırsal kesimlerden gelişen şehirlere taşınmasına neden olmuştur³¹⁰

Çevre göçmenleri de, şehrin sosyoekonomik koşulları daha kötü olsa da şehre yönelmektedir. Göçmenler, ekonomik fırsatların eksikliğine karşı devlet yardımı olana kadar göç etmeyi sürdürebilmektedir. Yüksek nüfusun şehre göç etmesi, on milyon ve daha fazla nüfusa sahip şehirleri ortaya çıkarmaktadır. Yüksek seviyede şehirleşme ile düşük seviyede kişi başı yerli üretim birleştiğinde şehirdeki siyasi istikrar için tehdit oluşturmaktadır.³¹¹ Hızlı şehirleşmeler, kamu ve altyapı hizmetleri için talebi artırmakla kalmayıp aynı zamanda yerel yönetimlerin kapasitelerine de baskı yapmaktadır. Talep artışlarının gelir ile orantılı olmaması, istihdam olanakları, iş gücünün boyutu ve kalitesinin yetersizliği, gelir artışlarının şehrin reel ekonomisinde gözükmemesi gibi sorunlar şehirlerin karşılaştığı önemli problem alanlarıdır. Özellikle kırsaldan şehre yapılan göçler salgın hastalıkların yayılmasında önemli bir etken haline gelmesi, kentlerin salgını kontrol altına almasından ziyade yayılmasına vesile olduğunu göstermiştir.³¹² Şehirlerde alt sınıfın ihtiyaçlarının karşılanamaması şehirde çatışmalara da sebep olabilmektedir.³¹³ Şehirdeki güvensizlikler mevcut sermayeyi bozmak yanında, ekonomik gelişmeyi ve siyasi istikrarı sağlayan yabancı yatırımlarında cesaretini kırabilmektedir.

Çevre sorunlarıyla ilgili olarak görülen endüstri, ticaret, taşıtlar, enerji tüketimi, su kullanımı, atık üretimi gibi nedenler devlet kurumlarının zayıflamasına neden olmaktadır. Şehir kaynak tüketimi, atık üretimi, sera gazı emisyonları, su baskınları, göçler, su yetersizliği ve kalitesinin bozulması, salgın hastalıkların yayılması altyapının bozulması riskleriyle karşılaşılabilir. Bu durum, insani güvenlik için birer tehdit oluşturmakla³¹⁴ birlikte yoksulluk ve kaotik şehir yapılarıyla sonuçlanabilmektedir.³¹⁵

³¹⁰ Simon Dalby, **a.g.m.**, 2008, s.191-192.

³¹¹ Robert M. Mcap ve ark., **a.g.m.**, s.29.

³¹² Rohit Burman ve diğerleri, "Infectious Disease as a Global Security Threat", **ECSP**, Report-3, Task Force Report on Environmental Change and Security,1997, s.68-69.

³¹³ Robert M. Mcap ve ark., **a.g.m.**, s.29.

³¹⁴ Laura Little, Chris Cocklin, "The Vulnerability of Urban Slum Dwellers to Global Environment Change", **Global Environmental Change and Human Security**, Richard A. Matthew ve diğerleri (eds.), MIT Press, 2010, s.81.

³¹⁵ Simon Dalby, **a.g.e.**, 2002, s.22; Ellen M. Brennan, "Population, Urbanization, Environment and the Security: A Summary of the Issues", **ECSP**, Report-5, 1999, s.9; Robert M. Mcap ve diğerleri, **a.g.m.**, s.30.

6.11. Yoksulluğun Azaltılması

Yoksulluk, insanların refaha yönelik mal ve hizmet açısından en az gereksinimlerle geçinmesi olarak tanımlamaktadır. Yoksulluk, çevresel güvenlik açısından tehdit olarak algılanmakta olup, yoksulluğun ekolojik, açlık ve hastalıkların yayılması gibi felaketlere karşı eğilimli olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca düşük gelir ve tüketim gibi unsurlar, çatışmaya açık bir durum oluşturabilmektedir.³¹⁶

Çevresel problemlerin ekonomi üzerinde en büyük etkisi yoksulluk olarak ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinin tarımsal üretime dayanmış olması ve burada olabilecek doğal felaketler, çevresel bozulma ve toprağın bozulması ani bir gelir düşüşüne ve sosyal problemlere neden olmaktadır. Afrika ülkelerindeki toprağın bozulması nedeniyle düşük olan yerel üretim buna örnek verilebilir.³¹⁷

³¹⁶ Jeanne Hyde Hecker, **a.g.e.**, s. 19-20.

³¹⁷ Jeffrey D. Sachs, **a.g.m.**, s.31; Alexander Carius ve diğerleri, **a.g.m.**, s.59.

Bölüm Değerlendirmesi

Silahlı kuvvetler ve çevre ilişkisinin anlaşılabilmesi için öncelikle bu bölümde kavramsal bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış, “Çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı” sorusuna cevap aranmıştır.

Günümüzde çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı sorusuna bakıldığında; çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik içerisinde farklı evrelerde farklı boyutlarda yer aldığı, hatta küresel işbirliği ve insani güvenlik açısından ulus devletler üzerinde baskı kurarak ulusal ve uluslararası güvenlik sistemlerini etkilediği görülmüştür.

Çevresel güvenliğin kavramlaştırılma ihtiyacının ilk olarak dünyada çevresel bozulma ve değişimin tehdit unsuru olarak ortaya çıktığı 1970’li yıllardan itibaren başladığı tespit edilmiştir. Ancak, literatürde çevresel güvenlik kavramına ilginin kaynak kıtlıkları temelinde meydana gelen çatışmaların araştırıldığı 1990’lı yıllardan itibaren önem kazandığı, bu dönemde geleneksel güvenlik algısı bakımından uluslararası ilişkileri belirleyici rolünün bulunduğu kabul edilmiştir. Hatta günümüze kadar çevresel güvenliğin kavramlaştırılmasında gelişen evrelere bakıldığında, ilk aşamada kavramın anlaşılmasındaki güçlüğün temel nedeninin, kavramın ilk olarak devletin konusu olması itibariyle geleneksel güvenlik yaklaşımları açısından değerlendirilmiş olmasıdır. Ancak, günümüze kadar geleneksel güvenlik yaklaşımının çevre gibi meseleleri içine alarak genişlemesi;

- ulusal güvenlikten grupların ve bireylerin güvenliğine geçişi,
- ulusların güvenliğinden uluslararası güvenliğe yönelmeyi,
- ulus devletlerin politik sorumluluklarının ve yetkilerinin uluslararası kuruluş, yerel ve bölgesel yönetimler ile sivil toplum örgütlerine doğru dağılma baskısını ortaya çıkarmıştır.

Güvenlik alanında yaşanan söz konusu çeşitlilik ve çoğulculuk çevresel güvenlik kavramının gelişim evrelerinde etkili olmuştur. Özellikle geleneksel güvenlik yaklaşımında egemenlik, çatışma ve devlete yapılan vurgu çevresel

güvenlik kavramının oluşturulmasında teorik kolaylık sağlamış, siyasetçiler açısından bugün dahi işler bir yaklaşım haline gelmiştir.

Uluslararası güvenlik ihtiyacı açısından yer verilen çevresel güvenlik kavramına ise, hala temkinli davranılmaktadır. İlk bakışta uluslararası işbirliğinin küresel ısınma, tarım, enerji, ormancılık, ulaşım ve balıkçılık gibi karmaşık birçok soruna eğilmesi konunun küresel düzeyde anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, söz konusu güvenlik sorununun yoksulluk etrafında şekillendiği, bu açıdan bu devletler için küresel ısınmanın lüks bir konu olduğu görülmüştür. Bu nedenle küresel bir çevre güvenliği, güney yarım küredeki ülkeler tarafından çoğunlukla kuzeydeki ülkelerin egemenliğine karşı gelinen, milli menfaatlerine aykırı, emperyalizmin yeni bir kolu olan eko-kolonizasyon ve eko-emperyalizmin araçlarından biri olarak sayılabilmektedir. Ancak yine de söz konusu kavramlaştırma çalışmaları; uluslararası işbirliği çabası içerisinde bütünsel bir bakış açısı sunarak, güvenlik konusunda ekonomik, politik ve sosyal faktörler arasında ilişkileri ortaya koymaya gayret göstermiştir. Çevresel tehdite vurgu yapması, geleneksel güvenlik yaklaşımını inşa eden askeri süreçlerden dikkati kaydırmayı sağlamıştır. Çevresel işbirliği seçeneğinin, toplumlar arasında gerilimi azalttığı, sınır ötesi işbirliğine ve barışa katkı sağladığı, istikrarsızlık nedeni olarak görülen askeri unsurların azaltılmasına fayda sağladığı söylenebilir.

Çevresel güvenliğin, insani güvenlik kavramıyla birlikte ifade edilmesi ise, birey ve toplum için olumlu yönde bir gelişme olmuştur. Geleneksel güvenlik yaklaşımlarında merkeze egemen devletin alınması, çevre unsuruna egemen devlet ve üzerinde yaşayanların güvenliği üzerinden bakılmasına neden olmuştur. İnsani güvenlikte çevre unsuruna ise, insanın yaşamı ve gelişimi için gerekli alanın korunması esasında bakılmıştır. Bu açıdan insani güvenlik yaklaşımı;

- devletten çok bireye odaklanmış,
- insanın güvenliği ele alınırken, devletin güvenliği için bir tehdit görülmemiş,
- insan güvenliğinin sağlanmasında devlet dışı aktörler dâhil edilerek küresel düzeyde işbirliğine açık olunmuş,
- insanların kendilerini savunması için her alanda güçlendirilmesi hususları ön plana çıkmıştır.

İnsani güvenlik kapsamında öngörülen çevresel güvenlik anlayışı, geleneksel güvenlik anlayışından öteye giderek çevre ve şiddetin dar ilişkisinden sakınmıştır. Geleneksel güvenliğe eleştiri getirerek, birey ve grupların sürdürülebilirliği ve refahını kapsayan güvenlikle ilgilenmiştir. Yerel siyasal öncelikler yerine küresel toplumun sorunlarına odaklanmıştır.

Sonuç olarak; çevre konusunda zamanla ekolojik sorunlara ilave olarak kaynak çatışmalarının önlenmesi, açlık, yoksulluk, çevresel göç, aşırı nüfus artışı, kültürel çevrenin korunması gibi toplumsal sorunlara da çözüm aranması ve method olarak çatışma yerine işbirliğinin teşvik edilmesi, konuyla ilgili aktör olarak devletin yanında sivil toplumlara da yer verilmesini sağlamış, konu ekolojik güvenliği aşan bir çevresel güvenlik anlayışını ortaya çıkarmıştır. Böylece çevresel güvenlik kavramı salt kaynak kıtlıkları ve çatışma konusundan farklılaşarak, daha önce ön plana çıkmayan çevrenin doğal ve toplumsal etkilerine karşı işbirliğine vurgu yapmıştır. Kuzey Amerika ve Avrupa'da küresel ısınma etkilerinden, Afrika'da kaynak kıtlıkları ve salgın hastalıklara kadar ortaya çıkan bu olumsuz etkiler, yerel, bölgesel ve küresel düzeyde sınır tanımayan ve askeri olmayan güvenlik konuları olarak ön plana çıkmıştır.

Çevresel güvenliğin sağlanmasında ulus devletlerin tek başına yeterli olamayacağı gibi uluslararası organizasyonlarında yetersiz kalabileceği kesindir, fakat asıl ağırlık günümüzde hala ulus devletlerdedir. Çevresel problem ve güvenliğin uluslararası boyutu artıkça, ulusal egemenliği yumuşatma ve azaltma halinin gelecekte devam edeceği açıktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ASKERİ UNSURLAR AÇISINDAN ÇEVRESEL GÜVENLİK

Askeri güvenliğin ulusal güvenlik üzerine etkisi, özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte azalma eğilimi göstermiştir. Bu dönemden itibaren uluslararası ortamda çok taraflı müzakere ve işbirliğine açık ortak güvenlik anlayışlarının oluşması, askeri ve siyasi ittifakların önemini eskisine oranla azaltmıştır.¹

Günümüzde işbirliği ve barışçıl müzakereyi önemseyen çevresel güvenlik faaliyetlerinde, insanlığın varlığını tehdit eden ekolojik, ekonomik ve demografik problem alanlarına karşı askeri unsurlardan faydalanılamayacağı görüşü hakimdir.² Çevreye ilişkin çözüm aktörleri içerisinde askeri unsurlar yerine, küresel dayanışmaya ihtiyaç duyan uluslararası işbirliği kurumları ve aktörlerinin görevlendirilmesi, askeri unsurların rolünün azaldığı düşüncesini desteklemektedir.³

Güvenlik anlayışlarının sivil toplum ve bireye doğru genişlemesi, ekonomik, toplumsal ve çevresel taleplerin artmasını sağlamış, geleneksel askeri ve politik kurumların rolünü eksiltmiştir.⁴ Bu süreçte; askeri güvenlik unsurlarının hem politik rolünün yeniden sorgulamaya başlanması, hem de geleneksel güvenlik refleksiyle meydana getirdiği çevre tahribatları, çevre konusunda tedbir alınmasını zorunlu kılmıştır.

¹ Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008.

² Güvenlik yaklaşımları içerisinde askeri unsurların geleneksel çevre güvenliğine önemli katkı sağlayacağını destekleyen görüşler de bulunmaktadır. Söz konusu görüşlerin temelinde, askeri unsurların ulusun çıkarları koruma görevi olmasından hareketle planlama kabiliyeti, insan gücü, donanım, ulaşım kabiliyetine sahip olması ve bu sayede çevresel tehditlere karşı en iyi cevabın yine askeri unsurlar tarafından verilebileceğinin öngörülmesi hususu bulunmaktadır. Jonathan Barnett, **a.g.m.**, 1998, s.10; Kenneth H. Keller, **a.g.m.**, s.11; John F. Sigler, "US Military and Environmental Security in the Gulf Region", **ECSP**, Report-11, 2005, s.52.

³ Katrina S. Rogers, **a.g.m.**, s.30; Nina Grager, **a.g.m.**, s.111.

⁴ Tashika Odagiri, **a.g.k.**, s.5.

1. Askeri Unsurlar ve Çevre Faktörü

Yirminci yüzyılda devletlerin birbirlerine karşı geleneksel güvenlik tutumu iki dünya savaşı ile Soğuk Savaş meydana getirmiştir. Söz konusu devlet merkezli ve askeri güvenliğe dayalı tarihsel süreç, 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın bitimine kadar devam etmiştir. Bu süreçte, küresel askeri rekabetin zayıfladığı değerlendirilerek askeri unsurun rolü tekrar düşünülmüş, askeri tehdit mekanizmalarından uzaklaşmaya çalışılmış, birey ve toplum için artık askeri unsur yararlanılması güç bir konuma taşınmıştır.⁵

Askeri unsurların özellikle 1990'lı yıllardan itibaren güvenlik açısından kendilerine atfedilen rolünün azalmasıyla birlikte, çevresel tehditler ve kirlilikler bakımından yaptırımlarla karşılaşmıştır. Bu yaptırımlar; askeri unsurların silahlı çatışma hukukuna uyma gerekliliğinden, nükleer silah sınırlamaları ve çevresel etkisinin azaltılmasına kadar birçok konuyu içermektedir. Bu süreci meydana getiren önemli uluslararası çalışmalar şu şekilde açıklanabilir.

Askeri unsurların çevre ile ilişkisini belirleyen hususlar içerisinde önemle durulması gereken bir konu, askeri unsurların silahlı çatışma hukukunda belirlenen sınırlamalara uygun olarak kullanılmasıdır. Bu kapsamda çevre lehine sayılabilecek şekilde;

- ilk olarak kuvvet kullanmanın hukuka uygunluğu ve haklılığı hususunda,
- ikincisi askeri harekâtın sevk ve idaresinde seçilen hedefler ile araç ve yöntemlerin hukuka uygunluğu açısından kısıtlama getirilmiştir.⁶ Sadi Çaycı, günümüzde askeri unsurların kullanılması kavramını;

“konvensiyonel muharebe, güvenlik yardımı, tatbikat gibi çeşitli özel harekât görevleri için silahlı kuvvetlerin yurt dışına gönderilmesi”

olarak ifade etmiştir. Askeri unsurların kullanılma durumlarını ise, şu şekilde açıklamıştır;⁷

- bir başka ülkede bulunan vatandaşların veya diğer yabancıların can ve mal varlıklarının korunması,

⁵ OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.11.

⁶ Sadi Çaycı, **a.g.e.**, s.2.

⁷ Sadi Çaycı, **Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.18-19.

- ülkenin savunulması,
- işbirliği veya garantörlük antlaşmasına dayalı müdahale,
- yasal hükümet tarafından talepte bulunulması halinde, bir başka ülkenin birlikte savunulması veya savunma işbirliği antlaşmasına dayalı olarak kuvvet konuşlandırma,
- BM çerçevesinde zorlama, barışı destekleme gibi harekâta katılma,
- istisnai kabul edilen ancak bir halkı kendi hükümetinden insancıl müdahale amacıyla korunmasıdır.

Günümüzde kuvvet kullanmanın hukuka uygunluğu ve haklılığını uluslararası alanda düzenin temelini olarak kabul edilen BM Şartı/Antlaşması oluşturmaktadır. BM üyelerinin BM Şartında yazılı hükümleri yerine getirmeleri ve taraf oldukları diğer bir uluslararası anlaşmada aykırılık olsa bile BM Şartı hükümlerine uymak zorunda olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda, tüm BM üyesi devletler uluslararası ilişkilerde bir başka devletin ülke bütünlüğüne, siyasi bağımsızlığına ve BM amaçlarına aykırı kuvvet kullanmaktan kaçınmaya yükümlenmişlerdir. Herhangi gerekçeyle, başka bir devletin kişiliğine, siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına yönelik tehdit ve silahlı müdahaleler uluslararası hukuka aykırı kabul edilmiştir.⁸ Askeri unsurların kullanımının yasaklanmasıyla birlikte BMGK dünyada uluslararası barış ve güvenliğin korunması amacıyla uyuşmazlıkların barışa yönelik bir tehdit veya eylem olup olmadığını takdir ve kararlaştırma yetkisi sahip olmuştur. Bu kapsamda BMGK, herhangi bir durumla karşılaştığında öncelikle silahlı kuvvetlerin kullanılması hariç olmak üzere diplomatik, ekonomik, somut önlemler olarak ilgili devletlerce uyulmasını önermektedir. Bu önlemlerin sonuçsuz kalması durumunda gerektiği ölçüde kuvvet kullanarak barışı koruma ve zorlama harekâtları gerçekleştirilmesini sağlamaktadır.⁹

Barışı koruma harekâtı, BM komutası altında gerçek veya olası uluslararası çatışmaların veya uluslararası boyuta taşınan iç çatışmaların denetlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olmak üzere, asker veya sivil uluslararası personelin tarafların rızası ile gönderildiği bir harekâttir.¹⁰ Barışı koruma harekâtı genellikle

⁸ Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **TBB Dergisi**, Sayı.79, 2008, s.260.

⁹ Sadi Çaycı, **a.g.e.**, 1995, s.30-32.

¹⁰ Uğur Güngör, "Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma", Haldun Yalçınkaya (der.), **Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2010, s.53-57.

silahlı çatışma durumu sona erdikten sonraki aşamada icra edilmektedir. Tek başına uyuşmazlığı çözümede yeterli olmasa da geçici bir önlem mahiyetinde sayılmaktadır. Bu faaliyetler, sınırların denetimi, ateşkesin gözetimi, tampon bölgelerin kontrolü, savaşan grupların silahsızlandırılması, sınırların gözetimi görevlerini içermektedir. Son yıllardaki insancıl yardım faaliyetlerin korunması, mültecilere yardım gibi konularda bu faaliyetin kapsamına girmiştir.¹¹

Zorlama harekâtında ise, BM üyesi ülkeler barış ve güvenliğin sağlanması için BMGK'nin BM Şartının VII. bölümü uyarınca yapacağı çağrı üzerine silahlı kuvvetleri bir kolluk kuvveti olarak kullanmasıdır. Zorlama harekâtının, barışı koruma harekâtından başlıca farkı; BM'ce yetki verilmesi, silahlı bir çatışma ortamına müdahale niteliği taşıması, harekât alanı ülkesi olan devletin silahlı çatışan taraflarının rızasına gerek duyulmamış olmasıdır.¹²

BMGK, uygun hallerde zorlama harekâtı için bölgesel düzenlemeleri ve kuruluşları da kullanabilmektedir. Uygulamalarda, Afrika birliği Örgütü, Arap Devletleri Birliği, NATO gibi örgütler BM Şartının VIII. maddesi gereğince faydalanılmaktadır.¹³

Sonuç olarak; BM Şartı, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması tehdidinde bulunulmasını ve askeri unsurların kullanılmasını yasaklamıştır. Ancak bir silahlı saldırı halinde, bu saldırıya karşı kendini savunma veya BM Güvenlik Konseyinin BM Şartının VII veya VIII. hükümleri¹⁴ çerçevesinde verilecek yetkiye dayanarak icra edilebilecek harekâtlarda kullanılmasını kabul etmiştir.

Bu kapsamda, kuvvet kullanılmasıyla ilgili bir durum yukarıda ifade edildiği üzere NATO gibi uluslararası örgütlerle sağlanabilir.¹⁵ NATO, tanımladığı bölge

¹¹ a.g.e., s.32.

¹² a.g.e., s.35.

¹³ Uluslararası barış ve güvenliği olumsuz şekilde etkileyen bir durumda BMGK'nde üye devletlerin çıkarları nedeniyle veto kullanılmasıyla karşılaşıldığında, BM Genel Kurulunun devreye girerek karar alınması gerekebilmektedir. Sadi Çaycı, a.g.e., 1995, s.36.

¹⁴ BM Şartının VII. Bölümü Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemleri, VIII. Bölümü ise Bölgesel Anlaşmalar konularına yer vermiştir.

¹⁵ NATO, BM Şartının 51.maddesindeki hukuksal dayanağa ilişkin olarak ülkelerin kendini savunma örgütü olarak kurulmuştur. BM Şartı 51.maddede, "Bu Antlaşmanın hiç bir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin iş bu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez." hükmü bulunmaktadır. NATO'da üye

içerisinde içlerinden birine veya birkaçına karşı meydana gelebilecek silahlı bir saldırının bütün üye ülkelere yöneltilmiş bir saldırı sayılmasını BM şartında kendini savunma hakkını kullanarak kabul etmiştir. NATO'nun güvenliğinin yeniden kurulması maksadıyla silahlı kuvvetlerin kullanılması dâhil saldırıya uğrayan taraflara yardım etmesi konusunda anlaşılmıştır. Alınacak önlemlerin BM güvenlik Konseyinin gerekli tedbirleri almasıyla sona ereceği belirtilmiştir.¹⁶

Ancak askeri unsurların kullanılmasının haklılığı yanında kullanım hali de önemlidir. Silahlı bir çatışmaya taraf olan devletlerin ve bireylerinin, silahlı diğer topluluklara yönelik askeri şiddetin kullanılmasında uyacakları esas ve usulleri düzenlemek amacıyla çatışma hukuku belirlenmiştir. Silahlı çatışma hukuku; askeri bir harekâtın icrası, hedeflerin saptanması, kullanılacak araç ve yöntemlerin belirlenmesi açısından sınırlama getirerek, kuvvet ve şiddetin aşırısı, nispetsiz, amaçsız veya gereksiz faaliyetlerini önlemeyi amaçlamıştır. Hükümetin ve harekâta komuta eden komutanın, hareket serbestliğini sınırlayan bu kurallar insan hakları ve demokratik organizasyonların artmasıyla daha fazla işlerlik kazanmaktadır. Silahlı çatışma hukukunun temelini günümüze kadar La Haye, Cenevre ve New York Sözleşmeleri oluşturmuştur. Bu sözleşmelerden hareketle, silahlı çatışma hukukunun temelini,¹⁷

- sivillerin, askeri olmayan hedeflerin korunması,
- tasarlanan önlemlerin zorunlu olup olmadığının ve uluslararası hukuka uygunluğunun dikkate alınmasını ifade eden askeri zorunluluk,
- kullanılan silah, mühimmat ve diğer malzemelerin gereksiz acıya neden olmaması,
- icra edilecek harekâtın sonucunda elde edilecek askeri yarar ile neden olunacak mal kaybının denkliliğini ifade eden kuvvet kullanmada orantılılık vb. ilkelerden oluşmaktadır.

devletlerden biri, ülke bütünlüğünün siyasal bağımsızlığının veya güvenliğinin tehdit altında bulunduğunu değerlendirirse, taraf ülkeler birbiriyle danışmalarda bulunabilmektedir. <http://www.tbmm.gov.tr> (25.11.2012)

¹⁶ Bruno Simma, "NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects", **EJIL**, 10, 1999, s.2-3.

¹⁷ Askeri anlamda harekât; silahlı bir çatışma ortamında askeri hedefleri ele geçirmek, görevi ifa etmek için gerekli kuvvet ve şiddetin kullanılması, barış ve silahlı çatışma şartlarında ikmal, taaruz, savunma gibi stratejik taktik, hizmet, eğitim ve idari görevlerin icra edilmesine ilişkin askeri bir faaliyettir.

Silahlı çatışma hukuku içerisinde yer alan Cenevre Sözleşmeleri, silahlı çatışma mağdurlarının korunması kurallarını içermektedir. Cenevre Sözleşmeleri, 1949 yılı öncesi sözleşmelere ilave olarak Kara Harekât Alanındaki Yaralı ve Hasta Silahlı Kuvvetler Mensuplarının Durumlarının İyileştirilmesine Dair I Numaralı Cenevre Sözleşmesi, Denizdeki Yaralı, Hasta ve Deniz Kazazedesi Silahlı Kuvvetler Mensuplarının Durumlarının İyileştirilmesine Dair II Numaralı Cenevre Sözleşmesi, Savaş Esirlerine Yapılacak Muameleye Dair III Numaralı Cenevre Sözleşmesi, Savaşta Sivil Kişilerin Korunmasına Dair IV Numaralı Cenevre Sözleşmesi olmak üzere 1949 yılında Cenevrede imzalanan dört sözleşmeden oluşmaktadır. I ve II numaralı Cenevre Sözleşmeleri askeri harekât içerisinde ileri hatlarda yer alan muharip unsurları ilgilendirmesi nedeniyle ileri bölge sözleşmeleri, III ve IV numaralı Cenevre Sözleşmeleri ise geri bölgelerdeki yönetsel konuları ilgilendirmesi nedeniyle geri bölge sözleşmeleri olarak anılmaktadır. İleri bölge sözleşmeleri, yakalanan veya ele geçirilen kişi, mal, yaralı ve ölümlerle ilgili alınması gereken önlemleri ve yapılması gereken işlemleri açıklarken; geri bölge sözleşmeleri ise savaş esirleri, gözlem altına alınmış siviller ve bunlarla ilgili ceza soruşturması hususlarını düzenlemektedir.¹⁸

Ayrıca 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine ilave olarak 2 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin I. Protokol, 1977 yılı 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasına İlişkin II. Protokol, 1980 tarihli Konvansiyonel Silahlar Hakkında Cenevre Sözleşmesi,¹⁹ 2005 tarihli 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Konvansiyonlarına Ek ve İlave Bir Ayırt Edici Ambleme İlişkin III. Protokol yapılmıştır.²⁰

La Haye Sözleşmeleri, silahlı çatışmanın planlama ve icrasını, bir başka deyişle askeri şiddetin kullanılması usullerini açıklamaktadır. Genel olarak kara, deniz,

¹⁸ Sadi Çaycı, **a.g.e.**, 1995, s.57.

¹⁹ Saptanamayan Parça Tesirli Silahlar için Protokol I, Mayınlar ve Gizli Tuzaklar için Protokol II, Yangın Çıkarıcı Silahlar için Protokol III oluşturulmuştur.

²⁰ Melike Batur Yamaner ve diğerleri, **12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri**, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.277.

havadaki silahlı çatışmaların ortak konu ve sorunlarını, harekâtın yönetimi ve tarafsızlık dâhil silahlı bir çatışmayı düzenleyen kurallardan oluşmaktadır.²¹

1899 tarihli La Haye Sözleşmelerine ilave olarak 1907 tarihli La Haye Sözleşmeleri şunlardan oluşmaktadır. III Numaralı Çatışmaların Başlamasına Dair Sözleşme, IV Numaralı Kara Savaşı Kuralları Sözleşmesi, V Numaralı Kara Savaşında Tarafsızların Hak ve Yetkilerine Dair Sözleşme, VI Numaralı Çatışmaların Başlangıcında Ticaret Gemilerine Uygulanacak İşlemlere Dair Sözleşme, VII Numaralı Ticaret Gemilerinin Savaş Gemisi Durumuna Sokulmasına Dair Sözleşme, VIII Numaralı Denizaltı Mayınlarının Dökülmesine Dair Sözleşme, IX Numaralı Savaş Zamanında Denizden Bombalamaya Dair Sözleşme, X Numaralı Deniz Savaşı Kuralları Sözleşmesi, XI Numaralı Deniz Savaşında Müsadere Hakkının Sınırlandırılması Sözleşmesi, XII Numaralı Uluslararası Zorluluk Mahkemesi Kurulmasına Dair Sözleşme, XIII Numaralı Deniz Savaşında Tarafsız Devletlerin Hak ve Görevlerine Dair Sözleşme, XIV Numaralı Balonlardan Patlayıcı Madde Atılmasının Yasaklanmasına Dair Sözleşme'dir.

Yukarıda belirtilen hukuki şartlara rağmen sözleşme hükümleri her iki dünya savaşında da uygulanmamıştır. Savaş hukukunu düzenlemeyi amaçlayan sözleşmeler içinde en önemlisi sayılan ve kara savaşının yasa ve teamüllerine ilişkin olan 1907 tarihli IV numaralı La Haye Sözleşmesi, sözleşmenin ikinci maddesine konulmuş olan La Haye Sözleşmeleri'nin ancak savaşan tarafların hepsinin bu hükümleri kabul etmesi durumunda geçerli olacağı "genel iştirak şartı" hükmüne bağlı olarak etkisiz kalmıştır.²²

New York Sözleşmeleri ise, Birleşmiş Milletler Şartı ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı kapsamında kabul edilen sözleşmelerden oluşmaktadır. Günümüzde BM'nin katkısıyla savaşın önlenmesi çalışmalarına hız verilmiş olup, savaşın insancillaştırılması hususunda uluslararası sözleşmeler meydana getirilmektedir.²³

²¹ Yasin Aslan, **a.g.m.**, s.238-239.

²² Yasin Aslan, **a.g.m.**, s.240.

²³ Konuyla ilişkin olarak 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri, 14 Mayıs 1954 tarihli La Haye Silahlı Çatışmalarda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesi ve Protokolü, Zehirli Maddeler İçeren ve Bakteriyolojik Silahların Depolanması, Üretilmesi, Geliştirilmesi ve Stoklanmasının Yasaklanmasına ve Bunların İmha Edilmesine Dair 10 Nisan 1972 tarihli Sözleşme, Çevreyi Değiştirme Tekniklerinin Askeri veya Düşmanca Amaçlarla Kullanılmasının Yasaklanmasına Dair 10 Aralık 1976 tarihli sözleşme, 8 Haziran 1977 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek Protokoller, Afrika'da Paralı Askerliğin Kaldırılmasına Dair 3 Temmuz 1977 tarihli Liberville Sözleşmesi, Beklenmeyen Etkileri ve Zararları Olduğu Düşünülen Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanılmasının

1979'da başlayan BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (United Nations Economic Commission for Europe-UNECE) Uzun Menzilli Sınır Aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi ve devamında yapılan ek protokoller. 1975 yılı UNEP Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme, 1991 yılı UNECE Sınır Aşan Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi, 2001 yılı Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi, 1992 yılı UNEP Biyoçeşitlilik Sözleşmesi ve Göçmen Türler Anlaşmalarına İlişkin Sözleşme, 1992 yılı Sınır Aşan Suların ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılmasına Dair Sözleşmeler diğer bağlayıcı sözleşmelerdir.²⁴

Silahlı çatışma esnasında çevrenin yasal korunması, özellikle 1991 yılında gerçekleşen Körfez Savaşı sonrasında gelişme gösterse de,²⁵ uluslararası bağlamda nispeten yeni bir kavram sayılmaktadır. Buna yönelik çalışmalar²⁶ özellikle uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerini oluşturan 1972 yılı BM İnsan Çevresi Konferansında yayınlanan Stokholm Bildirgesine dâhil edilmiş, doğayı tahrip eden askeri faaliyetlerden sakınılması gerektiği vurgulanmıştır.²⁷

Sonuç olarak; silahlı çatışma hukukunun genel çerçevesini çizen ve yukarıda sıralanan sözleşmeler doğrultusunda çevrenin korunması hususuna bakıldığında,

Yasaklanmasına Dair 10 Ekim 1980 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile Tespit Edilemeyen Parçaların Yasaklanmasına Dair I Nolu ve Bubi Tuzakları, Mayınlar ve Diğer Benzeri Silahların Yasaklanmasına ve Kısıtlanmasına Dair II Nolu, Yangın Çıkarıcı Silahların Yasaklanmasına ve Kısıtlanmasına Dair 10 Ekim 1980 tarihli III Nolu, Kör Edici Lazer Silahlarının Yasaklanmasına Dair 10 Ekim 1980 tarihli IV Nolu Protokoller. Paralı Askerlerin Kullanılması, Finanse Edilmesi ve Eğitilmelerinin Yasaklanmasına Dair 4 Aralık 1989 tarihli Sözleşme. Avrupa'daki Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Sözleşmesi. Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Depolanması ve Kullanılmasının Yasaklanmasına Dair 13 Ocak 1993 tarihli Paris Sözleşmesi, Nükleer Güvenlik Sözleşmesi, Plastik Patlayıcıların Tespiti Amacıyla İşaretlenmesi Sözleşmesi. Kör Edici Lazer Silahları Hakkındaki 13 Ekim 1995 tarihli değişik IV Nolu Protokol, 16 Kasım 1995 tarihinde Londra'da imzalanan bir UNESCO Sözleşmesi. Bubi Tuzakları, Mayınlar Ve Diğer Benzeri Silahların Yasaklanmasına ve Kısıtlanmasına Dair 3 Mart 1996 tarihli değişik II Nolu Protokol. Antipersonel Mayınlarının Kullanılması, Üretimi, Depolanması ve Nakledilmesinin Yasaklanması ve İmhasına Dair 18 Eylül 1997 tarihli sözleşme. 14 Mayıs 1954 tarihli Silahlı Çatışmalarda Kültür Varlıklarının Korunması Sözleşmesine Ek 26 Mart 1999 tarihli II Nolu Protokol. Nükleer Denemelerin Yasaklanması Sözleşmeleri sayılabilir.

²⁴ Juraj Silvan, "International Conventions in Environment for Better Mutual Co-operation", Katarina Mahutova ve diğerleri (eds.) **Defence and the Environment: Effective Scientific Communication**, Nato Science Series, IV. Earth and Environmental Sciences, Volume 35, 2003, s.3-10.

²⁵ Bu çalışmaların Körfez Savaşından sonra hız kazanmasında söz konusu savaşta meydana gelen çevre tahribatlarının etkisi neden olmuştur. Bu savaşta 700'den fazla Kuveyt petrol kuyusu tahrip edilmiş, 60 milyon varil petrol çevreye dökülerek çevresel felaketler meydana gelmiştir.

²⁶ Silahlı çatışmalara ilişkin insani vb. yasal düzenlemeler ise daha eskilere dayanmaktadır. Ortaya çıkarılan kapsamlı anlaşmalara, ilk defa 1864 ve 1907 Lahey Sözleşmeleriyle karşılaşılmaktadır. Yasin Aslan, **a.g.m.**, s. 238.

²⁷ Şule Anlar Güneş, "BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması", **AÜHF**, 2007, s.2.

silahlı çatışma hukukunun çevre ve ortamı korumak adına tasarlanmış olmadığı görülmektedir. Ancak, silahlı çatışma hukukunun daha çok sivil kesimin ve mülklerin korunması için tasarlanmış insancıl hukuk hükümlerinin, çevrenin bazı yönlerini de kapsayacak şekilde genişletildiği söylenebilir. Bu durum, barış zamanından tasarlanmış çevre hukuku hükümlerinin silahlı çatışma için ayrı bir anlam getirilmeden silahlı çatışmada da dikkat edilmesini ön gören bir yorum olarak anlaşılmasını sağlamıştır.²⁸ Buradan hareketle, silahlı çatışma sırasında çevrenin korunması açısından insancıl hukuk hükümlerinde çevrenin korunmasına dair üç eksikliğe değinilebilir. Bunlar, (1) çevresel zararın tanımının çok kısıtlayıcı ve belirsiz olması, (2) sivil nesnelere olarak görülen çevre unsurlarının korunması ile ilgili hukuki belirsizliklerin²⁹ varlığı ve (3) orantılılık ilkesinin³⁰ uygulanmasının problemlili olması durumudur.³¹ Uluslararası çevre hukuku daha çok barış zamanı hukuku olarak görülmesine rağmen, silahlı çatışma hukuku alanı içerisinde genişlemesi bir ihtiyaç haline gelmiştir.³² Silahlı çatışma hukukuna yönelik anlaşmaların çevreye referans veren uyumlaştırılmalarına önemli bir örnek 1977 yılında kabul edilen Cenevre Sözleşmelerine ilişkin Ek I. Protokoldür.³³ Bu sözleşme, mülkiyet veya sivil nesnelere zararları yasaklayan antlaşma hükümleri aracılığıyla dolaylı bir çevre koruma sunmuştur. Sözleşmenin 35 ve 55. maddeleri, doğal çevrenin korunmasına atıf yapmıştır. 35. maddede; doğal çevreye yönelik ve geniş alana yayılan, uzun vadeli ve ciddi hasar vermeyi amaçlayan, ya da vereceği tahmin edilen savaş yöntemleri ve araçlarının kullanılması yasaklanmıştır.³⁴ 55. maddede ise; savaş sırasında doğal çevrenin uzun vadeli, geniş alana yayılan ve ciddi

²⁸ Alice Louise Bunker, **a.g.m.**, s.201-204.

²⁹ Uluslararası İnsani Hukuktaki (UİH) söz konusu yetersizliklerin silahlı çatışma sırasında uluslararası çevre hukukunun oluşturulması için yeni yaklaşımların, normların, standartların ve mekanizmaları orta çıkarılmasına bir fırsat yarattığı görüşü de savunulmaktadır. Bunun hem silahlı çatışma sırasında oluşan çevresel hasarların değerlendirilmesine hem de UİH'un temel ilkelerinin açıklamak ve genişletilmesine fayda sağlayacağı vurgulanmaktadır. Michael Bothe ve diğerleri, **International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities**, **International Review of the Red Cross**, Vol 92, Number 879, September 2010, s.569.

³⁰ Orantılılık ilkesi, belli bir hareket tarzının neden olacağı can ve mal kaybının, yapılan harekâtta kazanılan avantajdan fazla olmamasını ifade etmektedir. Sadi Çaycı, **a.g.e.**, 1995, s.57.

³¹ Michael Bothe ve diğerleri, **a.g.m.**, s.569.

³² Michael Bothe ve diğerleri, **a.g.m.**, s.570.

³³ 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol ve Uluslararası Silahlı Çatışmaların Kurbanlarının Korunması (Cenevre, 8 Haziran 1977) ile ilgilidir. 7 Aralık 1978 (Protokol I) yürürlüğe girmiştir.

³⁴ Marisa Noel Mitchell, Linda Elizabeth Coco, **a.g.k.**; Sadi Çaycı, **Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, s.162

zararlara karşı korunması; bu korumayla ilgili olarak doğal çevreye zarar getirilme, halkın sağlığının ve yaşamının tehlikeye sokulması amacıyla geliştirilmiş savaş araçlarının ve yöntemlerinin kullanılması yasaklanmıştır. Ayrıca, misilleme yoluyla doğal çevreye saldırıda bulunmakta yasaklanmıştır. Yine de sözleşme, bu haliyle çevreye yayılan uzun vadeli veya şiddet derecesine göre belirlenecek bir çevresel zararın tanımlanmasında kısıtlayıcı ve belirsiz olduğu değerlendirilmektedir.³⁵ İlave olarak, silahlı çatışma esnasında sivil nesnelerin korunması hükümleri kapsamında çevrenin zarar görmekten korunması konusunun yetersizliği ve meydana gelen zararlarda orantılılığın belirlenmesi imkânının zorluğu kabul edilmektedir.³⁶

Çevrenin korunmasına yönelik diğer uluslararası çalışmalarda da, silahlı çatışma durumuna yer verilmiştir. Uluslararası çevre hukukunun temel kurucu ifadelerin her biri, çatışma zamanlarında çevrenin korunması için özellikle tarafları barışa teşvik etmiştir. Uluslararası sözleşmeler içerisinde Dünya Mirası Sözleşmesi hükümlerinin (World Heritage Convention-WHC) silahlı çatışma sırasında da devam ettiği; Ramsar Sulak Alanlar Sözleşmesinin (Ramsar) konuya dolaylı olarak yaklaştığı; Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin (Convention on Biological Diversity-CBD) ise daha sessiz kaldığı kabul edilmektedir.³⁷ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (United Nations' Convention on the Law of the Sea-UNCLOS) silahlı çatışma veya askeri faaliyetlere açık bir şekilde referans yapanlardan biridir. 236'ncı maddesine göre anlaşma hükümleri gereğince deniz çevresinin korunmasıyla ilgili olarak devletlerin savaş gemileri ile ticari olmayan kamu gemileri kapsam dışına alınmış, ancak ulusal mevzuatla bu gemilere yaptırım getirilmesi istenmiştir.³⁸ Bu sözleşmelerin sağlayabileceği korumaların silahlı çatışma durumlarında da uygulanabilir olması önemli görülmektedir. WHC ve Ramsar, hazırlanan özel liste sistemi yoluyla, değeri olan arazi alanlarını korumayı amaçlamıştır. Bu anlaşmalar, silahlı çatışma sırasında geçerli olup olmadığı konusunda tam belirli olmamakla birlikte, WHC doğrudan veya dolaylı olarak belirlenen alanlara zarar verebilecek kasıtlı tedbirlerin alınmasını yasaklaması, bunun planlanmış askeri faaliyetleri kapsayacak şekilde yorumlanmasına sebep olmuştur. CBD ise, sözleşmeye taraf

³⁵ United Nations Environment Programme, **Protecting the Environment During Armed Conflict**, Nairobi, 2009, s.51.

³⁶ Michael Bothe ve diğerleri, **a.g.m.**, s.570.

³⁷ Michael Bothe ve diğerleri, **a.g.m.**, s.570.

³⁸ Şule Anlar Güneş, **a.g.m.**, s.14.

devletlerin toprakları üzerindeki biyolojik çeşitliliğin korunmasının askeri faaliyetlerin potansiyel etkisi nedeniyle genel yükümlülükler getirmiştir. Bu anlaşmalarda katılım sorunu ve tartışılan yükümlülükler ön plana çıktığından, sözleşmeler ancak ilgili anlaşmaya taraf olan devletler için geçerli olmaktadır. Örneğin Irak, yaşadıkları savaşa ve ülke içerisinde bulunan uluslararası öneme sahip sulak alanlar ve bataklıkların varlığına ve Dünya Mirası Listesinde yer alan Hatra antik kentine rağmen Ramsar Sözleşmesine taraf olmamıştır. Ancak Koalisyon güçlerinin bu anlaşmalara taraf olması onların bu sözleşme hükümlerine uyması konusunda bağlayıcı olunabileceğini de göstermiştir. Buradan hareketle çevre anlaşmalarına katılımın düzeyi artıkça, savaş alanlarında uygulanabilirliğinin giderek daha önemli hale geleceği değerlendirilmektedir.³⁹

Çevrenin üzerinde değişiklikler yapmak suretiyle düşmanca amaçlarla silah olarak kullanılması konusu, bir andlaşmanın konusunu da oluşturmuştur. 1977 tarihli ENMOD Sözleşmesine göre sözleşmeye taraf olan devletler sözleşme ile yasaklanan düşmanca amaçlı çevre değiştirme tekniklerini kullanmamaya ve öteki devletler ile uluslararası örgütleri bu teknikleri kullanmaya özendirmemeye ve yardım etmemeye yükümlü kılınmıştır.⁴⁰ Söz konusu tekniklere başvurulmasının yasaklanması kısıtlayıcı koşulla kabul edilmiştir ki bu şart, tekniklerin "yaygın, uzun süreli ve ağır" etkileri olan çevre değiştirme tekniklerine girmesidir. Bu durum tekniklerin sınırlı, az etkili ve etkisini bilmeden kullanımları yasaklanmamasına yol açmaktadır. Yine çeşitli silahların kullanımının çevre üzerindeki dolaylı olumsuz etkilerinin olması sözleşme kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca unutulmaması gereken sözleşmede anılan tekniklerin kullanımının yalnızca öteki taraf devletlere yasaklanması suretiyle gerçekleşmesi ve sözleşmeye taraf olmayan devletlere karşı anılan tekniklerin kullanılmasına bir yasak getirilmemesidir.⁴¹ Ayrıca bu sözleşme nükleer silahları da kapsamadığı⁴² başta ABD olmak üzere NATO ülkelerince kabul edilmektedir.⁴³

³⁹ Alice Louise Bunker, **a.g.m.**, s. 203.

⁴⁰ Şule Özsoy, "İnsancıl Hukukun Gelişimi", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt 19-20, 1997-1998, s.113; Hüseyin Pazarcı, **a.g.m.**, s.105; Michael Bothe ve diğerleri, **a.g.m.**, s.572.

⁴¹ Hüseyin Pazarcı, **a.g.m.**, s.106.

⁴² Bu sözleşmenin 51.maddesinde, sivil halka karşı askeri harekâtı yasaklaması nedeniyle bu yasağın yaygın alanları etkileyen ve ayırım yapmaya olanak vermeyen nükleer silah kullanımını da yasakladığı biçiminde değerlendirilse de, ilgili Protokolün hazırlık çalışmalarında nükleer silah kullanımının kapsama alınmadığı görülmüştür. Hüseyin Pazarcı, **a.g.m.**, s.108.

⁴³ Michael Bothe ve diğerleri, **a.g.m.**, s.573.

Çatışmalarda çevrenin kullanıldığı veya olumsuz etkilere maruz kaldığı eylemlere bakıldığında ise; çevrenin çatışma aracı ile hedefi olarak görüldüğü ve askeri hedeflere yönelik uygun silah ve sistem seçiminin doğrudan çevreye etki ettiği söylenebilir. Çevrenin çatışma aracı olarak görülmesi ilk çağlardan bu yana askeri bir taktik olarak kabul edilmektedir. Bunlar uygun hava ve ayın şeklinin beklenmesinden kabul edilebilir arazi seçimine kadar sıralanabilir. Zamanla çevreden yararlanma durumu, çevrenin bir savaş aracı olarak düşmana hasar verilmesi ve düşmanın yok edilmesine doğru yönelmiştir.⁴⁴ Çevrenin savaş aracı olarak kullanılmasıyla anlaşılacak istenen çevreyi değişime uğratan teknikler kullanılmak suretiyle düşmanın hareketinin engellenmesi ve düşmana zarar verilmesidir. Bu konuda doğrudan doğayı etkileyen başlıca teknikler olarak şunlar sıralanabilir;⁴⁵

- su kaynaklarının kirletilmesi ve hastalıkların yayılması,
- atmosfer koşullarının değiştirilmesi suretiyle sis, yoğun yağmur, yıldırım, fırtına, kasırga yaratılması,
- denizlerde ve okyanuslarda kuvvetli dalgalar yaratılması,
- yapay yollarla deprem oluşturulması,
- iklim koşullarının değiştirilmesi suretiyle çok sıcak ya da çok soğuk iklimler oluşturulması, kuraklık yaratılmasıdır.

Çevreyi doğrudan etkileyen bu tekniklere dolaylı yoldan çevreyi etkileyen bir takım teknikler de uygulanmıştır. Bu teknikler şöyle sıralanabilir;

- ormanları ve bitki örtüsünü yakmak suretiyle düşmanın gizlenmesinin ve ürünlerden yararlanmasının engellenmesi;
- barajları ve su kanallarını açmak ya da tahrip etmek suretiyle su baskını ve seller yaratılmasıdır.

Yukarıda sıralananlara ilave olarak Vietnam Savaşında defoliant kullanımı⁴⁶ ve I.Körfez Savaşında petrolün doğaya boşaltılması gibi farklı yöntemlerin de uygulandığı görülmüştür. Irak, I.Körfez Savaşı sırasında petrolü karaya ve denize

⁴⁴ Steve Dutch (2006), **Military Impacts on the Environment**, , <http://www.uwgb.edu> (19.03.2013)

⁴⁵ Hüseyin Pazarcı, "Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1-2, 1992, s.104; Richard W. Fisher, "The Environment and Military Strategy", **Air & Space Power Journal**, 1995-1998, <http://www.airpower.maxwell.af.mil>

⁴⁶ Paul Benjamin, "Green Wars Making Environmental Degradation a National Security Issue Puts Peace and Security at Risk", **Policy Analysis**, No 369, 2000, s.13.

boşaltmış ve petrol kuyularının yakılmasını sağlamıştır.⁴⁷ Bu yöntemle hem karşı tarafı değerli bir üründen yoksun bırakmaya çalışmış, hem de çevreyi doğrudan bir savaş aracı olarak kullanarak yoğun bir duman bulutu yaratmayı başarmış, bombalama harekâtını engellemek istemiştir. Ayrıca, denize petrol boşaltma ve yangın çıkarma yoluyla savaş gemilerinin ilerlemesine de engel olmuştur.

Çevrenin değiştirilmesi, çevrenin çatışma hedefi olmasıyla da gerçekleşebilir. Çevrenin çatışma hedefi olması durumunda önemli oranda değişikliğe uğramaması için askeri şiddetin uygulanmasında orantılılık ilkesi ve askeri açıdan gereklilik ilkelerine uyulmalıdır. Orantılılık ilkesi, silahlı çatışmanın taraflarının düşmana zarar vermek için kullanabilecekleri araçların sınırsız olamayacağı düşüncesine dayanır. Nitekim savaş, devletlerin düşman silahlı kuvvetlerini yok etmek değil, zayıflatmak olduğu genel kabul görmüş önemli bir hukuk ilkesidir. Orantılılık ilkesi, belli bir hareket tarzının neden olacağı can ve mal kaybının o harekât için kazanılacak askeri avantajdan daha fazla olmamasını ifade etmektedir.⁴⁸

Askeri açıdan gereklilik ise, uluslararası hukuka uygun olmak kaydıyla düşmanın en kısa zamanda teslim olmasını sağlayacak önlemleri almayı haklı ve zorunlu kılan nedenler anlamına gelmektedir. Askeri açıdan zorunlu olmadıkça şiddet kullanılmaması, şiddetin kapsam ve derecesinin askeri zorunluluk ile sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Önlemler silahlı çatışma hukukuna uygun olmalı şiddet kullanılması zorunluluk arz etmelidir. Hedef gözetmeksizin taarruz yasak kabul edilmiştir. Bu nedenle hedeflerin seçiminde muharip unsurlar ile sivil insanların ve mallarının birbirinden uzak tutulması sağlanmalı, sivil insanlar ve malları silahlı çatışmanın etkilerinden korunmalıdır. Kültür varlıkları, baraj, suyolları, nükleer enerji santralleri gibi tehlikeli enerji içeren yerler çatışmanın etkilerinden korunmalıdır.⁴⁹

Çevrenin değiştirilmesi açısından diğer önemli bir konuda askeri hedefleri elde etmeye yönelik uygun silah ve sistemlerin seçilmesi ve kullanılmasıdır.⁵⁰ Silahlı

⁴⁷ Arthur H. Westing ve diğerleri, **Environmental Degradation as Both Consequence and Cause of Armed Conflict**, Working Paper Prepared for Nobel Peace Laureate Forum participants by PREPCOM Subcommittee on Environmental Degradation, 2001, <http://www.timelessfaith.org> (13.11.2012)

⁴⁸ Sadi Çaycı, **a.g.e.**, 1995, s.69-70.

⁴⁹ Ev, köprü gibi sivil mallar savunma bölgeleri haline geldiklerinde veya askeri maksatlarla kullanıldıklarında askeri hedef haline gelirler. **a.g.e.**, s.71.

⁵⁰ **a.g.e.**, s.73.

çatışma hukuku bir kısım silahları yasaklamakta, bir kısım silahların kullanılmasına ise kısıtlama getirmektedir. Silahların yasaklanmasına ilişkin hükümler bir bütün olarak ilgili taraf devletlerin sorumluluğunu, kullanma kısıtlamalarına ilişkin hükümler ise daha çok askeri komutanların sorumluluğunu ilgilendirmektedir.⁵¹

Nükleer silahlar, askeri unsurların çevresel etkisi ve uygun silahın seçilmesi açısından önemli bir konudur. İkinci Dünya Savaşı'nda nükleer bombanın etkisinin görülmesi ve Soğuk Savaş'ta nükleer silah kullanılma endişesi, nükleer silah karşıtı görüşlerle beraber nükleer silahların yasaklanması için bir uluslararası sözleşme talebini doğurmuştur. Bu talep aynı zamanda nükleer silaha sahip devletlerin bu ayrıcalıklarını koruma ve bu alanda bir düzenleme yapma isteğinin bir sonucu olarak da görülebilir. Bu kapsamda 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması imzalanmıştır.⁵² Bu anlaşma nükleer silahlara sahip olan devletlerin, bu ayrıcalıklarından vazgeçmeden diğer devletlerin bu teknolojiye sahip olmasının hukuksal düzenlemeleri ve uluslararası kurumlar vasıtasıyla engellenmesi olarak da anlaşılabilir.⁵³ Böylece, nükleer silahlanma yarışının en kısa sürede sonlandırılması ve nükleer silahsızlanmaya yönelik önlemlerin alınması için iyi niyetle müzakereler yapma yükümlülüğü hedeflenmiştir.

Günümüzde nükleer silahların doğrudan insan yaşamını tehdit etmenin yanında, çevreye ve gelecek nesillere ciddi zararları olmasının çatışma hukuku açısından da aykırı olduğu genel kabul edilen bir görüştür. Bu çerçevede, savaş sırasında uyulması gereken kurallar konusunda sivillerle savaşanlar arasında ayırım yapma, gereksiz acılardan kaçınma, sivillerin korunması, çevreye kalıcı zararlar veren savaş araç ve yöntemlerinin kullanılmaması ve tarafsızlık hakkı gibi temel ilke ve kuralların nükleer silahların kullanılmasının genelde uluslararası hukuka özelde de insancıl hukuka aykırı olduğu düşüncesi desteklenmektedir. Bu açıdan, 1949 tarihli Cenevre Konvansiyonları'na 1977 yılı Ek I No.lu Protokol'ün 35/2. maddesi;

⁵¹ Richard W. Fisher, **a.g.m.**

⁵² Erdem Denk, "Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 66, No 3, 2011, s.111.

⁵³ NPT, diğer uluslararası anlaşma ve sözleşmeler gibi ilke olarak taraf devletler açısından bir anlam ifade ettiğinden nükleer silah sahibi devletler dışındaki devletlere nükleer silah sahibi olmanın yasaklanması, sadece taraf devletler açısından geçerli bir düzenlemedir. Bu açıdan, Hindistan, Pakistan ve İsrail gibi NPT'ye hiç taraf olmayan devletlerle 2002'de NPT'den çekilen Kuzey Kore'nin NPT'nin dışında kalarak silahlanması daha iyi anlaşılabilir. **a.g.m.**, s.111

“Haddinden fazla yaralanmaya ve gereksiz acı çekilmesine yol açan niteliğe sahip silahların, mermilerin, malzemenin ve savaş yöntemlerinin kullanılması yasaktır”

yine aynı maddenin 1. fıkrasında yer alan;

“Herhangi bir silahlı çatışmada, çatışma Taraflarının savaş yöntemleri ve savaş araçları seçme hakkı sınırsız değildir”

şeklindeki genel hükümle 3. fıkrasında yer alan,

“Doğal çevreye geniş alana yayılan, uzun vadeli ve ciddi hasar vermesi amaçlanan, ya da vereceği tahmin edilen savaş yöntemlerini ve araçlarını kullanmak yasaktır”

özel hükmünün nükleer silahlar konusunda geçerli olacağını dile getirebilir.

Benzer şekilde, 55. maddede yer alan ve çevrenin savaş sırasında *“uzun vadeli, geniş alana yayılmış, ciddi zararlara karşı”* korunacağını öngörerek çevreye zararlı olmanın dışında, *“halkın sağlığını ve yaşamını tehlikeye sokması beklenen ve bu amaçla geliştirilmiş savaş araçlarının ve yöntemlerinin kullanılması yasak”*layan hüküm de bu bağlamda değerlendirilebilir.⁵⁴

Nükleer silahlara karşı açık ve somut düzenlemelerin yapılmamasına rağmen özellikle 1907 tarihli La Haye Sözleşmesi'nin 22. maddesinde söylendiği üzere *“savaşanlar düşmana zarar verme yöntemlerini belirlemede sınırsız bir hakka sahip değildir”*. Bu durum, gereksiz acı verilmesi, insanî vicdan ve insanlık hukuku gibi kavramlar çerçevesinde düşünülebilecek bir koruma mekanizmasına işaret ettiği vurgulanarak nükleer silah gibi ifade edilmeyen bir konunda açık bir hükümle ele alınmamış durumlarda da hem siviller hem de savaşanlar insanlık kuralları ve kamu vicdanının gereği olacak şekilde uluslararası hukukun koruması altında olduğu kabul edilebilir.⁵⁵

Sonuç olarak, nükleer silahların kullanılmasının ve bu silahları kullanma tehdidinin her koşulda hukuka aykırı olduğunu savlamıştır. Zira nükleer silahlar, uluslararası hukukun temel ilkelerine, insanlık onuruna, insancıl hukukun temelinde yer alan insanî kaygılara ve ilgili pozitif hukuk kurallarına, kısacası hem somut pozitif uluslararası hukuk kurallarına, hem pozitif hukukun bir parçası olmuş

⁵⁴ a.g.m., s.118.

⁵⁵ a.g.m., s.119.

uluslararası hukukun genel ilkelerine hem de genel olarak (uluslararası) hukuk düşüncesine aykırıdır.⁵⁶

Nükleer silah konusunun çevre açısından diğer bir riski de nükleer denemelerdir. Denemelerin etkileri ekosisteme ve çok geniş bölgelere yayıldığı için her durumda ilgisiz bölge ve insanları etkileyerek, tam bir uluslararası sorun olarak görülmektedir. Tüm bunlar, BM başta olmak üzere çeşitli platformlarda konunun ele alınması yönündeki talepleri artırmıştır.

Bu çevrede yapılan ilk düzenleme, Kısmi Deneme Yasağı Sözleşmesi (Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water-PTBT)'dir. Atmosferde, uzayda ve denizaltında nükleer denemelerin yapılmasının yasaklayan 1963 tarihli PTBT aynı yıl yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ Daha kapsamlı bir düzenlemeyle tüm nükleer denemeleri yasaklama yönündeki girişimlerse ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle tekrar gündeme gelmiş, uluslararası görüşmelerin tam anlamıyla bir sonuç vermemesi üzerine konu BM Genel Kurulu'na aktarılmış, 1996'da da PTBT'ye göre oldukça kapsamlı ve detaylı düzenlemeler içeren Kapsamlı Test Yasağı Sözleşmesi (Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty-CTBT) büyük bir oy çoğunluğuyla kabul edilmiştir.

CTBT'nin en önemli özelliği, nükleer denemeleri yeraltı dâhil tüm ortamlar için yasaklamasıdır. Taraflar, CTBT'nin "Temel yükümlülükler" başlıklı 1. maddesiyle, ülkelerinde ve denetimleri altında olan bölgelerde nükleer deneme yapmayacaklarını ve bu türden faaliyetlere de katkıda bulunmayacaklarını taahhüt etmiştir. Bu nedenle büyük önem atfedilen ve aslında Ağustos 2011 itibariyle 154 devletin taraf olduğu Sözleşme, "Ek 2"de sıralandığı üzere onayı gereken devletlerden ABD, Çin, Endonezya, Hindistan, İran, İsrail, Kuzey Kore, Mısır ve Pakistan'ın hala taraf olmaması nedeniyle yürürlüğe girememiştir. Bu çerçevede, nükleer silahsızlanma çağrıları da düşünüldüğünde, özellikle ABD'nin karşı politikası dikkat çekmektedir.⁵⁸

⁵⁶ a.g.m., s.119.

⁵⁷ Özellikle Fransa ve Çin'in PTBT'ye taraf olmaması ciddi bir sorun olarak görülmektedir. ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin hem silahlanma yarışını önleme hem de atmosferden yağan nükleer artıklara önlem alma amacıyla öncülük ettiği PTBT, sadece yer altında yapılan denemeleri yasaklamamış, bir başka deyişle, devletlerin nükleer denemelerini yer altında yapmalarına açık kapı bırakmıştır. a.g.m., s.121.

⁵⁸ a.g.m., s.121.

Nükleer silahlarla ilgili diğerk bir konu kritik bölgelerin seçilerek nükleer silahlardan arındırılmış bölgelerin oluşturulmasıdır. Nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler oluşturma fikri, bu çerçevede BM Genel Kurulu'nda yapılan özel ve kapsamlı bir çalışma çerçevesinde gündeme gelmiştir. Her ne kadar bağlayıcı olmasa da hem genel bir kanaati hem de somutlaşmaya başlayacak bir eğilimi göstermesi açısından önemli olan bu çalışmalarda, topyekûn silahsızlanmaya katkısı ve uluslararası barışla güvenliği güçlendirici etkileri nedeniyle nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler yaratma konusu teşvik edilmiştir.

Bu kapsamda yapılan düzenlemeler, iki ana başlık altında ele alınabilir. İlki, uluslararası alanlar konusunda uluslararası sözleşme niteliğindeki metinlerle bu yönde yapılan düzenlemelerdir. Nitekim nükleer silahların kullanımını sınırlayan ilk ciddi uluslararası adım, Antarktika Antlaşması'yla olmuştur. Madde 1 ve 5'te her ne kadar kapsamı "60° güney paralelinin güneyinde kalan tüm buzul bölgeleri" olarak sınırlansa ve "açık deniz" statüsündeki kısımlar kapsam dışında bırakılsa da, Antarktika'da denemeler dâhil tüm nükleer faaliyetler yasaklanmıştır.

1961'da 12 ülke arasında yürürlüğe giren anlaşmanın Ağustos 2011 itibariyle dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisine tekabül eden 48 tarafı bulunmaktadır. Yine 1967 Uzay Antlaşması'yla dünyanın yörüngesiyle birlikte ay veya diğerk gök cisimlerine, 1972 Deniz Yatağı Antlaşması'yla da 12 millik deniz kıyısının ötesindeki deniz ve okyanus tabanına nükleer silah yerleştirilmesi yasaklanmıştır.

Öte yandan, en son Afrika kıtasında olduğu gibi, bölgesel düzenlemeler bu türden yasaklayıcı ve sınırlayıcı düzenlemelere yer vermiştir. Bunlardan ilki, 1967'de imzalanan ve 33 devletin taraf olduğu Tlatelolco Antlaşması'yla Madde 1'de yer alan nükleer silah kullanımının yasaklandığı Latin Amerika ve Karayipler bölgesidir. Bunu 13 taraf devlet tarafından imzalanan 1985 Rarotonga Antlaşması'yla nükleer silahlardan arındırılan Güney Pasifik bölgesi izlemiştir. Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği çerçevesinde imzalanan 1995 Bangkok Antlaşması'ysa, daha ayrıntılı ve kapsamlı bir düzenleme içermektedir. Nitekim Antlaşma, taraf 10 ülkenin kara ülkeleriyle birlikte iç sular, karasuları, takımda suları, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı, deniz yatağı gibi deniz alanlarını ve ilgili tüm hava sahasını kapsamaktadır (madde 1/a ve 1/b). Ayrıca nükleer silahların üretilmesi ve elde bulundurulmasının yanı sıra denenmesi ve kullanılması ve kullanılmasına izin

verilmesi konusunda da yasaklayıcı düzenlemeler içermektedir. Mart 2009'da yürürlüğe giren Semipalatinsk Antlaşması ise, Sovyetler Birliği'nden ayrılan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı nükleer silahlardan ve çalışmalarından arındırmak amaçlıdır. En son, 15 Temmuz 2009'da yürürlüğe giren ve 53 tarafı olan Pelindaba Antlaşması'yla da Afrika kıtasını nükleer silahlardan arındırılmış bölge ilan edilmiştir. Taraf ülkelerin “kara ülkesiyle birlikte, iç sular, karasuları, takımada suları ve bunların üstündeki hava sahasıyla altındaki deniz yatağı ve toprak altı”nı da kapsayan Antlaşma, nükleer araştırma, depolama, deneme ve nükleer silah kullanımı dâhil tüm ilgili faaliyetleri yasaklamaktadır. Ayrıca, nükleer silaha sahip ülkeler de bölgede nükleer silah kullanmaktan ve taraf ülkelere böyle bir tehdit yöneltmekten kaçınmaya davet edilmektedir.⁵⁹

“Uluslararası” ve “bölgesel” bu düzenlemelerden farklı özgün bir girişimse Moğolistan'dan gelmiştir. Moğolistan Başkanı Punsalmaagiin Ochirbat, 1992'de yaptığı bir açıklamayla, ülkesini “nükleer silahlardan arındırılmış bölge” ilan ettiğini duyurmuş, BM Genel Kurulu tarafından da desteklenen açıklama 2000'de BM'ye sunulan belgeyle resmîyet kazanmıştır.⁶⁰

Sonuç olarak bu gelişmelere bakıldığında, BM Genel Kurulu başta olmak üzere çeşitli platformlarda nükleer silahlarla ilgili alınan çeşitli kararlar hatırlandığında, uluslararası toplumdaki yaygın görüş ve uygulamann, nükleer silahların hem elde bulundurulması hem de kullanımının yasaklanması açısından belirli bir kurallaşma eğilimine işaret etmektedir.⁶¹

Silahlı çatışma sırasında çevrenin korunmasına yönelik diğer bir adımda 1998 yılı Roma Statüsü ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin (UCM) kurulmasıdır.⁶² Roma Statüsü savaş suçları tanımında, uluslararası silahlı çatışma zamanlarında çevreye koruyan bir hüküm içermiştir.⁶³ Çevreye yönelik zarar verici davranışlar, Mahkemenin kurucu belgesi olan Roma Statüsü'nde savaş suçu başlığı altında düzenlenmiştir. 8(2)(b)(iv) maddesinde beklenen somut ve doğrudan askerî yararlarla oranla aşırı olacak şekilde, tesadüfî olarak siviller arasında can kaybına veya yaralanmalara ya da sivil nesnelere tahribine yol açan veya doğal çevrede yaygın,

⁵⁹ a.g.m., s.124.

⁶⁰ a.g.m., s.124.

⁶¹ a.g.m., s.125.

⁶² Arthur H. Westing ve diğerleri, a.g.k., 2001, s.8.

⁶³ Michael Bothe ve diğerleri, a.g.m., s.574.

uzun süreli ve ağır tahribata neden olacağı bilinen bir saldırının başlatılmasını, uluslararası silâhli çatışmalarda uygulanabilir savaş kanun ve âdetlerine yönelik diğer ciddi ihlaller kapsamında bir savaş suçu olarak görülmesi sağlanmıştır. Bu sayede ilk kez çevre konulu bir suç tipi, savaş suçu olarak uluslararası suçlar arasında sayılmış ve ilgili şahıslar açısından bireysel cezaî sorumluluğun doğmasına neden olduğu kabul edilmiştir. Çevreye yönelik zarar verici davranışların tüm uluslararası toplumu ilgilendirdiği kabul edilen suçlar içinde değerlendirilmesi doğal çevrenin korunması açısından oldukça önemli sayılmaktadır.⁶⁴

Roma Statüsü'nün olumsuz tarafı ise, suçun unsurlarının oldukça geniş bir şekilde kaleme alınmış olmasıdır. Maddede çevreye yönelik yaygın, uzun süreli ve ağır zarar yasaklanmış; ancak söz konusu unsurlar ne Statü'de ne de Statü'de yer alan suçları açıklığa kavuşturmak ve belirginleştirmek amacıyla kabul edilen “Suçların Unsurları” isimli belgede tanımlanmıştır. Bu kapsamda ne tür çevre zararlarının madde kapsamına girdiğinin öngörülmesi imkânsız hale gelmiştir. Bu belirsizlik, yasaklanan fiilin hem maddi hem de manevi unsur itibarıyla mümkün olduğunca açıklığa kavuşturulmasını öngören kanunilik ilkesi açısından sorun teşkil etmekle birlikte hükmün uygulanabilirliğini tehlikeye atmıştır. Ayrıca 22(2). maddesinde suça dair yapılan tanım dar bir şekilde yorumlanmış, kıyas yoluyla genişletilemeyeceği, tanımın belirsiz olması halinde ise yapılan tanımın soruşturulan, yargılanan veya mahkûm edilen şahıs lehine yorumlanabileceği ifade edilmiştir. Yaygın, uzun süreli ve ağır zarar ifadesi açık bir şekilde tanımlanmadığından hükmün ilgili şahıs lehine yorumlanmasının kaçınılmaz olduğu değerlendirilmektedir. Dikkate alınması gereken diğer bir hususta, yaygın, uzun süreli ve ağır zararın birlikte gerçekleşmesi şartıdır. Bu açıdan bakıldığında Statü'de aranan zarar eşiğinin, I Nolu Ek Protokol madde 35(3) ve madde 55(1) hükümleriyle uyumlu olduğu ve yüksek bir standart ön gördüğü söylenebilirse de; ENMOD yaygın, uzun süreli ve ağır zararların somut olayda birlikte gerçekleşmesini şart koşmamış, sadece birinin gerçekleşmesini yeterli görmüştür. Öte yandan, madde metninde saldırı ifadesine yer verilmiş, bu ifadeyle belirli bir askerî hareket tarzı kastedilmiş, çevreye yönelik zarar verici sonuçlar doğuran kimyasal veya biyolojik maddelerle gerçekleştirilen hareketler, kapsam dışında tutulmuştur. Ayrıca öngörülen

⁶⁴ United Nations Environment Programme, **a.g.k.**, 2009, s.30; Ahmet Hamdi Topal, “Silâhli Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması”, **MHB**, 29, (1-2), 2009, s.233-234.

yasağın nükleer silâhlar açısından geçerli olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır. Orantılılık ilkesi de tartışma yaratır niteliktedir. Madde metninde beklenen somut ve doğrudan askerî yararlara oranla aşırı olacak şekilde zarara neden olacağı bilinen bir saldırının başlatılması, savaş suçu olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar "askerî gereklilik" ifadesinin yerine "beklenen askerî yarar" gibi düşük eşikli bir ifadeye yer verilmişse de, bu durumun tespitinin oldukça zor olduğunu ve tartışmalara neden olacağı değerlendirilmektedir.⁶⁵

Başka bir sorunlu konu ise, suçun manevi unsurudur. Madde metninde I Nolu Ek Protokol'ün aksine, beklenen somut ve doğrudan askerî yararlara nazaran aşırı olacak şekilde yaygın, uzun süreli ve ağır zarara neden olacağı bilinen bir saldırının başlatılmasından bahsedilmiştir. Buradan saldırganın bu tür bir zarara yol açacağını bildiği takdirde sorumlu tutulacağı, aksi takdirde sorumlu tutulmayacağı sonucu çıkmaktadır. İkincisi, saldırgan meydana gelen neticenin saldırı ile ulaşılmak istenen somut ve beklenen yararlara nazaran az olacağını bilmelidir. Son olarak da saldırının açıkça ölçüsüz olduğunu bilmelidir. Bilme unsuruna ilişkin bu üç şart, somut olayda birlikte gerçekleşmediği takdirde saldırganı, meydana gelen neticeden ötürü sorumlu tutmak mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir. Manevi unsur yönünden aranan bu yüksek eşiğin oldukça sınırlayıcı bir şekilde kaleme alındığını ve somut olayda karşılanmasının zor olduğu görülmektedir. Tüm bu şartların gerçekleştiği kabul edilse dahi aranan bu şartları taşıyan fiillerin ancak uluslararası silâhlı çatışmalarda savaş suçu sayılabileceği kabul edilmiştir. Uluslararası nitelik taşımayan silâhlı çatışmalarda ise olacak benzer fiiller kapsam dışı bırakılmıştır. Günümüzde gerçekleşen silâhlı çatışmaların önemli bir kısmının uluslararası nitelik taşımadığı dikkate alındığında öngörülen korumanın kuşatıcı olmadığı açıkça görülebilmektedir.⁶⁶

Yukarıda ifade edilen konular yanında uluslararası çevre hukukunun oluşması sırasında askeri unsurlara da yer verilmiştir. Bu kapsamda, askeri güvenlik, ilk olarak 1972 yılında BM Konferansı İnsan Çevresi Stockholm Bildirgesinde çevre ve kalkınma konusuyla birlikte anılmıştır. Stockholm Konferansı; çevre sorunları ve sınır ötesi kirlilik ile ilgili uluslararası toplumun dikkatini çeken ilk büyük konferans

⁶⁵ a.g.m., s.234-235.

⁶⁶ a.g.m., s.234-235.

olmakla birlikte, bildirgenin 26. ilkesinde tüm kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması için çağrıda bulunulmuş ve şu ifade yer almıştır.⁶⁷

“İlke 26

İnsan ve çevresi nükleer silahların ve diğer toplu imha araçlarının etkisinden korunmalıdır. Devletler ilgili uluslararası organlarda bu tip silahların tamamen yok edilmesi için süratle gerekli antlaşmaları yapmalıdırlar.”

BM Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1976 yılında kabul edilen ve 5 Ekim 1978 tarihinde yürürlüğe giren ENMOD Sözleşmesi, Vietnam Savaşından da etkilenecek çatışmalarda çevrenin silah olarak kullanılmasını, yaygın, uzun süreli ya da şiddetli etkilere sahip çevresel modifikasyon uygulamalarına karşı çıkmıştır.

1987 yılında WCED’in “Ortak Geleceğimiz” raporunda bir taraftan sürdürülebilir kalkınma kavramı ifade edilirken diğer taraftan "Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre" için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde, her ne kadar askeri unsurları ilgilendirmeyen kısımlar yer alsada, konuya vurgu yapması açısından önemli sayılmıştır. Askeri unsurları ilgilendiren bu maddelerde,⁶⁸

- ulusal ve uluslararası güvenlik için geleneksel askeri güç ve silahlı rekabeti aşan, askeri olmayan çözümleri içeren kapsamlı bir yaklaşıma gereksinim duyulduğu,

- silahlı çatışmaların ve rekabetin sürdürülebilir kalkınma için engel teşkil ettiği, kaynaklar adına yapılan bu rekabetin daha çok kıtlığa neden olduğu,

- çevre kaynaklı gerilimlerin siyasi gerginlik ve askeri çatışmaya neden olduğu,

- çevreye sadece nükleer silahlar değil, konvansiyonel, biyolojik ve kimyasal silahlarında zarar verebileceği,

- silah üretimi ve araştırmaları için ayrılan kaynakların en azından bir bölümünün sürdürülebilir kalkınma içinde kullanılması,

- güvenlik değerlendirmelerinin ulusal, bölgesel ve küresel seviyede yaklaşımlara doğru genişletilerek askeri harcamaların en az seviyede tutulması ile küresel çevre sorunlarına finansman sağlanması konularına değinilmiştir.

⁶⁷ Stockholm Bildirgesi İlkeleri (1972), <http://www.isg-yonetim.com/tr> (21.03.2013); David Hay-Edie ve diğerleri, **The Military’s Impact on the Environment: A Neglected Aspect of the Sustainable Development Debate**, International Peace Bureau, Geneva, 2002, s.2-4.

⁶⁸ Ortak Geleceğimiz Raporu (1987), <http://www.un-documents.net> (21.03.2013); Nick Robins, “Greening European Foreign Policy”, **European Environment**, Volume 6, 1996, s.175.

1992 yılı Rio Çevre ve Kalkınma Bildirgesi ise askeri güvenliği ilgilendiren ve kendinden önceki iki bildiri de ifade edilen hususlara tekrar yer vermiştir.⁶⁹

“İlke 24

Savaş devam ettirilebilir gelişmenin kaçınılmaz olarak yıkıcısıdır. Bu yüzden devletler silahlı çatışma zamanlarında çevreye koruma sağlayan uluslararası kanuna saygı duymalı ve gerekli olduğunda daha fazla geliştirilmesi için işbirliği içinde olmalıdırlar.

İlke 25

Barış, gelişme ve çevresel koruma birbirine bağlı ve bölünmezdir.”

Ancak söz konusu bildirilerde, askeri güvenlik ve çevre ilişkisine yer verilmesine rağmen, çevre için önemli bir eylem planı sayılan “Gündem 21”de bulunan 40 fasıl içerisinde en önemli askeri faaliyetler olarak radyoaktif atık ve kimyasal madde konuları dâhil edilmemiştir. Bunun nedeni, başta ABD olmak üzere askeri bakımdan güçlü ülkelerin bu konuyu çevre ve kalkınma bağlamında ilişkili görmeme beyanları olmuştur.⁷⁰

UNCED kapsamında yer alan faaliyetlerin takibi için Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (the Commission on Sustainable Development-CSD) ve BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (Commission of the UN Economic and Social Council-ECOSOC) kurulmuştur. Ayrıca, Rio Zirvesinin beşinci yıl değerlendirmesi “Dünya Zirvesi+5” adıyla BM Genel Kurulunda görüşülmüş, ancak bu süreçlerin hiç birisinde askeri faaliyetlerin çevresel etkisine ilişkin bir konu gündeme gelmemiştir.⁷¹

Ottawa Mayın Yasaklama Anlaşması ise, insanların ve gezegenin antipersonel kara mayınlarından kurtulması için 1996 yılında imzalanmış uluslararası sivil toplum koolisyonlarının katkısıyla meydana getirilmiştir.⁷²

2000 yılında UNESCO Genel Merkezinde onaylanarak yürürlüğe giren “Yeryüzü Şartı”nın “Hoşgörü, Şiddetsizlik ve Barış Kültürünü Teşvik” başlıklı 16. ilkesinde devletlerarasında işbirliğinin güçlendirilmesi, çevre ve diğer nedenlerden kaynaklanan çatışmalara kapsamlı yaklaşımlar önerilmesi gerektiği, askeri güvenlik

⁶⁹ Rio Bildirisi (1992), <http://www.gezeganimiz.com> (21.03.2013)

⁷⁰ David Hay-Edie ve diğerleri, **a.g.k.**, s.10.

⁷¹ **a.g.k.**, s.10.

⁷² Türkiye'nin "Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme"ye (Ottawa Sözleşmesi) katılmasına ilişkin yasa, 12 Mart 2003 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir.

kaynaklarının barış faaliyetleri ve çevresel düzenlemelere yönlendirilmesi, Nükleer, Biyolojik ve Kimyasal Silahlar gibi kitle imha silahlarının yok edilmesi istenmektedir.⁷³

"RIO+10" olarak bilinen, WSSD Hazırlık Komitesinin Bali'de 27 Mayıs-7 Haziran 2002 tarihli "Taslak Plan" görüşmelerinde, radyoaktif atıkların taşınması, ihtiyatlılık ilkesi, fosil yakıtlar yerine yenilenebilir kaynakların desteklenmesi, sürdürülebilir etki değerlendirilmesi ve insan haklarının korunması konularına değinilmiş, askeri unsurların çevre etkisi sadece radyoaktif atık konusuyla bağıntılı olarak kabul edilmiştir.⁷⁴

2012 yılında Brezilya'da icra edilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20)'nda devletlerce barış ve güvenlik sürdürülebilir kalkınma bağlamında taahhüt edilmesine rağmen askeri unsurlar açısından bir husus yer almamıştır.⁷⁵

Sonuç olarak, uluslararası hukukun askeri unsurların çevre üzerinde etkisini önlemede başarılı olmadığı görüşü hâkimdir. Bunun en önemli sebeplerinde birisi silâhlı çatışmalar başta olmak üzere çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası hukuk kurallarının düzenli bir şekilde oluşmaması ve yaşanan olaylar karşısında çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde şekillenmesidir. Her biri farklı amaçlar doğrultusunda kaleme alınan ve uygulamaya konulan bu kurallar arasında bir bütünlüğün ve ortak bir standartlığın sağlanabildiği söylenememektedir. İçerik itibarıyla genel sayılabilecek hükümlere yer verilmesi ve sınırlı bir koruma sağlayan mevcut düzenlemelerin yüksek uygulama eşikleri sebebiyle çevreye doğrudan veya dolaylı zarar veren faaliyetlerin devamına imkân verilmektedir. Bu mevzuatın önemli bir kısmı çevreye yönelik zararların doğmasına engel olamadığı gibi, etkili bir uygulama mekanizmasına da sahip olamamıştır. Ayrıca çatışma kaynaklı çevre tahribatının tazmini ve sorumlu şahısların cezaî sorumluluklarına gidilmesi hususunun yeterli düzeyde olmadığı, var olan boşlukların ortadan kaldırılması ve mevcut düzenlemelerin gözden geçirilmesi ihtiyacı halen devam etmektedir. Yapılacak yeni düzenlemelerin, uluslararası nitelik olsun olmasın her tür silâhlı çatışmayı kapsamaması,

⁷³ **The Earth Charter** (2000), <http://www.earthcharterinaction.org>

⁷⁴ Draft Plan of Implementation for the World Summit on Sustainable Development, **Commission on Sustainable Development Acting as the Preparatory Committee for the World Summit on Sustainable Development Fourth Session**, Bali, Indonesia, 27 May-7 June 2002.

⁷⁵ United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), **a.g.k.**,s.2.

sorumluluğu ortadan kaldıracı istisnaî nitelikte hükümlere yer verilmemesi, sorumluların tazmin ve cezaî sorumluluklarını da öngören etkili bir mekanizma oluşturulması gerekmektedir. Mevcut düzenlemelerdeki gibi yaygın, uzun süreli ve ağır zarar gibi sınırlandırıcı nitelikte üst bir eşikten kaçınılmalıdır.⁷⁶

2. Askeri Unsurların Çevre Üzerine Etkisi

Günümüze kadar askeri unsurların ve tesislerinin, icra ettikleri faaliyetler ve tatbikatlarda çevreye ve iklim değişikliğine etkisi konusu üzerinde çok durulmamıştır.⁷⁷ Son ikiyüz yılda askeri unsurların gücü ve niteliği artarak devam etmiştir. Bu süreç içerisinde doğal çevre üzerindeki etkisi ise, tahmin edilmesi güç boyutlarda olmuştur. Askeri unsurların yerel ve küresel düzeyde çevreye etkilerine bakıldığında sera gazları ve ozon tabakasının incelmeye sebep olan maddelerin emisyonları, gürültü, atık su, hava kirliliği ve toprak kirlilikleri sayılabilir.⁷⁸ Söz konusu etkiler, şu şekilde sınıflandırılarak açıklanabilir;⁷⁹

- kullanılan toprak, hava gibi doğal alanların askeri maksatla genişlemesi, böylece daha fazla alanın olumsuz etkiye maruz kalması.
- askeri faaliyetlerin büyük miktarda enerji ve kaynak tüketmesi.
- askeri unsurların atık ve zehirli madde oluşturması.
- askeri unsurların nükleer silahlar gibi nedenlerle işe yaramaz duruma getirdiği doğal alanlardır.

Modern askeri unsurların varlığı büyük kara ve hava parçalarının, bu kuvvetler için ayrılmasını gerektirmiştir. Günümüzde, dünyada birçok ülkenin barındırdığı silah ve sistemler yüksek miktarlara ulaşmakla birlikte, jet uçaklarının talim uçuşları, tank manevraları ve denizaltılar için gereken alanlar büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu

⁷⁶ Ahmet Hamdi Topal, **a.g.m.**, s.235-236.

⁷⁷ Nesrin Algan, "İklim Etiği", **Mülkiye**, Cilt 32, Sayı 259, 2008, s.196.

⁷⁸ Tomas B. Ramos, Joao Joanaz de Melo, "Environmental Management Practices in the Defence Sector: Assessment of the Portuguese Military's Environmental Profile", **Journal of Cleaner Production**, 13, 2005, s.1117.

⁷⁹ Michael Renner, "Introduction to the Concepts of Environmental Security and Environmental Conflict", **Inventory of Environment and Security Policies and Practices**, Institute for Environmental Security, 2006, s.I-C/13.

durum Tablo-I’de gösterilen ve günümüze kadar orduların kullandığı askeri alanların miktarına bakarak anlaşılabilir.⁸⁰

Tablo-I Askeri Unsurlar İçin Gerekli Harekât Alanının Tarih Boyunca Artışı

Olay	Gerekli Cephe Genişliği (100.000 asker başına kilometre kare olarak)
Eski çağ	1
Napolyon savaşları (18. yy sonu 19. yy başı)	20
I. Dünya Savaşı (1914-1918)	248
II. Dünya Savaşı (1939-1945)	3000
Yom Kippur Savaşı (1973)	4.000
Nato Manevraları (1978)	55.4000

Kaynak: Michael Renner, “Askeri Kesimin Çevreye Açtığı Savaşın Değerlendirilmesi”, Lester R. Brown (der.), **Dünyanın Durumu 1991**, Worldwatch Enstitüsü Raporu, 1992, s.161.

İkinci Dünya Savaşı sırasında 600 askerli bir mekanize piyade taburunun manevra alanı ihtiyacı 16 kilometre karenin altında iken, günümüzde aynı birliğin ihtiyacı 20 kat artmıştır. İkinci Dünya Savaşında bir savaş uçağının eğitim alanı ihtiyacı 9 kilometre yarıçaplı bir alan iken, bugün 75 kilometredir. ABD’nin Nevada eyaletinde hava sahasının %70 oluşturan 180.000 klometre kare genişliğinde bir alan eğitim amacıyla kullanılmıştır. Teknolojik gelişmeler geleneksel askeri güvenliğin kaynaklar üzerindeki etkisini artırmaya devam etmektedir. Askeri faaliyetlerin icra edildiği eğitim alanlarında manevra vb. uygulamaların çevresel bozulmaya sebep olduğu görülmektedir. Atış alanların da özellikle patlamamış mühimmatların bulunması gibi konular önem arz etmektedir. Michael Renner, 1989 yılında Pentagonun Nevada atış alanında 1389 patlamamış bomba, 55.000 kg şarapnel bulunduğunu bildirdiğini, atış alanı dışına düşen 28.136 atımlık cephane sebebiyle 275 kilometre karelik alanı halka kapatıldığını söylemiştir. Askeri uçuşların sağlık açısından sakıncalı olması da önemli bir başka konudur. Michael Renner 1990’lı yıllarda dönemin Batı Almanya’sında icra edilen ucuşlara yönelik olumsuz tepkiler

⁸⁰ Michael Renner, “Askeri Kesimin Çevreye Açtığı Savaşın Değerlendirilmesi”, Lester R. Brown (der.), **Dünyanın Durumu 1991**, Worldwatch Enstitüsü Raporu, 1992, s.161.

nedeniyle, hava manevralarının icrasının Kanada ve Türkiye'ye kaydırıldığını ifade etmiştir.⁸¹

Askeri uçak, tank gibi her çeşit askeri sistem Tablo-II'de de gösterildiği gibi büyük miktarda enerji tüketmektedir. Örneğin düzenli eğitim uçuşları yapan bir F16 uçağı bir saate yakın bir uçuş sonucunda yaklaşık 3400 lt yakıt kullanmaktadır. Michael Renner, bunun ortalama bir ABD vatandaşının bir yıl içinde tükettiği yakıtı eşdeğer olduğunu söylemiş, ABD'de Savunma Bakanlığının en büyük enerji tüketicisi konumunda olduğunu, bir yılda tek başına kullandığı enerji miktarının ülkedeki tüm toplu taşıma sisteminin on dört yıl boyunca kullanacağı miktara denk geldiğini ifade etmiştir.⁸²

Askeri güvenlik algısının ulusal güvenlik içerisindeki ağırlığı dikkate alınarak askeri unsurların enerji tüketimi ve oluşturduğu kirlilikle ilgili en önemli örnekler Soğuk Savaş dönemi içerisinde verilebilir. Bununla ilgili bulgular Michael Renner, tarafından 1991 yılında Worldwatch Enstitüsü Raporunda "Askeri Kesimin Çevreye Açtığı Savaşın Değerlendirilmesi" konulu çalışmasında yer verilmiştir. Bu çalışmaya bakıldığında tüm dünyadaki silahlı kuvvetlerin, petrol ürünlerinde toplam enerji kullanımının dörtte üçünü oluşturduğu görülmüştür. Bunlar içinde en çok yer kaplayan jet yakıtıdır. Buna ilişkin olarak 1987 yılındaki elde edilen verilerde bütün jet yakıtlarının dörtte birinin askeri amaçlarla kullanıldığı, ABD'nin bu pay içerisinde %27, eski SSCB ise %34'ünü kullandığı tespit edilmiştir. 1983 yılında silahlı kuvvetlerin kendi faaliyetlerinden doğan emisyonların global hava kirliliği içinde % 6-10 paya sahip olduğunu, çevre bozulması için ise askeri faaliyetlerin %10 ile 30 arasında etkilediği değerlendirilmiştir.⁸³

Günümüzde dünya genelinde askeri unsurlar hala önemli oranda sera etkisine neden olan gazları üretmektedir. Ülkelerin genel sera gazı emisyonları içinde askeri unsurların yerine bakıldığında, Rusya Federasyonu'nda 1995 yılında ülkenin %11.7, Birleşik Devletler'de %3, ABD'de ise %3.8'dir.⁸⁴ 2009 yılında ise en çok sera gazı

⁸¹ Örneğin 75 metre irtifada uçan bir uçak 140 desibele kadar ulaşan gürültü yapabilir, bu da akut işitme bozukluklarıyla sonuçlanabilir. Süpersonik hızda 10 dakika boyunca uçan F18 uçağının gürültüsü 5000 km karelik bir alanda rahatsızlık yaratabilmektedir. **a.g.m.**, s.160-163.

⁸² **a.g.m.**, s.164.

⁸³ **a.g.m.**, s.164.

⁸⁴ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2003, s.13.

yayan ABD ordusu olmuştur.⁸⁵ Bu durum askeri güvenlik ile çevresel güvensizlik arasındaki problem alanını ortaya koymaktadır.

Tablo-II Askeri Araçlara Ait Enerji Tüketim Miktarları

Askeri Araç	Kullanım Süresi	Yakıt Tüketimi (lt)
M-1 Abrams Tankı (Azami Hızda)	1 saat	1.113
F-4 (azami hızda)	1 saat	6.359
Savaş Gemisi	1 saat	10.810
B-52 (Bombardıman Uçağı)	1 saat	13.671
384 tanklık bir tümen seviyesi birlik	1 gün	2.271.000

Kaynak: Michael Renner, "Askeri Kesimin Çevreye Açtığı Savaşın Değerlendirilmesi", Lester R. Brown (der.), **Dünyanın Durumu 1991**, Worldwatch Enstitüsü Raporu, 1992, s.164.

Askeri unsurların yakıt dışı madenler ve diğer maddeler üzerindeki etkisi daha kapsamlı sayılmaktadır. Yine o döneme ilişkin olarak toplam demir üretiminin %9'un 60 milyon tonluk demir üretiminin askeri amaçlara yönelik olduğu vurgulanmıştır. Sadece kıtalar arası füze atacak bir füze rampası inşası ve kullanıma hazır hale getirilmesi için 4.450 ton çelik, 1.200 ton çimento, 50 ton alüminyum, 12 ton krom, 750 kg titanyum, 12 kilo berilyum gerektiği belirtilmiştir. O dönemde iki süper gücün elinde 2400 kara ve 1600 deniz atış rampası bulunduğu göz önüne alınmalıdır. Soğuk Savaş döneminde silahlanma yarışında nitelik arttıkça niceliğin önüne geçmiştir. Demir çeliğin nisbi önemi azalmış, ısıya, yıpranmaya dayanıklı alaşımlı ürünler önem taşımıştır. Titanyum savaş uçaklarının ağırlığının %20 ve 30'unu oluşturmaktadır. Tek bir F16 jet motorunun yapımı için hemen hemen 5.000 kg madde gerektirmiştir.⁸⁶ Askeri sanayi için gerekli minerallerin doğadan çıkarımı için girişilen faaliyetler önemli çevre sorunları yaratmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve silahlı kuvvetlerde mevcut silah sayılarının azaltılması ve dolayısıyla askeri kesimin kıt kaynaklar üzerindeki talebinin azalması çevre açısından olumlu bir gelişme sayılmıştır.

⁸⁵ Rymn J. Parsons, **a.g.k.**, s.6.

⁸⁶ Bu malzemeler için 2.44 kg titanyum, 1.715 kg nikel, 573 kg, krom, 330 kg kobalt, 267 kg alüminyum sayılabilir. ABD'de toplam yakıt dışı minerallerin kullanılmasında Pentagon %5 ile 15 arasında bir paya sahipken berilyum, kobalt, germanyum, toryum, talyum ve titanyum gibi maddelerde bu pay %15 ile 40 arasında olmuştur. Michael Renner, **a.g.m.**, s.164.

Askeri unsurların savaşa hazırlık amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerin toplum ve çevre üzerinde rahatsız edici kirliliklere neden olduğu kabul edilmektedir. Zehirli olan askeri atıkların içme ya da tarımsal sulama amacıyla kullanılan suları, havayı ve toprağı kirletme olasılığı bulunduğu bilinmektedir. Konvansiyonel ve NBC silah, mühimmat ve askeri malzemelelerinin üretimi, bakımı ve depolanması, insan ve çevre sağlığı açısından tehlike yaratmaması gerekmektedir. Askeri unsurların ürettikleri kimyasal atıklara; yakıtlar, eriyikler, ağır metaller, tarım ilaçları, poliklorinat bifeniller (PCB), siyanür, fenoller, asit, alkaliler, propenlantlar ve patlayıcı maddeler sayılabilir. Zehirli atıkların etkisiyle ilgili Michael Renner, ABD Utah Hill Hava Üssünde sivil çalışanlardan 1950’li yıllarda karbon tetraklorid, trikloroetilen (TCE) ve diğer eriyeklere maruz kalan 14.500 kişide omurilik tümörü ve lenfoma ölümlerinin aynı yaş grubu diğer kişilere göre daha yüksek miktarda saptandığını belirtmiştir.⁸⁷

Soğuk Savaş döneminde nükleer silah sanayinin boyutları ise, azami derecede büyümüş, ABD’de 1940’lı yıllardan 1990’lı yıllara kadar nükleer savaş başlıklarının tasarımı, üretimi ve denenmesi için 300 milyar dolar harcanmıştır. Soğuk Savaş’ın sonlarına doğru 1989 yılında yapılan araştırmalarda, ABD Enerji Bakanlığı mülkiyetinde gerçekleşen çalışmalarda oluşan radyoaktif ve zehirli madde saçılımı nedeniyle 100 alanda ve 3.200 noktada toprak ve yeraltı sularının bozulduğu tespit edilmiştir.⁸⁸

Dünyada askeri unsurlar, Soğuk Savaş’ın da etkisiyle uzun yıllar kendisini çevre yasalarının ve düzenlemelerin dışında saymış ve görmüştür. Bu sürece karşı ilk olarak ABD’de 1978 yılında Başkan Carter’ın ülkedeki bütün federal tesislerin çevreyle ilgili resmi düzenlemelere uymaları gerektiği açıklaması yapılmaya da askeri güvenlik kaygısı ağır basmış geri adım atılmıştır. Bu konudaki çalışmalar için 2000’li yılları beklemek gerekmiştir.

⁸⁷ Michael Renner, yine ABD üsleri içerisinde; Otis Hava Üssünde, yeraltı sularında kansere yol açtığı bilinen trikloroetilen (TCE) ve diğer zehirli maddelerle kirlenmiş olduğunu, komşu kasabalarda akciğer kanseri ve lösemi oranlarının ülke ortalamasının %80’i üzerinde yaşandığını ifade etmiştir. Picandiny Silah Deposunun, yeraltı sularında bulunan TCE düzeyinin Çevre Koruma Kuruluşu (EPA) tarafından belirlenen standartlardan 5.000 kat fazla olduğunu saptandığını vurgulamıştır. **a.g.m.**, s.164-169.

⁸⁸ Bu süreçte ABD’deki 32 eyalette 100 tesiste 600.000 işçi çalıştırılarak yaklaşık 60.000 savaş başlığı üretildiği beyan edilmiştir. **a.g.m.**, s.169.

Askeri atıklar çevre ve insan sağlığı için ciddi boyutta kirlilik oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu kirlilikler askeri gizlilik boyutunda değerlendirilmesi de kirliliğin boyutunun tam olarak anlaşılmasını engellemektedir. Avrupa kıtasında askeri birlik depolarında hala birinci, ikinci dünya ve Soğuk Savaş döneminde kullanılan ve teknolojik rekabetin olması nedeniyle kısa süre içerisinde kullanım dışı kalan mühimmatlar bulunmaktadır.⁸⁹ SSCB ülkelerden çekilirken radyoaktif askeri atıklarını da geride bırakmıştır. Örneğin Moldova'da 8.000 ton toksik atık kalmıştır. Askeri atıklar ulusal seviyede bir konu olarak görülmemeli, bütün bir Avrupa kıtasının problemi olarak bakılmalıdır.⁹⁰ Bu kapsamda özellikle NATO alt organizasyonu olan NATO İkmal Ajansı (NATO Support Agency-NSPA), silah ve mühimmatların çevre dostu tekniklerle ayırma ve ayıklama işlemi yapmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında özellikle Ukrayna'da faaliyet gösterilmektedir. Ukrayna'da Sovyet döneminden kalan 6000 depoya konmuş, 2,5 milyon ton varil askeri atık yine başka bir çalışma konusudur. Bunlar için oluşturulan program ile 2006-2017 arası dönemde bu problem çözülmeye çalışılmaktadır. Moldova'da da 20.000 ton mühimmat ve silah depolarda durmaktadır Belarus'ta eskiden askeri alan olarak kullanılan 300.000 hektarlık alan askeri atıklar nedeniyle ciddi çevre kirliliği oluşturmaktadır. SSCB döneminde 1964-1991 arası 11.000 ile 17.000 arasında sıvı ve katı radyoaktif atığın okyanusa bırakıldığı tespit edilmiştir. Barents ve Kuzey Kara denizinin nükleer mezarlık kabul edilebileceği söylenmektedir. Bulgaristan'da da Soğuk Savaş döneminden kalan ve 2003 yılı itibariyle 59.000 ton mühimmat fazlalığıdır. Ordudaki reform ve profesyonelleşme ile birlikte bu miktar 67.000 tona ulaşmıştır. Bunların atık yönetimi çalışmaları için Bulgaristan'ın 2015 yılına kadar bir planı uygulamaya başlaması beklenmektedir.⁹¹ Bu mühimmat ve askeri atık olarak görülen malzemelerin en olumsuz yanı patlama ihtimalleridir. Örneğin 3 Haziran 2008'de Sofya yakınlarında patlama meydana gelmiştir. Benzer patlamalar 15 Mart 2008'de Arnavutluk'ta, 11 Kasım 2009'da Rusya'da meydana gelmiştir.

Askeri birliklerin çevre kirliliğine sebep olan faaliyetlerde yaptırımlarının olmaması ve faaliyetlerinin bilinmemesi, çevresel kirliliklerin önlenememesine sebep

⁸⁹ Report on Committee on the Environment, Agriculture and Local and Regional Affairs, **Military Waste and the Environment**, Doc 12354, 6 August 2010, s.2

⁹⁰ Report on ..., **a.g.k.**, s.9.

⁹¹ Report on ..., **a.g.k.**, s.4-7.

olmuştur. Örneğin Litvanya, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'tan kalma birçok kirlilikle yüz yüze kalmıştır. Bunlar özellikle Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Litvanya ordusu da aynı dönemlere rastlayan 1994 yılında Rusların çekildiği kışlalara yerleşmiştir. O dönemde Ruslar tarafından terk edilen alanlardan kirliliğe sahip 700 dolayında bölge bulunduğu tespit edilmiştir. Geriye kalanlarının ise, sivil halkın kullanımına açıldığı zaman kirlilik boyutuyla karşılaşılmıştır. Bu alanlardan Litvanya ordusuna bırakılan ve kirliliğe sahip bölgelerle ilgili olarak bir takım önlemler alınmıştır. Bunlar kirlilik ve atıkların tespiti, çevresel korumaya ilişkin yasaların yapılmasına teşvik ve çevre yönetim planlarının oluşturulmasıdır. Aynı süreçte orduda her her rütbe de askeri personelin eğitilmesine önem verilmiş, çevresel problemlerin çözümüne yönelik diğer ulusal kuruluşlarla işbirliği yoluna gidilmiştir. Bu konuda çalışmalar özellikle Savunma Bakanlığı tarafından 1999 yılında Çevre Koruma Stratejisi kapsamında geliştirilmiştir.⁹²

3. Askeri Unsurlarda Çevresel Güvenlik Kavramının Gelişimi

Çevresel güvenlik kavramı, temel değer olarak birey ve toplumların yaşamı için gerekli olan çevre ve destek sistemlerinin korunmasını esas aldığından, öncelikle olarak ekolojik dengenin korunmasını hedeflemektedir. Bu nedenle çevreye olumsuz etkisi olan ve geleneksel güvenlik açısından meşru görülen şiddet ve çatışmalar, çevresel değişimin önemli bir sebebi sayılması bakımından temel güvensizlik kaynağı kabul edilmiştir.

Ayrıca, şiddetin yarattığı çevresel güvensizliğin daha fazla savaşa, bunun da daha fazla çevresel güvensizliğe neden olduğu bilinmektedir.⁹³ Söz konusu güvensizlik halinin önlenmesi için doğrusal bir şiddete neden olabilecek aktörlerin

⁹² Andris Gulbis, "Litvian Approach to the Environmental Issues in the Military Area and Unexploded Ordnance", 05-07 Mayıs 1999 tarihli "Approaches to the Implementation of Environment Pollution Prevention Technologies at Military Bases" konulu LTO SAS Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Defense Technical Information Center Compilation Part Notice, ADP010595, s.15-5/15-7

⁹³ Jon Barnett, a.g.m., 2007, s.9-10.

güvensizlik durumunu yaratacak eylemlerinin durdurulması hâkim görüş olarak kabul edilmiştir.

Askeri unsurların, barış dönemi faaliyetlerinden güvenlik amacıyla katıldığı çatışma ve savaşlara kadar olmak üzere çevre üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır.⁹⁴ Bu etkiler üç aşamada görülmektedir. Bu aşamalar modern savaşların çevresel etkisi başlığında sayılmaktadır.⁹⁵ İlk aşama askeri unsurların savaşa hazırlık sırasındaki faaliyetlerini kapsamaktadır. İkincisi, savaş sırasında yaşanan çevresel etkilerdir. Üçüncü aşama ise, savaştan sonra çevrede kısa ve uzun vadede ortaya çıkan olumsuzluklardır.

Barış dönemi olarak sayılan ve savaş hazırlığına yönelik eylemleri içeren ilk aşamada askeri faaliyetler çevresel değişime ve kirliliğe neden olabilmektedir.⁹⁶ Orduların her zaman bir sonraki savaşa hazırlıklı olma çabası, kara, hava, deniz, nehir ve her türlü suyolunda enerji ve kaynak kullanımı ile çeşitli atıkların oluşmasına sebep olmaktadır. Örneğin Avusturalya Savunma Bakanlığının barış döneminde askeri eğitim ve hazırlık faaliyetleri için ülke içinde 3.6 milyon hektarlık alanı kullandığı bilinmektedir. Jon Barnett, ABD ve Birleşik Krallık ordularının kendi ülkeleri haricinde başka ülkelerde de eğitim gibi maksatlarla üç bin kadar askeri üssü bulunduğunu ve bunların ağır çevresel etkilere neden olduğunu ifade etmiştir. En önemli faaliyetler içerisinde sayılan nükleer silah geliştirme ve testlerinin uzun süreli çevresel etkilere neden olduğu bilinmektedir. Nükleer testler sebebiyle günümüzde Güney Pasifikte dört ada yaşanılmaz halde bulunmaktadır. ABD, nükleer programı kapsamında temizleme masrafları için 200-300 milyar dolar maliyet gerektiğini beyan etmiştir.⁹⁷

Orduların, eğitim, tatbikatlar, silah üretim ve depolama maksadıyla birçok atık üretmekle birlikte,⁹⁸ büyük miktarlarda yakıt, boya ve solvent kullanmaktadır. ABD ordusu, ülke içinde en üst beş kimya fabrikasından daha fazla toksin üretmektedir. Sovyetler Birliği tarafından kendi döneminde nükleer silah çalışmaları kapsamında

⁹⁴ Andrew K. Jorgenson ve diğerleri, "Militarization and the Environment: A Panel Study of Carbon Dioxide Emissions and the Ecological Footprints of Nations, 1970-2000", **Global Environmental Politics**, 10:1, February 2010, s.7; Richard A. Matthew, **a.g.e.**, 2010, s.333.

⁹⁵ Hakan Altıntaş, **a.g.m.**, s.131; Bilge Kağan Şakacı (2012), "**Modern Savaşların Çevresel Etkisi**", <http://www.turkocagi.org.tr> (01.04.2012); Fatma B. İz, "Savaş ve Çevre", **Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2009, s.114.

⁹⁶ OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.16; Andrew K. Jorgenson ve diğerleri, **a.g.m.**, s.7.

⁹⁷ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.9-10.

⁹⁸ Marvin S. Soroos, **a.g.k.**

ortaya çıkardığı 17.000 konteynır nükleer atığın Barents ve Sibirya Kara Denizine döküldüğü bilinmektedir. Dünyada 1990'lı yılların sonuna kadar ulusal güvenlik kaygısıyla sanayilerde uygulanan çevresel standartlar askeri unsurlar için uygulanmamıştır. ABD'de askeri unsurlar için çevresel standartların uygulanmaya başladığı 1990'lı yıllara kadar yaklaşık olarak 2500 kirlenmiş askeri alanın olduğu ifade edilmiştir.⁹⁹

Askeri unsurların enerji ve kaynak kullanımı da yüksek seviyededir. Dünya genelinde askeri amaçlar için kullanılan bakır, nikel ve platin gibi madenlerin günümüzde sanayileşmekte olan ülkelerin 1990'ların başındaki ihtiyaçlarını bile aştığı saptanmıştır. Jon Barnett, askeri unsurların aynı zamanda büyük miktarlarda sera gazı yaydığını söylemiştir. Ülkelerdeki sera gazlarının yayılımının GSYİH içindeki paylarına göre kıyaslandığında, 1995 yılı ülke emisyonları içerisinde %11,7 Rusya Federasyonu, %3 Birleşik Krallık, %3,8 ABD'deki salınımın askeri sektörlerden geldiğini belirlenmiştir. Söz konusu duruma bakıldığında dünya çapında tüm askeri faaliyetlere ait sera gazı emisyonlarının Birleşik Krallığın yaydığı toplam salınımdan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁰

Çevre üzerinde savaş ya da silahlı çatışma durumlarında barış durumundan daha fazla olumsuz etki oluşmakla birlikte, çevresel hasara neden olan uzun süre kalıcı etkiler yaşanabilmektedir. Savaşlar, doğanın dengesini insanı da kapsayacak şekilde bozarak ekolojiye doğrudan olumsuz etki yapmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunun ve sonrasında Rus birliklerinin Litvanya'da Liepaja limanı başta olmak üzere ülkenin birçok yerinde meydana getirdiği çevre kirliliği hala hükümet tarafından çözümlenmesi gereken önemli bir sorun olarak durmaktadır.¹⁰¹ ABD, Vietnam Savaşında çok sayıda ormanı, düşman askerinin saklanması için havadan atılan yakıcı bombalarla yok etmiştir.¹⁰² I.Körfez Savaşında Kuveyt ve Irak'ta petrol kuyularının yakılması buna ilişkin birkaç örnektir.¹⁰³ Bu nedenle Körfezdeki ekolojik denge bozulmuş, deniz ürünleri yok

⁹⁹ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.9.

¹⁰⁰ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.9.

¹⁰¹ Andris Gulbis, **a.g.k.**, s.15-1.

¹⁰² Erdem B. Başçelik, "Savaş ve Ekoloji", Doğan Kökdemir, Zuhul Yeniçeri, Bahar Muratoğlu (der.), **Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Pivolka-Özel**, Savaş Özel Sayısı, Nisan 2003, s.19.

¹⁰³ Alice Louise Bunker, "Protection of the Environment During Armed Conflict: One Gulf, Two Wars", **RECIEL**, Volume 13, Issue 2, July 2004, s.201.

oluşun eşiğine gelmiş, savaşının en önemli mağdurlarından biri çevre olmuştur.¹⁰⁴ Savaşlarda çevresel bozulma genellikle istenmeyen bir sonuç olarak kabul edilse de bizatihi nükleer santral, baraj vb. yapıların çevresel etkisine bakılmadan askeri stratejinin taktik bir avantajın elde etmek için askeri hedef olarak seçildiği görülmüştür.¹⁰⁵ Örneğin ABD-Hindistan Savaşında isyancı güçlerle savaşmak için büyük ölçekli orman temizleme işlemleri yapılması çok eleştirilmiştir.¹⁰⁶ Günümüzde hala Ukrayna'da 2.5 milyon ton mühimmat, silah ile birlikte nükleer atıkları da içeren askeri atıklar ülkenin genelinde sayısız alanda depolanmaya devam etmektedir.¹⁰⁷

Kosova savaşında, tüm bölgede doğal kaynaklara ve çevreye, uzun dönemde etkisini gösterecek zararlar meydana gelmiştir. Yeraltı su kaynakları ve nehir ekosistemlerindeki kirlenme, biyolojik çeşitliliğin ve yaşam alanlarının tahribine neden olmuştur. Savaşta zarar gören petrokimya, azot fabrikası ve rafineri tesisleri tahrip olmuş, petrol ve azotlu bileşikler Tuna Nehri'ne karışmıştır. Dünyanın en kirli denizi olan ve kirliliğin yüzde yetmişini Tuna'dan alan Karadeniz, savaşla birlikte daha da kirlenmiştir. Tuna Deltasında yapılan ölçümlerde bakır, kurşun, kadmiyum, krom gibi kimyasallar ekolojik sistemlerde pek çok canlı türünü etkileyip yok edebilecek ağır metaller izin verilen üst sınırların çok üstünde ölçülmüştür. Kimya tesislerinin bombalanması sonucunda çıkan yangınlardan oluşan kimyasal dumanlar, 15 km çapındaki çevreye yayılmış, savaşın içinde olmamasına rağmen, Romanya ve Bulgaristan'a gökyüzünden asit yağmurları yağmıştır.¹⁰⁸ Rus Ordusunun 2008 yılında Gürcistan'a yaptığı operasyonda ekolojik felaket yaşanmıştır. Rusların hava bombardımanı sebebiyle Borjomi Gorge ormanı başta olmak üzere 1000 hektarın üzerinde ormanlık alan yanmış, bölgedeki biyoçeşitlilik sona ermiştir. Poti limanında Karadenize 50 ton petrol sızıntısı yaşanmıştır. Gori-Khashuri bölgesinde ham petrol yüklü tren havaya uçurulmuş, 60 ton petrol yanmış, 4000 m² alan kirlenmiştir.¹⁰⁹¹¹⁰

¹⁰⁴ Suphi Karaman, "Çevre Sorunları ve Savaşlar", **Günümüzün Çevre Sorunları**, BM Türk Derneği Yayınları, Nu 18, Ankara, 1994, s.75.

¹⁰⁵ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2007, s.9-10.

¹⁰⁶ Marvin S. Soroos, **a.g.k.**

¹⁰⁷ Latchezar Toshev, **Military Waste and the Environment**, Avrupa Birliği Parlamenter Meclisi Çevre, Tarım, Yerel ve Bölgesel İşler Komitesi Raporu, Doc Nu 12354, 2010, s.8.

¹⁰⁸ Şafak Kaypak, "Çevre Barışına Etiksel Bir Yaklaşım", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Bahar 2012, Cilt 8, Yıl 8, Sayı 1, s.8-16.

¹⁰⁹ Bölgesel Çevre Örgütleri tarafından Rusya Federasyonunun uluslararası yükümlülükleri ihlal ettiği iddia edilmiştir. Rusya'nın 1954'de taraf olduğu 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinin 18'inci

Çevresel baskının ulusal güvenlik için tehdit olarak ortaya çıkması, askeri unsurların bu alanda faydalanılabileceği görüşünü de desteklemiştir. Bunun temelinde, askeri unsurların ulusun çıkarlarını koruma görevi olmasından hareketle çevresel tehditlere karşı silahlı kuvvetlerin planlama kabiliyeti, insan gücü, ekipman, ulaşım kabiliyeti imkanından faydalanılması anlayışı bulunmaktadır.¹¹¹ Örneğin Birleşik Krallık, iklim değişikliğini devletler üzerinde uluslararası barış ve istikrarı bozucu bir tehdit çarpanı olarak değerlendirmiş, buna yönelik olarak askeri unsurların etkin ekipman kapasitesi ve yetkin personele sahip olmasını amaçlamıştır. Özellikle iklim değişikliğinin etkileri olan deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erozyonu, yağmur ve akarsu taşkınları, ısı değişimi ve hava olaylarındaki değişimin sıklığındaki artışlara karşı önlem alınmasına ihtiyaç duyulması istenmiştir. İklim değişikliğinin birçok kırılgan bölgede su baskını, kuraklık, gıda kıtlığı, içme suyunun azalması ve değişen doğal felaketlere neden olacağı belirtilmektedir.¹¹² Bu kapsamda askeri unsurların salgın ve doğal felaket ile su kıtlıkları gibi konulara insani yardım hazırlıkları, değişen çevresel şartlara yönelik sağlık ve lojistik harekât yeteneklerine kavuşturulması uygun görülmüştür.¹¹³ Ancak, çevrenin ve doğal kaynakların korunmasında askeri unsurların görev ve etkinliğinin artırılması, çevresel tehditlerin yeni rakip unsur olarak kabul edilmesi, bu kapsamda teknolojik ve personel üstünlüğü için fazladan bütçe artırım talepleriyle de karşılaşılmasına neden olmuştur. ABD’de de ordunun çevrecilik/yeşillendirilme çalışmaları sürecinde, çevresel tehditin yeni bir küresel düşman olarak tanımlanmasından kaygı duyularak yeşilin askerileştirilmesi ikilemine düşülmemesine çalışılmaktadır.¹¹⁴

paragrafını ve 1977 tarihli EK I Protokolün 35 ve 55’inci maddelerini ihlal ettiği, ayrıca taraf olduğu Belirli Konvansiyonel Silahlar Konvansiyonu, Kısırtıcı Silahların Kullanımına İlişkin Yasaklar ve Kısıtlamalar hakkında Protokole de karşı geldiği, taraf olmamasına rağmen 1998 Roma Statüsü ile kurulan ve 2002 yılında yürürlüğe giren Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü madde 8(2)(b)(iv)’e göre savaş suçu işlediği iddia edilmektedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Karadeniz’in Kirliliğine Karşı Korunma Sözleşmesi, Ramsar Sözleşmesi ve diğer anlaşmalar kapsamında Rusyanın kınanması talep edilmektedir. Caucasus Environmental NGO Network, **Environmental Consequences of Russian Invasion in Georgia**, Preliminary Assessment, Tbilisi, 2008, s. 5-6

¹¹⁰ Caucasus Environmental NGO Network, **a.g.e.**, s.14-15.

¹¹¹ Jonathan Barnett, **a.g.m.**, 1998, s.10; Kenneth H. Keller, **a.g.m.**, s.11; John F. Sigler, “US Military and Environmental Security in the Gulf Region”, **ECSP**, Report-11, 2005, s.52.

¹¹² **MOD Defence in a Changing Climate**, s.3-4.

¹¹³ **MOD Climate Change Strategy 2010**, s.11-13; **MOD Climate Change Delivery Plan**, s.9.

¹¹⁴ Rachel Woodward, “Khaki Conservation: an Examination of Military Environmentalist Discourses in the British Army”, **Journal of Rural Studies**, 17, 2001, s.218.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve giderek yükselen çevre bilinci, uzun süre askeri ve jeopolitiğe göre geri planda sayılan çevre gibi bazı sorunları daha görünür biçimde gündeme taşımıştır. Bu dönemde ordunun teknolojik kaynaklarının ekolojik sorunların çözümüne yöneltmesi önerilirken bile biyosferin kurtarıcısı olmak rolüne aday olan askeri güvenlik unsurları, en büyük kirleticiler içerisinde sayılmaktadır. Vietnam, Afganistan, Irak savaşlarının gösterdiği gibi, çağdaş savaş teknikleri büyük ölçekte çevre tahribatını da beraberinde getirmiş, bazı durumlarda çevre koşullarının değiştirilmesi bilinçli bir tercihle savaş içerisinde kullanılmıştır. Savaşa hazırlık yani barış zamanında bile askeri faaliyetler kaynakların tüketilmesine ve çevresel bozulmalara vesile olmuştur. Konvansiyonel ve NBC silahlarının üretilmeleri, denenmeleri ve elde tutulmaları inanılmaz miktarda zehirli ve radyoaktif madde yaratarak doğayı kirletmiştir.¹¹⁵

Askeri unsurların çevreyle olan sorunlu ilişkileri birkaç nedenden ötürü dünyanın gündeminde yükselmeye devam etmektedir. Bunlar;

- nükleer silahların üretildiği tesislerde çevre koşullarına on yıllar boyunca hiç özen gösterilmemesinin yarattığı sonuçların kamuoyundan gizlenememesi,¹¹⁶

- güçlü ülkelerin bazı askeri üslerini yabancı ülkelere çektiğinde ortaya önemli çevresel sorunlar çıkması,

- Soğuk Savaş döneminde askeri unsurların ulusal güvenlik adı altında çevreyle ilgili yaptırımlardan muaf tutulması ve görmezden gelinmesi,¹¹⁷

- artan kamuoyu bilici, hükümetlerin askeri kesimleri sağlık ve çevre koşulları açısından incelemeye zorlaması,

- askeri unsurların teknolojik silahlara yönelik artan ihtiyacının büyümesi, tarım, doğal yaşamın korunması, dinlenme ve konut gibi diğer ihtiyaçlarla çatışmasıdır.

Askeri unsurların ve faaliyetlerinin çevreye etkisi en çok konuşlu buldukları kırsalları terk ettikleri zaman bırakılan kirliliklerden anlaşılmalıdır. Örneğin ABD, 2007'ye kadar Güney Kore'de konuşu bulunduğu 66 askeri alandan 31'ini terk etmiş, terk edilenlerinde 22'sinde toprak ve yeraltı suyunda benzen, arsenik, trikloroetilen

¹¹⁵ Michael Renner, **a.g.m.**, s.158.

¹¹⁶ Çünkü artık kamuoyunun duyarlılığı karşısında konuyu örtmeye yönelik sebep oluşturulabilecek Soğuk Savaş vb. ortadan kalkmıştır.

¹¹⁷ Ancak Soğuk Savaş sonrası büyük askeri manevralar ve uçuşlar sorgulanmaya başlanmıştır.

(TCE), tetrakloretilen (PCE) ve kurşun, çinko, nikel, bakır ve kadmiyum gibi ağır metaller gibi çeşitli kirleticiler olduğu tespit edilmiştir. Üstelik ABD askeri alanları terk ederken Güney Kore ile yapılan Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (Status of Forces Agreement-SOFA) gereği kışlaları temizlemekten sorumlu olmadığını bildirmiştir. 23 askeri kışla için toplam temizleme maliyetinin en az 650 milyon dolar olabileceği değerlendirilmiştir.¹¹⁸ Bu nedenle müttefik ülkelerin kışlalarının ulusal çevre mevzuatına uyumlu olması gerektiği SOFA anlaşmalarında özellikle belirtilmesinin önemi açıkça ortaya konmuştur.

Son dönemde askeri unsurların sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik birçok çalışma da gerçekleştirilmiştir. Örneğin Avusturalya Savunma Bakanlığı, 2001 yılları ile 2004 yılına kadar sera gazı emisyonunu %13 azaltmayı öngörmüş, ABD 1990 ve 1996 yılları arası %20 oranında emisyonlarını azaltma hedefinde bulunmuştur.¹¹⁹ AB, 2007 yılında İDÇS ve Kyoto Protokü kapsamında 2020 yılı hedeflerini açıklarken 2020 yılına kadar sera gazı salımlarını 1990 seviyesine oranla %20 azaltmayı taahhüt etmiştir. Ayrıca toplam enerji tüketiminin %20'sini yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlamayı ve buna ek olarak birincil enerji kullanımında, enerji verimliliği sayesinde %20 oranında azalma sağlamayı hedeflemiştir.¹²⁰ Bu kapsamda örneğin Birleşik Krallık Silahlı Kuvvetleri ülkenin sera gazı emisyonlarının 2050 yılında %80 azaltılmasına ilişkin karbon sınırlaması çalışmalarına uymaktadır.¹²¹

Askeri unsurların, gelişen güvenlik yaklaşımlarıyla beraber durumu, rolü, kapsamı tartışılmış, özellikle çevresel güvenlik lehinde yapısal ve işlevsel değişikliğe uğradıkları görülmüştür. Söz konusu gelişmelere; uluslararası organizasyonlar içerisinde BM, NATO ve AB'de olduğu gibi, ulus devletler nezdinde ise ABD, Birleşik Krallık, Rusya gibi ülkelerde karşılaşılmıştır. Genel olarak ülkelerin söz konusu alanda çevresel güvenlik çalışmaları; barışın idamesi, çevrenin korunması,

¹¹⁸ Young Geun Chae, "Environmental Contamination at U.S. Military Bases in South Korea and the Responsibility to Clean up", **Environmental Law Reporter**, News&Analysis, Volume 40, January 2010, s.10078-10084.

¹¹⁹ Jon Barnett, **a.g.m.**, 2003, s.13.

¹²⁰ The Directorate-General for Climate Action (2012), <http://ec.europa.eu>; Pınar Bal, "Türkiye'nin Küresel İklim Değişikliği Rejimi İçerisindeki Konumu", **Beykent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Nu 1, Bahar 2010, s.34.

¹²¹ **MOD 2011-2030 Defence Sustainable Development Strategy**, s.3.

sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği çalışmalarını kapsamaktadır. Söz konusu ülkelerin kuruluşları ve faaliyetleri şu şekilde açıklanabilir.

3.1. BM Genel Kurulu

1970'li yıllarda doğal çevre ve kaynakların risk alanı kabul edilmesiyle birlikte çevre konusu güvenlik ve istikrarı sağlama faaliyeti olarak BM'nin gündemine gelmiştir. BM Şartı, özellikle çevre ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarından doğrudan bahsetmese de konuyla ilişki olduğu değerlendirilebilecek şekilde metnin önsöz kısmında BM'nin görevleri içerisinde daha geniş özgürlükler için toplumsal gelişme ve yaşam standartlarının desteklenmesi gerektiğini vurgulanmıştır.¹²²

Birleşmiş Milletler, çevre sorunlarını ilk olarak 30 Haziran 1968 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 45. oturumunda 1346/45 numaralı karar ile ele almıştır. Söz konusu tarihte Genel Kurul tarafından insan ve çevre sorunları kapsamında BM Konferansı düzenlenmesi önerilmiştir.¹²³

Genel Kurul'un 3 Aralık 1968 tarihinde 23. oturumunda BM İnsan Çevresi Konferansı yapılması hususu 2398/23 numaralı karar ile kabul edilmiştir. Bu kararın alınmasında, insanların yaşam kalitesine yönelik fiziksel, zihinsel ve sosyal refahını geliştirme gayretinin çevre bağlamında değerlendirilmesi etkili olmuştur.¹²⁴ Bu kapsamda 5 ve 16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı gerçekleştirilmiş, çevre sorunları üzerinde çalışan bir kurum olarak UNEP kurulmuştur.

19 Aralık 1983 yılında Genel Kurul, "2000 Yılı ve Sonrasında Çevre ve Küresel Sorunlar" konulu rapor için özel bir komisyon kurulmasını 38/161 numaralı karar ile almıştır.¹²⁵ 1987 yılında WCED, Genel Kurula Ortak Geleceğimiz adlı raporu sunmuş, raporda "kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gelecek nesilleri

¹²² UN (2013), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹²³ BM Genel Kurulu 1346/45 Numaralı Karar (1968), <http://daccess-dds-ny.un.org> (31.03.2013)

¹²⁴ BM Genel Kurulu 2398/23 Numaralı Karar (1968), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹²⁵ BM Genel Kurulu 38/161 Numaralı Karar (1983), <http://daccess-dds-ny.un.org> (31.03.2013)

tehlikeye atmadan mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılayan" bir gelişme türü olarak sürdürülebilir kalkınma konusu işlenmiştir.¹²⁶

20 Kasım 1988 tarihinde Genel Kurul, çevresel bozulma ve etkilerinin durdurulması maksadıyla önlem ve stratejilerin geliştirilmesi kapsamında 44/228 numaralı karar ile “Çevre ve Kalkınma Konferansı”nın toplanmasını uygun bulmuştur. Konferans konusunu, çevre kalitesinin niteliğinin artırılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması oluşturmuştur.¹²⁷

Rio de Janeiro'da 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında gerçekleştirilen UNCED, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonunun kurulmasına öncülük etmiştir. Konferans sonucunda üç büyük anlaşma kabul edilmiştir. Bunlara bakıldığında; Gündem 21, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek maksadıyla küresel eylem planı olarak hazırlanmıştır.¹²⁸ Çevre ve kalkınmaya yönelik Rio Deklarasyonu, devletlerin hak ve sorumluluklarını belirten ilkeler bütünü olarak tanımlanmıştır. Orman İlkeleri Bildirgesi'yle de, dünya çapında ormanların sürdürülebilir yönetiminin desteklenmesi için prensipler kabul edilmiştir.¹²⁹ Buna ek olarak, iki yasal bağlayıcı anlaşma da imzaya açılmıştır. Bunlar, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesidir. Söz konusu dünya zirvesinde gelişmekte olan küçük ada devletleri gibi birçok önemli inisiyatif, Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi gibi konularda anlaşma müzakereleri için çağrıda bulunmuştur.¹³⁰

1997 yılında Genel Kurul, “Yeryüzü Zirvesi+5” olarak bilinen çevre üzerine özel bir oturum düzenlemiş, 47/190¹³¹ ve 51/181¹³² numaralı kararları ile Gündem 21'in uygulanmasını gözden geçirmek ve değerlendirmek için toplanmıştır. S-19/2 oturum nihai belgesinde, Rio Bildirgesi ve Gündem 21'de belirtilen sürdürülebilir kalkınmaya karşı güçlüklerin giderilmesi kapsamında, devletler Gündem 21 uygulamalarının hızlandırılması konusunda birlikte çalışmaya devam edilmiştir.¹³³

¹²⁶ UN (2013), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹²⁷ BM Genel Kurulu 44/228 Numaralı Karar (1988), <http://daccess-dds-ny.un.org> (31.03.2013)

¹²⁸ Gündem 21 (1992), <http://sustainabledevelopment.un.org> (29.03.2013)

¹²⁹ Statement of Forest Principles (1992), <http://www.un.org> (29.03.2013)

¹³⁰ UN (2013), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹³¹ BM Genel Kurulu 47/190 Numaralı Kararı (1997), <http://daccess-dds-ny.un.org> (20.03.2013)

¹³² BM Genel Kurulu 51/181 Numaralı Kararı (1997), <http://daccess-dds-ny.un.org> (20.03.2013)

¹³³ BM Genel Kurulu S-19/2 Numaralı Kararı (1997), <http://daccess-dds-ny.un.org> (31.03.2013); UN (2013), <http://www.un.org> (31.03.2013)

05 Şubat 2001 tarihli 55/199 sayılı kararı ile Genel Kurul, 1992 yılından bu yana Gündem 21 uygulanmasında elde edilen kazanımları değerlendirmek amacıyla Rio+10 olarak bilinen WSSD yapılmasını kabul etmiştir.¹³⁴

Dünya zirvesi, 26 Ağustos-4 Eylül 2002 tarihleri arasında Johannesburg'da düzenlenmiştir. Üye ülkelerin ortak bir sorumluluk içerisinde ekonomik kalkınma, sosyal gelişme ve çevre konusunda yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde birbirini desteklemesi kapsamında bir Siyasi Deklarasyonu içeren A/Conf.199/20 + Corr.1 numaralı zirve raporu hazırlanmıştır.¹³⁵ Ayrıca somut eylem ve önlemlerin alınması ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi için Uygulama Planı¹³⁶ öngörülmüştür.¹³⁷

Genel Kurul çevre konusunun dünya gündeminde canlı tutulması için çaba sarfetmeye devam etmektedir. 2012 yılında gerçekleştirdiği BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı sonuç bildirisinde de, insan hakları, demokrasi, yoksullukla mücadele ve ekolojik güvenliğin önemini vurgulamış, uluslararası sivil toplum örgütlerine olan ihtiyaç bir defa daha ifade edilmiştir.¹³⁸

3.2. BM Güvenlik Konseyi

Uluslararası bir anlaşma niteliği taşıyan Birleşmiş Milletler Şartı, üye devletlerin sorunlarını uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokmayacak şekilde barışçıl bir yolla çözmekle yükümlü kılınmıştır. Anlaşma, devletlerin diğer devletlere karşı tehdit oluşturmaktan ve güç kullanmaktan kaçınmasını istemekte ve sorunları BMGK'ne getirme haklarını kabul etmektedir. Bu kapsamda BMGK'nin, BM örgütü içerisinde barış ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu en yetkili organ

¹³⁴ BM Genel Kurulu 55/199 Numaralı Kararı (2001), <http://daccess-dds-ny.un.org> (20.03.2013)

¹³⁵ Report of the World Summit on Sustainable Development (2002), <http://daccess-dds-ny.un.org> (21.03.2013)

¹³⁶ World Summit on Sustainable Development Plan of Implementation (2002), <http://www.johannesburgsummit.org> (21.03.2013)

¹³⁷ UN (2013), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹³⁸ United Nations Conference on Sustainable Development, **a.g.k.**

olduğu kabul edilmektedir. BM Şartı uyarınca, üye devletler BMGK'nin kararlarını kabul etmek ve uygulamakla yükümlüdür.¹³⁹

BMGK'in görevi, BM Şartı'nın VI ve VII. Bölümleri'nde belirlenmekle birlikte, 24.maddesinde BMGK'nin uluslararası toplum adına insani ve savaş hukukunun temel alınarak barış ve güvenliğin korunmasını sağlayacağı ifade edilmektedir.¹⁴⁰ BM Şartının VI. maddesi anlaşmazlıkları ve çatışmaları nüzakere ve arabulucu yöntemlerle çözmeye odaklanmasını öngörmekle birlikte, VII. Bölüm BMGK'ya kararlarını yürürlüğe sokmak için gerekli önlemleri güç kullanma suretiyle alma yetkisi de vermektedir. BMGK, emirlerinin yerine getirildiğinden emin olmak için ambargo ve yaptırım uygulayabilmekle birlikte, barış gücü görevlendirilebilmektedir. VII. Bölüm uyarınca barışa karşı bir tehdit bulunduğu kanaati getirildiğinde, üye devletlerin veya bölgesel örgütlerin ortak askeri güç kullanmasına izin verilebilmektedir.¹⁴¹

BMGK bünyesinde, güvenlik alanıyla ilgili olarak özellikle Soğuk Savaş sonrasında çevre konusu da ele alınmaya başlanmıştır.¹⁴² Bu süreçte, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile çevresel bozulma arasındaki ilişki çevresel güvenlik kavramı bağlamında değerlendirilmiştir. 1980'lerin sonlarında ekolojik güvenlik kavramı daha fazla rağbet görmüş olsa da, uluslararası politik alanda çevresel bozulma ve kaynak kıtlıklarının çatışmaya yol açması ve çevrenin sosyal ve kültürel sorunları da içinde barındırması ekolojik güvenliği de aşan güvenlik konusu olarak çevresel güvenlik kavramına ilgiyi artırmıştır.¹⁴³ Özellikle bu dönemde, I.Körfez Savaşında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e ait petrol kuyularını ateşe vermesi o dönemde yaşanan çevre felaketlerinin BMGK'da görüşülmesini sağlamış, yasa

¹³⁹ Bunun yanında diğer BM organlarının verdiği tavsiyelerin, BMGK'nın kararları gibi bağlayıcı bir niteliği olmamasına rağmen uluslararası toplumun görüşünü dile getirerek durumu etkileme özelliği bulunduğu söylenebilir. BM Ankara Enformasyon Merkezi (2013), <http://www.unicankara.org.tr> (11.02.2013)

¹⁴⁰ 24 Ekim 1945'de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Antlaşması

¹⁴¹ Yine VII. Bölüm uyarınca BMGK, soykırım da dâhil olmak üzere uluslararası insan haklarını ciddi şekilde ihlal etmekle suçlanan insanları yargılamak üzere uluslararası mahkemeler kurabilmektedir. BM Ankara Enformasyon Merkezi (2013), <http://www.unicankara.org.tr> (11.02.2013)

¹⁴² Lorraine Elliott, **Expanding the Mandate of the UN Security Council to Account for Environmental Issues**, Working Papers, That Represents One of the First Outputs from a Two-Year United Nations University Institute of Advanced Studies Project on International Environmental Governance Reform, 2002.

¹⁴³ Alexandra Knight, "Global Environmental Threats: Can the Security Counsel Protect Our Earth", **New York University Law Review**, 80:1549 , 2005, s..1551

dışı işgalde bulunan Saddam Hüseyin yaşanan çevre felaketi için de sorumlu tutulmuştur.¹⁴⁴

BMGK, 2001 yılında da çevre bağlamında hareket ederek, Kongo'da meydana gelen çatışma ve savaşı finanse etmek adına doğal kaynakların sömürülmesini kınamış,¹⁴⁵ çevresel yıkım ve çatışma ilişkisini ortaya koyarak güvenlik yaklaşımını geleneksel tanımın ötesine taşımıştır.

Çevresel güvenlik kavramının BMGK gündeminde tartışılması ise, Kofi Annan'ın 2004 yılında gerçekleştirdiği Tehditler, Zorluklar ve Değişim Üzerine Yüksek Düzeyde Panel'inde, yeni tehdit alanları içerisinde çevresel tehditlerin insan yaşamını etkileyen güvenliğin konusu olduğunu beyan etmesiyle önem kazanmış ve bu sayede konu BMGK'ya tavsiye olarak sunulmuştur.¹⁴⁶ Çevresel tehditler için uluslararası nehir suları, azalan balık stokları, artan hava kirliliği gibi sınır tanımayan sorunlara değinilmiş, uluslararası yasal rejim ve işbirliğine duyulan ihtiyaç belirtilmiştir. BMGK, çevresel tehditlere karşı uluslararası çevre hukukunu dikkate alarak öncelikli olarak diplomasi veya Uluslararası Adalet Divanı yolunun kullanılmasını önermiştir. Ancak bu önerinin işlerliği de tartışılmıştır. Zira uluslararası anlaşma sürecinin çok uzun sürmesi konuya ilişkin en büyük engellerden en önemlisidir. Örneğin Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girmesi imza sürecinin başlamasından sekiz yıl sonra olmuştur. Devletler, genellikle çıkarları uğruna birlikteliğe katılmakta isteksiz davranmaktadır.

BMGK, HIV/AIDS salgınını da, uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdit olduğunu kabul etmiştir.¹⁴⁷ Coğrafi alan bakımından Afrika kıtası öncelikli olmakla birlikte konunun çözümünün küresel düzeyde olduğunu ifade etmiştir. HIV/AIDS gibi tehditlerin uluslararası barış ve güvenliğe doğrudan bir risk teşkil etmese de, tehdit çarpanı olarak hareket edebileceği değerlendirilmiştir. 2004 yılında kitle imha silahlarının, uluslararası güvenliğe tehdit oluşturduğu vurgulanarak,¹⁴⁸ oluşan güvenlik tehdidinin geniş ve açık uçlu karaktere sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu durum, benzer konularda Güvenlik Konseyi'nin VII. Bölüm yetkisini genişletebileceğini gündeme getirmiştir. Yaşanan süreçler, geleneksel güvenlik

¹⁴⁴ BM Güvenlik Konseyi 687 Numaralı Kararı (1991), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹⁴⁵ UN Press Release SC/7204 (2001), <http://www.un.org> (31.03.2013)

¹⁴⁶ Report of the High-level Panel on Threats..., **a.g.k.**, s.3.

¹⁴⁷ BM Güvenlik Konseyi 1308 Numaralı Kararı (2000), <http://www.un.org> (22.03.2013)

¹⁴⁸ BM Güvenlik Konseyi 1540 Numaralı Kararı (2004), <http://www.un.org> (22.03.2013)

yaklaşımında yumuşak tehdit alanları olarak gösterilen konuların uluslararası güvenlik açısından tehdit alanı içerisine girdiğini göstermiştir. Özellikle iklim değişikliği konusunun gündeme gelmesi bu bakımdan uygun bir zamanlama olmuştur. BMGK'nin iklim değişikliği konusunda karar verirken; uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdit olup olmadığını belirlemek amacıyla, BMKG ilk elden sorunu "uluslararası" olduğunu değerlendirmesi, neyin tehdit olarak belirlenmesiyle ilgili olarak ise BM Şartı'nın 24. maddesinde "bu görevleri yerine getirirken Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkelerine uygun hareket eder" ilkesi kapsamında 39. madde gereği takdir yetkisini kullanması hususu desteklenmiştir. İklim değişikliğine bakıldığında küresel bir tehdit olarak etkisini gösterdiği, toplumları ve devletleri yakın gelecekte var oluşsal bir tehdit ile karşı karşıya bırakabileceği, Sudan örneğinde olduğu gibi çatışmalarda çarpan etkisi bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak diğer taraftan BMGK, iklim değişikliği konusunun kalkınmakta olan ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınma meselesiyle ilişkili olması itibarıyla, konunun geniş temsile olanak sağlayan Genel Kurulda ele alınmasının gerekliliğinin de altını çizmektedir.¹⁴⁹

Bu süreç, iklim değişikliği konusunun arızı bir durumunu ortaya çıkarmaktadır, o da konunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasından algılama sorunudur. BMİDÇS ve devamında Kyoto Protokolü'nde her iki grup ülke için bu konuda farklı sorumluluklar belirlense de, konunun BMGK'ye gelmesi gelişmekte olan ülkelere muhalif görüşler gelmesine neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülke olmakla birlikte iklim değişikliğinden doğrudan etkilenebilecek karayip ve pasifik küçük ada devletleri de konunun önemini kavramış diğer muhataplarıdır.

Bu çerçevede iklim değişikliği konusu ilk defa BM gündemine İngiltere Başkanlığı döneminde 2007 yılında gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler tarafından konunun güvenlik konseyinde temsili olarak görüşülmesine hem muhalif tavır sergilenmiş, hem de konunun daimi üyelerinin bir tür yeni emperyalim fikri olduğu kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde Afrika ülkelerini temsil eden Sudan temsilcisi, iklim değişikliği konusunun BMGK yerine Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'in (United Nations Economic and Social Council-ECOSOC)

¹⁴⁹ Ayşe Kibaroglu, "Küresel İklim Değişikliklerinin Uluslararası Güvenliğe Etkileri," **Dördüncü Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler, Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, Genelkurmay ATASE SAREM, 31 Mayıs-2 Haziran 2007, İstanbul, ss. 211-223; S.224

görev alanına girdiğini savunmuştur.¹⁵⁰ Rusya ve Çin gibi ülkelerin konuya yönelik yine karşı bir savunması da konunun güvenlik sorunu olmasında ziyade sürdürülebilir kalkınma konusu olduğu iddiasıdır. Bu yüzden konunun UNEP, BMİDÇS ve Kyoto Protokolü ile ECOSOC'te görüşülmesi desteklenmiştir. ABD ise, İngiltere'nin desteğini alarak, iklim değişikliğinin uluslararası güvenlik boyutunun bulunduğunu, iklimin çarpıcı biçimde değişmesinin yol açtığı sel, kuraklık, gıda stoklarının tükenmesi ve benzeri sorunların küresel güvenlik ve barışı tehdit ettiğini savunmaktadır. Pasifik'teki küçük ada ülkelerinden olan ve iklim değişikliği sonucunda yükselen suların tehdit ettiği Nauru'nun Devlet Başkanı Marcus Stephen, Konsey'in kararı görüşmeyi kabul etmemesinin hayal kırıklığı yarattığını açıklamıştır. BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, iklim değişikliğinin etkilerinin çok büyük olduğunu ve küresel barış ve güvenliği tehlikeye soktuğunu belirtti. ABD Daimi Temsilcisi Susan E. Rice, Konsey'in bu konuda bir açıklama yapmaktan kaçınmasının, "hazin ve dar görüşlü bir tutum olduğunu" belirterek, Konsey'in "görevinden kaçtığını" öne sürmüştür. Rusya Daimi Temsilcisi Aleksandır Pankin yoluyla konunun Konsey'de ele alınmasının, giderek politikleşen bir konu haline gelmesine yol açabileceğini belirtmiş, sorunla mücadelenin desteklebileceğini ancak, değerlendirilmesi gereken uygun başka BM mekanizmalarının olması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵¹

Sonuç olarak söz konusu eleştirilere rağmen, iklim değişikliği ve etkilerinin BM Şartı'nın 39. maddesinde öngörülen gereksinimleri karşıladığı ve Güvenlik Konseyi'nin hala iklim değişikliğinin yol açtığı şiddetli küresel çevresel bozulma karşısında en uygun platform olduğu kabul edilmelidir. Bu kapsamda, iklim değişikliği, uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdit olarak kabul edilmeli ve buna göre Güvenlik Konseyi'nin gündeminde yer almalıdır. 7. Bölüm BMGK'ye çevre, devlet ve bireyleri silahlı çatışma sırasındaki çevresel zararlardan korumak için uluslararası insani hukuk ve çatışma hukuku kapsamında harekete geçmesine imkân vermektedir.

Örneğin uluslararası hukuk açısından savaş zamanı çevrenin korunması için temel anlaşma sayılan 1977 tarihli ENMOD sözleşmesinden faydalanılabilir. Sözleşmeye taraf olan bir devletin, başka bir devlete zarar veya yaralanmasına sebep

¹⁵⁰ BM Güvenlik Konseyi 5663 Numaralı Toplantı (2007), <http://www.un.int> (23.03.2013)

¹⁵¹ Bölgesel Çevre Merkezi (2011), <http://www.rec.org.tr> (20.07.2011)

olan yaygın, uzun süreli ya da şiddetli etkilere sahip çevresel modifikasyon uygulamaları yasaklanmıştır.

1949 Cenevre Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokolü de çevresel yıkıma sınırlama getiren muğlak ve müsamahalı benzer ifadeleri içermektedir. Protokolün 35. maddesinde amaçlanan veya doğal çevreye, yaygın ve uzun vadeli ve ciddi hasara neden olan savaş yöntemi yasaklanmıştır. 55. madde sağlık ve hayatta kalma 85. madde savaş suçları açısından önemli kabul edilebilir.

Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Roma Statüsü 8 (2) (b) (iv) maddesinde doğal çevreye karşı avantaj sağlayan yaygın ve uzun vadeli ve ciddi hasarlar savaş suçu sayılmıştır.

Bu açıdan BMGK, BM Anlaşmasının Bölüm VII ve madde 41 kapsamında insan güvenliği etkileyen çevre tehditlerine karşı önlem almaya yönelebilir.¹⁵² Örneğin Irak'ın Kuveyt petrol yataklarını ateşe vermesi BMGK için görev alanını içine girmiştir. 42. maddede askeri güç kullanmayı kapsamına alsa da kapsamında çevresel tedbirlere karşı askeri güç kullanılması uygun görülmemektedir. Zira Rio deklarasyonunda da belirtildiği gibi savaş bizatihi çevreye zarar veren konumdadır. Bu yüzden çözüm şekli 41. madde kapsamında diplomasi, mali kaynakların kesilmesi, ilişkilerin durdurulması gibi hareket tarzlarının uygulanması meşru görülen secenektir.¹⁵³

Günümüzde BMGK uluslararası güvenlik açısından çevre konsuna iklim değişikliği ve dolaylı etkileri üzerinden yaklaşmaktadır. Bunda özellikle küçük ada devletlerinin 2009 yılında iklim ve güvenlik konusunu BM Genel Kuruluna taşımış olması da etkili olmuştur.¹⁵⁴

¹⁵² BM Antlaşmasının 41'nci maddesinde, "Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Bileşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir." hükmü yer almaktadır. **BM Antlaşması**, San Francisco, 26 Mart 1945.

¹⁵³ Sonia Gupta, **a.g.k.** ;Alexandra Knight, **a.g.m.**, s.1562-1566.

¹⁵⁴ The Blog of Environmental Change and Security Program (2011), <http://www.newsecuritybeat.org> (23.03.2012)

3.3. BM Çevre Programı

1972 yılında Stokholm’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nda, Birleşmiş Milletler bünyesinde çevre sorunlarını küresel boyutta ele alacak uluslararası bir organizasyonun kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda BM Genel Kurulu’nun 2997 sayılı ve 15 Aralık 1972 sayılı kararıyla, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), BM’ye bağlı bir “program” olarak oluşturulmuştur.¹⁵⁵ Söz konusu Karar uyarınca, 58 üye ülkeden oluşacak biçimde ve dört yıllığına seçilmek üzere “UNEP Yönetim Konseyi” ile “Çevre Fonu” kurulmuş, ayrıca, Birleşmiş Milletler örgütleri arasında çevre alanında eşgüdümü sağlamak üzere “Çevre Koordinasyon Paneli” oluşturulmuştur. 1977 yılında lağv edilen Panel, 2000 yılında “Çevre Yönetim Grubu” adıyla yeniden meydana getirilmiştir.¹⁵⁶

UNEP’in gelişiminde ve güçlenmesinde, 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, 2002 yılında Johannesburg’da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi ve 2005 yılındaki Dünya Zirvesi gibi uluslararası çevre politikasına yön veren konferanslar etkili olmuştur.¹⁵⁷ UNEP, kurulduğu günden bugüne kadar çok sayıda çok taraflı çevre sözleşmesinin gelişiminde kilit rol oynamıştır. UNEP’e yeni sorumluluklar getiren bu sözleşmeler arasında, Nesli Tehlike Altındaki Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine ilişkin CITES Sözleşmesi (1973), Vahşi Hayvanların Göçmen Türlerinin Korunmasına ilişkin Bonn Sözleşmesi (1979), Ozon Tabakasının Korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesi (1985), Ozon Tabakasını İncelten Maddelere ilişkin Montreal Protokolü (1987), Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne ilişkin Basel Sözleşmesi (1989), Biyoçeşitlilik Sözleşmesi (1992), Belirli Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirime ilişkin Rotterdam Sözleşmesi (1998), Biyogüvenlik Kartagena Protokolü (2000), Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stokholm Sözleşmesi (2001) yer almaktadır. Söz konusu gelişmeler yanında, UNEP Yönetim Konseyi’nde alınan kararlar da UNEP’in rolünün güçlenmesinde etkili olmuştur. UNEP’in, çevre alanında lider otorite

¹⁵⁵ UNEP, **Organization Profile**, Stevenage/UK, s.3.

¹⁵⁶ TC Dışişleri Bakanlığı (2013), <http://www.mfa.gov.tr> (03.02.2013)

¹⁵⁷ UNEP, **a.g.e.**, s.3.

olduğunu teyid eden, 1997 yılında gerçekleştirilen UNEP 19. Yönetim Konseyi'nde kabul edilen "UNEP'in Rolüne ve Görev Tanımına ilişkin Nairobi Deklarasyonu" ile 2002'de düzenlenen UNEP Yönetim Konseyi/Küresel Çevre Bakanları Forumu 7. Özel Oturumu'nda kabul edilen "Kartagena Paketi", UNEP'in rolünü güçlendiren önemli belgeler olma özelliği taşımaktadır.¹⁵⁸

UNEP'in en yüksek karar alma organı, UNEP Yönetim Konseyi oturumları olup, bu oturumlarda çevre alanındaki önemli ve ortaya çıkan yeni küresel çevre sorunları gözden geçirilmekte, var olan ve ileride ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin politikalar görüşülmekte, UNEP'in görevlerini belirleyen kararlar alınmakta ve UNEP'in iki yıllık bütçe ve çalışma programları onaylanmaktadır. Ülkelerin, UNEP'in faaliyetlerini yakından takip etmelerini ve UNEP'in yaptığı çalışmalarda daha etkili olmalarını sağlamak amacıyla, 4 Nisan 1997 tarih ve 19/32 sayılı UNEP Yönetim Konseyi Kararıyla, Yönetim Konseyi'nin yardımcı organı olarak Daimi Temsilciler Komitesi kurulmuştur. Komite, UNEP'e akredite BM üyesi ülkelerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Çevre alanında ortaya çıkan önemli küresel sorunları tüm ülkelerin ele alabilmeleri amacıyla yönelik olarak ise, 1999 yılında BM Genel Kurulu tarafından, her yıl toplanacak biçimde küresel çevre bakanları forumunun oluşturulmasına karar verilmiştir. UNEP Yönetim Konseyi toplantılarıyla eşzamanlı olarak yapılan Küresel Çevre Bakanları Forumunun ilk toplantısı 2000 yılında Malmö/İsveç'te gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁹ UNEP'in iç yönetim yapısı da, zaman içerisinde artan sorumluluklarına bağlı olarak değişim göstermiş olup, UNEP bugün 7 birimi aracılığıyla faaliyetlerini yürütmektedir. Bunlar (1) Erken Uyarı ve Değerlendirme Birimi (2) Çevre Hukuku ve Sözleşmeleri Birimi (3) Teknoloji, Sanayi ve Ekonomi Birimi (4) Bölgesel İşbirliği Birimi (5) Çevre Politikasının Uygulanması Birimi (6) İletişim ve Enformasyon Birimi (7) Küresel Çevre Fonu Eşgüdüm Birimi'dir.¹⁶⁰

UNEP'in işleyişini ve personelin çalışma tarzını tamamen değiştirmesi beklenen son gelişme ise, 2008 yılındaki UNEP Yönetim Konseyi 10. özel oturumunda kabul edilen 2010-2013 Orta Vadeli Strateji olmuştur. Stratejinin,

¹⁵⁸ TC Dışişleri Bakanlığı (2013), <http://www.mfa.gov.tr> (03.02.2013); UNEP, a.g.e., s.21.

¹⁵⁹ UNEP, **a.g.e.**, s.3-9.

¹⁶⁰ TC Dışişleri Bakanlığı (2013), <http://www.mfa.gov.tr> (03.02.2013)

UNEP'i sonuç odaklı yönetilen bir kuruma dönüştürmesi ve böylece finansman ve insan kaynaklarının daha etkili kullanımının sağlanması beklenmektedir.¹⁶¹

UNEP, Nairobi'deki merkezinin yanısıra, altı bölge ofisinde bölgesel düzeyde faaliyet göstermektedir. UNEP'in Afrika Bölge Ofisi Nairobi'de, Asya-Pasifik Bölge Ofisi Bangkok'ta, Avrupa Bölge Ofisi Cenevre'de, Latin Amerika ve Karayipler Bölge Ofisi Panama'da, Kuzey Amerika Bölge Ofisi Washington'da, Batı Asya Bölge Ofisi ise Manama'dadır. UNEP'in ayrıca, irtibatı sağlamak üzere, BM Genel Kurulu ve Sekreteryası için New York'ta, Afrika Birliği için Addis Ababa'da, AB için Brüksel'de, Arap Ligi için Kahire'de ofisleri bulunmaktadır. UNEP'in, Paris, Brezilya, Pekin, Kahire, Viyana ve Moskova'da ofisleri bulunmaktadır. UNEP gündemini son on yıldır meşgul eden en önemli süreç, uluslararası çevre yönetiminin iyileştirilmesine yönelik görüşmelerdir. Çok sayıda uluslararası ve bölgesel düzeyde çevre sözleşmesinin olduğu, pek çok BM örgütünün çevre konularında faaliyette bulunduğu, bunlar arasında kimi zaman eşgüdüm ve işbirliğinin olmadığı, UNEP'in de bu eşgüdümü sağlayacak yetkisinin ve finansmanının bulunmadığı uluslararası sistemin iyileştirilmesine yönelik görüşmeler sonunda, UNEP'in daha yetkin bir konuma gelmesi beklentisi bulunmaktadır.¹⁶²

Sonuç olarak UNEP'in faaliyetleri sıralandığında çevrenin korunması kapsamında uluslararası düzenlemelerin yaygınlaştırılması, çevresel tehditlere ve tedbirlerine ilişkin değerlendirme ve tahminlerde uluslararası uzlaşının meydana getirilmesi, kaynak kıtlıkları ve çevresel tehditlere karşı ulusal ve uluslararası tedbirlerin ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi, insan ve çevre güvenliği arasında anlayışının oluşturulmasıdır. Bu kapsamda çevresel değerlendirme erken ikaz, politik araçların genişletilmesi, çevre toplantılarında koordinasyonun artırılması, teknoloji transferi ve Afrika'nın desteklenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır.¹⁶³

UNEP'in yürüttüğü faaliyetlerin çevresel güvenliğin sağlanmasıyla doğrudan ilişkili olması güvenlik açısından UNEP'in önemini ortaya koymaktadır. İklim

¹⁶¹ TC Dışişleri Bakanlığı (2013), <http://www.mfa.gov.tr> (03.02.2013)

¹⁶² UNEP, **a.g.e.**, s.21.

¹⁶³ UNEP, **From Conflict to Peacebuilding, the Role of Natural Resources and the Environment**, Nairobi, 2009, s.5.

değişimi konusunda; ekosisteme uyum, temiz teknolojinin desteklenmesi, düşük emisyon salınımı gibi konularda çalışılmaktadır.

UNEP'in etkin gayret gösterdiği ve ödenek ayırdığı faaliyet alanlar içerisinde çatışma sonrası toplum ve doğal çevrenin iyileştirilmesi, insanların yaşamının sürdürülmesi için teknik destek sağlanması ve insan yapımı ve doğal felaket sonrası çevresel risklerin azaltılmasıdır. 2011 yılı içerisinde Afganistan, Haiti, Sudan, Japonya, Tayland, Kenya başta olmak üzere onaltı ülkeye 36 milyon dolar değerinde benzer katkılarda bulunulmuştur.¹⁶⁴ UNEP'in bu faaliyetleri kapsamında amacı tehdit ve krizlerin etkisini en aza indirmektir.

Doğal felaketler, başta Japonya'daki deprem ve Tayland'daki su baskını olmak üzere 2011 yılı içerisinde 366 milyar dolar maliyeti olmuştur. Yıl içerisinde 302 felakette 29700 kişi hayatını kaybetmiştir. Bangladeşteki alınan tedbirler sayesinde yirmi yıl öncesindeki benzer olayda hayatını kaybedenlere göre günümüzde etkilenen kişi sayısı daha da azalmıştır. Srilanka Tayland, Hindistan'da felaketlerin etkisinin azaltılmasına yönelik eğitimlerde icra etmiştir. 2008 yılında Irak, Afganistan, Sudan ile 2011 yılında Ruanda ve Demokratik Kongo Cumhuriyetinde çatışma sonrası çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması maksadıyla çevresel etki değerlendirmeleri gerçekleştirmiş, ekosistemi iyileştirilmesi, yenilenebilir enerji, sürdürülebilir tarım vb. üzerine politika ve yatırımları geliştirmiştir.¹⁶⁵

3.4. BM Milenyum Projesi

BM'nin çevresel güvenliğe ilişkin olarak çalışmaları, çevre kaynaklı toplumsal gerilimler ve bunların önlenmesi hususundan, askeri unsurların çevreye neden olduğu hasarların tespitine kadar çok yönlü faaliyetleri bünyesinde barındırmaktadır.¹⁶⁶ Bu kapsamda BM'in başta gelen amacı, uluslararası barış ve güvenliğin korunması, barışa yönelik tehditlerin önlenmesi, saldırı ve barışı bozmaya

¹⁶⁴ UNEP, **2011 Annual Report**, Nairobi, 2012, s.15; Devyani Mani, **a.g.k.**

¹⁶⁵ UNEP, **2008 Annual Report**, Nairobi, 2012, s.89-90; UNEP, **a.g.e.**, 2012, s.35.

¹⁶⁶ BM Millenium Project (2012), <http://www.acunu.org> (27.06.2012).

yönelik eylemlerin bastırılması ve bunlara yönelik etkin önlemlerin alınmasıdır.¹⁶⁷

BM Milenyum Projesi, yaşam için çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması açısından çevresel güvenlik konusunu üç başlık altında incelemektedir. Bunlar,

- Çevreye verilen askeri zararların önlenmesi ve onarılması,
- Çevresel faktörlerden kaynaklanan çatışmalara cevap verilmesive önelenmesi,
- Çevrenin kendine ait içkin manevi değerinden dolayı korunmasıdır.

Bu kapsamda BM, uluslararası diğer örgütlerle işbirliği içinde bulunarak bulunarak askeri faaliyetlerin sebebi ve sonucu olarak değerlendirilen projelerde görev almaktadır. Bu çalışmalar; radyoaktif atık yönetimi, nükleer atık depolama tanklarının sızıntısı, nükleer denizaltılardan radyoaktif sızıntıları, nükleer bomba testi, bombalama, kara mayınları, kimyasal ve biyolojik silah kullanımlarının çevresel etkisi, savaş sırasında çevrenin değiştirilmesi, eski silah depolarında meydana gelen döküntüler, savaşlara sebep olan gıda güvenliği meseleleri olarak sayılabilir.¹⁶⁸

BM, insani güvenliğe yönelik tehditlerin azaltılmasına yönelik milenyum projesi ile askeri faaliyetlerin etkisini kısıtlayacak önlemler geliştirmek istemiştir. Proje, gelecekteki gelişmelerin değerlendirmesini yaparak, çevresel güvenlik kavramını uluslararası aklın bir fırsatı olarak sunmaktadır.¹⁶⁹

Milenyum projesi, yaşamı destekleyen çevresel çeşitliliğin korunması adına dünyada çevreyle ilgili meydana gelen askeri zararların önlenmesi, çevre nedenli çatışmaların engellenmesi ve ahlaki değerler doğrultusunda çevrenin korunması amacıyla çevresel güvenlik kavramını kullanmaktadır.

Çalışmanın yöntemi, anket uygulanması ve paneller düzenlenmesi yoluyla devletlerin çevresel güvenlik tanımları olup olmadığı, muhtemel tehditlerin tanımlanması ve ilgili politikaların belirlenmesi şeklindedir.¹⁷⁰ Böylece bu konularla ilgili olarak karar vericilere yol göstermek, açıklık getirmek, politikalar için çeşitli bakış açıları sunmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda çevresel güvenliği de içine alan

¹⁶⁷ Sadi Çaycı, **a.g.e.**, 1995, s.3.

¹⁶⁸ BM Millenium Project (2012), <http://www.acunu.org> (27.06.2012)

¹⁶⁹ BM Millenium Project (2012), <http://www.acunu.org> (27.06.2012)

¹⁷⁰ BM Millenium Project (2012), <http://www.acunu.org> (27.06.2012)

onbeş küresel sorunun¹⁷¹ çözümüne ilişkin gelecek durum endeksi olarak ifade edilen sonuçlar hazırlanarak takip edilmektedir.¹⁷²

3.5. NATO

NATO, 1949 yılında geleneksel güvenlik algısıyla Avrupa ve Kuzey Amerika'yı savunmak için askeri güvenlik ittifakı olarak kurulmuştur. NATO'nun 1949 yılı Washington Antlaşması'yla öngörülen esas ve daimi amacı, tüm üyelerinin güvenlik ve bağımsızlığının siyasi ve askeri araçlar kullanması suretiyle muhafaza edilmesidir. Günümüzde NATO, Avrupa-Atlantik bölgesinde üye ülkelerin kolektif savunmasını temin etmekte, müttefiklerin güvenlik çıkarlarını ilgilendiren konularda bağlayıcı kararlar almaktadır.¹⁷³

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'den gelecek askeri istila tehdidinin ortadan kalkmış olmasıyla birlikte üye ülkeler, NATO'nun varlığını sorgulamaya başlamış ve savunma harcamalarını % 25 oranında azaltmışlardır. Bu süreç yaşanırken NATO'nun eski Yugoslavya ve SSCB döneminin bazı bölgelerinde meydana gelen bölgesel çatışmalara müdahale etme ihtiyacının doğması, güvenliğin yine NATO aracılığıyla sağlanması düşüncesini güçlendirmiştir. Ayrıca bu dönem, güvenlik algısında değişimleri de etkilemiştir. Özellikle NATO'nun 1991 yılı Roma Zirvesinde “savunma” kavramı yerine “gelecek ve risk” kavramları ön plana

¹⁷¹ Belirlenen bu problem alanları şunlardır. 1) Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması. 2) Küresel uzun vadeli politikaların üretilmesi. 3) Bilimsel ve teknolojik buluşların genişletilmesi. 4) Otoriter rejimlerin demokrasilere dönüşmesi. 5) Çeşitliliğin ve ortak etik değerlerin artırılması. 6) Nüfus artış hızının azaltılması. 7) Dünya barış ve güvenliği için stratejilerin geliştirilmesi. 8) Alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi. 9) Bilgi ve iletişim teknolojilerinin küreselleşmesi. 10) Biyoteknolojideki gelişmelerin artırılması. 11) Etik pazar ekonomileri üzerindeki ekonomik gelişmelerin teşvik edilmesi. 12) Kadın ve diğer grupların ekonomik özerkliğinin artırılması. 13) Yeni ve sezgisel fikirlerin teşvik edilmesi. 14) Gelecek vaat eden uzay projelerinin değerlendirilmesi. 15) Kurumların iyileştirilmesidir. BM'nin bu çalışmalarıyla ilgili olarak da Türkiye'de Türkiye Futüristler Derneği tarafından bebek ölümleri, kullanılabilir suya erişilebilir evlerin yüzdesi, ormanlık alanlar, okuryazarlık oranı ve toplumsal alandan seçilen sekiz değişken üzerinden endeksler hazırlanmaktadır

¹⁷² BM Millenium Project (2012), <http://www.acunu.org> (27.06.2012)

¹⁷³ NATO, **Yirmibirinci Yüzyılda NATO**, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, Doküman No: NATO021TUR0304, 2004, s.3.

çıkarılmıştır.¹⁷⁴ Bundan sonra NATO, güvenlik algısını coğrafi olarak tüm Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'ya, tehdit algısını ise herhangi bir coğrafyadaki bölgesel ve etnik çatışmalara, terörizm, kitle imha silahları gibi¹⁷⁵ konulara yaymıştır.¹⁷⁶

NATO'nun görevlerindeki genişlemeyle ilgili ilk resmi çalışma, 1999 yılında hazırlanan "Stratejik Konsept"tir. Bu belgede NATO'nun bugün ve gelecekte karşı karşıya olacağı güvenlik sorunlarını kaynak güvenliği, enerji güvenliği, terörizm, sabotaj ve örgütlü suçlar gibi "çok boyutlu ve genelde önceden tahmin edilmesi güç" tehditler olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁷ NATO, bölgesel ve etnik çatışmaların nedenleri arasında dünyanın birçok bölgesinde meydana gelen çevresel bozulma ve kaynakların tükenmesini de saymıştır. Toprağın bozulması, iklim değişikliği, su kalitesi ve miktarı, petrol, orman ve mineraller gibi doğal kaynakların dağıtım ve yönetiminin çatışmayı doğrudan etkilediğini kabul etmiştir. Söz konusu çevresel nedenlerin bölge ve toplum üzerinde yoksulluk, göç, enfeksiyon ve salgın hastalıkların yayılması, yetersiz kamu yönetimi, azalan ekonomik verimlilik gibi olaylarla sonuçlanabileceğini vurgulamıştır.¹⁷⁸

Söz konusu tehditlerle mücadele amacıyla, (1) askeri yeteneklerin geliştirilmesi (2) üye ve ortak ülkelerle işbirliğinin güçlendirilmesi¹⁷⁹ (3) Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Birleşmiş Milletler ve Dünya Gıda Örgütü vb. uluslararası örgütlerle işbirliğinin artırılması hedeflenmiştir.

¹⁷⁴ Giovanni Ercolani, **a.g.m.**, s.56; NATO, **NATO Handbook**, Nato Office of Information and Press, Brussels, 1995, s.42.

¹⁷⁵ NATO, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı terörist saldırı sonrası modern toplumun güvenliğe yönelik yeni tehditlerde yetersizliğini görmüş, Washington Antlaşmasının kolektif savunma hükmünü içeren 5. maddesini ilk kez uygulamaya sokmuştur. Böylece terörle mücadele gibi istikrarsızlık konularına karşı yeni görevler, yeni üyeler, yeni araçlarla NATO'nun yeteneklerinin artırılması öngörülmüştür. NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.e.**, s.3-4.

¹⁷⁶ NATO, **NATO The Environment and Security**, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, Doküman No: HIEN_ENG0805, 2005, s.3; Elif Çolakoğlu, "NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 33, Ağustos 2012, s.103.

¹⁷⁷ NATO, **NATO Bilgilendirme Broşürü**, Brüksel, 2011, s.1; NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.e.**, s.3-5.

¹⁷⁸ NATO, **NATO The Environment and Security**, **a.g.e.**, s.3.

¹⁷⁹ NATO'da, üye olmayan ülkelerle işbirliğinin artırılması amacıyla 1991 yılında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi) ve 1994 yılında Barış İçin Ortaklık Girişimi oluşturulmuştur. 1995 yılında Akdeniz bölgesinde Mısır, İsrail, Ürdün, Moritanya, Fas ve Tunus (2000 yılında Cezayir'de katılmıştır.) ile Akdeniz Diyalogu adı altında işbirliği mekanizması tesis edilmiştir. 1997 yılında NATO-Rusya (2002 yılında NATO-Rusya Konseyi olarak değiştirilmiştir.), NATO-Ukrayna Daimi Ortaklık Konseyi kurulmuştur. NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.e.**, s.12-13.

Bu kapsamda, (1) kriz yönetimi, barışı koruma ve barışı destekleme operasyonlarını icra edecek seviyede askeri yeteneklerin güncelleştirilmesi¹⁸⁰ için 1999 yılında Savunma Yetenekleri Girişimi Programı (2) kitle imha silahları tehdidi konusunda üyeler arasında bilgi paylaşımı ve koordinasyonun gerçekleştirilmesi için 2000 yılında kurulan Kitle İmha Silahları Merkezi (3) NATO'nun Avrupalı üyelerinin güvenlik ve savunma alanında daha fazla sorumluluk üstlenmelerini sağlayacak Avrupa Güvenlik ve Savunma Girişimi oluşturulmuştur.

1999 yılında eski Doğu Avrupa ülkeleri olan Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya üyeliğe dâhil olmuşlardır. 2002 yılında yapılan Prag Zirvesinde NATO'nun işleyiş ve faaliyetleri gözden geçirilmiş, terör gibi değişen güvenlik tehditleriyle etkin bir biçimde mücadele edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸¹ Bu değişimin tezahürü olarak istikrarın yaygınlaştırılması amacıyla İttifaka Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya davet edilmiş, 2004 yılında anılan ülkeler resmi olarak ittifaka katılmışlardır.¹⁸²

Özellikle 1997 yılında NATO-Rusya, NATO-Ukrayna Daimi Ortaklık Konseyi çalışmalarında çevre korumanında içinde bulunduğu Balkanlarda barışın korunması, kriz yönetimi, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, savunma değişimi, sivil olağanüstü hal planlaması gibi değişik konular ele alınmıştır.¹⁸³ NATO, hem çevresel yükümlülüklerin yerine getirilmesi hem de silahların terör amaçlı kullanılmasını engellemek amacıyla Doğu Avrupa ülkelerindeki silahların ve mayınların temizlenmesi ile kullanılmayan cephane stoklarının imhasını gerçekleştirmektedir.¹⁸⁴

¹⁸⁰ NATO'nun, üye ülkelerinin ulusal silahlı kuvvetleri dışında bağımsız silahlı gücü bulunmamaktadır. NATO'nun askeri yetenekleri, üye ülkeler tarafından kullanıma tahsis edilen ulusal silahlı güçlerden oluşmaktadır. NATO'nun siyasi ve askeri yapılarının görevi, ulusal silahlı güçlerin bu görevleri yerine getirmeleri ve hepsinin ortak komuta, denetim, eğitim ve tatbikatı için gerekli organizasyonların önceden planlanmasını sağlamaktır. NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.e.**, s.11.

¹⁸¹ Bu kapsamda, Prag Zirvesinde modern askeri harekâtlar için “Prag Yetenekler Taahhüdü” adıyla gerekli yeteneklerin geliştirilmesi öngörülmüştür. Bunlar Avrupa'daki büyük birliklerin taşınmasında kullanılan askeri uçakların sayısı dört katına çıkarılması, havada yakıt ikmali yapan uçak filosunun kurulması, ileri teknolojiye sahip “NATO Hızlı Mukabele Gücü”nün teşkili, Hızlı Mukabele Güçlerinin çoğunluğunda radyolojik, biyolojik, kimyasal ve nükleer savunma ekipmanlarının bulundurulması, havadan atılan hassas güdümlü mühimmat stoklarının (ABD'nin elindekiler hariç) arttırılmasıdır.

¹⁸² NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.e.**, s.4-14.

¹⁸³ **a.g.e.**, s.13.

¹⁸⁴ **a.g.e.**, s.19.

Ayrıca doğal ve yapay afetlerde acil durum ve yardım operasyonlarını koordine etmek maksadıyla 1999 yılında NATO bünyesinde “Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Eşgüdüm Merkezi” açılmıştır.¹⁸⁵ Söz konusu merkez, 2002 yazında Orta Avrupa'daki birçok ülkeyi etkisi altına alan sel felaketi ile meydana gelen depremlerde zarar görenlere yardım sağlaması çalışmalarında yoğun biçimde görev almıştır. 2003 yılında da Irak savaşı esnasında muhtemel bir kitle imha silahı saldırısından sivil halkın korunabilmesini teminen gerekli sivil olağanüstü hal önlemlerinin alınması için Türkiye'ye yardımcı olmuştur.¹⁸⁶

NATO, “Geleceğimizin Güvenliği” sloganı altında güvenlik risklerini belirlemiş, bu risk alanları 2009 yılında NATO Genel Sekreteri Fogh Rasmussen tarafından ifade edilmiştir. Bu güvenlik riskleri, iklim değişimi, kasırga ve sel baskınları gibi aşırı hava olayları, deniz seviyesinin yükselmesi, nüfus hareketleri, su kıtlıkları, gıda üretiminin azalması, küresel ısınma, kuzey kutbunda çekilme, karbondioksit emisyonları, fabrika, liman vb. stratejik alanlarda sel ve fırtına riski, enerji güvenliği, doğal ve insani felaketlerdir.¹⁸⁷ NATO'nun söz konusu problem alanlarına karşı güvenlik alanında ortaya çıkan gereksinimleri ise; (1) yeni ortaklıkların yaratılması ve genişletilmesi (2) teknolojik kırılganlığın hesaba katılarak askeri harekât ve alanlardaki değişimlerdir. Bu değişimler (i) suya taleplerde uyum (ii) askeri unsurların yapısı, konsepti ve eğitimlerinde değişim ve uyum (iii) karbonun azaltılmasına uyum (iv) AB, BM ile ilişkilerin artırılması olarak sayılmaktadır.¹⁸⁸ 2010 yılında gerçekleştirilen Lizbon Zirvesinde de, “Yeni Stratejik Konsept” hazırlanmış,¹⁸⁹ Konsept içerisinde iklim değişikliği ve enerji güvenliği gibi konular güvenlik alanı içerisine dâhil edilmiştir.

Sonuç olarak NATO'nun çevresel güvenlikle ilgisi iki bağıntı üzerine olmuştur. Bunlar doğal felaketleri içeren çevresel bozulmalara karşı önlem ve uyum, diğeri askeri faaliyetlerin barış ve savaş döneminde meydana getirdiği çevresel etkisinin

¹⁸⁵ Elif Çolakoğlu, **a.g.m.**, s.104.

¹⁸⁶ NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.e.**, s.19.

¹⁸⁷ Giovanni Ercolani, **a.g.m.**, s.61.

¹⁸⁸ **a.g.m.**, s.62.

¹⁸⁹ NATO, **NATO Logistics Handbook**, DefencePolicy and Planning Division, Brussels, 2012, s.3; Ali L. Karaosmanoğlu, **Nato'nun Dönüşümü**, Mustafa Aydın (der.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.25-26.

azaltılması ve çevre kirliliği bulunan alanlarının temizlenmesidir.¹⁹⁰ NATO bünyesinde bu faaliyetler; hem çevresel güvenliğin önemine bağlı olarak kurumsal yapılanma düzeyinde, hem de NATO'nun üyesi olan ülkelerin silahlı kuvvetlerin çevresel etkisinin azaltılmasına yönelik kısıtlamalar kapsamında gerçekleşmiştir. Söz konusu gelişmeler şu şekilde açıklanabilir.¹⁹¹

3.5.1. NATO'nun Çevresel Güvenlik Konusunda Kurumsal Gelişmeleri

NATO, uluslararası alanda çevreye yönelik aktif rol almış, kurumsal düzeydeki komite ve koordinasyon merkezlerinden faydalanmıştır. Bunlar; NATO Bilim Komitesi, Barış ve Güvenlik İçin Bilim Komitesi, Modern Toplum Sorunları Komitesi, Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi olarak sayılabilir.

3.5.1.1. Nato Bilim Komitesi

1957 yılında kurulan NATO Bilim Komitesi (NATO Science Committee-NSC)'nin son yıllardaki çalışmaları arasında çevresel güvenlik konusu da bulunmaktadır. Çalışmalarının kapsamını kirlenmiş askeri tesislerinin iyileştirilmesi, bölgesel çevre sorunları ile doğal ve insan kaynaklı afetler oluşturmuştur. Ayrıca önemli çevre sorunlarını gözetebilecek düşük maliyetli teknolojilerin geliştirilmesi de hedeflenmiştir. NATO Bilim Komitesi, Barış ve Güvenlik İçin Bilim Komitesi (The Science for Peace and Security Programme-SPS) aracılığıyla ENVSEC Girişimi'ne mali destek sağlamaktadır.¹⁹²

¹⁹⁰ Simon Dalby, "Security and Ecology in the Age of Globalization", **ECSP**, Report-8, 2002, s.97; Alexander Carius ve diğerleri, **a.g.m.**, s.56.

¹⁹¹ Molly Landholm ve diğerleri, **Defining Environmental Security: Implications for the US Army**, Army Environmental Policy Institute, Atlanta, 1998, s.15

¹⁹² ENVSEC (2012), <http://www.envirosecurity.org> (19.02.2012)

3.5.1.2. Barış ve Güvenlik İçin Bilim Komitesi

Söz konusu SPS programının kökenleri Kanada, İtalya, Norveç Dışişleri Bakanlarının sivil askeri işbirliğiyle ilgili 1956 yılında hazırladıkları rapora dayanmaktadır. Bu raporda, bilim ve teknolojiye ilişkin ilerlemenin ulusların güvenliği konusunda rol alabileceği vurgulanmıştır. Rapordan hareketle Kuzey Atlantik Konseyi (The North Atlantic Council-NAC), 1958 yılında Nato Bilim Konseyini (NATO Science Committee-SCOM) kurmuştur. Bu sürecin devamında çevresel problemlerin farkındalığının artması ve ulusların güvenliğini tehdit etmesi üzerine NAC, 1969 yılında Modern Toplum Sorunları Komitesini (Comitte on the Challenges of Modern Society-CCMS) kurmuştur.¹⁹³

Program, 1999 yılında Akdeniz Diyalogu ülkelerine işbirliği ve desteğin sağlanması amacıyla büyütülmüştür. 2004 yılında terörizm ve diğer küresel tehditler nedeniyle ENVSEC gibi işbirliği çalışmalarına katılım kararı alınmıştır. Bu yeni çalışmalar programının adının “Bilim Yoluyla NATO Güvenlik Programı” olarak değişmesine de sebep olmuştur. Bu arada CCMS faaliyetleri de Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (The Euro-Atlantic Partnership Council-EAPC) ortak ülkeleri ve Akdeniz Diyalogu ülkelerine genişlemiştir.¹⁹⁴

2006 yılında SCOM ve CCMS birleşerek SPS kurulmuştur. İki programın birleşmesi ve yeniden yapılanma ihtiyacında, küresel güvenlik ortamının hızla değişmesi ve önceliklerin etkisi olmuştur. Yeni komite ile terörizm ve diğer tehditlere karşı bilim ve yenilik girişimlerine odaklanarak güvenlik işlevinin yerine getirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹⁵

Refom çalışmaları kapsamında 2010 yılında NATO’da yapılan toplantıyla birlikte SPS dağıtılmış, program personeli “Yükselen Güvenlik Sorunları Bölümü”ne (Emerging Security Challenges-ESC) görevlendirilmiştir. SPS programının uygulama ve yönetimi ESC bölümü tarafından yürütülmeye devam etmekle birlikte

¹⁹³ NATO Science Committee/ Science for Peace and Security (2012), <http://www.nato.int/science> (18.04.2012)

¹⁹⁴ NATO Science Committee/ Science for Peace and Security (2012), <http://www.nato.int/science> (18.04.2012)

¹⁹⁵ NATO Science Committee/ Science for Peace and Security (2012), <http://www.nato.int/science> (18.04.2012)

çalışmalar Siyasi ve Ortaklık Komitesine (Political and Partnerships Committee-PPC) sunulmaktadır. Günümüzde SPS'in çalışma programı, PPC tarafından NATO'nun stratejik konsept ve ittifakın ortaklık politikasında belirlenen sorunlar doğrultusunda işletilmektedir. SPS programı, ayrı bölgeler ve ülkeler için kurulan komite çalışmaları ve ENVSEC'le işbirliği yürütülerek yapılmaktadır. Bu komitelere örnek olarak EAPC, NATO-Rusya Konseyi, Akdeniz Diyoloğu,¹⁹⁶ İstanbul İşbirliği Girişimi Ülkeleri,¹⁹⁷ Küresel Ortak Ülkeler'i verilebilir. NATO, ENVSEC programı kapsamında Mayıs 2011'e kadar 21'i tamamlanmış, 11'i devam eden projesi bulunmaktadır.¹⁹⁸

SPS Programı, NATO ve ortakları arasında işbirliği ve diyalogu geliştirmek için bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sayede güvenlikle alanında uluslararası diyalog için etkili olan sivil sektörün bilim ve teknolojik birikimini bilimsel projeler ve etkinlikler yoluyla hem bölgesel işbirliğini teşvik etmeye, hem de NATO'nun temel hedeflerine katkıda bulunulmasına ve NATO'nun karşılaştığı güvenlik sorunlarına çözüm sağlamasına amaçlanmaktadır. Faaliyetler hem NATO tarafından finanse edildiği gibi ülkeler tarafından da desteklenebilmektedir. Soğuk Savaş'ın bitimini müteakip Program, NATO üyesi olmayan ülkelere gelen uzman ve bilim adamlarına da açılmıştır.¹⁹⁹

3.5.1.3. Modern Toplum Sorunları Komitesi

Modern Toplum Sorunları Komitesi (CCMS), NATO üyesi ülkelerin sosyal meseleleri üzerine çözüm bulmak üzere 1969 yılında kurulmuş olup, amacı ulusal seviyede çözüme yönelik çabaların üye ülkeler arasında paylaşımını sağlamak olmuştur. 1992 yılında Kuzey Atlantik Ortaklık Konseyinin²⁰⁰ (The North Atlantic Cooperation Council-NACC) görüşmeleri sonrası CCMS faaliyetlerinin kapsamı,

¹⁹⁶ Bu ülkeler, Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Moritanya, Fas ve Tunus'tur.

¹⁹⁷ Söz konusu ülkeler Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir.

¹⁹⁸ NATO Science Committee/ Science for Peace and Security (2012), <http://www.nato.int/science> (18.04.2012)

¹⁹⁹ NATO Science Committee/ Science for Peace and Security (2012), <http://www.nato.int/science> (18.04.2012)

²⁰⁰ NATO, NATO Handbook, **a.g.e.**, s.47.

NATO üye ve ortak ülkelerinin katılımıyla daha da genişlemiştir. CCMS bünyesinde projeler, pilot çalışmalar belirlenerek yürütülmüştür. Çalışma konuları, (1) uluslararası bağlamda çevre ve güvenlik, (2) çevrenin korunması başta olmak üzere yaşam kalitesinin sağlanması, (3) çevresel problemlerin çevreyle ilişkisinde güvenlik risklerine karşı önleyici yaklaşımlar ile politika ve stratejiler geliştirebilmek ve (4) buna yönelik üye ülkelerin yeterliliğini ve kapasitesini arttırmaktır.²⁰¹

Çevre ve güvenlik konusunda sürdürülebilir kalkınma kavramı en öncelikli yaklaşım ve tedbir olarak görülmüştür. Bu kapsamda, ülkeler tarafından finanse edilen ve ortalama üç veya dört yıl süren ellinin üzerinde pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, NAC'a sunularak sonlandırılmaktadır. Çalışma sonuçları, ekonomik ve çevresel tehditleri güvenlik boyutu içine alan NATO'nun Stratejik Konsepti içerisinde de değerlendirilmektedir.²⁰²

CCMS, çevresel değişim ve güvenlik arasındaki ilişkiyi bölgesel ve küresel düzeyde incelemiş, bu nedenle ortaya çıkabilecek kaynak kıtlığına bağlı çatışmalar ile siyasal, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıklara sebep olabilecek geleneksel olmayan tehditleri ele almıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi 1995 ile 1999 arasında Almanya ve ABD eşbaşkanlığında gerçekleştirilen "Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik" konulu pilot çalışma olmuştur.²⁰³ Çalışma sonuçları ulusal ve uluslararası çevre politika ve araçların güvenlik meselelerine dâhil edilmesiyle ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. 1995-1998 arasında savunmayla ilgili faaliyetlerde sınır ötesi çevre sorunları konularında da çalışılmıştır.²⁰⁴

Diğer çalışma alanları ise; Doğal Afetlerin Değerlendirilmesi, Hazar Havzasında Gözlem Sistemi Tasarımı, Risklere Karşı Etkili Stratejiler, Orta Asya Bölgesinde Çevresel Karar Verme, Silahlı Kuvvetlerde Çevre Eğitimi, Hava Tahminlerinin İyileştirilmesi, Dar Su Yollarının Güvenliği, Kanser Risk Değerlendirmeleri, Hava Kirliliği Modellemesi ve Uygulaması, Kıyı Lagünlerinde Ekosistem Modellemesi, Eko-terörizm, Askeri Alanda Çevre Yönetim Süreci, Gıda Zinciri Güvenliği, Entegre Su Yönetimi, Çevre Değerlendirmesi için Peyzaj Bilimi, Sanayi ve Toksik Atıkların Yönetimi, Önleme ve İyileştirme Sorunları, Çernobil

²⁰¹ Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, **a.g.m.**, s.34.

²⁰² NATO (1997), **Preliminary Report on the NATO/CCMS Environmental Security Conferans**, USA, 1997, s.2-4.

²⁰³ Kurt M. Lietzmann, Gary D. Vest, **a.g.m.**, s.34.

²⁰⁴ ENVSEC (2012), <http://www.envirosecurity.org> (19.02.2012)

Kazası Risk Değerlendirmesi, Askeri Altyapılar İçin Sürdürülebilir Binalardır. İlave olarak 2006 yılında Akdeniz ve diğer bölgelerdeki çöllerleşmeler ile petrol ürünlerinin denize dökülmesi ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar da yapılmıştır.²⁰⁵

3.5.1.4. Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi

Avrupa Atlantik Konseyi tarafından 1998 yılında NATO bünyesinde "Uluslararası Afet Yardımı Alanında Gelişmiş Pratik İşbirliği" politikasının ürünü olarak doğal ve insan yapımı afetlere karşı tedbirlerin geliştirilmesi amacıyla "Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi" (The Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre-EADRCC) kurulmuştur.²⁰⁶

11 Eylül 2001 olaylarından sonra EADRCC kapsamına terörist saldırıları içeren Kimyasal, Biyolojik, Radyasyon ve Nükleer Tehlikeli Maddeler (KBRN) olayları da dâhil edilmiştir.²⁰⁷ Söz konusu birim; ABD’de Katrina Kasırgası, Pakistan’da 2005’te yaşanan deprem ve 2010 yılında meydana gelen sel felaketinde, Romanya, Gürcistan ve Bulgaristan gibi ülkelerdeki sel felaketleri, Portekiz’de yaşanan orman yangınları sonrası yıkımlarda yardım sağlanmasına yönelik çalışmalar yapmıştır.

Günümüze kadar sel, orman yangınları ve depremle ilgili olarak kırkbeşin üzerinde acil yönetimlerine rehberlik etmiştir. Doğal afetlerde birincil sorumluluğu bulunan BM İnsani İşler Koordinasyon Merkezi (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs-UNOCHA) çalışmalarında bölgesel koordinasyon merkezi olmak ve yönetmek için yakın işbirliği gerçekleştirmektedir.²⁰⁸

²⁰⁵ ENVSEC (2012), <http://www.envirosecurity.org> (19.02.2012)

²⁰⁶ Türkiye, 17 Ağustos 1999 tarihinde Sakarya ve Kocaelinde meydana gelen depremde EADRCC vasıtasıyla NATO ve NATO’ya ortak ülkelerden yardım talep etmiştir. NATO, **NATO Deprem Neden Olduğu Felaketler: Zararın Azaltılması Broşürü**, s.4.

²⁰⁷ EADRCC (2012), <http://www.nato.int> (19.03.2012)

²⁰⁸ NATO, NATO Ortaklık Yoluyla Güvenlik Broşürü, **a.g.k.**, s.29, ENVSEC (2012), <http://www.envirosecurity.org> (19.02.2012); EADRCC: (2012), <http://www.nato.int/eadrcc> (19.02.2012)

Son yıllarda, Akdeniz Diyalogu ve Istanbul İşbirliği Girişimi ülkelerinin birime direkt erişimi sağlanmış olup düzenlenen tatbikatlar vb. faaliyetlerle afet yardımı konusunda bilgi paylaşımı sağlanmaktadır.²⁰⁹

3.5.1.5. Savunma ve Çevre Uzmanlar Grubu

Barış ve Güvenlik Bilim Komitesi savunma ile ilgili çevresel meseleleri ise, 2009 yılının Ekim ayında kurduğu, Savunma ve Çevre Uzmanlar Grubu (Defence and the Environment Experts Group-DEEG) aracılığıyla yerine getirmektedir. Grubun temel hedefi, askeri faaliyetleri etkileyen çevresel ve sürdürülebilirlik konularına ilişkin uygun maliyetli ve yenilikçi yaklaşımların belirlenmesi, gelişimi ve yaygınlaşması amacıyla desteklenmesi için bir çevresel gündem geliştirmektir.²¹⁰

Yılda iki kez toplanan DEEG, NATO üyesinden ve ortağından gelen bireylerin ya da grupların proje önerilerini incelemekte ve onaylamaktadır. Bu projeler, savunma arazilerinin yönetiminden kaynaklanan altyapı ve mülkiyet meseleleri, iklimle ilgili ve biyolojik tehditlerin askerler üzerindeki etkisi gibi alanlara odaklanmaktadır. Uygulamada ise, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmeye gayret ederken, maliyet tasarrufu ve askeri harekâtlarda taktik seviyede avantajın en üst düzeye çıkarılması amacıyla askeri alanların çevresel ayak izini modernize etmek gibi, dağıtım operasyonlarını etkileyen projeler ve girişimler üzerine vurgu yapılmaktadır.

3.5.2. NATO Askeri Unsurlarının Çevresel Etkilerinin Azaltılması

NATO; üyesi ülkelerin askeri unsurlarında çevresel etkinin azaltılması, çevre mevzuatına uyum ve çevresel performansın artırılmasını desteklemektedir. Günümüzde ve gelecekte meydana gelebilecek çevre sorunlarına cevap vermek ve

²⁰⁹ EADRCC (2012), <http://www.nato.int> (19.02.2012)

²¹⁰ Elif Çolakoğlu, **a.g.m.**, s.105.

askeri unsurların çevresel etkisinin azaltılması maksadıyla Avrupa kıtasında ilk kez 1995 yılında başlanan 1996 yılında tamamlanan ISO 14001 çevreye dair kalite yönetim standartlarının uygulanmasını esas almıştır.²¹¹

NATO, çevresel tedbirlerin ötesine giderek çevre meselesinin her faaliyet ve görevde dikkate alınmasını, eğitimlerde personelin bilinçlendirilerek sistematik bir eylem bütünüünün gerçekleştirilmesini benimsemiştir.²¹²

Bu nedenle dünya çapında devletlerin, sanayi sektörlerinin ve toplumların çevre sorunlarının sınırlandırılması konusunda daha ileri giderek daha sistematik bir şekilde yönetilme ihtiyacı duyduğunu, buna binaen bünyesinde Çevre Yönetim Sistemi-ÇYS (Environmental Management System-EMS) kavramının özellikle desteklenmesini önemsemiştir. Böylece, kalite yönetiminin ön plana çıkarılacağını, mali yük koymadan ve teknik olmayan sebepler içerisinde olan insan hataları, iletişimsizlik, yetersiz bilgi ve organizasyon eksikliği gibi denetim ve gözlem süreçlerine odaklanılarak daha kolay işlerlik kazanılabileceğini kabul etmiştir.²¹³

3.5.2.1. Çevre Yönetim Sisteminin Oluşturulması

NATO, askeri unsurların çevreye en fazla olumsuz etkisi olan kesim olduğunu kabul etmektedir. Hatta NATO'ya aday olmuş olan Slovakya Ordusu gibi silahlı kuvvetlerin, üyelik aşamasında çevresel etkisinin azaltılması ve NATO standartlarına ulaşılma yükümlülüğü aranmıştır.²¹⁴ Bu nedenle hem çevrenin korunmasını hem de operasyonel hazırlığın muhafazası için silah, motorlu taşıt, uçak ve gemi miktarından, kendi sorumluluğundaki doğal kaynakların korunmasına kadar her unsurun ÇYS'nin kapsamı içerisine alınmasını istemiştir. Bu kapsamda, NATO bünyesinde ÇYS'nin oluşturulması için yapılan CCMS pilot çalışmalarında 1992 yılı İngilterenin BS 7750, 1995 yılı AB'nin Eko-Yönetim ve Denetim Programı

²¹¹ NATO, **NATO CCMS Pilot Study on Environmental Management Systems in the Military Sector**, March 2000, s.4-6.

²¹² a.g.e., s.4-6.

²¹³ a.g.e., s.4-6.

²¹⁴ Lubomir Kusnir, "Environmental Policy in the Slovak Armed Forces, Environmental Management System as a Challenge for the Future", K. Mahutova et al. (eds.), **Defense and the Environment: Effective Scientific Communication**, Kluwer Academic Publishers, Dortrecht, s.71.

(European Eco-Management and Audit Scheme-EMAS), Kanada'nın CSA Z750 Çevre Yönetim Sistemi ve ISO 14000'den faydalanılmıştır. Bütün bu belgelendirmelere rağmen, NATO ve BİO ülkeleri için AB ülkelerinin EMAS'a uyma zorunluluğu dışında olan kalite yönetim standartlarının kolayca eklenilebildiği ISO 14000 standartları tavsiye edilmiştir.²¹⁵

NATO tarafından savunma birimlerinde çevre yönetim sistemi kurulurken öncelikli olarak kurumun, çevre ile askeri savunma rolleri ve bunların birbirine karşılıklı etkilerinin değerlendirilmesi önerilmiştir. Askeri unsurlar içerisinde çevrenin rolünün giderek karmaşıklaşması ve bu konuda ulusal ve uluslararası mevzuatların gelişmesi, sorumlulukları gün geçtikçe arttırmıştır.²¹⁶

Ancak NATO, askeri ve savunma kuruluşlarının birinci rolünün askeri savunma olduğunun unutulmaması gerektiğini ifade ederek, Savunma Bakanlıklarının ve askeri personelin önceliğinin ulusal/küresel güvenlik ve çıkarların korumasına verilmesi gerektiğini, diğer hususların ikincil bir rol üstlendiğini değerlendirmektedir. Buna karşılık yine de askeri ve savunma unsurlarının çevreci bir yaklaşımı benimsemesi gerektiği vurgulanmış, bu sayede eğitim alanlarında daha gerçekçi tatbikatların yapılabilmesi adına sürdürülebilir çevre yönetiminin toprak kalitesini koruyabileceği, çevreci uygulamalar ile halkla ilişkilerin geliştirilebileceği, enerji ve temizleme maliyetlerinde tasarruf sağlanabileceği öngörülmüştür. Çevre yönetiminin, askeri faaliyetler için bir engel gibi gözükmeye yerine katkı sağlama rolünün bulunduğu düşüncesi desteklenmiştir. Askeri unsurların çevre yönetimleri için gereken yasal sorumlulukları, üstün körü bir kısıtlama aracı ve birer engel olarak görülmesi yerine, askeri faaliyetlerin yeniden düşünülmesi ve ekonomik kazanç sağlanması için birer fırsat olarak değerlendirmesi gerektiği kabul edilmiştir. Örneğin çevreye duyarlı teknolojilere sahip donanımların tedarik edilmesinin hem çevreye olumlu katkı yapması, hem de enerji, zaman tasarrufu ve iş yapma maliyetlerinde azalmaya neden olabileceği hatırlatılmaktadır. Bu nedenle bütünsel bir çevre yönetimi için öncelikle askeri ve savunma unsurlarında direncin kırılması ve isteksizliğin aşılması desteklenmiştir. Çevresel problemlere yol açan eylemlerin önüne geçmek için, askeri personelin mantığının ve davranışlarının değiştirilmesi faydalı ve önemli görülmüştür. NATO üyesi ülkeler içerisinde silahlı kuvvetler

²¹⁵ Tomas B. Ramos, Joao Joanaz de Melo, **a.g.m.**, s.1119.

²¹⁶ TÜBİTAK, **Nato Barış ve Güvenlik için Bilim Programı Broşürü**, 2008.

bünyesinde ÇYS'lerinin hayata geçirilmesiyle ilgili ilk olarak Danimarka, Birleşik Krallık, Kanada, Çek Cumhuriyeti, ABD gibi bazı devletlerde adımlar atılmıştır. Bu ülkelerde ÇYS kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler şöyle sıralanabilir.²¹⁷

1) Danimarka: Savunma Bakanlığınca, kamu kuruluşları ile işbirliği kurularak sorumluluk alanı içindeki doğa ve çevrenin korunması ve ulusal/uluslararası çabaların gözlemlenmesi maksadıyla 1993 yılında bir komisyon kurulmuştur. Komisyon içerisinde Savunma Komutanlığı, Emniyet Teşkilatı, Savunma İnşaat Servisi, Kraliyet Seyir ve Hidrografi İdaresi ile Savunma Bakanlığı Av Ofisi yer almıştır. Komisyon, çevre politikası ve stratejisi için dört ana alan belirlemiştir. Bunlar; çevre mevzuatı/politika, çevresel koşulların değerlendirilmesi, eğitim ve bilgidir. Savunma İnşaat Servisi bir hava üssünü, İngiltere standartı olan 7750 ile²¹⁸ ÇYS uygulamaları için pilot bölge seçmiştir. 1993 yılında pilot bölgede yapılacak çalışmalarla ilgili olarak 86 katılımcının olduğu üç adımlı bir eğitim sistemi gerçekleştirilmiştir. İlk olarak bir günlük kurs verilmiş, ÇYS'nin politik yaklaşımları ile ÇYS tanıtılmıştır. Daha sonra sekiz günlük kurs ile çevre yöneticisi seçilen personele ÇYS uygulaması gerçekleştirme usulleri anlatılmıştır. Devam eden ikinci bir sekiz günlük eğitimde, eğitmen ve koordinatörler kursa devam etmiştir. ÇYS çalışmalarında kaynak olarak Savunma Bakanlığı Çevre Stratejisi Rehberi, 1993 yılı Hazırlık için Gözden Geçirme ve İlk İnceleme El Kitabı ve çevresel veri tabanlarından faydalanılmıştır. 1999 yılında da ISO 14001 dokümanı referans alınarak Danimarka savunma birimleri için çevre yönetim kitabı yayınlanmıştır.

2) Birleşik Krallık: BK tarafından 1992 yılında devletin her kademesinde çevre stratejisinde kararlılığın gösterilmesi istenmiştir. Bu arada yerel yetkililer tarafından da EMAS uygulamalarına başlanmıştır. 1997 yılında Çevre ve Ulaştırma Bakanlıkları da diğer birimlerle bu konuda bilgi paylaşımında bulunmuş, ilgili uygulamalar Sürdürülebilir Kalkınma, İklim Değişikliği, Biyolojik Çeşitlilik ve Sürdürülebilir Ormancılık, Avrupa Birliği'nin Beşinci Çevresel Eylem Programında da ifade edilmiştir. 1996 yılından itibaren çevre standartlarının devletin bütün

²¹⁷ NATO, NATO CCMS..., a.g.e., s.11-14.

²¹⁸ Virginia Haufler, **Negotiating International Standards for Environmental Management Systems: The ISO 14000 Standards**, Case Study for the UN Vision Project on Global Public Policy Networks, University of Maryland, 1999, s.1.5

kurumlarınca uygulanmasına geçilmiştir.²¹⁹ Oluşturulan bu standartlar silahlı kuvvetlerde ÇYS'nin oluşturulmasına temel teşkil etmiştir.

3) Kanada: 1995 yılında Kanada Federal Hükümeti, kurumlarının faaliyetlerinde çevreye olan olumsuz etkileri en aza indirmek için ÇYS'nin geliştirilmesi ve uygulanmasını istemiştir. Bu gereklilik aynı zamanda Milli Savunma Bakanlığı ve Kanada Silahlı Kuvvetleri içinde geçerli olmuştur. 1995 yılındaki Sayıştay Yasası değişikliği, bakanlıkların sürdürülebilir kalkınma stratejileri ve eylem planları hazırlanmasını ve Sayıştay Başkanlığınca da kontrolünü gerektirmiştir. Bu kapsamda Savunma Bakanlığınca, çevreye, insan sağlığı ve refahına yönelik etkilerin azaltılmasıyla ilgili olarak; araçlardaki yağ sızıntılarının önlenmesinden doğal afet yardımlarına kadar programlar oluşturulmuştur.²²⁰

4) ABD: 1996 yılında Savunma Bakanlığı, çevre programını geliştirmek amacıyla ISO 14001 gibi çevre yönetim sistemi sürecine geçilmesini istemiş,²²¹ yaklaşık 15 tesiste uygulanmasına karar vermiştir. Böylece tesislerin çevreye etkisi daha net olarak görülmüş diğer birimlerde de uygulaması teşvik edilmiştir.

5) Çek Cumhuriyeti: İlk olarak 1995 yılında çevre kalitesini arttırmak amacıyla AB'nin EMAS programı ile ISO 14001 uygulamaya karar vermiştir. Çek Cumhuriyeti ordusu da çeşitli yöntemler içeren birkaç ÇYS uygulaması yapmıştır. 1997 yılında ise ISO 14001'in uygulaması kabul edilmiş ve NATO üyesi ülkelerle sürdürülebilir kalkınma konusunda işbirliği faaliyetleri desteklenmiştir.

Aslında birçok askeri unsur, askeri faaliyet ve operasyonların çevreye olan etkisinin farkındadır; hatta zaman zaman tatbikatlar esnasında bu nedenle kışlalarda veya denizlerde katı atık boşaltılmasından kaçınılmaktadır. Bu durum bir yandan askeri harekât açısından bir tür gizlenme ile açıklanabilirse de bu uygulamanın temelinde çevre dostu eğilimi olduğu kabul edilmektedir. Ancak ÇYS ile bundan daha da fazlası öngörülmektedir. Çünkü ÇYS ile askeri faaliyet ve harekâtların ötesine geçilerek askeri unsurların çevre üzerindeki etkisinin en aza indirilmesi ve

²¹⁹ Julian Holbrook, **Introduction to Environmental Management Systems and Related Standards**, <http://www.snh.org.uk> (22.04.2013)

²²⁰ Alissar Chaker ve diğerleri, "A Review of Strategic Environmental Assessment in 12 Selected Countries", **Environmental Impact Assessment Review**, 26, 2006, s.32.

²²¹ Christopher Fafard, Gerald O. Peters, **ISO 14001's EMS Framework Interpreted for Application at DOD Installations**, Potomac-Hudson Engineering Inc.

geçmişte savunma faaliyetlerinden kaynaklanan kirliliği temizlenmesi amaçlanmaktadır. Bu yüzden NATO içerisinde, çevre mevzuatının hem askeri hem de sanayi sektörü için aynı ölçüde geçerli olması kabul edilen genel bir görüştür.²²²

ÇYS kapsamında öngörülen adımlar şunlardır. (1) ISO 14000 serisi veya ülkenin kabul ettiği standartlardan birinin alınması. (2) ÇYS'nin geliştirilmesi ve uygulanmasında görev alacak üst ve orta düzey yöneticilerin rolleri tanımlanması ve ÇYS üst yöneticisinin belirlenmesi. (3) Çevresel inceleme yapılarak unsurlardan çevreye olumlu ya da olumsuz etkisi olan kuruluş faaliyetlerini tanımlanması. (4) Yasal ve diğer düzenleyici gereksinimlerle ilgili eylemlerin kaydedilmesi ve güncellenmesi. (5) En önemli görülen çevresel etkinin belirlenerek önceliklendirilmesi. (6) Mevzuat ve ulusal çevre politikalarıyla çevresel etkilerin tanımlandığı çevre eylem ve politika taslağının oluşturulması. (7) Çevresel performans önlemleri de dâhil olmak üzere çevre politikasının amaç ve hedeflerin oluşturulması ve geliştirilmesi. (8) Amaç ve hedeflere ulaşmak için bir çevre yönetim programının geliştirilmesi. (9) ÇYS'nin ileri götürülmesi için gerekli kaynak ve personel sorumluluklarının tanımlanması. (10) İlgili tüm personele bilinçlendirme ve eğitim kurslarının hazırlanması, çevresel kaygılarla ilgili uygun eylemlerin bilinmesi, rollerin daha net olarak açıklanması ve ÇYS'nin önemini anlaşılması. (11) İletişimin geliştirilmesi. (12) Çevre yönetimiyle ilgili belge ve kılavuzların geliştirilmesi. (13) Belge kontrolünün oluşturulması. (14) Operasyonel kontrolün kurulması. (15) Acil ve beklenmeyen durumlara hazırlık yapılması. (16) ÇYS'nin etkililiği ve işleyişinin izlenmesi. (17) Kontrolü ve uygunluğu olmayan politika ve düzenlemelere ilişkin süreçlerin oluşturulması. (18) Kayıtların tutulması. (19) Güçlü ve zayıf yönlerini belirlenmesi için çevre denetim mekanizmalarının oluşturulması. (20) Uygunluğu, yeterliliği ve etkinliğinin saptanması ve sürekli iyileştirilebilmesi için ÇYS'nin gözden geçirilmesi. (21) Tercihe bağlı olarak çevre beyanı veya bildirisinin hazırlanması. (22) Tercihen belgelendirme ve sertifika tescilinin gerçekleştirilmesidir.²²³

Bu adımların takip edilerek askeri unsurların, çevreyi etkileyen eylemlerinin kontrol altına alınması istenmektedir. Yukarıda benzer adımlardan hareketle 1996

²²² NATO, NATO CCMS..., a.g.e., s.19-20.

²²³ NATO Environmental Management System, <http://www.nato.int> (22.04.2013); NATO, NATO CCMS..., a.g.e., s.19-20.

yılında ABD ve İsveç, CCMS'nin desteğinde askeri sektörler için çevre rehberi yayınlamıştır. Bu rehber askeri sektörlerin çevre çalışmaları için uluslararası bir genel planlama, hükümet ve askeri sektörün sorumluluklarının belirtilmesi ve bir çevre programının geliştirilmesi ilkelerini kapsamıştır. NATO, Savunma Bakanlıklarının ÇYS'nin oluşturulması ve geliştirilmesi için Çevre ve Sağlık Bakanlıklarıyla yakın işbirliğinin geliştirilmesinin gerektiğini, ayrıca uygulamalar için yeterli kaynağın oluşturulmasını istemiştir. Savunma eyleminin barış zamanında en düşük seviyede çevresel bozulmaya sebep olmasını zorunluluk olarak kabul etmektedir. Bunun da en iyi yolunun ÇYS'nin oluşturulması ile görmüştür. Askeri unsurların, ÇYS'nin oluşturulması süreçlerinde yapacağı her faaliyeti ise şu şekilde açıklamıştır.²²⁴

1) Politikanın Belirlenmesi: Askeri unsurların, çevre politikasında belirlenecek hedeflerinin askeri ihtiyaçlarla birlikte değerlendirilmesi istenmiş, çevre politikasının oluşturulması ise üç safha da belirtilmiştir. Bunlar,²²⁵

(a) Mevcut politika ve uygulamaların gözden geçirilmesi²²⁶, politikaların ÇYS standartlarında geliştirilmesi,

(b) Şimdiye kadar bir çevre politikası öngörülmemiş ise öncelikle çevresel inceleme yapılması ve kurumun çevresel etkisinin belirlenmesidir. Bu sayede gerçek bilgiye dayalı eylem için öncelikli alanlar belirlenmesinin ÇYS gelişiminde kaynak tahsisine yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Askeri unsurların, yasal gerekliliklerine genel bir bakış gerektiği ve bunların faaliyet ve hizmetlerinin çevresel etkilerinin anlaşılması hususu vurgulanmıştır.

(c) Çevresel ilk inceleme yürütülürken, askeri unsurlar çeşitli yaklaşımlarda bulunmalıdır. Bu yaklaşımlar şu şekilde sıralabilir. (i) Unsurların çevresel etkisi hakkında veri toplanması. (ii) Mevzuata uygunluk, sağlık ve güvenlik tehditleri, çevre riskler, uygunsuzlukla ilgili olayların mali sonuçları, iyileştirme maliyetleri ve

²²⁴ NATO, NATO CCMS..., a.g.e., s.21-23.

²²⁵ Marco Aurelio Chaves Ferro, "Environmental Management System (EMS) for Military Activities—Strategies and Policies for American, Canadian, Brazilian and NATO Armies", **International Journal of Sustainable Development**, Vol 5, No 3, 2012, <http://www.eceme.ensino.eb.br>; NATO CCMS..., a.g.e., s.29-32.

²²⁶ Günümüzde çevre politikaları yönetim sistemi ve uygulama methotlarını, ISO Standartları, tehlikeli maddelerin yönetilmesi, atık yönetimi, ekolojik yönetim ve altyapı yönetimlerini kapsamaktadır. Charles H. Eccleston, Frederic March, **Global Environmental Policy, Concepts, Principles and Practice**, CRC Press, Boca Raton, 2011, s.xlvi.

kurumun imaj değerinde azalma konularında önceliklerin belirlenmesi. (iii) Çevre politikasının temel unsurlarının oluşturulması. (iv) Uygunsuzluk halinde kirlilik öncesi muhtemel olayların belirlenmesi. (v) Savunma direktifleri ile dış standartların (NATO, Çevre/Sanayi Bakanlıkları) örgütsel performansının karşılaştırılması. (vi) Maliyet tasarrufları için fırsatların belirlenmesi. (vii) Personel ve diğer ilgili tarafların görüşlerinin dikkate alınması (viii) Çevresel performansı etkileyen diğer örgütlerin tanımlanmasıdır.

Çalışmaların sürdürülmesi ve derinleşmesini müteakip ise; (i) incelenen birimlerin çevre sakinleriyle yapılan anketlerin ve arşive kaldırılan haritaların değerlendirilmesi, (ii) lojistik faaliyetleri yöneten evrakların incelenmesi, (iii) mevcut atık yönetim faaliyetlerinin incelenmesi, (iv) temel süreçleri icra eden sorumlu personele anket yapılması, (v) çevreyle ilgili düzenleme sağlayanlarla diyalogların geliştirilmesi, (vi) örgütün taslak çevre beyanı ile ilgili konuların görüşülmesi üzerine yerel bir kamu forumunun icra edilmesi uygun görülmüştür.

(ç) Söz konusu ilk incelemenin kapsamı şunları içerir. (i) Yasal uygunluk. (ii) Acil/beklenmedik durum planları. (iii) Yönetim yapısı, diğer örgütsel sistemlerin performansını artıran ya da engelleyen faaliyetlerin tespiti. (iv) Eğitim ve farkındalık düzeyleri. (v) Müteahhitler ile mevcut ilişkiler de dâhil olmak üzere tedarik süreci. (vi) Maliyet tasarrufuna ilişkin ortaya çıkan fırsatlar. (vii) Örgütün faaliyetlerinin, ürünlerinin veya çevre ile etkileşim fonksiyonlarının bir unsuru olarak çevresel görünümüdür.

(d) Çevresel görünüm, kuruluşun değerlendirme ve özdenetimi için gerekli bir unsurdur ve faaliyetlerin önemini, etki düzeylerini, önceliklendirilmesini, kontrolün artırılması veya zayıflatılmasının öngörülmesini sağlamaktadır. Bunlar harekât sırasında veya lojistik ve altyapı faaliyetlerinde ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle ilk inceleme sonucunda kriter ve hedefler belirlenmelidir. Bu çevresel görünüm harekât sırasında ortaya çıkan ve ilk çevresel incelemenin içerisine dâhil edilebilirler. Söz konusu çevresel görünlere ve etkilerine aşağıda örnekler verilebilir. (i) Görünen: Hava emisyonları/Etki: Araç, uçak gürültüsü veya topçu ateş dumanı ve CFC salınımı, egzoz emisyonları. (ii) Görünün: Suyun tahliyesi/Etki: yakıtların dökülmesi, kanalizasyonların dere yatağına boşaltılması. (iii) Görünen:

Toprak kirlenmesi ve bozulması/Etki: paletli araçların toprak ve bitki örtüsünü kaldırması, çöp ve atık depolarından sızıntı, mühimmat kullanımınıdır.

(e) Mevcut politika ve uygulamalar gözden geçirildikten sonra yapılacak faaliyetlerin eylem yönü ve esaslarını belirleyen bir çevre politikası beyanı hazırlanmalıdır. Bu beyan, (i) Çevre bakanlığı gibi örgütlerle işbirliğini. (ii) Ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlara kalıcı çözümler geliştirmek için sürdürülebilirliğin teşvikini. (iii) Personelin eğitilmesi ve çevre personelin geliştirilmesine ilişkin teşvikleri barındırmalıdır.

(f) Son olarak da askeri unsurlar, çevre politikasıyla ilgili olarak iletişime açık olmalıdır.

2) Planlama: Politikanın belirlenmesinden sonra planlama süreci ise dört adımdan oluşmaktadır. Bunlar; performans ölçütleri olarak taban sınırlarının belirlenmesi, amaç ve hedeflerin geliştirilmesi, fark analizlerin gerçekleştirilmesi, eylem planlarının geliştirilmesidir.²²⁷ Bunlar sırasıyla açıklanırsa şunlar söylenebilir.²²⁸

(a) Askeri unsurların, sahip olduğu temel bilgileri ile önceliklendirdiği konulara ilişkin yeterliliğe sahip olmalıdır. Elde edilen bilgiler amaç ve hedefleri geliştirecek şekilde olmalıdır.

(b) Belirlenen amaçlar sera gazlarının en aza indirilmesi gibi ana hatlarıyla geniş bir ifadeyle yer almalı, hedefler ise ulaşmak için nicel olarak taahhütler bildirmelidir. Örneğin, Altyapı için gerekli olan enerji tüketiminin 2015 yılında %15 azaltılarak 2000 yılı seviyesine indirilmesi ifadesi hedef olarak belirtilebilir. Bu hedefler belirlenen ulusal hedeflere, toplumdaki diğer sektörlerdeki hedeflerle koordineli olmalıdır. Hedefler belirli, ölçülebilir, kabul, gerçekçi ve güncel olmalıdır.

(c) Hedefler belirlendikten sonra, eylem planlarında kullanılmak üzere hedeflerle mevcut durum arasında fark analizleri yapılmalıdır. Bunlar için, risk değerlendirmeleri veya güçlü yönler/zayıf yönler, fırsatlar, tehditler (SWOT) ile ihmal edilen alanlarla ilgili analizler yapılabilir.

²²⁷ NATO Standardization Agency, **Environmental Guideliness for Defence Material**, AECTP-100, NATO Standardization Agency, 2009, s.85.

²²⁸ NATO, NATO CCMS..., **a.g.e.**, s.40-42.

(ç) Performans kayıtlarının tutulması, muhafazası, güncellenmesi, ölçülmesi, mali, teknik ve insan kaynakların sağlanması için çevre yönetim programı hazırlanmalıdır.

(d) Planlama aşamasında son olarak hedeflere ulaşmak ve programın desteklenmesi için çevre iyileştirme eylem planları geliştirilmelidir. Her eylem planı sorumlulukları, uygulanması için yetkilendirmeyi, yeterli mali ve insan kaynakları ile kesinleşmiş tarihleri tanımlamalıdır.

Bu çalışmalarla ilgili olarak örneğin Hollanda Savunma Bakanlığı, çevre politikası kapsamında hazırlanan planında 21 adet hedef belirlemiştir. Bu hedefler büyük oranda ulusal çevre politikasına uyumlu olmuş, çevreye zararlı olan emisyon ve madde kullanımlarının azaltılması, toprağın temizlenmesi ve doğanın korunması öngörülmüştür. 1998 yılından beri askeri birimlerin tedarik, kullanım, bakım, atık üretimi aşamalarında çevreye ekilerinden elde edilen ham veriler Hollanda Halk Sağlığı ve Çevre Ulusal Araştırma Merkezi ile paylaşılarak silahlı kuvvetlerin yıllık raporlarında yer verilmiştir.

Belirlenen hedeflere, elde edilen veriler üzerinden göstergelere bakılarak ulaşılır. Örneğin hedef ozon tabakasıyla ilgili ise, göstergeler ozon tabakasının delinmesine yol açan unsurların esas verilerinin belirlenmesi olmalıdır. Bu veriler ozon tabakası için CFC kullanımı, HCFC kullanımı, metil kloroform kullanımı, karbon tetraklorür kullanımı, metil klorid kullanımı, metil bromür kullanımı ve benzeridir.²²⁹

Çevresel etkilere yönelik çalışmalar atık, enerji kullanımı, gürültü ve su kullanımı gibi yerel çevresel etkilerden sera gazı emisyonları gibi küresel düzeye doğru yöneltilmiştir. Ayrıca tedarik eden araç ve malzemeler için talep ettiği sivil sektörlerden ISO 14000 sertifikaya sahip olmasını da kabul etmiştir.

İsveç'te 1995 yılında ilk kez silahlı kuvvetlerin çevresel etkisiyle ilgili bir rapor yayınlanmış, raporda İsveç Çevre Koruma Ajansında kabul ettiği 13 tehdit belirtilmiştir. Silahlı kuvvetlerin amacının bu tehditler kapsamında belirlenen 170 hedefe ulaşmak için çevreye olan etkilerin azaltılması olmuştur. Bu çalışmalar 1997 yılında üst komutanlık çevre planı olarak yer almıştır. 1998 yılında 170 çevresel hedef 15'e indirilmiş, silahlı kuvvetler ekolojik sürdürülebilirlik için önemli olduğu

²²⁹ a.g.e., s.50-54.

kabul edilmiştir. Bu dönemde bazı hedeflere ulaşılırken bazı hedefler uzun vadeli olduğu görülmüştür. Bu eylem ve hedefler planda beş bölümde belirtilmiştir. Bu bölümler şu şekilde sıralanabilir. (i) Toprak, hava ve suya salınımlarda; silahlı kuvvetlerin emisyonlarında ozon tabakasına zarar veren maddelerin en aza indirilmesi, CFC ve halon gazı kullanımının durdurulması planlarını yürütmek, sera gazı emisyonlarının 1995 yılındaki düzeyleriyle karşılaştırılabilir ölçüde azaltılması, daha çevre dostu akaryakıt kullanımına doğru kademeli değişim, yeni taşıtların çevresel etkilerinin düşünülerek satın alınması, enerji tüketiminin 1995 yılı seviyesine ilişkili olarak azaltılması, yerel düzeyde petrol, elektrik, yakıt tüketiminin haritalandırılmasıdır. (ii) Atık ve üretim konusunda; çevreye zararlı maddelerin kullanımı ve dağıtımın en az düzeye indirilmesi, çevreye zararlı maddelerinin kayıtlarının tutulması, üretilen çevreye zararlı maddelerin işlenmesi ve iyileştirilmesinin geliştirilmesi, çevreye zararlı maddelerin etkisinin azaltılması için gerekli satın alma, geri dönüşüm ve önleyici tedbirlerin uygulanması, satın alma aşamasından önce sivil üreticilerin çevresel talepler konusunda yönlendirilmesi, eğitim alanlarında mühimmatların toprakta ve suda geriye kalan parçalarının haritalandırılması, mühimmatların toprakta ve suda geriye kalan parçalarının olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik çalışmaların yapılması, kirletilmiş alanların temizlenmesidir. (iii) Toprak ve suyun kullanılmasında abiyolojik ve genetik çeşitliliğin azaltılmasıyla ilgili olarak; toprak ve zeminin ayrıntılı incelenmesi, tahkimatın yönetilmesi maksadıyla, eğitim ve atış alanlarının çevre planı içerisinde görüşülmesidir. (iv) Gürültünün azaltılması konusunda; atış anlarında gürültünün azaltılması, susturucu cihazlarının kullanımı, uçakların gürültülerin ölçülmesi ve azaltılması, etkili değerlendirme ve personel koruma programları geliştirmektir. (v) Çevresel tehditlere odaklanmamış çevresel hedefleri için; silahlı kuvvetlerde çevresel bilincin artırılması için çabaların sürdürülmesi, çevre eğitimlerinin ihtiyaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmesi, konuya ilişkin konferansların düzenlenmesi, ulusal ve uluslararası konferanslara katılım sağlanması, alt seviyeden üst birimlere kadar çevre planlarının hazırlanması ve denetimlerinin sağlanması, konferans, seminer gibi faaliyetlerle çevre ajansları, kimya sektörleri vb. sivil toplumla işbirliği yapılmasıdır.²³⁰

²³⁰ a.g.e., s.60-61.

3) Uygulama: Kurumların geliştirdikleri eylem planlarının uygulanması aşamasıdır. Bunun için yönetimin her seviyesinin ÇYS'deki rolü ve sorumluluklarının bilmesi, iletişim, dokümantasyon, beklenmedik durumlara hazırlık konularına önem verilmesi gerekmektedir. ISO standartlarına yönelik yetkinlik ve beceri kazanılması için eğitim ve bilinçlendirme faaliyeti ve iletişim önemsenmiştir. ÇYS'nin uygulanmasında rol ve sorumluluklar önemli görülerek her seviyede yönetim ve uygulama birimlerinde eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine önem verilmektedir. Üst düzey yöneticilerin bilgilendirilmesinde ÇYS'nin askeri operasyonlara yaptığı olumlu katkıların gösterilmesinin fayda sağlayacağı, orta düzey yöneticilere de operasyonlara yapılacak olumlu katkıların uygulama ağırlıklı olarak ayrıntılı anlatılması önemli görülmüştür. Alt yöneticiler için ise, daha çok kendi özel alanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmesi, çevre yöneticilerinin ise sertifikalı denetçi olmaları önerilmiştir. Çevre eğitimleri, askeri eğitim gibi eğitimi alacak personelin eğitim düzeyi, sınıfı veya rütbesi ile orantılı ve özel ihtiyaçlarına uygun olması istenmiştir. ÇYS sistemine ilişkin faaliyetlerle ilgili kılavuzların çıkartılması, ayrıca diğer kuruluşlarla da iletişime önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İletişimin şeffaflığı ve hesap verilebilirliğin artırılması ile birlikte kurumun imajına da olumlu katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Sonuç olarak özellikle; uygulama safhasında rolleri ve sorumlulukların tanımlanması, iletişim ve dokümantasyon stratejileri, operasyonel faaliyetler ile belge kontrolü için eğitim programlarının hazırlanması, acil ve beklenmedik durumlar için stratejilerin geliştirilmesi konuları vurgulanmıştır.²³¹

4) İzleme, Değerlendirme ve Raporlama Safahası: Bu aşamada faaliyetlerin çevresel izleme, değerlendirme ve raporlamalarıyla ilgilenilmektedir. Kurumlar, yapılacakların kontrolü için prosedürlerin etkili olup olmadığını ÇYS hedeflerine ulaşıp ulaşılmadığını test etmek için izlenmesi, performansın değerlendirmesi ve bildirilmesi gerekmektedir. Ölçme ve değerlendirme prosedürleri; düzeltici önlemlerin alınmasını, böylece standartlar ve muhtemel sorunlarla ilgili alanların belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Çevresel uygunluk denetimi olarak; birimlerin

²³¹ Marco Aurelio Chaves Ferro, **a.g.k.**, NATO, NATO CCMS..., **a.g.e.**, s.77-81.

çevresel konularda performansının görülmesi, askeri birimin mevzuat ve yönetmeliklere uygun teşkilatlanması, faaliyetlerinin uygunluğu, çevresel amaç ve hedeflere ulaşılması durumu değerlendirilmektedir. Çevresel raporlamalarda kamuoyunun, askeri birimin sorumluluklarının yerine getirmesiyle ilgili olarak bilgilendirilmesi faydalı görülmektedir. Bu nedenle çevre raporlarında açık, kapsamlı ve tutarlı bilgi verilmesi üzerine önemle durulmaktadır.²³²

5) Belgelendirme ve Sertifikalandırma Safhası: Askeri birimlerin, ISO 14001 standartlarına uygun olmasının kabul edildiği ve belgelendirmenin gerçekleştirildiği safhadır. Bu aşama, askeri sektörün çevre sektörüne bağlılığının bir göstergesi olarak dış bir kontrol mekanizması olarak sayılmıştır.

3.5.2.2. Çevre Eğitimleri

NATO çevre konusunda farkındalığın oluşması ve uygulama alanında etkinliğin artırılması için (1) tedarik (2) tehlikeli maddelerin kullanımı ve imhası (3) patlamamış mühimmatın elden çıkarılması (4) eğitim arazilerinin sürdürülebilir kullanımı görevlerinde çalışan personele çevre eğitimi vermektedir.

NATO, silahlı kuvvetlerde çevre eğitiminin ve bilincinin kazandırılması amacıyla özellikle CCMS kapsamında çalışmalar yapmıştır.²³³ NATO bünyesinde ilk kez 1983-1989 yılları arasında İspanya, Almanya ve İngiltere'nin katılımıyla "Çevresel Problemlerin Eğitimi" başlıklı bir çalışma yapılmış, daha sonra 1987 ve 1991 yılları arasında Almanya, Belçika, Kanada, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya ve Birleşik Krallık'ın katılımıyla "Silahlı Kuvvetlerde Çevre Bilincinin Geliştirilmesi" konulu çalışma gerçekleştirilmiştir.

CCMS bünyesinde 2000 ve 2004 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmada 16 ülkeden katılım sağlanmış, ülkeler tecrübelerini birbirine aktarmışlardır. Çalışma, çevre koruma ve eğitimi hakkında kapsamlı politikaların geliştirilmesine katkı

²³² Marco Aurelio Chaves Ferro, **a.g.k.**, NATO, NATO CCMS..., **a.g.e.**, s.89-92.

²³³ NATO, **NATO CCMS Pilot Study Forms of Environmental Education in the Armed Forces and Their Impact on Creation of Pro-environmental Attitudes**, Final Report, 2000–2004, s.4.

sağlarken diğer taraftan azalan kıt insan ve mali kaynaklar için harcamaların nasıl azaltılabileceği üzerine durmuştur. Çalışma, çevre eğitimi ve bilincinin kazandırılmasının bir komutanlık görevi görülmesinin ve bütün askeri eğitimlere çevre konusunun entegre edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca çevre koruma ve eğitimlerinin askeri harekât emir ve standart operasyon prosedürlerine eklenmesinin veya uyarlanmasının önemli olduğunu vurgulamıştır. Silahlı Kuvvetlerde çevre bilincinin kazandırılması için çeşitli yöntemler sunulmuştur. Bunlar sıralanırsa; (1) çevre yönetimiyle ilgili olarak internet sitelerinin kurulması; bardak kupalarının, logo, bayrak, afişlerin yapılması; silahlı kuvvetler günlerinde sergi açılması vb. araçların kullanılarak farkındalığın oluşturulması. (2) Belirli bir hedef kitleye ihtiyaçları ölçüsünde sunum ve konferanslar verilmesi. (3) Raporların belirtildiği yazılı yayın yapılması. (4) Birey veya grup bazında farkındalığın desteklenmesi için yılda bir yapılabilecek ödüllendirmeler. (5) Görüntülü film gösterimlerinin icra edilmesidir.²³⁴

NATO'nun Oberammergau-Almanya'daki okulunda operasyonel etkinliğin artırılması amacıyla kişisel ve operasyonel seviyeye yönelik çevre koruma, politika ve prosedürleri konusunda eğitim verilmektedir. Çevre eğitimi konu kapsamlarını; çevreye uyum, kirliliğin önlenmesi, atık yönetimi, flora ve faunanın korunması, doğal ve tarihi kültürel varlıkların korunması konuları oluşturmaktadır. Kurs süreleri bir hafta ile iki haftalık dönemler halinde olmakla birlikte eğitimlerden 2008 yılında 62 farklı ülkeden 10.096 personel faydalanmıştır. Halen NATO okulunda iki haftalık silahlı kuvvetlerde çevre yönetimi, bir haftalık çevre koruma ihtiyaçlarının askeri harekâtlara uyumlaştırılması konularına yönelik kurslar verilmektedir.²³⁵ Bu eğitimler, askeri faaliyetlerin icrasında olumlu karşılık bulmaktadır. ABD tarafından günümüzde icra edilen Afganistan operasyonunda çevre standartlarının karşılanması hususunda maliyetin yüksekliğine rağmen; atık, kanalizasyon vb. iyileştirme ve bertaraf işlemlerinde daha fazla gayret gösterilmesi buna örnek verilebilir.²³⁶

²³⁴ NATO, NATO CCMS... Final Report, a.g.e., s.4

²³⁵ NATO School (2012), <https://www.natoschool.nato.int> (16.06.2012)

²³⁶ Rudolf Duerr, "NATO's Environmental Protection Performance, Organization, Training, Lessons Learned", 2008, <http://www.envirosecurity.org> (19.02.2012)

3.6. ENVSEC

Çevre konusu ile güvenlik ve istikrar arasındaki bağlantıyı desteklemek amacıyla AGİT, UNEP ve UNDP tarafından 2002 yılında ortak oluşturulan ENVSEC girişimi bu alanda gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biridir. Bu girişim öncelikle Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya gibi hassas bölgelere odaklanmıştır.²³⁷ Doğal kaynakların ve ekosistemin aşırı kullanımı, iklim değişikliğinin etkileri, göç hareketleri, barış ve istikrar açısından toplumların ve ulusların güvenliğini tehdit ederken, sınır ötesi kirlilik, sınır ötesi etkileri olan çevre kazaları ve afetler sık sık komşu ülkeler arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Ancak yine de uluslararası alanda doğal kaynakların kullanımı açısından ortak sorunların olumlu sonuçların elde edilmesi amacıyla insanları bir araya getirebileceğine inanılmış, doğal kaynakların ulusal düzeyde yönetimlerinin gelişmesi, güven inşa edici bir çaba olarak görülmüştür. Böylece sözkonusu çevresel işbirliği şekilleri, çatışmaların önüne geçerek toplumlar arasında barışı teşvik için önemli bir araç olacağı kabul edilmiştir.

Buna yönelik girişimlerden en önemlisi ENVSEC olmuş, çevre ve güvenlik için bütünlük bir tepki ve ortak payda sağlamak amacıyla AGİT, UNDP, UNEP tarafından 2003 yılında kurulmuştur. 2004 yılında NATO'nun da katılımıyla NATO'nun öngördüğü tehdit ve kırılganlık açısından öncelikli görülen alanlarda proje hazırlamaya başlamıştır. 2006 yılında UNECE ile Orta ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi'nin (Regional Environmental Centre-REC) de katılımı sağlanmıştır. Dört bölge ofisiyle birlikte merkezi Cenova'da bulunan örgütün şu an üyelerine bakıldığında AGİT, REC, UNDP, UNECE, UNEP ve NATO sayılmaktadır.²³⁸ Projelerin sorumlulukları kendi görev ve kapasiteleriyle ilgili olarak ortak kuruluşlar arasından seçilmektedir.

ENVSEC girişiminin görevi, Orta Asya, Doğu Avrupa (Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna), Güney Kafkasya ve Güney-Doğu Avrupa'yı içeren dört bölgede işbirliğini güçlendirerek, çevre ve güvenlik risklerinin azaltılmasına katkıda bulunmaktır. ENVSEC, çevre ve güvenlik kaygılarının giderilmesi için uluslararası

²³⁷ NATO, NATO The Environment and Security, **a.g.e.**, s.3.

²³⁸ ENVSEC (2012), <http://www.envsec.org> (19.02.2012)

diyaloğun ve karşılıklı komşuluk ilişkisinin sağlanarak işbirliğini önemsemektedir. Bu kapsamda hükümetler, araştırma kuruluşları, sivil toplum örgütleri, politikacılar arasında ortak çözümlerin belirlenmesi ve ortak projelerin geliştirilmesine çalışmaktadır.²³⁹

ENVSEC, çalışma biçimi dört adımda gerçekleştirmektedir. Bunlar; (1) katılımcılarla birlikte problem alanının değerlendirilmesi, (2) söz konusu yere ve problem alanına politikacıların ve toplumların dikkatinin çekilerek problemin tanıtılması ve siyasi desteğin alınması, (3) alanla ilgili bölgesel iş planları ve projelerin geliştirilmesi, (4) güvenlik endişelerinin giderilmesi için özel çözümler ve somut desteğin verilmesidir.²⁴⁰

Bu çalışmalarla elde edilen kazanımlar şu şekilde olmaktadır. (1) Çevre ve güvenlik risklerine karşı kırılganlık, erken uyarı ve izlenme kabiliyetinin sağlanması. (2) Ulusal kurumlar arasındaki kapasite gelişimi ve güçlü kurumsal diyaloğun kurulması. (3) Ülkelere teknik ve finansal desteğin temizleme ve iyileştirmeler için verilebilirliği. (4) Çevre ve güvenlik risklerinin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik faaliyetlerle ilgili aktörlerin katılımının sağlanması, bilgi ve farkındalığın artırılmasıdır.²⁴¹

ENVSEC Girişimi, devam eden 48 proje ve hazırlık aşamasında olan 14 projeye birlikte 62 proje yürütmekte olup 45.2 milyon dolar bütçeye sahiptir. Projelerin oluşturulma başlıkları genel olarak şunları kapsamaktadır. (1) Doğal kaynaklar ve güvenliğinin risk yönetimi. (2) Tehlikeli maddeler için çevre ve güvenlik riskinin azaltılması. (3) Çevre güvenliği ve iklim değişikliğine uyum. (4) Çevre ve güvenlik bilgisi ve risk yönetimine katılım konularıdır.²⁴²

²³⁹ NATO, **NATO Ortaklık Yoluyla Güvenlik Broşürü**, Brüksel, 2005, s.34; ENVSEC (2012), <http://www.envsec.org> (19.02.2012).

²⁴⁰ ENVSEC (2012), <http://www.envsec.org> (19.02.2012).

²⁴¹ ENVSEC (2012), <http://www.envsec.org> (19.02.2012)

²⁴² ENVSEC (2012), <http://www.envsec.org> (19.02.2012)

3.7. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği, hem iç çevre politikaların uygulama alanlarında hem de çevre diplomasisi ve uluslararası işbirliğine katılım bakımından küresel düzeyde bir aktör konumundadır.²⁴³ İlk olarak Avrupa Toplulukları adıyla Fransa ve Almanya arasındaki tarihsel düşmanlık ve rekabetin yarattığı tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla ekonomik ve askeri güvenlik tedbirleri düşünülerek kurulmuştur. 1987 yılı Avrupa Tek Senedi ve 1992 yılı Maastricht Antlaşmasıyla birlikte ilgi alanı sağlık, güvenlik ve çevresel işbirliğine yönelik siyasal alanlara genişlemiştir.²⁴⁴

Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yıllarda Avrupa'da, güvenliği sağlayan birimlerin statüsü ve rolü konusunda değişimlerin yaşandığı görülmüştür.²⁴⁵ Bu dönemde ulus devletler, uluslararası güvenlikte yeni yaklaşımlar olan ortak ve küresel güvenlik yaklaşımlarını AB çatısı altında geliştirmiş, hiçbir ülkenin diğer uluslarında güvenliğini artırmadan kendi güvenliğini sağlayamayacağı anlayışı genel kabul sayılmıştır.²⁴⁶ Bu yaklaşımla, uluslararası güvenliğe en büyük tehdidin ülkelerin kendilerinden değil, ulusal veya uluslararası alanda gelir dağılımı bozuklukları, bölgesel ve küresel çevre sorunları, nükleer silahlar, kitle imha silahları gibi krizlere sebep olan sorunlardan kaynaklanabileceği ifade edilmiştir.²⁴⁷

Avrupa kıtası, tarihi boyunca ekonomik ve siyasal her türlü olumsuzluklara karşı askerî güç kullanmıştır.²⁴⁸ Ancak 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası güvenlik stratejisi bağlamında bütün ülkeleri etkileyen çevresel güvenlik, ekonomik istikrarsızlık, yasadışı ve yoğun uluslararası göç,²⁴⁹ ulus ötesi organize suç, terörist

²⁴³ John Vogler, **a.g.m.**, s.48.

²⁴⁴ Bülent Duru, "AB Çevre Politikası", Der.Çağrı Erhan, Deniz Senemoğlu, **Avrupa Birliği Politikaları**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2007/ <http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr> (11.11.2012); Emre Yaşar Akçay, Çiğdem Argun, Elvettin Akman, "AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak ve Dış Güvenlik Politikası" **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 2011, s.117.

²⁴⁵ John Vogler, **a.g.m.**, s.47.

²⁴⁶ Galym Zhussipbek, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Tanımı ve Tarihsel Arka Planı", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 5, Sayı 19, 2009, s.86.

²⁴⁷ Ömer Göksel İşyar, "Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama", **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 3, 2008, s.13-15.

²⁴⁸ Burak Tangör, "Güvenlik Yönetişimi Yaklaşımı ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6/3, 2004, s.262.

²⁴⁹ Avrupa Parlamentosu Dışişleri Komitesi, 1999 yılı Güvenlik ve Savunma Politikası Çevre Güvenliği ve Dış Politika Raporunda, 22 milyonluk geleneksel göçmenler haricinde tahminî 25

örgütlenme ağları, kitle imha silahlarının çoğalması gibi güvenlik sorunlarına karşı AB organizasyonu altında birliktelik eğilimi göstermiştir.²⁵⁰ Bu sırada 11 Eylül saldırıları ve Körfez Savaşının olması tekrar geleneksel güvenlik anlayışını güçlendirmiş, bundan çevrenin güvenliği konusu olumsuz yönde etkilenmiştir.²⁵¹

AB; daha güvenli bir Avrupa için 2003 yılında oluşturduğu güvenlik stratejisi çalışmasında, çatışma süreçleri içerisinde su gibi doğal kaynaklar ve küresel ısınmanın baskısı gibi çevresel faktörlerin etkisini önemsemiş, göç gibi toplumsal olayların etkisini vurgulamış, bu kapsamda AB olarak küresel ölçekte politika ve kaynaklarını kullanacağını ifade etmiştir.²⁵² Bu kapsamda AB ilk olarak kendi bölgesinde 2001 yılında sürdürülebilir kalkınma stratejisini belirlemiş, ticaret, balıkçılık ve tarım gibi alanlarda bütünleşik çevre politikasını güncellemiştir. Bu sayede uzun vadede ekonomik büyüme, sosyal uyum ve çevrenin korunmasını tek elden sürdürmeyi öngörmüştür.²⁵³

Çevresel güvenlik alanında, Savunma Çevre Ağı (Defence Network-DEFNET) ile işbirliği imkânları sağlamış, Natura 2000 programı bünyesinde askeri bölgelerdeki çevrenin korunması faaliyetlerini desteklemiştir.

AB, ilk olarak ortak dış güvenliğin sağlanması için 1992 yılı Maastricht Anlaşması sonrasında Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası-OGSP (Common Foreign and Security Policy-CFSP) geliştirmiştir. Bu süreçte Avrupa savunma kimliğini oluşturarak, uzun vadede ortak bir iktisadi topluluktan hem sivil hem de askeri kriz yönetiminde etkin bir güç olmayı, çevresel boyutu da ihtiva eden birleşik

milyon kişinin yakın zamanda kuraklık, erozyon ve diğer çevresel problemler nedeniyle göçmen durumuna düşebileceği belirtilmiştir. John Vogler, **a.g.m.**, s.49.

²⁵⁰ Nina Grager, **a.g.m.**, s.114.

²⁵¹ Bu saldırı ve savaşların diğer bir etkisi de hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasıdır. Birleşik Krallığın 2001 yılı Terörle Mücadele, Suç ve Güvenlik Yasası buna örnek verilebilir. Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.12.

²⁵² European Security Strategy, “**A Secure Europe in a Better World**”, Brussels 12.12.2003, s.2-3, <http://www.consilium.europa.eu>; Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.15; Hakkı Büyükbaş, “Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 61-1, 2006, s.51; Hanna Ojnen, “Baltık, Doğu Avrupa ve Balkanlar’daki Kriz Kaynakları ve Bölgelerinin Avrupa Birliğinin Güvenliğine Etkileri”, **27-28 Mayıs 2004 tarihli “Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri” konulu sempozyumda sunulan bildirisi**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s.269.

²⁵³ Commission of the European Communities. (2001, May 15) “**A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development**”, Communication from the Commission, Retrieved October 1, 2004. s.2; Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.15. <http://eur-lex.europa.eu> (12.11.2012)

ve geniş bir güvenlik politikası görüşüne sahip olmayı arzulamıştır.²⁵⁴ Maastricht antlaşmasının uygulamaya geçirilmesi maksadıyla 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması ile güvenlik ve ortak bir dış politika yaklaşımı teyid edilmiş,²⁵⁵ kriz yönetimi, insani yardım ve barışı koruma görevlerinde inisiyatif üstlenmeyi amaçlamıştır.²⁵⁶

OGSP, çevresel güvenlik açısından üç alana odaklanmıştır. Bunlar; (1) dış kaynakların devamlı ve güvenli şekilde temininin sağlanmasıdır. Bunlar içerisinde dışarıdan gelen petrol ve doğalgaz ihtiyacı başta gelmektedir. Bu miktarın 2020 yılında üçte iki seviyesine çıkacağı öngörülmüştür. (2) Sınırları içerisinde çevresel yıkıma sebep verebilecek çatışmaların en aza indirilmesidir. Bu kapsamda Ortadoğu ve Akdeniz bölgelerinde Nil Havzası gibi su kaynaklarının paylaşılması, çevresel göç, erozyon ve çölleşmeyle mücadele faaliyetlerine yönelmiştir. Ayrıca Doğu Avrupa'daki nükleer reaktör ve alanların güvensizliğine yönelik çalışmalar yürütmektedir. (3) Küresel çevresel değişikliklere karşı yönetme yeteneğinin sağlanmasıdır. Buna yönelik olarak okyanuslardaki balıkçılık faaliyetleri, ozon tabakasının incilmesi, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi konularda uluslararası birlik çağrısında bulunmuştur.²⁵⁷

Söz konusu amaçların ve savunma politikalarının gerçekleştirilirken, AB'nin kuruluş normları olan ticaret ve ekonomi alanları temelinde "sivil bir güç" olma halini de korumak istemiştir. AB, NATO gibi askeri güvenlik örgütlerinin tersine çevre ve güvenlik meselelerinde bu durumunu avantaj olarak görmüştür.²⁵⁸ AB'nin OGSP kapsamında NATO benzeri bir askeri güvenlik unsurunun kurulmasını öngörmemesi, çevre lehinde önemli bir gelişme²⁵⁹ olmuştur.²⁶⁰

²⁵⁴ Hanna Ojenen, **a.g.k.**, s.266.

²⁵⁵ Emre Yaşar Akçay ve diğerleri, **a.g.m.**, 124.

²⁵⁶ Hanna Ojenen, **a.g.k.**, s.268.

²⁵⁷ Nick Robins, **a.g.m.**, s.173-178.

²⁵⁸ Margaret Brusasco-Mackenzie, **a.g.m.**, s.15.

²⁵⁹ AB, ilave askeri teşkilden kaçınmakla birlikte çevre amaçlı araştırmalar için NATO'nun istihbarat ve uydu gözlem sistemlerinden de faydalanmaktadır NATO'ya yapılan bu tür talepler Avrupa Parlamentosu tarafından 2000 yılından itibaren başlamıştır. John Vogler, **a.g.m.**, s.49.

²⁶⁰ John Vogler, **a.g.m.**, s.49; Alexander Weis, "Improving Capabilities for ESDP's Future Needs", Alvaro De Vasconcelos (ed.), **What Ambitions for European Defence in 2020**, EU Institute for Security Studies, 2009, s.111.

OGSP güvenlik anlayışı içerisinde, politik ve askeri güvenliğin ötesinde ekonomik ve çevresel kaygılarını da dâhil etmiştir.²⁶¹ Çevre açısından bakıldığında silahsızlanma ve çatışma sonrası istikrarın sağlanması ile²⁶² terör ve doğal afetlere cevap verilmesine odaklandığı görülmektedir.²⁶³ 2020 yılı vizyonu, bu görevlerin bölgesel ve küresel seviyede orman, balıkçılık vb. alanlarda kolluk görevinden ekolojik bölgelerin koruma görevlerine ve göçe kadar genişleyebileceğini vurgulamıştır.²⁶⁴

AB'nin söz konusu savunma misyonunun çevreye olumsuz etkisi olacak konvansiyonel silahlanmanın artırılması yönünde olmaması önemlidir. Bu durum Soğuk Savaş sonrası üye devletlerin silahlı kuvvetlerini ve askeri bölgelerin küçültme çalışmalarını da desteklemiştir. Örneğin Hollanda, 1985 yılında 50.000 ha askeri alana sahipken küçülme ve profesyonelleşme yoluna gitmiş, 2000 yılında 30.000 ha alanı boşaltmıştır.²⁶⁵

AB'de askeri faaliyetler içerisinde çevre hassasiyetlerinin yer alması gözle görülür seviyededir. AB'nin NATO üyesi ülkeleri de bu kapsamda NATO içinde kurulmuş olan CCMS ve onun Bilimsel ve Çevresel İşler Bölümünde etkin davranarak askeri faaliyetlerin NATO içerisinde çevre açısından durumunu her daim gündeme taşımışlardır. 2002 yılında Brüksel'de yapılan NATO Barış için Ortaklık (Pfp) konferansında da NATO'nun ve AB'nin çevre politikaları esas alınarak askeri planlama, eğitim ve tatbikatlarda bunların uygulama alanları konusu işlenmiştir. Bu süreçler neticesinde NATO çevre politikalarını içeren MC469 dokümanı çıkarılmış, müteakiben çevrenin korunmasını amaçlayan STANAG 7141 EP "NATO Operasyonları ve Tatbikatlar Sırasında Çevre Koruma" direktifi yayınlanmıştır.²⁶⁶ AB, çevre girişimleri ve askeri unsurlar üzerinde etkileri konusunda 2001 yılında Brüksel'de çevre örgütleri, 13 ülkenin Savunma Bakanları ve ABD ordusuyla beraber "Habitat ve Kuş Direktifleri"nin uygulamalarına yönelik görüş birliğine

²⁶¹ Hasan Ulusoy, "Collective Security in Europe", **Perceptions**, Volume.7, Number.4, December 2002-February 2003, <http://sam.gov.tr>

²⁶² Alvaro de Vasconcelos, "Introduction-2020: Defence Beyond the Transatlantic Paradigm", Alvaro De Vasconcelos (ed.), **What Ambitions for European Defence in 2020**, EU Institute for Security Studies, 2009, s.20.

²⁶³ Nicole Gnesotto, "The Need for a More Strategic EU", Alvaro De Vasconcelos (ed.), **What Ambitions for European Defence in 2020**, EU Institute for Security Studies, 2009, s.37.

²⁶⁴ Tomas Ries, "The Globalising Security Environment and the EU", Alvaro De Vasconcelos (ed.), **What Ambitions for European Defence in 2020**, EU Institute for Security Studies, 2009, s.63-72.

²⁶⁵ EU, **Life, Natura 2000 and Military**, Life Focus, EU, 2005, s.64.

²⁶⁶ **a.g.e.**, s.12.

varmışlardır. Bu çalışmalar, Savunma Bakanlığı bünyesinde ABD ve Kanada'nın da gözlemci olduğu, AB çevre politikasına ilişkin son gelişmeleri değerlendirmek üzere DEFNET ağının oluşmasını sağlamıştır.²⁶⁷ 2001 yılında Belçika tarafından DEFNET'in dönem başkanlığı sırasında AB'de çevre ve savunma konularında yapılan görüşmelerde Natura 2000 programı değerlendirilerek askeri zorunluluklar hariç olmak üzere askeri bölgeler içerisinde biyoçeşitlilik kaybının önlenmesi çalışmalarının gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere AB'nin çevre konusunda, DEFNET, Natura 2000 Ağı organizasyonları bulunmaktadır.

3.7.1. DEFNET

DEFNET, AB'ye üye devletler ile ABD gibi gözlemci ülkelerin Savunma Bakanlıklarının çevresel konularda uzman düzeyinde oluşturduğu gayri resmi bir gruptur. Söz konusu organizasyonun oluşturulmasına kaynaklık eden ABD ve AB Komisyonu arasındaki müzakereler olmuştur. Bu dönemde üye ülkeler arasında askeri faaliyetlerin çevreye etkileri konularında farkındalık yaratılmıştır.²⁶⁸ Organizasyon, Savunma Bakanlıklarının çevresel performanslarının geliştirilmesi ile karşılaşılan sorunlarda çözümlerin paylaşılmasına yardımcı olmuştur. Bu sayede ilgili konularda ortak standartlar geliştirilerek genel uzlaşma sağlanmış, Avrupa çevre yasalarının çıkarılmasından önce karşılıklı çıkarların değerlendirilmesi yapılmış, teknik bilgi ve fikir alışverişinde kullanılmıştır. Böylece yasaların çıkmasını müteakip uygulanmasındaki muhtemel problemlerin önüne geçilmiştir. Sürdürülebilirliğin ve çevre yasalarının uygulanması için ortaya çıkan ihtiyaçların tespitinde fayda sağlanmış ve NATO çalışma grupları arasında koordine gerçekleşmiştir.²⁶⁹

²⁶⁷ a.g.e., s.12.

²⁶⁸ Ronald de Rooij, "EU Environment and Defence, How do We Cope", **16 Haziran 2010 tarihli Environment, Energy Security & Sustainability Sempozyumunda Sunulan Tebliğ.** <http://e2s2.ndia.org>

²⁶⁹ DEFNET (2012), <http://www.eundefnet.com> (26.05.2012)

DEFNET, çevre yasaları açısından üye devletlerin savunma faaliyetleri ve operasyonel yeteneklerinde eşgüdümünün sağlanması için önemli görülmektedir. Bu nedenle ülkeler arasında ulusal ve uluslararası yasama organları arasında bilgi toplanması, geliştirilmesi ve paylaşımı için değerli bir paylaşım alanı olarak kabul edilmektedir. DEFNET çalışma çerçevesi kapsamında üyeler arasından başkan ve sekreteryaya oluşturmuş, bu görevler üye ülkeler arasında dönüşümlü yürütülmektedir. Yıllık genel kurul toplantıları icra edilmekle birlikte, çalışma grup toplantıları da yapılmaktadır. Kararları resmi olmayan bir karşılıklı oybirliğiyle alınmaktadır. DEFNET, ne AB nede NATO gibi diğer kurumlarla resmi bir ilişkiye girmemekle birlikte resmi bir açıklama da yapmamaktadır.²⁷⁰

3.7.2. Natura 2000 Ağı

Natura 2000 Ağı, Avrupa’da biyoçeşitliliğin korunması için oluşturulmuş bir programdır. Amacı, AB bünyesinde sorumlu olunan toprakların doğal habitatları ile yabani fauna ve florasıyla birlikte biyoçeşitliliğinin korunmasını sağlamaktır. Natura 2000 Ağı iki ayrı tipte oluşturulmaktadır. İlki özel koruma alanları olarak topluluk için önemli alanlar, diğeri de kuşlar için özel koruma alanlarıdır.²⁷¹

Bu kapsamda Natura 2000 Ağı, askeri bölgelerde yönetim planlaması, envanter çalışması, askeri personel için çevre eğitimi, doğal yaşamı bozulmuş alanların iyileştirilmesi, tehlikeye girmiş türlerin kurtarılmasına yönelik eylem planının oluşturulması, gözlem, ilgili kuruluşlarla ve kamuoyuyla iletişimin sağlanması ve tecrübe değişimini amaçlamıştır.

AB; askeri bölgeleri, bulunduğu mevkiiler ile coğrafi genişliği açısından yüksek değerde doğal alanlar olarak görmüş, ekolojik zenginlik durumuna göre çevre koruma ve geliştirme projeleri gerçekleştirmiştir. Bu projeler AB bünyesinde oluşturulan “Çevre için Finansal Araç” (L’Instrument Financier pour l’Environnement/ The Financing Instrument for the Environment-LIFE) fonu kapsamında bütçe ayrılarak koruma altına alınmıştır. Projeler genellikle bütçe

²⁷⁰ DEFNET (2012), <http://www.eundefnet.com> (26.05.2012)

²⁷¹ DEFNET (2012), <http://www.defensa.gob.es> (26.05.2012).

içerisinde %47 oranında pay ayrılan, türlerin korunması ve doğal habitatın muhafazasına yönelik kurulmuş Natura-2000²⁷² ağından faydalanan, LIFE-Natura kısmından gerçekleştirilmiştir.²⁷³ Örnek olarak Holanda askeri alanların %50'si olan 30.000 ha, Belçika askeri alanların %70'i olan 26.000 ha, Danimarka askeri alanların %45'i olan 32.000 ha alan Natura-2000'in koruması altındadır.²⁷⁴

Avrupa Kıtasında eğitim ve atışlar için ayrılmış askeri bölgeler, mühimmat depoları, radar tesisleri, havaalanı pistlerinin büyük çoğunluğu, ülkeler içerisinde önemli oranda doğal hayatı ve vahşi yaşamı barındırmaktadır. Bu alanlar, birçok türün popülasyon dinamikleri için ekolojik durum yaratmaktadır. Örneğin Fransız Savunma Bakanlığı, ülkenin en büyük arazi sahibi kurum olup, toplam ülke topraklarının %0.5 olan 265.000 ha alana sahiptir. Toplamda 13 askeri kamp %40'a karşılık gelen 108.600 ha alanı oluşturmaktadır. Ayrıca 84 askeri havaalanı, 195 eğitim alanı, 133 atış alanı ve 5.572 binaya sahiptir. Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı 240.000 hektar alana sahip olarak ülke topraklarının %1 mülkiyetine sahiptir. Atış alanı denize doğru uzanan 140 kıyı alanına sahiptir.²⁷⁵

İtalyan Silahlı Kuvvetleri ise, 170.000 ha alanı içeren 331 bölgede eğitim ve atış alanı, 200 radar mevkisine sahiptir. Bu bölgelerin seçimi ise Soğuk Savaş döneminin risk değerlendirmelerine göre yapılmıştır. İtalyanın kuzeydoğu sınırında Friuli-Venezia Giulia bölgesinde 70 alan ve Trentino-Alto Adige bölgesine 41 alan bulunmaktadır. Sardinya üzerinde 20.000 ha, Salto di Quirra, Nuoro Eyaleti bölgesinde 12.000 ha, Cagliari Eyaletinde 25 km'lik sahil şeridi askeri atış alanıdır.²⁷⁶

AB, askeri alanlarda atış, tatbikatlar ve eğitim faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan atıklar, yangın, kirlilikler, radyasyon vb. nedenlerin doğadaki ekolojik yaşamı etkilemesine rağmen; bu alanların şehirleşme, yoğun tarım insan etkilerinden uzak

²⁷² Natura 2000 ağı, AB'nin doğa koruma politikasının temel taşı sayılan, 1979 yılı Kuşlar Direktifi ve Habitat Direktifinin kabulü ile 1992 yılında oluşturulmuştur. AB düzeyinde koruma alanlarını oluşturulması ve 2010 yılına kadar biyoçeşitlilik kaybını önlemeyi hedefleyen 2001 yılı Birliğin Devletler ve Hükümet Başkanları Zirvesi kararlarını uygulamaktadır. Ayrıca Bern Toplantısı ve Rio de Janeiro süreci gerekliliklerini de yerine getirmektedir. EU, Life, Natura 2000 and Military, **a.g.e.**, s.2-10.

²⁷³ Ronald A. Kreizenbeck, "Environmental Aspects of Managing of Natural Resource Assets within the Military Sector", Katarina Mahutova, John J. Barich, Ronald A. Kreizenbeck (eds.), **NATO Science Series, IV. Earth and Environmental Sciences**, Volume 35, 2003, s.19.

²⁷⁴ EU, Life, Natura 2000 and Military, **a.g.e.**, s.10.

²⁷⁵ **a.g.e.**, s.2.

²⁷⁶ **a.g.e.**, s.2.

kalması bakımından bir anlamda çevre koruma rolünü de gerçekleştirdiğini saptamıştır. Avrupa’da birçok alan arazi tezviyesi ve yoğun tarım gibi nedenlerle ekolojik değişime uğramasına rağmen askeri alanların bunlara maruz kalmaması ve biyolojik çeşitliliğini korumuş olması, onları bölgesel doğal mirası koruma durumuna getirmiştir.²⁷⁷ Genel olarak, askeri faaliyetler ne kadar şiddetli olursa olsun atış hedeflerinin sabitliği, tank geçiş hatlarının belirli olması, piyadelerin yaya etkilerinin az olması askeri alanların sadece bir bölümünün kullanılmasını, onlarında belirli eğitim zamanlarında kullanılmasını sağlamıştır.²⁷⁸ Örneğin 30.000 hektarlık Hollanda askeri bölgelerinin içerisinde %25’i fundalık, %5 sahil ve iç tepeler, % 15 fakir mera ve topraklar, %33 düzeyinde orman bulunmaktadır. Ancak söz konusu araziler Hollanda içerisinde az alana sahip gibi gözükmesine rağmen biyoçeşitlilik açısından Hollanda’da bulunan türlerin yarısından fazlasına sahiptir. Belçika’da 19 ve 20.yüzyılda askeri bölge olarak ayrılmış 26.000 ha alan şehirleşme ve yoğun tarımdan uzak kalarak doğal halini koruyabilmiştir. Kum, bataklık, fundalık, mera, oligotrofik havuzlar, karışık meşe kayın ormanları korunurken birçok bitki, omurgasızlar, amfibiler, sürüngenler ve ülkenin geri kalanında artık nadir görülen kuşlar askeri bölgeler içinde önemli sayıda görülmüştür. İtalya’da da sahil şeridindeki askeri bölgeler, amacı bu olmamasına rağmen turizmle ilişkili yapılaşmadan uzak kalarak kendini korumayı başarmıştır.²⁷⁹ Ayrıca bazı askeri faaliyetlerin zaman zaman habitat için faydalı olduğu bile savunulmuştur. Baskın gelen fauna ve floranın engellenmesi, zırhlı araçların toprak üzerinde baskı yapan manevraları, bombalama ve yangınlarla ekosistem içinde öncü toplulukların oluşturulması, paletli araçların bıraktığı çukurların su ile dolarak amfibiler için ideal üreme habitatı olan havuzlar oluşturabilmesi bunlara birkaç örnektir.²⁸⁰

AB bünyesinde gerçekleştirilen LIFE-Nature Projeleri, devletlerin Çevre ve Savunma Bakanlıkları işbirliğiyle sağlanmaktadır. Bunlar içerisinde projenin büyüklüğü ve kapsamı içerisinde en önemli görülen projeler 2003 yılı Belçika Flaman askeri bölgesi ve 2001’de kabul edilen Birleşik Krallık Salisbury Ovası çalışmalarıdır. Belçika Flaman bölgesi 9.200 ha’lık, Salisbury Ovası için 40.000

²⁷⁷ Ronald A. Kreizenbeck, **a.g.m.**, s.18.

²⁷⁸ EU, Life, Natura 2000 and Military, **a.g.e.**, s.7.

²⁷⁹ **a.g.e.**, s.2-3.

²⁸⁰ **a.g.e.**, s.7.

ha'lık alan öngörölmüştür. Söz konusu alanlar depo, atış, tatbikat, zırlı manevra ve paraşüt atlama bölgeleri olarak kullanılmaktadır. Projeler kapsamında, alanlarda doğal değerlerin neler olduğu ve nerede bulunduğuyla ilgili envanter çıkarılmış, büyümüş meralar ve plansız ağaç ekimlerine yönelik habitat restorasyon çalışmaları yapılmış, askeri malzeme ve mühimmatlar alanlardan kurtarılmış, istilacı türler temizlenmiştir. Projeler kapsamında, çevre ve askeri otoriteler arasında işbirliğinin artırılması, arazi yönetim planlarının oluşturulması, özel türlerin korunması, askeri personel ve yerel otoritelerde çevre eğitimi ve bilincinin artırılması, askeri alanların eğlence ve dinlenme maksatlı olarak sivil halka açılması hedeflenmiştir.²⁸¹ Flaman askeri bölgesi ve Salisbury Ovasında yapılan faydalı çalışmaların uluslararası ortamda paylaşılmasıyla için 2005 ve 2008 yıllarında “Natura-2000 Ağı Kapsamında Askeri bölgelerde Sürdürülebilir ve Doğa Yönetimi” konulu seminerler düzenlenmiştir.²⁸²

Ancak, kimi zaman ulus devletlerin geleneksel güvenliğini artırma adına çevresel konuların önemsendiği uluslararası organizasyonları kullandığı görölmektedir. Bunlardan biri de NATURA 2000 bünyesinde Yunanistan'ın ulusal çıkarı için organizasyonu çatışma aracı olarak kullanma teşebbüsü olmuştur. Yunanistan, AB'ye Ege Denizinde Türkiye ile Kardak Krizinin olduğu bölgeler gibi ihtilafli alanlarda Natura 2000 ve AB Habitat Direktifi kapsamında kuş gözlem istasyonları, doğal sığınak ve kuş koruma alanlarının kurulmasını önermiş, böylece Türkiye'ye karşı egemenliğini artırma çabasında bulunmuştur.²⁸³

3.8. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

Soğuk Savaş döneminde ayrımlaşan ülkeler arasında yumuşamanın da etkisiyle 1973-1975 yılları arasında otuzbeş ülkenin katılımıyla Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) düzenlenmiştir. Konferans sonucunda Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından imzalanan Helsinki Nihai Senedi imzalanmıştır.

²⁸¹ a.g.e., s.15.

²⁸² a.g.e., s.47.

²⁸³ Nesrin Algan, a.g.m., 2004, s.206.

Siyasi bağlayıcılığa sahip Helsinki Nihai Senedi, çeşitli askeri güven ve güvenlik artırıcı önlemlerin yanı sıra ekonomik, bilimsel, teknolojik, çevresel ve insani konularda işbirliğini öngörmüş, kapsamlı güvenlik kavramının temelini oluşturmuştur.²⁸⁴

Helsinki Nihai Senedi'nde "Çevre" başlıklı bölümünde, doğanın ve kaynakların bugün ve gelecek kuşaklar için korunması, halkın refahı ve ekonomik kalkınmanın sağlarken karşılaşılan çevresel problemlerin yakın işbirliği içinde çözüm bulunması istenmiştir. Özellikle hava su ve toprak kirliliği ile deniz kıyı ve çevrelerinin korunması, ekolojik sistemin devamı, atıkların bertarafı ve gürültü kirliliğine yönelik tedbirler için ayrı alt başlıklar açılmıştır. İklim değişiklikleri ve ekolojik dengenin korunması için gözlem, değerlendirme ve analiz ağlarının kurulması amaçlanmıştır.²⁸⁵

AGİK, 1990'lı yılların başında ideolojik mücadelenin son bulmasıyla yeni dönemin risk ve tehdit konularına cevap verecek bir sürece girmiş, 1990 yılında düzenlenen Paris Zirvesinde, "Yeni bir Avrupa için Paris Şartı" kabul edilmiştir. Söz konusu anlaşmanın "Çevre" başlıklı bölümünde çevre problemlerine yakın işbirliğinin devam ettirilmesi, Avrupa Çevre Ajansının kurulması ve BM ile yakın işbirliğinin yürütülmesi amaçlanmıştır. "Güvenlik" başlığında ise silahsızlanmanın sağlanarak bütün ülkeler için güvenli bir ortamın yaratılması istenmiştir.²⁸⁶

Örgüt, 1994 yılı Budapeşte Zirvesi'nde alınan kararla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT-Organization for Security and Cooperation in Europe-OSCE) adını almış, 1990'lı yıllarda çeşitli ülkelerde yürüttüğü kriz yönetimi ve çıkarılan derslerden faydalanarak, 1999 yılı İstanbul Zirvesinde Soğuk Savaş sonrası güvenlik tehditlerini ele alan "Avrupa Güvenlik Şartı"nı kabul etmiştir.²⁸⁷

İstanbul Zirvesinde, kapsayıcı güvenlik temelinde silahsızlanma ve silahların kontrolü önemsendirken, çevre sorumluluğun ekonomik özgürlük ve sosyal adaletle birlikte anlam kazandığı ifade edilmiş, çevresel bozulma ve doğal kaynakların tükenmesinin yeni tehdit alanları olduğu vurgulanmıştır. Deklarasyon belgesinde AGİT Ekonomik ve Çevre Faaliyetleri Kordinatörlüğü vasıtasıyla ekonomik ve

²⁸⁴ Conference on Security and Co-Operation in Europe, **a.g.k.**, 1975.

²⁸⁵ **a.g.k.**

²⁸⁶ Conference on Security and Co-Operation in Europe, **Charter of Paris for a New Europe**, Paris 1990, <http://www.hri.org> (09.03.2013)

²⁸⁷ TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr> (09.03.2013)

çevresel riskleri içeren raporların hazırlanarak, Daimi Konseyde ekonomik ve çevre güvenliği konularının görüşülmesi ve kamuoyu bilgilendirilmesinin sağlanması amaçlanmış, çevre güvenliği kavramına yer vermiştir.²⁸⁸

Güvenliğe ilişkin tehditlerin çok boyutlu ve karmaşık nitelikte olması, 2003 yılı Maastricht Bakanlar Konseyinde “21. Yüzyılda Güvenlik ve İstikrara Yönelik AGİT Stratejisi”nin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁸⁹ Söz konusu belgede çevresel bozulmanın gideren artan bir şekilde ekoljik denge ve insan için güvenlik riski oluşturduğu bir kez daha teyit edilmiştir. 2010 yılı “Astana Zirvesi Bildirisi”nde de çevre konusu, kapsayıcı güvenlik temelinde insani, politik, ekonomik taleplerle birlikte anılmıştır.²⁹⁰

AGİT’in çalışma alanı içerisine “çevresel güvenlik” konusunun girmesiyle çevresel felaketlerde erken uyarı, çatışmaların önlenmesi, kriz yönetimi ve çatışma sonrası iyileştirme konularında dünyanın en büyük bölgesel güvenlik örgütü haline gelmiştir.²⁹¹

Küreselleşmeyle birlikte devletlerarası bağımlılığın artması, yeni güvenlik tehditlerin ortaya çıkması devlet dışı aktörlerin ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum AGİT’in kapsayıcı bir yaklaşım konusunda gerekliliğine imkân vermiştir. Bu sayede AGİT, katılımcı devletler ve ortak kuruluşlarla birlikte sağlam bir diyalog ve güçlü bir işbirliği oluşturmak için çaba göstermiştir. AGİT, günümüzde insanlığın ihmal ettiği ancak gelecek kuşakların yaşaması için gerekli olan ekosistemin korunması ve çevresel değişikliğin önlenmesi hususunda çalışmayı hedeflemiş, bir çevre kuruluşu olmamasına rağmen çevresel problemlerin uluslararası alanda işbirliği içinde çözülmesini hedeflemiştir. Günümüzde çatışmalar politik istikrarsızlık ve ekonomik durgunluk olarak kendini göstermektedir. Buna ilave olarak iklim değişikliği gibi çevre etkileri de dâhil olduğunda güçsüz yönetimler içerisinde çıkar grupları arasında muhtemel çatışma riskleri artmaktadır. Bu aşamada

²⁸⁸ OSCE, **Istanbul Document 1999**, İstanbul,1999, s.52.

²⁸⁹ OSCE, **LOSCE Strategy to Address Threats to Security And Stability in the Twenty-First Century**,2003, <http://www.osce.org> (09.03.2013)

²⁹⁰ OSCE, **“Towards a Security Community”**, Astana 2010 Summit Meeting, <http://www.osce.org> (09.03.2013)

²⁹¹ Bernard Snoy, Marc Baltes, “Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE”, **OSCE Yearbook 2007**, the Centre for OSCE Research, Hamburg, 2008, s. 313.

AGİT'in, katılımcı devletlerarasındaki anlaşmazlıkların çözümünde katalizör ve diplomasi için bir platform olma görevinin de bulunabileceği kabul edilmektedir.²⁹²

AGİT, çevresel riskler konusunda ENVSEC'le işbirliğinin geliştirilmesine önem vermektedir. Çevre ve güvenlik arasında ilişkiyi ortaya koyan ve literatür oluşturan çalışmalar genel olarak AGİT'in de desteklediği ENVSEC tarafından yapılmaktadır. Çevreye ilişkin gerilim ve çatışmaların birden çok nedeni olmasına rağmen, araştırmalar daha çok demografik değişim ile bağlantılı doğal kaynakların bozulması, tükenmesi veya kötü yönetilmesi bunun sonucunda da yerel ve uluslararası istikrarın olumsuz etkilenmesi üzerine yapılmaktadır. Çevresel işbirliklerinin uluslararası barışın tesis edilmesi ve çatışma sonrası uzlaşımın sağlanması açısından önemli olduğu, işbirliği çalışmalarının ise en çok uluslararası nehir havzalarının kontrolü üzerine odaklandığı görülmüştür. ENVSEC girişimi ile sınır ötesi çevresel konularda işbirliği yapılarak sürdürülebilir kalkınma yoluyla barış ve istikrar teşvik edilmektedir.²⁹³

AGİT bölgesinde çevresel sorunlar, hem toplumsal olaylar hem de çevresel felaketler olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa'da ulus bilincinin artmasıyla, petrol ve gaz arama ile ulaştırılmasındaki tartışmaları, Hazar denizi ve Kuzey Kutup Bölgesinde enerji kaynakları ve toprakları üzerindeki kontrol mücadelelerini önemli toplumsal olaylar olarak kabul etmektedir. Ukrayna'da meydana gelen Çernobil felaketi ve sonucunda ortaya çıkan asit ve erozyonlar sebebiyle binlerce dönümlük ekilebilir arazinin kaybı önemli çevresel olaylar arasında sayılmaktadır.²⁹⁴

AGİT tarafından düzenlenen Ekonomi ve Çevre Forumu'da, birliğin çevre ve ekonomi boyutunun görüşüldüğü ve en üst düzeyde katılımın sağlandığı önemli bir yıllık faaliyet olmuştur. Söz konusu çabaların bütçesi, AGİT Sekreterliği ve saha çalışmaları dâhil edildiğinde %2'lik bir paya sahiptir. 2007 yılında gerçekleşen 15.toplantıda Madrid Çevre ve Güvenlik Deklarasyonunun kabulü bu yönde atılmış önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu sayede AGİT, çevresel güvenlik ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin meseleleri önemle yaklaşıyor, öncelikle arazi

²⁹² Bernard Snoy, Marc Baltès, **a.g.m.**, s.313-314.

²⁹³ ENVSEC girişiminde UNEP ağırlıklı olarak çevre bakanlıkları ile ilgilenirken, UNDP Kalkınma Bakanlıkları, NATO Savunma Bakanlıkları, AGİT Dışişleri Bakanlıkları ile koordine sağlamaktadır. Bu sayede uluslararası ortamda çevre sorunlarıyla ilgili olarak en üst düzeyde siyasi irade oluşturulmaktadır. **a.g.m.**, s.316.

²⁹⁴ **a.g.m.**, s.316.

bozulması, toprak kirliliği ve su yönetimi konularını ele almıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilecek çevresel işbirliklerinin uluslararası gerginlikleri azaltacağı ve barışın sağlanmasında etkili bir katalizör olabileceği savunulmuştur. Ekonomi ve Çevre Forumunun çalışmalarına Aral Denizi havzasındaki çevresel problemlerle ilgili olarak 2007 yılında Taşkent'te "Orta Asya Toprak ve Su Kaynakları Yönetimi" konulu konferans düzenlemesi ve su yönetimi konusunda diyalog ve işbirliğinin güçlendirilmesi konusunda Madrid Bakanlar toplantısı örnek verilebilir.

2007 yılında AGİT, 1995 yılı Helsinki Nihai Senedi ve 2003 yılı Maastricht Strateji Belgesinin Ekonomik ve Çevre Bölümü'nden hareketle UNECE'yle karşılıklı olarak Mutabakat Muhtırası (Momerandum of Understanding-MOU) imzalamıştır. Bu kapsamda sınır aşırı bölgelerde su yönetimi, çevre eğitimi vb. konularda uygulamalar yapılmış, iklim değişikliği ve bunun ekonomik sonuçları konusunda farkındalık, işbirliği ve güven tesisi çalışmaları öngörülmüştür. Söz konusu çalışmalar çevresel güvenlik meselesini AGİT içerisinde pekiştirmiştir. AGİT, çevresel güvenlik kapsamında yeni sorunlarla başa çıkmak için, sadece teknoloji transferi ve sınır ötesi işbirliği değil, aynı zamanda hükümetlerin doğal kaynakların yönetimi konusunda geliştirilmesi gerektiği savunmuştur. AGİT Sekreterliği, çevresel meselelerde yönetişimin ve kamu bilincinin geliştirilmesi ile hükümet düzeyinde baskı uygulanması amacıyla bilgi erişim üzerine yapılan Aarhus Sözleşmesini de onaylamıştır.²⁹⁵

3.9. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (The Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD) İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Batı Avrupa ekonomilerinin desteklenmesi amacıyla, ABD'nin Marshall Planı ile Kanada'nın mali yardımlarının dağıtımına yardımcı olunması amacıyla 1947 yılında oluşturulan Avrupa Ekonomi İşbirliği Teşkilatı'nın yerine 1961 yılında Paris'te kurulmuştur.²⁹⁶

²⁹⁵ a.g.m., s.320-325.

²⁹⁶ TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr> (09.03.2013)

OECD, makroekonomik inceleme ve analiz içeren çalışmalarının yanısıra, eğitim, nüfusun yaşlanması, emeklilik ve sigortacılık sistemleri, göç, çevre, su, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma ve kalkınma yardımları gibi konulardaki çalışmaları ile hem üyelerinin hem üye olmayan ülkelerin yapısal alanlardaki gelişimine katkı sağlamaktadır.

OECD, çevre konusuyla ilgili olarak ekonomik kalkınma ve nüfusun iklim değişikliği, biyoçeşitlilik ile su ve toprağa etkisi alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Söz konusu çalışmalar günümüz verileri ile 2050 yılı gibi yakın gelecekle ilgili tahminlerde bulunarak raporlar hazırlamaktadır.

7 milyar olan dünya nüfusunun 2050 yılında 9 milyar olacağı ve dünya ekonomisinin dört katına çıkarak bununla ilişkili enerji ve doğal kaynak talebinde artacağı belirtilmiştir. “2050 yılı Çevre Bakışı” adlı rapor 2012 yılında yayınlanmıştır. Yine aynı raporda 2050 yılında küresel sera gazı emisyonlarında %50 oranında artış gerçekleşeceği, karasal biyoçeşitliliğin %10 azalacağını belirtilmiştir. 2050 yılına kadar nüfusun 2 milyar daha artmasıyla insanların yaşamak için Kuzey ve Güney Afrika ile Güney ve Orta Asya ülkelerinde nehir havzalarında toplanacağını bunun da ciddi su sıkıntılarına neden olacağı öngörülmektedir. Suya talebin %55 civarında artış göstereceği vurgulanmıştır. Hava kirliliği ise erken ölümlere sebebiyet veren önemli bir çevresel tehditler arasında yer alacağı belirtilmektedir. Başta Çin ve Hindistan’da olmak üzere hava kirliliğine maruz kalan insanların yıllık ölüm miktarının 3.6 milyona ulaşacağı ifade edilmiştir. Bu sorunların çözümü olarak ise çevresel vergi ve emisyon ticareti ile yeşil teknolojiler yerine çevreyi kirletenlerin maliyetlerinin artırılması, doğal kaynakların kullanılmasının ücretli hale getirilmesi, çevreye zarar veren atıklara ek maliyet getirilmesi, insan sağlığı ve çevrenin korunması için enerji verimliliğini sağlayacak standartlar geliştirmek, yeşil teknoloji ve inovasyonlar için toplumların çesretlendirilmesinin sağlanmasıdır. Çevre sorunlarının sınır tanımaz niteliği karşısında işbirliği zorunluluk olarak görülmektedir.²⁹⁷

OECD, ekonomik faaliyetlerde sera gazlarının azaltılması için hükümetlerle yakın işbirliği içinde olup çözüm olarak yeşil ve düşük karbon ekonomisini

²⁹⁷ OECD (2013), <http://browse.oecdbookshop.org> (09.03.2013)

önermektedir. 2011’de oluşturulan “Yeşil Büyüme Stratejisi” ile sürdürülebilir olmayan büyümenin önlenerek yeşil ekonomik büyüme teşvik edilmektedir.²⁹⁸

Susuzlukta gelecekte karşılaşılabilecek önemli çevresel sorunlar arasında yer almaktadır. 2050 yılına kadar 1,5 milyar insanın başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere susuzluk gibi uygun sağlık koşullarından mahrum kalacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle OECD tarafından yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası su yönetimi inisiyatifleri, tarımda sulama politikaları desteklenmektedir.²⁹⁹

3.10. Amerika Birleşik Devletleri

Soğuk Savaş yıllarında ABD, ulusal güvenlik açısından SSCB tehdidini ve komünizm ideolojisini temel tehdit olarak algılamış, nükleer silah tehditi başta olmak üzere askeri güç unsurlarını uluslararası politikanın temel aracı olarak görmüştür. Soğuk Savaş’ın son yıllarında ise, dünyada meydana gelen çevresel ve toplumsal sorunları da gündemine almış, su kıtlıkları ve kontrolü, kaynak kıtlıkları, sınır ötesi kaynak rekabeti, nüfus artışı, yoksulluk, açlık, göç, salgın hastalıklar, sanayi atıkları, çölleşme, ekoterörizm gibi çevreyle ilişkili sosyal ve politik istikrarsızlıklara odaklanmıştır.³⁰⁰ Ancak bu dönemde de sorunlara geleneksel çevresel güvenlik anlayışıyla yaklaşmaya devam etmiştir.

Çevresel bozulma, nüfus artışı ve kaynak kıtlıklarının ulusal güvenlik açısından birer tehdit olarak alınmasına yönelik çalışmalar Reagan hükümeti döneminde gündeme getirilmiş, bu dönemde ulusal çıkarların diğer ülkelerdeki çevresel bozulmalardan doğrudan etkilenebileceği ifade edilmiştir. Çevresel bozulma konusunun, kamusal söylem ve güvenlik belgelerine girişi, 1990’lı yılları bulmuş; 1991 yılında ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde çevresel güvenliğe ilişkin tehditler ilk kez bir kaygı unsuru olarak yer almıştır.³⁰¹ Gezegenin sürdürülebilirliği

²⁹⁸ OECD, **Recent OECD Work on Climate Change**, Paris, OECD Publications, 2011, s.3.

²⁹⁹ OECD, **OECD Work on Water**, Paris, OECD Publications, 2012, s.3.

³⁰⁰ Paul Benjamin, **a.g.m.**, s.1; US Central Command Workshop on Environmental Security, **ECSP**, Report-6, 2000, s.190.

³⁰¹ Robert M. Mcap ve ark., **a.g.m.**, s.19; Paul Benjamin, **a.g.m.**, s.2; Geoffrey D. Dabelko, David D. Dabelko, **a.g.m.**, 1995, s.6.; Richard A. Matthew, **a.g.m.**, 1995, s.14; Rita Floyd, **a.g.e.**, s.1.

ve çevresel güvenliğin korunması ulusal güvenliğinin temel amaçları arasında kabul edilmiş, çevresel konuların diplomatik çalışmalarla bütünleştirilmesi öngörülmüştür. Bush hükümeti döneminde dünyanın doğal kaynaklarının çevre politikası ile korunması, askeri teknoloji ve faaliyetlerinin “yeşil” esaslarında dönüşümü amaçlanmış, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi, tropikal ormanların korunması, zehirli kimyasal maddelerin kullanımının azaltılması ve iklim değişikliği için önlemlerin alınması konuları önemsenmiştir.³⁰²

1993 yılında Clinton döneminde de, çevresel güvenlik dış politikanın bir bileşeni olarak kabul edilmiş, küresel seviyedeki çevresel değişimin ulusal güvenlik ve ekonomi için tehdit olduğu belirtilmiştir.³⁰³ 1993-1995 yılları arasında “ABD Ulusal Güvenlik Strateji Raporu”nda kirletilmemiş hava, tarıma uygun topraklar, balıkçılık ve diğer yiyecek kaynakları, su gibi ücretsiz kabul edilen ve azalan kaynaklar için rekabetin arttığı, bunların günümüzde birer risk faktörü olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır.³⁰⁴ Ayrıca Clinton ve Bush yönetimleri döneminde, kimyasal silahların askeriyeden arındırılması gündeme gelmiş;³⁰⁵ 1997 yılında yürürlüğe giren Kimyasal Silah Sözleşmesi kapsamında kimyasal silahların güvenli yöntemlerle imha ve yakılması öngörülmüştür.³⁰⁶

1996 yılında Dışişleri Bakanı Warren Christopher, çevrenin ulusal çıkarlar açısından iki temel alana sahip olduğunu söylemiştir. Bunların ilki, çevresel güçlerin sınırları ve okyanusları aşarak vatandaşlarının sağlığı ve refahını tehdit etmesi, ikincisi çevresel değer sayılan doğal kaynakların politik ve ekonomik amaçlara ulaşmak için hayati olmasıdır.³⁰⁷ 1996 yılındaki “Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi”nde, çevresel bozulma, doğal kaynakların tükenmesi, hızlı nüfus artışı, mülteci hareketleri gibi çevresel ve toplumsal olayların ülkenin bugünü ve geleceğinde refah ve güvenliğini etkileyeceği vurgulanmıştır.³⁰⁸ Dönemin Çevre

³⁰² Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.384; Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.109.

³⁰³ Robert F. Durant, “Agency Evolution, New Institutionalism, and ‘Hybrid’ Policy Domains: Lessons from the ‘Greening’ of the U.S. Military”, **The Policy Studies Journal**, Vol 34, No 4, 2006, s.471; Richard A. Matthew, **a.g.e.**, 2010, s.328.

³⁰⁴ Erhan Çağrı, “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, **SBF Dergisi**, Cilt 56, Sayı 4, Ekim-Aralık 2001, s.85; Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.384.

³⁰⁵ Robert F. Durant, **a.g.m.**, 2006, s.471.

³⁰⁶ **a.g.m.**, 2006, s. 11-13.

³⁰⁷ OECD DAC Working Party, **a.g.e.**, s.20.

³⁰⁸ Robert F. Durant, “Whither Environmental Security in the Post-September 11th Era? Assessing the Legal, Organizational, and Policy Challenges for the National Security State”, **Public Administration Review**, Volume 62, 2002, s.117.

Koruma Ajansı (EPA) Başkanı Carol Browner'da çevrenin ve halk sağlığının korunmasının önemli bir ulusla güvenlik konusu olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁹

1996 yılından itibaren ise geleneksel güvenlik aktörlerinin de çevre açısından değerlendirilmeye başlandığı görülmüştür. Savunma Bakanlığı, EPA ve Enerji Bakanlığı arasında 1996 yılında ortak mutabakat muhtırası imzalanmış, ABD ulusla güvenliği için çevresel tehditlerle mücadele etmek kararı verilmiştir.³¹⁰

Bu mutabakat muhtırası ile çevreye ilişkin problem alanları belirlenmiştir. Bunlara bakıldığında;³¹¹ (1) bölgesel ve küresel çevre problemlerin önemli güvenlik tehditleri meydana getirmesi, (2) askeri operasyonların çevresel etkilerinin çevrenin korunması açısından problem teşkil etmesi, (3) askeri birimlerin uluslararası anlaşmalar ve ulusal çevre uygulamalarına yönelik uyum sağlaması çalışmalarıdır. Bu çalışma aynı zamanda diğer ülkelerin bu konuda çalışmalarına da yardımcı olmaya gayret etmiş, Rusya'nın kutuplar biöleğinde çevresel etkilerinin azaltılması başta olmak üzere bu konuyla sosyal yönden ilişkili olan demokrasi, çatışmaları önlenmesi gibi konularda yardımcı olunmuştur. ABD ulusal güvenlik açısından bu tür güvenlik sorunlarını asimetrik tehdit paradigması olarak değerlendirmektedir. Barışı koruma, istikrar ve insani yardım harekâtları kapsamında yapılan Bosna, Haiti ve Somali operasyonlarını bu tür eylemler içerisinde saymaktadır.³¹²

1998 ve 1999 yılı Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde ise çevresel problemler ulusal güvenlik strateji belgesinde özel ulusal güvenlik tehditleri olarak sayılmış, nüfus artışı, salgın hastalıklar göçlerde tehdit unsurları içerisinde yer verilmiştir. Genel olarak ABD'nin güvenlik stratejilerine bakıldığında çevresel güvenlik konusunun ulusal güvenlik sorunu yaratacak kaynakların bozulmasının önlenmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ile çevre kaynaklı çatışmaların önlenmesi konularını amaçladığı görülmektedir.³¹³ Ayrıca çevre güvenliğiyle beraber çevreyle ilişkili (1) kaynak güvenliği, (2) enerji güvenliği ve (3) biyolojik güvenlik konularını da önemsenmiştir. Kaynak güvenliğiyle, kıt kaynaklar için yerel ve bölgesel rekabet ve kaynak dolaşımını; enerji güvenliğiyle ekonomik ve askeri eylemlerinin devamının

³⁰⁹ Paul Benjamin, **a.g.m.**, s.3-5

³¹⁰ Paul Benjamin, **a.g.m.**, s.3.

³¹¹ Gregory D. Foster, **a.g.m.**, 2001, s.384; Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.115.

³¹² Paul Benjamin, **a.g.m.**, s.6; Robert F. Durant, **a.g.m.**, 2002, s.117.

³¹³ Robert F. Durant, **a.g.m.**, 2002, s.116; Kent Hughes ve diğerleri, **Environmental Security: A DoD Partnership for Peace**, Strategic Studies Institutes, Chalisle, 1996, 2.

desteklenmesi için gerekli enerji kaynaklarının sağlanması; biyolojik güvenlikle insan ve diğer canlılar, toprak, orman ve kritik habitatlar gibi biyolojik sistemlerin korunması amaçlanmıştır.³¹⁴ 1999 yılında Savunma Bakanlığı için öngörülen strateji ise ABD çıkarları için bölgesel istikrarın aksar işbirlikleri ile düzenlenmesi, sağlık ve çevre ihtiyaçları için asker operasyonlarla destek verilmesi ve eğitim alanları başta olmak üzere jürmsal boyutta sürdürülebilir uygulamalara yönelik yönetimve eğitim anlayışına hazırlık aşamalarıdır.³¹⁵

Bu süreçte Savunma Bakanlığı, CIA gibi federal organizasyonlar yeni tehdit alanlarına karşı tedbir geliştirme amacına yönelmiş, bu duruma yönelik üç kıstas belirlenmiştir. Birincisi, toplumlarla ilgili sosyal konularda askeri tehditler kadar önemli görülmesi; ikincisi, diğer ülke vatandaşlarının sağlık ve refah gibi haklara sahip olması ABD'nin de istikrarına yardım etmesi; üçüncüsü, kaynak kıtlıkları, küresel ısınma ve salgın hastalıkların insanların yaşamını askeri tehditlerden daha fazla etkilediğidir.³¹⁶

CIA, öncelikli görevi gelenesek güvenlik yaklaşımı temelinde askeri unsurların maruz kalacağı çevresel etkilerin gözlenmesi görevini almışken çevresel güvenlik konusunda mevcut bulunan keşif uydularıyla dünyada çevresel durum hakkında veri toplanması, toplanan verilerin kategorize edilmesi, risk atlaslarının oluşturulması ve bilim adamları için çevresel değişimleri anlamasında büyük resmi görmesine çalışılmıştır. Ulusal Gözlem Ofisiyle (National Reconnaissance Office) ile birlikte 1990'lı yıllarda Çevresel Görev Gücü kurulmuş, bilim adamlarıyla birlikte, bu istihbaratıbilgiler çevre araştırmaları için ayıklanmıştır. Bu çalışmalalr 1995 yılında Al Gore'un Başkan Yardımcılığı döneminde de devam etmiş, yüzbinlerce uydu fotoğrafı gözden geçirilmiştir. CIA çalışma alanı uzun dönem çevresel etkilerin sosyal, ekonomik ve siyasi etkilerinin değerlendirilmesi olmuştur. Bu çalışmaları yürütölmekte olan Kyoto Protokolü gibi anlaşmalarında uygulamalarının görülmesi olarak da faydalı sayılmış, doğal ve insan eylemleri sonucu oluşabilecek olaylara ve savaşta çevrenin değiştirilmesine yönelik erken ikaz görevini üstlenmiştir.³¹⁷

³¹⁴ Seçil Mine Türk, **a.g.e.**, s.113.

³¹⁵ Paul Benjamin, **a.g.m.**, s.6.

³¹⁶ **a.g.m.**, s.3.

³¹⁷ **a.g.m.**, s.4-10.

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen ABD’de 11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen terör saldırısı nedeniyle terörle savaş politikalarına daha fazla önem verilmiş, çevre ve güvenlik ilişkisinin kurulması yönünde çabalar olumsuz yönde etkilenmiştir.³¹⁸ Bu dönemde çevre yanlıları tarafından Bush yönetiminin, çevresel ve doğal kaynaklarla ilgili kanunlardan askeri muafiyeti elde etmesine yönelik gayretlerin önüne geçilmiştir.³¹⁹ CIA, tarafından 2009 yılında küresel ısınma ve diğer insani güvenlik tehditlerine karşı gözlem amacıyla kurulan “Ulusal Güvenlik ve İklim Değişikliği Merkezi” 2012 yılında kapatılmıştır. Söz konusu merkez açılırken iklim değişikliğinin değerlendirilmesi yanında çölleşme, yükselen deniz seviyeleri, nüfus değişimleri ve doğal kaynaklar için çatışma konularında incelemeyi amaçlamıştır. Ancak 2012 yılında Kongre’de çoğunluğu alan Cumhuriyetçiler tarafında terörizmle mücadele gibi acil tehditlere odaklanılmasının daha gerekli olacağı savunularak ve azalan bütçe tahsisleri mazeret gösterilerek kapatılmıştır.³²⁰

2008 yılına gelindiğinde Başkan adayı Barrack Obama başkanlık seçimleri öncesinde iklim değişikliği, hava olayları, su baskınları ile yiyecek ve içme suyu için önümüzdeki 50 yıl içinde Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya’da şiddetli çatışmaların yaşanacağı ve ciddi güvenlik krizlerine sebep olacağını ifade etmiş, çevresel güvenliğe verdiği önemi göstermek istemiştir.³²¹ Seçim sonrasında da Başkan Obama çevre politikası ve enerji konularını devletin kurumları arasında öncelikli hale getirmiştir. Bu dönemde derin ekonomik krizlerin olması, yenilenebilir enerji kaynaklarına ve çevreye fayda sağlayan teknolojilere dönüşüm sağlamasına da vesile olmuştur. Başkan Obama İklim değişikliği ve diğer çevre politikalarında lider ülke olması gerektiğini ifade etmiştir.³²²

Çevresel ve doğal kaynakların korunması konusunda askeri birimlerin durumuna ilişkin politika ve hukuki yaptırımlar yukarıda ifade edildiği üzere 1990’lı yıllardan itibaren başlamış, ordunun kuvvet yapısı Clinton ve Bush hükümetleri

³¹⁸ Geoffrey D. Dabelko, **a.g.k.**, 2008; Rita Floyd, **a.g.e.**, s.122-123.

³¹⁹ Robert F. Durant, **a.g.m.**, 2006, s.471;

³²⁰ CIA, **CIA Opens Center on Climate Change and National Security** (2009),<https://www.cia.gov> (09.03.2013)

³²¹ Richard A. Matthew, **a.g.e.**, 2010, s.327.

³²² Norman J. Vig, “Presidential Powers and Environmental Policy”, Norman J. Vig, Michael E. Craft (eds.) **Environmental Policy, New Directions for the Twenty-First Century**, CQ Pres, Washington DC, 2010, s.93.

döneminde gözden geçirilmiştir.³²³ Başlangıçta askeri harcamalar için savunma bütçesinde 1989'dan 1998'e kadar 237 milyar dolar ve %16 seviyesinde düşme gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde silahlı kuvvetler, ekonomik ve çevresel nedenlerle bölgesel iç çekişmeler yaşayan ülkelerde kullanılarak geleneksel çevresel güvenlik refleksinde bulunulmuştur. Özellikle Başkan Clinton döneminde gerçekleşen Bosna, Haiti, Irak, Kosova ve Somali gibi askeri operasyonlar buna örnek verilebilir.³²⁴

Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri birimler, geleneksel güvenlik yaklaşımlarındaki güçlü konum ve rollerini muhafaza etmek adına, çevre politikaları konusunda getirilecek yaptırım ve değişikliklere karşı direnç göstermiştir. Askeri birimlerin çevre yaptırımlara uyum göstermesi, askeri kurumların da çevre felaketlerinde faydalanılması sağlanarak askeri unsurlar ile çevresel koruma politikaları arasında orta yol bulunmuştur.³²⁵

Savunma Bakanlığı, yenilenebilir enerji sistemlerinin yerleşmesi ve küresel çevre kirliliğinin azaltılması için 2000'li yılların başından itibaren çevre programlarının başarılı olması için 42 milyar dolar bütçe ayırmıştır.³²⁶ Sadece 2009 yılı için 4.3 milyar dolar, 2010 yılı için 4.5 milyar dolar harcama yapmıştır. Çevre programları içerisinde insan sağlığının muhafazası, doğal ve kültürel kaynakların korunması, kirliliğin önlenmesi, uyum ve iyileştirme, çevre teknolojileri, deniz aşırı çevre faaliyetleri ve askeri görevlerin desteklenmesi bulunmaktadır. Söz konusu bütçeyle çevre programlarındaki yıllık hedeflere ulaşım ulaşılmadığı konusunda Savunma Bakanlığı Başkan adına, Kongreye rapor sunmaktadır. Savunma Bakanlığı, ABD içinde sorumlu olduğu 29 milyon dönümlük alanda ve deniz aşırı yerlerinde doğal kaynakların korunması ve tarihi çevrelerin muhafazası için çevre programları uygulamaktadır. Söz konusu çalışmalar, federal ve ulusal çevre yasalarına uygun olarak yapılmaktadır.³²⁷

³²³ Kent Hughes ve diğerleri, **a.g.m.**, s.27-28.

³²⁴ Robert F. Durant, **a.g.m.**, 2006, s.475.

³²⁵ **a.g.m.**, 2006, s.469-486.

³²⁶ Eugene J. Carroll, "The Cost of US Military Power to the Environment and Health", **ECSP**, Report-7, 2001, s.63.

³²⁷ DoD, **Defense Environmental Programs, Fiscal Year 2009**, Annual Report to Congress, April 2010, s.2-17; DoD, **Defense Environmental Programs, Fiscal Year 2010**, Annual Report to Congress, July 2011, s.2.

Savunma Bakanlığının çevre faaliyetlerini uygulanmasındaki amacı, askeri faaliyetlerin görevini başarabilmesi ve hazırlık seviyesini yüksek tutarken, doğal ve suni alt yapıların korunması ve muhafazasının sağlanması ile doğal kaynaklara eğitim ve tatbikat nedeniyle zarar vermemektir.³²⁸ Meydana getirdiği çevre yönetim sistemi, ISO 14001'e uyumlu olup çevre konularının eşgüdüm içinde gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır. Bu kapsamda kışlalarda çevresel yaklaşımların belirlenmesi, risk bölgelerinin tespiti ve önceliklendirilmesi, kirliliğin önlenmesi, çevresel performansın gözlenmesi ve ölçülmesi temel çalışma alanları olmuştur.³²⁹

Savunma Bakanlığı sağlık ve çevre için mevcut bulunan kanun, yönetmelik, çevre standartları ve idari emirlere uyum göstermektedir. Bunlardan öncelikli olanları, Hava Temizleme Yasası, Su Temizleme Yasası, Acil Durum Planlaması ve Bilgi Hakkı Yasası, Ulusal Çevre Politikası Yasası, Kaynak Koruma ve Kurtarma Yasası, Güvenli İçme Suyu Yasası, Katı Atık Bertaraf Yasası, Toksik Madde Kontrol Yasası, Savunma Bakanlığının 4715.6 numaralı Çevresel Uyum Standardı, 4715.5 numaralı Deniz Aşırı Tesislerde Çevresel Uyum Standardı, 4715.4 numaralı Kirlilik Önleme Standardı, 2004 tarihli Uygunluk Ölçütleri ve Revize Edilmiş Kirliliğin Önlenmesi muhtırasıdır. Ayrıca müttefik ülkelerdeki kışlalarında SOFA kapsamında ev sahibi ülkenin yasalarına saygı göstermektedir.³³⁰

ABD tarafından silahlı kuvvetlerin toplum önündeki itibarı dikkate alınarak silahlı kuvvetler tarafından yapılacak çevresel faaliyetlerin ve uygulamaların toplum açısından yol gösterici ve örnek olacağı kabul edilmektedir.³³¹ Askeri birimlere yönelik yapılan çevre düzenlemelerinin enerji başta olmak üzere tasarruf tedbirleri, sürdürülebilirlik ve atık kontrolü üzerine olduğu görülmektedir.³³²

Kara Kuvvetleri başta olmak üzere askeri unsurlar; çeşitli projelerle enerji, su ve atık konusunda tasarruf ve sürdürülebilirlik girişimlerinde bulunmaktadır. "Net Sıfır Tesisler" kavramıyla açıklanan projeler, enerji, su ve atığın azaltılarak

³²⁸ DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**, 2010, s.13-18.

³²⁹ Michael E. Kraft, Norman J. Vig, "Environmental Policy over Four Decades: Achievements and New Directions", Norman J. Vig, Michael E. Craft (eds.), **Environmental Policy, New Directions for the Twenty-First Century**, CQ Pres, Washington, 2010, s.7; DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**, 2010, s.13.

³³⁰ DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**, 2010, s.34.

³³¹ Richard Kidd, "Army Power and Energy", **31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli GreenGov Sempoyumunda Sunulan Bildiri**. <http://www.greengov2011.org>

³³² David Asiello, "DoD Sustainability: Progress and Plans for the Future", **31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli GreenGov Sempoyumunda Sunulan Bildiri**. <http://www.greengov2011.org>

kullanılması, geri dönüşümü, yeniden enerji kazanımı ve bertarafı süreçlerini içermektedir. Enerjide yenilenebilir kaynaklarla yıllık kullanılan enerjinin üretilmesi, tüketilen su kaynaklarının tekrar geri kazanım yoluyla su havzalarında miktar ve kalitede değişiklik yapılmaması, atıkların azaltılması ve yeniden kullanılmasını sağlamak, su ve enerji konusunda ömür boyu maliyetlendirmenin gerçekleştirilmesi çalışmaları amaçlanmıştır.³³³

Savunma Bakanlığı, bütün federal kurumlar içerisinde bakılırsa toplam enerji kullanımının %80'ine sahiptir. Enerji bağımlılığı ve iklim değişikliğinin askeri faaliyetlerde tehdit çarpanı olması nedeniyle enerji tüketimini büyük oranda azaltmaya çalışmaktadır. Silahlı kuvvetlerin ülke içerisinde yüz elli yıldır teknoloji lideri ve teknolojiyi ilk kullanan kurum olması açısından da, ülke içinde enerji devrimi yapması haklı gösterilmektedir. Savunma Bakanlığı yıllık enerji tüketim maliyetini 15.2 milyar dolar olarak tespit etmiştir. Savunma Bakanlığının hizmet verdiği ordu destek tesisleri ve binaları için karbondioksit salınımının azaltılması ve enerji verimliliği öncelikli görülmesinin bir diğer nedeni bina ve tesis miktarıdır. Şu anda Savunma Bakanlığı, 307.295 bina ve 2.2 milyar feet kare miktarıyla bir çok özel şirketten çok daha fazla alana sahiptir. Bu çalışmalar neticesinde 2020 yılına kadar enerji yoğunluğunu % 37 azatılması, 2013 yılına kadar tüketilen elektrik enerjisinin % 7.5'ini yenilenebilir enerjiden, 2025 yılına kadar destek tesislerinin enerjisinin % 25'ini yenilenebilir kaynaklardan oluşturulması, yine tesislerde içilebilir su yoğunluğunun 2020 yılına kadar %26 azaltılması hedeflenmiştir. Yenileştirme çalışmaları, rüzgâr enerjisi, elektrik enerjisi, gündüz ışığından faydalanma, güneşin ısı enerjisinin kullanımı, tasarruf sağlayan ampullerin kullanılması gibi konuları kapsamaktadır.³³⁴

Enerji kullanımında 2020 yılına kadar enerji maliyetini ve tüketimini azaltmak, enerji güvenliğini ve yenilenebilir enerjiyi artırmak maksadıyla dokuz ayrı kışlada enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kullanımı, elektrik ve termal enerjinin uygulanması çalışmaları esas alınmıştır. Su kullanımında sekiz ayrı kışlada su verimliliği, yeniden kullanımı ve güvenliği konusunda çalışmalar öngörülmüştür. Su

³³³ Kristine Kingery, "Army Net Zero Installation Initiative and Cost Benefit Analysis Activity", **31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli GreenGov Sempozyumunda Sunulan Bildiri**. <http://www.greengov2011.org>

³³⁴ Dorothy Robyn, "Power Begins at Home: DoD's Facilities Energy Strategy", **31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli GreenGov Sempozyumunda Sunulan Bildiri**. <http://www.greengov2011.org>

tasarrufu yoluyla tatlı su talebini azaltmak, tatlı su talebi için alternatif su kaynakları geliştirmek, yağmur suyunun etkin kullanımı, su dağıtım şebekelerinden ve buharlaşmadan kaynaklanan su kaybının önlenmesi, su bilincine yönelik davranışların kazandırılması maksadıyla çalışmalar yürütülmeye devam etmektedir. Atıkla ilgili çalışmalar ise sekiz ayrı kışlada yürütülmesi planlanmış, ihtiyaç duyulmayan gereksiz malzemelerin alımının önlenmesi, minimum atık üretiminin sağlanması, geri dönüşüm çabalarının artırılması, geri dönüşümü olmayan atıklardan enerji teknolojilerinde faydalanılması, azami ölçüde çöplerin bertarafı amaçlanmıştır.³³⁵

Savunma Bakanlığınca, harekât alanında enerji güvenliği konusu öncelikli hedefler içerisinde yer almıştır. Bu nedenle hem uygun enerji desteğinin sağlanmasına hem de askeri operasyon ihtiyaçlarının yerine getirilmesine odaklanmış, askeri kışlalar ve harekât alanlarında güneş ve rüzgâr enerjisinden faydalanılması esas alınmıştır. Böylece hem enerji güvenliğine hem de sera gazının azaltılması ve özel sektör için inovasyon sağlanmasına yol gösterici rol edinmiştir. Fuel oil vb. akaryakıt yerine güneş enerjisi gibi alternatif enerji kaynaklarının askeri harekâtlara olumlu katkısı ise, akaryakıtın harekât bölgelerine taşınırken yaşanan zayıfların önlenmesidir. ABD ordusunun, Afganistan gibi harekât alanlarında kara ikmallerinin %80'i akaryakıt ulaşımı esnasında meydana gelmektedir. Bu sırada yapılan konvoy ve ulaştırma faaliyetlerinde birçok can ve mal kaybı yaşanmaktadır.³³⁶

Savunma Bakanlığınca, ülkenin savunma görevini yaparken ihtiyaç duyduğu kara, hava, su ve enerji kaynaklarına bugün ve gelecekte de gereksinimin devam edeceğini, özellikle gelecekte yaşanacak kaynak kıtlıkları ve bunların neden olduğu rekabet ortamlarında bunu daha da elzem hale geleceği kabul edilmektedir. Ayrıca gelecek kuşaklar adına çevrenin doğal sürdürülebilirliğinin sağlanması da önemsenmiştir. Sürdürülebilirlik kavramının Bakanlık tarafından sadece bir program olarak görülmesinden ziyade bir paradigma olarak kabul edilmesine çalışılmaktadır. Bu kapsamda Bakanlık 2020 yılını da düşünerek, yıllık sürdürülebilirlik hedeflerini belirleyerek plan dâhilinde hareket etmektedir. Bu planla Bakanlık, askeri yeteneğin artırılması, düşük ömür boyu maliyet, ileri teknoloji ve uygulamalar kazanılmasıyla

³³⁵ Green Government (2011), www.greengov2011.org (25.11.2012)

³³⁶ Richard Kidd, **a.g.k.**

çevrenin korunmasını arzulamaktadır. Çalışmaların odak noktasını, fosil yakıtların azaltılması, enerji ve suyun verimli ve etkin kullanılması toksik ve zehirli kimyasalların kullanımının azaltılması, katı atık yönetimi, yenilenebilir kaynakların kullanılması, iklim değişikliği etkilerine karşı hazırlıklı olunması oluşturmaktadır.³³⁷

İklim değişikliğinin deniz kıyılarında erozyona neden olabileceği, deniz seviyesini etkileyebileceği, altyapıları yıkabileceği, kasırgaları arttırabileceği, yangına ve sele neden olabileceği değerlendirilmektedir.³³⁸ Askeri unsurlar iklim değişikliğiyle ilgili inceleme ve araştırma faaliyetlerinde de kullanılmaktadır. Deniz Kuvvetleri, kuzuy kutbu inceleme çalışmalarına yöneltilmiş,³³⁹ afetlerde insani yardım konularında hazırlık seviyesi arttırılmıştır.³⁴⁰

Askeri alanlar içerisinde doğal ve kültürel kaynakların korunması ve idamesine yönelik belirli bütçeye sahip programlar³⁴¹ oluşturulmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde çevre envanter çalışması, çevresel risk ve tehditlerin gözlenmesi, arkeolojik alanların korunması, yayılmaya müsait türlerin kontrol altına alınması, erozyon kontrolü, yeniden ağaçlandırma, yeni habitatların oluşturulması, sulak alanların korunması yer almaktadır. Doğal hayatın korunmasına özellikle 1918 yılı “Göçmen Kuş Anlaşması Kanunu”, 1940 yılı “Kel ve Altın Kartal Koruma Kanunu”, 1970 yılı “NEPA Ulusal Çevre Politikası Kanunu” başta olmak üzere bütün çevre düzenlemelerindeki gerekliliklere uyulmaktadır.³⁴² 1990’lı yıllarda türleri tehlikede olan çöl kaplumbağaları, nadir bitkiler, çatal-boynuz koyun ve gnatcatcher kuşların korunması için Kaliforniya Askeri Eğitim Merkezi, Pendleton Askeri Bölgesi, Idaho Hava Kuvvetleri Eğitim Merkezinde kullanım kısıtlamalarına gidilmiştir. Atlas ve Pasifik okyanuslarında deniz memelileri ve göçmen kuşlar için Deniz Kuvvetlerinin düşük sonar frekansı kullanımı ve yangın eğitimleri azaltılmıştır.³⁴³

Askeri alanlar içerisindeki tarihi ve kültürel eserler 1966 yılı “Ulusal Tarihi Koruma Kanunu” ve federal yasalar kapsamında koruma altına alınmaktadır.

³³⁷ DoD, **Department of Defense Strategic Sustainability Performance Plan**, Fiscal Year 2011, s.I-1.

³³⁸ DoD, Department of Defense Strategic Sustainability Performance Plan, **a.g.e.**, s.17-18.

³³⁹ Franklyn Griffiths, **a.g.m.**, 1996, s.18.

³⁴⁰ Navy Task Force Climate Change, “Setting the Scene: Climate Risk and Resilience”, **31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli GreenGov Sempoyumunda Sunulan Bildiri**. <http://www.greengov2011.org>

³⁴¹ Doğal ve kültürel kaynakların korunması için 350 milyon dolar bütçe ayrılmıştır. Aynı yıl bu çalışmalar için 2010 yılında 320 milyon dolar uygun görülmüş, 2011 yılı için ise 320 milyon dolar istenmiştir. DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**,2010, s.10.

³⁴² DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**,2010, s.10-18.

³⁴³ Robert F. Durant, **a.g.m.**, 2002, s.117.

Savunma Bakanlığının sahip olduğu alanlar içerisinde 73 adet ulusal tarihi merkez, 600'ün üzerinde ulusal tarihi yapı, 160.000'in üzerinde arkeolojik yapının olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁴ Eğitim ve tatbikat alanları içerisinde yer alan Amerikan ve Alaska yerlilerinin yaşam alanının korunmasına ilişkin 1998 yılında kurum içi mevzuat çıkarılmış ve düzenlemiştir.

Çevre teknolojilerine uyumlu yeni gelişmiş ekipman ve cihazların tedariki için ise yıllık ortalama 250 milyon dolar bütçe ayrılmaktadır. Bu teknolojiler boya, kaplama vb. uygulamalarda kullanılmaktadır. Böylece, daha az tehlikeli atık üretilmesi ve daha az temizleme maliyetine sahip olunması öngörülmektedir.³⁴⁵ Tedariklerde sürdürülebilirlik anlayışı esas alınmakta olup; çevre ve insan sağlığı konusu, performans ve ömür boyu maliyetle birlikte önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Tedariklerde yüksek performans, düşük değerde ömür boyu maliyet, en az çevre ve insan sağlığını etkileyen cihaz, malzeme ve sistemler talep edilmektedir.³⁴⁶

Savunma Bakanlığınca, kışlalarının çevreye zehirli atıkların bırakılmasının önlenmesine dair çalışmalar ilk olarak 1975 yılında başlanmıştır. Askeri tesislerinin federal ve ulusal çevre yasalarına uyması maksadıyla 2005 yılından itibaren yıllık ortalama 1.5 milyar dolar bütçe ayrılmıştır. Çevre mevzuatına uyumlaştırılması kapsamında tehlikeli atıkların yok edilmesi, havaya ve suya boşaltılan maddelerden örnek alınması ve analizi, kirlilik kontrolü, içme suyunun sağlanması, depolanması ve dağıtımı, radyoaktif gaz ve amiantların incelenmesi, kirliliği önlemeye yönelik planlamalar, askeri bölgelerde mühimmatların stoklanması gibi çalışmalar yapılmaktadır. Kirlilik kontrolü ve kirliliğin önlenmesi için ise, yılda ortalama 115 milyon dolar harcama yapmaktadır. Bu sayede hem personelinin sağlığını korumayı ve güvenlik riskini azaltmayı hem de askeri faaliyetlerde kullanılan tehlikeli meteryallerin azaltılması öngörülmüştür. Uzun dönemlerde bunun askeri faaliyetlerde maliyeti de azaltacağı değerlendirildiğinden, program kapsamında eğitim faaliyetleri, serbest bırakılan zehirli maddelerin envanterinin yapılması ve azaltılması, alternatif yakıt kullanımı gibi çalışmalar öngörülmüştür.³⁴⁷

³⁴⁴ DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**,2010, s.21.

³⁴⁵ **a.g.e.**, s.11.

³⁴⁶ Paul Yaroschak, "Integrating Sustainability into DoD Acquisition Program", **31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli GreenGov Sempozyumunda Sunulan Bildiri**. <http://www.greengov2011.org>

³⁴⁷ DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**,2010, s.11-14.

Ayrıca tehlikeli metallerin ve kirliliğin temizlenmesi, kullanılmayan veya patlamamış mühimmatın imhası için yıllık ortalama 1.5 milyar dolar harcama yapmaktadır. Kapatılan kışlaların satışlarından elde edilen gelirler de bu maksatla yapılan faaliyetlerde kullanılmaktadır.

Çevre mevzuatına uyum gerçekleştirilmesi sayesinde 2008 yılı içerisinde bir önceki yıla göre hava kalitesi yönünden tehlikeli hava kirliliği emisyonlarında % 27, sülfür dioksit emisyonlarında % 23, partikül madde emisyonlarında % 12 azalma olmuştur. Hava kirliliği konusunda altı kriterde ölçüm yapmaktadır. Bunlar, karbon monoksit, nitrojen dioksit, partiküler maddeler, uçucu organik bileşikler, sülfür dioksit ve kurşundur. 2009 yılı içerisinde % 93 seviyesinde uygun atık su üretmiştir. Ozon tabakasına zarar veren kloroflora karbon, halon, metil kloroform, hidrokloroflora karbon gibi gazlardan 10 milyon libre yeniden dönüşüm yaparak salınmıştır. 1987 Montreal Protokolüne göre bu zararlı gazların azaltılması ve kullanımında azalmaya çözüm bulma konusunda tek kuruluş konumundadır. Örneğin Hava Kuvvetleri bu gazları sistemlerinde kullanan 2000 adet F-15 ve F-16 uçaklarının yerine bu gazlara ihtiyacı içermeyecek F-22 ve F-35 uçaklarını envanterine sokacaktır. Ayrıca her kuvvet yangın silah sistemlerinde, yangın söndürme sistemlerini, buzdolabı ve soğutucu sistemlerini bu kapsamda yenilemektedirler.³⁴⁸

Savunma Bakanlığı, 1970 yılından bu yana kullanılmayan, ihtiyaç fazlası, düşmandan ele geçirilen vb. mühimmatları denizde ABD kıyılarına yakın bölgelerde bertaraf etmektedir. Daha önceleri karada yakma veya gömme gibi yöntemler uygulansa da kimyasal ve konvensiyonel mühimmat imhası için en güvenilir yöntem olarak denizde farklı derinlikte ve kıyıya uzaklıkta imhayı uygun görmüştür. Şu ana kadar hardal, levizit, sarin, arsenik gibi kimyasal maddeler başta olmak üzere 32.000 ton mühimmat bu yöntemle imha edilmiştir.³⁴⁹

Askeri kışlalar ilk kurulduğunda şehir ve merkezleri ve iskânlardan uzakta kurulmuş olsa da zaman geçtikçe şehir yakınlarında kalmışlardır. Bu durum kışlalardaki uçak, silah sistemleri ve araçlardan yayılan sis, gürültü kirliliği, çeşitli atıkların çevredeki sulak alanı, ekosistemi, bitki örtüsünü, hayvan türlerini etkileyerek, türlerini tehlikeye atmıştır. Söz konusu olaylar kışlaların kapatılmasına

³⁴⁸ DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**,2010, s. 33-56.

³⁴⁹ **a.g.e.**, s.87.

kadar götürülmüştür. Bu nedenle Kongre tarafından Savunma Bakanlığına yerel yönetimlerle koordineli olarak askeri eğitim ve test alanları yakınında tampon bölge oluşturma yetkisi vermiştir.³⁵⁰

Söz konusu faaliyetlerin icra edilmesi için “Hazırlık ve Çevre Koruma Girişimi, Savunma Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur. Bu grubun görevi (1) askeri hazırlık durumu ve görev yararının yükseltilmesi, (2) iskân yayılması ve uygun olmayan arazi kullanımının belirlenmesi, (3) habitat, ekosistem ve çevresel faydaların korunması, (4) halkla ilişkiler ve işbirliğinden faydalanılması, (5) diğer kamu yararlarının sağlanması üzerine odaklanılmıştır. Bu grup tarafından kışlaların mevcut durumuna çözümler geliştirilmiştir. Savunma Bakanlığı tarafından bu çalışmalar için 2004’de fon ayrılmaya başlanmış, 2007 yılında 40 milyon dolar bütçe ayrılmış, 24 bölgede irtifak hakkı, kamulaştırma ve kamu yararına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda örneğin Fort Garson kışlasında dört bitki türü koruma altına alınmıştır. Savunma Bakanlığı tarafından yapılan bu çalışmalarla, kışlalara yönelik dava ve şikâyetlerin azalmasında faydalı olduğu görülmüştür. Tampon bölgelerin kamu yararı için kullanımı öngörülmüş, ulaşım imkânının artırılması, rekrasyon alanlarının oluşturulması, tarımın ve ormanların korunması sağlanmış, yerel ve bölgesel yaşam kalitesi yükseltilmiştir.³⁵¹

Savunma Bakanlığında çevre konusunda eğitim faaliyetleri, yürütülen projeler konusunda bilinçlendirme ve çevre mevzuatının uygulanmasına yönelik konuları içermiştir. Kara Kuvvetleri, her türlü faaliyette enerji ve sürdürülebilirlik kavramlarının hatırlanması, bu konuda bir kültür oluşturulması amacıyla “Net Zero” projesi adıyla askeri personelin bilinçlendirilmesini amaçlamıştır. Bu sayede, her askerin çevre konusunda herhangi bir düzey ve sorumluluk alanında yetkili olduğu ve değişimi gerçekleştirebileceği hatırlatılmıştır.³⁵²

Kirliliğin önlenmesi kapsamında da çevreci ürünlerin tedarikine yönelik 2009 yılı içerisinde 7.167 personele eğitim verilmiştir. Eğitim konularının kapsamını, geri dönüşüm içeren ürünler, su tasarrufu sağlayan ürünler, yenilenebilir kaynak enerjileri, biyobazlı ürünler, alternatif yakıtlar, toksik içermeyen ürünler, ozona

³⁵⁰ Bath E. Lachman, Anny Wong, Susan A. Resetar, “**The Thin Green Line; An Assesment of DoD’s Readiness and Environmental Protection Initiative to Buffer Installation Encroachment**”, RAND National Defence Research Institute, Santa Monica, 2007, s.1.

³⁵¹ Bath E. Lachman, Anny Wong, Susan A. Resetar, **a.g.e.**, s.wv-xvi

³⁵² Richard Kidd, **a.g.k.**

zararlı olmayan ürünlerdir. Böylelikle çevreci ürünlerin tedarikinin yapılması, katı atık üretiminin azaltılması, doğal kaynak ve enerji üretiminin azaltılması, çevreci ürünlerin ordu tarafından tedarik edilerek ürünlerin pazar paylarının arttırılması öngörülmüştür.³⁵³

ABD, kendi Silahlı Kuvvetlerinin en yüksek sera gazı üreticisi olması nedeniyle Kyoto Protokolü gibi iklim değişikliği konusunda doğrudan uluslararası yaptırım öngören anlaşmaları askeri güvenliğine tehdit gördüğünden karşı çıkmıştır. ABD, söz konusu yaptırımlar yerine daha çok iklim değişikliği konusunda yeşil teknolojilerin geliştirilmesi yolunu önermiştir.³⁵⁴

3.11. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık (BK), çevre konusunu devletin strateji ve politikalarında yer vermektedir. Çevresel değişim konusunda, (1) geleneksel güvenlik yaklaşımlarını etkilediği ve çatışmalara katkı sağladığı (2) küresel güvenliğe doğrudan yansıyan bir tehdit olmadığı (3) askerî ve insanî görevlere ihtiyaç gösterdiği kabul edilmiştir.³⁵⁵ İklim değişikliğini önlemeye yönelik BM ve AB kararlarını uygulayarak küresel çevre güvenliği ve işbirliği çalışmalarını desteklemiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, çevre duyarlılığının ön plana çıkmasının aynı döneme rastlaması BK ordusundaki yapısal değişimlerde de gözlenmiştir. Orduda hem ihtiyaç fazlası değerlendirilen, hem de biyoçeşitlilik açısından önemli görülen kışlalar kapatılmış veya kullanımı sınırlandırılmıştır.

1990 yılından itibaren BK, silahlı kuvvetler bünyesinde 1989'daki jeopolitik değişikliklerle birlikte yapısal değişiklikler yoluna gitmiştir. Bu değişim hem askeri personel sayısının düşürülmesi hem de askeri bölgelerin azaltılmasını beraberinde getirmiştir. Aktif personel sayısının en az % 30 olacak şekilde azaltılması

³⁵³ DoD, Defense Environmental Programs, **a.g.e.**,2010, s.14.

³⁵⁴ Axel Michaelowa, Tobias Koch, "Armed Conflict, Border Changes and the Kyoto Protocol", **Critical Issues in Current Climate Policy, HWWA-Report 194**, 1999, s.39.

³⁵⁵ John Vogler, **a.g.m.**, s.48.

öngörölmüş, askeri bölgelerin savunma maksatlı maliyetleri ve çevresel etkileri düşünölerek konuş durumları tartışmaya açılmıştır.³⁵⁶

Günümüzde BK hükümeti tek bir mülkiyet sahibi sayılırsa, Savunma Bakanlığı onu takip eden ikinci büyük toprak sahibi kurumdur. 1994 yılı Avam Kamarası Savuma Komitesinin raporuna göre askeri savunma amacıyla kullanılan araziler yaklaşık 227.000 hektar ve kiralanan 16.000 hektarla birlikte BK topraklarının % 1'ne karşılık gelmektedir. Buna ordunun eğitimi için verilen 270.000 hektar arazi katılmamıştır. Araziler farklı tipte ve kullanım maksadıyla ülkenin çeşitli yerlerinde konuşludur. Arazilerin % 66'sı eğitim arazisi, % 12'si havaalanı, % 9 araştırma kuruluşları, % 9 kışla ve depoları kapsamaktadır. Söz konusu arazilerde 1000'nin üzerinde kültürel ve doğal miras yapıları bulunmaktadır. Bu sayı, devletin kendi sahip olduğu mimari ve değeri olan tarihi binalar içerisinde % 40'lık orana karşılık gelmektedir. Ayrıca askeri mülkiyet içerisinde, AB'nin 1992 yılı Habitat ve Türlerin Direktifi kapsamında özel koruma alanları için 64 aday bölge bulunmaktadır. Bunlardan Cumbria Warcop askeri eğitim alanı olağanüstü doğal güzellik bölgesi içinde yer almaktadır. Milli park arazilerinden % 3'lük kısmı Savuna Bakanlığı arazilerinde bulunmaktadır. Örneğin Northumberland Milli Parkının %22'si askeri eğitim için kullanılmaktadır.³⁵⁷

Günümüzde BK'da çevre koruma politikaları, silahlı kuvvetler tarafından takip edilen aktif bir uygulama alanı haline gelmiştir. 1973 yılından itibaren Savunma Emlak Komitesi raporları, tüm önemli bölgeler için çevre koruma memurlarının oluşturulması talebinde bulunmuş, bu görevliler yasal ve resmi olmayan kurumların temsilcileri ve halkın gönüllü üyeleriyle koruma grupları oluşturmuştur. Savunma Bakanlığı kamuya karşı çevre koruma taahhüdü yerine getirmek için niyet beyanları da imzalamıştır. 1987 yılında Milli Parklar Taahhüt Deklarasyonu, 1993 yılı İskoç Tabiat Varlıkları Niyet Beyanı, 1996 yılı İngiliz Doğa Niyet Beyanı, 1995 yılı Galler Kırsal Konsey Deklarasyonu kabul edilmiştir. Operasyonel faaliyetlerin zorunlu taahhütleri dışında bu anlaşmalar Savunma Bakanlığı için bağlayıcı olmuştur. Savunma Bakanlığı, 1990'ların ortalarından itibaren stratejik arazi yönetimi ve korunmasına yönelik pilot alanlar ve koruma yönetim planları geliştirmiştir. Salisbury Ovası Eğitim Alanı pilot bölge seçilerek bütün kışlalara entegre arazi

³⁵⁶ Rachel Woodward, **a.g.m.**, s.204.

³⁵⁷ **a.g.m.**, s.203-204.

yönetim planları için örnek olmuştur. Bu planlar yerel çevre otoriteleriyle koordineli olarak hazırlanmış, çevresel kaynakların haritalanması, çevre koruma ihtiyaçlarının belirlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, askeri eğitimlerin izlenmesi için mekanizmaların oluşturulması ve yönetim bilgi sisteminin geliştirilmesi konularını kapsamıştır. Bu sayedeki çalışmalar ile Savunma Bakanlığının faaliyetleri daha görünür kılınmıştır.³⁵⁸

Savunma Bakanlığı, çevrenin korunması kavramını sağlık kavramıyla birlikte anmaktadır. Savunma Bakanlığınca, askeri faaliyetlerde çevre yönetiminin sağlanması, takibi ve kontrolü için 2001 yılına Savunma Bakanlığı ile Çevre Bakanlığı arasında protokol yapılmış, 2009 yılında “JSP-815 Savunma Alanında Çevre ve Güvenlik Yönetimi” dokümanı, atık ve kirliliklere yapılacak işlemlere ilişkin ise 2010 yılı “JSP-418 Müşterek Çevre Koruma Yönetimi” dokümanı çıkarılmıştır. Söz konusu dokümanların amacı, ISO 14001’e de uyumlu olarak savunma ve askeri faaliyetler için kurumsal düzeyde stratejik yönetim sürecinin belirlenmesi olmuştur. Böylece personel güvenliği, çevre koruma, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliğiyle mücadele, biyoçeşitliliğin korunması, risk yönetimi konularının uygulanması; çevresel kaza ve olaylarının ayrıntılı olarak incelenmesi ve sonuçlardan dersler çıkarılması hedeflenmiştir.³⁵⁹

Söz konusu hedeflere ilk olarak 2008-2012 Savunma Planında yer verilerek başlanmıştır. Bu kapsamda, askeri birimlerin her türlü askeri faaliyetler içerisinde yer alacak çevre koruma yönetim süreci planlanmış ve üç seviyede öngörülmüştür. Yukarıdan aşağıya sıralandığında birinci seviye Savunma Bakanlığı ve devletin öngördüğü çevrenin koruma, sürdürülebilir kalkınma ve risk yönetimini kapsayan temel politika ve prensiplerin belirlenmesidir. İkinci aşama, mevzuat ve politikaların uyum ve işlevselliği sağlayan mekanizmaların oluşturulmasıdır. Üçüncü aşama ise çevre koruma ve güvenlik gereksinimlerine ilişkin uygulamaya yönelik detay ve sorumlulukların belirlenmesidir.³⁶⁰

Savunma Bakanlığı, kirlilik ve atıklara yapılacak işlemlerle ilgili olarak, yerel çevre yasaları başta olmak üzere her mevzuata tabi olmuştur. Bu nedenle askeri faaliyetlerde potansiyel kirlilik risklerine karşı lisans, yetkilendirme ve izin alınması

³⁵⁸ a.g.m., s.205-206.

³⁵⁹ MOD, JSP-815..., a.g.e., s. chap-1/page-1,2, annex A/page-1, annex N/page-1.

³⁶⁰ a.g.e., s. chap-2/page-1, annex-D/page-1.

suretiyle risklerin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Kirliliğe karşı uyulacak mevzuat ise AB'nin 2006 yılı "Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifi" (Integrated Pollution Prevention and Control-IPCC), 2006 yılı "Kirlenici Emisyon ve Tranferi" düzenlemesi, BK'nın 1990 yılı "Çevre Koruma Kanunu", 1993 yılı "Temiz hava Kanunu", 1995 yılı "Çevre Kanunu", 1999 yılı "Kirliliği Önleme ve Kontrol Kanunu" ile diğer kanun ve yönetmeliklerdir.³⁶¹ Atıklarla ilgili olarak ülke dışı faaliyetlerde Birleşik Krallığın belirlemiş olduğu standartlarla birlikte, ev sahibi ülkenin kendi standartlarına uyulmaktadır.

Ayrıca NATO operasyonlarında NATO'nun çıkardığı atık ve çevre doktrinleri esas alınmaktadır. Savunma Bakanlığı 2016-2017 yılına kadar atıkların %20 seviyesinde azaltılmasını hedeflemiştir. Geri dönüşüm, yeniden kullanım, kompostlama ve atıktan enerji elde edilmesi çalışmalarında %80 artışı öngörmüştür.³⁶² Askeri faaliyetlerde sera gazlarının salımını azaltmak ve iklim değişikliğini önlemek amacıyla "BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi", "Kyoto Protokolü", "AB İklim Değişikliği Programı", "BK İklim Değişikliği Programı" ile birlikte birçok düzenlemelere uyulmaktadır.³⁶³ BK'nın sera gazı emisyonlarının 2050 yılında % 80 azaltılmasına ilişkin katkı yapmakla birlikte karbon sınırlaması çalışmalarına uymaktadır.³⁶⁴

Ayrıca Savunma Bakanlığı, bugün ve gelecekte ortaya çıkabilecek çevresel, sosyal ve ekonomik tehditleri öngörmek, savunma faaliyetlerinin negatif etkilerini en aza indirmek amacıyla "2011-2030 yılı Savunma Faaliyetlerinde Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi" dokümanı hazırlamıştır. Bu kapsamda, (1) hareket bölgelerinde fosil yakıtın kullanılmasının azaltılması ve buna mukabil lojistik açıdan fosil yakıtın taşınma, depolama risklerinin hafifletilmesi, (2) doğal kaynakların ve enerjinin daha az kullanılması, (3) daha az atık üretilmesi, (4) her türlü cihaz ve teçhizatın kullanılması, altyapı tesisi, eğitim ve planlama sürecinde iklim değimi ve kaynak kullanılabilirliğinin göz önünde bulundurulması, (5) biyoçeşitlilik ve doğal çevrenin korunması, (6) iklim değişikliğine uyum sağlanması, (7) BK'nın savunma ve güvenlik

³⁶¹ Savunma Bakanlığının uyguladığı, BK'nın ve bağlı olduğu eyaletlerinin atık yönetimlerine ilişkin kanun ve düzenleme metinlerinin listesini görmek için bakınız: **MOD, JSP-418 Corporate Environmental Protection Management**, 2010, s. leaflet-3, page-29-47.

³⁶² **a.g.e.**, s. Leaflet-3, page-3, annex-A/page-10.

³⁶³ Savunma Bakanlığının uyguladığı, BK'nın sera gazı salımına ilişkin uluslararası ve ulusal direktif, kanun ve düzenlemeleri görmek için bakınız: **a.g.e.**, s. leaflet-6, page-3-23.

³⁶⁴ MOD, 2011-2030..., **a.g.e.**, s.3.

sektörünü destekleyen sanayilerinde sürdürülebilirliğin dikkate alınması amaçlanmıştır. Stratejik amaçlara ulaşmak için ara hedefler de belirlenmiştir. Bu hedeflere bakıldığında 2015 yılına kadar, yerel askeri uçuşların % 20 kesilmesi, kağıt kullanımının Mayıs 2012 yılına kadar % 10 kesilmesi, su tüketiminin 2015'e kadar % 7 azaltılması sayılabilir.³⁶⁵

İklim değişikliği konusu ilk defa BM gündemine taşıyan devlet BK olmuştur. BK başkanlığı döneminde 2007 yılında BM gündemine getirilmiştir. Bu çalışmalar doğrultusunda Savunma Bakanlığınca, sürdürülebilir kalkınma stratejisi olarak sera gazı emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin etkilerinden sakınılması öngörülmüş, bu kapsamda "İklim Değişikliği Stratejisi" dokümanı yayınlanmıştır. Bu dokümanın amacı askeri faaliyetlerde hareket kabiliyeti ve etkinliğin korunması, yüksek miktarda karbon bileşikli enerjinin kullanılmasını önlenmesi, iklim değişikliğine karşı karbon emisyonlarının azaltılması ve iklim değişikliğinin ortaya çıkarabileceği zorluklara uyum sağlanmasıdır. Bu dokümanda belirlenen hedeflere ulaşmak için yapılacak faaliyet ve alt hedef ve amaçlar için "İklim Değişikliği Kurtarma Planı" yayınlanmıştır.³⁶⁶

Savunma Bakanlığı iklim değişikliğinin güvenliğe etkilerini ilk olarak iklim değişikliğine ilişkin tehditler, ikincisi iklim değişikliğine ilişkin küresel yanıt olarak ayırmıştır. İlkinde, iklim değişikliğinin istikrarsız ülkelerde tehdit çarpanı olarak yer alabileceğini, güvenliğini sağlayamayan güçsüz devletlerde yerel güvenlik sorunu yaratacağını, küresel ve ulusal güvenlik meselesi haline gelebileceği belirtilmiştir. İkincisinde ise, karbon emisyonları konusunda güçlü yasaların çıkartılması, küresel piyasada fosil yakıtın terk edilmesi gerektiği, konuyla ilgili rapor ve değerlendirme gerekliliklerine ihtiyaç duyulmasıdır. BK'nın 2008 yılı İklim Değişikliği Kanunu kapsamında 2050 yılında emisyonların % 80 azaltılmasına yönelik olarak Savunma Bakanlığı hava, deniz ve kara ulaşımı ile diğer askeri faaliyet ve kurumlarında emisyonları azaltmayı planlamıştır.³⁶⁷

İklim değişikliğine adaptasyon kapsamında ise, iklim değişikliğinin etkilerinin devletler üzerinde uluslararası barış ve istikrarı bozucu bir tehdit çarpanı olarak değerlendirilmesi, buna yönelik olarak ekipman kapasitesi ve personele sahip

³⁶⁵ a.g.e., s.1-11.

³⁶⁶ MOD, Climate Change Strategy 2010, a.g.e., s.2-3.

³⁶⁷ MOD, Climate Change Delivery Plan, a.g.e., s.2-8.

olunması amaçlanmıştır. Bu durum gelecekte değişen şart ve coğrafyalarda harekâtlara hazırlıklı olmayı gerektirdiği kabul edilmiştir. Ayrıca askeri birimleri ve unsurları, iklim değişikliğinin etkileri olan deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erezyonu, yağmur ve akarsu baskınları, ısı değişimi ve hava olaylarındaki değişimin sıklığındaki artışlara karşı önlem alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. İklim değişikliğinin birçok kırılgan bölgede su baskını, kuraklık, gıda kıtlığı, içme suyunun azalması, değişen doğal felaketlere neden olacağı belirtilmiştir.³⁶⁸ Söz konusu olaylar için ilk önlem sera gazı emisyonlarına sınırlama getirilmesi ve azaltılmasıdır. Önlem alınacak diğer öncelikli konular ise, salgın ve doğal felaket ile su kıtlığı gibi konulara insani yardım hazırlıkları, değişen çevresel şartlara yönelik sağlık ve lojistik hazırlığın yapılmasını içermektedir.³⁶⁹

Askeri faaliyetler içerisinde çevre konusunda bilinç oluşturmak ve mevzuata uygunluğu sağlamak için çeşitli düzeylerde eğitimler gerçekleştirilmektedir. Özellikle bu konuda askeri eğitimlerde çevre koruma sorumluluğu, bilincinin ve farkındalığının oluşması amaçlanmıştır. Bu eğitimler hava, su, toprağa yönelik çevre koruma yöntemleri ve atıklara yapılacak işlemlerden başlanarak ileri düzey çevre politika ve mevzuatlarını içermektedir. Eğitim faaliyetlerinde ilk olarak acemi askerler için çevresel sorumluluk yöntemleriyle başlanmış, doğal çevrenin değeri anlatılmıştır. Çevrenin askerin arkadaşı olduğu, ona korunak ve kamuflaj sağladığı, ona su verdiğini ve hayatta kalmasını sağladığı vurgulanmıştır. Çevrenin korunması durumunda çevrenin de askeri koruyacak sağduyuya sahip olduğu belirtilerek çevreye değer atfedilmiştir. Atık ürünlerinin dikkatli bertarafı, doğal ve kültürel mirasın korunması, gürültünün azaltılması gibi konularda video gösterileri yapılmaktadır. Çevre korumanın meşru bir askeri faaliyet olduğu belirtilerek, askeri alanlarda hem çevre kirliliği önlenmesine hem de doğal hayatın kışla içerisinde korunmasına çalışılmıştır. Bununla ilgili yıllık savunma harcama ve planlama raporlarında³⁷⁰ çevre politikalarına verdiği önemi göstermek içinde doğal hayata zarar verilmeden yapılan askeri faaliyetlere de değinilmiştir.³⁷¹

³⁶⁸ MOD, Defence in a Changing Climate, **a.g.e.**, s.3-4.

³⁶⁹ MOD, Climate Change Strategy 2010, **a.g.e.**, s.11-13; MOD, Climate Change Delivery Plan, **a.g.e.**, s.9.

³⁷⁰ Barn Baykuşları ve daha birçok kuş türünün eski mühimmat sandıkları yanındaki yuvalama alanları fotoğraflanarak 1996 yılındaki raporda yer almıştır. Askeri faaliyetlerin çevre koruma ile uyumlu olduğunun belirtilmesine özel önem verilmektedir. Çünkü askeri bölgeler, önemli habitat

Ayrıca Askeri birimler içerisinde çevre korumaya yönelik İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsüne (Institute of Occupational Safety & Health-IOSH) akredite olmuş eğitim ve kurs faaliyetleri de icra edilmektedir. Devlet politikası ve kanunlar kapsamında değişen çevre konularının askeri uzman personele öğretilmesi ve askeri faaliyetlerde uygulanması amaçlanmıştır. Bu kursların konu kapsamlarını, çevre politika ve kanunları, döküntüler ve zararlar meydana geldiğinde alınması gereken acil eylemleri, atık yönetimi, kirliliğin önlenmesi, enerji kullanımı, çevre denetimi, çevre yönetim sistemi uygulamaları ve lojistik personelin çevre koruma işlemleri oluşturmaktadır.³⁷²

3.12. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu, sahip olduğu toprak parçası bakımından dünyanı en geniş ülkesidir. Geniş coğrafi alan; doğal kaynak ve biyoçeşitlilik açısından zenginlik sağlamakla birlikte, ülkenin çevre politika ve problemlerinin küresel ölçekte hissedilmesine de neden olmaktadır. Günümüzde Rusya'nın çevre politika ve yönetimi SSCB sonrası ekonomik kalkınma stratejilerinden doğrudan etkilenmiştir. Rusya'da çevreci hareketler, 1990'lı yılların ortalarına kadar aynı zamanda Sovyet sistemine ideolojik bir karşı duruş olarak kabul edilmiş, muhalif hareket niteliği kazanmıştır. Ancak Sovyet sisteminin çözülmesiyle birlikte çevre politikalarının piyasa ekonomisine uyumlaştırılması, sosyalist ideolojiye karşı duruş olarak desteklenen çevreci hareketlerine olan ilgiyi azaltmıştır.³⁷³ Rand Corporation'da siyaset bilimcisi D.J. Peterson, çevreci hareketleri ABD'de ülkenin doğal hazinelerinin korunması adına duygusal bir vatanseverlik davramışı olduğunu söylerken, Rusya'da tam tersi çevrecilerin devlete muhalif eden ve her türlü

alanları içinde kalmakla birlikte suni bozulmalara uğramadıkları içinde kamuoyunun dikkatini çekmektedir. Rachel Woodward, **a.g.m.**, s. 208

³⁷¹ **a.g.m.**, s. 208.

³⁷² Royal Air Force (2012), <http://www.raf.mod.uk> (14.03.1012)

³⁷³ Anastasia Lundqvist, **Contemporary Russian Environmental Policy: Problems, Players and Priorities**, Master Thesis, Linköping University, 2003, s.37.

gelişmenin karşıtı olarak kabul edildiğini ifade etmiştir.³⁷⁴ Sovyet sisteminin yıkılması sonrasında sivil toplum örgütlerine hoşgörü biraz daha gevşese de hala benzer önyargıların devam ettiği söylenebilir.³⁷⁵

SSCB döneminin ideolojisi, doğal çevreyi düzen dışı ve kaosa yatkın bir yapı olarak algılamış, sosyalist bilim ve teknolojik aklın doğayı fethetmesi gerektiği olgusu meşru gösterilmiştir. Bu anlayış, 1986 yılı Çernobil kazasından sonra kamuoyu ve siyasal alanda tatışılmaya başlanmıştır.³⁷⁶ Bu kapsamda, 1988 yılında “Çevre Koruma Devlet Komitesi” adıyla bir komite teşkil edilmiş, bu komitede her türlü projenin çevre açısından da görüşülmesi istenmiştir.³⁷⁷ 1993 yılında Komisyonun başkanlığına getirilen Aleksi Yablokov, SSCB döneminde çevre konusuna iğisizliğin boyutlarını 1965 yılından itibaren 2,5 milyar radyoaktif kürinin (radyoaktivite birimi) denize döküldüğünü ifade ederek açıklamıştır. Sovyet sisteminin çökmesiyle birlikte ise, çevre konusunda daha çok gelişme yaşanmış, 1991 yılında “Doğal Çevrenin Korunması Yasası” çıkarılmıştır. Çevre Koruma Devlet Komitesi, Çevre Bakanlığı olarak kadrolanmıştır. Rusya’nın özellikle 1992’de UNCED’e katılım sağlaması sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin oluşturulma ve uluslararası alanda çevresel işbirliğinin yapılması konusunda önemli bir adım sayılmıştır. Çevre Bakanlığı ise piyasa ekonomisine geçiş süreciyle birlikte, çevresel işbirliği önceliklerini belirleyen bir çevresel güvenlik anlayışını benimsediğini vurgulamıştır. Bu dönemde Rusya Biyoçeşitlilik Sözleşmesi, İklim değişikliği Çerçeve Sözleşmesi imzalanmış, “Gündem 21” desteklenmiş ve Sürdürülebilir Kalkınma Komisyon üyesi olunmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler ile de çevresel işbirliği yoluna gidilmiş, ozon tabakasının korunması, asit yağmurları gibi çevre konularında görüşmeler yapılmış, ilgili ülkelerin uluslararası çevre anlaşmalarını imzalamasında aracılık edilmiştir.³⁷⁸

2000’li yıllarda ise çevrenin korunması konusunda faaliyet gösteren Komite, Başkan Putin tarafından kaldırılarak sorumlulukları Doğal Kaynak Bakanlığı’na

³⁷⁴ Wilsoncenter, <http://www.wilsoncenter.org> (27.01.2013)

³⁷⁵ Alfred B. Evans, “Protests and Civil Society in Russia: The Struggle for the Khimki Forest”, **Communist and Post-Communist Studies**, (45), 2012, s.233

³⁷⁶ Anastasia Lundqvist, **a.g.e.**, s.37.

³⁷⁷ Vladimir, Kotov, Elena Nikitina, “Russia and International Environmental Co-operation”, Helge Ole Bergesen, Georg Parmann, Oystein B. Thommessen (eds.), **Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1995**, Oxford University Press, Oxford, 1995, s.18

³⁷⁸ **a.g.m.**, s.18-19

verilmiştir.³⁷⁹ 1993 yılında Çevre Koruma Devlet Komitesi Başkanı ve 2005 yılında Rusya Çevre Politikaları Merkezi Başkanı olan Aleksei Yablokov, Kennan Enstitüsünde bir söyleşide, Rusya Federasyonu açısından çevre koruma faaliyetlerinin hala zengin ülkelerin işi olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Bu açıdan çevresel problemlerin çözülmesinde en doğru zamanın Rusya'nın da zenginleştiği dönem olarak kabul edilmiştir. Fakat diğer taraftan çevresel şartların iyileştirilmesinin demokratikleşmesinde temel hedefleri arasında görüldüğünden, demokrasinin olmadığı, iyi bir yaşam beklentisinin azaldığı ve daha kötü çevresel problemlerin olduğu bir toplumsal yapıyla daha militarize ve otoriter devlet anlayışıyla karşı karşıya kalınmaya devam edileceği de kabul edilmektedir. Ayrıca kirlilikle birlikte sağlanan bir ekonomik büyümenin Rusya'ya maliyetinin her yıl 300.000-350.000 kişinin ölümüne sebebiyet verdiği de ifade edilmiştir.³⁸⁰

Rusya 30'dan fazla çok taraflı, 25'ten fazla da bölgesel çevre anlaşmalarına taraf olmuştur. Bu anlaşmalar ile Kyoto Protokolü'ne dâhil olunması, ekonomik ve teknoloji transferi için teşvik alınması ve daha temiz bir ekonomik büyüme için fırsat kabul edilmekle birlikte, DTÖ üyeliğini kolaylaştırmak adına gerçekleştirildiği de kabul edilmektedir.³⁸¹ 1990'lı yıllardan itibaren ekolojik temiz enerji, ekolojik güvenlik, küresel iklim değişiklikleri gibi konulara ilgi duymuştur.³⁸² Çevre konusu Rusya'nın Avrupa ile olan işbirliğini arttırmıştır. Yumuşak güvenlikte işbirliği (soft security cooperation) olarak çevrenin korunması önemli bir konu olarak görülmüş, 1994 yılında AB ile Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. 2003 yılında da Çok taraflı Nükleer Çevre Programını kabul etmesi olumlu bir katkı sayılmıştır.³⁸³

³⁷⁹ Laura A. Henry ve Vladimir Douhovnikoff, "Environmental Issues in Russia", **Annual Review of Environment**, 33, 2008, s.437-439

³⁸⁰ Yablokov, Rusya'nın çevre sorunlarını su ve hava kirliliği, radyoaktif kirlenme, uzay programlarından kaynaklanan kirlilik, endüstriyel kirlilik, petrol ve gaz boru hatları sızıntıları ile azalan biyolojik çeşitlilik olarak sıralamıştır. Rusya'da çevre problemlerinin medyada yer verilmesine ve çevre aktivistlerinin çalışmalarından hoşnut kalınmadığı da bilinmektedir. Wilsoncenter, <http://www.wilsoncenter.org> (27.01.2013)

³⁸¹ Laura A. Henry ve Vladimir Douhovnikoff, **a.g.m.**, s.451; Wilsoncenter, <http://www.wilsoncenter.org> (27.01.2013)

³⁸² Sharon Leiter, **Prospects for Russian Military R&D**, Rand, Santa Monica, 1996, s.76.

³⁸³ Andrew Monaghan, "Russian Perspectives of Russia-EU Security Relations", **Conflict Studies Research Center**, Russian Series 5/38, Defence Academy of United Kingdom, 2005, s.5-10.

2008 yılında Başkan Putin, Rusya'nın çevresel güvenlik konusunda alınması gereken önlemleri sıralamıştır. Rusya'da dikkat edilmesi gereken konulara bakıldığında;³⁸⁴

- insan eylemleri nedeniyle gerçekleşen çevresel felaketler ve kirliliklere karşı etkili bir güvenlik sisteminin kurulması

- Rusya Güvenlik Konseyi'nin devletin her seviyesinde çalışması gerektiği,

- çevreye zarar verdiği düşünülen şirketlere karşı yaptırım uygulanması,

- iktisadi faaliyetler sonucunda çıkan atıkların toplanması,

- Petrol boru hatlarında çevre açısından tehlike yaratmayacak şekilde önlem alınması ve bu hususta özellikle Baltık Deniz-Almanya, Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu Kuzey Akım boru hattına önem verilmesi,

- nükleer mühimmatın istem dışı patlaması veya terör amaçlı olarak yanlış insanların eline geçmesi,

- sınırı aşan kirliliklere karşı çevresel çıkarların korunması,

- komşu ülkelerden gelen ve küresel çevre kaynaklarını olumsuz etkileyen ekolojik felaketlerden korunmaktır.³⁸⁵

Wendin D. Smith, Rusya'da karşılaşılan sorunların önemli oranınının çevresel güvenlik meselesi olduğunu söylemiş, geçmişten gelen ekonomik, kaynak yönetimi, eğitim vb. sosyal sorunların uygun çevre güvenliği politikalarının üretilmesini engellediğini belirtmiştir. Rusya açısından en önemli çevresel güvenlik konularından birisi, nükleer savunma tesisleridir. Nükleer savunma tesisleri, tüm nükleer ve bununla ilgili silah, malzeme, test yerleri, depolama tesisleri ve askeri-endüstriyel atık alanlarını kapsamaktadır. Bu tesisler için yasal sistem, hükümet ve sivil toplum aktörlerinin işbirliği içinde üçlü mekanizmaya ihtiyaç duyulduğunu söylemiştir. Nükleer tesisler için kurulacak böyle bir işbirliğinin Rusya'nın sosyal refah, insan hakları ve yolsuzlukla mücadele gibi diğer sorunlarının çözümlenmesinde de örnek olacağı kabul edilmektedir.³⁸⁶

³⁸⁴ Rianovosti, <http://en.rian.ru> (28.01.2013); Nathan Ruff ve diğerleri, **a.g.m.**, s.84.

³⁸⁵ Alexander A. Sergunin, "Discussions of International Relations in Post-Communism Russia", **Communist and Post-Communist Studies**, 37, 2004, s.24.

³⁸⁶ Wendin D. Smith, "Security in The Russian Environment: The Impact of Civic Actors on the Nuclear Defense Complex", **Mayıs 2002 tarihli New Orleans, LA'da International Studies Association'ın yıllık konferansında sunulmuştur.** <http://isanet.ccit.arizona.edu> (28.01.2013)

2000’li yılların başından beri öne çıkan güvenlik anlayışı içerisinde çevrenin korunması konusu ulusal güvenliğin alanı içerisinde sayılmaya başlanmıştır. Özellikle 2009 yılında Başkan Dmitri Medvedev imzaladığı ve 2020 yılına uzanan “Rusya Federasyonu Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi”nde çevrenin korunmasının kamuoyu için temel çıkarlardan birisi olduğu ve çevresel tehditlerin güvenlik için tehdit olduğu oluşturduğu ifade edilmiştir.³⁸⁷ Ancak hala Rusya yönetimi için çevresel güvenlik öncelikli konular içerisinde yer almamaktadır.

Rusya yönetimi açısından çevre konusu hala gelişmiş ülkelerin ilgili olduğu lüks bir konu olarak olarak anlaşılmaya devam etmektedir. Japonya ve Avrupa ülkelerinin çevre konularına yakınlığının ancak sanayi sonrası toplum sürecinde başladığı, özellikle yeşil politikalara ilginin mali ve teknolojik kaynak verimliliğine ulaşıldıktan sonra arttığı kabul edilmektedir. Bu nedenle çevre problemlerinin bir toplumun doğrudan refahını ve sağlığını etkilemediği sürece zengin ve sanayi sonrası seviyeye ulaşmamış toplumlar için uygun olduğu ifade edilmektedir.³⁸⁸

Bu durum Rusya’da ki siyasi kültürle daha iyi anlaşılabilir. Rusya için her zaman siyasi kültür, birey olarak vatandaşların yaşam kalitesi yerine devletin gücü ve devamlılığı önemsemiş, ekolojik kaygıların tersine olarak devlet merkezli yapı hakim kılınmıştır. Temel tehdit daima devletin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine yönelik konular olduğundan çevre konusu daha az ciddiye alınmış, insanla ilgili devletin ve güvenliğinin karşısında bir konu olarak görülmüştür.³⁸⁹ Ayrıca Rusya’da uluslararası çevre örgütlerinin faaliyetleri Rusya’nın ulusal çıkarlarına zarar veren unsurlar olarak kabul edilmektedir. Başkan Putin bunula ilgili olarak, 2005 yılında Rusya’nın doğusundaki boru hattının inşası ile ilgili konuşmasında çevresel değerlendirmelerin ülkenin ve ekonomisinin gelişmesine engel olmamasını, bir icraata kalkışıldığında hemen çevrenin engel olarak öne sürülmemesini istemiştir.³⁹⁰

³⁸⁷ Stephen J. Blank, “No Need to Threaten Us, We are Frightened of Ourselves, Russia’s Blueprint for a Police State, The New Security Strategy”, Richard Weitz (eds) **The Russian Military Today and Tomorrow: Essays in Memory of Mary Fitzgerald**, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2010, s.20-21.

³⁸⁸ Artyom Lukin, “Environmental Security of the Russian Far East: Domestic, Transnational and Regional Dimensions”, **Journal of Asia Pacific Studies**, 26, 2009, s.100.

³⁸⁹ Demosthenes James Peterson, **Troubled Lands: The Legacy of Soviet Environmental Destruction**, Santa Monica: A Rand Research Study, 1993, s.225, <http://www.rand.org>; Artyom Lukin, **a.g.m.**, s.100

³⁹⁰ Demosthenes James Peterson, **a.g.k.**, s.220; Artyom Lukin, **a.g.m.**, s.108.

Rusya, dünyanın önde gelen askeri güçlerinden biri olmaya devam etmektedir.³⁹¹ SSCB döneminde Varşova Paktı üyesi ülkelerle birlikte 4.9 milyon kişiden oluşan bir orduya sahipken, Soğuk Savaş sonrası sayı ve malzeme yönünden azaltmaya gitmiş, 2011 yılı itibariyle 1 milyon kişiden oluşan bir yapıya ulaşmıştır. Günümüzde sayı bakımından Çin, Hindistan, Kuzay Kore ve ABD'den sonra dünyada beşinci sıradadır. Rusya, askeri güvenlik açısından nükleer gücü, stratejik bir silah ve önemli bir statü göstergesi olarak önem vermeye devam etmektedir.³⁹² Askeri doktrinlerinde nükleer silahların kullanıldığı senaryolar bulunmakla birlikte bu silahların kullanıldığı senaryoları kapsayan geniş katımlı tatbikatlar icra edilmektedir.³⁹³ Başkan Medvedev'in, 2010 yılında onayladığı ulusal güvenlik stratejisi askeri ve politik güvenlik tedbirleri temelinde hazırlanmış, nükleer güce yer verilmiş, nükleer saldırıya maruz kalınması durumunda nükleer misilleme yapılacağı ifade edilmiştir.³⁹⁴ Avrupa Kıtası ordularının bütçelerinin kısarak sayılarının azaltılmaya gidilmesine rağmen, Rusya'nın tam tersi SSCB döneminden kalma teşkilat ve donanımının modernleştirme çabası güvensizlik kaynağı yaratmaktadır.³⁹⁵ Bu modernleştirme süreci içerisinde personel sayısını da azaltmış ve etkinleştirmiştir. 2008 yılında 365.000 olan subay sayısında %61 azalış gerçekleştirerek 2012 yılında 142.000'e indirmiştir. Askeri birlikler açısından 2008 yılından kalan askeribirliksayılarından 2012'den itibaren yeniden belirlemiştir. Kara Kuvvetleri Birliklerinde birlik sayısında 1890'dan 172'ye %90 seviyesinde azaltmış, Hava Kuvvetlerinde 340'tan 180'e %48, Deniz Kuvvetlerinde 240'tan 123'e %49'a indirilmiş, Stratejik Füze Sistem ve Birlikleri 12'den 8'e %33, Özel Kuvvetleri 7'den 6'ya %15 azaltarak yeniden bir yapılanmaya geçmeyi öngörmüştür.³⁹⁶

³⁹¹ Alexei G. Arbatov, "The Russian Military in the 21st Century", **U.S. Army War College Annual Strategy Conference**, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1997, s.6

³⁹² Dmitri Trenin, "Russia's Nuclear Policy in the 21st Century Environment", **IFRI Proliferation Papers**, No 13, 2005, s.7.

³⁹³ Richard Weitz, **Russian-American Security Cooperation After St. Petersburg: Challenges and Opportunities**, Strategic Studies Institute, U.S. Army War Colleges, Charlisle, 2007, s.6.

³⁹⁴ Jim Nichol, **Russian Military Reform and Defense Policy**, Congressional Research Service Report for Congress, 2011, s.4; Marcel De Haas, "Russia's Military Doctrine Development", Stephan J.Blank (ed.), **Russian Military Politics and Russian's 2010 Defence Doctrine**, Strategic Studies Institute, Charlisle, 2011, s.11-15.

³⁹⁵ Bettina Renz, Rod Thornton, "Russian Military Modernization, Cause, Course, and Consequences", **Problems of Post-Communism**, Volume 59, No 1, 2012, s. 44

³⁹⁶ Alexander G. Savelyev, "Russian Defense Doctrine", Stephan J.Blank (eds.), **Russian Military Politics and Russian's 2010 Defence Doctrine**, Strategic Studies Institute, Charlisle, 2011, s.167-171.

Ancak, Rusya’da hala Sovyet döneminde kalma ve kullanım dışı kalan birçok nükleer silah ve aracı bulunmaktadır.³⁹⁷ Bunların istenmeden patlaması veya terör amaçlı olarak yanlış insanların eline geçmesi en önemli güvenlik konuları arasında görülmektedir.³⁹⁸

Rusya askeri unsurlarının, çevreye yönelik en önemli tehdit konusu nükleer tesislerdir. Bu tesisler içerisinde nükleer silah, görevde olan veya kullanılmayan nükleer denizaltılar ve nükleer yakıt materyalleridir.³⁹⁹ Özellikle bu tesis ve denizaltılar Rusyanın kuzey batı ile Pasifik okyanusu kıyısında yer almaları birlikte nükleer sızıntı ve kaza riskini barındırmaktadır. Buna benzer bir kaza 1985 yılında Nakhodka yakınlarında patlamış, 10 kişi ölmüş, 260’tan fazla kişi radyasyona maruz kalmış, patlama bölgesi radyasyonla kirlenmiştir.

SSCB’nin çöküşünden sonra ekonomideki kötü durum denizaltıların bakımını zorlaştırmış, birçok nükleer denizaltının kullanım dışı kalmasına sebep olmuştur. Rusya, nükleer silahların azaltılması konusunda ABD ile 1993 yılında Strategic Arms Reduction Treaty (Stratejik Silahların Azatılması Anlaşması-START) anlaşması imzalamış, bu kapsamda savaş gemileri ve nükleer denizaltılarının üçte ikisi atıl konuma gelmiştir.⁴⁰⁰ Müteakiben imzalanan Russian-American Strategic Offensive Reductions Treaty (Stratejik Saldırı Silahlarının Azaltılması Anlaşması-SORT) anlaşması, Nükleer denizaltıların söküm işlemleri için 1999 yılında ABD, Rusya ile işbirliği yoluna giderek protokol yapmış, Japonya’da çevresel kaygılar nedeniyle 36 milyon dolar ödenek tahsis ederek söküm faaliyetlerine yardım etmiştir. Son on yıldan bu yana Rusya’nın uzak doğusunda yaklaşık 85 nükleer denizaltının sökümünün yapılması öngörülmüş, bu konuda ABD, Japonya, Kanada ile birlikte Norveç, Yeni Zelanda ve Avustralya’da katkı sağlamıştır.⁴⁰¹

Rusya’da mühimmat depoları ve konvensiyonel silahlarda önemli bir çevresel tehdit kaynağıdır. 1990’lı yıllarda SSCB ordusunun dağılmasıyla ordu küçültülmüş, kullanım fazlası silah ve mühimmatın bakımı imkânsız hale gelmiş, ordunun moral

³⁹⁷ Robert L. Dunaway, **Environmental Assistance as National Security Policy: Helping the Former Soviet Union Find Solutions to its Environmental Problems**, Institute for National Security Studies Occasional Paper 4, US Air Force Academy Institute for National Security Studies, Colorado, 1995, s.2.

³⁹⁸ Nathan Ruff ve diğerleri, **a.g.m.**, s.84.

³⁹⁹ Steven G. Sawhill, Anne-Kristin Jorgenson, **Military Nuclear Waste and International Cooperation in Northwest Russia**, Fridtjof Nansens Institutte Report 12/2001, Lysaker, Norway, s.1

⁴⁰⁰ Steven G. Sawhill, Anne-Kristin Jorgenson, **a.g.k.**, s.2

⁴⁰¹ Richard Weitz, **a.g.e.**, s.8; Artyom Lukin, **a.g.m.**, s.101

çöküntüsü askeri faaliyetlerin icrasına etki etmiş, kazaları kaçınılmaz olmuştur. 1992 yılında Vladivostok'ta bir mühimmat deposunda meydana gelen patlamada 1300 tren vagonuna eşdeğer mühimmat patlamıştır. 1994 yılında Novonezhino kasabasına yakın bir hava kuvvetleri mühimmat deposunda, 2003'te yine Vladivostok kırsalında bir depoda, 2005 yılında Kamchatka'da mühimmat deposunda patlama olmuştur. Kimyasal ve nükleer atıkların toplandığı ve bulundurulduğu depolarda sızıntılar çevresel tehditler meydana getirmiştir. 2000 yılında Vladivostok'ta 280 ton kimyasal atığın bulunduğu depodan sızıntı yaptığı tespit edilmiştir. Bu olayların, çevrede doğal yaşal ve nesli tehlikede olan hayvanları etkilediği görülmüş, Uzakdoğu Leoparlarının sayısı bu kirlilik ve olaylardan ciddi oranda etkilenmiştir.⁴⁰²

Rusya, ayrıca kutup bölgesindeki askeri faaliyetlerde çevre hassasiyetine ilişkin 1994 yılında başlayan önce ABD ve sonra Norveç'in katılımı ile birlikte Kutup Bölgesi Askeri Çevresel İşbirliği Anlaşması (Arctic Military Environmental Cooperation-AMEC) imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında öncelikle kutup bölgesinde askeri faaliyetlerin etkisinin azaltılması ile çevresel bozulmanın önlenmesine çalışılmış, 1995 yılında ABD ve Rusya arasında Çevre Koruma Konularında İşbirliği Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Bu kapsamda 1996 yılında ABD ve Rusya arasında radyoaktif atık konuları başta olmak üzere çevresel eğitim ve öğretim konusunda değişim programları gerçekleştirilmiştir.⁴⁰³ Programları kapsamında nükleer atıkların azaltılması, depolanması, izlenmesi, personel güvenliği ve teknolojin geliştirilmesi bulunmaktadır.⁴⁰⁴ 1998 yılında ABD, yardımcı bir mekanizma olarak AMEC ile bağlantılı "Nunn-Lugar CTR" programı başlatmış, START I Antlaşması ile silah indirim yükümlülükleri ve START II yeni taahhütlerin gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Eski Sovyet Devletleri için 1991'den itibaren iki milyar dolar kaynak sağlanmış, eski nükleer balistik füzeye sahip denizaltıların uygun koşullar altında elden çıkarılmasına çalışılmıştır. Ayrıca Norveçle birlikte 1980'lerde çevresel problemlere karşı başlayan işbirliği, eski Sovyet ülkesi ile Rusya'da radyoaktif kirlenmeye neden olacak tesislere yönelik çalışmalar yapılması

⁴⁰² Artyom Lukin, **a.g.m.**, s.102;

⁴⁰³ US Government Accountability Office, Russian Nuclear Submarines, **US Participation in the Arctic Military Environmental Cooperation Program Needs Better Justification**, Report to Congressional Committees, 2004, s.6-9; Nathan Ruff ve diğerleri, **a.g.m.**, s.87

⁴⁰⁴ Dieter Rudolph, Ingjerd Kroken, Viktor Sheremeteev, "Military Environmental Cooperation On Radioactive and Non-Radioactive Waste in Russia's Northwest and Far East", **February 25-March 1 2001, WM'01 Conference**, Tucson, Arizona

kapsamında gelişmiştir. 1998 yılından itibaren “Nükleer Güvenlik Komisyonu” oluşturarak işbirliği faaliyetlerini gerçekleştirmiş,⁴⁰⁵ 70 milyon dolar kaynak sağlanmış, Barents denizi ve kutup bölgesinde petrol sızıntılarına karşı işbirliği sağlanmış, 2009 ve 2011 yılları arasında görüşmeler sonrasında mutabakata varmışlardır.⁴⁰⁶

CTR programı kapsamında denizaltılarda nükleer füze veyakıtların sökümü yapılmıştır. Program kapsamında yürütülen önemli projeler, denizaltıların sökümü, radyoaktif atıkların depolama yerlerinin temini ve depolanması, askeri üslerin çevresel yönetimi, atıklar için veri toplayıcı gemi inşası, denizaltı akülerinin bertarafı, acil hazırlık tatbikatlarının düzenlenmesi sayılabilir.⁴⁰⁷

AMEC, yılda 4-5 milyon dolarlık bütçesiyle küçük bir işbirliği yapısı gibi gözükse de Kutup çevresinde radyoaktif kirlenme vveatıkların tespit, ayırımında önemli bir işlevi bulunmaktadır. Ayrıca çevrenin korunması konusunda teknik çözümlerde bulmaktadır.⁴⁰⁸ ABD tarafından AMEC’e yapılan yardımlar Savunma Bakanlığı tarafından üstlenilmiş, Enerji Bakanlığı ve Çevre koruma Ajanının da az miktarda katkıları sağlanmıştır.⁴⁰⁹

Rusya’nın çevre güvenliği açısından diğer önemli bir hususu da sahip olduğu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarıdır. Doğal gaz açısından dünya rezerv kaynaklarının % 30’una sahiptir. Rusya, 2030 yılı Enerji Stratejisi kapsamında sahip olduğu petrolün Asya’ya şu anda % 6 olan ihracatını % 25’e, doğalgazın ise boru hatları ile % 20 seviyesinde doğu’ya ihraç etmeyi planlamış, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Avrupa’yı temel ihracat bölgeleri olarak belirlemiştir. Rusya’nın 2020 yılında yenilenebilir enerji konusunda dünyada lider ülke olacağı değerlendirilmektedir.⁴¹⁰ Ülkede kurulacak enerji altyapılarının ülkenin sosyo-ekonomik gelişmesine katkı sağlayacağını değerlendirmektedir. Asya-Pasific ve doğuya yapılan enerji altyapılarının o bölgedeki sosyo-ekonomik canlanmayı

⁴⁰⁵ Geir Honneland, Anne-Kristin Jorgensen, “Implementing International Environmental Agreements in Russia: Lessons from Fisheries Management, Nuclear Safety and Air Pollution Control”, **Global Environmental Politics**, 3, 1, 2003, s. 81

⁴⁰⁶ Are Kristoffer Sydnes, Maria Sydnes, “Norwegian–Russian Cooperation on Oil-Spill Response in the Barents Sea”, **Marine Policy**, 39, 2013, s.257; Dieter Rudolph ve diğerleri, **a.g.k.**

⁴⁰⁷ US Government Accountability Office, **a.g.k.**, s.6-40.

⁴⁰⁸ Dieter Rudolph ve diğerleri, **a.g.k.**

⁴⁰⁹ US Government Accountability Office, **a.g.k.**, s.21.

⁴¹⁰ Anatole Boute, Patrick Willems, “RUSTEC: Greening Europe’s Energy Supply by Developing Russia’s Renewable Energy Potential”, **Energy Policy**, 51, 2012, s.625.

hızlandıracağını, genel bir teknoloji yoğun sanayi ve bilim kuruluşlarının meydana getireceğini, yatırım hacminin artıracığını, Avrupa-Asya ekonomik entegrasyon bölgelerinin oluşacağı öngörmektedir.⁴¹¹

AB'nin enerji kullanımında yenilenebilir kaynaklar konusunda 2020 yılına kadar enerji tüketiminin % 20'sini yenilenebilir kaynaklardan sağlamayı hedeflemiştir. Bu hedef, Kyoto protokolü ile uyumlu olmuştur. Rusya bu kapsamda AB'ye biomass, rüzgâr enerjisi, Finlandiya, Estonya ve Litvanya üzerinden elektrik sistemlerinin bağlanması, Norveç ve Finlandiya'ya elektrik ihraç edilmesi konusunu çalışmaktadır.⁴¹²

Rusya aynı zamanda 2015 yılından itibaren doğu ve kutup bölgesindeki sahillerde yeni kaynak arayışları için yatırım yapacağını, bu kapsamda 2030 yılına kadar 2.8 trilyon dolara bütçe ayıracığını belirtmiştir. Rusya'nın bu çalışmalarına karşın Avrupa, Rusya'nın enerjiyi bir silah olarak kullanmasından çekinmektedir. AB'nin her geçen gün Rusya enerjisine bağlı kalması, Ukrayna'ya uyguladığı yaptırımlar gibi nedenler Rusya'nın gelecekte enerjiyi bir siyasi araç olarak kullanabileceğini göstermiştir. ABD'de Rusya'nın enerji ihracatı için işbirliğinde bulunsa da her şeye karşın Suudi Arabistan petrollerini Rusya'ya karşı ikame etmeye devam etmektedir.⁴¹³

3.13. Slovenya

Slovenya devleti Soğuk Savaş döneminde demir perde ülkeleri içerisinde yer almıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve AB'ye katılım süreciyle birlikte güvenlik yaklaşımı çeşitlenerek insani güvenlik temelinde politikalar yürütmüştür. Vatandaşları ve doğal çevresi için birçok tehdit ve tehlikenin tanımlanması ile başa çıkma yollarını ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren çevresel tehdit ve çevre güvenliğini konusunu gündemine taşıması buna bir

⁴¹¹ Miroslav Mares, Martin Lary, "Oil and Natural Gas in Russia's Eastern Energy Strategy: Dream or Reality?" **Energy Policy**, 50, 2012,437.

⁴¹² Anatole Boute, Patrick Willems, **a.g.m.**, 618.

⁴¹³ Gawdat Bahgat, "The New Geopolitics of Oil: The United States, Saudi Arabia, and Russia", **Foreign Policy Research Institute**, Volume 47, No 3, 2003, s.449.

örnektir. Toplum genelinde güvenlik alanının konusu ve kapsamının belirlenmesine ilişkin yapılan kamuoyu yoklamalarında da çevresel bozulma konusu tehdit sıralamalarında⁴¹⁴ ilk sıralarda yer aldığı görülmüştür.⁴¹⁵

Tablo-III'de açıklanan algılamalar içerisinde bir başka anlamlı tespit, terörizm ve askeri tehditlerin önemli tehditler içerisinde yer almamasıdır. Toplum 2001 yılında 1999 yılına göre geleneksel güvenlik anlamında kendini daha güvende hissetmiş ve bu yüzden rakam düşmüştür. Diğer taraftan çevresel bozulmalara karşı yürütülen çalışmalar sayesinde kısa zamanda oransal azalmada kendini göstermiştir. Diğer tehditler arasında çevresel bozulma 1990 yılında ikinci, 1994'de birinci, 1999'da dördüncü, 2001 yılında beşinci sıraya gerilemiştir. Bu belirlenen tehditlere bakıldığında her birinin birbirini etkileyebileceği ve iç içe geçebileceği söylenebilir. Örneğin çevre bozulmasının, kitlesel göç ile gerilim ve çatışmalara neden olması mümkün gözükmektedir. Slovenya, çevre konusunu ulusal güvenlik meselesi olarak görmüş, geleneksel güvenlik yaklaşımları içerisinde çevreye değinmiştir. Çevresel değişikliklerle ortaya çıkabilecek muhtemel riskleri ulusal güvenlik belgeleri içerisinde yer vermiştir. Sloveya Cumhuriyeti Anayasası, vatandaşlarının sağlıklı bir yaşam ortamını sağlanmasını görevi olarak görmektedir. Slovenya Anayasasında çevre ve güvenlik arasında dolaylı bir ilişki kurulmuştur. 1995 yılında Çevre Koruma Kanunu Meclisten çıkarılarak çevre korumanın amacı, sistemi, hedefleri ve ilkeleri ortaya konmuştur.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Çevresel bozulmayla birlikte sayılan diğer tehditler içerisinde uyuşturucu madde ve ilaçlar (Batılılaşma süreci içerisinde olumsuz bir olay olarak kullanıcı sayısı artmaktadır.), suç (suç oranı, özellikle uyuşturucu ve yasadışı göçmenlikle ilgili görülen uluslararası organize suç oranları her yıl artmaktadır.), trafik kazaları (Slovenya karayollarında her yıl yaklaşık 300 kişi ölmektedir.), işsizlik (Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarına göre 2002 yılında son yıllara göre %7 oranında azalma olmuştur.) nükleer santral, kimya sanayi, sanayi atıkları, yoksulluktur. (Slovenya, Yunanistan, Portekiz ve AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında nispeten zengin bir ülke olsa da, sosyo-ekonomik açıdan bazı sosyal tabakaları tehlikeye atan bir eşitsiz tabakalaşmaya gitmiştir.)

⁴¹⁵ Marjan Malasic, **a.g.m.**, s.144.

⁴¹⁶ **a.g.m.**, s.144-146.

Tablo-III Sloven Toplumuna Göre Tehdit Algılamaları (1990-91/ 1994-95/ 1999-2001)

TEHDİTLER	1990	1994	1999	2001
Uyuşturucu, narkotik	-	2.92	3.46	3,41
Suç	2.75	3.11	3.46	3.28
Trafik kazaları	-	-	3.22	3.24
İşsizlik	-	-	3.35	3.14
Çevresel Bozulma	3.36	3.17	3.35	3.07
Yoksulluk	-	-	3.13	3.05
Düşük doğum oranı	-	2.26	3.39	3
Ekonomik sorunlar	3.46	3.08	3.23	2.99
intihar	-	-	3.09	2.88
Toplumsal mülkiyetin satışı	2.91	3.02	3.14	2.87
Doğal ve teknolojik afet	3.1	2.81	3.2	2.76
Mülteci, yasa dışı göçmen	-	2.69	2.98	2.74
İç siyasi istikrarsızlık	-	2.89	2.94	2.53
Bulaşıcı hastalıklar AIDS vb.	-	-	2.78	2.43
Bilim ve teknoloji alanında gerileme	3.19	2.67	2.84	2.33
Aşırı milliyetçilik	-	2.49	2.54	2.2
Terörizm	-	2.46	2.64	2.09
Eski Yugoslavya torakları üzerinde çatışmalar	2.94	2.73	2.75	2.09
Diğer ülkelerden gelen askeri tehditler	1.65	2.37	2.21	1.79

Kaynak: Marjan Malasic, "Environmental Security: a Case of Slovenia", **NATO Science Series: IV: Earth and Environmental Sciences**, Volume 39, Part III, 2004, s.144.

Bu kanun temel alınarak 1998 yılı Slovenya Silahlı Kuvvetler Çevre Koruma Programı ve 1999 yılında Ulusal Çevre Koruma Programı kabul edilmiştir. Bu yasal dayanaklar çerçevesinde ulusal güvenlik belgelerinde stratejik ve doktrin açısından çevresel tehditlere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. 2001 yılında Meclis tarafından kabul edilen Slovenya Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde askeri tehditlerin öneminin azaldığı⁴¹⁷ buna karşılık çağdaş toplumları tehlikeye sokacak

⁴¹⁷ Sivil Savunma Doktrinin "Soğuk Savaş Sonrası Tehditler ve Güvenlik Alanında Değişim" başlığında Soğuk Savaş döneminde çağdaş toplumu tehlikeye sokabilecek nüfusun küresel artışı, sanayileşmenin biyosfer üzerindeki etkisi, gelecekteki enerji tedariklerinde belirsizlik, bilgi ve iletişim sistemlerinde güvenlik açığı, tarımsal üretim ve tedariklerinde problemler, uluslararası finansal piyasalarda istikrarsızlık, ekonomik çatışmalar ve benzer tehditlerle uğraşılmadığı vurgulanmıştır.

askeri olmayan tehdit ve risklerin ivme kazandığı vurgulanmıştır. Bu tehditler siyasi, askeri, ekonomik, bilgi temelli, çevre ve iç güvenlik alanlarının hâkim olduğu ya bağımsız ya da birbirleriyle ilişkili tehditler olarak belirtilmiştir. Askeri saldırı, kitlesel göç, terörizm, organize suç, çevresel bozulma, ekonomik ambargo ve enerji krizi, bilgi ve siber ablukalar, salgın ve tıbbi tehditler, doğal ve insan kaynaklı afetler toplumu ve devlete yönelik yıkıcı tehditler olarak görülmüştür. Devlet, çevresel riskleri kimyasal, radyoaktif, diğer çeşit kirlilikler ve doğal süreçlere kontrolsüz müdahaleler olarak sıralamıştır. Küresel iklim değişikliğinin, genetik çalışmaların muhtemel zararlı sonuçlarının, hayvansal ve bitkisel hastalıkların, sağlıksız yiyecek ve suların, çevresel felaketlerin ulusal güvenliğe olumsuz etkileri olabileceği değerlendirilmiştir.⁴¹⁸

“Slovenya Cumhuriyeti Savunma Strateji Belgesi”nin “Güvenlik Ortamı ve Sorunları” başlığında organize suç, yasadışı göç, etnik ve dini tartışmalar, yaşam alanını tehdit eden konular yanında, çevreyi aşırı zorlayan konular da yer almıştır. “Sivil Koruma Doktri”nin “İnsanlar, Hayvanlar, Mülk, Kültürel Miras ve Çevre için Tehdit ve Tehlikeler” başlığında, (1) doğal kaynakların irrasyonel istismarı, (2) insanların doğaya düşüncesiz müdahalesi, (3) doğal dengeyi bozan ve bitki türleri, hayvan varlığı ve insan yaşamını tehlikeye atan her formdaki kirlilikler, (4) su rejimi değişikliği, (5) kentsel, endüstriyel ve peyzaj alanlarında değişim gibi doğaya yapılan tehlikeli müdahaleler, (6) tarım ve ormancılıkta mono kültürün tanıtılması, (7) bitkileri korumak için gübre vb. kimyasal maddelerin aşırı kullanımına maruz kalma durumu muhtemel tehlikeler olarak ifade edilmiştir.⁴¹⁹

Sivil ve askeri alanda temel çevre sorunlarına ilişkin yukarıda belirtilen düzenlemeler⁴²⁰ yapılsa da temel sorunlar olarak görünen ve aşağıda belirtilen problem alanları hala devam etmiştir. Bunlar; (1) kükürtdioksit ile hava kirliliği, (2) atmosferde çok fazla kükürtün sonucu olarak asit yağmurları, (3) az veya çok sömürülmüş doğal kaynaklar, (4) insanların yoğun yaşadığı ekosistemlerde sıkıntılar, (5) biyotik ve yeryüzü çeşitliliğinin azalması, (6) nükleer nesnelere (nükleer santral, nükleer araştırma reaktörü ve kapalı uranyum madeni) nükleer atık sorunu, nükleer

⁴¹⁸ a.g.m., s.145-146.

⁴¹⁹ a.g.m., s.146.

⁴²⁰ Amprik çevre verilerine göre Slovenya, 1990’lı yılların ortalarında Avrupa ülkeleri arasında orta dereceli bir kirliliğe sahipti. Ancak ekonomik kalkınma ve kişi başına düşen GSMH göre bakıldığında çevresel bozulma beklenenden daha yüksek olmuştur.

santraller, düşük ve orta düzey nükleer atıklar, (7) ormansızlaşma ve ormanların bozulması, (8) atık suların azalmasına rağmen su kaynaklarının kirlenmesi, (9) üretilen büyük miktarda atık ve çöplerdir. Mevcut durumun ise son on yılda yüksek yasal standartlar, çevre bilincinin geliştirilmesi ve özellikle ağır sanayi işletmelerinin ekonomik nedenlerden dolayı işlevini durdurması sebebiyle düzelme gösterdiği görülmüştür. Slovenyanın, AB içerisindeki tek seçeneğinin yüksek çevresel standartlarla sürdürülebilir kalkınma olduğu benimsenmiş bir görüştür.⁴²¹

Slovenya Silahlı Kuvvetlerinin günlük yaşamdaki çevresel ilkelere saygı duymasıyla ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı Çevre Koruma Programını onaylamıştır. Program silahlı kuvvetler içinde çevre korumaya ilişkin organizasyon, görevler, hedefler, prensipler, stratejiler ve finansmanı içermiştir. Ancak, silahlı kuvvetler içerisinde konunun sıcaklığı 1998, 1999 ve 2000 yılına doğru azalmıştır.⁴²² Askeri organizasyonların çevresel ihtiyaçlara uyumuyla ilgili olarak operatif seviyede ve tugaylarda çevrenin korunmasına yönelik komutan yardımcılarının sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Diğer taraftan askerlere çevrenin korunması hususunda hala eğitim ve öğretim yapılmadığı ayrıca Silahlı Kuvvetler içerisinde herhangi bir ekolojik birimin de bulunmadığı saptanmıştır. Uygulamada, askeri kışla ve eğitim alanlarında iyileştirilmeler olsa da Silahlı Kuvvetlerin çevre koruma konusundaki eksiklikleri kaygı verici görülmektedir. Askeri kışlalardaki durum tespitiyle ilgili çalışmalarda şu sonuçlara varılmıştır. (1) Askeri faaliyetler hala büyük gürültü kirliliği üretmektedir. (2) Çöp ve atıklar sivil şirketler tarafından tasnif edilerek toplanmaktadır. (3) Askeri araçların otoparkları yetersiz düzeyde olup yeraltı sularına tehlikeli madde sızıntısı sebebiyle büyük tehlike oluşturmaktadır. (4) Askeri kışlalarda temizlik cihazları nadir görülmektedir. (5) Çevre korumaya ilişkin tedbirlerden daha çok kışlaların kentten uzaklaştırılması önemli görülmektedir. (6) Silahlı Kuvvetler ilk yardım dışındaki sağlık konuları gibi alanlarda sivil hizmetlere daha çok bağımlı durumdadır. Bu yüzden bu vb. alanlarda daha az tehlikeli atık üretmektedir. Eğitim alanlarının durum tespiti daha kötü gözükmeyle beraber şu şekilde belirtilebilir. (1) Askeri faaliyetlerin çok fazla gürültü kirliliği üretmesi. (2) Bölgelerin içerisinde sık ve yoğun hava kirliliği bulunmaktadır. (3) Eğitim

⁴²¹ a.g.m., s.148.

⁴²² Bu saptamaların Guyana Üniversitesi Savunma Çalışmaları yüksek lisans grubu öğrencileri tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. a.g.m., s.148.

alanlarının düzgün tutulmaması, otopark ve tuvaletlerin olmaması, suyun tankerlerle sağlanması, kanalizasyon sistemi ve elektriğin olmaması temel problemlerdir. (4) Sık sık yangınlar meydana gelmektedir. (5) Söz konusu alanlar yapay hedef, lastik ve gereksiz ahşap parçalarla doludur. (6) Çevreye etkiyi azaltan gerçek tatbikatları azaltan simülasyon teknikleri ve donanımı yaygınlaşmamıştır. Slovenya'nın komünist döneminden kalan her şeyin vatan savunması için müsaade verilebileceği düşüncesi, silahlı kuvvetler için hiçbir sınırlamanın olmaması alışkanlıklarının devam etmesini sağlamıştır. Hala silahlı kuvvetler için ekolojik vicdanın tatmin edici seviyeye ulaşmadığı görülmüştür. Slovenya devletiyle toplumunun tehditler konusundaki yaklaşımlarda paralellik ve uyum gösterdiği kabul edilebilir. Soğuk Savaş sonrası ve eski Yugoslavya'daki silahlı çatışmaların sona ermesiyle birlikte askeri tehditlerin azaldığı ayrıca askeri olmayan tehditlerin öneminin arttığı görülmüştür. Slovenya, çevresel güvenlik açısından son on yıl içerisinde önemli kazanımlar elde etmiş, hem toplum nezdinde hem de hukuken mevzuatta yer verilmiştir. Fakat hala çevresel problemlerle sivil ve askeri unsurlarda karşılaşmaktadır.⁴²³

⁴²³ a.g.m., s.149-150.

Bölüm Değerlendirmesi

“Askeri unsurların günümüzde çevresel güvenliğe yer verip vermediği” sorusuna verilecek cevap evettir. Askeri unsurların çevresel güvenlik kavramına yer vermesi hem bir zorunluluk hem de gereksinim olarak ortaya çıkmıştır. Dünyada, güvenlik anlayışlarının sivil toplum ve bireye doğru genişlemesiyle birlikte askeri unsurlar gibi geleneksel aktörlerin politik alandaki rolü eksilmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde, bir taraftan askeri unsurlarının politik rolünün azalması ile diğer taraftan meydana getirdiği çevre tahribatları askeri unsurlar için çevre konusunu bir zorunluluk ve ihtiyaç olarak ortaya çıkarmıştır.

Çevresel güvenlikle ilişkili değerlendirilen ve insanlığın varlığını tehdit eden ekolojik, ekonomik ve demografik problemlerin çözümü; hem işbirliği ve barışçıl müzakereyi öne çıkarmakta, hem de söz konusu problemlere karşı askeri unsurlara gereksinimi azaltmaktadır. Bu durum çevreye ilişkin çözüm aktörleri içerisinde askeri unsurlar yerine, küresel dayanışmayı temsil edecek uluslararası işbirliği kurumları ve aktörlerine ilgiyi artırmıştır. Çevre problemlerin çözümü içerisinde askeri unsurlara yer verilmemesi ise, çevresel güvenlik anlayışı bakımından askeri unsurların küçültülmesi düşüncesini desteklemekte ve küçülen askeri unsurların barışı destekleyen görevlerde ve işbirliği faaliyetlerinde yer almasını öngörmektedir. Bu alanda BM'nin çalışmaları başta olmak üzere NATO ve AB gibi uluslararası örgütlerin faaliyetleri öne çıkmıştır. BM, BM Şartı gereği uluslararası ilişkilerde askeri kuvvet kullanılmasını ve tehdidinde bulunulmasını yasaklamıştır. Bu kapsamda; silahlı kuvvetlerin kullanılma durumuna karşılık, silahlı çatışma hukuku, çevresel etkinin azaltılması ve doğal kaynakların çatışma nesnesi olarak kullanılması konularında sınırlama getirilmiştir.

Ancak yine de çevresel güvenlik anlayışı; çevresel bozulmanın insan refahı ve güvenliğine maruz bıraktığı yeni sorunlar kapsamında, askeri unsurların barışı koruma, doğal ve toplumsal felaketlere acil müdahale gibi fiziki güvenlik ihtiyaçlarına yönelik işbirliği aracı olarak kullanılmasına da karşı değildir. Çevresel baskının toplum için tehdit olarak ortaya çıkması, askeri unsurların bu alanda faydalanılabileceği görüşünü desteklemiştir. Bunun temelinde, askeri unsurların

ulusun çıkarlarını koruma görevi olmasından hareketle çevresel tehditlere karşı silahlı kuvvetlerin planlama kabiliyeti, insan gücü, donanım, ulaşım kabiliyeti imkânından faydalanılması anlayışı bulunmaktadır.

Çevresel güvenlik yaklaşımında, temel değer olarak birey ve toplumların yaşamı için gerekli olan çevre ve destek sistemlerinin korunması esas alındığından öncelikle olarak ekolojik dengenin sağlanması hedeflenmektedir. Bu nedenle çevreye olumsuz etkisi olabilecek, ancak geleneksel güvenlik açısından meşru görünen şiddet ve çatışmalar, çevresel değişimin önemli bir sebebi sayılması bakımından temel güvensizlik kaynağı kabul edilmiştir.

Gelişen güvenlik yaklaşımlarıyla beraber askeri unsurların durumu, rolü, çevresel güvenlik lehinde yapısal ve işlevsel değişikliğe uğramıştır. Şiddetin yarattığı çevresel güvensizliğin daha fazla savaşa, bunun da daha fazla çevresel güvensizliğe neden olduğu bilinmektedir. Söz konusu güvensizlik halinin önlenmesi için doğrusal bir şiddete neden olabilecek aktörlerin güvensizlik durumunu yaratacak eylemlerinin durdurulması hâkim görüş olarak kabul edilmiştir. Uluslararası alanda söz konusu çalışmalar; dünyada barışın idamesi, çevrenin korunması, sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği çalışmalarıyla birlikte anılmıştır. Çevresel bozulma konusunun, kamusal söylem olarak ulusal güvenlik belgelerine girişi ABD, İngiltere ve Rusya gibi ülkelere bakıldığında 1990'lı yılları bulduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİLAHLI KUVVETLER VE ÇEVRESEL GÜVENLİK

Çevresel güvenlik ile bu kavrama ilişkin ulusal ve uluslararası politikalar, askeri unsurları iki açıdan etkilemiştir. Bunlardan ilki, çevresel güvenlik kapsamında takip edilen ulusal politikalar içerisinde askeri unsurlara verilen roldür. Devletlerin uluslararası sistem içerisinde çevresel güvenliğine ilişkin siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda işbirliği faaliyetleri arttıkça, askeri unsurların rolünün azalma eğilimi ortaya çıkmıştır. Askeri unsurların görev ve işlevi yeniden değerlendirilmiş, çatışmadan ziyade ortaklık ve işbirliği faaliyetleri önem kazanmıştır.

İkincisi, çevresel bozulmanın önlenmesi ve çevrenin korunması kapsamında meydana getirilen yasa ve yükümlülüklerin askeri unsurlarca yerine getirilmesi ve icrasına yönelik zorunluluktur. Bu aşamada silahlı kuvvetlerin çevre sorunlarına kaynaklık eden her türlü eylem ve işlemlerinin değerlendirilerek, bunu sağlayan faaliyetlerin azaltılması gerekmektedir.¹ Yukarıda belirtilen her iki etken, özellikle 2000'li yıllarda silahlı kuvvetlerin kendisine atfedilen politik rollerinde yapısal ve işlevsel değişikliklere neden olmuştur.

Günümüzde çevresel sorunlar ile bu sorunların toplumsal tezahürlerinin tehdit unsuru olarak sayılması; güvenlik kavramının kapsamı içerisine sivil toplum örgütleri, bireyler, uluslararası örgütler gibi askeri olmayan unsurları da dâhil etmiştir. 1990'lı yıllarda ulus devletlerin güvenliğe ilişkin daha bütünleşik bir kapsam değişikliğine yönelme ihtiyacı, devlet esaslı uluslararası güvenlik anlayışında insanı merkeze alan insani güvenlik yaklaşımına da açık olmasını sağlamıştır.²

Bu yıllardan itibaren çevresel tehditler ve bunların toplumsal sonuçlarıyla birlikte değişen tehdit ve güvenlik anlayışı, silahlı kuvvetlerin görevlerini ve görev anlayışlarını şu doğrultuda değiştirmiştir.³

(1) Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası boyutta ilişkiler, askeri ve siyasi politikalardan ekonomi ve kültür gibi işbirliği alanlarına yönelmiştir. Güvenlik anlayışlarının sivil toplum ve bireye doğru genişlemesi güvenlik yaklaşımlarında geleneksel askeri ve

¹ Tom Spencer ve diğerleri, **a.g.k.**

² Salih Akyürek, **Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu**, Bilgesam, Rapor Numarası 24, Ankara, 2010, s.1.

³ Gregory D.Foster, Louise B. Wise, **a.g.m.**, 1999, s.23.

politik kurumların rolünü azaltmıştır.⁴ Pek çok ülkede profesyonelleşme yoluna gidilmiş, ordular küçültülmüş, kışlalar azaltılmış,⁵ bütçeler kısılmıştır.⁶

(2) Ülkelerin silahlı kuvvetlerinin meydana getirdiği veya getirebileceği çevre tahribatları ve kirliliklere karşı ulusal ve uluslararası çevre mevzuatına uyulması zorunlu hale getirilmiştir.

(3) Silahlı kuvvetlerin kasırga, orman yangınları, deprem, sel gibi çevresel tehdit sayılabilecek doğa olayları ile göç ve kaynak kıtlıklarına karşı hazırlıklı olması istenmiştir. Bu kapsamda askeri sistemlerin veri toplama, izleme, haberleşme vb. teknolojilerinden istifade edilmesi uygun görülmüştür.⁷

(4) Silahlı kuvvetlerin mali konularda şeffaflaşması, vatandaşlarına karşı hesap verilebilirliğinin artırılması ve tasarruf tedbirlerine yönelme zorunluluğu getirilmiş, istifade ettiği sanayi ve teknoloji sektöründe çevreci teknolojilerin geliştirilmesinde destek olması teşvik edilmiştir.

Müteakip maddelerde, yukarıda belirtilen hususlar kapsamında temel araştırma sorusu olarak, “çevresel güvenlik anlayışının kurumsal boyutta Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı” sorusuna cevap aranacaktır. Daha sonra bu kapsamda “hangi değişimleri yaşadığı?”, “çevresel güvenliğe ilişkin tedbirleri alıp almadığı?”, “gelişen çevre mevzuatı kapsamında hangi yükümlülükleri ortaya çıkardığı?” soruları incelenecektir.

1. TSK ve Çevresel Güvenlik Kavramı

TSK’nın ulusal ve uluslararası alanda güvenlik yaklaşımında değişimin farkında olduğu, bu kapsamda yapısal ve işlevsel düzeyde değişikliklere giderek, görev alanında buna yönelik

⁴ Bunun silahlı kuvvetlere ilk yansımaları konvansiyonel ordu yapılarında hiyerarşinin azaltılması şeklindedir. Türkiye ve NATO üyesi ülke ordularında tümen seviyesi gibi hiyerarşik kademelerinin kaldırılması, bunun yerine kolordulara bağlı küçük ama etkin tugay düzeyinde birliklerin kurulması çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

⁵ ABD savunma bütçesinde 1989’dan 1998’e doğru 237 milyar dolar, %16 seviyesinde azalma gerçekleşmiştir. Hollanda, 1985 yılında 50.000 ha askeri alana sahipken profesyonelleşme yoluna gitmiş, 2000 yılında 30.000 ha alanı boşaltmıştır. Birleşik Krallık, aktif personel sayısının en az %30 olacak şekilde azaltılmasını öngörmüştür. Halen 2000 yılının ilk on yılında bile AB ülkelerinin çoğunluğunda savunma harcamalarının azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. 2009 ve 2010 yılı AB ülkelerinin savunma harcamaları karşılaştırıldığında Birleşik Krallık hariç harcamalarda azalma devam etmektedir. Defence Data, European Defence Agency (EDA) Participating Member States 2010 (http://www.eda.europa.eu/Libraries/Documents/National_Defence_Data_2010_4.sflb.ashx)

⁶ Marisa Noel Mitchell, Linda Elizabeth Coco, **a.g.k.**; Sean M. Lynn-Jones, **a.g.k.**, s.17.

⁷ Richard A. Matthew, **a.g.e.**, 2010, s.333-345.

gelişmeler yaşadığı görülmektedir. TSK'nin önümüzdeki yıllarda uluslararası alanda askeri gücü ön planda tutmayan faaliyetler olarak görülen askeri eğitimde işbirliği, barış için ortaklık programları ve çok uluslu barış gücü faaliyetlerine önem vermeye devam edeceği söylenebilir.⁸ Özellikle NATO üyesi olması münasebetiyle, NATO'nun tehdit ve risk algılamalarını takip etmekte,⁹ karar mekanizmalarına katılmaktadır.¹⁰

NATO'nun 1999 yılında hazırlanan Stratejik Konsept'i ile birlikte, güvenlik konusu içerisine kaynak güvenliği, enerji güvenliği, terörizm, sabotaj ve örgütlü suçlar gibi çok boyutlu ve tahmin edilmesi güç tehditler dâhil edilmiş,¹¹ çevresel bozulma ve kaynak kıtlıkları nedeniyle meydana gelen bölgesel ve etnik çatışmalar önemsenmiştir. Bu değişim o yıllarda TSK'da çeşitli konferans ve bildirimlerle gündeme getirilmiştir. 1992 yılında Hava Korgeneral Erdoğan Öznal, yazdığı “Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeostratejik Önemi” konulu kitapçığında ekolojik felaketlerin ve nüfus baskısının gelecek dönemde önemli bir güvenlik sorunu yaratacağını vurgulamıştır.¹²

1998 yılında Viyana'da AGİT Savunma Politikaları ve Askeri Doktrinler Seminerinin açılış oturumunda Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı “Değişime Neden Olan Faktörler ve Bunların Güvenlik Konseptlerine Etkisi” konulu sunusunda dünyayı tehdit eden yeni risk alanları içerisinde çevresel tehditleri de sıralamıştır.¹³ 2004 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, İstanbul'da icra edilen “Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri” konulu uluslararası sempozyumda yayınladığı mesajında Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan küreselleşmenin her yönüyle ulusal çıkarları olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Yine aynı sempozyumda Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ sempozyum açış

⁸ Mehmet Öcal, “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Bölgesel ve Küresel Güvenlik ve Barışa Katkısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.28, Yıl.2010/1, s.282; TSK, www.tsk.tr (05.04.2012)

⁹ NATO'da 7-8 Kasım 1991 tarihleri arasında Roma'da gerçekleştirdiği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde hazırlanan ve yeni güvenlik tehditlerine atıfta bulunan “İttifakın Yeni Strateji Konsepti” başlıklı belgesini buna örnek gösterilebilir.

¹⁰ NATO'nun tehdit kavramı yerine güvenliğe yönelik risk kavramına yer vermesi, kitlesel bir saldırı tehdidi yerine çok boyutlu ve önceden tespit edilmesi güç risklere maruz kalılabileceğini kabul etmesi, üye devletlerin güvenlik algısını etkilemesinde faydalı olmuştur. Böylece güvenliğin salt askeri boyutuyla ele alınmaması; bunun yerine siyasi, iktisadi, sosyal ve çevresel yönleriyle bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği hem ulusal hem de uluslararası alanda destek görmüş, silahlı kuvvetler bundan doğrudan etkilenmiştir. Cenk Özgen, “Türk Silahlı Kuvvetlerinde Profesyonelleşme Çalışmaları”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, Haziran 2011, s.193; Nesrin Algan, **05.05.2005 tarihinde Kyoto Protokolü adıyla Ankara Barosu Kent ve Çevre Kurulunda düzenlenen panelde yapmış olduğu sunum**, <http://www.ankarabarusu.org.tr> (12.11.2012)

¹¹ NATO, NATO Bilgilendirme Broşürü, **a.g.k.**, s.1; NATO, Yirmibirinci Yüzyılda NATO, **a.g.k.**, s.3-5.

¹² Erdoğan Öznal (Hava Korgeneral), **Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeostratejik Önemi**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1992, s.52.

¹³ Nesrin Algan, **a.g.m.**, 2004, s.189; Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/1998/01/27/t/haber/hab01.html> (11.04.2013)

konuşmasında güvenlik algısının bireyden ulus ve uluslararası alan olmak üzere çoğullaştığını bunun da risk alanlarını etkilediğini vurgulamıştır.¹⁴

NATO tarafından yeni oluşturulan tehdit ve buna bağlı güvenlik algılamalarının önemli ölçüde değişmesi, orduların görev tanımlarında da bazı değişimler yaşanmasına neden olmuş, Avrupa kıtası ordularında yapısal değişim ve dönüşüm gerçekleştirilmiş, silahlı kuvvetler küçültülmüştür. Silahlı kuvvetler üzerindeki bu etkiler, ABD ve Avrupa ülkelerindeki kadar olmasa da Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Birlik ve kışla sayısında büyük oranda bir değişiklik tespit edilememekle birlikte görünür bir gelişme olarak, zorunlu askerlik hizmet süresi kısaltılmıştır.¹⁵ Türkiye’de Silahlı Kuvvetlerin sayı bakımından dünyada onuncu,¹⁶ NATO üyesi olarak ABD’den sonra ikinci, Avrupa’da ise en büyük kara ordusuna sahip ülke olma konumu devam etmektedir.¹⁷

TSK’nın; kurumsal olarak çıkardığı yönerge ve talimatlar değerlendirildiğinde çevresel güvenlik kavramının içine giren çevresel ve toplumsal risk alanlarına karşı faaliyetleri yürüttüğü, ancak çevresel güvenlik yaklaşımına bütünleşik bir metodoloji geliştirmedeğini anlaşılmaktadır. Kurumsal olarak çıkardığı yönerge ve talimatlarda kitlesel nüfus hareketleri, doğal afetler gibi güvenlik kriz durumlarına müdahale¹⁸ ile çevresel etkinin azaltılması gibi konular öngörülmüş, ancak söz konusu yönerge ve talimatlarda “çevresel güvenlik” tanımıyla karşılaşmamıştır.

TSK’nın çevresel güvenliğin konusuna girebilecek görev ve yetki alanlarını aşağıda belirtilen 42 adet kanun ve yönetmelikle belirlendiği ve buna yönelik farklı seviyede 34 adet yönerge ve talimatın yayınlandığı tespit edilmiştir. Söz konusu yönerge ve talimatlarda, TSK’nın çevresel güvenlikle ilgili doğal afet, enerji ve su güvenliği, çevresel etkinin azaltılması gibi birçok problem alanına karşı güvenlik tedbiri oluşturduğu söylenebilir.

¹⁴ Hilmi Özkök (Orgeneral/Genelkurmay Başkanı), **27-28 Mayıs 2004 tarihli “Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri” konulu sempozyumda sunulan mesajı**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s.VII-VIII; İlker Başbuğ (Orgeneral/Genelkurmay İkinci Başkanı), **27-28 Mayıs 2004 tarihli “Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri” konulu sempozyumda açış konuşması**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s.IX-XX.

¹⁵ Salih Akyürek, **a.g.e.**, s.6.

¹⁶ Bu ülkelerin sıralaması Çin, Hindistan, ABD, Rusya, Kuzey Kore, Pakistan, Mısır, Güney Kore, Brezilya ve müteakiben Türkiye’dir.

¹⁷ Servet Çıknar, **Savunma Harcamaları ve Türkiye’nin Durumu**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Isparta, 2006, s.41.

¹⁸ Gnkur.Bşk.lığı, **MT 145-1 TSK Müşterek Harekat Talimnamesi**, 2001, s.10-5; K.K.K.lığı, **KKT 100-5 Harekat Yönergesi**, 2002, s.14-16; Gnkur.Bşk.lığı, **MT 411-1 TSK Bilgi Harekatı Talimnamesi**, 2003, s.2-2/2-3.

Tablo-IV TSK'yı Çevresel Güvenlik Bağlamında İlgilendiren Kanun ve Yönetmelikler

Sıra Nu.	Resmi Gazete Tarih ve Sayısı	Kanun ve Yönetmelik Adı
1	25.05.1959/10213	7269 numaralı "Umumi Hayata Mesir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun"
2	10.01.1961/10703	211 numaralı "TSK İç Hizmet Kanunu"
3	06.09.1961/10899	"TSK İç Hizmet Yönetmeliği"
4	13.07.1982/17753	2692 numaralı "Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu"
5	11.03.1983/17985	2803 numaralı "Jandarma Teşkilat, Görev Ve Yetkileri Kanunu"
6	11.08.1983/18132	2872 numaralı "Çevre Kanunu"
7	11.08.1983/18132	2873 numaralı "Milli Parklar Kanunu"
8	23.07.1983/18113	2863 numaralı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"
9	09.05.1985/18749	3194 numaralı "İmar Kanunu"
10	14.03.1991/20814	"Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"
11	24.12.2003/25326	5018 numaralı "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu"
12	31.09.2004/25569	"Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği"
13	26.12.2004/25682	"Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"
14	31.12.2004/25687	"Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği"
15	13.01.2005/25699	"Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği"
16	14.03.2005/25755	"Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"
17	19.04.2005/25791	"Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği"
18	22.07.2005/25883	"Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"
19	11.03.2005/25752	"5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunu"
20	08.01.2006/26047	"Kentsel Atık Su Arıtımı Yönetmeliği"
21	09.01.2006/26048	"Yüzme Suyu Kalitesi Yönetmeliği"
22	21.10.2006/26326	"Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunun Uygulama Yönetmeliği"
23	25.11.2006/26357	"Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği"
24	02.05.2007/26510	"5627 numaralı Enerji Verimliliği Kanunu"
25	27.12.2007/26739	"Polikarbonlu Bifenil ve Polikarbonlu Terfenellilerin Kontrolü"

		Yönetmelik”
26	06.06.2008/27214	“Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği”
27	05.07.2008/26927	“Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik”
28	30.07.2008/26952	“Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”
29	12.11.2008/27052	“Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik”
30	21.11.2008/27061	“Çevre Denetim Yönetmeliği”
31	26.12.2008/27092	“Kimyasalların Envanteri ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik”
32	26.12.2008/27092	“Tehlikeli Maddelerin ve Müstahzarların Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi Hakkında Yönetmelik”
33	26.12.2008/27092	“Tehlikeli Maddeler ve Müstahzarlarına İlişkin Güvenlik Bilgi Formlarının Hazırlanması ve Dağıtılması Hakkında Yönetmelik”
34	04.04.2009/27190	“Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği”
35	29.04.2009/27214	“Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik”
36	03.07.2009/27277	“Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”
37	24.07.2009/27298	“TSK Çevre Denetimi Yönetmeliği”
38	30.12.2009/27448	“Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik”
39	06.03.2010/27533	“Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik”
40	08.06.2010/27605	“Toprağın Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik”
41	19.12.2010/27790	“6085 numaralı Sayıştay Kanunu”
42	24.08.2011/28035	“Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği”

Tablo-V TSK'nın Çevresel Güvenlik Bağlamında Değerlendirilebilecek Yönerge ve Talimatları

Sıra Nu.	Dokümanın Yayınlandığı Yıl	Dokümanın Adı
1	1994	MD 433-1 TSK Çevre Direktifi
2	1994	MY 433-4 TSK Ağaçlandırma Yönergesi
3	1994	MY 433-3 TSK Hava, Su Kirliliği ve Gürültü Kontrol Yönergesi
4	1997	KKT 83-1 Yangın Korunma Yönergesi
5	1998	Türk Silahlı Kuvvetlerinde Tasarruf Yapılabilecek Alanlar, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul.
6	1999	KKTT 5-692 Yangın Söndürme
7	2001	MT 145-1 TSK Müşterek Harekat Talimnamesi
8	2001	KKY 84-1 (A) Tasarruf Tedbirleri Yönergesi
9	2001	KKY 211-2 Doğal Afet Koordinasyon Merkezi Yönergesi
10	2002	Vatandaşlık Bilgisi, Genelkurmay Basım Evi, Ankara.
11	2002	KKT 100-5 Harekat Yönergesi
12	2002	KKY 211-3 Doğal Afetlerde Kara Kuvvetleri Karargahında Verilecek Brifingler Yönergesi
13	2002	KKY 211-3 Doğal Afetlerde Kara Kuvvetleri Karargahında Verilecek Brifingler Yönergesi
14	2003	Yurt Sevgisi Eğitimi, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara.
15	2003	Atatürk'ün İzinde İzci Broşürü, J.Gn.K.lığı.
16	2003	MT 411-1 TSK Bilgi Harekatı Talimnamesi
17	2004	KKY 145-2 (A) Kara Kuvvetleri Barışı Destekleme Harekatı Yönergesi
18	2004	JGY 57-2 İzcilik Faaliyetleri ve Maddi İmkanları Yetersiz Öğrencilerin Desteklenmesi Yönergesi
19	2005	KKTT 9-1300-250 Mühimmatın Bakımı.
20	2008	KKY 9-2 Mühimmat Yönetimi Yönergesi
21	2008	KKY 54-10 Ömür Devri Yönetim Sistemi Yönergesi
22	2009	MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi
23	2009	MSY 319-11 MSB Taşınmaz Mal Yönergesi
24	2009	JGY 433-1 (A) Çevre ve Doğal Hayatın Korunmasında Jandarmanın Görev Yetki ve Sorumlulukları Yönergesi
25	2009	JGY 339-1 J.Gn.K.lığı Ömür Devri Yönetim Sistemi Yönergesi
26	2010	MKS 145-3 Barışı Destekleme Harekatı Konsepti,
27	2010	KKY 164-21 (A) Bakım Teğmenler ile Teknisyen ve Mühimmat

		Branşındaki Astsubayların Staj Eğitim Yönergesi
28	2010	KKTT 9-1300- 1-20 Mühimmatın Depolanması ve Emniyet Standartları
29	2010	JGY 84-1 J.Gn.K.lığı Verimlilik ve Tasarruf Tedbirleri Yönergesi
30	2011	KMY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi
31	2011	KYY 10-5-1 Mühimmat İkmali ve Bakımı
32	2011	DKY 433-1 Dz. Kuv. K.lığı Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesi
33	2012	MSY 164-1 SATEM K.lığı Eğitim Hizmetleri Yönergesi
34	2012	MKS 371-1 (A) TSK Sivil Asker İşbirliği Konsepti

TSK, günümüzde yaşanan güvenlik ortamının genişleme sürecini öngörmüş, gelişen güvenlik anlayışıyla beraber çeşitli kriz durumlarını tanımlamıştır. Bu tanımlamalarda doğrudan çevresel güvenlik kavramını kullanmamış, çevresel güvenliği ilgilendiren tehdit alanlarını ifade etmiştir. Bunlar;¹⁹

- Enerjiye sahip olma ve hükmetme,
- Kimyasal maddeler ve nükleer enerji santrallerinin çevreye etkisi,
- Doğal afetler, kimyasal olaylar, büyük yangınlar, tehlikeli ve salgın hastalıklar.
- Küresel gıda krizi ve güvenliği,
- Temiz su kaynaklarının yetersizliği,
- Küresel çapta salgın hastalıklar,
- Ekonomik değere sahip enerji nakil hatları, deniz sahaları, kritik geçiş yerlerinin denetimi,
- Küresel iklim değişikliklerinin çevresel etkisi,
- Ağır ekonomik bunalımlar,
- Göçler, kitlesel iltica ve büyük nüfus hareketleridir.

Geleneksel güvenliğin önemli bir aktörü olan TSK'nın; söz konusu kriz ve tehdit alanlarını kabul etmesi, ulusal güvenlik yaklaşımı içerisinde tehdit durumlarına karşı bölgesel ve küresel işbirliğine açık olmasını sağlamıştır. Bu kapsamda ekolojik değerlerin korunmasından, doğal afetlere müdahaleye, su ve enerji güvenliğinden barış ve istikrarın

¹⁹ Gnkur.Bşk.lığı, **MKS 145-3 Barışı Destekleme Harekatı Konsepti**, 2010, s.2-2/2-3; K.K.K.lığı, **KKY 211-2 Doğal Afet Koordinasyon Merkezi Yönergesi**, 2001, s.1-1/2-1; K.K.K.lığı, **KKY 211-3 Doğal Afetlerde Kara Kuvvetleri Karargahında Verilecek Briefingler Yönergesi**, 2002, s. 1-1

devamlılığına kadar uluslararası işbirliği alanlarını desteklemiştir.²⁰ Önümüzdeki dönemde savunma ve güvenlik kavramlarının sadece askeri unsur yerine siyasi, ekonomik, toplumsal ve coğrafi aktörleri de kapsayan bir tanımlamaya ihtiyaç gösterdiği kabul edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin güvenlik konusunu oluşturan temel risk alanları;

- Sınır aşan suların artan talep karşısında muhtemel çatışmaya neden olabileceği,
- Kıyısı bulunduğu denizler bakımından su yolu olması,
- Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın birleştiği bir coğrafyada enerji kaynaklarının taşınmasında güzergâh konumunda bulunması ve enerji arz güvenliği,²¹
- Fosil kaynaklara olan talebin artması ve yönetimi için meydana gelen çatışmalar açısından enerji talep güvenliği,
- Deprem bölgesinde bulunması nedeniyle doğal afetler karşı güvenlik ihtiyacı olarak belirlenebilmektedir.

Milli Savunma Bakanlığı'nın milli savunma politikası ile TSK'ya ait temel bilgilerin kamuoyuna duyurulması için hazırladığı ve 2000 yılında yayınladığı Beyaz Kitap'ta söz konusu güvenlik konularına ilişkin uygun politikaların üretilmesini ise uluslararası hukuk ve BM Şartı çerçevesinde meydana getirilen ve uluslararası barış ve istikrarı destekleyen politikalarla sağlandığı ifade edilmiştir. Bu politikalar ise, bölgesel işbirliğini artıracak, ekonomik işbirliğini teşvik edecek, barışı koruma operasyonlarına ve çatışma sonrası yeniden yapılandırma faaliyetlerine katılımı sağlanmaktadır.²² Türkiye üyesi bulunduğu BM ve NATO'da aktif katılım sağlamaktadır, bu sayede 2009-2010 döneminde BMGK Geçici Üyeliğini yürütmüştür.

Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve devamlı kılınması amacıyla devletler arasında siyasi, askeri, ekonomik boyutta işbirliğinin önemi artmaktadır. Bu işbirliğinin desteklenmesi ve güvenlik ortamının genişlemesi askeri unsurlar açısından Barışı Destekleme Harekâtlarının (BDH) ortaya çıkmasını sağlamıştır.²³ TSK'da, BM, NATO, AGİT ve diğer uluslararası kurumlar bünyesinde BDH'larına katılarak barış ve güvenliğe katkı sağlamaktadır.²⁴ Bu harekâtların hukuki temeli, 1945 yılında uluslararası alanda kabul edilen BM Antlaşması'dır. Antlaşmanın 1.maddesinin 1.fikrasında;²⁵

- Barışa yönelik tehditleri önlemek ve boşa çıkarmak,

²⁰ Gnkur.Bşk.lığı, **MKS 371-1 (A) TSK Sivil Asker İşbirliği Konsepti**, 2012, s.2-3.

²¹ Dünyada petrolün en fazla üretildiği bölge olarak Ortadoğu aynı zamanda çatışmaların yaşandığı en yoğun bölge konumundadır. Kemal Olçar, "Uluslararası Çalışmaların Enerji Politik Analizi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı 11, 2010, s.96; BP, **BP Statistical Review of World Energy June 2008**, London, 2008, s.10.

²² MSB, **Beyaz Kitap**, Ankara, 2000, s.1-20.

²³ K.K.K.lığı, **KKY 145-2 (A) Kara Kuvvetleri Barışı Destekleme Harekâtı Yönergesi**, 2004, s.2-1.

²⁴ Gnkur.Bşk.lığı, **MKS 371-1...., a.g.e.**, 2012, s.2-4.

²⁵ ATASE, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, ATASE Yayınları, Sayı 413, Ankara, Temmuz 2012, s.5.

- Saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin önlemler almak,

- Barışın bozulmasına yol açan uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yollarla, adalet ve uluslararası ilkelere uygun olarak gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir.

BDH, söz konusu amaçlar doğrultusunda barışı koruma, barışa zorlama, çatışmayı önleme, barışın tesisi ve insani yardım oluşturma harekâtları olarak gerçekleştirilmektedir.²⁶

TSK'nin BDH'ye katılımı, ilk kez tugay düzeyinde bir birlikle Kore Savaşına olmuştur. TSK'nin Soğuk Savaş sonrası küreselleşme, terörizm, göç, gelir eşitsizliği gibi oluşan kriz ve çatışmalara karşı 1988 yılından bu yana katılım sağlamaktadır. Bu katkıları sıralarsak;²⁷

- Afganistan'da güvenliğin sağlanması ve Afgan Geçici Yönetimi'ne destek sağlamak amacıyla 2002 yılından bu yana Uluslar arası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (ISAF) kapsamında,

- Bosna Hersek'te, emniyet ve güvenliğin sağlanması amacıyla 1994 yılından itibaren günümüzdeki adıyla ALTHEA harekâtı kapsamında,

- Kosova'da, barışın desteklenmesi için 1999 yılından itibaren Kosova Gücü (KFOR) kapsamında,

- Lübnan'da, insani sorunların hafifletilmesi amacıyla 2006 yılından itibaren UNIFIL kapsamında,

- Somali'de, deniz haydutluğuyla mücadele için 2009 yılından itibaren Birlikli Görev Gücü (Combined Task Force-CTF) kapsamında ve birçok bölgesel güvenlik girişimlerine²⁸ farklı birlikler düzeyinde katılım sağlamaya devam etmektedir.

Türkiye'nin önemli bir çevresel güvenlik konusu da doğal afetlerdir. Bu kapsamda ülkemizde meydana gelen doğal afetlerde TSK tarafından Başbakanlık Afet Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD)'na imkânları ölçüsünde yardım sağlanmaktadır. TSK; doğal afet olaylarını, canlıların yaralanmalarına, kaybına ölümlerine yol açan, taşınır ve taşınmaz mal ve ürüne zarar veren, yok eden, hayata büyük ölçüde etki eden olumsuz olaylar olarak tanımlanmıştır. Doğal afet türleri ise, deprem, sel, orman ve stratejik tesislerde çıkan yangınlar, çığ, toprak kayması, kaya düşmesi ve salgın hastalıklar olarak belirtmiştir.²⁹ TSK, TSK İç Hizmet Kanunu 112.madde, ilgili yönetmeliğin 709-714 maddesi, 7269 sayılı Kanunun 7.maddesinde kurtarma, tedavi, ilk tahliye, iaşe ve barındırma, yangına müdahale ve

²⁶ Mehmet Öcal, **a.g.m.**, s.302-305; ATASE, Silahlı Kuvvetler Dergisi, **a.g.e.**, s.6.

²⁷ ATASE, Silahlı Kuvvetler Dergisi, **a.g.e.**, s.11-12; Uğur Güngör, "Günümüzde Barış Operasyonları", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı 8, Aralık 2008, s.8.

²⁸ Söz konusu bölgesel girişimleri Akdeniz'de Etkin Çaba Harekâtı, Karadeniz İşbirliği Görev Grubu, Güneydoğu Avrupa Tugayı olarak sıralanabilir. ATASE, Silahlı Kuvvetler Dergisi, **a.g.e.**, s.12.

²⁹ K.K.K.lığı, KKY 211-2..., **a.g.e.**, s.1-1/2-1; K.K.K.lığı, KKY 211-3..., a.g.e., s. 1-1

söndürme, ilk yardım faaliyetleri için vali ve kaymakamlardan gelecek taleplerde emir beklenmeksizin yerine getirmekle görevlendirilmiştir. Söz konusu olayların gerçekleşmesi durumunda TSK'da yapılacak yardımların koordinesi, emniyetin ve asayişin sağlanması amacıyla, Kuvvet Komutanlığı Karargâhı içerisinde Doğal Afet Koordinasyon Merkezinin kurulması, bölgeden sorumlu Ordu ve Kolordu Komutanlıklarında ise Afet Bölge Komutanlıklarının teşkil edilmesi öngörülmüştür.³⁰ TSK, doğal afetlerle ilgili görevlerinin daha ehliyetli ve özel yetiştirilmiş personel tarafından yapılması amacıyla yapısal değişikliklere de gitmiştir. Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde Doğal Afet Taburu teşkil etmiş, ayrıca bu faaliyetleri için J.Gn.K.lığının Arama Kurtarma Timlerinde de istifade etmiştir.³¹ TSK; bulunulan coğrafya itibariyle deprem gibi doğal afetlere maruz kalınması nedeniyle, doğal afetlere müdahaleye yönelik işbirliği kurulması kapsamında Yunanistan ve Ortadoğu ülkeleriyle 2013 yılı ve sonrasında ortak doğal afet tatbikatları planlamaktadır.

TSK, Türkiye'de temiz su kaynaklarının yetersizliğini güvenlik riski olarak görmektedir.³² Su gibi doğal kaynaklar, suya sahip olan ile olmayan devletler arasında işbirliği aracı olabileceği gibi devletlerin birbirine karşı tahakkum aracı veya bağımlı hale getirilme vesilesi de olmaktadır.³³ Türkiye, dünyada su ihtiyacının ve sorunlarının en yoğun yaşandığı Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır. Hayati bir kaynak olan suyun özellikle Türkiye'nin de yer aldığı Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde kıt olması su kaynaklarını bölge devletlerinin en önemli ulusal güvenlik konularından birisi haline getirmiştir. Suyun; temel ihtiyaç görülmesi, ekosistemi koruması, gıda arzı açısından hayati olduğu görüldüğünden³⁴ ülkeler arasında gelecekte su gibi yenilenebilen, fakat gerekli önlemler alınmazsa miktar ve kalite olarak yetersiz duruma düşebilecek suyun çatışmalara yol açabileceği öngörülmektedir.³⁵

Su sorunun en önemli konusunu Türkiye'de olduğu gibi devletlerarasında geçiş yapan akarsular oluşturmaktadır. Türkiye'nin ulusal akarsuları dışında yer alan bütün akarsuları

³⁰ RG. 10.01.1961 tarih ve 10703 sayılı 211 numaralı "TSK İç Hizmet Kanunu"; RG. 06.09.1961 tarih ve 10899 sayılı "TSK İç Hizmet Yönetmeliği"; RG. 25.05.1959 tarih ve 10213 sayılı 7269 numaralı "Umumi Hayata Mesir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun"; K.K.K.lığı, KKY 211-2..., a.g.e., 2001, s.1-1/2-1; K.K.K.lığı, **KKTT 5-692 Yangın Söndürme**, 1999, s.4-56; K.K.K.lığı, **KKT 83-1 Yangın Korunma Yönergesi**, 1997, s. 2-9.

³¹ TSK, <http://www.tsk.tr> (06.07.2012); J.Gn.K.lığı, <http://www.jandarma.gov.tr> (14.04.2012)

³² Gnkur.Bşk.lığı, MKS 145-3 ..., a.g.e., s.2-2/2-3.

³³ Aziz Koluman, **Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri**, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, s.6.

³⁴ Aziz Koluman, a.g.e., s.20; Ahmet Dinçyürek, **Yeni Bir Strateji; Hidrostrateji**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1996, s.41-50.

³⁵ Mara Tignino, "Water, International Peace and Security", **International Review of Red Cross**, Volume 92, Number 879, September 2010, s.647-648; Nejat Keloğlu, "Türkiye Su Kaynaklarının Gelecekteki Kullanımı ve Hidroelektrik Enerji Üretimi Bildirisi", **TMMOB Su Politikaları Kongresi**, İnşaat Mühendisleri Odası, Ankara, s.13.

(Fırat, Dicle, Çoruh, Aras, vb.) ya kendileri ya da kolları ile iki ve daha çok devleti aşmış geçen sınır aşan sular veya komşu devletlerle sınır teşkil eden (Meriç, Asi vb.) akarsular oluşturmaktadır. Bugüne kadar sorun teşkil edebilecek olan akarsulardan Dicle, Fırat, Asi nehirleri hariç, diğerleri ilgili devletlerle değişik tarihlerde imzalanan antlaşmalarla hukuksal düzenlemelere kavuşmuştur.³⁶ Özellikle Türkiye'nin 1970'li yıllarda kendi su güvenliği açısından elzem gördüğü Güneydoğu Anadolu Projesi, uzun vadeli bir kalkınma planı olarak hazırlanmış, bu dönemden sonra Fırat ve Dicle'nin paylaşılması konusunda³⁷ Suriye ve Irak ile anlaşmazlık durumu meydana gelmiştir.³⁸ Türkiye açısından su, güvenliğin sağlanması için yaşamsal bir kaynak olarak görülmektedir. Bu nedenle geleneksel bir güç ögesi olarak algılanmakta ve ulusal güvenliği doğrudan etkileyen bir risk faktörü olarak kabul edilmektedir.³⁹ Bölgemizde, gelecekte sınırı aşan sular nedeniyle çatışma olasılığının kabul edilmesi,⁴⁰ TSK açısından da bir tehdit unsuru olarak sayılmasını sağlamıştır.⁴¹

Su sorunu, Genelkurmay Başkanlığınca icra edilen "Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" konulu sempozyumda Prof. Dr. Yaşar Hacısalihoğlu tarafından sunulan "Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Kriz Bölgelerinin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" konulu bildirisinde dile getirilmiştir. Söz konusu bildiride suyun azalması, talebin artması ve kötü yönetimi nedeniyle çatışma ve gerilim konusu olmaya devam edeceği vurgulanmıştır.⁴²

TSK'nın, enerji güvenliği⁴³ konusuna yönelik de hassasiyeti bulunmaktadır. Enerji güvenliği ve sorunlarının; ekonomik, ekolojik, jeopolitik ve teknolojik boyutlarıyla karmaşık hale gelmesi konunun önemini artırmıştır. Konuyla ilişkili olarak; dünya nüfusunun artışı, sera gazlarından kaynaklanan küresel iklim değişiklikleri ve enerji kaynaklarının ömrünün

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aziz Koluman, **a.g.e.**

³⁷ Fırat sularının yaklaşık olarak %90'ı, Dicle sularının yaklaşık %53'ü Türkiye'den doğmaktadır. Aziz Koluman, **a.g.e.**, s.89.

³⁸ Ömer Esenyel, **Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2001, s.120-125; Ahmet Dinçyürek, **a.g.e.**, s.72; Yusuf Karakılçık, "Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 4, No 16, 2008, s.22; Armağan Kuloğlu, **a.g.m.**, s.49.

³⁹ Ahmet Dinçyürek, **a.g.e.**, s.87.

⁴⁰ Ömer Esenyel, **a.g.e.**, s.192.

⁴¹ Gnkur.Bşk.lığı, MKS 145-3 ..., **a.g.e.**, s.2-2/2-3.

⁴² Yaşar Hacısalihoğlu, **27-28 Mayıs 2004 tarihli "Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" konulu sempozyumda sunulan "Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Kriz Bölgelerinin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri"** konulu bildirisini, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s.69-88.

⁴³ Enerji güvenliği, 2004 yılında Dünya Enerji Ajansı (World Energy Agency-WEA) tarafından çeşitli formlarda, yeterli miktarda enerjinin erişilebilir maliyetle, kolay ulaşılabilir, çevre üzerinde kabul edilemez bir etki yaratmadan sürdürülebilir şekilde elde edilebilmesi olarak tanımlanmıştır. Kavramın tanımı itibarıyla hem arz hem talep güvenliğini kapsadığı görülmektedir. Aybike Serttaş Ertike, Ümit Hacıoğlu, "The Role on Security in the Era of Climate Change", **15-16 Nisan 2010 tarihli Enerji Güvenliği Sempozyumu**, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.183.

kısıtlı olması muhtemel güvenlik sorunları olarak kabul edilmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, küresel ısınmayla birlikte ekosistemi tehdit eden enerji ve onunla ilişkili çevre sorunlarının yarattığı risklerin farkına varılmış, ekolojik faktörler enerji politikalarının etkileyen unsurlar içine katılmıştır. Bu dönemde sürdürülebilir gelişme kavramının ortaya atılması ve çevre güvenliğinin enerji seçeneklerine getirdiği kısıtlamalar nedeniyle enerji güvenliği sorunu karmaşık bir hal almıştır. Enerji ve çevre arasındaki etkileşimin neden olduğu olumsuz etkilerin önlenmesi zorunluluğu, enerji güvenliği kavramının çevresel güvenliği de içerecek şekilde yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur.⁴⁴ Harp Akademileri Komutanlığınca 28-29 Nisan 2009 tarihinde düzenlenen “Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu” dönemin Harp Akademileri Komutanı Hava Orgeneral Hasan Aksay sempozyum açış konuşmasında, devletlerin çevre ve ulusal güvenlikleri için güvenli, erişilebilir maliyette ve sürdürülebilir enerji akışını amaçladıklarını ifade etmiştir. Bu nedenle düşük karbon ekonomisine geçişi sağlayan yeni endüstriyel gayretler destek görmektedir.⁴⁵

Günümüzde enerji, refahın temel kaynağı sayılmaktadır. Toplumsal gelişmenin sağlanması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi ancak enerjiyle mümkün olmaktadır. Bu nedenle devletler, ulusal çıkarın devamı açısından enerji üretim hammaddeleri ve enerji kaynaklarına sahip olma durumunu hayati derecede önemli görmektedir.⁴⁶ Harp Akademileri Komutanlığınca 15-16 Ocak 2004 tarihinde düzenlenen “Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının, Ulusal ve Uluslar arası Güvenliğe Etkileri” konulu sempozyumda dönemin Harp Akademileri Komutanı Hava Orgeneral Faruk Cömert yaptığı kapanış konuşmasında, enerji ve güvenlik ilişkisi beraber düşünüldüğünde en temel hedefin, enerji kaynakları ve enerji üretimi bakımından kendi kendine yeterli olunması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁷ Toplumların yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması açısından temel enerji kaynaklarına sahip olmak, bu mümkün olmadığında enerji kaynaklarının yer aldığı coğrafya üzerinde kontrolü elde bulundurmak ve dağıtımında söz sahibi olmak stratejik hedef sayılmıştır. Buna istinaden oluşan anlaşmazlıkların doğması ve çatışmaların gündeme gelmesi mümkün görülmektedir.

⁴⁴ A.Çağatay Dikmen, “Enerji ve Çevre Ekseninde Ulusal Güvenlik”, **Görüş**, Eylül 2004, s.31.

⁴⁵ Hasan Aksay (Hava Orgeneral), “Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları”, Ahmet Küçükşahin (der.), **28-29 Nisan 2009 tarihli “Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları” konulu sempozyumda yapılan Açış Konuşması**, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2009, s.7-8.

⁴⁶ ABD’nin 1991 Körfez savaşı ve 2003 yılında başlatılan terörle savaş harekâtları enerji güvenliği için yapıldığına yönelik haklı eleştiriler olmuştur. Joseph S. Nye, **Understanding International Conflicts**, Pearson, New York, 2003, s.241; Andrew Heywood, **a.g.e.**, s.408.

⁴⁷ Faruk Cömert (Hava Orgeneral), **15-16 Ocak 2004 tarihli “Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının, Ulusal ve Uluslar arası Güvenliğe Etkileri” konulu sempozyumda yaptığı kapanış konuşması**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2004, s.604.

Ulusal güvenlik açısından enerji güvenliği, enerji kaynaklarına ve bu enerjijyi nakletmek için çeşitli mekanizmalara ihtiyaç duymaktadır.⁴⁸ Bunun en önemli sebepleri bir doğal afetin ya da insan yapımı bir krizin ekonomiyi bozmasını önlemektir. Böylece, çevreye zarar vermemenin yollarını arılırken diğer taraftan ekonomik üretkenliği artırıcı enerji üretim ve tüketim yollarının bulunması istenmektedir.⁴⁹ Özellikle Türkiye gibi sınırlı doğal gaz ve petrol kaynağına sahip ülkeler açısından ihtiyacın karşılanması ve bunun devamlılığının sağlanması ulusal güvenlik açısından önemi kabul edilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Samsun-Ceyhan gibi boruhatları üzerinden bölgedeki petrol ve ürünlerini taşıması enerji arz güvenliği ve jeostratejik açıdan ulusal güvenliğini etkilemektedir. Türkiye'nin enerji güvenliğinin sağlanması kapsamında önerilen politik süreçler ise şu şekildedir.

- Enerji kaynaklarının fosil kaynaklardan dışında sürdürülebilir enerji politikaları bağlamında sağlanması amacıyla rüzgâr, jeotermal, güneş ve hidrojen gibi yenilenebilir kaynaklara önem verilmesi

- Artan enerji talebinin mümkün olduğunca yerel kaynaklardan karşılanması,
- Enerji arz güvenliğinin geliştirilmesi ile ithalatın kaynak ve ülke bazında çeşitlendirilmesi.

- Doğudaki zengin enerji kaynaklarıyla, batıdaki enerji pazarı arasında köprü teşkil etmesi, Avrupayı besleyen ana damarlardan bir olunması,

- Enerji sektörünün liberalleştirilmesi,

- Enerji üretimi ve kullanımında çevrenin korunmasının sağlanmasıdır.⁵⁰

TSK açısından günümüzde halen enerji kaynaklarının paylaşımının uluslararası anlaşmazlık ve çatışmaların doğuran temel nedenlerin başında geldiği kabul edilmektedir.⁵¹

Enerji güvenliği kapsamında TSK açısından; enerjinin akışının kesintisiz sağlanması, kaynak

⁴⁸ NATO'nun sadece askeri bir örgütten ziyade siyasi bir örgütlenme de oluşu enerji güvenliği alanında kendisini göstermiştir. NATO'nun enerji güvenliğindeki yetkisinin geniş güvenlik anlayışı içerisinde yer alması 2006 yılında Riga'da kararlaştırılmış, Nisan 2008 yılında Bükreşte Devlet ve Hükümet Başkanları toplantısında NATO'nun ilgi alanına girmiştir. NATO bu konuyla ilgili olarak bilgi ve istihbarat birleştirme ve paylaşımı, istikrar projelendirme, gelişen uluslararası ve bölgesel işbirliği ve kritik enerji alt yapısının korunmasını faaliyetlerini desteklemektedir. Aurelia Bouchez, "NATO'nun Enerji Güvenliği Yaklaşımı", **28-29 Nisan 2009 tarihli "Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları" konulu sempozyumda yaptığı konuşması**, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ahmet Küçükşahin (der.), Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2009, s.86.

⁴⁹ Merryl Burpoe, **28-29 Nisan 2009 tarihli "Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları" konulu sempozyumda yaptığı konuşması**, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ahmet Küçükşahin (der.), Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2009, s.108.

⁵⁰ Elçi Hakkı Akil, "Türkiye'nin Enerji Politikası, Kaynakları, Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları ve Deniz Ulaşım Yolları", **15-16 Ocak 2004 tarihli "Dünya ve Türkiye'deki Enerji ve Su Kaynaklarının, Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri" Konulu Sempozyum Yaptığı Bildiri**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2004, s.101.

⁵¹ Faruk Cömert, **a.g.k.**, s.603-604.

çeşitliliğinin artırılması, enerji kaynakları için alternatif enerji taşıma güzergâhlarının oluşturulması ana güvenlik riskleri olarak görülmektedir.⁵²

Ancak; Hava Orgeneral Faruk Cömert, söz konusu konuşmasında enerji hammadde ihtiyacı duyan ülkelerin, bu ihtiyaçlarını başka ülkelerden temin edebilmek adına askeri harekât seçeneğini gündeme getirmemelerini ve askeri güç kullanmamalarını, askeri güç kullanmak yerine ilave enerji kaynaklarının yaratılması ve enerjide çeşitlendirilmenin sağlanması, teknoloji geliştirmede uluslararası işbirliğine önem verilmesi hususlarını arzulamaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin enerji çeşitlendirmesine yönelmesi, enerjide dışa bağımlılığı azaltacak ve dolayısıyla ekonomisine katkı sağlayacak şekilde hidroelektrik enerji, başta olmak üzere rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, dalga enerjisi, hidrojen enerjisi, biokütle enerjisinden istifade yoluna gitmesi önerilmiştir.⁵³ Genelkurmay eski Başkanı Emekli Orgeneral Yaşar Büyükanıt, 15-16 Nisan 2010 tarihinde Beykent Üniversitesinde “Enerji Güvenliği” konulu sempozyumunda “Enerji ve Enerji Güvenliği” konulu konuşmasında nükleer enerjide önyargıların giderilerek nükleer enerjide hali hazır gecikmelerin önlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Bunlara ilave olarak Ali Külebi, Türkiye’de nükleer enerji santrallerinin kurulmasının ileriki dönemlerde uluslararası alanda önemli bir caydırıcı unsur sayılan nükleer silahlanmaya sahip olunması açısından da desteklenmesi gerektiğini vurgulamış, nükleer silahlanma konusunun Milli Güvenlik Siyaset Stratejisine dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁵

2. TSK ve Çevre Yönetimi

Askeri unsurların, çevre etkisinin azaltılmasına ilişkin kirlilik ve atık faaliyetleri üç safhada değerlendirilmektedir. Bu safhalar, modern savaşların çevresel etkisi başlığında altında da sayılabilmektedir.⁵⁶ İlk safha askeri unsurların savaşa hazırlık sırasındaki

⁵² Nejat Eslen, “Enerji Jeopolitiği ve Türkiye”, **15-16 Nisan 2010 tarihli Enerji Güvenliği Sempozyumunda Yaptığı Konuşma**, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.228; Ahmet Küçükşahin, **28-29 Nisan 2009 tarihli “Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları” adlı sempozyumda yaptığı açılış konuşması**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2009, s.17.

⁵³ Faruk Cömert, **a.g.k.**, s.603-604.

⁵⁴ Yaşar Büyükanıt, (Emekli Orgeneral) “Enerji ve Enerji Güvenliği”, **15-16 Nisan 2010 tarihli Enerji Güvenliği Sempozyumunda yaptığı konuşma**, Beykent Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.16; Armağan Kuloğlu, **a.g.m.**, s.51.

⁵⁵ Ali Külebi, **Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Nükleer Gerekliklik**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2007, s.217-218.

⁵⁶ Hakan Altıntaş, **a.g.m.**, s.131.

faaliyetlerini kapsamaktadır. İkincisi, savaş sırasında yaşanan çevresel etkilerdir. Üçüncü safha ise savaş sonrasında kısa ve uzun vadede çevrede ortaya çıkan olumsuzluklardır. Çalışmamızın kapsamını, silahlı kuvvetlerin barış dönemi diye ifade edilen savaşın olmadığı safha ile askeri unsurların savaş zamanı harekât görevini icra ederken dikkate aldığı çevresel konu ve faaliyetleri oluşturmuştur. Çalışmanın içerisinde sivil sektörde olup savunma sanayi vb. faaliyetleri icra eden kurum ve kuruluşlar ile askeri unsurların savaş sonrası çevresel etkilerine ilişkin hususlar dâhil edilmemiştir.

TSK'nın çevreye etkisinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerine bakıldığında çevre yönetim sisteminin oluşturulması, atık yönetimi ve kirlilik kontrolü sıralanmaktadır.⁵⁷

Türkiye'de Silahlı Kuvvetlerin çevreye ilgisi 1982 yılı Anayasası ve 1983 yılı 2872 sayılı Çevre Kanununun genel çerçevesi ve kanuna ilişkin muafiyetler⁵⁸ kapsamında oluşmuş, dünyada genel eğilimin yansımalarıyla beraber 1990'lı yıllardan itibaren gelişme göstermiştir. Söz konusu artan ilginin nedenlerine bakıldığında, çevrenin korunması ve denetlenmesi konularında ulusal seviyede ve NATO, BM gibi organizasyonların etkisiyle oluşan uluslararası mevzuattaki gelişmelerin doğrudan etkisi sayılabilir.⁵⁹

⁵⁷ Gnkur.Bşk.lığı, **MD 433-1 TSK Çevre Direktifi**, 1994; Gnkur.Bşk.lığı, **MY 433-4 TSK Ağaçlandırma Yönergesi**, 1994; Gnkur.Bşk.lığı, **MY 433-3 TSK Hava, Su Kirliliği ve Gürültü Kontrol Yönergesi**, 1994; K.K.K.lığı, **KKY 84-1 (A) Tasarruf Tedbirleri Yönergesi**, 2001; J.Gn.K.lığı, **JGY 57-2 İzcilik Faaliyetleri ve Maddi İmkanları Yetersiz Öğrencilerin Desteklenmesi Yönergesi**, 2004; K.K.K.lığı, **KKTT 9-1300-250 Mühimmatın Bakımı**, 2005; K.K.K.lığı, **KKY 9-2 Mühimmat Yönetimi Yönergesi**, 2008; J.Gn.K.lığı, **JGY 433-1 (A) Çevre ve Doğal Hayatın Korunmasında Jandarmanın Görev Yetki ve Sorumlulukları Yönergesi**, 2009; J.Gn.K.lığı, **JGY 339-1 J.Gn.K.lığı Ömür Devri Yönetim Sistemi Yönergesi**, 2009; K.K.K.lığı, **KKTT 9-1300- 1-20 Mühimmatın Depolanması ve Emniyet Standartları**, 2010; J.Gn.K.lığı, **JGY 84-1 J.Gn.K.lığı Verimlilik ve Tasarruf Tedbirleri Yönergesi**, 2010; K.K.K.lığı, **KKYY 10-5-1 Mühimmat İkmali ve Bakımı**, 2011; Gnkur.Bşk.lığı, **MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi**, 2011; Dz.K.K.lığı, **DKY 433-1 Dz. Kuv. K.lığı Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesi**, 2011.

⁵⁸ Türkiye'de 1982 yılı Anayasası'nın 56'ncı maddesinde çevrenin geliştirilmesi ve korunması görevi vatandaşlarla birlikte devlete verilmiş, devletin çevreyi korumaya yönelik düzenleme yapma ve denetim yetkisi tanınmıştır. Çevrenin korunması için çıkarılan 1983 yılı 2872 sayılı Çevre Kanununun çevre denetimine ilişkin 12.maddesinde denetimin idare tarafından kullanılmasına yasal dayanak sağlanmıştır. Bu maddeye genel nitelikli bir hüküm getirilmekle birlikte, denetimin usul ve esasları yönetmeliğe bırakılmış, Çevre Kanunu hükümlerine uyulup uyulmadığına ilişkin denetleme yetkisi şimdiki adıyla Çevre ve Şehircilik Bakanlığına verilmiştir.

Çevre kanununun 2006 yılı değişikliğiyle birlikte askerî işyerleri, askerî bölgeler ve tatbikatların bu Kanun çerçevesindeki denetimi ve neticelerine ait işlemlerin Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Bakanlık tarafından müştereken hazırlanacak yönetmeliğe göre yürütülmesi hususu yer almıştır. Alica, "Çevre Denetiminde İdarenin Sorumluluğu", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XV, Y.2011, sa.4, s.87; RG. 11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı "2872 Kanun Numaralı Çevre Kanunu"

⁵⁹ Özellikle Türkiye'nin üyesi olduğu ve işbirliği içinde bulunduğu NATO, 1985'li yıllardan itibaren çevre ve güvenlik ilişkisini önemsemiş, gündemine ise 1995 yılında almıştır. Bu dönemde, kamu bilincinin oluşturulması ve üye ülkelerin politikacılarına bilgi sağlanması amacıyla CCMS bünyesinde bir pilot çalışma yapılmasını öngörmüş, hava ve sudaki çevre problemleri, büyük çapta kasırgalar gibi doğal felaketler, çevresel bozulmanın rolü ve çatışmalara neden olan kaynak kitlikları gibi çevresel güvenlik meselelerini uluslararası politikaların gündemine taşımıştır. NATO, **NATO CCMS Pilot Study on Environment and Security in an International Context**, October 1996, s.55; Soner Yıldırım, **Genel Olarak Çevre ve Türk Silahlı Kuvvetleri**, Hava Lojistik Komutanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.126-130.

TSK'nın, çevre koruma faaliyetleri ve askeri görevlerinde çevre hassasiyetinin gösterilmesine ilişkin ilk çalışmalara bakıldığında, dönemin Çevre Bakanlığıyla "Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi Konusunda İşbirliği Protokolü" imzaladığı ve buna yönelik 1994 yılında Çevre Direktifinin hazırlandığı görülmektedir. Çevre Bakanlığı'yla yapılan protokol kapsamında, her yılın Mayıs ayında çevre konusunda TSK personeline verilecek eğitim, kurs, seminer, konferans vb. programların tespit edilmesi, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği doğrultusunda TSK tesisleri için ÇED raporu alınması, deniz kenarında bulunan her türlü askeri tesisin arıtma sistemlerinin 1999 yılı sonuna kadar tamamlanmasının hedeflendiği görülmüştür.

TSK'nın çevreyle ilişkisinde esaslarını ve genel çerçevesini belirlemek maksadıyla Genelkurmay Başkanlığınca 1994 yılında MD 433-1 TSK Çevre Direktifi yayınlanmıştır. Söz konusu çevre direktifinde;

- (1) Askeri unsurlar bünyesinde katı atıkların toplanması ve imhası; su, hava, gürültü kirliliği; personele çevre sağlığı eğitiminin verilmesi,
- (2) Tıbbi, radyoaktif ve kimyasal atıkların kontrolü,
- (3) Denizlerin kirlenmesinin önlenmesi ve kirlilik ihbarı,
- (4) Ağaçlandırma ve avcılık faaliyetleri,
- (5) Milli ve NATO tatbikatlarında çevre kirliliğinin önlenmesi konularını kapsadığı görülmektedir.⁶⁰

Direktifin Genelkurmay Başkanlığında çıkarıldığı makam itibarıyla bakıldığında, çevre faaliyeti ve korunması görevinin bir sağlık faaliyeti olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle çevre koruma faaliyetlerinin yürütülmesi maksadıyla Gıda Kontrol Unsur Komutanlıklarına istihdam edilmek üzere çevre sağlığı teknisyeni astsubayın yetiştirilmesi, mevcut veteriner astsubaylara da Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) Komutanlığı tarafından çevre sağlığı kursu verilmesinin kararlaştırıldığı görülmüştür. Direktifte, yeni teşkil edilecek TSK tesislerinin Çevre Bakanlığı ile koordineli olarak çevre mevzuatı gereğince çevresel etki değerlendirilmesi (ÇED) yapılması istenmiştir.⁶¹

Ayrıca, MD 433-1 TSK Çevre Direktifinde, askeri birimlerin dönemin Çevre Bakanlığınca yayınlanan kontrol ve kirlilik yönetmeliklerine uyulması istenmekle birlikte özellikle;

- (1) Katı atıklar için belediye ve mücavir alanlar dışında kalıyorsa, bu yerlerde askeri tesislerin, çöp ve katı atıkların taşınmasından kendilerinin sorumlu oldukları belirtilmiş,

⁶⁰ Gnkur.Bşk.lığı, MD 433-1..., a.g.e., s.2-3/2-10.

⁶¹ a.g.e., s.4-3

(2) Hava kirliliği için ise kalitesi düşük ya da kükürdü alınmamış fuel oil kullanılmaması, bu hususun kömür ve fuel oil alımı için hazırlanacak şartnamelerde yer almasının sağlanmasını, hava kirliliğinin azaltılması maksadıyla kalorifer bacalarının her yıl iki defa, kazan alev borularının her hafta temizlenmesi ve kaloriferci eğitimleri yapılması, hava kirliliğine sebep olan unsurlarda baca filtresi takılmasının takip edilmesi, Bakanlık tarafından emisyon iznine tabi olduğu öngörülen TSK bağlı kurum ve tesislerle ilgili değerlendirmelerin MSB ve Çevre Bakanlığı ile ortaklaşa yapılmasını ve ilgili birimde hava kirliliğine yol açan etkenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler alınması istenmiştir.

(3) Gürültü kontrolüyle ilgili olarak, TSK'ya ait uçakların meskûn sahalarda üzerindeki bölgelerden en yüksek tabii ve yapay mânianın 2000 feet üzerinden geçecek şekilde uçuşlarının planlanmamasını, bu hususun NATO tatbikatlarında da uygulamaya sokulması ifade edilmiştir.

(4) Deniz kıyılarında bulunan ve denize atık vermek zorunda olan askeri kurum ve kuruluşlarının arıtma tesis kurması yönünde çalışmaların hızlandırılmasını, deniz kirlitici unsurların sınıflandırılması ve denize boşaltım kurallarıyla ilgili olarak⁶² “Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme” (International Convention for the Prevention of Pollution From Ships Marine Pollution-MARPOL 73/78) hükümlerine göre müsaade edilmeyen alanlarda boşaltım yapılmaması hususu vurgulanmıştır. Yabancı karasularda ve limanlarla ilgili ülkelerin yasaları ve kurallarının dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.⁶³

Ancak, Çevre Kanunu kapsamında silahlı kuvvetler bünyesinde denetim yönetmeliğinin gecikmesi, TSK bünyesinde çevre faaliyetleri ile denetimlerinin işlerliğini ve uygulamalarını etkilemiştir. Dönemin Çevre Bakanlığı tarafından 2008 yılında çıkarılan Çevre Denetimi Yönetmeliğinde⁶⁴ ise, yapılacak denetimler için askeri unsurlara istisna getirilmiştir. Söz konusu yönetmelikte askerî işyerlerinin, askerî bölgeler ve tatbikatların bu Kanun çerçevesindeki denetimi ve neticelerine ait işlemlerin; Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ile dönemin Çevre Bakanlığı tarafından müştereken hazırlanacak yönetmeliğe göre yürütülmesi öngörülmüştür. Bu doğrultuda dönemin Çevre Bakanlığınca 2009 yılında “Türk Silahlı Kuvvetleri Çevre Denetimi Yönetmeliği” hazırlanmıştır. Söz konusu Yönetmeliğin amaçları içerisinde çevrenin korunması için, askerî birlik, bölge, tesis, işyeri ve tatbikatlarda faaliyet süresince çevre denetiminin usul ve

⁶² Deniz Kızılsümer Özer, **a.g.e.**, s.39.

⁶³ Gnkur.Bşk.lığı, MD 433-1..., **a.g.e.**, s.4-3

⁶⁴ RG. 21.11.2008 tarih ve 27061 sayılı “Çevre Denetim Yönetmeliği”

esaslarının belirlenmesi bulunmaktadır. Ayrıca, Yönetmelik denetim yapacak personelin, çevre yönetim kısmı ile çevre yönetim işlem sorumlusunda aranacak şartlar ile görevlerinin düzenlenmesi hususu da içermektedir. Söz konusu Yönetmeliğe göre, TSK'nın bütün birlik, kurum, karargâh, tesis, bölge ve işyeri faaliyetleri ile tatbikatlar dâhil her türlü askerî maksatlı faaliyetlerinde, çevre mevzuatı hükümleri doğrultusunda çevre denetimine tabi olması hususu kabul edilmiştir.⁶⁵ Askerî faaliyetler için çevre yönetim sistemi oluşturulması ile çevre koruma uygulamalarının yapılacak çevre denetimleri yoluyla değerlendirilmesine karar verildiği görülmüştür.

Yönetmelikte denetime tabi olacak askerî faaliyetler belirtmekle birlikte, denetimi yapacak unsurlar denetim durumuna göre iç ve dış denetim olarak ayrılmıştır. İç denetim olarak üç aydan az, altı aydan fazla olmamak üzere askerî unsurlar içerisinde görevlendirilen çevre yönetim kısmı veya işlem sorumlusu aracılığıyla yapılan değerlendirilme ve raporlama anlaşılmaktadır. Dış denetim olarak ise, Kuvvet Komutanlıklarının Denetleme ve Değerlendirme Başkanlıklarınca en az yılda bir kez gerçekleştirilen çevre denetimleri kabul edilmiştir. Denetim yöntemleri, saha denetimleri ile idari denetimler ve bilgi araştırmaları olarak ayrılmıştır. Saha denetimlerinde, yasal gerekliliklere ve çevre mevzuatına uygunluk kontrol edilmekle birlikte;

(1) Koku, sızıntılar, depolama, gürültü, arıtma tesisi, deşarj noktasındaki suyun rengi, baca yüksekliği, baca gazı rengi gibi kolaylıkla gözlemlenen hususlara dikkat edilmektedir,

(2) İnşaat faaliyetleri yürütülen yerlerde inşaat süresince ve inşaatın sonra yürütülen atık yönetimi, iyileştirme faaliyetlerinin mevzuata uygunluğu,

(3) Kaza ve şikâyet durumlarında sahada inceleme yapılması,

(4) Tatbikat, inşaat gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmeden önce çevre etkilerinin önlenmesi için atık oluşumu, atık miktarı, kirlilik durumu vb. bakılarak mevcut çevre durumunun tespiti,

(5) Tatbikat, inşaat vb. herhangi bir faaliyet sonrası faaliyetten kaynaklanan olumsuz çevresel etkilerin ve mevzuata uygunluğun tespitinin yapılması,

(6) Numunelerle ilgili olarak, numunelerin ölçüm ve analizleri için dönemin Çevre Bakanlığının yeterlilik belgesi almış kurum ve kuruluşlara yaptırılması faaliyetleri değerlendirilmektedir.

İdari denetimler ve bilgi araştırmalarında ise, denetlenen unsurun çevre yönetimine ilişkin ve çevre mevzuatı gereği tutması gereken kayıt, bilgi ve analiz sonuçları, tehlikeli atık

⁶⁵ RG. 24.07.2009 tarih ve 27298 sayılı "TSK Çevre Denetimi Yönetmeliği"

yönetim planları, atık taşıma formları, atık envanteri vb. belgelerin kontrol edilmesi için yapılması öngörülmektedir. Bilgi araştırmaları kapsamında;

- (1) Denetlenen askeri birliğin yerleşim planı,
- (2) Atık su, katı atık, hava emisyonları vb. kirleticilerin boşaltım noktaları,
- (3) Sahanın coğrafik özellikleri,
- (4) Mevcut teknolojik süreçlerin, atık envanterinin hava emisyonu kaynaklarının tanımlanması,
- (5) Geçmiş, mevcut ve tahmini üretim kapasiteleri,
- (6) Mevcut jeoloji ve hidroloji verisi,
- (7) Son denetimden bu yana meydana gelen değişiklikler,
- (8) Çevre yönetimine ilişkin mevcut kayıtlar,
- (9) Alıcı ortam yüzey suyunun mevcut kalite standartları ve içdenetim raporlarının gözden geçirilmesi faaliyetleri bulunmaktadır.

Denetimler yılda en az bir defa planlı ve haberli olması uygun görülmeyle birlikte, şikâyet ve kaza durumunda habersiz olarak yapılması hususu belirtilmiş, denetimlerde ihtiyaç duyulması halinde dönemin Çevre Bakanlığı ile diğer kamu kuruluş ve üniversitelerden görüş veya personel talep edilebileceği vurgulanmıştır. Dış denetim biriminin denetimlerinde çevre mevzuatına uygun olmayan durumların tespit edilmesi durumunda askeri unsurlara bir yılı aşmamak üzere süre verilerek takip edilmesi, aksaklıkların giderilmemesi durumunda tesis faaliyeti belirlenecek bir süre içinde kapatılması konusunda Kuvvet Komutanlığına teklifte bulunulması kabul edilmiştir. Aksaklık çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratıyorsa süre verilmeksizin faaliyetin durdurulması için hemen işlem başlatılması uygun görülmüştür. Denetimlerde en başarılı askeri unsurlar için ise, “Çevre Yönetimi Başarı Belgesi” verilerek ödüllendirilmesi uygun görülmüştür.⁶⁶

TSK bünyesinde söz konusu yönetmeliğin hükümlerini uygulamak ve askeri birlik, tesis, lojman ve tatbikatlarda yürütülen faaliyetlerde çevre mevzuatının uygunluğunun kontrolü, değerlendirilmesi, raporlanması ve teşvik edilmesi için çevre denetim usul ve esaslarının belirlenmesi, denetimin yapılacak personel ve sorumlusunun görevlerinin düzenlenmesi amacıyla Genelkurmay Başkanlığınca 2011 yılında MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi hazırlanmıştır. Bu süreçte TSK’da, çevre faaliyetleri ve denetimleri sağlık faaliyeti olarak görülmeye devam etmiş, çalışmalarda koordinatör makam olarak TSK Sağlık Komutanlığı yetkilendirilmiştir.⁶⁷

⁶⁶ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., a.g.e., s.4-1.

⁶⁷ a.g.e., s.1-3.

Çevre faaliyetlerinin yerine getirilmesi ve denetimlerin sağlanması amacıyla 2009 yılı TSK Çevre Denetimi Yönetmeliği ve 2011 yılında TSK Çevre Denetimi Yönergesi gereğince Kuvvet Komutanlıkları karargâhlarında, tugay ve eşidi birlikler ile daha üst seviyedeki birlik ve kurumlarda, ikmal ve bakım merkezlerinde, yirmi ve üzeri yatak kapasiteli askeri sağlık kuruluşları ve tersanelerde en az üç çevre yönetim işlem sorumlusu personelden “Çevre Yönetim Kısmı” oluşturulması öngörülmüştür. Alay, tabur, bölük ve eşiti birlik ve kurumlarda ise “Çevre Yönetim İşlem Sorumlusu”nun görevlendirilmesi uygun görülmüştür.⁶⁸ Askeri unsurlarda, çevre yönetimi işlem sorumlusu ve çevre denetim görevlilerinin atandırılması veya ek görev olarak verilerek belirlenmesini müteakip, söz konusu personelin MSB bünyesindeki Sanayi ve Teknoloji Eğitim Merkezinde (SATEM) eğitim almaları yönetmelik ve yönergede belirtilmiştir.⁶⁹ Kuvvet Komutanlıklarının çevre denetim ve eğitim faaliyetlerinin harcamaların ise her kuvvetin kendisi tarafından bütçelenmesi istenmiştir.

Askeri unsurlarda görevlendirilen ve yukarıda belirtilen eğitimleri tamamlayan sorumlu personelin; bağlı bulunduğu unsurun ÇYS oluşturması ve Çevre Yönetim Planını (ÇYP) hazırlaması istenmiştir. ÇYS'nin oluşturulmasındaki amaçlar şu şekilde belirtilmiştir;

- (1) Çevresel faktörlerin etki ve risklerinin tespiti ve kontrolünü yapmak,
- (2) Mevzuata uyumla birlikte çevresel politikaları ve hedefleri tespit etmek,
- (3) Çevreye yönelik fırsatları değerlendirmek,
- (4) Çevre performansını gözlemek ve sürekli gelişmesini sağlamaktır.

TSK, ISO 14000 ÇYS standartlarına uyumun sağlanmasını ise;

(1) Enerji ve diğer tüketim kaynaklarının kullanılmasında tasarruf sağlanması, tasarruf edilecek alanların tespiti, etkin ve ekonomik kullanımı,

- (2) Risklerin azaltılması,
- (3) Çevre mevzuatına uyumda kolaylık sağlanması,
- (4) Kirliliği engellemesi ve atıkların azaltılmasında faydalı olması,
- (5) Halk sağlığı ve refahında katkıda bulunması ve kurum imajına olumlu etki yapması,
- (6) Üstün kalite ve işgücü yaratmasına katkısı,

(7) Değişen koşullara uyum sağlanması konusunda yetenek kazandırılması açısından uygun görmektedir.

⁶⁸ a.g.e., s.3-1.

⁶⁹ 25.05.1998 tarihli 98/11173 sayılı Bakanlar Kurulu Kararınca “Türk Savunma Sanayi Politikası ve Strateji Esasları” dokümanında eğitim görevi MSB'ye verilmiştir. Bu amaçla MSB bünyesinde SATEM K.lığı kurularak 1999 yılından itibaren eğitim faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. SATEM K.lığı Çevre Yönetim İşlem Sorumlusu ve Çevre Denetim Görevlileri gibi görev niteliği nedeniyle özellik arz eden personele hizmet içi eğitim düzenlemektedir. MSB, **MSY 164-1 SATEM K.lığı Eğitim Hizmetleri Yönergesi**, 2012, s.1-1/1-2.

Ancak askeri unsurların TS EN ISO 14001 çevre yönetim sistem kurmaları ve belgelendirme işlemlerinin sadece askeri hastanelerce yapılması öngörülmüş, 1999-2001 yılları arası 14 askeri hastane sistemi kurarak belgelendirilmiştir. Daha sonra bütçe yetersizliği ve yasal düzenlemelerdeki belirsizlik nedeniyle TS EN ISO 14000 kapsamında ÇYS kurulması çalışmalarına devam edilememiştir. Yine de, faaliyet alanları içerisinde yabancı ülkelerle yürütülen ortak projeler, sözleşmeler için gereken kalite belgeleri kapsamında ISO 14001 belgelendirilmesinde fayda görülen askeri unsurların münferit olarak belgelendirilmesi uygun görülmüştür.⁷⁰

TSK, askeri unsurların hazırlanacak ÇYP içerisinde öncelikle; askeri unsurun kapladığı alan, personel sayısı, faaliyet türleri, bakım merkezi gibi yerlerin kapasite durumu, arazi kullanımı, şebeke/kuyu suyu gibi su kullanımı, kullanılan enerji türü, oluşan atık türleri ve miktarı, atıkların uzaklaştırılma yöntemleri, kullanılan teknoloji ve malzemelerden kaynaklanabilecek kaza riskleri, tesisin atık azaltma, gürültü önleme gibi muhtemel çevresel etkilere karşı alınacak tedbirlerin belirtilmesini esas almıştır.⁷¹

TSK bünyesinde Kuvvet Komutanlıklarının; 2009 yılı “TSK Çevre Denetim Yönetmeliği”, 2011 yılı “TSK Çevre Denetimi Yönergesi” ve NATO’nun önerdiği ÇYS’leri örnek alarak kurum içi ÇYS kurulmasına yönelik çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Örneğin Deniz Kuvvetlerinin 2011 yılında yayınladığı “DKY 433-1 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (Dz.K.K.)’nın Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesi”nde Komutanlığa bağlı unsurların ÇYS sistemlerinin oluşturulması istenmiştir. Deniz kuvvetleri, bu çalışmalarla özellikle bağlı olduğu askeri unsurların geçmişte, mevcut veya planlanan faaliyetlerinden, ürünlerinden ve hizmetlerinden ortaya çıkan çevre boyutlarının belirlenmesini, uymakla yükümlü olunan yürürlükteki yasal ve diğer şartların tespit edilmesini, önceliklerin belirlenmesini, uygun çevre amaçlarının ve hedeflerinin oluşturulmasını ve uygulamaya geçilmesini vurgulanmıştır. Ayrıca, askeri unsurların yürürlükteki izin, ruhsat ve beyanları alması gerektiği ve yasal şartlara uygunluğunun değerlendirileceği belirtilmiştir. Bu kapsamda Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bağlı tüm faaliyet ve tesislerin “Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik”in EK-1 ve EK-2 listelerinde belirtilen çevre izni veya çevre izin ve lisansının alması zorunlu hale getirilmiştir. Ancak tüm birliklerin faaliyetleri ve tesislerinin, çevre izninde gürültü kontrolü ile ilgili hükümlerinden muaf olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, geçici faaliyet belgesi veya çevre izin ve lisansı için Yönetmeliğin EK-1 listesinde belirtilen birlikler için dönemin Çevre Bakanlığına,

⁷⁰ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., a.g.e., s.D-2.

⁷¹ a.g.e., s.E-1.

Yönetmeliğin EK- 2 listesinde belirtilen birlikler için ise İl Çevre Müdürlükleri tarafından verildiği hatırlatılmıştır. Birden fazla tesisi olan birliklerin çevre izni ve lisansı işlemleri için, birlik adına ve birlikte aynı adreste yer alan entegre tesislerin tümü birlikte değerlendirilerek başvuru yapılması, bir birlik içinde EK-1 ve EK-2 listesine tabi faaliyet veya tesislerin beraber bulunması halinde söz konusu müracaatın Çevre Bakanlığı tarafından değerlendirilmesi hususu vurgulanmıştır.⁷²

ÇYS'nin oluşturulması ve uygulanması, çevre izni veya çevre izin ve lisansı başvurularının Kuvvet Komutanlıklarında çevre yönetim kısmı veya çevre yönetim işlem sorumlularınca yürütülmesi ve yetkilendirilmesi uygun görülmüştür. Askeri unsurların faaliyetleri itibariyle Yönetmeliğin⁷³ EK-1 ve EK-2 listelerinde yer alan birlikler 3'üncü madde kapsamında geçici faaliyet belgesi için yetkili merciye e-başvuru yapması, elektronik başvuru dosyasında Yönetmelik EK-3-A ve EK-3-B'de belirtilen bilgi, belge ve raporların bulunması zorunlu görülmüştür. Geçici faaliyet belgesi, e-başvuru dosyası yetkili merci tarafından otuz gün içerisinde incelendiğinden başvuru sürecinin askeri unsurlarca takip edilmesi istenmiştir. Yapılan başvurunun yetkili merci tarafından uygun bulunması durumunda tesise, gerekli bilgi, belge ve raporların tamamlanması için bir yıl süreli geçici faaliyet belgesi alması hususunun takip edilmesi askeri unsurların sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Bu işlemler sırasında 17/7/2008 tarihli ve 26939 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği" kapsamında "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu Kararı" veya "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" kararı verilen birlikler, izne esas taahhütlerini yerine getirdiklerini başvuru formunda belgelemesi gerekmektedir. Projelendirme ve inşaatı Dz.K.K.lığına yapılan tesisler için ilgili birlik tarafından, inşaat ve hafriyat işlemlerine başlanmadan madde-23 kapsamında gerekli işlemlerin yaptırılması, ÇED raporu ve proje tanıtım dosyasının hazırlanması hususunda gerekli bütçeleme yapılması istenmektedir. Bu tesislerin kesin kabulü sırasında tesis sahibi askeri unsurun ve Kuvvet Komutanlığı tarafından söz konusu madde kapsamında gerekli işlemlerin tamamlanıp tamamlanmadığının takibinin yapılması ve işlemlerin tamamlanmasına istinaden MSB'nca temini yapılan "Çevresel Etki Değerlendirmesi Gerekli Değildir" veya "Çevresel Etki Değerlendirmesi Olumlu Kararı" veya bahse konu yönetmeliğin EK-1 ve EK-2 listelerinde yer almayan tesisler için İl Çevre Müdürlüğü ÇED görüşü belgelerinin orijinal

⁷² Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-88/2-89.

⁷³ RG.29.04.2009 tarih ve 27214 sayılı "Çevre Kanununa Alınması Gereken İzin Ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik"

nüshalarının denetimlerde hazır bulundurulması ve başvurularda kullanılmak üzere süresiz saklanması istenmektedir.⁷⁴

Yönetmeliğin EK-1 ve EK-2 listelerinde yer alan askeri unsurların, geçici faaliyet belgesini almasından itibaren en geç altı ay içerisinde çevre izin veya çevre izin ve lisansının e-başvuru sürecini tamamlamaları zorunlu tutulmuştur. Başvuru sürecinin tamamlanması aşamasında, Yönetmelik EK-3C'de belirtilen bilgi, belge ve raporlar sunulmalıdır. Bu süre içinde başvuru tamamlanmaz ise geçici faaliyet belgesi iptal edileceğinin unutulmaması istenmektedir. E-başvuru sürecinin tamamlanmasından sonra, başvuru yetkili merci tarafından seksen gün içerisinde inceleneceği, e-başvuru dosyasında herhangi bir bilgi, belge ve raporun eksik olmaması ve başvurunun uygun bulunması halinde yetkili merci tarafından, çevre izin veya çevre izin ve lisans belgesi düzenlenerek birliğe verileceği hatırlatılmaktadır. Söz konusu e-başvuru dosyasında herhangi bir bilgi, belge ve raporun eksik olması halinde, yetkili merci eksiklikleri askeri unsura bildirileceği, bildirim tarihinden itibaren eksikliklerin seksen gün içinde tamamlanarak yetkili merciye gönderilme zorunluluğu hatırlatılmaktadır. Eksikliklerin giderilmesi durumunda ise yetkili merci tarafından çevre izin ve lisans belgesi düzenlenerek birliğe verileceği ifade edilmiştir. Geçici faaliyet belgesi iptal edilen veya geçici faaliyet belgesinin süresi içerisinde çevre izni ve lisansını alamayan askeri unsurların altı ay süresince tekrar müracaatta bulunamayacağı hatırlatılmıştır. Geçici faaliyet belgesinin süresi dolan, geçici faaliyet belgesi iptal edilen veya faaliyeti durdurulan askeri unsurlar için Ana Ast Komutanlıklarına durumun rapor edilmesi, Ana Ast Komutanlıklarınca da Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bildirilmesi istenmiştir. Alınan Çevre İzin veya Lisans Belgelerinin orijinal nüshası birlikçe denetimlerde ibraz etmek üzere süresiz olarak saklanırken bir suretinin de Dz.Kuv.K.lığına gönderilmesi uygun görülmüştür. Birliklere verilen çevre izin ve lisansının beş yıl süre ile geçerli olduğu, alınan çevre izni ve lisans şartlarında değişiklik olmaması durumunda beş yıllık süre dolmadan üç ay önce yetkili merciye çevre yönetim kısmı/çevre yönetim işlem sorumlularınca hazırlanan durum raporu ile belgenin yenilenmesi için başvuruda bulunulabileceği de söylenmiştir. Yetkili mercinin başvuruyu uygun bulması halinde yeni çevre izin ve lisans belgesinin düzenleneceği, çevre izin ve lisans şartları değişikliğe uğrayan birlikler için ise değişen şartlarla ilgili bilgi, belge ve raporlarla birlikte yetkili merciye bildirimde bulunulması istenmiştir.⁷⁵

Askeri unsur bünyesinde, faaliyet yerinin değişmesi, faaliyet konusunun değişmesi, yakıtının veya yakma sisteminin değişmesi, toplam üretim kapasitesinin en az 1/3 oranında

⁷⁴ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-89/2-90.

⁷⁵ a.g.e., s. 2-90/2-91.

artması, yanma ısı gücünün en az 1/3 oranında artması gibi değişiklik durumlarında çevre izin veya lisans alma süreci yeniden başlatılması istenmiştir. Tesisin toplam üretim kapasite, yakma, yanma ısı gücü artışının 1/3 oranından az olması halleri de dâhil olmak üzere askeri birimde yapılan ve yukarıda belirtilenler dışında kalan diğer değişikliklerde ise çevre izin veya lisans alma sürecinin yeniden başlatılıp başlatılmayacağı hususu, izni veren yetkili merci tarafından ayrıca değerlendirilmesinin sağlanması hususu vurgulanmıştır. Askeri unsur veya tesisin en az üç yıl süre ile çalışmaması durumunda çevre izin veya lisans alma süreci yeniden başlatılması, askeri tesisin sahibi birliğin veya tesisin adının değişmesi halinde yapılan değişikliğin birlik tarafından değişikliğin gerçekleştiği tarihten itibaren üç ay içinde yetkili merciye bildirilmesi istenmiştir. Çevre izin veya çevre izin ve lisans şartlarında değişiklik yoksa birliğin çevre izin ve lisansı, önceki geçerlilik süresi değişmemek kaydıyla yeniden düzenlenmesi, çevre izin veya lisansına tabi olup aynı garnizonda bulunan birliklerin ise ayrı ayrı çevre izin ve lisans belgesi almakla yükümlü olduğu ifade edilmiştir.

ÇYS nin oluşturulması ve uygulanması ile çevre izin ve lisansların alınmasında sorumlu tutulan Çevre Yönetim Kısmı ve İşlem sorumlularının daha çok ek görevle yetkilendirilmesinin sağlandığı görülmüştür. Örneğin Dz.K.K.lığında Dz.K.K.lığı Karargâhı, Ana Ast/Üs/Bölge/Boğaz/Filo/Görev Grup Komutanlıkları ile Tugay eşidi birlikler/ Tersane Komutanlıkları/ Bakım Onarım ve İstihkâm Komutanlıkları/ Onarım Destek Komutanlıkları/ Komutanlık Araçları ve İş Mak.Tamir Fabrika Komutanlıkları/ askerî revirlerden yatak kapasitesi yirmi ve üzerinde olanlarda en az üç çevre yönetim işlem sorumlusunun görevlendirileceği çevre yönetim kısmı oluşturulması uygun görülmüştür. Jandarma Genel Komutanlığında da, Kolordu/ Tümen/ Tugay ve eşidi birlikler/ Jandarma Bölge Komutanlıklarında çevre yönetim kısmı oluşturulması uygun görülmüştür. Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde bağımsız alay, tabur, bölük ve eşidi birlikler ile İl Jandarma Komutanlıkları ve gemilerde çevre yönetim işlem sorumlusu belirlenerek ek görevle görevlendirilmesi uygun bulunmuştur.

3. TSK ve Çevresel Etkinin Azaltılması

TSK'da askeri unsurların çevresel etkisinin azaltılmasına yönelik 2009 yılı TSK Çevre Denetimi Yönetmeliği ve 2011 yılında TSK Çevre Denetimi Yönergesi çıkarılmış olmasına rağmen çevresel etki değerlendirmesi kapsamında bir doküman mevcut değildir. Bu kapsamda

askeri unsurların, faaliyetleri öncesinde çevresel etkinin bütüncül bir değerlendirmeyle ele alınması ve her seviyede askeri birlik için örnek oluşturabilecek bir çalışma ABD ve Güney Afrika Cumhuriyetinin işbirliği çalışmaları kapsamında oluşturulmuştur. 1997 yılında kurulan ABD ile Güney Afrika Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı İstişare Komitesinin çalışmaları neticesinde 2004 yılında “Askeriye’de Çevre Etki Değerlendirmesi Rehberi” hazırlanmıştır.⁷⁶ Bu rehber ile askeri faaliyetlerin toprak, hava ve su gibi doğal çevre üzerindeki potansiyel olumsuz etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.⁷⁷ Benzer bir çalışmanın da TSK bünyesinde de hazırlanarak uygulamaya konmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Günümüzde çevresel sorunlar ve bununla ilişkili politikaların askeri unsurlara yansımaları, küresel ısınma neden olan gazlara ilişkin kısıtlamalar, nükleer silahların güvenliği ve atıkların bertarafı konuları olmuştur. Türkiye’de küresel ısınmaya neden olan gazlar kapsamında, Montreal ve Kyoto Protokolüne yönelik oluşturulan yönetmelik ve eylem planlarında TSK için istisna ve muafiyetlerinin devam ettiği görülmektedir.

Uluslararası alanda iklim değişikliği konusunda en önemli çaba ozon tabakasının korunmasına dair 1985 yılı Viyana Sözleşmesi ve 1987 yılı Montreal Protokolü, 2005 yılı Kyoto Protokoldür. Türkiye Viyana Sözleşmesine 1990 yılında, Montreal Protokolüne ise 1991 yılında, Kyoto Protokolüne 2009 yılında taraf olmuştur. Bu anlaşmalarla ozon tabakası korunması başta olmak üzere küresel ısınma potansiyeline sahip gazların kısıtlanması ve azaltılması hedeflenmiştir. Montreal Protokolü ile Kloroflorokarbon (CFC)-11, CFC-12, Halon-1301, Hidrokloroflorokarbon-22 (HCFC) HCFC-141b, HCFC-142b gazları, Kyoto Protokolü ile CO₂, CH₄, N₂O, HFCler, PFCler, SF₆ gazları kontrol altına alınmaktadır.

Türkiye’de halihazırda Montreal Protokolü ile ilgili çalışmalar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı sorumluluğunda yürütülmektedir. Bakanlık, çıkarılan yönetmelik ve genelgeler ile ozon tabakasını incelten maddeler (OTİM) hususunda ulusal üretim ve tüketimin kontrol altına alınması, belirlenen takvim çerçevesinde aşamalı olarak kullanımına son verilmesini hedeflemiştir. CFC ve Halonların kullanımı önlenmiş, 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren ise TSK hariç kullanımı yasaklanmıştır. Bunun nedeni, TSK için ozon tabakasının incelten maddelerin kullanımı ile ilgili olarak ulusal güvenlik amacıyla söz konusu maddelere uygun

⁷⁶ A Joint United States – Republic of South Africa Environmental Security Working Group Project, **Guidebook on Environmental Impact Assessment in the Military**, 2004.

⁷⁷ Çevresel etki değerlendirme süreci ise, mevcut çevre şartlarının tanımlanması, yapılacak askeri faaliyetin çevre etkisinin tespiti, çevreye karşı faaliyetle ilgili alternatif veya azaltıcı tedbirlerin değerlendirilmesi, önerilen hal tarzının uygulanmasını kapsamaktadır. Askeri faaliyet olarak ise eğitim ve tatbikat faaliyetleri, askeri konuşlanma ve harekâtlar, inşaat, bakım ve onarım, araştırma-geliştirme ve test, sağlık hizmetleri sayılabilir. A Joint United States ..., **a.g.k.**, s.5-8.

alternatiflerinin bulunamayabileceğidir. Bu kapsamda 31 Aralık 2015 tarihine kadar rehabilite edilmiş halonların kullanımı,

- Uçaklarda, mürettebat kabini, motor bölmesi, kargo ve elektronik aksanım bulunduğu bölümler ile yakıt tankının korunması için,
- Askeri kara araçlarında ve askeri gemilerde, personelin ve motorun bulunduğu alanlarda koruma amaçlı olarak,
- Askeri alanlarda, petrol, gaz ve petro-kimya sektörleri ile mevcut kargo gemilerinde yanıcı sıvı ve/veya gaz sızıntısı olabilecek alanlarda kaçağın yayılmasını önlemek için,
- Silahlı kuvvetlerin veya ulusal güvenlik için önemli olan diğer kuruluşların mevcut insanlı muhaberat ve komuta merkezleri için,
- Radyoaktif madde yayılma riskinin olabileceği alanlarda yayılmayı önlemek için,
- Silahlı kuvvetlerde, kişiler üzerinde kullanılan portatif yangın söndürücülerde kullanım alanı olarak sınırlandırılmıştır.

Yukarıda belirtilen istisnalara rağmen her türlü askeri araç ve sistemin çevreye uygun teknolojiyle üretilmesi ve işletilmesi için Savunma Sanayi Müsteşarlığı, özellikle TSK envanterine girecek araç ve sistemlerin egsoz gazları, halon, klima gazları ve asbestos gibi madde kullanımları ile montajı yapılan malzemelerin geri dönüşümlü olmasına⁷⁸ önem vermektedir. Kuvvet Komutanlıkları da, tedariklerinde ilgili gazların çözücü, soğutucu, iklimlendirme veya yalıtım amaçlı kullanımına son verilen sistemler ile yangın söndürme için halon kullanılmayan piyasa koşullarına uygun cihaz ve araçları tercih etmiştir. Türkiye’de iklim değişikliğinin zararlı etkilerinin önlenmesi için kamu ve özel sektörün katkısıyla 2001/2 sayılı Genelge “İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu” oluşturulmuş,⁷⁹ ancak bu çalışmalara ulusal güvenlik kapsamında TSK’ya getirilen muafiyetler dikkate alınarak dâhil edilmediği görülmüştür.

Silahlı kuvvetlerde çevresel etkinin azaltılması kapsamında atıkların yönetimi ve kirlilik kontrolü çalışmaları yürütülmekle birlikte bu çalışmalar şu şekilde açıklanabilir.

⁷⁸ Can Adil Özcelci, “Kara Araçları Güç Sistemleri Teknik ve Teknolojik Özellikler: Güç Grubu Tasarımında Öne Çıkan Faktörler”, **16-17 Haziran 2008** tarihli “**Türk Kara Savunma Sektörünün Ulaştığı Nokta ve Hedefler Endüstri Günü ve Askeri Kara Araçları Güç Sistemleri Çalıştayı**” <http://www.ssm.gov.tr> (25.04.2013)

⁷⁹ Bu Çalışma Grupları Koordinatör Kurumları ile birlikte şu şekildedir. İklim Değişikliğinin Etkilerinin Araştırılması (Meteoroloji Genel Müdürlüğü), Sera Gazları Emisyon Envanteri (Türkiye İstatistik Kurumu), Sanayi, Konut, Atık Yönetimi ve Hizmet Sektörlerinde Sera Gazı Azaltımı (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı), Enerji Sektöründe Sera Gazı Emisyonu Azaltımı (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı), Ulaştırma Sektöründe Sera Gazı Emisyonu Azaltımı (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı), Arazi Kullanımı, Arazi Kullanım Değişikliği ve Ormanlık (Orman Genel Müdürlüğü), Politika ve Strateji Geliştirme (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı), Eğitim ve Kamuoyunu Bilinçlendirme (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı), İklim Değişikliğine Uyum (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü), Finansman ve Teknoloji Transferi (Kalkınma Bakanlığı), Karbon Piyasaları (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) İklim Değişikliği Daire Başkanlığı, <http://iklim.cob.gov.tr> (25.10.1012)

3.1. Atıkların Yönetimi ve Kontrolü

TSK bünyesindeki askeri unsurlar, atık yönetimi uygulaması ve kontrolü hususunda Çevre Kanunu hükümleri, yürürlükteki atık ve kirleticilere ilişkin mevzuat ve bunlara uygun olarak hazırlanan “Türk Silahlı Kuvvetleri Çevre Denetimi Yönetmeliği”, “MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi”, “MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi”ni esas almışlardır. Özellikle her bir atık için uygulama ve esaslara bakıldığında TSK bünyesinde Dz.K.K.lığının 2011 yılında hazırladığı DKY 433-1 Dz.K.K.lığı Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesi ile karşılaşılmaktadır. Bu açıdan, TSK'nin atık, kirlilik vb. çevre işlemleri incelenirken öncelikle söz konusu yönerge dikkate alınacaktır.

Genel çerçeve olarak askeri unsurlar tarafından, atık yönetiminin yönetmelik ve yönerge hükümleri gereğince uygulanması amacıyla her bir atık için şu esasları dikkate aldığı görülmektedir.

(1) Bütün askeri unsurlarda atıklara yapılacak işlemlerin tek elden yürütülmesinin sağlanması, bu maksatla çevre yönetim kısmı veya çevre yönetim işlem sorumlularının belirlenmesi.

(2) Tüm atıkların askeri unsur içerisinde tanımlanması, kaynak ve miktarlarının belirlenmesi, buna ilişkin atık yönetim planının ve çevre yönetim planlarının hazırlanması.

(3) Kuvvet Komutanlıklarının, Bölgesel Atık Depolama Merkezleri (BGDM) oluşturması ve bağlı olduğu askeri unsurların çevreye ilişkin planlarının bu merkezlerden yönlendirilmesi.

(4) Hazırlanan ÇYP'lerde faaliyetlerin çeşitliliği, kapasitesi, arazi ve doğal kaynak kullanımı vb. sebeplerle değişiklik olmaması durumunda yıllık olarak uygulanması.

(5) Atıkların kaynağındaki yerlerde türlerine ve atık kodlarına göre ayrı ayrı toplanarak, birliklerin geçici depolama alanlarında veya bölgesel geçici depolama merkezlerinde depolanması.

(6) Atıkların, askeri unsurların veya BGDM'lerinin yapacağı sözleşmeler kapsamında türlerine göre belediyeler veya lisanslı firmalar tarafından taşınmasının sağlanması, geri dönüşümü veya bertarafı.

(7) Atıkların üretim, kullanım veya bertaraf aşamalarında çevreye zarar vermeyecek veya en az zarar verecek şekilde tasarlanan ürünlerin kullanımı.

(8) Atık üretiminin kaçınılmaz olduğu durumlarda geri dönüşüm, tekrar kullanım ve ikincil hammadde elde etme amaçlı diğer işlemler ile atığın geri kazanılması veya enerji kaynağı olarak kullanılması.

(9) Atıkların askeri unsur dışına taşınmasında ilgili valilikten taşıma lisansı almış kişi, kurum veya kuruluşlardan faydalanılması.

(10) Atık bertaraf maliyetinin "kirleten öder" prensibi gereğince atığın sahibi veya atığın kaynaklandığı ürünün üreticisi olan askeri unsurlarca karşılanmasıdır.⁸⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere Kuvvet Komutanlıklarınca, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yayılmış olan askeri unsurlarda üretilen atıkların insan sağlığına ve çevreye risk oluşturmayacak şekilde depolanması, geri kazanımı veya bertaraf tesislerine güvenli bir şekilde sevkini sağlanması için BGDM'ler kurulmuştur. Örneğin Dz.K.K.lığı bünyesinde; Ankara Bölgesinde 2 adet; Donanma Komutanlığında 3 adet Gölcük Bölgesi/1 adet Erdek Bölgesi/1 adet Dalaman Bölgesi; Kuzey Deniz Saha Komutanlığında 2 adet İstanbul Bölgesi/1 adet Çanakkale Bölgesi/1 adet Karadeniz Ereğli Bölgesi/1 adet Bartın Bölgesi/1 adet Trabzon Bölgesi; Güney Deniz Saha Komutanlığında 2 adet İzmir Bölgesi/1 adet Foça Bölgesi/1 adet Aksaz Bölgesi/1 adet Mersin Bölgesi/1 adet İskenderun Bölgesi; Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığında 2 adet İstanbul Bölgesi/1 adet Karamürsel Bölgesi/1 adet Derince Bölgesinde kurulması planlanmıştır.⁸¹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı (K.K.K.) bünyesinde kurulan BGDM'ler ise Ankara Lojistik Komutanlığı, Birinci Bakım Merkezi Komutanlığı, İkinci Bakım Merkezi Komutanlığı, İstanbul Birinci Ordu Bakım Merkezi Komutanlığı, Çanakkale İkinci Kolordu Bakım Merkezi Komutanlığı, Tekirdağ Beşinci Kolordu Bakım Merkezi Komutanlığı, Adapazarı Onbeşinci Tümen Bakım Merkezi Komutanlığı, Malatya İkinci Ordu Lojistik Destek Komutanlığı, Adana Altıncı Kolordu Bakım Merkez Komutanlığı, Diyarbakır Yedinci Kolordu Bakım Merkez Komutanlığı, Erzincan Üçüncü Ordu Bakım Merkez Komutanlığı, Elazığ Sekizinci Kolordu Bakım Merkez Komutanlığı, Erzurum Dokuzuncu Kolordu Bakım Merkez Komutanlığı, İzmir Ege Ordu Bakım Merkez Komutanlığı, Edremit Ondokuzuncu Piyade Tuğay Komutanlığı, Denizli Onbirinci Piyade Tuğay Komutanlığı, Isparta Kırkıncı Hafif Piyade Eğitim Alay Komutanlığı, Kars Dokuzuncu Piyade Tuğay Komutanlığı, Ağrı Onikinci Piyade Tuğay Komutanlığı, Ardahan

⁸⁰ Söz konusu işlemler belediyeler, il özel idarelerinin 26.05.2005 tarihli ve 5355 sayılı Mahallî İdare Birlikleri Kanununa istinaden kurulmuş idare birlikleri tarafından kurulan veya kurdurulan, işletilen veya işletirilen katı atık bertaraf tesisleri ve atık su altyapı tesislerinden yararlanan veya yararlanacak unsurların, atık miktarı oranınca sorumlu kuruluşun Çevre ve Şehircilik Bakanlığının hazırladığı tarifelerin belirlenmesine yönelik kılavuzlarda belirlenir ve maliyeti karşılanır. Bu hususta yapılacak işlemler Atık Su Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesislerinin Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik esas alınarak yapılmaktadır.

⁸¹ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-6.

Yirmibeşinci Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı, Bitlis Altıncı Zırhlı Tugay Komutanlığı, Balıkesir Altıncı Bakım Merkez Komutanlığı, Samsun Sahra Sıhhiye Okul ve Eğitim Merkez Komutanlığıdır.

BGDM'lere kabul edilecek atıklar; bağlı bulunduğu üst komutanlık tarafından belirlenerek, BGDM'ne kabul edilmeyen atıkların üreten askeri unsurların atıklarının belediye veya lisanslı firmalara teslim edilmesi planlanmıştır. BGDM'ne radyoaktif atıklar ile mühimmat ve mühimmat atıkları alınmamaktadır. TSK, BGDM'leri kapasitesinin ayda bin kilogramı, toplamda altı bin kilogramı veya geçici depolama süresinin yüzseksen günü aşması durumunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığında çevre lisansı alınması zorunlu olduğundan BGDM'leri ara depolama tesisi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca BGDM'ler, maddesel geri kazanım yapan veya Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'ndan (EPDK) enerji üretim lisansı alan geri kazanım tesisleri ve nihai bertaraf tesisleri ile atıkların kabul edilmesi konusunda protokol yapma yetkisine sahiptir.⁸²

Askeri unsurlar; atıkların ayrılması, toplanması, taşınması, depolanması ve geri dönüşümü sırasında su, hava, toprak, bitki ve hayvanlar için riskin yaratılmaması, gürültü, titreşim ve koku yoluyla rahatsızlığa neden olunmaması, doğal çevrenin olumsuz etkilenmesinin önlenmesine dikkat etmektedir. Çevre ve insan sağlığına zarar vermeyen yöntem ve işlemlerinin icra edilmesi amacıyla “Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik” ve “Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik” esasları uygulanmaktadır.⁸³ Askeri unsurlar tarafından atık türleri dikkate alındığında her bir atık için yapılan işlemler şu şekilde sıralanabilir.

(1) Katı Atıkların Kontrolü

Askeri unsurlar, katı atıklara yönelik işlemlerde “Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği” hükümlerinde belirtilen esaslara uymaktadır. Özellikle evsel katı atık ve evsel nitelikli endüstriyel katı atık kaplarının çevrenin sağlığını bozmayacak şekilde kapalı olarak muhafaza edilmesi, belediyelerin ve mahallin en büyük mülki amirinin uygun gördüğü şekilde belirlenen yerlerde ve belirlenen zamanlarda bulundurulması hususuna dikkat edilmektedir. Her türlü katı atığın, denizlere, göllere vb. alıcı ortamlara dökülmesi, atıkların toplandığı

⁸² a.g.e., s.2-7.

⁸³ RG.05.07.2008 tarih ve 26927 sayılı “Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik”; RG.06.03.2010 tarih ve 27533 sayılı “Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik”

geçici depolama alanlarında sızıntı, kirlenme ve yangına karşı önlemlerin alınması hususuna önem verildiği görülmektedir.⁸⁴

Taşımada belediye başkanlıkları ile koordine edilerek katı atık taşıma vasıtalarından istifade edilmesi esas alınsa da, belediyelerle anlaşma imkânı bulunmayan veya belediye mücavir alanı dışında kalan bölgelerde bulunan askeri unsurların kendi atıklarının taşınmasından sorumlu tutulmuştur. "Kirlenen öder" prensibine gereğince atık üreticisi askeri unsur; Belediyeler, İl Özel İdareleri veya 26.05.2005 tarihli ve 5355 sayılı Mahallî İdare Birlikleri Kanununa istinaden kurulmuş evsel katı atık bertaraf tesislerinin işletme, bakım, onarım ve ıslah harcamalarına atık miktarı oranında katılmakla yükümlü kılınmıştır. Beyaz eşya gibi evsel katı atık olarak değerlendirilen ve kullanılmayacak durumda olan iri katı atıklar, ekonomik değeri bazında 3212 sayılı Kanun⁸⁵ çerçevesinde işlem görmesi sağlanmaktadır. Atık ve kırpıntı kâğıtlarla ilgili işlemler, Garnizon Komutanlıklarınca 3212 sayılı Kanunun 2/A maddesi gereğince yürütülmekte olup Çevre ve Şehircilik Bakanlığından lisanslı kamu, özel kurum veya kuruluş tarafından askeri unsurdan teslim alınması sağlanmaktadır. Bu husus kamu veya özel kurum ile yapılarak protokolle belirlenmektedir. Atık ve kırpıntı kâğıtların malzeme ile mübadelesine karar verilmesi durumunda mübadele malzemesi olarak, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İl Müdürlüklerinden bedelsiz olarak temini mümkün olmayan ağaç fidanlarının alınması, 3212 sayılı Kanun kapsamında mübadele işlemlerinin yapılamaması durumunda atıkların geri kazanımı maksadıyla sistem kurmuş olan belediyelere bedelsiz olarak verilmesi, bunun da mümkün olmadığı durumlarda ise ambalaj atıkları ile birlikte bertaraf edilmesinin sağlanması istenmiştir.⁸⁶

(2) Atık Yağların Kontrolü

TSK, atık yağlar konusunda "Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği" esaslarına göre faaliyet göstermektedir.⁸⁷ Bu yönetmeliğin denetimle ilgili hükümlerinin dışında kalsa da denetimler kendi denetim unsurlarınca yapılmaktadır. TSK bünyesinde atık yağlarla ilgili faaliyetlerde standartlığın sağlanması maksadıyla "MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi" yayınlanmıştır.⁸⁸ Yönetmelik ve yönerge kapsamında askeri unsurlar; (1) Hangi tür ve

⁸⁴ RG.14.03.1991 tarih ve 20814 sayılı "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"

⁸⁵ 3212 sayılı "Silahlı Kuvvetler İhtiyaç Fazlası Mal ve Hizmetlerinin Satış, Hibe, Devir ve Elden çıkarılması; Diğer Devletler Adına Yurt dışı ve Yurt İçi Alımların Yapılması ve Eğitim Görececek Yabancı Personel Hakkında Kanun" kapsamında satış, hibe gibi işlemleri içermektedir.

⁸⁶ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s. 2-70/2-71.

⁸⁷ RG.30.07.2008 tarih ve 26952 sayılı "Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği"

⁸⁸ MSB, MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi, 2009.

miktarda atık yağları oluştuğu. (2) Analizlerinin yapılması ve sonuçlarına ilişkin bilgilerin beş yıl süreyle saklanması. (3) Atıkların birbirleriyle karıştırılmadan depolanması. (4) Birinci ve ikinci kategori atık madeni yağların mevzuat kapsamında lisanslı geri kazanım tesislerine gönderilmesi. (5) Üçüncü kategori atık yağların ise lisanslı bertaraf tesislerine gönderilmesi. (6) Atık motor yağlarının yetkilendirilmiş toplayıcılara bedelsiz olarak tesliminin yapılması esasları takip ve kontrol edilmektedir. BGDM'ler Kuvvet Komutanlıklarının yetkilendirilmesiyle, I ve II. kategoriye girdiği tespit edilen atık yağların işleme veya bertaraf lisansını almış olan kamu kurum veya lisanslı özel firmalara satış, mübadele, hibe ve devir işlemlerini 3212 sayılı Kanun kapsamında yürütmektedir. III'ncü kategoriye giren atık yağlar ise lisans almış taşıyıcılar vasıtasıyla lisanslı bertaraf tesislerine taşınarak ücreti mukabili bertaraf ettirmektedir. İhtiyaç duyulacak ödenek Kuvvet Komutanlıklarınca planlanmaktadır. TSK bünyesinde kara araçları ve gemilerin ürettiği atık yağlar da "Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliğine" tabidir. Lisanslı firmalara atık yağ teslimi yapan askeri unsurlar tarafından, bir yıl içindeki bilgilerini içeren ve Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği EK-2'deki "Atık Yağ Beyan Formu"nun doldurulması, takip eden yılın şubat ayı sonuna kadar BGDM'leri ile koordineli şekilde ilgili İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü'ne gönderilmesi hususu da Kuvvet Komutanlıklarınca aranmaktadır. Atık Yağ Alım Tesislerinde depolanan atık yağların kategorilerinin belirlenmesi maksadıyla MSB Ankara Kalite Yönetim Bölge Başkanlığı Akaryakıt, Madenî ve Atık Yağ Laboratuvar Müdürlüğü görevlendirilmiştir.⁸⁹

Çevre Kanunu gereğince liman, tersane, gemi bakım onarım, marina gibi kıyı tesisleri; gemi ve diğer deniz araçlarında oluşan petrolü, yağlı katı atıklar ve sintine, kirli balast, slaç, slop gibi sıvı atıklar ile evsel atık su ve katı atıklarını almak, depolamak, taşımak ve bertarafı ile ilgili işlemleri yapmakla yükümlü kılınmıştır. Buna ilişkin esasların uygulanması için "Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" yükümlü kılınmıştır.⁹⁰

Dz.Kuv.K.lıkları bağlısı Liman Hizmetleri ve Emniyet Komutanlıkları ile Tersane Komutanlıkları gibi atık alım yükümlülüğüne sahip olan askeri unsurlardan, faaliyetleri kapsamında Yönetmelik hükümlerinin uygulanmasının imkânsız olduğu belirlenenler muafiyet alabilmektedir. Ancak bu muafiyet Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Millî Savunma Bakanlığınca müştereken belirlenmektedir. Atık alım yükümlüsü olan Liman Hizmetleri ve Emniyet Komutanlıkları; (1) Sahip oldukları atık kabul tesislerinde toplanan atıkları, 2872 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat hükümlerine göre bertaraf ettirmekle, (2) Limanlarına gelen veya yanaşmak üzere açıkta bekleyen gemilerden kaynaklanan ve "Gemilerden Atık Alınması

⁸⁹ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e.,s. 2-12/2-18.

⁹⁰ RG.26.12.2004 tarih ve 25682 sayılı "Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"

ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği"nde tanımlanan atıkları gemilerin talebi üzerine gecikmeksizin almakla, (3) Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği Ek-4 veya Ek-5'de yer alan atık transfer formlarını doldurmak ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca belirlenecek yöntem ve sürelerde İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğüne göndermekle, (4) Atık kabul tesisinde ve atık yönetim planında yapılacak değişiklikler için Çevre ve Şehircilik Bakanlığından onay almakla, (5) Lisans belgesinde belirtilen atık türleri dışında atık alma talepleri için Çevre ve Şehircilik Bakanlığından izin almakla, (6) Atık yönetim planını her üç yılda bir Çevre ve Şehircilik Bakanlığına sunmakla yükümlü kılınmıştır.⁹¹

Atık alma gemisi ile gemilere atık alma hizmeti vermek isteyen Liman Hizmetleri ile Emniyet Komutanlıkları ise Valilikten lisans belgesi almak zorundadır. Atık alma gemileri tarafından; (1) Lisans belgesi kapsamında alınması gereken atıkların tümünü, bağlı buldukları Liman Hizmetleri ile Emniyet Komutanlıklarının talebi üzerine, atık verecek geminin gecikmesine yol açmaksızın almasının sağlanması. (2) Gemilerden aldıkları atıklar ile kendi gemilerinde oluşan atıkları, bağlı buldukları Liman Hizmetleri ile Emniyet Komutanlıkların atık kabul tesislerine gecikmeksizin vermesi. (3) Lisans kapsamında belirtilen çalışma alanı içinde görev yapması. (4) Atık alım işlemi esnasında herhangi bir kaza, sızıntı veya taşma olması durumunda, kirliliğin yayılmaması ve durdurulması için atık alma gemisi personeli tarafından ilk müdahalede bulunulmasının sağlanması ve sorumlu Liman Hizmetleri ile Emniyet Komutanlıklarının derhâl bilgilendirilmesi. (5) Yönetmelikte tanımlanan atıklar dışındaki herhangi bir atığın Deniz Kuvvetleri Komutanlığının izni dışında alınmaması hususları takip ve kontrol edilmektedir.⁹²

(3) Bitkisel Atık Yağların Kontrolü

TSK, bitkisel atık yağlar konusunda "Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği" esaslarına göre faaliyet göstermekle birlikte söz konusu yönetmeliğin denetimle ilgili hükümlerinde kendi denetim kurumlarından faydalanmaktadır. Bu kapsamda, (1) askeri unsur içerisinde üretilen atık miktarının tespiti ve ayrı olarak toplanması, (2) depola koşullarının uygunluğunun sağlanması, (3) bitkisel atık yağların lisanslı taşıyıcılar aracılığıyla lisanslı geri

⁹¹ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-17/2-18.

⁹² a.g.e., s.2-17/2-18.

kazanım ve bertaraf tesislerine gönderilmesi, (4) ulusal atık taşıma formlarının doldurulması ve beş yıl süreyle saklanması hususları yapılan denetimlerde aranmaktadır.⁹³

Bitkisel atık yağların, verimli şekilde toplanması ve sözleşmesi olan geri kazanım tesislerine veya toplayıcılara teslimine kadar, yeterli miktarda biriktirilebilmesi için askeri unsurların içerisinde veya BGDM'lerde geçici depolama süresi üç aydan fazla olmayacak şekilde depolanmasının sağlanması uygun görülmüştür. Bitkisel atık yağlar, 3212 sayılı Kanun ile "MSY 310-6 (B) Türk Silahlı Kuvvetlerine Ait Mal ve Hizmetlerin Satış, Mübadele, Hibe ve Devir İşlemleri Yönergesi" ile yurt içindeki kamu ve özel kuruluşlara bedelli veya bedelsiz olarak devredilmesi ile mübadelesinin sağlanabileceği ifade edilmiştir. Askerî lojmanlar bölgesinde oluşacak atık yağlar için ise Büyükşehir veya diğer Belediye Başkanlıkları ile koordine kurulması, (1) Askerî unsur içinde bulunan lojmanlarda oluşacak atıkların, Lojman Yönetim Kurulu Başkanlıkları ile koordineli olarak askeri birliklerdeki atık yağlarla birlikte sözleşme yapılan lisanslı firmalara teslimi. (2) Sivil yerleşim alanlarında ve belediye hizmetlerinin verildiği bölgelerde bulunan lojmanlarda oluşacak atıkların ise, Lojman Yönetim Kurulu Başkanlıkları tarafından Belediye Başkanlıklarınca alınacak tertibe uygun olarak teslim edilmesinin sağlanması istenmiştir.⁹⁴

Denizlerde bitkisel atık yağ üreten tüm askeri unsurlar için bağlı birlik komutanlıklarına yönetmelik çerçevesinde protokol yapma yetkisi verilmiş olup, kullanılmış kızartmalık yağ vb. üreten birliklerin lisanslı geri kazanım tesislerine veya valilikten geçici depolama izni almış toplayıcılarla her yıl emir beklenmeksizin teslim şartı da getirilmiştir.⁹⁵

(4) Ambalaj Atıklarının Kontrolü

TSK, ambalaj atıkları konusunda "Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği" esaslarına göre faaliyet göstermekle birlikte söz konusu yönetmeliğin denetimle ilgili hükümleri için kendi denetim kurumları denetim ve kontrol yapmaktadır. Askeri unsurlar Yönetmelik kapsamında, (1) oluşan ambalaj atıklarının miktarının tespitini yapmak, (2) ayrı olarak depolanmak, (3) belediyelerin ambalaj atığı yönetim planı doğrultusunda belirlediği toplama durumu için uygun olarak biriktirmek, (4) yönetim planı bulunmayan belediyelerde ise atıkların lisanslı kurum ve kuruluşlara teslim edilmesini sağlamakla görevli kılınmıştır.⁹⁶

⁹³ RG.19.04.2005 tarih ve 25791 sayılı "Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği"

⁹⁴ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s. 2-20/2-21.

⁹⁵ a.g.e., s.2-21.

⁹⁶ RG.24.08.2011 tarih ve 28035 sayılı "Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği"; Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-23.

Kuvvet Komutanlıklarından yetkilendirilen askeri unsurlar, belediye sınırları içerisinde ise yetkili belediyeler veya lisans belgesi almış firmalar ile belediye sınırları dışında ise tespit edilecek çevre lisansı veya geçici faaliyet belgesi almış firmalarla Kuvvet Komutanlıkları koordinesinde sözleşme yapmaktadır. Askeri unsurlar; belediyeler veya ilgili lisans belgesi almış firmalar nezdinde yapılacak girişimlere rağmen ambalaj atıklarının toplanmasına ilişkin çözüm bulamaz ise İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüklerine yazılı başvuruda bulunularak ambalaj atıklarının ne şekilde ve nereye teslim edileceğine ilişkin gerekli koordinasyonun sağlanması uygun görülmüştür.⁹⁷

Gemiler, limanda buldukları sürece yukarıda ifade edilen askeri birlik ve tesislerce yapılacak işlemleri aynen uygulanmaktadır. Ambalaj atıklarının denize atılması yasaklanmıştır. Bu kapsamda ambalaj atıklarının en az hacim kaplayacak şekilde ezilerek evsel atıklardan ayrı olarak toplaması, ulaşılan limandaki ambalaj atığı toplama konteynerlerine atılması veya ilgili belediyeye teslim edilmesi uygun görülmüştür. Gemilerin, yabancı karasularda ve limanlarda buldukları durumda ise bulunulan ülkenin veya limanın ambalaj atığı toplamaya ilişkin hukuki düzenlemelerine uygun olarak hareket etmesi öngörülmüş, uluslararası sularda ise uluslararası hukuk kurallarına uyması hususu aranmıştır.⁹⁸

(5) Tıbbi Atıkların Kontrolü

TSK, tıbbi atık konusunda “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği” esaslarına göre faaliyet göstermektedir. Söz konusu yönetmeliğin denetimle ilgili hükümlerinin dışında kalmakla birlikte denetimleri kendi denetim unsurlarınca yapmaktadır. Askeri unsurlar; (1) tıbbi atık miktarının tespiti, (2) “Ünite İçi Atık Yönetim Planı”nın hazırlanması, (3) kesici ve delici tıbbi atıkların ayrı ve uygun olarak toplanarak depolanması, (4) depolama kapları ve taşıma araçları üzerinde “uluslararası biyotehlike amblemi” veya “dikkat tıbbi atık” ibarelerinin yazılması, (5) diğer atıklardan ayrı olarak mevzuata uygun araçlarla taşınması faaliyetlerini uygulamaktadır. Ayrıca, birbiriyle reaksiyona girebilecek kimyasal malzemelerin uygun şartlarda saklanması, depo ruhsatı için valilikten izin alınması, depo

⁹⁷ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-24.

⁹⁸ a.g.e., s.2-25.

temizliğinin kuru olarak yapılması, personelin koruyucu ekipmanının bulunması, tıbbi atık sorumlusunun belirlenmesi faaliyetleri yapılan denetimlerde aranmaktadır.⁹⁹

Tıbbi atık üreticisi askeri unsurlar, söz konusu atıkların bertarafı için gerekli harcamaların karşılanması, atıkların ayrı toplanması, taşınması ve geçici depolanması ile bir kaza anında alınacak tedbirleri içeren Ünite İçi Atık Yönetim Planının hazırlanması ve uygulanması ile denetlemelerde talep edildiğinde ibraz edimesinden yükümlü kılınmıştır. Ayrıca, askeri unsurlar, bünyesinde bulunan sağlık teşkilinde faaliyet ve yatak sayısı gibi ünite içi atık yönetim planını etkileyebilecek değişiklikler gerçekleşmesi durumunda söz konusu planın revize edilmesi, tıbbi atık miktarı ile ilgili bilgilerin düzenli olarak kayıt altına alınması, yılsonunda İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğüne gönderilmesinden sorumlu kılınmıştır. Deniz Kuvvetlerinde sağlık hizmeti veren yüzer unsurlarda tıbbi atıkları biriktirerek geminin konuşlu olduğu bölgedeki en yakın ünitenin tıbbi atık konteynerine teslim etmektedir. Tıbbi atıklarla temas halinde olan personelin sağlıklarının tehlike altında olup olmadığının belirlenmesi maksadıyla her yıl epidemiyolojik analiz yaptırılması, analiz sonuçlarının kayıt altına alınması, bu kapsamda tutulan kayıtların en az beş yıl süreyle saklanması, özellikle atıkla temas eden sorumlunun portör muayeneleri ve hepatit aşılarının yaptırılması hususları takip edilmektedir. Tıbbi atıklarını belediye veya lisanslı firmalara teslim eden askeri unsurların her yılın Aralık ayında Valiliğe, Genelkurmay Başkanlığına ve Kuvvet Komutanlığına atık miktarı ve raporlarını bildirmesi, kayıtların beş yıl süresince muhafaza edilmesi istenmiştir. En az 20 yatak kapasitesine sahip ünitelerin geçici atık deposu inşa etmesi, daha az yatağa sahip ünitelerin ise aynı işlevi görecektir konteyner bulundurması uygun görülmüştür. Enfeksiyöz atık sterilizasyon sistemleri, büyükşehirlerde Büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyesi olmayan yerlerde ise belediyeler veya yetkilerini devrettiği kişi ve kuruluşlar tarafından kurularak işletildiğinden tıbbi atık üreten ünitelerin sterilizasyon ve münferit yakma tesisleri kurulmaması istenmiştir. Veteriner teşkillerinde oluşan tıbbi atıklar ise önceki maddelerde belirtildiği şekilde tıbbi atık torbaları ve kaplarında biriktirilerek en yakın sağlık teşkiline veya asker hastanesine ait geçici depolama alanına teslim edilmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁰

⁹⁹ RG.22.07.2005 tarih ve 25883 sayılı “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”; Dz.K.K.lığı, DKY 433-1, **a.g.e.**, 2011, s.2-29.

¹⁰⁰ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., **a.g.e.**, s. 2-30/2-36.

(6) Tehlikeli Atıkların Kontrolü

Askeri unsurlarda ortaya çıkan ve üretilen tehlikeli atıklar, “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği” hükümlerince miktarı tespit edilerek, ayrı olarak toplanmakta ve depolama faaliyetleri yürütülmektedir. Atıkların lisanslı firmalara teslimi, ulusal atık taşıma ve beyan formunun doldurulması, beş yıl süreyle saklanması ve atık yönetim planının hazırlanması hususları denetimlerde aranmaktadır.¹⁰¹

Ayda 1000 kg'a kadar tehlikeli atık üreten atık üreticisi askeri birliğin atık miktarının 6000 kg'ı geçmemek şartıyla valilikten izin almaksızın tehlikeli atıklarını 180 günden fazla deposunda tutabilmektedir. Askeri unsurlar, üç yıllık Tehlikeli Atık Yönetim Planlarını hazırlamakla ve üç yılda bir Kuvvet Komutanlığı düzeyinde Genelkurmay Başkanlığına göndermekle sorumlu kılınmıştır. Tehlikeli atıkların yönetiminden kaynaklanan her türlü çevresel zararın kirleten öder prensibine göre atıkların yönetiminden sorumlu olan birlik tarafından karşılanması gerektiği bilinmektedir. Tehlikeli atıkların, Çevre ve Şehircilik Bakanlığında lisans almış geri kazanım ve bertaraf tesisleri dışında birlikler veya firmalar tarafından ticari amaçlar ile toplanması, satışı ve bertaraf edilmesi, diğer yakıtlara karıştırılarak yakılmasına izin verilmemektedir. Çevre lisansı almış geri kazanım ve bertaraf tesislerine ulaştırılmadan önce atık miktarının yeterli kapasiteye ulaşması amacıyla tehlikeli atıklar BGDM'de geçici olarak depolanması uygun görülmüştür. BGDM, kapasitesinin ayda bin kilogramı, toplamda altı bin kilogramı veya geçici depolama süresinin yüzseksen günü aşması durumunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığında çevre lisansı almak zorundadır. Tehlikeli atıkların toplanması ve geçici depolama veya BGDM'ne taşınması sırasında ulusal ve uluslararası kabul görmüş standartlara uygun konteynerler ve vasıtaların kullanılması hususu aranmaktadır. Bölgeden atılan yıkama ve benzeri atık suların ayrı olarak toplanması ve 31/12/2004 tarihli ve 25687 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliğinde yer alan sınır değerlere uygun şekilde arıtılması hususu takip ve kontrol edilmektedir. Bu tür arıtma tesislerinde üretilen arıtma katıları ve çamurları tehlikeli atık olarak bertaraf edilmektedir. PCB Yönetmeliği EK-4'te belirtilen madde ve ekipmanların üreticileri, ürün bilgisi açıklamalarında "PCB içermez" ibaresine yer vermekle yükümlüdür. Bu kapsamda söz konusu madde ve ekipmanların temini aşamasında ikmal unsurlarında ibarenin yer alması hususu kontrol edilmektedir. 5 dm³ (L) ve daha fazla PCB içeren madde ve ekipmanları elinde bulunduranlar, Kuvvet Komutanlığına bildirimde bulunmakla

¹⁰¹ RG.14.03.2005 tarih ve 25755 sayılı “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”

yükümlüdür. Envantere tabi olan madde ve ekipman beyanlarında, PCB Yönetmeliği EK-3'ünde yer alan PCB Envanter Formunun kullanılması zorunludur. Yukarıda açıklanan envantere tabi madde ve ekipmanların en geç 2025 yılı sonuna kadar arındırılması veya bertaraf edilmesi zorunlu olduğundan arındırma veya bertaraf işleminden sonra envanter bilgilerindeki değişiklikler PCB Envanter Formuyla Kuvvet Komutanlığına bildirilmesi işlemleri takip edilmektedir.¹⁰²

(7) Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü

TSK, atık pil ve akümülatörlerin kontrolü konusunda “Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği” esaslarına göre faaliyet göstermekle birlikte söz konusu yönetmeliğin denetimle ilgili hükümlerinde kendi denetim birimlerini kullanmaktadır. Askeri unsurlar Yönetmelik hükümlerince, (1) atık pil ve akümülatörlerin miktarının tespiti, (2) ayrı olarak toplanması ve depolanmasını, (3) pil ürünlerinin dağıtımını ve satışını yapan işletmelerce veya belediyelerce oluşturulacak toplama noktasına teslim edilmesini sağlamakla sorumlu kılınmıştır.¹⁰³

Ayrıca araç akümülatörlerinin değiştirilmesi aşamasında da eski akümülatör ürünlerinin dağıtımını ile satışını yapan işletmeler ve araç bakım kademelerinin geçici depolama noktalarında teslim edilmesi hususu denetlemelerde aranmaktadır. Üretim süreçleri içerisinde kullanılan tezgâh, forklift, taşıtlar, güç kaynakları, trafolarında atık haline gelen akümülatörlerin sızdırmaz bir zeminde muhafaza edilerek doksan günden önce tesisten uzaklaştırılması takip ve kontrol edilmektedir.¹⁰⁴

Atık pil ve akümülatörlerin evsel ve diğer atıklarla birlikte depolanması, alıcı ortama verilmesi ve yakılmasına izin verilmemektedir. Atık pillerin; evsel atıklardan ayrı olarak toplanması, dağıtım ve satış yerlerini işletenlerin veya belediyelerin oluşturduğu toplama noktalarına götürülmesi ve bu sistemlere bedelsiz olarak teslim edilmesi denetimlerde aranmaktadır. Askeri unsurlar tarafından mevcut ikmal mevzuatı kapsamında Hurda-Enkaz-Köhne (HEK) Mal Saymanlığına teslim edilen hurda ve kullanılamaz durumdaki aküler ise Genelkurmay Başkanlığı ile Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) arasında her yıl imza altına alınan "TSK Hurdalarının MKEK'ye Devredilmesi Protokolü" kapsamında MKEK'ye teslim edilmektedir. Tedarik unsurları tarafından yapılacak toplu akü alımlarında

¹⁰² Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s. 2-39/2-44.

¹⁰³ a.g.e., s.2-50/2-51.

¹⁰⁴ RG.31.09.2004 tarih ve 25569 sayılı “Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği”

depozito uygulamasından muaf olmak için firmalara verilen atık akülerin tesliminin yapılması takip ve kontrol edilmektedir.¹⁰⁵

(8) Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü

TSK, Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin (ÖTL) kontrolü konusunda “Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği” esaslarına göre faaliyet göstermekle birlikte söz konusu yönetmeliğin denetimle ilgili hükümlerinin dışında kalmıştır. Bu yönetmelik hükümlerinin uygulanmasına yönelik denetimlerde kendi denetim unsurlarını kullanmaktadır. Yönetmelik kapsamında Askeri unsurlar, ortaya çıkan ÖTL miktarının tespiti ve ayrı olarak toplanmasını, depolama süresi altmış günü geçmeden eski lastiklerin dağıtımını ve satışını yapan işletmelere veya yetkili taşıyıcılara teslim edilmesi hususunu takip etmekle yükümlüdür. Yürürlükte Genelkurmay Başkanlığı ile MKEK arasında imzalanan "TSK Hurdalarının MKEK'ye Devredilmesi Protokolü" bulunması durumunda MKEK'ye teslimi, ÖTL'lerin yapılan protokol kapsamında yer almaması durumunda, 3212 sayılı Kanun kapsamında özel firmalara satış, mübadele, hibe ve devir işlemleri gerçekleştirilmesi takip ve kontrol edilmektedir.¹⁰⁶

(9) Ömrünü Tamamlamış Araçlara İlişkin Kontroller

TSK’nde oluşan Ömrünü Tamamlamış Araçların (ÖTA) kontrolünde, 3212 sayılı kanun, 17/12/1937 tarihli ve 3284 sayılı “Bazı Maden Hurdalarının Dışarı Çıkarılmasının Yasak Edilmesi ve Satın Alınması Hakkında Kanun” ile 20/3/1971 tarihli ve 7/2156 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, “Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik” hükümleri uygulanmaktadır. Bu yönetmelik hükümlerinin uygulanmasına yönelik denetimlerde kendi denetim unsurlarını kullanmaktadır. Askeri unsurlarda ömrünü tamamlamış araçlarla ilgili olarak işleme ve geçici depolama alanlarının bulundurulması, ÖTL biriktirme yerlerinde yangına karşı tedbir alınması, askeri tesiste araç üretiliyorsa araçlara ait tasarım bilgilerinin daha sonra aracının arındırılma ve söküm aşamasında kullanılması için muhafaza edilmesi hususları takip ve kontrol edilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s. 2-50/2-51.

¹⁰⁶ RG.25.11.2006 tarih ve 26357 sayılı “Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği”; DKY 433-1..., a.g.e., s.2-53.

¹⁰⁷ RG.30.12.2009 tarih ve 27448 sayılı “Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik”; Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-50/2-52.

ÖTA'lar Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu ile Genelkurmay Başkanlığı arasında her yıl periyodik olarak yapılan protokol ve ilgili mevzuat kapsamında HEK Saymanlıkları tarafından MKEK'e teslim edilmektedir. ÖTA'ların taşınması ise, 31/3/2007 tarihli ve 26479 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Tehlikeli Maddelerin Karayoluyla Taşınması Hakkında Yönetmelik hükümlerine göre yürütülmektedir.¹⁰⁸

3.2. Kirlilik Kontrolü

TSK bünyesinde kirlilik kontrolüne ilişkin esasların belirlenmesiyle ilgili ilk çalışmalar içerisinde 1994 yılında çıkarılan ve halen yürürlükte bulunan MD 433-1 TSK Çevre Direktifi ile MY 433-3 TSK Hava, Su Kirliliği ve Gürültü Kontrol Yönergesi olduğu görülmektedir. Çevre direktifinde genel hususlar belirtilmekle birlikte ayrıntılı esaslar söz konusu yönergede vurgulanmıştır. Yönergede, atmosfere yayılan is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halindeki emisyonların kontrol altına alınması ile insan ve çevresinin hava alıcı ortamdaki kirlenmelerden doğacak tehlikelerden korunulmasına değinilmiş, bu kapsamda getirilen kısıtlamalardan bahsedilmiştir. Örneğin; sıvı yakıt yakan TSK tesislerinde atık gazların ısılilik derecesi sıkalasına göre motorin yakanlarda en fazla 3 olması, 4 ve 5 nu.'lı fuel yakanlarda en fazla 4 olması, 6 nu.'lı fuel oil yakanlarda en fazla 5 olmasının sağlanması; 1994'ten sonra kurulacak tesislerde ısılilik sınırları değerlerinin en fazla 5 olması; planlanmış, önemli tatbikatlar hariç Valiliklerin bildirdiği hava kalitesi sınırlamalarına uyulması önemle vurgulanmıştır. Ayrıca, askeri fabrika, lojman vb. yerlerde aşırı miktardaki zararlı madde çıkışına yönelik gerekli önlemlerin alınması; hava kirliliğine sebep olan kurumlara 1998 yılı sonuna kadar filtre takılması; bacalardan çıkan atık gazların serbest hava akımı tarafından engellemeden taşınabilecek şekilde atmosfere verilmesi hususlarında tedbir alınması istenmiştir. Askeri tesislerden izne tabi olması gerekenlerin, Çevre Bakanlığı Hava Kalitesi Yönetmeliği gereğince Çevre Bakanlığına müracaat etmeleri emredilmiştir. Ayrıca söz konusu yönergede aşağıda belirtilen tesislerin emisyon izni alması zorunlu kılınmıştır. Bunlar; (1) Kömür, kömür biriketi, torba, fuel oil, plastik, kimyasal maddelerle kaplanmış ve muameleye tabi tutulmamış artıkları yakan ve toplam yakma kapasitesi ısı/gücü 500 kw'dan büyük 2 mw'dan küçük tesisler. (2) 20 metre ve daha uzun boylarda metal gazı isketi ve gemi

¹⁰⁸ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-50/2-52.

bölümleri imal eden tesisler. (3) Kimyasal ürün, tıbbi ilaçlar, mineral rafinerisi ve işleme yapan tesisler. (4) Katı, tıbbi, kimyasal atık maddelerin değerlendirilmesi ve bertarafı için kurulan yakma fırınlarına sahip tesislerdir. Ayrıca, TSK'ne ait her türlü su taşıtlarının yağ ve petrol atıkları, sintine suları ve balast suların su ortamlarına boşaltmaları yasaklanmıştır.¹⁰⁹

Günümüzde kirliliklerle ilgili mevzuatın artmış olması, söz konusu işlemlere yönelik faaliyetlerde daha dikkatli ve özenli olmayı gerektirmiştir. Bu kapsamda TSK bünyesinde kirliliklerin önlenmesine yönelik alınan tedbirler şu şekilde belirtilmiştir.

(1) Toprak Kirliliğinin Kontrolü

Askeri unsurlar, “Toprağın Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik” kapsamında¹¹⁰ bünyesinde oluşan her türlü atığın ve artıkların toprağa zarar verecek şekilde doğrudan veya dolaylı biçimde toprağa dökülmesi veya gömülmesinin önlenmesini esas almıştır. Ayrıca askeri unsurların sahası içerisinde kirlenmiş toprağın tespiti, temiz toprakla karışma durumunun incelenmesi, tehlikeli maddelerin kullanılması, depolanma ve üretilme alanlarında toprağın kirlenmemesine karşı tedbirlerin alınması işlemleri takip ve kontrol edilmektedir.¹¹¹

(2) Hava Kirliliği Kontrolü

TSK bünyesinde yer alan ısınma amaçlı yakma tesisleri, “Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği” (IKHKKY) kapsamına alınmamıştır. Çevre Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan 2011-2020 İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planında da TSK için doğrudan bir yaptırım ve uygulama öngörülmemiştir.¹¹² Ancak TSK bünyesinde Kuvvet Komutanlıkları tarafından hava kalitesinin olumsuz yönde etkilenmemesi ve insan sağlığının korunması amacıyla ilgili yönetmeliğin şartlarının yerine getirilmesinin uygun görüldüğü MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi ve DKY 433-1 Dz. Kuv. K.lığı Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesinden anlaşılmaktadır.

¹⁰⁹ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-3..., a.g.e., s.2-4/3-5.

¹¹⁰ Askeri unsurlar için Genelkurmay Başkanlığıyla koordineli olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile Milli Savunma Bakanlığınca “Toprağın Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik”in uygulanmasına ilişkin esasların belirlenmesi konusunun ayrıca yapılması istisnası getirilmiştir. Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., a.g.e., C-16

¹¹¹ RG.08.06.2010 tarih ve 27605 sayılı “Toprağın Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik”

¹¹² Çevre ve Orman Bakanlığı, T.C. İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2020, Ankara, 2011, s.9/66-73.

- Isınma Maksatlı Kullanımlarda Kontrol

Isınma Maksatlı Kullanımlarla ilgili olarak Kuvvet Komutanlıklarına ait ısıtma merkezlerinde; (1) IKHKKY'de belirlenen şekilde; kömür, odun, odun türevi ve diğer biokütle yakıtları, sıvı yakıtlar, gaz yakıtları yakılması. (2) Sayılan yakıtların dışında petrol koku, mineral yağ, araba plastiği parçaları, lastik, tezek, katı atıklar ve tekstil artıkları, kablolar, ıslak odun, boyalı odun, plastikler, ev eşyaları, yemek artıkları gibi özel atıkların, tıbbi atıkların, asfalt ve asfalt ürünleri boya ve boya ürünleri ile fuel oil kaplarının ısınma amacıyla yakılmaması. (3) Katı yakıtlı yakma tesislerinde; (i) sürekli çalıştırma rejiminde iken bu tesislere ait atık gaz ıslılığı ıslilik derecesi 2 (Gri-%20) değerinden daha yüksek olmaması. 01.01.2006'dan önce kurulmuş olan katı yakıtlı yakma tesislerinde bacadan atılan gazın ıslilik değeri ıslilik derecesi 4 (Gri-%40) değerinden daha yüksek olmaması. (ii) katı yakıtlı yakma tesislerinin ısı gücüne göre (IG) tüm işletme şartlarında, bacadan atılan partikül madde konsantrasyonu ve ıslilik derecesi oranları IKHKKY'de verilen sınır değerleri aşmaması. (iii) ısınma amacıyla tedarik edilen kömürlerde (yerli, ithal taş ve linyit kömürü dâhil) olması gereken şartlar ile tedarik edilmesi, kömürlerin alt sınır değerleri IKHKKY'de belirtildiği şekilde olması. (iv) kullanılacak kömürün, şehrin topoğrafik yapısı, atmosferik şartları, meteorolojik parametreleri, sanayi durumu, nüfus yoğunluğu ve önceki yılların hava kalitesi ölçüm sonuçları dikkate alınarak Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliğine (HKDYY) göre her yıl kış sezonu başlamadan önce Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca ilan edilen kirlilik derecelendirmelerine uygun özelliklerde tedarik edilmesi. (4) Sıvı ve gaz yakıtlı yakma tesislerinde; (i) mevcut teknik gelişmelerin ışığında yakma tekniği konusunda alınacak önlemler ile azotoksit (NO_x) konsantrasyonunu azaltıcı özelliklere sahip olması. 01.01.2006 tarihinden önce kurulan, binaların veya odaların ısıtılmasında kullanılan, ısı gücü (IG)<120 kW ve ısı taşıyıcısı sıvı olan, sıvı ve gaz yakıtlı yakma tesislerinde yalnızca kullanılan kazan-brülör unsuru, kazan ve brülör için atık gaz miktarı içindeki azotoksit (NO_x) konsantrasyonunun IKHKKY'de verilen sınır değerleri sağlayacak şekilde çalıştırılması. (ii) Binaların, odaların ısıtılmasında kullanılan, ısı taşıyıcısı sıvı olan ve ısı gücü (IG)>400 kW olan sıvı ve gaz yakıtlı yakma tesislerinin kesin kabulü yapılmadan önce, IKHKKY'de belirlenen test yöntemi ile yapılan testlerde elde edilen verimlilik değerinin % 91'i aşmadığının teyit edilmesi. (iii) Buharlaştırma brülörlü sıvı yakıtlı yakma tesisleri, püskürtme brülörlü sıvı yakıtlı yakma tesisleri ve gaz yakıtlı yakma tesisleri IKHKKY'de belirlenen şekilde kurulup çalıştırılması ve kirlетici emisyonları IKHKKY'de verilen sınır değerleri aşmaması. (iv) Atık gaz ile ısı kayıplarının IKHKKY'de belirlenen sınır değerleri

aşmaması hususları takip ve kontrol edilmektedir. İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğünce, kritik meteorolojik şartların oluştuğu veya hava kirliliğinin artış gösterdiği bölgeler belirlendiğinde, bu bölgelerde İl Mahallî Çevre Kurullarınca esasları belirlenen kararlara askeri unsurlar uymaktadır. Hava kirliliğinin azaltılması ve kazanların verimlerinin artırılması maksadıyla ısınma amaçlı yakma tesisi bacalarının nisan ile ekim aylarında olmak üzere yılda en az iki kez temizliklerinin yapılması, her yıl ekim ayında periyodik baca gazı ölçümlerinin yaptırılması uygun görülmüştür.¹¹³

Isınma amaçlı kullanılan yakma tesislerinde; (1) Yakma tesisinin ısıl gücünün (IG)<1 MW olan yakma tesislerinde atık gaz bacasının yüksekliğinin, (i) Eğik çatı olması durumunda, baca yüksekliği, çatının en yüksek noktasından minimum 0,5 metre daha yüksek, baca çatının tepe noktasına çok yakın değilse, çatı tabanından minimum 1m yüksekliğinde olması, (ii) Düz çatı olması durumunda, otuz derecelik çatı varsayılarak, baca yüksekliği çatının en yüksek noktasından itibaren minimum 1,5 metre yüksekliğinde olması. (2) Isıl gücü (IG)>1 MW olan yakma tesislerinde atık gaz çıkış bacasının yüksekliği için “Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği” (SKHKKY) geçerli olması. (3) Bacalardan çıkan atık gazların serbest hava akımı tarafından engellenmeden taşınabilecek şekilde atmosfere verilmesinin sağlanması hususu takip ve kontrol edilmektedir. Katı yakıtlı ısınma amaçlı yakma tesislerinin, üretici veya yetkili bayilerin desteğiyle kurulması ve önerilen katı yakıtların kullanılması uygun görülmekle birlikte, yakıtlı ısınma amaçlı yakma tesislerinde açığa çıkan kirletici konsantrasyonu ölçümü akretide olmuş veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca kabul edilen laboratuvarlarda yapılması istenmiştir. Katı, sıvı, gaz yakıtlı ısınma amaçlı yakma tesislerinin bakım, oman, baca temizleme ve baca gazı ölçümlerinin yapılması hususu denetlemelerde aranmaktadır.¹¹⁴

- Sanayi Kaynaklı Kullanımlarda Kontrol

Sanayi kaynaklı hava kirliliğinin kontrolü için ise şu işlemler öngörülmüştür. (1) Hava emisyonu olan ve “Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik” kapsamında yer alan birlik tesislerinin kurulması ve işletilmesi için çevre izni ve lisans alınması zorunlu kılınmıştır. Bu tesislerden kaynaklanan hava emisyonlarının değerlendirilmesinde SKHKKY ile HKDYY hükümlerine esas ve sınır değerlerine göre iş ve

¹¹³ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s. 2-80/2-81.

¹¹⁴ RG.13.01.2005 tarih ve 25699 sayılı “Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”; RG.06.06.2008 tarih ve 27214 sayılı “Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği” ; Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-82;

işlemlerin yapılması gerekmektedir. (2) Askeri unsurlarda hava emisyonu kapsamında değerlendirilen tesislerin kurulması ve işletilmesiyle ilgili olarak, (i) Tesisin çevreye zararlı etkilerinin mevcut en iyi üretim veya arıtım teknikleri uygulanarak azaltılması suretiyle kirliliğin oluşturulmaması. (ii) SKHKKY'de belirtilen şartlara uyulması. (iii) SKHKKY'de belirtilen emisyon sınırlarının aşılmaması. (iv) Tesis etki alanında SKHKKY'de EK-2'de verilen hava kalitesi sınır değerlerinin aşılmaması. (v) Birliklerin mevcut tesislerinin baca gazı emisyonlarının SKHKKY'de belirtilen usullere uygun olarak birlik tarafından ölçüm işleminin yaptırılması, baca dışından emisyon yayan tesisler için hesaplama yöntemi kullanılarak saatlik kütleli debilerin tespit edilmesi, (kg/saat) (vi) Birlikte bulunan tesislerin bütünü için; SKHKKY EK-2 Tablo-2.1'deki kütleli debilerin aşılması halinde birlik tarafından, tesislerin etki alanında, SKHKKY EK-2'de belirtilen esaslar çerçevesinde hava kirliliği seviyesinin ölçtürülmesi ve birliğin kirleticiliğinin değerlendirilmesi amacıyla uluslararası kabul görmüş bir dağılım modeli kullanılarak, hava kirlenmesine katkı değerinin hesaplanması, (vii) Yeni kurulacak tesislerin baca gazı emisyonlarının kütleli debi ve konsantrasyon olarak ve baca dışından emisyon yayan tesislerin atmosfere verdiği emisyonların saatlik kütleli debilerinin tespit edilmesi, (viii) Yeni kurulacak tesisler için; SKHKKY EK-2 Tablo-2.1'deki kütleli debilerin aşılması halinde birlik tarafından; tesislerin etki alanında, birliğin kirleticiliğinin değerlendirilmesi amacıyla bir dağılım modeli kullanılarak hava kirlenmesine katkı değerinin hesaplanması, tesislerin kurulacağı alanda hava kirliliğinin önemli boyutlara ulaştığı kuşkusuna varsa, hava kalitesinin SKHKKY'de belirtilen usullere uygun olarak ölçtürülmesi. (ix) Askeri unsurun kurulu bulunduğu bölgede hava kirleticilerin SKHKKY EK-2'de belirlenen hava kalitesi sınır değerlerini aşması durumunda birlik tarafından, Kuvvet Komutanlığına bildirilmesi ve Valilikçe hazırlanan eylem planlarına uyulması. (3) Emisyon tespiti ve sınırlamasında şu şartlara uyulması sağlanır; (i) Askeri unsurdaki bulunan tesislerin çevreye zararlı etkilerinin tespiti amacıyla yetkili merci, çevre iznine tabi veya çevre iznine tabi olmayan bir tesis sahibi askeri unsura, yetkili merci tarafından belirlenmiş uzman bir kuruluş veya kişiye tesisinden çıkan emisyonu ölçtürmesini veya bu emisyonun hava kirlenmesine katkı değerini hesaplatması veya hava kirliliği seviyesinin ölçümünü yaptırmasının istenmesi, böylece bir emisyon ve emisyon ölçüm raporunun hazırlanması ve bedelinin askeri unsurca karşılanması. (ii) Hava kirliliğinin önemli boyutlarda olduğu kritik bölgelerde, çevre iznine tabi olan veya olmayan askeri unsurlardan kaynaklanan emisyonların miktarı ile zamana ve yere göre dağılımını gösteren hava kirlenmesine katkı değerini içeren bir emisyon ölçüm raporunun yetkili merci tarafından istenmesi. Bu raporun her yıl yenilenmesinin talep edilmesi. Yetkili merci tarafından

yapılacak bu tür ek taleplerin, talebin alınmasını müteakip askeri unsurlarca Kuvvet Komutanlığına bağlı üst birlik Komutanlıklarına bildirilmesi. Talebin uygulanabilirliğinin Kuvvet Komutanlığınca değerlendirilerek askeri unsura veya Ana Ast Komutanlığına bildirilmesi. (iii) Emisyonların ölçümünde SKHKKY EK-2'de belirtilen, tesis etrafında yapılması gerekli görülen hava kirliliği ölçümlerini düzenleyen HKDYY'deki esasların dikkate alınması. Tesis etki alanında hava kirliliğinin ölçümünde ise SKHKKY EK-2'de yer alan esasların göz önünde bulundurulması. (iv) Tesis etki alanında hava kirliliğinin tespitine yönelik yapılacak ölçümlerle ilgili koordinasyonun Valilikçe sağlatılması, bu ölçümler için yapılacak harcamaların askeri unsurca karşılanması. (v) Yetkili mercinin hava kirliliğinin önemli boyutlarda olduğu kritik bölgelerde veya kirlilik yükü büyük olan yeni tesisler için SKHKKY EK-2 kapsamında hava kalitesi ölçümlerinin yapılmasını istenmesinin uygun olduğunun bilinmesi. (vi) SKHKKY kapsamında yapılacak tüm ölçümler için askeri unsurlarca Çevre ve Şehircilik Bakanlığından yetkili ölçüm ve analiz laboratuvarlarından hizmet alınması ve bu kapsamda yapılacak harcamaların askeri unsurlarca karşılanması. (vii) Askeri unsurun tesislerinden kaynaklanan emisyonların birlik sınırları dışını etkilemesinin önlenmesi amacıyla zararlı etkinin ortadan kaldırılması için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı veya İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğünce askeri unsurdan istenen önlemlerin alınması. (4) Askeri unsurların Çevre İzni ve Lisansı olan tesisleri için, belgeye esas ölçüm raporunun tarihi esas alınarak, Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik kapsamında çevre izin ve lisansına tabi unsurlarında her üç yılda bir, izin anında öngörülen verilerden herhangi bir sapma olup olmadığını ve tesiste yapılan iyileştirmelerin rapor edilmesi. Ölçüm raporunun, standartlara uygun numune alma koşulları ve ölçüm metotları dikkate alınarak, emisyon ölçümlerinin yapılması, SKHKKY'de istenilen yöntem uygun olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığından yeterlik almış, akredite bir laboratuvara hazırlattırılması. Raporun bir nüshasının askeri unsorda muhafaza edilmesi, bir nüshasının da askeri unsurun bulunduğu Valiliğe teslim edilmesi. SKHKKY'de EK-1'de yer alan tesisler için emisyon ölçüm raporunun, Valilik görüşü ile birlikte Bakanlığa gönderilmesi. Ayrıca askeri unsorda yapılan iyileştirmelerin raporda sunulması konuları takip ve kontrolü sağlanmaktadır.¹¹⁵

¹¹⁵ RG.03.07.2009 tarih ve 27277 sayılı "Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği"; RG.29.04.2009 tarih....**a.g.k.**; Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., **a.g.e.**, s.2-85/2-87

(3) Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü

TSK envanterinde bulunan kara taşıtlarının egzoz gazı emisyonu kontrol işlemleri, denetim hükümleri dışında “Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği” (EGEKY) esaslarına göre yürütülmektedir.¹¹⁶ Egzoz gazı emisyon ölçümleri EGEKY’de belirlenen periyotlar dikkate alınarak, egzoz gazı emisyon ölçüm esasları ve sınır değerlerine göre yapılmaktadır. Sonuçlar, Garnizon Komutanlıklarınca yılda bir kez ilgili İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğüne gönderilmektedir. Egzoz gazı emisyon ölçüm bilgileri, ölçümü yapılan her taşıt için İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüklerinden bedelsiz olarak temin edilen motorlu taşıt egzoz emisyon ruhsatına işlenmesi sağlanmaktadır.

Kuvvet Komutanlıkları envanterlerindeki kara araçları ve iş makinelerinin egzoz gazı emisyon ölçümleri için Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde ast komutanlıklar belirlemiş, faaliyetlerini bu askeri unsurlar üzerinden yürütmektedir. Kuvvet Komutanlıklarınca seçilen bu birlikler, (1) Destekledikleri askeri unsurların kara araçları ve iş makineleri mevcutları kadar motorlu taşıt egzoz emisyon ruhsatını İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüklerinden bedelsiz olarak tedarik edilmesi. (2) Sorumluluk bölgelerindeki kara araçları ve iş makinelerinin ilk iki yaş sonunda ve devamında yılda bir kez olarak egzoz gazı emisyon ölçümlerinin yapılması, egzoz gazı emisyon ölçüm değerleri uygun olan araçlara, tedarik edilen Motorlu Taşıt Egzoz Gazı Emisyon Ruhsatına emisyon ölçüm bilgilerini işlenerek tanzim edilmesi. (3) Egzoz gazı emisyon ölçüm değerleri yüksek olan araçların ayarları yapıldıktan sonra tekrar egzoz gazı emisyon ölçümü yapılması, ölçüm değerlerinin uygun olması durumunda motorlu taşıt egzoz emisyon ruhsatını tanzim ederek teslimi. (4) Egzoz gazı emisyon ölçümlerinin tamamlanmasını müteakip sonuçların yılda bir kez garnizon komutanlıkları vasıtasıyla ilgili İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğüne gönderilmesi (5) Komutanlıklarca, egzoz emisyon ruhsatı bulunmayan kara araçları ve iş makinelerinin trafiğe çıkarılmaması hususlarını takip etmektedir.¹¹⁷

(4) Kimyasal Maddelerin Kontrolü

Askeri unsurlarda, “Kimyasalların Envanteri ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik”, “Tehlikeli Maddelerin ve Müstahzarların Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi Hakkında Yönetmelik”; “Tehlikeli Maddeler ve Müstahzarlarına İlişkin Güvenlik Bilgi

¹¹⁶ RG.04.04.2009 tarih ve 27190 sayılı “Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği”

¹¹⁷ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s. 2-82/V-1.

Formlarının Hazırlanması ve Dağıtılması Hakkında Yönetmelik” hükümleri esas alınarak kullanılan ve üretilen kimyasal maddelerin tespiti ve işlemleri yapılmaktadır. “Kimyasalların Envanteri ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik”te askeri amaçlı kullanım için üretilen veya ithal edilen maddeleri kapsam alanına almasa da tehlikeli madde ve müstahzarlar tanımına girenler incelenmektedir. Olası tehlikeli maddelerin insan sağlığı ve çevre üzerine sebep olabileceği riskleri azaltan ve yeterli seviyede koruma sağlayan önlemlerin alınması yapılan denetlemelerde takip ve kontrol edilmektedir.¹¹⁸

“Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik”le ilgili olarak; (1) EK-7’inde yer alan Grup-3 ve Grup-7 altında belirtilen maddelerin ithalatında Çevre Şehircilik Bakanlığının izni alınması ile yeni kurulacak yangın söndürme sistemleri ve elde taşınabilen yangın söndürücülerde kullanılmaması. (2) Söz konusu yönetmeliğin yine EK-7’inde yer alan Grup-3 ve Grup-7 altında belirtilen maddelerin ithalatında madde 7 ve 8’de belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi. (3) Askeri unsurlarda; ozon tabakasını incelten, Montreal Protokolü ve Değişiklikleri ile kontrol altına alınan maddelerin üretiminin takibinin yapılması. (4) Yönetmelikle 3 kg ve daha fazlasının kontrol altına alınan madde içeren sabit ekipmanların bulunup bulunmadığının tespiti, bulunuyor ise yılda bir kez madde 15 hükümlerine göre yaptırılıp belgelendirilmesi hususları aranmaktadır.¹¹⁹

Askeri unsurda kullanılmış polikarbonlu bifenil (PCB) madde ve ekipman bulunup bulunmadığı, 5 lt ve daha fazla bulunuyor ise Çevre Şehircilik Bakanlığına bildirimde bulunulmuş envanter kayıt numaralarının alınması sağlanmaktadır. PCB analizleri “Polikarbonlu Bifenil ve Polikarbonlu Terfenellilerin Kontrolü Yönetmelik”nin 10’uncu maddesi kapsamında yaptırılması, taşıma, etiketleme ve depolama işlemlerinde yine aynı yönetmelik esaslarının uygulanması, arındırma ve bertaraf işlemleri, yönetmeliğin 15 ve 16’ncı maddesi gereğince uygulanmaktadır.¹²⁰

¹¹⁸ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., **a.g.e.**, s.C-14/15; RG.26.12.2008 tarih ve 27092 sayılı “Kimyasalların Envanteri ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik”; RG.26.12.2008 tarih ve 27092 sayılı “Tehlikeli Maddelerin ve Müstahzarların Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi Hakkında Yönetmelik”; RG.26.12.2008 tarih ve 27092 sayılı “Tehlikeli Maddeler ve Müstahzarlarına İlişkin Güvenlik Bilgi Formlarının Hazırlanması ve Dağıtılması Hakkında Yönetmelik”

¹¹⁹ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., **a.g.e.**, s.C-14/15; RG.12.11.2008 tarih ve 27052 sayılı “Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik”

¹²⁰ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., **a.g.e.**, s.C-14/15; RG.27.12.2007 tarih ve 26739 sayılı “Polikarbonlu Bifenil ve Polikarbonlu Terfenellilerin Kontrolü Yönetmelik”

(5) Gemilerden Kaynaklı Deniz Kirliliğinin Kontrolü

Gemilerin atıklarını atık kabul tesislerine ve atık alma gemilerine vermesi; gemi kıyı tesislerince, kirliliğinin önlenmesine yönelik acil müdahale planlarının hazırlanması hususlarında denetim ve kontroller yapılmaktadır. Ayrıca, gemi komutanları, seyirleri esnasında bilgi sahibi oldukları petrol ve zararlı maddelerle ilgili olay ve kirlenmelerinin Denizcilik Müsteşarlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, ulusal ve bölgesel acil müdahale merkezlerine bildirilmesi hususunda ikaz edilmektedir.¹²¹

(6) Su Kalitesinin Kontrolü

TSK bünyesinde su kalitesinin korunmasıyla ilgili olarak, öncelikle (1) askeri unsurlar içerisinde oluşabilecek endüstriyel atık suların tespiti, (2) kanalizasyon sistemine bağlantısı, (3) atık suyun alıcı ortama deşarjı konusunda deşarj izin belgesinin alınması konularına öncelik verilmiştir. Atık suların, arıtma tesislerinde işlenmesi, arıtılmış atık suyun “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği”ne (SKKY) uygun olarak kullanılması, su arıtma tesislerinden çıkan arıtma çamurunun ise “Evsel ve Kentsel Arıtma Çamurlarının Toprakta Kullanılmasına Dair Yönetmelik” hükümlerine göre yeniden kullanılabilmesi istenmiştir. Her türlü katı atığın ve arıtma çamurunun alıcı su ortamlarına, yüzme ve rekreasyon su alanlarına boşaltılmaması, bunları besleyen dere ve akarsulara atık su deşarjlarının katı atık atılmamasına yönelik tedbirlerin alınması, analizlerin yapılması hususları denetim ve kontrollerde aranmaktadır.¹²²

İçme ve kullanma suyu rezervuarlarının içinde bulunan askeri unsurların ilgili koruma alanları için kirlenme yasakları Millî Savunma Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca müştereken belirlendiğinden Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde atık su arıtımı ve kontrolünde söz konusu kirlenme yasaklarına uyulmaktadır. SKKY kapsamında atık su üreten askeri unsurlar; (1) atık sularında veya arıtma tesislerinin çıkış sularında atık su deşarjı veya derin deniz deşarjı konulu çevre izin belgesi eklerinde veya kanalizasyona bağlantı izni veya bağlantı kalite kontrol izni belgesinde belirtilen aralıklarla numune alması, (2) ölçüm ve analiz yapmak suretiyle kontrol etmesi, (3) atık suların özellik ve miktarlarına ilişkin bilgileri

¹²¹ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., **a.g.e.**, s.C-11; RG.11.03.2005 tarih ve 25752 sayılı “5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunu”; RG.21.10.2006 tarih ve 26326 sayılı “Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunun Uygulama Yönetmeliği”; RG.26.12.2004 tarih..., **a.g.k.**

¹²² Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-5..., **a.g.e.**, s.C-17; RG.31.12.2004 tarih ve 25687 sayılı “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği”; RG.08.01.2006 tarih ve 26047 sayılı “Kentsel Atık Su Arıtımı Yönetmeliği”; RG.09.01.2006 tarih ve 26048 sayılı “Yüzme Suyu Kalitesi Yönetmeliği”

sürekli veya belli takip etmesi, (4) debi değerlerine bağlı olarak gerekli debi ölçüm ve numune alma sıklığının SKKY'in "Numune Alma ve Analiz Metodları Tebliği"ne göre yapılması esas alınmıştır. Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde İstihkâm Daire Başkanlıkları, atık suların atık su toplama sistemlerinden atık su deşarjına kadar yönetimlerini kapsayan bütün faaliyetlerin kontrol ve takibini yapmakla görevlendirilmiştir. Atık su arıtma tesisleri ile derin deniz deşarjı projelerinin kabulü, ilgili Atıksu Arıtma Tesisleri Proje Onay Genelgesi ve Derin Deniz Deşarjı Proje Onay Genelgesi hükümlerine uygun olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Müdürlüğü veya ilgili belediyeden proje onayı alınması tamamlanmadan yapılmaması istenmiştir. Arıtma tesisi kurulacak olan birlikler tarafından, evsel ve endüstriyel atık sularının kanalizasyon sistemine bağlantısı için Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmeliği ile Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği İdarî Usuller Tebliği gereğince çevre izni ve lisansını alması hususu kontrol edilmektedir.¹²³

Deniz Kuvvetlerinin kıyı birliklerinin; (1) evsel, organik, kimyasal atıkların, aşırı üretim artışına neden olan besin maddelerinin alıcı ortamın dengesini bozacak şekilde aşırı boşaltımı, (2) radyoaktif atıklar, deniz dibinden taranan malzemeler, çamur, çöp ve hafriyat artıklarının ve benzeri atıkların boşaltımı, gemilerden kaynaklanan petrol türevli katı ve sıvı atıklar (sintine suyu, kirli balast, slaç, slop, yağ ve benzeri atıklar) ile (3) ilave olarak 31/12/2005 tarihli ve 26040 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Tehlikeli Maddelerin Su ve Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmelik" eklerinde belirtilen maddeler izne tabi kılınmıştır. İzin alınmadıkça yasaklanmış maddelerin hiçbir şekilde denizlere boşaltılmayacağı, yüzer birliklerden kaynaklanan atıkların kıyı birliklerindeki atık kabul tesislerine verilmesi esas alınmıştır. Petrol ve türevlerini işleyen, doldurup-boşaltan, depolayan birlikler ise kaza sonucu ve istenmeyen özel durumlar nedeniyle su ortamlarına petrol boşalması ihtimali göz önünde bulundurularak, "5312 Sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanun" ve Uygulama Yönetmeliği kapsamında gerekli acil müdahale planlarını yapmakla, personel, donanım ve malzemeyi her an hazır bulundurmakla yükümlüdürler. Askeri unsurlardan atık sularının özellikleri itibarıyla kentsel kanalizasyon hattına bağlanma koşullarına uymayan veya altyapı yönetimi tarafından kanalizasyon sistemine direk deşarjı uygun görülmeyen endüstriyel atık su kaynağına sahip olanlara Millî Savunma Bakanlığınca ön arıtma sistemi kurulmaktadır. Kanalizasyon şebekesine bağlanma imkânı olmayan ve atık su arıtma tesisi kurulup işletilmesi ve alıcı ortama deşarj yapılması

¹²³ Dz.K.K.lığı, DKY 433-1..., a.g.e., s.2-58/2-59.

için teknik açıdan yeterli atık suyu bulunmayan askeri unsurların evsel nitelikli olan ve olmayan atık suları ayrı ayrı 19 Mart 1971 tarihli ve 13783 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Lağım Mecrası İnşası Mümkün Olmayan Yerlerde Yapılacak Çukurlara Ait Yönetmelik hükümlerine göre yapılacak olan sızdırmaz nitelikteki fosseptikte toplanması ve vidanjör vasıtası ile atık su altyapı tesislerine verilmesi istenmiştir. Kanalizasyon şebekesine bağlanma imkânı ön arıtmadan sonra dâhi olamayan veya kanalizasyon şebekesinin bulunmadığı yerlerde konuşlu birliklerde atık su arıtma tesisi kurulması ve atık su arıtma tesisi çıkış suyunun öncelikli olarak sulama amacıyla kullanılması sağlanmaktadır. Bu amaçla yapılması gereken incelemelerin Teknik Usuller Tebliğine göre yapılması, bir atık su kütlesinin bu tür kullanımlara uygunluğunun Valilikçe İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü, İl Tarım Müdürlüğü ve Devlet Su İşleri Bölge Müdürlüğünden oluşturulan komisyon marifetiyle belirlenmektedir. Atık su miktar ve karakterizasyonunun, atık su arıtma tesisi çıkış suyunun sulama kriterlerini sağlayamaması durumunda ise atık sular yetkili idarelerce de uygun görülen deşarj noktalarına mülkî amirlerin, belediyelerin veya yetkili idarelerin belirledikleri esas ve usullerle Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği deşarj kriterlerine ve hükümlerine uygun olarak deşarj edilmektedir.¹²⁴

Atık su debisi 500 m³/gün üzerinde olan askeri unsurlar atık su arıtma tesisi çıkış noktasında numune alma bacası, otomatik numune alma ve debi ölçme cihazı bulundurması zorunlu kılınmıştır. Atık su debisi 200-500 m³/gün arasında olan askeri unsurlar atık su arıtma tesisi çıkış noktasında numune alma bacası ve otomatik numune alma cihazı bulundurması zorunludur. Atık sular veya arıtılmış sulardan numune alınması Numune Alma ve Analiz Metodları Tebliğine göre yapılması gerekmektedir. Hassas, az hassas, normal, gri alanlarda yapılan kentsel atık su deşarjlarında Kentsel Atık su arıtımı yönetmeliği ve bu yönetmeliğe dayanılarak çıkarılan tebliğlerdeki ilgili hükümlere riayet edilmektedir. Kanalizasyon ve Altyapı Tesislerine Bağlantı Usul ve Esaslarıyla ilgili olarak; (1) Öncelikle atık su kaynağından numune alınması, "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği" Tablo 25 ve Mahallî Çevre Kurulu kararlarında belirlenen parametrelere uygun olarak kanala deşarj kriterlerini sağlayıp sağlamadığı askeri unsurlarca kontrol edilmesi. Kriterleri sağlanması durumunda, bu amaçla ihtiyaç duyulan ilave kanalizasyon hatları için Kuvvet Komutanlığına teklifde bulunulması. (2) Belediyeler, İl Özel İdareleri ve 26.05.2005 tarihli ve 5355 sayılı Mahallî İdare Birlikleri Kanununa istinaden kurulmuş idare birlikleri tarafından işlettilen atık su toplama ve arıtma tesislerinden yararlanan askeri unsurlar, atık su miktarı oranında ve

¹²⁴ a.g.e., s. 2-60/2-61.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının hazırladığı tarifeler değerinde maliyeti bütçelerinden karşılamakla yükümlü kılınmıştır. Bu hususta yapılacak işlemler Atık su Altyapı ve Evsel Katı Atık Bertaraf Tesislerinin Tarifelerinin Belirlenmesinde Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik esas alınarak yapılması istenmiştir. Bu kapsamda, su temininde şebeke dışında kaynaklardan da yararlanan tesisler kanalizasyona bağlantı yapılacaksa kanalizasyona bağlantı noktasında atık su sayacı bulunduracaklardır. Ayrıca, atık su bağlantısının yapıldığı yerde veya ön arıtma tesisi çıkışında kolayca ulaşılabilen ve çalışmaya müsait bir kontrol bacası inşa edilmesi istenmiştir.¹²⁵

Mahallî Çevre Kurulu atık su debisi 50 m³/gün den daha düşük olan ve içerdiği herhangi bir kirlilik parametresinin türü ve miktarı itibarıyla önemli kirletici kaynak özelliğini taşımayan endüstriyel nitelikli küçük atık su kaynaklarının, sonu arıtma tesisi ile sonuçlanmayan kanalizasyon sistemine doğrudan veya kısıtlama yaparak SKKY'nin ekinde yer alan Tablo 25'te verilen standart değerleri sağlayarak bağlanıp bağlanamayacağına toplam kirlilik yükleri ve alıcı ortam özellikleri dikkate alarak karar verilmesi istenmiştir.¹²⁶

Atık sularının özellikleri nedeniyle atık su altyapı tesisine doğrudan bağlantıları, atık su altyapı tesisleri yönetimleri tarafından uygun görülmeyen askeri unsurlar ön arıtma sistemini kurmak ve işletmek yükümlülüğü olduğundan ihtiyaç duyulan ön arıtma tesislerinin Millî Savunma Bakanlığınca yapımı sağlanmaktadır. Askeri unsurlar, atık sularını atık su altyapı tesislerine bağlayabilmeleri için atık su altyapı tesisleri yönetimince verilecek olan atık su bağlantı izni alması gerekmektedir. Bağlantı kalite kontrol izni; atık su altyapı tesisleri yönetimi tarafından, endüstriyel atık suların kanalizasyon sistemine bağlantı şartlarını belirleyen bağlantı kalite kontrol izin belgesi ile verilmektedir. Askeri unsurlarda, çöp ve katı maddelerin öğütülerek kanalizasyona verilmesini sağlayan çöp öğütücüleri kullanılamaması, konut, işyeri ve sanayii tesislerinde kullanılan bitkisel ve madenî atık yağların kanalizasyona verilmesi yasaktır. Askeri unsurlarca, derin deniz deşarjına izin verilebilecek atık suların özellikleri; (1) Alıcı sulara derin deniz deşarjının yapılabilmesi için atık suların Tehlikeli Maddelerin Su ve Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmeliğinde belirtilen sınır değerleri sağlaması gerekmektedir. (2) Derin deniz deşarjı yapılabilecek atık suların özellikleri SKKY'nin Tablo 22'sinde verilen sınır değerlerden fazla kirletici özellikler ihtiva ediyorsa, denize boşaltılmamaktadır. Atık suların derin deniz deşarjlarıyla bertaraf edilmesi durumunda, alıcı ortamlar için uygulanacak olan derin deniz deşarj kriterleri SKKY Tablo-23'e uyulmaktadır. Deşarj sistemlerinin tasarımında ayrıca SKKY'de yer alan ilgili hükümlere

¹²⁵ a.g.e., s.2-63.

¹²⁶ a.g.e., s.2-64.

uyulması istenmiştir. Derin deniz deşarjı ile sonuçlanan bütün atık su arıtma veya ön arıtma tesislerinin çıkış noktasında numune alma bacası, atık su debisi 1000 m³/gün üzerinde olan tesislerin ise, ayrıca otomatik numune alma ve debi ölçme cihazlarını bulundurmaları zorunlu kılınmıştır. Derin deniz deşarjınınyapımı, Millî Savunma Bakanlığı marifetiyle gerçekleştirilmektedir. (3) Arıtma çamurlarının kontrolüne yönelik esaslarla ilgili olarak uygun şartlarda atık su arıtma tesislerinden çıkan arıtma çamurunun yeniden toprakta kullanımı veya bertarafı Eysel ve Kentsel Arıtma Çamurlarının Toprakta Kullanılmasına Dair Yönetmelik ve AYGEİY hükümleri kapsamında değerlendirilmektedir. (4) Stabilize arıtma çamurunun kullanma sınırlamaları ve yasaklarında; (i) Stabilize arıtma çamurunun toprakta kullanılabilmesi için Eysel ve Kentsel Arıtma Çamurlarının Toprakta Kullanılmasına Dair Yönetmelik'de verilen değerler aşılmayacaktır. (ii) Stabilize arıtma çamurunun uygulanacağı toprakta ağır metal içeriği söz konusu yönetmelikte verilen değerleri aşmaması, sınır değerleri aşması durumunda stabilize arıtma çamuru toprakta kullanılmamaktadır. (iii) Stabilize arıtma çamuru kullanım miktarı belirlenirken, yer üstü ve yeraltı sularının toprağın kalitesinin bozulmaması ve bitkilerin besin maddesi gereksinimleri dikkate alınmaktadır. (iv) Toprağın pH değeri 6'dan küçükse stabilize arıtma çamuru toprağa uygulanmamaktadır. (v) Stabilize arıtma çamuru toprağa ekimden önce erken ilkbahar veya geç sonbaharda uygulanması istenmektedir. (vi) Stabilize arıtma çamurlarının toprakta kullanılması izne tabi olduğundan stabilize arıtma çamuru üreticisi askeri unsur, kullanacakları stabilize arıtma çamuru için Stabilize Arıtma Çamuru Kullanım İzin Belgesi talebi ile İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüklerine başvurması hususları aranmaktadır. (vii) Stabilize arıtma çamurunun toprakta kullanım kabiliyetinin olmaması durumunda söz konusu çamurun atık olarak değerlendirilmesi istenmektedir.¹²⁷

(7) Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü

Kuvvetleri Komutanlıklarının, bu kapsamda yer alan atıkların oluşumundan bertarafına kadar bütün faaliyetlerin kontrolünün sağlanmasında zorunlu kılındığı görülmektedir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, DKY 433-1 Dz. Kuv. K.lığı Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesi gereği bağlısı birliklerce hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atıklarının yönetiminin denetim ile ilgili hükümler dışında "Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği" hükümlerini uygulaması hususunu belirtmiştir. Kuvvet Komutanlıklarınca,

¹²⁷ a.g.e., s.2-66/2-67.

konuyla ilgili denetimlerin denetim unsurlarınca yapılması esası getirilmiştir. Bu kapsamda; (1) Hafriyat toprağı ile inşaat ve yıkıntı atıklarının karıştırılmaması, hafriyat toprağı ile inşaat ve yıkıntı atıklarının geri kazanılması ve özellikle alt yapı malzemesi olarak yeniden değerlendirilmesi esas alınmıştır. (2) Hafriyat toprağı ile inşaat ve yıkıntı atığı üreticisi askeri unsurlar, atıklarının bertarafı için gerekli harcamaları karşılamakla yükümlü kılınmıştır. (3) Hafriyat toprağı ile inşaat ve yıkıntı atıklarının, üretici ve taşıyanları tarafından belediyelerin veya mahallin en büyük mülki amirinin gösterdiği ve izin verdiği geri kazanım ve depolama tesisleri dışında denizlere, göllere, akarsulara veya herhangi bir yere dökülmesi ve dolgu yapılması yasaklanmıştır. (4) Hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atığı üreten askeri unsurların, ürettikleri atıkları taşıma izni almış nakliye araçlarıyla gerekli izinleri almış depolama sahalarına taşımak veya taşıtmakla yükümlü kılınmıştır. (5) İki tondan fazla atık oluşumuna neden olan üretici askeri unsurların mücavir alan sınırları içinde belediyeye, mücavir alan sınırları dışında ise mahallin en büyük mülki amirine müracaat ederek "Atık Taşıma ve Kabul Belgesi" almak zorunda kılınmıştır.¹²⁸

4. TSK ve Ağaçlandırma Faaliyetleri

TSK’nde ağaçlandırma faaliyetlerine ilişkin esaslar ilk olarak 1994 yılında Çevre Direktifi’nde yer almıştır. Bu direktifte ağaçlandırmanın öneminden bahsedilerek, her askerin askerilik süresince en az bir fidan dikmesi hususu üzerinde durulmuştur.¹²⁹ Ağaçlandırma faaliyetleri kapsamında Garnizon K.lıklarının mülki amir ve belediyelerine destek verilmesi istenmiştir.¹³⁰

Müteakiben yine 1994 yılında, ormanların korunması, geliştirilmesi ve ağaçlandırılması faaliyetleri için MY 433-4 TSK Ağaçlandırma Yönergesi yayınlanmıştır. Bu yönergede fidan ve ağaçlandırma hakkında genel bilgiler ve dikim usulleri tanıtılmıştır.¹³¹

Söz konusu direktif ve yönergelerde; eğitim, tatbikat ve manevraları icra ederken arazide, denizde, havada av ve yaban hayvanları ile bunların doğal yaşam alanlarının korunmasına özen gösterilmesi, TSK’nde hava araçların uçuşlarında göçmen kuşların göç

¹²⁸ a.g.e., s.2-73/2-75.

¹²⁹ Ayrıca direktifte ağaçlandırmanın, askeri harekâtlar açısından da faydalı olduğu, savunma, gizleme gibi yararlar sağladığı, bir anlamda bu maksadında göz önüne alınması gerektiği belirtilmiştir.

¹³⁰ Gnkur.Bşk.lığı, MD 433-1..., a.g.e., s.5-3/5-4.

¹³¹ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-4..., a.g.e., s. 3-3/3-11.

yollarına dikkat edilmesi istenmiştir. Uçak ve helikopterlerin hayvanlar üzerinde ve ürünleri toplanmamış tahıl tarlaları üzerinden alçaktan uçmaktan kaçınması emredilmiştir.¹³²

İlgili yönergeler bağlamında TSK’nde çevrenin korunması, geliştirilmesi ve güzelleştirilmesi faaliyetlerinin bir diğer nedeni olarakta söz konusu uygulamaların millet şuuru ve vatan sevgisi yaratılması bakımından toplumsal bir gelenek kabul edilmesi için yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda askerlik süresince askerlere ağaç sevgisi ve vatan sevgisi eş tutulması gerektiği hatırlatılmakta, ağaç ve doğa sevgisine ilişkin özdeyişler personele askerlik hizmeti süresince öğretilmektedir. Bu deyişlerden örnek verilirse şunlar söylenebilir. “Ağaç sevgisi vatan sevgisi gibidir.” “Ormanlar harp için vasıta, sulhunda süsüdür.” “Ağaç dikmek dinimizde pek sevaptır.” “Ağaç geçmişi geleceğe bağlar, bize sabrı öğretir, beraber yaşamanın birbirine faydalı olmanın zevkini verir.” “Vatanın kalbine ormanın derinliklerinde saklıdır, ormansız bir millet fakir bir millettir.” “Orman davası bir yurt müdafaası davasıdır.” TSK bünyesinde her personelin 2 adet, askere galen her vatandaşın ise 1 fidan dikmesi istenmiş ve teşvik edilmiştir. Ayrıca, tatbikat, manevra ve atışların orman, koruluk ve fidanlıkların bulunduğu sahalarda mümkün olduğu kadar uzakta yapılmasına önem verilmesi üzerinde durulmuştur.¹³³

Günümüzde de TSK bünyesinde ağaçlandırma faaliyetlerin etkin bir şekilde devam ettiği söylenebilir. 14 Kasım 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ile dönemin Çevre ve Orman Bakanlığı arasında TSK birliklerinde çevre değerlerinin korunması ve bilincinin geliştirilmesi, mevcut orman alanlarının artırılması maksadıyla 2008-2012 dönemini kapsayan “TSK Ormanlarının Kurulması” konulu protokol yapılmıştır. Protokol gereğince TEMA Vakfının da katkılarıyla Çevre ve Orman Bakanlığının mahalli teşkilleri koordinesinde birliklerde ağaçlandırma ve erozyonun kontrolü ile teraslama faaliyetine ilişkin çalışma başlatılmıştır. TSK ve Bakanlığın işbirliğiyle öncelikli ağaçlandırılması gereken alanlar tespit edilmiş, ülke çapında Afyonkarahisar, Erzincan, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Sivas, Şanlıurfa, Van ve Kırıkkale illerinin mevkileri belirlenmiştir. 2013-2017 yılı için ise 10 Ekim 2011 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ile Orman ve Su İşleri Bakanlığı arasında protokol yenilenmiştir.

Ağaçlandırma faaliyetlerinin 2011 yılı sonuçlarına bakıldığında TSK’nin Türkiye çapında toplam ağaçlandırma yapılan 15.887 ha alandan 2.967 ha alanda 5.985.908 adet fidan dikerek Kamu Kurumu ve Kuruluşları arasında toplam çalışma alanı olarak %18.69’luk bir

¹³² Gnkur.Bşk.lığı, MD 433-1..., a.g.e., s.5-3/5-4.

¹³³ Gnkur.Bşk.lığı, MY 433-4..., a.g.e., s. 2-5.

yere sahip olduğu görülmüştür.¹³⁴ Bunlar içerisinde örnek olarak J.Gn.Klığı bağlı birliklerince 01 Aralık 2010 ile 01 Mayıs 2011 tarihleri arasında 47.509 fidan dikilmiştir.¹³⁵

5. Çevre Eğitim Faaliyetleri

TSK'da çevreye yönelik eğitimler çeşitli düzeyde ve faaliyetlere göre yapılmaktadır. Bunlar; (1) erbaş ve erlerin askerlik hizmeti süresince kışlarında katıldıkları ve eğitim öğretim yılında müfredat içerisinde yer alan eğitimler. (2) Askeri unsurlarda Çevre Yönetim Kısmı ve Çevre İşlem Sorumlusu olarak görev yapan personele SATEM K.lığında verilen eğitimler. (3) Subay ve Astsubay okullarında icra edilen çevre konferansları. (4) Çevre kolluk kuvveti olarak görev yapan jandarma ve sahil güvenlik personeline verilen çevre koruma kursları. (5) TSK bünyesinde çocukların gönüllü katılımıyla icra edilen izcilik faaliyetleri. (6) Ayrıca tüm TSK çapında askeri unsurların kurumsal dergileri içerisinde yer alan ve çevre bilincinin oluşturulması amacıyla yayınlanan çevreye yönelik makale ve yazılardır.

(1)Erbaş ve Erlere Çevre Eğitimleri

Zorunlu askerlik hizmeti olan ülkelerde, askerliğin toplum nezdinde bütünleştirici rol oynaması çevre bilinci kazandırılması açısından da fırsat olarak görülmektedir. Bu süreçte kazandırılan bilgilerin hem iyi bir vatandaş olma yolunda kazanım sağlayacağı hem de çevre boyutu açısından doğanın sürdürülebilirliğine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Profesyonel askerlik hizmetine devam eden personel için ise bu eğitimler güvenliğin çevresel boyutunun ve politikalarının belirlenmesinde katkı sağlayacağı öngörülmektedir.¹³⁶

Bu kapsamda TSK bünyesinde; erbaş ve erlere, eğitim öğretim müfredatları içerisinde çevre sorunları, doğal afetler ve vatandaş sorumluluğu ile tasarruf tedbirleri anlatılmaktadır. Bu konular, eğitim müfredatında yurt sevgisi eğitimleri olarak gösterilmiş, vatandaşlık bilgisinin öğrenilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çevre bilincinin kazandırılması konuları olarak; çevre tanımının yapılması, kirliliğin önlenmesi, erozyonla mücadele, çevre

¹³⁴ Orman ve Su İşleri Bakanlığı, <http://www2.agaclandirmaseferberligi.gov.tr> (25.11.2012).

¹³⁵ J.Gn.K.lığı, http://www.jandarma.gov.tr/halklaileskiler/agac_faaliyet.doc (10.11.2012)

¹³⁶ Böylece bir anlamda askeri faaliyetlere yapılan harcamaların bir şekilde geri dönüşüme faydası olabileceği değerlendirilmektedir. ABD ve NATO ülkelerinde çevre eğitim müfredatları içerisinde 11 Eylül olayından sonra çevresel terör de girmiştir.

korunmasına yönelik yaptırımlar, kaynakların etkin kullanımı ve tasarruf tedbirleri, doğal afetler ve çeşitlerinden bahsedilmektedir. Eğitimler, özdeyiş ve atasözleriyle desteklenerek, zihinlerde unutulmamasına çalışılmaktadır.¹³⁷

(2) Çevre İşlem Sorumlusu Eğitimi

Askeri unsurlarda zorunlu olan çevre mevzuatının yerine getirilmesi, takibi ve kontrolü için Çevre Yönetim Kısmı ve Çevre İşlem Sorumlusu olarak görev yapan personele “TSK Çevre Denetimi Yönetmeliği” esasları çerçevesinde SATEM K.lığında eğitim verilmektedir. Eğitim, bir hafalık bir süre içerisinde verilmektedir. Eğitim konularını, çevre, ekoloji, çevre sorunları, çevre hakkı, çevre mevzuatı, TSK çevre denetim uygulamaları, atık ve kirliliklere yapılacak işlemler, çevre yönetimi konuları kapsamaktadır.¹³⁸

(3) Çevre Kolluğu Eğitimi

Çevre kolluk kuvveti olarak görev yapan Jandarma ve Sahil Güvenlik personeline Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde çevre kolluğu ve çevre koruma kursu verilmektedir. J.Okullar Komutanlığında iki haftalık süreyle gerçekleştirilen çevre koruma kursunun müfredatını; (1) Anayasanın çevre ile ilgili maddelerinin değerlendirilmesi. (2) Çevre kanunu ve çevre ile ilgili maddelerin açıklanması. (3) Kabahatler Kanununun çevre ile ilgili maddelerinin açıklanması. (4) Kültür ve tabiat varlıkları kaçakçılığı. (5) Türk Ceza Kanununun (TCK) çevre ile ilgili maddelerinin değerlendirilmesi. (6) Çevre ile ilgili temel kavramların açıklanması. (7) Toprak kirliliği, anız yakılması, gıda kirliliği, çevre sorunları ve önlemleri. (8) Jandarma çevre koruma timlerinin görev ve yetkileri. (9) Eski eser kaçakçılığının önlenmesi. (10) Kara avcılığı-su ürünleri-orman ve milli parklar kanunlarına göre jandarmanın görev ve yetkileri. (12) Çevre ile ilgili uluslararası sözleşmeler (13) Hafriyat toprağı, inşaat ve yıkıntı atıklarının kontrolü yönetmeliğine göre jandarmanın görev ve yetkileri. (14) Tehlikeli atıkların kontrolü yönetmeliğine göre jandarmanın görev ve yetkileri. (15) Tehlikeli kimyasallar yönetmeliğine göre jandarmanın görev ve yetkileri (16) Tıbbi atıkların kontrolü yönetmeliğine göre jandarmanın görev ve yetkileri. (17) Kaçak yapılaşma ile ilgili imar, gecekondular, belediye ve taşınmaz mal zilyetliğine yapılan tecavüzlerin

¹³⁷ K.K.K.lığı, **Yurt Sevgisi Eğitimi**, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 2003; Gnkur.Bşk.lığı, **Vatandaşlık Bilgisi**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2002, s. 119-160.

¹³⁸ Süheyla Alica, Tülin Basa , “Çevre İşlem Sorumlusu Eğitim Programı”, **05-09.07.2010 tarihli SATEM Çevre İşlem Sorumlusu Eğitim Programı** (Ankara).

önlenmesi kanunları ile ilgili diğer kanunlara göre jandarmanın görev ve yetkileri. (18) Tıbbi atıkların kontrolü yönetmeliğine göre jandarmanın görev ve yetkileri vb. çevre kolluğu ilgilendiren kanun ve yönetmelikleri kapsamaktadır.

(4) İzcilik Faaliyetleri

Çevreyle ilgili olarak çocukların zihinlerinde olumlu davranış kalıplarının oluşmasına katkı sağlamak ve çevre bilincini gerçekleştirebilmek için izcilik faaliyeti uygulaması yürütülmektedir. İzcilik faaliyetinin çevre açısından önemi, eğitim faaliyetlerinin geleceğin bireyleri olacak çocuklar olmasıdır. Bu yaş dönemlerinde, çocuklar doğal ve kültürel çevreleriyle iletişimde bulunarak özgüven oluşturabilmektedir.

İzcilik faaliyetleriyle ilgili en büyük çabanın 2000’li yılların başında Jandarma Teşkilatınca icra edildiğini görülmüştür. Jandarma teşkilatında izci gruplarının oluşturulması “JGY 57-2 İzcilik Faaliyetleri ve Maddi İmkanları Yetersiz Öğrencilerin Desteklenmesi Yönergesi”ne göre yapılmakta olup, İl Jandarma Komutanlıkları bünyesinde teşkilatlandırılmış, ilçe kuruluşları illere bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetler; eğitim, kültür, sağlık, çevre gibi konularda halka destek olmak temelinde toplumsal gelişime destek faaliyeti olarak görülmüştür. İzcilik faaliyetleri, (1) Genç kuşakların çevre bilinciyle yetişmesi. (2) Ülkenin doğal kaynaklarının kullanımında bireysel ve toplumsal boyutta önem verilmesi. (3) Geleceğin bireylerine özgüven sağlanması amaçlanmıştır.¹³⁹

İzcilik faaliyetleri yapılırken çocukların biyoeğitim kapsamında kültürlenmesine önem verilmiştir. Eğitim faaliyetleri; (1) Çocukların ailede başlayan ve daha sonra okulda devam eden eğitimlerini tamamlayan bir yaşam eğitimi ve pratiği olarak görülmüştür. (2) Çocukların kişiliği, kendine güveni ve araştırmacı ruhunun gelişmesine gayret gösterilmiştir. (3) Çocukların, en önemli öğrenme döneminde okul dersliğin ötesindeki doğa ve çevreyi keşfetmesi, bu sırada bilgi ve yeteneklerinin arttırılmasına çaba gösterilmiştir. (4) Çocukların faaliyetleri farkında olmadan bir eğlence olarak değerlendirdikleri aşamada davranış kalıplarının oluşturulması amaçlanmıştır. Bu hedeflere ulaşmak için izcilik faaliyeti içerisinde etkin katılımı, yaparak öğrenmeyi kapsayan yaratıcı ve araştırmacı yönünü ortaya çıkaracak açık hava etkinlikleri düzenlenmektedir.¹⁴⁰

¹³⁹ J.Gn.K.lığı, JGY 57-2..., a.g.e., s.2-18/19; J.Gn.K.lığı, **Atatürk’ün İzinde İzci Broşürü**, 2003, s.18.

¹⁴⁰ J.Gn.K.lığı, JGY 57-2..., a.g.e., s.2-17/19

(5) Askeri Unsurların Yayınlarında Çevreye İlişkin Makale ve Yazılar

TSK bünyesinde Kuvvet Komutanlıklarının eğitim öğretim kurumlarında çevre bilincinin oluşturulması amacıyla kurumların yayınladığı dergilerin muhteviyatında çevreye yönelik makale ve yazılara yer verilmektedir. Hemen hemen her yayının çevre konusuyla ilgili biden fazla yazısıyla karşılaşılmıştır. Yazıların genel konusu kirlilik, nüfus artışı, iklim değişimi, kültür ve tabiat varlıklarının korunması, kaynakların kıtlığı gibi konularda farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu dergilere; Kara Harp Okulu (KHO) Yayın Merkezi Bülteni, Harp Akademileri Bülteni, TSK Dergisi, Jandarma Dergisi, Jandarma Eğitim Dergisi, Kara Kuvvetleri Dergisi, Jandarma Alınan Dersler Merkezi (JALDEM) gibi yayınlar örnek verilebilir.¹⁴¹

6. Mühimmatların Yönetimi ve İmhası

Mühimmat, silahlı kuvvetler için barışta ve savaşta temel sayılması nedeniyle hayati önem taşır ve en önemli ikmal maddesidir. Bunun için barış halinden itibaren yeterli mühimmat stokları harekâtları destekleyecek şekilde ülke içerisinde dağıtılması, muhafazası, ikmalin devamlı kılınması esas kabul edilmektedir. Diğer taraftan mühimmatın tehlikeli bir madde olması, çevre açısından da büyük bir hassasiyet oluşturmaktadır. Gerekli emniyet tedbirleri alınmaz ise, mühimmatın depolanması, elden geçirilmesi ve taşınması esnasında olabilecek infilak ve yangın gibi olaylar insana ve çevreye ciddi hasar verecek sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden mühimmatın her an kontrolünün yapılması ve emniyetin alınması ve özel hassasiyet gösterilmesi gerektiği kabul edilmiştir.¹⁴²

TSK içerisinde mühimmatın yönetim sürecine yönelik olarak mühimmat ihtiyaçlarının tespiti, projelendirilmesi, tedariki, dağıtımı, depolanması, bakımı, muayenesi, stok planlaması, imha, ayıklama ve son işlem safhalarındaki her aşamada kontrol ve emniyetinin sağlanması

¹⁴¹ Söz konusu yayınlardan yayınlanan birkaç makale ve yazılardan bazıları şunlardır. Nagehan Özdil, “Temel Çevre Sorunları”, **KHO Bilgi Toplama ve Yayın Merkezi**, Şubat 2007; Gonca Altmışdört, “Çevreyi Görmezden Gelemeyiz” **KHO Bilgi Toplama ve Yayın Merkezi**, Nisan 2008; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa Muhalefet, **JALDEM**, Ocak 2011; Kadir Küpçü, “Türkiyede Sınırı aşan suların Geleceği ve Türkiyenin Güvenliğine Etkileri”, **Jandarma Eğitim Dergisi**, sayı:58, Haziran 2011; Okan Alsırmaz, “Küresel Isınma ve Ekolojik Sonuçları”, **Kara Kuvvetleri Dergisi**, yıl:10, sayı:36, Ekim 2011; Uğur Özmen, “Ekolojik Ahlak”, **Jandarma Eğitim Dergisi**, sayı: 60, Ocak 2012; Savaş Celepoğlu, Deniz Ay, “BM Barışı Koruma Harekâtlarının İncelenmesi”, **TSK Dergisi**, Sayı:411, Ocak 2012.

¹⁴² K.K.K.lığı, KKYY 10-5-1..., a.g.e., s.2-1.

hususlarına özel dikkat gösterilmektedir.¹⁴³ Bir mühimmat tesisi için geri dönülemez olaylardan biri yangın ve dolayısıyla mühimmat yangınları olarak görülmektedir. Mühimmat için önem arz eden diğer olaylar ise yıldırım ve elektrik tesisatı kullanımınıdır. Statik elektriğin önlenmesi ve elektromanyetik radyasyon gibi olayların oluşmamasına yönelik emniyet tedbirleri de alınmaktadır.¹⁴⁴

Mühimmat kazalarının çoğunluğu kullanıcı hatalarından kaynaklanması, yangın ve patlamaya neden olan koşulların daha fazla eğitim ve dikkat ile önenebileceğini göstermiştir. Bu nedenle mühimmatla ilgili işlemlerin, kullanıcıdan mühimmatın bakım personeline kadar her kademedeki ilgili patlayıcı maddelerin özelliklerini bilen ve mühimmat bakım kursu görmüş uzman personelce yapılması önem arz etmiş, eğitimler bu yönde gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁵

TSK envanterinde bulunan kuruluş dışı mühimmatın çevreye zarar vermeden elden çıkartılması ve ekonomiye kazandırılması amacıyla TSK Mühimmat Ayırma ve Ayıklama Tesisi (MAAT) kurulmuştur. Söz konusu tesiste Kuvvet Komutanlıklarının envanterinde bulunan kullanım dışı 52 farklı çap ve tipte yıllık 6.000 ton mühimmatın ayırma ve ayıklama işlemi gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Tesis NATO İkmal Ajansı (NATO Support Agency-NSPA) tarafından NATO kriterlerine göre yetkilendirilerek, uluslararası güvenlik, emniyet ve çevre şartlarına uygun olarak faaliyetlerini icra etmesi öngörülmüştür.

Tesiste, (1) çapı 40 ile 120 mm arasında olan kovanlı mühimmatların ve maksimum çapı 250 mm olan mayınların ayırma işlemleri yapılması. (2) Çapı 100 ile 215 mm arasında olan kovansız, kör tapalı ve kovani demonteli mühimmatların ve çapı 40 ile 120 mm arasında olan havanların ayırma işlemleri yapılması. (3) Çapı 200 ile 600 mm arasında olan füze, büyük roket ve çapı 60 ile 130 mm arasında olan küçük ebatlı roketlerin ayırma işlemlerinin yapılması. (4) Büyük çaplı mühimmat, TNT tahliye ve zırhlı yakma fırını için uygun boyutlara getirilmesi. (5) Mühimmat gövdesi içinde bulunan TNT ve benzeri patlayıcıların ergitilerek alınması, kristalize edilerek belirli bir saflıkta tekrar kullanılabilir hale getirilmesi ve kullanılamayacak kısmın zırhlı yakma fırınında yakılmak üzere uygun boyutlarda kalıplara dökülmesi işlemleri TNT tahliye atölyesinde gerçekleştirilmesi. (6) Ayırma atölyelerinden gelen 40 mm'ye kadar çeşitli çapta mühimmat, tapa, kuyruk, kanatçık gibi mühimmat aksamı, TNT artığı, mayın ve patlayıcılar zırhlı yakma fırınında yakılarak imha edilmesi. (7) Son işlem öncesi gövde ve kovan üzerinde kalan patlayıcı bulaşığını yok etmek amacıyla flaş yakma fırınının kullanılması. (8) Ekonomik değeri yüksek olan bakır sevk çemberlerinin geri

¹⁴³ K.K.K.lığı, KKY 9-2..., a.g.e., s.2-2.

¹⁴⁴ K.K.K.lığı, KKTT 9-1300- 1-20..., a.g.e., s.3-1.

¹⁴⁵ K.K.K.lığı, KKTT 9-1300-250..., a.g.e., s.9-2.

kazanılması sevk çemberi kesim ünitesinin, HEK'e ayrılacak mühimmat metal artıklarının orijinal formunun bozulması işleminin ise hidrolik press ünitesinde yapılması işlemleri gerçekleştirilmektedir.¹⁴⁶

7. Kaynak Kullanımında Verimlilik Faaliyetleri

TSK'nin, çevresel kaynakların daha sürdürülebilir kullanılması maksadıyla tasarruf ve verimlilik konularına önem verdiği görülmektedir. Her türlü faaliyetin icrasında kaynakların verimli kullanılması, en etkin şekilde gerçekleştirilmesi ve bunlara ilişkin performans standartlarının oluşturularak sürekli geliştirilmesini öngörülmüştür. Askeri unsurların verimlilik ve tasarrufa ilişkin değerlendirmelerinin ise Kuvvet Komutanlıkları bünyesindeki Denetleme Başkanlıklarınca yerine getirilmesi uygun görülmüştür.¹⁴⁷

Faaliyet ve hizmetlerinde görevin etkin olarak yürütülmesi konusunda Kuvvet Komutanlıklarının değişim ve gelişim projelerine odaklanması; tasarruf yoluyla verimliliğin artırılması için ise görevin niteliğinden bağımsız olarak yapılan harcamaların sorgulanması esas alınmıştır. İlave olarak araç, makine, cihaz, malzeme vb. tedariklerde malzemenin kullanım ve işletim maliyetlerinin de tedarik safhasında değerlendirilerek ömür devri yönetim anlayışının yerleştirilmesi önemsenmiştir. TSK'nin görevlerinin icrasında etkin bir verimlilik yönetimine dayanan etkinlik analizlerinin yapılması ile bu analizlerle birlikte askeri unsurların maliyet-etkin çalışması hedeflenmektedir.

Dünyada ABD'nin başta olmak üzere silahlı kuvvetlerde, askeri görev ve faaliyetleri ile bina ve tesislerinde güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yeşil enerji teknolojilerinin oluşturulması esas alındığı, böylece hem enerji ve kaynak kullanımında verimliliğin sağlanması hem de söz konusu teknolojilerin ulusal sanayi gelişimini desteklemesi hedeflendiği görülmektedir. Bu açıdan yeşil politika ve uygulamaların silahlı kuvvetlerde uygulanması destek görmeye birlikte, kaynak israfının önüne geçilmesi arzulanmaktadır. Türkiye'de ise benzer uygulamalar henüz oluşmamıştır. Bu uygulamalara yakın zamanda TSK bünyesinde karşılaşılmamasının ve öncülük edilmemesinin nedenine bakıldığında konuya ilişkin Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Savunma Bakanlığı, Milli İstihbarat Teskilatı gibi kurumlara getirilen

¹⁴⁶ K.K.K.lığı, KKY 9-2..., a.g.e., s.4-17/4-18.

¹⁴⁷ K.K.K.lığı, KKY 84-1 (A)..., a.g.e., s.1-1; J.Gn.K.lığı, JGY 84-1..., a.g.e., s.1-1; K.K.K.lığı, **KKY 164-21 (A) Bakım Teğmenler ile Teknisyen ve Mühimmat Branşındaki Astsubayların Staj Eğitim Yönergesi**, 2010, s.2-5.

istisnalar olduğu anlaşılabilir. Örneğin 3194 Sayılı İmar Kanununda harekât ve gizliliğe esas binaların yapımı ve ruhsat işlemlerinde, 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanununda enerji tüketim bilgileri içeren raporların yıllık olarak Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğüne gönderilmesinde ve binalar için enerji kimlik belgesi bulundurulmasından muafiyetler bulunmaktadır.¹⁴⁸

Ancak TSK bünyesinde kaynak kullanımı ve verimliliğe dikkat edilmesi hususunda hukuki mevzuatta oluşmaya başlamıştır. Kaynakların kullanımı ve verimliliğe dikkat edilmemesi durumunda kamu zararının oluşabileceği, bunun da “5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” çerçevesinde ilgili personele hukuki sorumluluk getirmesi gündeme gelmiştir. Bu konuyla ilgili olarak TSK bünyesinde her kademedeki personel bilinçlendirilmektedir.¹⁴⁹ Özellikle 2010 yılında yürürlüğe giren 6085 sayılı Sayıştay Kanununun TSK’ni de kapsamı kaynak kullanımında verimliliğin ve hesapverilebilirliğin artırılması açısından olumlu bir gelişme olarak görülmektedir.¹⁵⁰

TSK’nde kaynak kullanımında verimliliğe ilişkin faaliyetler, toplam kalite yönetimi, verimlilik yönetimi, etkinlik ve tasarruf yoluyla verimlilik ile ömür devri yönetimi çalışmaları olarak icra edilmektedir. Bu çalışmalar şu şekilde açıklanabilir.

(1) Toplam Kalite Yönetimi

Askeri unsurların tasarruf tedbirlerinin alınması ve verimlilik yönetimleri için öncelikle toplam kalite yönetimi anlayışının kurumsal düzeyde yerleşmesi gerektiğine inanılmaktadır. Askeri unsurlar, toplam kalite yönetimiyle hataları bulmak yerine hata yapılmaması, ölçme ve istatistik yöntemlerinin kullanılması, personeli motive ederek çesaretlendirmesi, sürekli gelişme hedefini tayin etmesi açısından faydalı görmektedir.¹⁵¹

(2) Verimlilik Yönetimi

Kaynakların uygun kullanılması için yapılacak bir verimlilik yönetiminde dış ve iç faktörlerin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. Dış faktörlerin askeri unsurların kontrolü

¹⁴⁸ RG.09.05.1985 tarih ve 18749 sayılı “3194 numaralı İmar Kanunu”; RG.02.05.2007 tarih ve 26510 sayılı “5627 numaralı Enerji Verimliliği Kanunu”

¹⁴⁹ Harp Akademileri Komutanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetlerinde Tasarruf Yapılabilecek Alanlar**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1998, s.34.

¹⁵⁰ RG.19.12.2010 tarih ve 27790 sayılı “6085 numaralı Sayıştay Kanunu”; RG.24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı “5018 numaralı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu”, Yaprak Gürsoy, **Türkiye’de Sivil Asker İlişkilerinin Dönüşümü**, Mustafa Aydın (der.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.13-14.

¹⁵¹ K.K.K.lığı, KKY 84-1 (A)..., **a.g.e.**, s.1-3.

dışında olan ancak verimliliği etkileyen hususlar olduğu, iç faktörlerin ise askeri birliğin yapısı, görev, çalışma ortamı, çalışma yöntemi, personel, silah ve teçhizatın görevin niteliğindeki uygunluğu, eğitimin niteliği ve liderlik gibi faktörler olarak kabul edilmiştir. Kurumun vizyon ve misyonun belirlenmesinde verimliliği etkileyen her bir faktörün tehdit veya fırsatlar yaratabileceği üzerinde durulmaktadır. Verimlilik yönetimi ise; verimlilik stratejisinin belirlenmesi, verimlilik planının hazırlanması, verimlilik programının yapılması, verimlilik ölçümü ve verimlilik denetimi safhalarından oluşmaktadır. (1) Verimlilik stratejisinin belirlenmesinde, askeri unsur koşullara bağlı olarak verimlilik stratejilerinden olan girdileri küçültmek veya hasılayı arttırmak arasından seçim yapılmalıdır. (2) Verimlilik planında, askeri unsurun verimlilik ölçümü yapılarak durumunun ortaya konması, buna ilişkin olarak kısa, orta ve uzun vadede hedeflerin belirlenmesi yer almaktadır. Verimliliği etkileyen iç ve dış faktörlerin ve hedeflenen planların gerçekçi olmasına dikkat edilmektedir. (3) Verimlilik programıyla, neyin, nasıl, nerede ve kim tarafından yapılacağı belirlenir. Çalışmalara belirli süre verilerek, hangi kaynaktan kullanacağı, sonuçların nasıl değerlendirileceği belirtilmektedir. (4) Verimlilik ölçümünde, girdi ve çıktılar arasındaki ortak paydaların belirlenerek çıktıların girdilere bölünmesi girdilerin verimlilik ölçümünde esas teşkil edebilmektedir. Bunun içerisinde girdilerin ne derecede iyi kullanıldığını gösteren etkinlik ölçümü de dâhildir. (5) Verimlilik denetiminde amaç ise verimlilik artışlarını sağlanarak katma değer yaratılmasıdır.¹⁵²

Askeri unsurlar, etkinliğin sağlanması yoluyla verimlilik artışı elde etmek için her seviyede verimlilik yönetimini esas kabul etmiştir. Verimlilik konusunda yapılacak değerlendirmelerin TSK'nin bütün faaliyetleri ile bütçesini kapsamaya öngörülmüştür. Etkinlik yoluyla verimlilik artışı yaratmaya yönelik yapılacak değerlendirme alanları (1) modernizasyon (2) teşkilatlanma (3) personel (4) proje yönetimi (5) mali kaynaklardır. Bu yöntemde standartlar diğer askeri yayınlarla belirlenmekle birlikte herhangi bir kaynakta yer almayan bir etkinlik standardı için etkinlik analizi yapılması gerektiği kabul edilmiştir. Ayrıca etkinliği ölçen denetleme unsurlarınca, askeri unsurlar için görevlerinin yerine getirilmesinde tanımlanmış olan standart değerlerden etkinlik değerlerinin belirlenmesini istemiş, denetleme kontrol formlarının bu etkinlik değerlerine göre hazırlanmasını uygun görmüştür.¹⁵³

Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde icra edilen faaliyetlerde; tasarruf yoluyla verimlilik konusuna da önem verilmektedir. Bu konuda harcanması zorunlu olan kaynaklar açısından, kullanılan maliyetin elde edilen miktara göre belirlendiği hâsıla oranlarına dikkat

¹⁵² J.Gn.K.lığı, JGY 84-1..., a.g.e., s.2-4/2-7.

¹⁵³ a.g.e., s.3-1/7-1.

çekilmektedir. Bu kapsamda yapılan harcamaların elde edilmesinde amaçlanan hâsıla açısından sürekli kontrolü gerekli görülmüştür. TSK, tasarruf edilebilecek alanları (1) Gıda maddelerinin tüketilmesinde ve mutfaklarda uygulanacak tasarruf tedbirleri (2) Mühimmat kullanımında (3) Elektrik kullanımında (4) Su kullanımında (5) İşletme, idame ve bakım maliyetlerinin düşürülmesinde (6) Akaryakıt kullanımında (7) Katı yakıt kullanımında (8) İlaç ve tıbbi malzeme kullanımı ve tüketiminde (9) İnşaat ve emlak faaliyetlerinde (10) Muhabere ve iletişim faaliyetlerinde (11) Büro malzemelerin kullanımında (12) Tedarik ve depolama işlemlerinde, (13) Ulaştırma faaliyetlerinde (14) Enerji yönetiminde (15) Personel tasarrufu alanlarında tasarruf tedbirlerinin uygulanmasını öngörmüştür.¹⁵⁴

Tasarrufların belirlenmesinde ise yapılan tüm harcamaların belirlenmesi ve tüketim değerlerinin geçmiş yıllarda gerçekleşen tüketim değerlerinin ortalamalarıyla oluşturulmuş, standartlarla karşılaştırma yöntemi benimsenmiştir. Birliğin göreve hazırlık seviyesini etkilemeden harcamalar yönünde sağlanacak kazanım ve tasarrufların, faaliyetlerin standartlarını koruyarak ileriye götürmesine vesile olacağı değerlendirilmektedir.¹⁵⁵

(3) Ömür Devri Yönetimi

TSK envanterine yeni girecek olan araç, silah ve sistemlerin tedarikinin gerçekleştirilmesi esnasında, sadece araç ve sistemin maliyetinin değil işletme, idame ve bakım maliyetlerinin de değerlendirilerek fiziki, ekonomik ve teknolojik ömrünün göz önüne alınmasını ifade etmektedir. Her türlü kaynağın uygun kullanması maksadıyla TSK envanterine girecek araç, silah ve sistemde ömür devrinin göz önüne alınması zorunlu kılınmıştır.¹⁵⁶ TSK envanterine giren bir araç, silah veya sistemin ömür devri maliyetinin hesaplanmasında %30'unun tedarik maliyeti, %68'i işletme ve bakım desteği için malzeme yönetim maliyeti, %2'de envanterden çıkarma maliyeti olması öngörülmüştür.¹⁵⁷

Kuvvet Komutanlıklarında, kaynak yönetimi, verimlilik ve tasarrufa ilişkin personel eğitimlerinin birlik seviyesindeki erbaş er eğitiminden karar verici eğitime kadar her düzeydeki birlik komutanını kapsamaları öngörülmüştür. Örneğin J.Gn.K.lığında bu eğitimler komutanlar için karar verici eğitimi, Jandarmanın Komutanlığı bünyesine subay,

¹⁵⁴ K.K.K.lığı, KKY 84-1 (A)...., a.g.e., s.2-1/2-40; J.Gn.K.lığı, JGY 84-1...., a.g.e., s.4-1/5-2.

¹⁵⁵ J.Gn.K.lığı, JGY 84-1...., a.g.e., s.2010, s.7-1.

¹⁵⁶ K.K.K.lığı, **KKY 54-10 Ömür Devri Yönetim Sistemi Yönergesi**, 2008, s. 2-1; J.Gn.K.lığı, JGY 339-1...., a.g.e., s. 1-2.

¹⁵⁷ J.Gn.K.lığı, JGY 339-1...., a.g.e., s.2-12.

astsubay eğitimi, kullanıcı eğitimi, eğitici eğitimi ve erbaş ve er eğitimi olarak beş kısımda değerlendirilmiştir.¹⁵⁸

8. Kamu Harcamalarının Denetimi

2010 yılında 6085 sayılı Sayıştay Kanununun yürürlüğe girmesi,¹⁵⁹ TSK bünyesinde Sayıştay'ın yetkisini çoğaltmış, bu durum TSK birlik ve kurumlarında kaynak kullanımında uygunluk ve verimlilikle birlikte hesapverilebilirlik denetimlerinin artmasını sağlamıştır.

6085 sayılı Sayıştay Kanununa kadar MSB ve İçişleri Bakanlığının dış denetimi, 832 sayılı Mülga Sayıştay Kanunu¹⁶⁰ ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu¹⁶¹ başta olmak üzere ilgili kanunlar ve ikincil mevzuatları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Sayıştayın, ilk kuruluş kanunundan günümüz 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'na kadar tüm kanunlarında denetim gerçekleştirilmesine rağmen, zaman içerisinde değişik kanun ve düzenlemelerle Sayıştayın denetim yetki ve kapsamına bazı sınırlamalar getirilmiştir.¹⁶²

Haziran 1934 tarihi 2514 sayılı Divân-ı Muhasebat Kanunu'ndan sonra Kasım 1934'te 2586 sayılı Kanun ile 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 99'uncu maddesinde yapılan değişiklikle TSK'nın envanterindeki devlet malları, Sayıştay denetiminin dışına çıkarılmıştır. Sonrasında 1967 yılında 832 sayılı Sayıştay Kanunu'nun 38.maddesinde; “askerî kadrolarla askerî teçhizat, levazım, ayniyat, fabrika ve müesseseler, Sayıştay denetimine tabidir. Ancak, bunların denetim usulleri, Sayıştayın görüşü alındıktan sonra Milli Savunma ve Maliye Bakanlıklarınca yapılacak bir yönetmelikte belirtilir” şeklindeki açık hükümlerle tekrar yetki açık bir şekilde Sayıştaya verilmiştir. Bu madde gereğince Sayıştay denetiminin usulünü belirlemesi gereken ve 5 Ağustos 1969 tarihli Askerî Kadroların ve Ordu Mallarının Denetimine İlişkin Yönetmeliğin 5.maddesinde, ordu mallarının denetimini MSB ve İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurullarının gerçekleştireceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda bakıldığında, 6085 sayılı Kanun'a kadar yürürlükte olan bu yönetmeliğe göre TSK'nın elinde bulunan

¹⁵⁸ J.Gn.K.lığı, JGY 84-1..., a.g.e., s.6-3.

¹⁵⁹ RG.19.12.2010 tarih...,a.g.k.; RG.24.12.2003 tarih..., a.g.k.

¹⁶⁰ İlgili kanunun 1, 28, 38 ve Ek 12. maddelerine göre yapılmıştır.

¹⁶¹ Söz konusu kanunun 2, 3, 68 ve 81. maddeleri gereğince yürütülmüştür.

¹⁶² Şahin Binici, Can Mustafa Türkyener, “Güvenlik Sektörünün Sayıştay Denetimi ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler”, **Dış Denetim**, Ocak-Şubat-Mart 2011, s.25.

devlet mallarının denetimi, 1969'dan günümüze kadar Sayıştay değil MSB Teftiş Kurulu tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶³

Mülga 832 sayılı Sayıştay Kanunu'na 2003 yılında ilave edilen Ek 12.madde uyarınca, TBMM'den gelecek denetim talepleri çerçevesinde talep edilen konuyla sınırlı olarak yapılacak denetim kapsamından MSB istisna edilmemiştir. Bu kapsamda gelecek denetim talepleri çerçevesinde, TSK'nın elindeki devlet mallarının milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak Sayıştay tarafından denetlenmesine ilişkin esas ve usulleri belirleyen yönetmelikte Bakanlar Kurulunca kabul edilerek 2006'da yürürlüğe konmuştur. Dolayısıyla meclis talebiyle yürütülecek denetimlerde TSK'nın elindeki devlet mallarının Sayıştay tarafından denetlenmesi mümkün kılınmıştır. Ancak günümüze kadar söz konusu madde kapsamında TBMM'den bir talep gelmemiş ve Sayıştay tarafından bu madde kapsamında denetim yapılmamıştır.¹⁶⁴

Sonuç olarak günümüze kadar MSB ve İçişleri Bakanlığının Sayıştayca denetlenmesi, düzenlilik denetimi kapsamında ve büyük oranda evrak üzerinden gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla genel olarak askeri mallar (silah, teçhizat vb.), orduevleri ve sosyal tesislerin denetimi ile yapım işlerinin fiili fiziki denetimi yapılmamıştır.¹⁶⁵

Güvenlik sektörünün denetimine ilişkin 1924 ve 1961 Anayasalarında herhangi bir ayrıcalıklı hükmü yer almamıştır. Ancak 1961 Anayasası'nda 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle, savunma harcamalarının denetimi ile ilgili olarak Anayasa'nın Sayıştay ile ilgili 127.maddesine ek hüküm getirilmiştir. Bu düzenlemede; TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına denetlenmesi usulleri, milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir esası benimsenmiştir. Böylece anayasada ilk defa TSK'nın elinde bulunan devlet mallarına ilişkin TBMM adına Sayıştay tarafından yapılan denetimde ayrık bir usul belirlenmiştir.¹⁶⁶

Ayrıca Anayasa'nın 127.maddesinin başlığı "Sayıştay; Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetlenmesi" iken yapılan değişiklikle "Sayıştay; Silahlı Kuvvetlerin Mallarının ve Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Denetimi" olarak belirlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin halen yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın 160'ıncı maddesinde Sayıştay, yargı bölümünde yer almıştır. 1961 Anayasası'nda 1971 yılında yapılan değişiklik, 1982 Anayasası'nda da aynen korunmuş ve 1982 Anayasası'nın Sayıştay başlıklı 160'ıncı maddesinin son bendinde;

¹⁶³ Şahin Binici, Can Mustafa Türkyener, **a.g.m.**, s.25.

¹⁶⁴ **a.g.m.**, s.26.

¹⁶⁵ **a.g.m.**, s.26.

¹⁶⁶ Uğur Altay, "Türkiye'de Askeri Harcamaların Denetiminde Yeni Sayıştay Kanunu'nun Getirdiği Açılımlar", **Dış Denetim**, Ocak-Şubat-Mart 2011, s.300.

“Silahlı Kuvvetler elinde bulunan devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, Milli Savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir” şeklinde yer almıştır.¹⁶⁷

Avrupa Birliği uyumlaştırma çalışmalarında güvenlik sektörünün demokratik gözetimi büyük önem taşımış, bu kapsamda Sayıştay denetiminin güvenlik sektörü üzerinde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla yasal düzenlemelere yapılmıştır. 2004 yılında 5170 sayılı Kanun’un 10’uncu maddesinde yapılan Anayasa değişikliği ile 1961 Anayasası’na 1971’de giren ve 1982 Anayasası’nın 160’ıncı maddesinde de yerini koruyan TSK’nın elinde bulunan devlet mallarının denetimine sınırlama getiren hüküm, AB uyum sürecinde Anayasa’dan çıkarılmıştır. Anayasa’nın 160’ıncı maddesinde yapılan değişiklik ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nun 82/c maddesi ile Sayıştay denetimi açısından güvenlik sektörüne tanınan anayasal ve yasal muafiyetler kaldırılmıştır. Bu açıdan güvenlik sektöründe; gelir, gider, personel ve mal denetimi, kamu kaynağı kullanan diğer kurumlar gibi genel usul ve esaslara göre yapılması öngörülmüştür. Sayıştay denetiminin önünde engel teşkil eden 1969 tarihli Askeri Kadroların ve Ordu Mallarının Denetimine İlişkin Yönetmelik, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nun 832 sayılı Kanun’u yürürlükten kaldırması ile dayanağını yitirmiş ve yürürlükten kalkmıştır. Ayrıca, 2010/616 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile resmi gazetede yayınlanan Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli İstihbarat Teşkilatı ve Emniyet Genel Müdürlüğü Taşınır Mal Yönetmeliği, 01.01.2011 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik, güvenlik sektörü kurumlarının taşınır mal yönetim hesap cetvellerinin, Sayıştay veya kanunlarla yetkili kılınmış mercilere istenildiğinde gönderilmek ve denetimlerde ibraz edilmek üzere birimleri muhafaza edilmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla taşınır malların durumunda, Sayıştay denetimi açısından hem kanun hem de alt düzenlemeler itibariyle uygunluk sağlanmıştır. Mülga 832 sayılı Kanun’un Ek-12.maddesiyle TBMM’den gelen denetim ve inceleme taleplerinde, denetimin yapılmasına ilişkin esas ve usullerde TSK’ya tanınan ayrık durum, başta 6085 sayılı Kanun’un 82/a maddesi olmak üzere aynı Kanun’un 6, 9, 35 ve 37.maddelerinde güvenlik sektörüne yönelik ayrıcalıklı bir düzenlemenin yapılmaması ile ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle 832/Ek-12’ye dayanılarak 2006 yılında Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan “GİZLİ” gizlilik dereceli yönetmelik de yürürlüğünü yitirmiştir. 6085 Sayılı Kanun öncesinde KİT’lerin Parlamento adına denetimi Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu tarafından yapılırken yeni Sayıştay Kanunu ile birlikte Başbakanlık Yüksek

¹⁶⁷ Şahin Binici, Can Mustafa Türkyener, **a.g.m.**, s.26.

Denetleme Kurumu Sayıştay bünyesine alınmış ve KİT'lerin denetimi yetkisi de Sayıştay Başkanlığına verilmiştir.¹⁶⁸

Sonuç olarak, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu yürürlük kazanmadan önce Sayıştay denetimi askeri hesapların nakit kısmına yönelik yapılabilmıştır. Kanuni dayanağı olmasına karşın içerik olarak farklılığı bulunan 1969 tarihli yönetmelik Sayıştay'ın askeri malların denetimine ilişkin yetkisini MSB Teftiş Kurulu ve İçişleri Teftiş Kurulu'na (Jandarma için) vermiştir. Yönetmeliğe göre Sayıştay neredeyse tümüyle taşınır denetim süreci dışında bırakılmış ve isteyeceği bilgi ve belgelere ilişkin birçok kısıtlamalar ortaya çıkmıştır. Ancak 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile kamu mali sistemi yeniden düzenlenmiş ve muhasebe sistemlerinde yeknesaklık sağlanmış, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile de yukarıda belirtilen çeşitli mevzuat yapısı ortadan kalkmıştır. 6085 Sayılı yeni Sayıştay Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte daha önce muhtelif kanunlarda yer alan ve güvenlik sektöründe denetimi engelleyen hükümler yürürlüğünü yitirmiştir.¹⁶⁹

9. Tarihi ve Kültürel Varlıkların Korunması

TSK'nin çevre mevzuatına uyum zorunluluğu bulunmakla birlikte, dünyadaki benzer gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde tarihi ve kültürel varlıkların daha uygun korunması konusunda yürürlükte bulunan kanun ve yönetmeliklerde yeniden ele alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin 2873 numaralı Milli Parklar Kanunu'nda milli parkları korumaya ilişkin esaslar içerisinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından ihtiyaç duyulacak savunma sistemlerinin kurulabileceği,¹⁷⁰ 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanununda Milli Savunma Bakanlığının idare ve denetiminde veya sınır boyu ve yasak bölgede bulunan kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve değerlendirilmesinde kendisinin yetkili kılındığı hükümleri¹⁷¹ istisna olarak bulunmaktadır.¹⁷²

MSB bünyesinde kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin ise şu esaslar uygulanmaktadır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında

¹⁶⁸ a.g.m., s.26.

¹⁶⁹ a.g.m., s.26.-29; Uğur Altay, a.g.m., s.302.

¹⁷⁰ RG.11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı "2873 numaralı Milli Parklar Kanunu"

¹⁷¹ RG.23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı "2863 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"

¹⁷² Seydi Çelik, **Osmanlıdan Günümüze Devlet ve Asker, Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri**, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2008, s.375.

Koruma Bölge Kurullarınca korunması uygun görülen kültür ve tabiat varlığının tesciline karar verilen taşınmazlara ve koruma alanlarına izinsiz müdahale ve kullanım değişikliği yapılmamaktadır. Söz konusu tescilli taşınmazların gerçek ve tüzel kişilere devri, kiralanması veya satışından önce MSB tarafından Kültür ve Turizm Bakanlığının muvafakati alınmaktadır. MSB'nın idare ve denetiminde bulunan tescilli kültür ve tabiat varlıklarının korunması, değerlendirilmesi ve sit alanlarındaki uygulamaları Kültür ve Turizm Bakanlığıyla protokolle belirlenmektedir. Bir taşınmazın korunması gerekli kültür ve tabiat varlığı olduğu Taşınmaz Sicil Dosyasında belirtilmektedir. Kültür ve tabiat varlıklarının kayıtlarının silinmesi ise, tescil işleminin Koruma Bölge Kurulu tarafından iptal edilmesi ve “tescil iptal raporu” verilmesi halinde gerçekleştirilmektedir.¹⁷³

10. Çevre Kolluk Faaliyetleri

Kuruluş kanunlarıyla TSK içerisinde yer alan J.Gn.K.lığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı, sorumluluk alanlarında çevrenin korunmasına ilişkin olarak kolluk kuvveti olarak yetkilendirilmişlerdir.¹⁷⁴ Günümüzde kolluk faaliyetleri geleneksel kolluk anlayışından uzaklaşarak toplum destekli güvenlik hizmetlerine yönelim kazanmıştır. Bütün suç ve suçlukla mücadele gayretlerini inzibati tedbirler üzerine yoğunlaştıran ve ihbarlara cevap vermeye dayalı geleneksel kolluk anlayışının tersine kolluk birimleriyle halkı ve diğer kamu kurumlarıyla birlikte güvenlik hizmeti üretmeye yönelten, sorumluluk ve etkinliği artırarak probleme odaklanan kolluk yaklaşımına yönelim yaşanmaktadır. Bunun en somut örneği Burdur İl Jandarma, Burdur İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün ortak çabalarıyla toplum destekli kolluk faaliyeti temelinde tarihi eser kaçakçılığına yönelik Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Projesidir.¹⁷⁵ Söz konusu proje kapsamında Burdur Valiliği koordinesinde İl Jandarma Komutanlığı, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Arkeoloji Müzesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve vatandaşların işbirliğiyle Burdur bölgesinde meydana gelen kültür varlıkları kaçakçılığının ve tahribatının engellenmesi ve toplumda yaşadığı

¹⁷³ MSB, MSY 319-11 MSB Taşınmaz Mal Yönergesi, 2009, s.3-19.

¹⁷⁴ RG.13.07.1982 tarih ve 17753 sayılı 2692 numaralı “Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu”; RG.11.03.1983 tarih ve 17985 sayılı 2803 numaralı “Jandarma Teşkilat, Görev Ve Yetkileri Kanunu”.

¹⁷⁵ Yavuz Özfidan ve diğerleri, “Toplum Destekli Güvenlik Hizmetlerinde Kurumlararası İşbirliği”, **Jandarma Dergisi**, Sayı 135, Ankara, Ocak 2013, s.54.

bölgeyle kültürel ve ekolojik ilişki kuracak bilicin oluşturulması amaçlanmıştır.¹⁷⁶ Bu ve benzer faaliyetler için J.Gn.K.lığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığının sorumluluk alanlarında çevrenin korunmasına ilişkin kolluk kuvvetleri için şunlar söylenebilir.

(1) Jandarma Çevre Kolluğu

Jandarma Genel Komutanlığı doğal ve tarihi çevrenin korunması, çevre kirliliği ve çevresel kamu düzeninin sağlanmasına yönelik olarak çevre ve kollukla ilgili kanun, tüzük, yönetmeliklere dayanarak önleyici¹⁷⁷ ve adli kolluk görevlerinde bulunmaktadır. Jandarma, yaklaşık olarak Türkiye coğrafyasının %82'lik kısmında emniyet ve asayiş hizmetlerini yürüttüğünden, çevre kirliliği sorunlarının büyük bölümü Jandarma sorumluluk alanında meydana gelmektedir. Jandarma bünyesinde; ekolojik denge ve doğal hayatın korunması, ulusal mevzuat ve uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınan canlı türleri ve alanların korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi maksadıyla, Çevre Koruma Timleri ve Doğal Hayatı Koruma Takımları teşkil edilmiştir. 2002 yılından itibaren kademeli olarak 38 İl Jandarma Komutanlığı bünyesinde kadrolu olarak 44 Çevre Koruma Timi, 43 ilde ise personel ikiz görevlendirmek suretiyle çevre koruma faaliyetleri yerine getirilmektedir. Ayrıca Balıkesir-Manyas Gölü, Konya-Tuz Gölü, Samsun-Kızılırmak Havzası, İstanbul-Ümraniye, Antalya-Manavgat, Bursa, Mersin yörelerinde aşırı kirlenmenin önüne geçilmesi amacıyla 7 adet Jandarma Doğal Hayatı Koruma Takımı kurulmuştur.¹⁷⁸

Jandarma bu teşkilatlanmalarıyla birlikte, çevrenin ve ekolojik dengenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi maksadıyla, sorumluluk bölgesinde kontroller yapılması ve meydana gelebilecek kirliliklerin takip edilmesi; tehlikeli atık ve tehlikeli kimyasalların taşınması işlemlerinin ilgili mevzuata uygun olup olmadığının kontrol edilmesi; ulusal mevzuat ve uluslararası sözleşmeler ile koruma altına alınan canlı türleri ve alanların korunmasına yönelik olarak avlanma, toplama ve kaçakçılık faaliyetlerine karşı önlem alınması; kaçak yapılaşma, kaçak kesim ve diğer şekillerde orman alanlarının tahrip ve talan edilmesinin önlenmesi; devlet malı niteliğindeki korunması gereken taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının yıkılması, bozulması, zarara uğratılması, izinsiz yurt dışına çıkartılması, alınıp satılmasının önlenmesi; sit alanları ve orman alanlarında yapılan veya yapılmakta olan yapıların kontrol edilmesi; Kara Avcılığı Kanunu ve Merkez Av Komisyonu Kararlarına

¹⁷⁶ Yavuz Özfidan ve diğerleri, **a.g.k.**, s.55.

¹⁷⁷ Önleyici kolluk görevlerinin yasal dayanağı için öncelikle PVSK'nın 1 ve 2, JTGYK'nın 7, JTGY'nin 42, 45, 46, 65.maddelerine bakınız.

¹⁷⁸ J.Gn.K.lığı, **2011 yılı Faaliyet Raporu**, 2012, s.65; J.Gn.K.lığı, JGY 433-1 (A)..., **a.g.e.**, s.1-1.

aykırı hareketlerin kontrol edilmesi; sit alanları ve orman alanlarında yapılan veya yapılmakta olan yapıların kontrol edilmesi görevlerini yürütmektedir.¹⁷⁹

Jandarmaya çevre ve doğal hayatın korunması görev ve yetkisi şu mevzuatla verilmiştir. (1) 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (2) 2803 sayılı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu. (3) 2872 sayılı Çevre Kanunu. (4) 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, (5) 775 sayılı Gecekondu Kanunu, (6) 3194 sayılı İmar Kanunu. (7) 4342 sayılı Mera Kanunu. (8) 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu. (9) 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu. (10) 3213 Sayılı Maden Kanunu. (11) 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. (12) 6831 sayılı Orman Kanunu. (13) 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu. (14) 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu. (15) 3621 sayılı Kıyı Kanunu. (16) 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu. (17) 4122 sayılı Milli Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Seferberlik Kanunu, (18) 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu. (19) 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu. (20) 3092 sayılı Çay Kanunu. (21) 2844 sayılı Fındık Üretimini Planlaması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Hakkında Kanun. (22) 4533 sayılı Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu. (23) 4631 sayılı Hayvan Islahı Kanunu. (24) 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu. (25) 5564 sayılı Kimyasal Silahların Geliştirilmesi, Üretimi, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması Hakkında Kanun. (26) 2903 sayılı Pamuk Islahı Kanunu. (27) 3091 sayılı Taşınmaz Mal Zilyetliğine Yapılan Tecavüzlerin Önlenmesi Hakkında Kanun. (28) 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu. (29) 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun. (30) 3573 sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerinin Aşılattırılması Hakkında Kanun ve 6777 sayılı Sakız ve Nevileriyle Harnupluklara da Teşmiline Dair Kanun. (31) 6968 sayılı Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Kanunu. (32) 5326 sayılı Kabahatler Kanunu. (33) 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu. (34) 5179 sayılı Gıdaların Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun görev vermektedir. Ayrıca, Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Yönetmeliği ve Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliğidir.¹⁸⁰

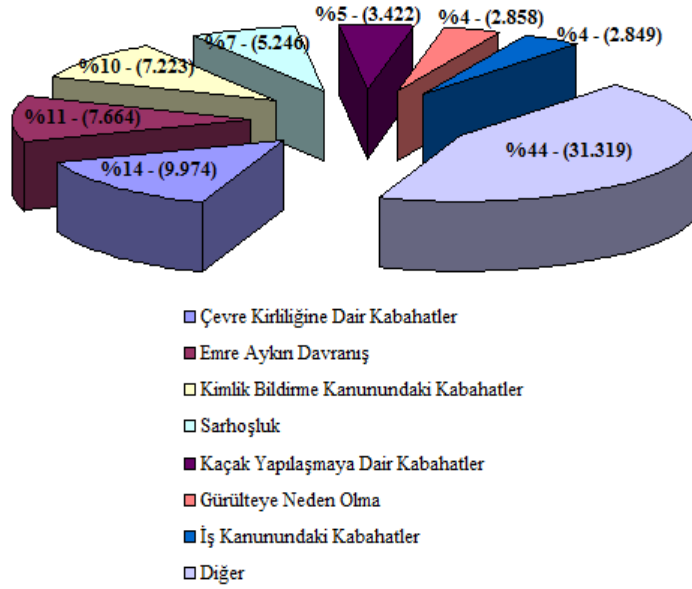
Jandarmanın çevre kolluğu faaliyetlerinde etkin görev aldığı değerlendirilebilir. Bu durum çevre suç ve kabahat olay sayılarının, jandarmanın müdahalede bulunduğu asayiş olayları içerisindeki oranına bakılarak anlaşılabilir. Grafik-I ve Grafik-II’de belirtildiği üzere, 2009 ve 2010 yıllarında Jandarmanın sorumluluk alanı dâhilinde müdahale edilen asayiş

¹⁷⁹ J.Gn.K.lığı, <http://www.jandarma.gov.tr> (16.11.1012)

¹⁸⁰ J.Gn.K.lığı, <http://www.jandarma.gov.tr> (16.11.1012)

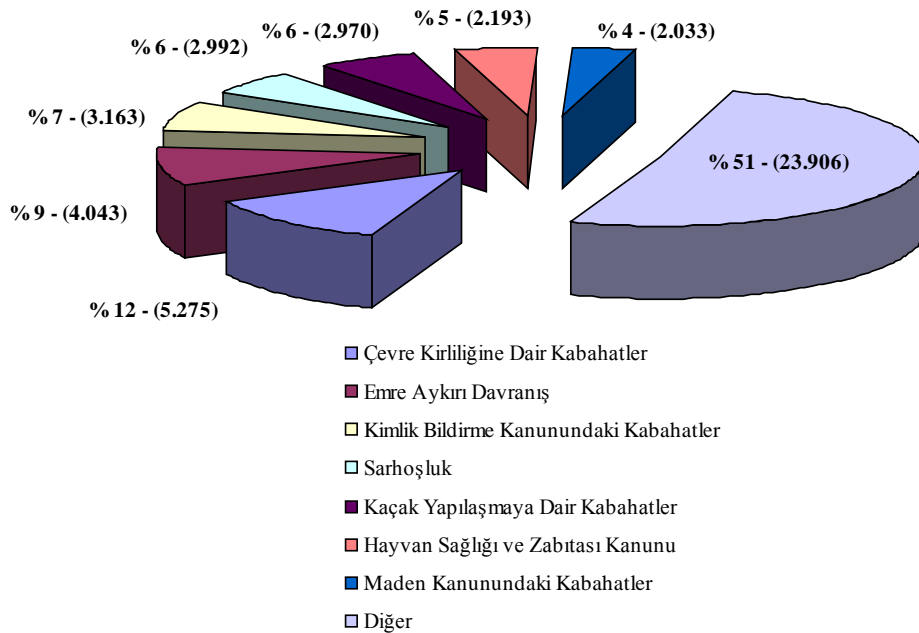
olaylarına ait kabahet olayları içinde¹⁸¹ çevreye ilişkin kabahatler % 44 ve % 51 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Grafik-I 2009 yılı Kabahatlerin Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: J.Gn.K.lığı, 2009 yılı Faaliyet Raporu, 2010, s.38.

Grafik-II 2010 yılı Kabahatlerin Türlerine Göre Dağılımı

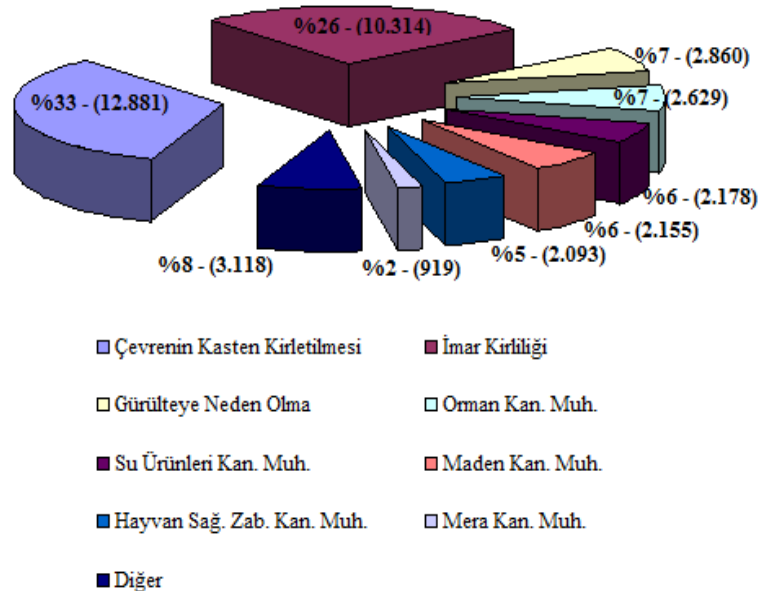
Kaynak: J.Gn.K.lığı, 2010 yılı Faaliyet Raporu, 2011, s.34

¹⁸¹ 2009 yılında Jandarmanın sorumluluk alanı dahilinde meydana gelen asayiş olaylarının %34'ü kişilere karşı suçlar, %24'ü kabahatler, %18'i takibi gereken olaylar, %12'i malvarlığına karşı suçlar, %9'u topluma karşı suçlar, %2'si millete ve devlete karşı suçlar oluşturmaktadır. J.Gn.K.lığı, **2009 yılı Faaliyet Raporu**, 2010, s.35.

Jandarmanın sorumlu olduğu bölge içerisinde çevre kolluğu olarak çevre suçlarına da müdahale etmektedir. Jandarmanın 2009 yılı içerisinde çevre suçlarına ilişkin 39.147 olaya müdahale etmiştir. Bu suçların türlerine göre dağılımı Grafik-III'de belirtildiği üzere incelendiğinde; çevreye yönelik suçlarda ilk sıraları çevrenin kasten ve taksirle kirletilmesi (12.881 olay), imar kirliliği/kaçak yapılaşma (10.314 olay), gürültüye neden olma (2.860 olay), Orman Kanununa Muhalefet (2.629 olay), Su Ürünleri Kanununa Muhalefet (2.178 olay), Maden Kanununa Muhalefet (2.155 olay), Hayvan Sağlığı Zabıtası Kanununa Muhalefet (2.093 olay), Mera Kanununa Muhalefet (919 olay) ve diğer (3.118 olay) suçlarla karşılaşılmaktadır.¹⁸²

2010 yılı içerisinde ise 29.935 olaya el konulmuştur. Çevre suçlarının dağılımı ise Grafik-IV'te görüldüğü şekilde gerçekleşmiştir. Jandarmanın çevre kolluğu olarak teçhizat, malzeme ve personel açısından gelişmesi çevre suçlarının zaman içerisinde azalmasına vesile olmuştur. 2005 ve 2011 yılları arasında çevre suçlarının yıllara göre oranına bakıldığında Grafik-V'te görüldüğü üzere 2008 yılı sonrasında tespit edilen çevre suçlarının azaldığı görülmektedir.¹⁸³ Ayrıca, Tablo-VI'te gösterilen ve Jandarmanın sorumluluk alanı içerisinde 2008 ile 2011 yılları arasında orman yangınlarında yanan alan miktarı bakımından da azalış olması gözle görülür olumlu bir gelişmedir.

Grafik-III 2009 yılı Çevre Suçlarının Türlerine Göre Dağılımı¹⁸⁴

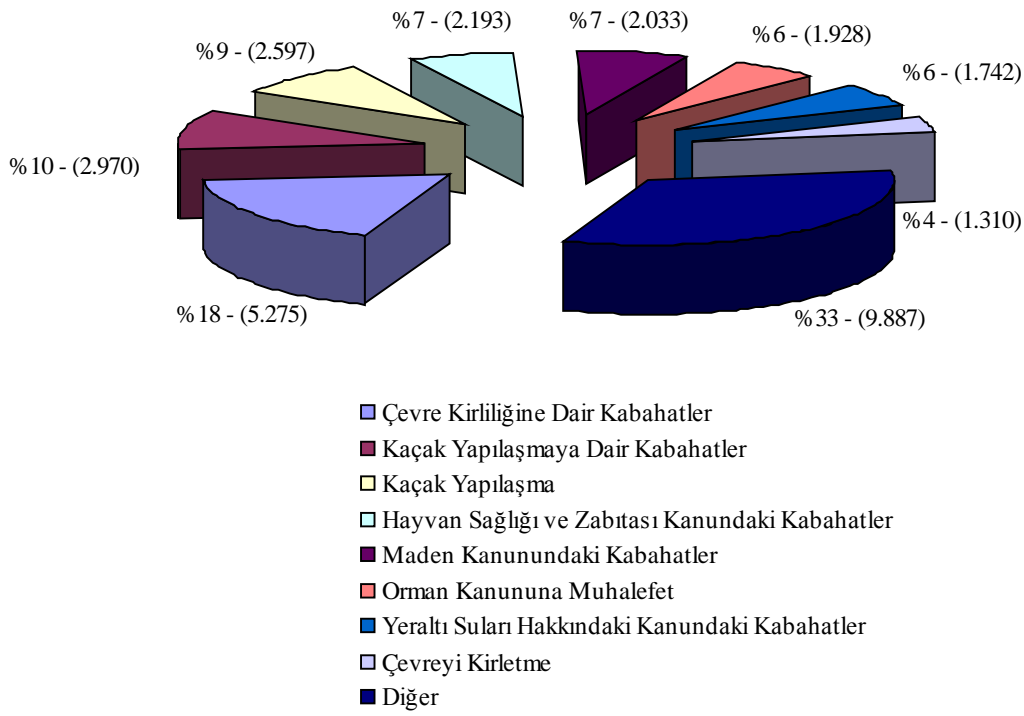
Kaynak: J.Gn.K.lığı, 2009 yılı Faaliyet Raporu, 2010, s.75.

¹⁸² J.Gn.K.lığı, 2009 yılı..., a.g.e., 2010, s. 38-74.

¹⁸³ J.Gn.K.lığı, 2009 yılı..., a.g.e., 2010, s. 74; J.Gn.K.lığı, **2010 yılı Faaliyet Raporu**, 2011, s. 69 ; J.Gn.K.lığı, 2011 yılı..., a.g.e., 2012, s. 66.

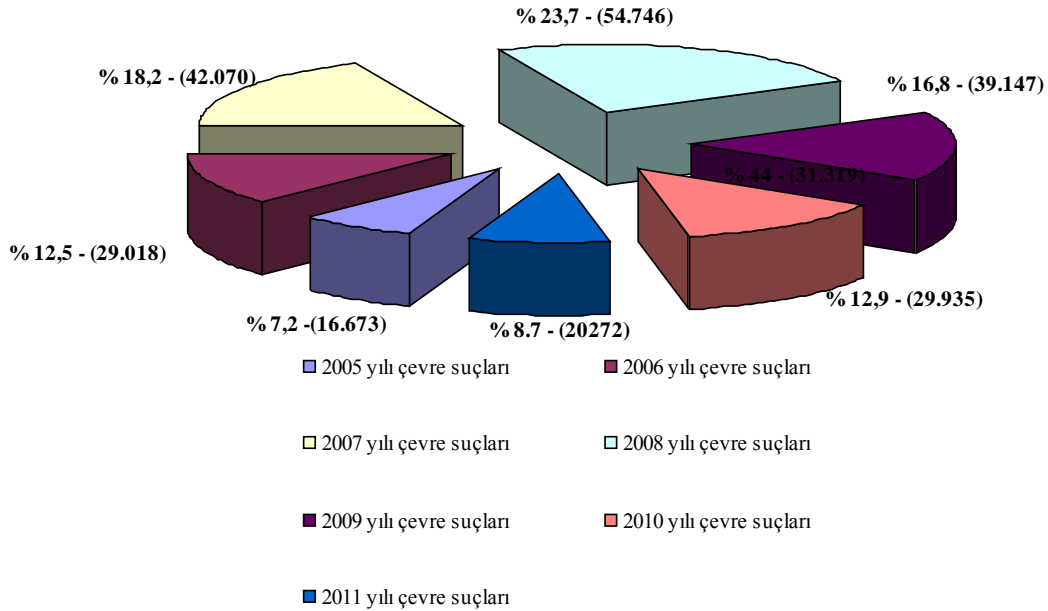
¹⁸⁴ J.Gn.K.lığı, 2009 yılı..., a.g.e., 2010, s. 75.

Grafik-IV 2010 yılı Çevre Suçlarının Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: J.Gn.K.lığı, 2010 yılı Faaliyet Raporu, 2011, s.70.

Grafik-V 2006-2011 Yılları Arasında Çevre Suçlarının Yıllara Göre Oranı

Kaynak: J.Gn.K.lığı, 2009 yılı Faaliyet Raporu, 2010, s. 74; J.Gn.K.lığı, 2010 yılı Faaliyet Raporu,2011, s.69 ; J.Gn.K.lığı, 2011 yılı Faaliyet Raporu, 2012, s.66.

Tablo-VI 2006-2011 Yılları Arasında Çevre Suçlarının Yıllara Göre Oranı

Yıl	Orman Yangını Sayısı	Yanan Ormanlık Alan (ha)	Bir Önceki Yıla Göre Yanan Alan Oranı
2008	653	9.972	(-)
2009	515	4.890	%51 azalış
2010	328	3.215	%34 azalış
2011	508	2.106	%34 azalış

Kaynak: J.Gn.K.lığı, 2009 yılı Faaliyet Raporu, 2010, s. 76; J.Gn.K.lığı, 2010 yılı Faaliyet Raporu, 2011, s.71 ; J.Gn.K.lığı, 2011 yılı Faaliyet Raporu, 2012, s.67.

(2) Sahil Güvenlik Kolluğu

Sahil Güvenlik Komutanlığı'nda (S.G.K.) Türkiye'nin bütün sahillerinde, iç suları olan Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında, liman ve körfezlerinde, karasularında, münhasır ekonomik bölgesi ile ulusal ve uluslararası hukuk kuralları uyarınca egemenlik ve denetim altında bulunan tüm deniz alanlarında 2693 sayılı "Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu" gereğince genel kolluk kuvveti olarak görev yapmaktadır.¹⁸⁵ Çevre kolluğu faaliyetleri içerisinde özellikle sahil ve karasularımızın korunması, su ürünleri avcılığının denetlenmesi, deniz kirliliğini önlemek amacıyla denetimlerin yapılması, eski eser kaçakçılığına engel olunma görevleri yer almaktadır.¹⁸⁶

S.G.K.'lığı Büyükşehir Belediye Başkanlıkları ve Liman Başkanlıkları yetki alanları dışındaki tüm Türk Deniz Yetki Alanlarında yetkilidir. Deniz kirliliğinin önlenmesiyle ilgili olarak 2692 sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu kapsamında yetki alanında meydana gelen deniz kirliliğinin önlenmesine yönelik denetim ve kontrollerin yapılması, 5491 sayılı Kanun ile Değişik 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında egemenlik alanlarındaki denizlerde ve yargılama yetkisine tabi olan Türk Deniz Yetki Alanlarında gemi ve diğer deniz araçlarından kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesine yönelik denetim yapma ve idari yaptırım kararı uygulama ile yetkilidir.¹⁸⁷

Büyükşehir Belediye Başkanlıkları ve Liman Başkanlıkları yetki ve sorumluluk sahalarında tespit edilen deniz kirliliği olaylarına ilişkin gerekli incelemenin yapılması,

¹⁸⁵ RG.13.07.1982 tarih, a.g.k.

¹⁸⁶ S.G.K.lığı, <http://www.sgk.tsk.tr> (16.11.1012)

¹⁸⁷ S.G.K.lığı, **Sahil Güvenlik Komutanlığı İle Denizde Yaşam Broşürü**, Ankara, 2011, s.34-35.

kirliliğe ilişkin deliller toplanarak yasal işlem yapılmak üzere deniz kirliliğinin yaşandığı bölgeden sorumlu Büyükşehir Belediye Başkanlığı veya Liman Başkanlığına bildirilmesi sorumluluğunu da yerine getirmektedir. Kirliliğin tespitiyle ilgili olarak kirletme anı, kirletenin, kirlenen ortamın, ne ile denizin kirletildiğinin tarih, saat belli olacak şekilde fotoğraf ve video görüntüleri çekilmektedir. Denizin kirlenen kısmından alınacak numuneler, yetkilendirilmiş laboratuvarlarda test edilmektedir. S.G.K.'lığı deniz kirliliklerinin (1) Kara kaynaklı kirlilikler. (evsel atıklar, çöpler, arıtılmadan denize verilen atık sular, illegal deşarjlar vb.) (2) Gemi kaynaklı kirlilik; (petrol , petrol türevleri, sintine, yağ, pis su, katı atık ve benzeri illegal deşarjlar vb.) (3) Endüstriyel kirlilik; tehlikeli atıklar, kimyasal atıklar, toksik, radyoaktif kirleticiler ve benzeri atıklar. (4) Atmosfer kaynaklı kirlilik; partikül, toz, zehirli gazlar, asit yağmurları ve benzeri kirlenmeler. (5) Denizde bulunan platform, liman tesisleri ve balık çiftliklerinden kaynaklanan kirlilikler olarak belirlemiştir.¹⁸⁸

11. Savaş Döneminde TSK ve Çevre İlişkisi

Günümüzde askeri unsurların barış döneminde ve savaşa hazırlık faaliyetleri esnasında çevreye olumsuz etkileri olsa da; savaş esnasında silah teknolojilerinin seviyesi, orduların niteliği ve miktarındaki farklılaşma ve savaş alanlarının genişlemesi gibi nedenler geçmiş yüzyıllara göre çevrede daha da yıkıcı etkiler meydana getirmektedir. TSK'nın savaş döneminde çevreye ilişkin uygulamaları, uluslararası silahlı çatışma hukukunda çevrenin konumu ve askeri harekâtların icrasında NATO'nun belirlediği standartlara göre şekillenmiştir. Silahlı çatışma hukukunda çevrenin korunması durumuna ilişkin önceki bölümde değerlendirme yapıldığından burada ayrıca yapılmayacaktır. Silahlı çatışma hukuku kapsamında Türkiye, 12 Ağustos 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesini imzalamış ve onaylamıştır. Dört Sözleşme, Resmi Gazetenin 30 Ocak 1953 tarihli sayılarında yayınlanmıştır. Ancak, 1977 tarihli her iki protokolü ise imzalamamıştır. Türkiye taraf olduğu, savaşın acı ve yıkımına, doğa ve kültür mirası üzerindeki tahribatına engel olmak için düzenlenen diğer uluslararası sözleşmeler de şöyle sıralanabilir. (1) 13 Mayıs 1965 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Atmosferde, Uzayda ve Sualtında Nükleer Silah Deneme Yasağına İlişkin Andlaşma. (2) 1 Haziran 1968 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Ay ve

¹⁸⁸ a.g.e., s.35-37.

Öteki Gökcisimleri Dahil Uzayın Keşfi ve Kullanılmasında Devletlerin Etkinliklerini Yöneten İlkeler Andlaşması. (3) 25 Ağustos 1972 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Denizyatağı, Okyanus Tabanı ve Altına Nükleer Silah ve Başka Yığınsal Yoketme Araçları Yerleştirme Yasağı Andlaşması. (4) La Haye'de 14 Mayıs 1954 tarihinde imzalanan, 10.4.1965 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan "Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme"dir.

Türkiye'nin, çevrenin korunması konusunda faaliyetlerinde bağlayıcı olabilecek diğer bir husus da NATO'nun bu konudaki prensip ve uygulamalarıdır. NATO, askeri faaliyetlerinde çevrenin korunmasına yönelik strateji, doktrin ve prosedürleri hazırladığı dokümanlarla yürütmektedir. Bu dokümanlardan önemli olanlar sıralandığında;¹⁸⁹ (1) "MC469 NATO Military Pinciple of Policies for Environmental Protection" (2) "STANAG¹⁹⁰ 7141 Joint NATO Doctrine for Environmental Protection during NATO led Military Activities" (3) "STANAG 2510 Joint NATO Waste Management Requirements during NATO led Military Activities" (4) "STANAG 7102 EP for Procurement Facilities and Equipment" (5) "STANAG 2982 Essential Field Sanitary Requirements" (6) "AJP-4 Allied Joint Logistic Doctrine Allied Maritime Environmental Protection Publication series" (7) AMEPP-series, Chemical methods of insect and rodent control (8) "AMedP-3 Environmental Management Systems in the Military Sector" (9) CCMS Reports 240, 240/B, 258 Documents referring to Environmental Management Systems (10) "ISO 14000-series MARPOL73/78 IMO - International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973, as modified by the Protocol of 1978 relating thereto" sayılabilir.¹⁹¹

NATO'nun çevrenin korunması konusunda gayretli çalışmalarının bir diğer nedeni de üye ülkelerinin çevre koruma kapsamında gerek bilimsel araştırma gerekse uygulama alanındaki gelişmelerde yol gösterici olmayı hedeflemeleridir.¹⁹²

NATO, uluslararası çevre mevzuatının gelişimi ve toplumsal bilincin oluşmasıyla birlikte müttefik ülkeler arasında askeri harekât ve faaliyetlerde çevrenin korunması konusuna

¹⁸⁹ Çevre korumayla ilgili olarak NATO dokümanlarına bakıldığında "MC" (Military Committee/ Askeri Komite) başlıklı dokümanlar politikaları belirlerken, "STANAG" doktrinleri ve prosedürleri, "AJEPP" (Allied Joint Environmental Protection Publications/Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayınları) ve "AMEPP" (Allied Maritime Environmental Protection Publication/ Müttefik Deniz Çevre Koruma Yayınları) vb. prosedür, teknik ve methodları belirlemektedir. Rudolf Duerr, **a.g.e.**, 2008.

¹⁹⁰ STANAG (Standardization Agreement), NATO üyesi ülkelerin askeri alandaki standartlarını belirleyen bir bildirimdir. NATO üyesi ülkeler ürettiği bütün askeri faaliyetler ve malzemeler de bu standartlara uymak zorundadır.

¹⁹¹ NATO, **STANAG 7141 Joint NATO Doctrine For Environmental Protection During NATO Led Military Activities**, 2008, s.A-1; NATO, NATO Logistics Handbook, **a.g.e.**, s.25.

¹⁹² NATO, **AJEPP-2, Allied Joint Environmental Protection Publication, Best Environmental Protection Practices For Military Compounds In NATO Operations**, August 2011, s.1.

önem vermiş, bu konudaki eş güdümün sağlanması amacıyla 2008 yılında STANAG 7141'i yayınlamıştır. Bu dokümanda, komutanın çevre sorumluluğu, çevre doktrin ve kurallarına uyum, çevre eğitimi ve öğretimi konularında standardizasyon istenmiştir. Çevre doktrini kavramını, NATO'nun askeri görevleri yerine getirirken makul ulaşılabilir çevresel önlemlerin alınması olarak tanımlamıştır. ÇYS, çevrenin korunması için uygun bir süreç olarak kabul edilmiş, komutanın bu görevini başarabilmesinde yararlı bir araç olduğu vurgulanmıştır.¹⁹³ NATO, çevresel hasarları askeri operasyonların kaçınılmaz bir sonucu olarak görse de çevresel planlamayla bu etkilerin en aza indirilebileceğini değerlendirmektedir. Çevresel etmenleri içeren erken planlama sürecinde, operasyonel gereksinimleri ön planda tutan ve başlangıç düzeyindeki kararlar alınmasının, önceden muhtemel tüm sonuçların görme şansını yakabileceğini vurgulamaktadır. Çevre doktrini sayesinde komutanlara askeri faaliyetlerin planlama sürecinde çevresel risk yönetimi¹⁹⁴ yapma fırsatı da verdiği kabul edilmektedir.¹⁹⁵

Bütün komutanların başlıca sorumluluğunun askeri görevlerin başarılması olsa da her düzeyde birlik komutanının askeri faaliyetlere başlamadan önce çevre planlama kurallarını takip etmesi istenmektedir. Komutanlar bu nedenle planlama görevinde bulunan askeri personelin çevre koruma konusunda eğitim almış olduğundan emin olunması ve çevre koruma sorumluluğunun komutanın sorumluluğu altındaki personelin sağlık ve güvenliğinin de dâhil edilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Askeri faaliyetlere çevre konusunda planlama süreci harekât alanının değerlendirilmesi, tehdit değerlendirilmesi, çevresel tehditlerin harekâta etkisi ve karar destek faaliyetlerinin yürütülmesi unsurlarını içermektedir. Söz konusu planlamada şu konular üzerinde durulmaktadır.¹⁹⁶

(1) Operasyonel faaliyetlerin çevre üzerindeki etkisinin tanımlanması, bu etkiler içerisinde olan benzin, yağlar ve diğer tehlikeli maddelerin kullanımı; tehlikeli atıkların ve atık su dâhil durumu; soğutucuların sızıntısı ve akaryakıtların yanmasıyla oluşan gazların üretimi vb.dir.

(2) Askeri faaliyetlerden etkilenecek ortamının özelliklerinin belirlenmesidir. Bunlar; alanın genel çevre koşulu, iklim, su kalitesi, hava kalitesi, doğal ve kültürel kaynaklar,

¹⁹³ NATO, STANAG 7141..., a.g.e., s.A-1.

¹⁹⁴ Çevresel risk yönetimi, fayda ve risklerin dengelenmesiyle birlikte operasyonel faktörlerden kaynaklanan risklerin değerlendirilmesi, kontrol ve tespit etme işlemlerinde kullanılmaktadır. NATO, **AJEPP-3, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO Operations**, 2011, 3-3.

¹⁹⁵ NATO, AJEPP-3..., a.g.e., s.1-1; NATO, STANAG 7141..., a.g.e., s.A-2.

¹⁹⁶ NATO, STANAG 7141..., a.g.e., s.A-2.

tehlike altındaki türler ve kritik habitatların varlığı, kuşlar veya kuş göç yollarının varlığı olarak sayılabilir.

(3) Askeri faaliyetlerin atık ve kirlilik meydana getirmesi, su, hava ve toprak kirliliği, gürültü, biyolojik çeşitlilik ve sulak alanlara etkisi, doğal ve kültürel kaynaklara olumsuz etkisidir.

(4) Çevrenin korunması, insan sağlığı ve güvenlik için oluşan çevresel riskler için alternatif yöntemlerin tespitidir. İnsan atıkları, yıkama ve durulama suyu, kontrol edilmeyen drenaj, askeri su geçiş işlemleri, inşaat, petrol ve tehlikeli madde dökülmesinin çevre üzerindeki yarattığı kirliliklere karşı önlemlerdir. Askeri araçların hava emisyonları, uçak ve gemi egzozları, yangınlar, piroteknik ve duman jeneratörleri vb.den çıkan emisyon kirlilikleri muhtemel hava kirlilikleridir. Petrol ve tehlikeli maddelerin sızıntıları, katı atık üretimi, atıkların boşaltılması ise toprak kirlilikleridir. Toprak, hava ve suya insektisit, rodentisit, dezenfektanlar ve kovucuların dökülmesi, bulaşıcı hastalığa neden olabilecek medikal atıklara da dikkat edilmesi istenmektedir. Sivil kesimin hayatı ve yaban hayatına yönelik gürültünün önlenmesine yönelik tedbirler konusu da işlenmiştir.

(5) Çevre kirliliğinin önlenmesi ve kaynakların korunması için çeşitli önlemlerin uygulanması esas alınmıştır. Bu önlemlerden kirliliğin önlenmesi ve kaynakların korunması kapsamında başlıcaları; atıkların azaltılması, önleyici tedbirlerin uygulanması, tekrar kullanımı, geri dönüşüm, iyileştirme, temizleme ve son çare bertaraf işlemleridir.

NATO tatbikatlarının da askeri faaliyetlerin çevre mevzuatına uygun olarak yapılmasını öngörülmüştür. NATO Tatbikatlarına ev sahipliği yapan ülkelerin, askeri unsur gönderen ülkeler ile çevre, tehlikeli maddelerin saklanması, taşınması konularını içeren mutabakat muhtırası yapması istenmektedir.¹⁹⁷

NATO bünyesinde birlik komutanlarına, çevreye olumsuz etkilerin en aza indirilmesi konusunda risk yönetimini uygulaması, özellikle askeri harekâtlarda çevresel risk yönetiminin çevrenin korunması ile görevin hedeflerine ulaşması arasında denge kurması istenmiştir. Harekâtlarda, insan ve çevreye yönelik gereksiz risklerin en aza indirilmesine yönelik oluşturulması benimsenmiştir. Çevresel risk yönetiminin Harekât Emirlerinde ayrı bir Ek olarak yer alması vurgulanmıştır.¹⁹⁸ Her bir çevresel konunun oluşturabileceği riskler ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Bunlara bakıldığında; (1) Atık su; toprak kirliliği, yeraltı suyu kirliliği, bitki örtüsünün kirlenmesi, doğal yaşamın rahatsızlığı vb. (2) Atıklar; toprak kirliliği, yeraltı

¹⁹⁷ Gnkur.Bşk.lığı, **Türkiye ve NATO Arasındaki Temel Antlaşmalar**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2011, s.234.

¹⁹⁸ NATO, STANAG 7141..., **a.g.e.**, s.A-4.

suyu kirliliği, bitki örtüsünün kirlenmesi, doğal yaşamın rahatsızlığı vb. (3) Tıbbi atık; su ve toprak kirliliği, doğal yaşamın rahatsızlığı vb. (4) Tehlikeli maddeler; toprak kirliliği, yeraltı suyu kirliliği, bitki örtüsünün kirlenmesi, doğal yaşamın rahatsızlığı, radyoaktif kirlilik vb. (5) Enerji; atık yakıt nedeniyle toprak kirliliği, yakıt kıtlığı, hava kirliliği, yağ ve petrol ürünleri; toprak kirliliği, yeraltı suyu kirliliği, bitki örtüsünün kirlenmesi vb. (6) Kültürel ve tarihi kaynaklar; arkeolojik, tarihi ve dini alanların yıkılması vb. (7) Doğal kaynak, içme suyunun ekaikliği, biyoçeşitliliğin azalması, toprak ve su kirliliği vb. (8) Hava kalitesi; duman, toz, partikül madde gibi hava kirliliği, görüşün azalması, zararlı gazlar vb. (8) Gürültü; gürültü kirliliği, doğal yaşamın rahatsız edilmesi vb.dir.¹⁹⁹

NATO'nun askeri harekâtlarda çevrenin korunmasına ilişkin dokümanları yakın dönemde çıkarılmıştır. Bunlardan; AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards And Norms For Military Compounds in NATO Operations (NATO Operasyonlarında Askeri Çevre Koruma Standartları ve Normları Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını), AJEPP-2, Allied Joint Environmental Protection Publication, Best Environmental Protection Practices For Military Compounds in NATO Operations (NATO Operasyonlarında Askeri En İyi Çevre Koruma Uygulamaları Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını), AJEPP-3, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO operations (NATO Operasyonlarında Çevre Yönetim Sistemi Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını) dokümanları 2011 yılı içerisinde çıkarılmıştır. AJEPP-1 dokümanı, STANAG 2581 ile,²⁰⁰ AJEPP-2 dokümanı STANAG 2582 ile,²⁰¹ AJEPP-3 dokümanı, STANAG 2583 ile²⁰² 2011 yılında yürürlüğe girmiş ve yayınlanmıştır. AJEPP dokümanlarının amacı, NATO önderliğindeki operasyonlar sırasında özel çevre koruma standartları ve normlarının belirlenmesidir. AJEPP-1, AJEPP-2 ve AJEPP-3 adlı üç doküman bileşik bir çevre koruma politika ve standartların uygulanmasına yönelik olarak ilişkilidir. AJEPP-1 dokümanı NATO'nun askeri faaliyetlerinde çevrenin korunması amacıyla uyulması gereken genel standartları belirlemiş, AJEPP-2 dokümanında taktik ve operatif seviyede uygulamalara yönelik tedbirler gösterilmiştir.

¹⁹⁹ NATO, AJEPP-3..., a.g.e., s.B-1.

²⁰⁰ NATO, STANAG 2581 EP Environmental Protection Standarts and Norms for Military Compounds in NATO Operations (AJEPP-1), 2011, s. 1.

²⁰¹ NATO, STANAG 2582 EP Best Environmental Protection Practices For Military Compounds In NATO Operations (AJEPP-2), 2011, s.1.

²⁰² NATO, STANAG 2583 EP Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO Operations (AJEPP-3), 2011, s.1.

Bu dokümanların hazırlanmasında diğer NATO talimat ve yönergelerinden de faydalanılmıştır. Bunlar içerisinde (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) MC 299/5 - Savunma Planlama Rehberi MCC (3) 133/3 - NATO Operasyonel Planlama Sistemi (4) MC 469 - Çevre Koruma NATO Askeri İlke ve Politikaları (5) Bi-SC Operasyonel Planlama için Rehberi (6) STANAG 2545 NATO Çevre Koruma Terimler Sözlüğü (7) AJP-4.10 (A) (2228) Müttefik Müşterek Tıbbi Destek Doktrini (8) STANAG 2136 Saha Operasyonları Sırasında Su Dönüştürülebilirliğine İlişkin Minimum Standartlar–AmedP 18 (9) STANAG 2982 MED - Temel Alan Sıhhi Gereksinimleri (10) 7182 STANAG Yaşam Güvenliği Yangın Risk Değerlendirmesi ve Yönetimi sayılabilir.

NATO, çevre koruma faaliyetleri ve tasarruf tedbirleri konularının komutanın görevinin başarılması açısından kaynakların korunmasına yardımcı olduğunu kabul etse de askeri harekâtların temposunun, altyapı eksikliğinin kapsamlı bir çevre korumaya izin vermeyeceğini vurgulamaktadır. Bu nedenle çevre koruma faaliyetlerinin özellikle harekâtın planlama aşamasında değerlendirilerek, Planlama Yönergelerine dâhil edilmesini ve planlama aşamasında yer verilmesi elzem görmektedir. Bu sayede en uygun çevresel önlemler konusunda harekât planlamacıların odaklanması sağlanmış olmaktadır. Planlayan personel çevre koruma faaliyetleri için öncelikle şu bilgi alt yapısına sahip olmalıdır. (1) çevre mevzuatı gereğince çevre koruma standartlarının bilinmesi (2) harekât altında mevcut durumun bilinmesi, zarar görebilecek önemli suyolları, doğal ve kültürel kaynakları belirlenmesi. (3) çevre raporlama sisteminin kurulmuş olması (4) çevre koruma faaliyetinin harekâtın yeri, durumu ve süresinden etkileneceğinden enerji, geri dönüşüm bertaraf hususlarının harekât planında yer verilmesi; çevrenin, sivil halkın ve NATO unsurlarının korunmasıdır.²⁰³

Operasyon planı ise çevresel riskleri karşılamak için proaktif ve esnek olmalıdır. Risk analizlerinin aynı zamanda çevreninde NATO unsurlarına etkisini en aza indirmeyi öngörmesi hususu kabul edilmiştir. NATO, harekâtlarında öngörülen uygulamaların ev sahibi ülkelerin çevre yasalarından daha sıkı olduğunu gördüğünde kendi kuralarına uymaktadır. Bu nedenle ev sahibi ülkenin standartları Avrupa Birliği ya da benzeri Kuzey Amerika standartları gibi uluslararası standartlara ile karşılaştırılarak kıyaslanmaktadır.²⁰⁴

NATO eğitim ve tatbikatları vb. faaliyetlerde ev sahibi olan ve söz konusu standartların yerine ulusal mevzuatın uygulanmasını isteyen üye ülkeler ise bu dokümanlarda muhalefet şerhi koyabilmektedir. Nitekim Bulgaristan, İtalya ve Hollanda AJEPP-1 dokümanın veya

²⁰³ NATO, AJEPP-2..., a.g.e., s.1.

²⁰⁴ NATO, AJEPP-2..., a.g.e., s.7.

bazı maddelerinin kendi ülkelerindeki askeri faaliyet ve NATO tatbikatlarında uygulanmaması konusunda benzer taleplerde bulunmuş, Türkiye standartlara karşı herhangi bir itirazda bulunmamıştır.²⁰⁵

NATO, çevresel hasarların askeri operasyon kaynaklı olabileceği kabul etmiştir. Çevresel hasarların askeri operasyonların bir sonucu olmasına rağmen, hasarın azaltılması ve barışın yeniden tesisini kolaylaştırmak için söz konusu uygulamaların ve süreçlerin benimsenmesiyle minimize edilebileceğini savunmaktadır.²⁰⁶ Ancak harekât zorunlulukları ile askeri çevre koruma prosedürleri arasındaki çatışma olduğunda MC 469 dokümanı 6'ncı fıkra gereğince, operasyonel zorunluluklara öncelik verileceği vurgulanmıştır. Askeri operasyonların başlangıç aşamalarında ortaya çıkan görevin başarı derecesi, güvenlik konuları, az hazırlık süresi ve ekipman sınırlamaları gibi nedenlerin, askeri çevre koruma ilke ve politikalarının uygulanmasını sınırlayabileceği ifade edilmiştir.

NATO, ev sahibi ülkelerin çevre standartlarına bakmaksızın askeri ve sivil nüfusun üzerinde kirlenmenin önlenmesi için mümkün olan en yüksek düzeyde standartlara hazırlanılması gerektiğini, atık yönetimi uygulamalarında ulusal veya ev sahibi ülkenin politika veya atık yönetim sistemlerinden yararlanılmasını kabul etmiştir.²⁰⁷

Uluslararası anlaşmalarla çevre düzenlemelerini açıklayan temel ilkeler NATO tarafından çevre stratejileri ve yasal hususlar olarak dikkate alınmaktadır. Bunlar; (1) kirlenme öder ilkesi, atık üreticilerinin yasal ve finansal olarak atıkların güvenli bertarafı için sorumlu olmaları (2) ihtiyatlılık ilkesi, temel prensip olarak sağlık ve güvenliğin yönetimi, riskin büyüklüğü belirsiz ise önemli bir risk olarak kabul edilmesi, insan sağlığı ve güvenliğinin korunması için hassas tedbirlerin alınması (3) atık hiyerarşisinde, atıktan öncelikle kaçınma daha sonra yeniden kullanım veya geri kazanımı ve son olarak bertaraf edilmesi (4) yakınlık ilkesiyle, çevresel tehlike olabileceklerin iyileştirme ve bertarafında tehlikeleri en aza indirmek için onun kaynağına en yakın olan yerde olmasının sağlanması ve taşıma kaynaklı risklerin azaltılmasıdır.²⁰⁸

NATO'nun askeri faaliyetlerinde katılımcı ülkeler çevre tedbirlerinin uygulanmasında özen ilkesine uyması istenmiştir. Çoğu ulusal çevre düzenlemelerine bakıldığında bu hususlar ev sahibi ülkelerin mevzuatlarından daha katı olduğu değerlendirilmektedir. Çevre kaygılarına

²⁰⁵ NATO, **AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards and Norms For Military Compounds in NATO Operations**, 2011, s.IX, X.

²⁰⁶ **a.g.e.**, s.1.

²⁰⁷ **a.g.e.**, s.2.

²⁰⁸ **a.g.e.**, s.3.

yönelik ulusal standartlar yoksa da katılımcı ülkeler faaliyetlerinde uluslararası standartlara uyarak yerel çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratılmaması sağlanmaktadır.²⁰⁹

(1) Atık Su Yönetimi

NATO'nun her türlü askeri faaliyetlerinde atık bertarafı için gerekli kuralları karşılamak amacıyla yerel ve uluslararası çevre düzenlemelerine uyulması sağlanmaktadır. Uyulması istenen düzenlemeler şu kılavuz ve standartlardır. (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Atıksu ve Güvenli Kullanımı Rehberi, Dışkı ve Atıksu, Volume 1: Politika ve Yasal Çerçeve (3) 21May 1991 tarihinde kabul edilen Avrupa Komisyonu Kentsel Atık Su Direktifi (Konsey Direktifi 91/271/EEC) (4) B-GL-361-012/FP-001 Konaklama, Tesisat ve Mühendislik Hizmetleri (CA) (5) 1972 yılı ABD EPA Federal Su Kirliliği Kontrol Kanunudur. Söz konusu faaliyetlerin yerine getirilmesinde harekâtlara asker katkısında bulunan ülkeler, mevcut yerel ve uluslararası ülke ve kurumlarla iş birliği yapmaktadır. İyileştirme teknikleri katılımcı ülkelere göre değişse de ulaşılması istenen standartların ortak bir anlayış içinde gerçekleştirilmesi istenmektedir. Bu çalışmalar ev sahibi ülkenin mevcut altyapı tesisleri üzerinden veya katılımcı ülkeler tarafından yaptırılan taşınabilir arıtma tesisinin kullanılması yoluyla olabilmektedir. Bu nedenle, çalışmalardaki test ve izleme sistemleri arasındaki muhtemel farklılıklar unutulmamaktadır. Ancak genel bir kural olarak, katılımcı ülkeler aşağıda belirtilen standartlara dayalı testler uygulamaktadır. Bileşikler için NATO onaylı çevre laboratuvar kullanımı, mümkün değilse NATO test talimatlarına uygun olarak onaylanmış bir sözleşmeli laboratuvar ile test ve izleme yapılması öngörülmüştür.²¹⁰

²⁰⁹ a.g.e., s.3.

²¹⁰ a.g.e., s.A1-1.

Tablo-VII Atık Kuralları

Kılavuz	AB	ABD	CA	WHO	Önerilen Standart
Biyokimyasal veya Biyolojik Oksijen Talebi (Biochemical or Biological Oxygen Demand 5)	25	30	20		20
Kimyasal Biyolojik Oksijen Talebi (Chemical Biological Oxygen Demand)		25			25
Kimyasal Oksijen İhtiyacı (Chemical Oxygen Demand)	125				125
Sıcaklık		Ortam sıcaklığının 10 C'den fazla değiştirme			Ortam sıcaklığının 10 C'den fazla değiştirme
Suspansiyonda Askıda Bulunan Katı Maddeler	35	30	25		25
Fekal koliform			100 ml başına 400		100 ml başına 400
Kalıntı Klor (mg / L)			1		1
pH		6'dan 9	6'dan 9	6.5'dan 8.5	6'dan 9
Fenoller (ug / L)			20		20
Yağlar ve Gresler (mg / L)			20		20
Phosphorous (Total P)- (mg/L)	2		1		1
Toplam Azot (mg /	15			50	15

Kaynak: AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards and Norms For Military Compounds in NATO Operations, 2011, s. A1-1

(2) Katı Atık Yönetimi

Atıkların bertarafından önce azaltılması savunulsa da askerlerin sağlığı, yerel nüfus ve çevre için tehdit olmamasına, kalıcı ve önemli çevresel zarar verilmemesine, bertaraf işlemlerinin çevreye duyarlı olması, yerel bertaraf tesislerin kullanılmasına, yeniden kullanılabilir malzemeye yer vererek ekonomik döngünün devamına dikkat edilmesi öngörülmüştür.

Uyulması istenen bu düzenlemeler şu kılavuzlara ve standartlara göre oluşturulmaktadır. (1) STANAG 2510 Askeri Faaliyetlerde Müşterek NATO Atık Yönetimi (2) STANAG 7141

EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (3) Basel Konvansiyonu-Özel Tasarlanmış Düzenli Depolama Teknik Rehberleri (D5), Kasım 2002 (4) Basel Konvansiyonu- Arazide Yakma Teknik Rehberi (D10), Kasım 2002 (5) Cointreau Sandra Katı Atık Düzenli Depolama Tasarım ve Konuşlanma Kriterleri, 2004.²¹¹

Tablo-VII ve yukarıda belirtilen atık bertaraf standartları kapsamında (1) evsel atık ve benzer sanayi atıkları (2) karton ambalaj (3) gıda artıkları (4) tehlikeli atık (5) yeniden kullanılabilir mallar katı atıklar olarak sayılmıştır. Hazırlanacak Atık Yönetimi Planında, (1) atık biriktirme ve toplama yerlerini gösteren harita (2) merkezde veya yerinde toplanacak atıkların listesi (3) sorumluluklar ve temas noktaları listeleri bulunması istenmektedir. Düzenli depolama tesislerinin tasarımı işe şu şekilde olmalıdır; (1) akarsu, menfez, kanal vb. alanlara 300 m'den yakın olmaması (2) etrafında 500 m'den az özel veya kamu içme suyu, sulama, hayvancılık için su alanının olmaması (3) 250 m alanda konut ve gelişimi olmaması (4) mevsimsel tablo seviyesinden en azından 1.5 m yeraltı suyundan yüksek olması (5) Okul, ibadet yerleri gibi sosyo-politik olarak hassas alanlardan 1 km uzaklıkta olması uygun görülmüştür. İyileştirme standartları olarak, hava temizleme olmadan ve hava temizleme ile yakma şekilleri uygulanmaktadır. (1) Hava temizleme olmadan yakmada, ana yanma odası (650 ° C), ikincil yanma odası (850 ° C) olmalıdır. Külün özellikleri güvenli bir bertaraf garanti etmek için belirtilen değerleri geçmemelidir. Bu değerler ateşleme r_{mass}% l üzerinde kaybı (yalnızca katı) <= 3 kütlesi%; Elektrik iletkenliği [uS / cml <= 10.000, ph değeri 5,5-13,0; DOC [mg / l] <= 50; AOX [mg / l] <= 0,3'dir. (2) Hava temizleme ile yakmada, yakma aşağıdaki verilen emisyon sınırlarını aşmaması gerekmektedir. Bu sınırlar, toz 10 mg/m³; TOK gibi organik C 10 mg/m³; HCl gibi inorganik Cl 10 mg/m³; HF olarak F 1 mg/m³; SO₂ olarak SO₂ ve SO₃ 50 mg/m³; NO₂ olarak NO ve NO₂ 0,20 g/m³; Hg olarak Hg ve Hg ürünleri 0,03 mg/m³; CO 100 mg/m³'dür.²¹²

²¹¹ a.g.e., s.B-1.

²¹² a.g.e., s. B-2/B-4.

Tablo-VIII Katı Atık Standartları

	Planlama Şekiller (L/gün/asker)	İlk	Geçici	Uzun Vadeli İşlem
Evsel atık	30			
Karton	14	Sıkıştır, demetler halinde bağla, geri dönüşüm veya yakma	Mümkünse halka bağışlanması	
Yemek artıkları	0.2	60'lt kapasiteli plastik konteynırda		
Tehlikeli atık			Uygun sertifikalı motor yağı çelik kaplarda	Mobil baca gazı temizleme sistemi ile atık yakma alanı
Geri dönüşümlü malzemeler	Ayrı ayrı toplanmaması	Her 40-50 askerler için bir 0,8 m kutu palet için planlama		

Kaynak: AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards and Norms For Military Compounds in NATO Operations, 2011, s. B-1/ B3.

(3) Tıbbi Atık Yönetimi

Tıbbi atıklar harekât alanında yakma yoluyla bertaraf edilmektedir. Diğer yöntemlerde uygulanacaksa ev sahibi ülkelerde sözleşme yapılabilecektir. Uyulması istenen bu düzenlemeler şu kılavuzlara ve standartlara göre oluşturulmaktadır. (1) STANAG 2510 Askeri Faaliyetlerde Müşterek NATO Atık Yönetimi (2) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (3) Basel Konvansiyonu- Biyomedikal ve Sağlık Atıklarının Yönetimi Teknik Kılavuzu (Y1, Y3), Eylül 2003'tür Bulaşıcı tıbbi atıkların çevreye zararının önlenmesi için (1) Anatomik ve bulaşıcı sağlık atık 3-8 ° C arasında bir sıcaklıkta muhafaza edilmelidir. (2) 15 ° C altındaki depolama bir hafta süreyi geçmemelidir. (3) Bulaşıcı tıbbi atıklar yakılmalı veya bertaraf edilmeden önce dezenfekte edilmektedir. (4) Bertarafın uygun yapılabilmesi için tıbbi atıkların uygun kodlamasının yapılması gerekmektedir.²¹³

²¹³ a.g.e., s.C-1.

(4) Tehlikeli Madde Yönetimi

Tehlikeli maddeler, basınç ve patlama, yangın gibi zararlı fiziksel etkileri yanında, zararlı akut, kronik, kanserojen veya genetik etkileri içeren sağlık sorunlarına yol açabilmektedir. Zehirli atıklar üretilen ve kullanılan tüm askeri faaliyetlerin ulusal ve uluslararası düzenlemeler tarafından kontrol edilmesi istenmiş, uyulan standartlar şu şekilde belirtilmiştir. (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) STANAG 2510 Askeri Faaliyetlerde Müşterek NATO Atık Yönetimi (3) STANAG 2229 Tehlikeli Madde Tahliye İkazı (4) WHMIS – İşyeri Tehlikeli Malzeme Bilgi Sistemi (CAN) Ayrıca söz konusu standartlar kapsamında tehlikeli maddeler için güvenli ve uygun depolama, planlama, eğitim ve tasarım ölçümleri tüm askeri unsurlarda uygulanması öngörülmüştür. Uyulması istenen bu düzenlemeler şu kılavuzlara ve standartlara göre oluşturulmaktadır. Tehlikeli maddelerden uygun olmayanlar, ABD EPA Kimyasal Uyumluluk tablosu (EPA 600/2-80-076 Nisan 1980) ile Kimyasal Ayrışma ve Depolama Tablosuna göre belirlenmekte olup, tehlikeli maddelerin etiketlenmesinde “Kimyasal Kuramlar Servisi” (CAS) numarası alması vb. faaliyetlerin yürütülmesi istenmektedir.²¹⁴

(5) Radyoaktivite Yönetimi

Radyasyona maruz kalmanın önlenmesine ilişkin belirlenen esaslar şu talimatlarda yer almaktadır. (1) STANAG 2473 NBC (2’ci edisyon) Krize Yanıt Operasyonu Madde 5’te Olmayan Radyasyona Maruz Kalma Komutan kılavuzu (2) STANAG.2474 NBC/MED Tıbbi Amaçlı İyonlaştırıcı Radyasyon Maruziyetinin Belirlenmesi ve Kayıt Altına Alınması (3) Radyolojik Korunma Hakkında Uluslararası Komisyon, CIPR publication 22, Pergamon Press, Oxford, 1973 (4) Radyolojik Korunma Hakkında Uluslararası Komisyon Öneriler 1990, CIPR yayın 60, Pergamon Press, Oxford, 1993 (5) Codex Alimentarius, WHO, FAO, 1989.²¹⁵

²¹⁴ a.g.e., s.D-1-3.

²¹⁵ a.g.e., s.E-1.

(6) Enerji Yönetimi

Enerji ihtiyacı askeri harekât için elzem görülmekle beraber, enerji tüketiminde azalmanın harekât ve çevre açısından avantaj sağladığı değerlendirilmektedir. Bu sayede harekâtın daha verimli bir altyapıya kavuşacağı, güç jeneratörleri ve yakıt taşıma sayısında azalmanın sağlanacağı ve lojistik zincirde tasarruf elde edileceği savunulmaktadır. Çevre açısından ise CO2 emisyonu ile havaya kirleticilerin daha düşük emisyon salınımı gerçekleştireceği, petrol sızıntıları vb. toprak kirliliğine sebep olacak risklerin azalacağı ifade edilmektedir. Enerji hususundaki standartların geliştirilmesi için uyulan kılavuzlar şunlardır. (1) 2006/32/EC AB Yönergesi (5 Nisan 2006), Enerji Nihai Kullanım Verimliliği ve Enerji Hizmetleri (2) 2002/91/EC AB Yönergesi (16 Aralık 2002) Binaların Enerji Performansı Üzerine'dir. Enerji tasarrufu için genel yaklaşımlar, enerji tüketiminin azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması ile bunu sağlayan ekipmanların tedariki, bina inşasında enerji tasarrufu sağlayacak bina tasarımlarının oluşturulması, sürdürülebilir enerji kullanımı, teknik önlemlerin alınması, ulaştırma faaliyetlerinde uygun bakım ve sürüş tekniklerinin uygulanması, eğitim ve öğretim faaliyetleri, enerji takip ve yönetimi faaliyetleridir.²¹⁶

(7) Petrol Ürünleri ve Yağların Yönetimi

Petrol ve yağlarla ilgili faaliyetlerin yürütülmesi maksadıyla yayımlanmış yönerge ve kılavuzları ulusal işletim ve güvenlik prosedürleri ile birlikte kullanılmak üzere tasarlanmıştır; Kılavuzların ve uygulamalarının amacı söz konusu maddelerin neden olduğu riskleri azaltarak çevreyi korumak ve muhafaza etmektir. İlgili kılavuzlar şunlardır. (1) STANAG 7102 DPP (1.Baskı) Petrol Taşıma Tesisatı ve Ekipmanları İçin Çevresel Koruma İhtiyaçları (2) AJP-4.7 Müttefik Müşterek Petrol Doktrini (3) JSP (Joint Service Publication-Ortak Hizmet Yayın) 317 (4.Baskı) Yakıtlar ve Yağların Depolama ve Kullanılması için Ortak Hizmet Güvenlik Düzenlemeleri (Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı) (4) BK Savunma Bakanlığı- Savunma Standart 01-5: Yakıtlar ve Yağlara İlişkili Ürünler (5) B-GL-361-012/FP-001: Konaklama, Tesisat ve Mühendislik Hizmetleri (CA) Petrol ve yağların depolama için uygulanacak olan standartları NATO kapsamında ülkeden ülkeye değişse uygulama standartlarında AJEPP-2 En İyi Çevre Koruma Uygulamaları dokümanından yararlanılması uygun görülmüştür.²¹⁷

²¹⁶ a.g.e., s.F-1/F-2.

²¹⁷ a.g.e., s.G-1.

(8) Toprak Kirliliğinin Kontrolü

Toprak kirliliğine karşı, harekâtın zorunluluklarından ödün vermeden, askeri operasyonların farklı aşamalarında teknik standartlar oluşturulması, uluslararası çevre mevzuatı ile işbirliği ve uyum sağlanması böylece toprak ve yeraltı suyunda yeterli korumanın sağlanması amaçlanmıştır. Çevre korumadan sorumlu personelin toprağa tehlikeli madde dökülmesine karşı her türlü potansiyel ve uygun eylemleri farkında olması istenmiştir. Söz konusu faaliyetler için gerekli standartlar olarak şunlar belirtilmiştir. (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) STANAG 7102 DPP Petrol Taşıma Tesisatı ve Ekipmanları İçin Çevresel Koruma İhtiyaçları (3) 2982 STANAG Alanda Temel Sağlık Şartları (4) MC 469 NATO Askeri İlkeleri ve Çevre Koruma Kuralları (5) AMedP-3 2048 böcek ve kemirgen kontrolü kimyasal yöntemler. (6) Su Çerçeve Direktifi (2006/60/EC) (7) Tehlikeli Maddeler Direktifi (76/464/EEC) (8) Yeraltı Suyu Direktifi. (80/68/EEC) (9) Çevresel Sorumluluk Direktifi. (2004/35/EC) (10) Kanada Çevre Bakanlar Konseyi-Toprakta Petrol Hidrokarbonları için Geniş Standartlar. (CA) (11) Kanada Çevre Bakanlar Konseyi-Toprakta Petrol Hidrokarbonları için Geniş Standartları Teknik Eki (CA)'dir.²¹⁸

(9) Hava Kirliliğinin Kontrolü

Hava kirliliği konusunda hem kirleticilere konu olan maddeler hem de kirleticilere neden olan faaliyet ve donanımlara odaklanılmaktadır. Kirleticiler kurum parçacıkları ve asit içeren kükürt içeren yakıtlar, donanımlar ise klima, ısıtma tesisatı, atık yakma tesisleri, vb. olarak tanımlanmıştır. Bu cihaz ve sistemlerin kısa, orta ve uzun vadede çevresel etkileri arasında çok fark olmaması kabul edilmekle birlikte söz konusu cihaz ve ekipmanların ömür devri süresini etkilemektedir. Hava kirliliğinde uyulan standart ve kılavuzlar olarak şunlar esas alınmıştır. (1) WHO Hava Kalitesi Rehberleri, Küresel Güncelleme 2005 (2) 4 Aralık 2000 tarihli Avrupa Parlamentosu Atık yakılması üzerine Konsey Direktifi 2000/76/EC (3) 1 Ocak 1989 tarihli Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü (7.revizyon, Pekin 1999)'dür. Askeri hareketlerde hava kirletici olarak belirlenen halon, CFC, HCFC, HFC, is parçacıklar (PM10) ve duman, asbest, pestisit, hidrokarbonlar, metan (atık depolamadan itibaren), karbondioksit (CO₂), kükürt dioksit (SO₂), azot oksitler (NO_x) gibi

²¹⁸ a.g.e., s.H-1.

bileşiklerin azaltılarak üretilmesi öngörülmüş, depolanmasının ise sınırlı tutulması gerektiği belirtilmiştir. Tablo-IX’da de görüldüğü gibi kirliliğe neden olan askeri faaliyet ve kaynaklar ise jeneratörler, kompresörler, araçlar gibi yanmalı motorlar, klimalar, ısıtma tesisatı, pişirme amaçlı mutfak, atık yakma tesisleri, yangınlar, depolama sahaları, akaryakıt depoları, pestisitler, asbest içeren inşaat malzemeleri, atık su arıtma tesisleri, tehlikeli atık ve mühimmatlar, yangın söndürücüler, garaj ve işyerlerinde solvent temizleyiciler olarak sıralanmıştır.²¹⁹

Tablo-IX Önemli Hava Kirliliği Kaynakları ve Kirleticiler

	Ozon tabakasının incelmeleri	Duman	CO ₂	NO _x	SO ₂
Motorlar ve jeneratörler		x	x	x	x
Klima ve soğutucular	x				
Isıtma ve pişirme		x	x	x	x
Yangın söndürücüler	x				
Atık yakma			x	x	
Açık hava yangınları		x			

Kaynak: AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards and Norms For Military Compounds in NATO Operations, 2011, s. J-3.

NATO, ayrıca Tablo-X’da belirtildiği üzere atık yakma fırınları için emisyon standartları belirlemiştir. Bileşiklerin emisyonu için belirlenen standartlar ise şunlardır.

²¹⁹ a.g.e., s..J-1/J-2.

Tablo-X Atık Yakma Emisyon Standartları (Direktif 2000/76/EC referans)

Kirletici	Konsantrasyon (mg/Nm ³) - (O ₂ içeriği% 6)
Toplam Toz	30
Hidrojen Klorür (HCl)	10
Hidrojen Florür (HF)	1
Mevcut tesisler için NO _x	800
Yeni tesisler için NO _x	500
Cd + Tl	0,05
Hg	0,05
Sb + As+ Pb + Cr + Co + Cu + Mn + Ni + V	0,5
Dioksin ve furan	0,1
SO ₂	50
Toplam Organik Karbon (TOC)	10

Kaynak: AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards and Norms For Military Compounds in NATO Operations, 2011, s. J-3.

(10) Gürültü Kirliliği

Gürültü, insanların sağlığını ve davranışlarını etkilemektedir. İstenmeyen ses varlığında gürültü kirliliği olarak adlandırılmakta ve istenmeyen ses, fizyolojik ve psikolojik sağlığın zarar vermektedir. Gürültü kirliliği rahatsız edici olmakla birlikte, saldırganlık, hipertansiyon, yüksek stres düzeyi, kulak çınlaması, işitme kaybı ve seviyesi veya ses gücüne bağlı olarak diğer zararlı etkilere neden olmaktadır. Hayvan yaşamı için gürültünün en önemli etkisi, habitatın azalmasıdır. Bu kapsamda Tablo-XI'de değerleri gösterilen, standart ve kılavuzlar şunlardır. (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) WHO-Mesleki Gürültü: ulusal ve yerel düzeyde iş ile ilgili işitme bozukluğu gelen hastalık yükünün değerlendirilmesi (3) Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) Doc 9501 - Uçak gürültüsü sertifikasyon prosedürlerinin kullanımı konusunda Çevre Teknik El Kitabı (4) 25 Haziran 2002 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 2002/49/EC Çevresel gürültünün değerlendirilmesi ve yönetimi ile ilgili Direktifi (5) OSHA Standartları: Gürültü ve işitme koruma'dır.²²⁰

İşitsel sağlığa en yüksek tehdit eden unsurlardan biri de hava aracı gürültüsüdür. Bununla ilgili olarak büyük havaalanları çevresindeki yaklaşık 100 kilometre kare önemli görülmektedir. İkinci tehdit alanı otobanlar olarak sayılmaktadır. Kalkan bir uçak yerde 100 dBA'dan fazla ses seviyesi üretebilirken iniş sırasında daha aşağı seviyede üretir. Gürültü

²²⁰ a.g.e., s.K-1.

seviye standartlarıyla ilgili olarak da WHO ve Avrupa kuralları tarafından önerilen gürültü ve akustik rakamları listesine uyulmaktadır. NATO askeri unsurlarında harekâta bulunulurken faaliyet ve cihazların gürültü takibinin yapılması için gürültü matrisinin yapılarak takip ve kontrol işleminin yürütülmesi zorunlu kılınmıştır.²²¹

Tablo-XI Tavsiye Edilen Maksimum Gürültü Seviyeleri

Sınırlar	Aşıldığında etkisi
100 - 130 dBA	İşitsel rahatsızlık
130 - 140 dBA	Fiziksel hasar riski (örneğin, kulak zarının yırtılması)
130 dBA	Akut ağrı
85 dBA	İşitme kaybı
80 dBA	İşitme kaybı riski
70 dBA L_{eq24}	Önemsenebilecek işitme kaybı
30 dBA L_{eq}	Mükemmel anlaşılabilirlik
45 dBA L_{eq}	Tamamiyle anlaşılabilirlik
40 - 55 dBA L_{eq}	Oldukça iyi anlaşılabilirlik

Kaynak: AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards and Norms For Military Compounds in NATO Operations, 2011, s. K-1.

TSK'nin NATO harekâtları ile Türkiyede uyguladığı çevre mevzuatının aynı uluslararası protokolleri uygulaması bağlamında benzer kriterleri içermektedir. Ancak NATO'nun daha detaylı ve dar aralıklara sahip olarak ABD, AB ve WHO kriterleri ve limit değerlerini esas aldığı söylenebilir. Bunlardan atık su kirliliği kriterleri bu şekildedir.

(11) Doğal ve Kültürel Varlıkların Korunması

NATO, misyonunun bir parçası olarak tüm faaliyetlerde çevre sorumluluğunu taahhüt etmekte olduğunu bildirmiştir. Onun temel çevre koruma taahhütleri arasında doğal ve kültürel kaynakların korunması bulunmaktadır. Yabancı ülkelere NATO çevre programının amacı yeterince çevre kalitesi, doğa, yaban hayatı ve tarihi mirasın yanı sıra insan sağlığını korumak, geliştirmek, standartlara ve yönetmeliklere uygunluk sağlamaktır. Yabancı ülkelerde NATO askeri unsurlarının ulusal ve uluslararası düzenlemeler tarafından

²²¹ a.g.e., s.K-1.

belirlenen çevre standartlarına uyması istenmektedir. Spesifik düzenlemelerin uygulaması asker katkısında bulunan ülkeler tarafından yönlendirilmektedir. Aşağıdaki referanslar, Doğal Tarihi ve Kültürel Kaynak Yönetimi ile ilgili çevre standartlarının uygulanması hakkında rehberlik sağlamaktadır. (1) STANAG 7141 EP NATO Askeri Faaliyetler Sırasında Çevre Koruma Doktrini (2) 1969 (ABD) Ulusal Çevre Politikası Yasası (3) 1977 Temiz Su Yasası değiştirilmiş şekli (33 USC/1251 vd.) (4) 1918 Göçmen Kuş Antlaşması Kanunu değiştirilmiş şekli (16 USC/703-712) (5) ABD Ordusu Balık ve Yaban Hayatı Politikası Rehberi (6) Habitat Ortamlarında Ordu Rehberi (7) Habitat Ortamlarında Ordu Politikası ve Rehberlik (7) Doğal Kaynak Planlama Seviyesi için Ordu Hedefleri ve Uygulaması için Rehberlik/ Entegre Doğal Kaynak Yönetimi Planı ve Anketi (8) Entegre Doğal Kaynak Yönetim Planı (9) Göçmen Kuş Antlaşması Kanunu üzerine Ordu Politikası Rehberi (10) Askeri Operasyonlar için Çevre Kılavuzu, Finlandiya-İsveç-ABD Multi-Ulusal Çalışma Grubu, Mart 2008 ABD basımı (11) Göçmen Kuş Antlaşması Kanunu ile ilgili Ek Ordu Politikası Rehberi (12) EC Direktifi 85/337EEC "çevre üzerindeki bazı kamu ve özel projelerin etkilerinin değerlendirilmesi" (13) 200-2 ABD Ordusu Yönergesi Askeri Faaliyetlerin Çevresel Etkileri, 25 Nisan 1986 (14) EUFOR SOP J4 6292, Çevresel Durum Değerlendirme Rehberi, Ek C (15) Savunma Çevre Beklentileri, Uluslararası Çevre Sempozyumu ve Savunma, NATO, CCMS, No 211, Swansea, Birleşik Krallık, Eylül 1995 bildirisi²²²

²²² a.g.e., s.H-1.

Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde “Çevresel güvenlik anlayışının kurumsal boyutta Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı” sorusuna cevap aranmıştır. TSK’nın çevresel güvenliğin konusuna girebilecek görev ve yetki alanlarını belirleyen 42 adet kanun ve yönetmelikle birlikte, bunların TSK içerisinde nasıl uygulanacağını açıklayan ve farklı Komutanlık seviyesinde hazırlanan 34 adet yönerge ve talimatın yayınlandığı tespit edilmiştir.

Söz konusu yönerge ve talimatlarda kitlesel nüfus hareketleri, enerji ve su güvenliği, doğal afetlere müdahale, çevresel etkinin azaltılması gibi konular öngörülmuş, ancak yönerge ve talimatlarda “çevresel güvenlik” kavramıyla karşılaşılmamıştır. TSK’nın çıkardığı yönerge ve talimatlar değerlendirildiğinde, çevresel güvenlik kavramını içeren risk alanlarına karşı hazırlıklı olunmasına rağmen, çevresel güvenlik yaklaşımına bütünlük bir metodoloji geliştirilmediği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda çevresel güvenlik anlayışının kurumsal boyutta Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı sorusuna verilecek cevap hazırlık seviyesi dikkate alındığında olumludur.

TSK’nın güvenlik yaklaşımıyla ilgili olarak değişimin farkında olduğu, buna yönelik yapısal ve işlevsel düzeyde değişikliklere gittiği görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası yeni oluşturulan tehdit ve güvenlik algılamaları ile üyesi bulunduğu NATO yapısı, orduların görev tanımlarında değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Avrupa kıtası ordularında yapısal değişim ve dönüşüm kapsamında silahlı kuvvetler küçültülmüştür. Silahlı kuvvetler üzerindeki bu etkiler, ABD ve Avrupa ülkelerindeki kadar olmasa da Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Birlik ve kışlaların miktarı bazında büyük oranda bir değişiklik tespit edilememekle birlikte görünür bir gelişme olarak, zorunlu askerlik hizmet süresi kısaltılmıştır.

Ayrıca, uluslararası işbirliğinin desteklenmesi ve güvenlik ortamının genişlemesi askeri unsurlar açısından Barış Destekleme Harekâtlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türkiye’de BM, NATO, AGİT ve diğer uluslararası kurumlar bünyesinde birçok harekâta katılım sağlayarak barış ve güvenliğe katkı sağlamıştır. TSK’nın önümüzde yıllarda uluslararası alanda askeri gücü ön planda tutmayan askeri eğitimde işbirliği, barış için ortaklık programları ve çok uluslu barış gücü faaliyetlerine öncelik vereceği görülmektedir.

Geleneksel güvenliğin önemli bir aktörü olan TSK’nın; çevresel güvenliği ilgilendiren kriz ve tehdit alanlarını kabul etmesi, ulusal güvenlik yaklaşımı içerisinde tehdit durumlarına karşı bölgesel ve küresel işbirliğine açık olmasını sağlamıştır. Ekolojik değerlerin korunmasından, doğal afetlere müdahaleye, su ve enerji güvenliğinden barış ve güvenliğin

devamlı kılınması gayretine kadar bölgesel ve uluslararası işbirliği alanları desteklenmiştir. Bu kapsamda Yunanistan ve Ortadoğu ülkeleriyle 2013 yılı ve sonrasında doğal afetlere karşı ortak tatbikatlar planlaması önemli bir adımdır.

TSK'da, çevresel etkisinin azaltılmasına yönelik çevre yönetim sisteminin oluşturulması ile atık ve kirliliklerin kontrolü faaliyetleri 2009 yılı TSK Çevre Denetimi Yönetmeliğinin yayınlanmasıyla birlikte hızlanmıştır. TSK'nın çevreye ilgisi 1982 yılı Anayasası ve 1983 yılı 2872 sayılı Çevre Kanununun genel çerçevesi ve kanuna ilişkin muafiyetler kapsamında artmış, dünyada genel eğilimin yansımasıyla beraber 1990'lı yıllardan itibaren gelişme göstermiştir. Bu dönemde, TSK'da artan ilginin nedenlerine bakıldığında, çevrenin korunması ve denetlenmesi konularında ulusal seviyede ve NATO, BM gibi organizasyonların etkisiyle oluşan uluslararası mevzuattaki gelişmelerin doğrudan etkisi olduğu söylenebilir. Bu süreçte, Çevre Kanunu kapsamında silahlı kuvvetler için denetim yönetmeliğinin gecikmesi, TSK bünyesinde çevre faaliyetleri ile denetimlerinin işlerliğini ve uygulamalarını da etkilemiştir. Dönemin Çevre Bakanlığı tarafından 2008 yılında çıkarılan Çevre Denetimi Yönetmeliği kapsamında yapılacak denetimler için askeri unsurlara istisna getirilmiş; askerî işyerlerinin, askerî bölgeler ve tatbikatların bu Kanun çerçevesindeki denetimi ve neticelerine ait işlemlerin; Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından müştereken hazırlanacak yönetmeliğe göre yürütülmesi öngörülmüştür. Bu yönetmelik, 2009 yılında "Türk Silahlı Kuvvetleri Çevre Denetimi Yönetmeliği" adıyla yayınlanmıştır. Söz konusu yönetmelikle askerî birlik, bölge, tesis, işyeri ve tatbikatlarda faaliyet süresince çevre denetiminin usul ve esasları belirlenmiştir. Ayrıca, denetimi yapacak personelin, çevre yönetim kısmı ile çevre yönetim işlem sorumlusunda aranacak şartlar ile görevlerinin düzenlenmesi hususu da bulunmaktadır. Yönetmeliğe göre, TSK'nın bütün birlik, kurum, karargâh, tesis, bölge ve işyeri faaliyetleri ile tatbikatlar dâhil her türlü askerî maksatlı faaliyetler, çevre mevzuatı hükümleri doğrultusunda çevre denetimine tabi olması hususu kabul edilmiştir. Askerî faaliyetlerde çevre yönetim sistemi oluşturulması ve çevre koruma uygulamalarının, yapılacak çevre denetimleri yoluyla gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Yönetmelikte denetime tabi olacak askeri faaliyetler belirtmekle birlikte, denetimi yapacak unsurlar denetim durumuna göre iç ve dış denetim olarak ayrılmıştır. İç denetim olarak üç aydan az, altı aydan fazla olmamak üzere askerî unsurlar içerisinde görevlendirilen çevre yönetim kısmı veya işlem sorumlusu aracılığıyla yapılan değerlendirilme ve raporlama anlaşılmaktadır. Dış denetim olarak ise, Kuvvet Komutanlıklarının Denetleme ve Değerlendirme Başkanlıklarınca en az yılda bir kez gerçekleştirilen çevre denetimleri kabul edilmiştir.

TSK, atık ve kirliliklerin yönetimi ve kontrolü için söz konusu denetim yönetmeliğiyle birlikte askeri unsurlara uygulama usullerini gösteren 2009 yılı “MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi ve 2011 yılı MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi hazırlamıştır. Kuvvet Komutanlığı seviyesinde ise ilk olarak her bir atık için uygulama ve esaslarını gösteren Deniz Kuvvetleri Komutanlığının 2011 yılı DKY 433-1 Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesiyle karşılaşmıştır.

Bu yönetmelik ve yönergeler kapsamında TSK bünyesinde atık ve kirliliklerin yönetimi ve kontrolünün sağlanmasına çaba gösterildiği değerlendirilmektedir. Öncelikle bu kapsamda atıklara yapılacak işlemlerin tek elden yürütülmeye çalışıldığı, Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde Türkiye'nin farklı yerlerinde konuşlu Bölgesel Atık Depolama Merkezlerinin kurulduğu ve askeri unsurların çevreye ilişkin planlarının bu merkezlerden yönlendirildiği tespit edilmiştir.

Ancak TSK'da askeri faaliyetlerin icra edilmeden önce çevresel etkisinin değerlendirilmesinde faydalanılacak bir doküman mevcut değildir. Bu konuda ABD ve Güney Afrika Cumhuriyetinin işbirliği çalışmaları kapsamında 1997 yılında kurulan ABD ile Güney Afrika Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı İstişare Komitesinin çalışmaları neticesinde 2004 yılında oluşturulan “Askeriye’de Çevre Etki Değerlendirmesi Rehberi” önemli bir dokümandır. Benzer bir çalışmanın da TSK bünyesinde hazırlanarak uygulamaya konmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

TSK; ISO 14000 Çevre Yönetim Standartlarına uyumun sağlanmasını, kaynak kullanımında tasarruf, çevre mevzuatına uyum, halk sağlığı ve refahının sağlanması açısından olumlu görmektedir. Ancak askeri unsurların TS EN ISO 14001 çevre yönetim sistem kurmaları ve belgelendirme işlemlerinin sadece askeri hastanelerce yapılması yetersizdir. TSK'da 1999-2001 yılları arası 14 askeri hastane ÇYS sistemi kurularak belgelendirilmiştir. Bütçe yetersizliği ve yasal düzenlemelerdeki belirsizliğin ortadan kaldırılarak TS EN ISO 14000 kapsamında ÇYS kurulması çalışmalarına devam edilmesi gerekmektedir.

TSK'nin savaş döneminde çevre koruma faaliyetlerine ilişkin hususlarda NATO dokümanlarını esas aldığı görülmektedir. NATO dokümanlarında ilk olarak askeri harekâtların yürütülmesi sırasında çevre konusuna, harekât öncesi planlama sayılan Harekât Emri içerisinde yer verilmiştir. NATO'nun 2011 yılında AJEPP-3 NATO Operasyonlarında Çevre Yönetim Sistemi Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayını çevrenin korunması ile askeri görevin hedeflerine ulaşması arasında denge kurulmasını öngörmüştür. Bu kapsamda askeri harekâtlarda çevre konusuna, insan ve çevreye yönelik risklerin en aza indirilmesi için risk yönetimi temelinde Harekât Emrinde ayrı bir Ek Madde olarak yer verilmiştir.

Hazırlanacak bu Ek Madde ile harekât alanında çevresel değerlendirme kuralları, stratejik düzeyde harekât alanı çevre kontrol listesi, çevresel durum tespiti, çevresel sorumluluklar ve çevre yönetimi hususları incelenmektedir. Söz konusu usulleri içeren benzer bir doküman olarak, Dz.K.K.lığının 2011 yılında yayınladığı DKY 433-1 Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesiyle karşılaşılmıştır. Bu yönergede, çevrenin korunması kapsamında yayınlanmış mevzuatın, icra edilen tatbikat, eğitim ve faaliyetlerde uygulanması ile ilgili hususların, sorumlu olunan yönergelere ve ilgili tatbikat emirlerinde “Çevre Eki” olarak yayımlanması istenmiştir. Bu durum, TSK'nin her türü askeri harekâtında çevrenin korunması konusunun gündeme getirilerek uygulanması yönünde gelişme sayılabilir. Zamanla diğer Kuvvet Komutanlıklarının da yapacağı askeri harekât ve faaliyetler içinde konunun hem askeri mevzuat ve emirlerde yer alması önemli bir ihtiyaçtır.

TSK'nin çevre mevzuatına uyumlaştırılması ve denetim gerçekleştirme faaliyetlerinde önemli gelişmeler saptanmış olsa da, NATO'nun bu konudaki çalışmalarının daha ileri düzeyde olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde insanlığın karşı karşıya kaldığı ekolojik bunalım, çağımızın önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Doğal kaynakların geri dönülemez biçimde tahrip edilmesi ve meydana gelen çevresel baskılar insanlığın geleceği konusunda karamsarlığa sebep olmuştur. Küresel düzeyde meydana gelen çevre sorunları, belirli bir coğrafyada sınırlı kalmak yerine devletlerin meşru sınır alanlarını aşarak tüm varlıkları her yer ve zamanda tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır.

Çevresel sorunlarıyla birlikte ortaya çıkan doğal ve toplumsal problemler, çevre konusunun güvenlik eksenli tartışmalarda kendini göstermesini sağlamıştır. İlk bakışta; çevre ve güvenlik arasında zorlayıcı gibi gözükken bu ilişki, çevrenin bizatihi kendisinden başlayarak birey, toplum, devlet gibi hangi seviyede kimin güvenliğinin sağlanması gerektiği meselesini sorgulamaya açmıştır. Özellikle çevresel güvenlik kavramının geleneksel devlet merkezli işlevinden sıyrılarak, hem ekolojik denge ve sürdürülebilirlik hem de birey temelinde insan yaşamına ve refahına odaklanması dünya genelinde kavramın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Çevresel güvenlik kavramının gelişimi, siyasal, ekonomik ve toplumsal meselelerin bir tezahürü olarak gelişmiş, günümüze kadar güvenliğin nesnesi ve aktörleri açısından üç evrede farklılaşmış ve çeşitlenmiştir.

Bunlardan ilki, askeri güvenliği merkeze alan geleneksel güvenlik yaklaşımları açısından çevresel güvenlik kavramıdır. Geleneksel güvenlik yaklaşımında devletin temel aktör sayılması, kaynakların ele geçirilmesi ve muhafazasının sağlanması için çatışmaları meşru göstermiştir. Dünyada meydana gelen çevresel bozulma ve iklim değişikliklerinin ise kaynak kıtlıkları ve çatışmalara sebep olduğu kabul edilmiştir. Bu süreçte çevresel güvenliğin kavramlaştırılması, devlet, kaynak kıtlıkları ve çatışma temelinde şekillenmiştir.

İkincisi; hala devlet merkezci yaklaşımı savunan ancak, güvenlik krizlerinin çözümünde çok taraflı devletler arası işbirliğini öneren çevresel güvenlik tanımıdır. Küresel çevre problemleri, doğal kaynak ihtiyaçları ile kasırga, sel gibi çevresel olayların ulusal güvenlik konuları içerisinde yer almasını savunmaktadır. Kavram, yakın dönemde su ve toprak gibi yenilenebilir kaynakların kıtlığı, küresel ısınma

tehdidi ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi problem alanlarına yönelik güvenlik yaklaşımı ve yöntemlerini açıklamıştır. Bu alanla ilgili, çevresel felaketleri önlemeye yönelik sürdürülebilir uygulamalara, kritik bölgelerin belirlenmesine, çevresel risk değerlendirmelerine, ekolojik ve jeopolitik güvenlik açıklarının tespiti ve uluslararası işbirliği önerileri getirilmesi kavramın kullanım alanlarıdır.

Diğer bir yaklaşım da, çevresel güvenlik konusunun insani güvenlik açısından irdelenmesidir. Burada güvenlik çalışması bir tür derinleştirme üslubuyla açıklanarak, insan refahını sağlayan çevresel şartların azalmasının engellenmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanmasına çalışılmaktadır. İnsani güvenliğe ilişkin olarak en önemli aktörün, çevresel yaşam alanı olduğu kabul edilmiş, yönetim ve sürdürülebilir kalkınma olguları desteklenmiş, tartışmaların merkezine bireyin güvenliği konusu yerleşmiştir.

Yukarıda sözü edilen gelişmelere bakıldığında, yaklaşımların güvenlik temelinde reel politik dünyaya ve itisadi uygulamalara karşı eleştirileri ve tadbirleri içinde barındırdığı, çevresel koşulların insan ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasından ziyade insanlığın çevreye olan etkisinin azaltılmasına doğru geliştiği söylenebilir.

Çevresel güvenliğin kavramlaştırılma sürecine bakıldığında, güvenliği sağlanacak varlığın insan olduğu ön kabulü bulunmaktadır. Çevrenin kendisinin de güvenliğin öznesi olmasına yönelik etik tartışmalar yapılsa da, güvenlik kavramında etkisini göstermeye devam eden hâkim realist paradigmanın güç ilişkilerini meşru kabul etmiş, insanın fiziki varlığını güvenliğin öznesi saymıştır. Çevre ise güvenliği sağlanması gereken özne yerine, güvenli hale getirme eyleminin mekânı ve konusunu teşkil etmeye devam etmiştir. Bu kapsamda çevresel güvenlik kavramı yanında en çok ifade edilen ve çevrenin bizatihi kendisine odaklanan kavram ise ekolojik güvenlik kavramıdır. Ekolojik güvenlik yaklaşımı, insanlığın doğaya baskısını sonlandırmak, küresel düzeyde yağmur ormanlarının korunması, ozon tabakasının incelmeye karşı zararlı emisyonlarının azaltılması gibi ekosisteme müdahalenin engellenmesi üzerine yoğunlaşmış bir güvenlik anlayışıdır. Günümüzde, ekolojik güvenliği ilgilendiren söz konusu sorunlara ilave olarak kaynak çatışmalarının önlenmesi, açlık, yoksulluk, çevresel göç, aşırı nüfus artışı, kültürel çevrenin

korunması gibi toplumsal sorunlara da çözüm aranması, ekolojik güvenliği aşan bir çevresel güvenlik kavramını ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde; çevresel güvenliğin uluslararası ortamda dayanışma bilincine vurgu yapması, uluslararası sistem yaklaşımlarının ve işbirliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Uluslararası ortamda çevreye yönelik hassasiyetlere yer verilmesi, uluslararası çevre hukuk normlarının, çevresel işbirliği ilişkilerinin ve sürdürülebilir siyasi ve ekonomi politikalarının oluşmasına vesile olmuştur. Bu sayede bizatihi çevre konusu, devletlerin anayasal ve hukuki metinlerinde özne olarak yer almaya başlamış, ekolojik temele dayalı etik hareketlere doğru kazanım sağlanmıştır.

Ulusal güvenlik yaklaşımları içerisinde vazgeçilmez görülen askeri unsurlar ise, çevresel politikaları açısından önemli bir aktördür. Askeri unsurların; bir taraftan çevresel koşullara olumsuz etki yapması, diğer taraftan da çevre açısından istifade edilebilecek yüksek teknoloji imkân ve kabiliyetine sahip olması konunun önemini daha da artırmıştır.

Günümüzde çevresel baskı ve felaketler, kıtlıklar, kaynak çatışmaları ve çevresel tahribatlar ulusal güvenlik boyutunu geleneksel yapısından farklılaştırarak, işbirliğini öne çıkaran uluslararası toplum ve birey güvenliğine doğru genişletmiş, her düzeydeki askeri unsurların meşru etki alanında ve işlevinde azalmaya neden olmuştur.

Bu kapsamda yapılan çalışmanın temel sorusu “güvenlik algılamaları ekseninde çevresel güvenlik yaklaşımının geleneksel güvenlik aktörü olan askeri unsurlar üzerindeki etkisinin ne olduğudur.” Bu bağlamda, çevresel güvenlik yaklaşımının temel dayanakları ve bunların askeri unsurlar ile ilişkisi incelenmiştir. Bu amaca uygun olarak birbirleriyle bütünleşen şu araştırma sorularına cevap aranmıştır. İlki, “günümüzde çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı”, ikincisi, “askeri unsurların günümüzde çevresel güvenliğe yer verip vermediği”, üçüncüsü ise “çevresel güvenlik anlayışının kurumsal boyutta Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı” sorularıdır.

Günümüzde çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı sorusuna bakıldığında, çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik içerisinde yukarıda açıklandığı üzere farklı zamanlarda farklı

boyutlarda yer aldığı görülmüştür. Günümüzde ise, çevrenin doğal ve toplumsal etkilerine karşı bireyin yaşamını ve refahını merkeze alan bir işbirliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Çevresel güvenlik kavramı, deprem, su kaynaklarının paylaşılması gibi alanlarda yapılan uluslararası işbirliği çalışmalarını, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü gibi UNDP, FAO, IMF, WTO gibi uluslararası örgütlerin çevre politikalarını etkilemeye başlamış, ulus devletlere mevzuata uyum konusunda baskı yapılmasını sağlamıştır.

Askeri unsurların günümüzde çevresel güvenliğe yer verip vermediği sorusuna verilecek cevap ise evettir. Dünyada, 1990'lı yıllardan itibaren ulusal güvenlik yaklaşımlarında genişlemeyle birlikte ABD, İngiltere, NATO ve AB ülkeleri askeri güvenlik unsurları başta olmak üzere, askeri unsurların yapısal ve işlevsel açıdan değişim yaşadığı görülmüştür. Özellikle çevresel güvenlik kavramının geçirdiği evrimsel gelişim, farklılaşan her talebi vesilesiyle askeri unsurlar üzerinde etkili olmuştur. Askeri unsur ve doktrinleri üzerinde sözkonusu yapısal ve işlevsel değişimler şu şekilde sıralanabilir.

(1) Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte uluslararası boyutta ilişkiler, askeri ve siyasi politikalardan ekonomi ve kültür gibi işbirliği alanlarına yönelmiştir. Güvenlik anlayışlarının sivil toplum ve bireye doğru genişlemesi güvenlik yaklaşımlarında geleneksel askeri ve politik kurumların rolünü azaltmıştır. Bunun silahlı kuvvetlere ilk yansımaları konvansiyonel ordu yapılarında hiyerarşinin azaltılması şeklindedir. Türkiye ve NATO üyesi ülke ordularında tümen seviyesi gibi hiyerarşik kademelerinin kaldırılması, bunun yerine kolordulara bağlı küçük ama etkin tugay düzeyinde birliklerin kurulması çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

Ayrıca, pek çok ülkede profesyonelleşme yoluna gidilmiş, ordular küçültülmüş, kışlalar azaltılmış, bütçeler kısılmıştır. ABD savunma bütçesinde 1989'dan 1998'e doğru 237 milyar dolar, %16 seviyesinde azalma gerçekleşmiştir. Hollanda, 1985 yılında 50.000 ha askeri alana sahipken profesyonelleşme yoluna gitmiş, 2000 yılında 30.000 ha alanı boşaltmıştır. Birleşik Krallık, aktif personel sayısının en az %30 olacak şekilde azaltılmasını öngörmüştür. Halen 2000 yılının ilk on yılında bile AB ülkelerinin çoğunluğunda savunma harcamalarının azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. 2009 ve 2010 yılı AB ülkelerinin savunma harcamaları karşılaştırıldığında harcamalarda azalmanın devam ettiği söylenebilir.

(2) Ülkelerin silahlı kuvvetlerinin meydana getirdiği veya getirebileceği çevre tahribat ve yıkımlarına karşı ulusal ve uluslararası çevre mevzuatına uyulması zorunlu hale getirilmiştir.

(3) Silahlı kuvvetlerin kasırga, orman yangınları, deprem, sel gibi çevresel tehdit sayılabilecek doğa olayları ile göç ve kaynak kıtlıklarına karşı hazırlıklı olması istenmiştir. Bu kapsamda askeri sistemlerin veri toplama, izleme, haberleşme vb. teknolojilerinden istifade edilmesi uygun görülmüştür.

(4) Silahlı kuvvetlerin mali konularda şeffaflaşması, vatandaşlarına karşı hesap verilebilirliğinin artırılması ve tasarruf tedbirlerine yönelme zorunluluğu getirilmiş, istifade etiği sanayi ve teknoloji sektöründe çevreci teknolojilerin geliştirilmesinde destek olması teşvik edilmiştir.

Çevresel güvenlik anlayışının Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı sorusuna verilecek cevap, TSK’da son dönemde meydana gelen mevzuat gelişmeleri dikkate alındığında olumludur. TSK’nın çevresel güvenliğin konusuna girebilecek görev ve yetki alanlarını belirleyen 42 adet kanun ve yönetmelikle birlikte, bunların TSK içerisinde uygulama usullerini açıklayan ve farklı Komutanlık seviyesinde hazırlanan 34 adet yönerge ve talimatın yayınlandığı tespit edilmiştir. Söz konusu yönerge ve talimatlarda çevresel güvenlikle ilgili kitlesel nüfus hareketleri, enerji ve su güvenliği, doğal afetlere müdahale, çevresel etkinin azaltılması gibi konular öngörülmüş, ancak yönerge ve talimatlarda “çevresel güvenlik” kavramıyla karşılaşılmamıştır. TSK’nın çıkardığı yönerge ve talimatlar değerlendirildiğinde, çevresel güvenlik kavramını içeren risk alanlarına karşı önlem alma çabası görüldüğü ancak, çevresel güvenlik kavramına yönelik bütünleşik bir metodoloji geliştirilmediği görülmüştür.

TSK, uluslararası sistem içerisindeki gelişmelerle birlikte çevresel güvenlik yaklaşımları kapsamında yapısal ve işlevsel değişimler yaşamıştır. Soğuk Savaş sonrası yeni oluşturulan tehdit ve güvenlik algılamaları ile üyesi bulunduğu NATO orduların görev tanımlarındaki değişikliklerden etkilenmiştir. Silahlı kuvvetler üzerindeki bu etkiler, ABD ve Avrupa ülkelerindeki kadar olmasa da Türkiye’de de karşılığını bulmuştur. Birlik ve kışlaların miktarı bazında büyük oranda bir değişiklik tespit edilememekle birlikte görünür bir gelişme olarak, zorunlu askerlik hizmet süresi kısaltılmıştır.

Ayrıca, uluslararası işbirliğinin desteklenmesi ve güvenlik ortamının genişlemesi askeri unsurlar açısından Barışı Destekleme Harekâtlarına imkân sağlamıştır. Türkiye’de BM, NATO, AGİT ve diğer uluslararası kurumlar bünyesinde Kore Savaşından başlayan;

- Afganistan’da güvenliğin sağlanması ve Afgan Geçici Yönetimi’ne destek sağlamak maksadıyla 2002 yılından bu yana ISAF harekâtı,

- Bosna Hersek’te, emniyet ve güvenliğin sağlanması maksadıyla 1994 yılından itibaren ALTHEA harekâtı,

- Kosova’da, barışın sağlanması için 1999 yılından itibaren KFOR harekâtı,

- Lübnan’da, insani sorunların hafifletilmesi maksadıyla 2006 yılından itibaren UNIFIL harekâtı,

- Somali’de, deniz haydutluğuyla mücadele için 2009 yılından itibaren Birleşik Görev Gücü kapsamında olmak üzere birçok bölgesel güvenlik girişimlerine farklı birlikler düzeyinde katkı sağlamıştır. TSK’nin önümüzde yıllarda uluslararası alanda askeri gücü ön planda tutmayan askeri eğitimde işbirliği, barış için ortaklık programları ve çok uluslu barış gücü faaliyetlerine öncelik vereceği görülmektedir.

Geleneksel güvenliğin önemli bir aktörü olan TSK’nın; çevresel güvenliği ilgilendiren kriz ve tehdit alanlarını kabul etmesi, ulusal güvenlik yaklaşımı içerisinde tehdit durumlarına karşı bölgesel ve küresel işbirliğine açık olmasını sağlamıştır. Bu durum ekolojik değerlerin korunmasından, doğal afetlere müdahaleye, su ve enerji güvenliğinden barışın devamlılığı gayretine kadar bölgesel ve uluslararası işbirliği alanlarının desteklenmesine katkı sağlamıştır. Bu kapsamda TSK’nın Yunanistan ve Ortadoğu ülkeleriyle 2013 yılı ve sonrasında doğal afetlere karşı ortak tatbikatlar planlaması önemli bir adım sayılabilir.

TSK’da, çevresel etkisinin azaltılmasına yönelik çevre yönetim sisteminin oluşturulması ile atık ve kirliliklerin kontrolü faaliyetleri 2009 yılı TSK Çevre Denetimi Yönetmeliğinin yayınlanmasıyla birlikte hız kazanmıştır. TSK’nın çevreye ilgisi 1982 yılı Anayasası ve 1983 yılı 2872 sayılı Çevre Kanununun genel çerçevesi ve kanuna ilişkin muafiyetler kapsamında artmış, dünyada genel eğilimle birlikte 1990’lı yıllardan itibaren gelişme göstermiştir. Bu dönemde, TSK’da artan ilginin nedenlerine bakıldığında, çevrenin korunması ve denetlenmesi konularında ulusal seviyede ve NATO, BM gibi organizasyonların etkisiyle oluşan uluslararası

mevzuattaki gelişmelerin doğrudan etkisi olduğu söylenebilir. Bu süreçte, Çevre Kanunu kapsamında TSK için denetim yönetmeliğinin gecikmesi, TSK bünyesinde çevre faaliyetleri ile denetimlerinin işlerliğini ve uygulamalarını da etkilemiştir. Söz konusu yönetmelik, 2009 yılında “Türk Silahlı Kuvvetleri Çevre Denetimi Yönetmeliği” adıyla yayınlanmıştır. Yönetmelik ile birlikte askerî birlik, bölge, tesis, işyeri ve tatbikatlarda faaliyet süresince çevre denetiminin usul ve esaslarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Yönetmeliğe göre, TSK’nin bütün birlik, kurum, karargâh, tesis, bölge ve işyeri faaliyetleri ile tatbikatlar dâhil her türlü askerî maksatlı faaliyetler, çevre mevzuatı hükümleri doğrultusunda çevre denetimine tabi olması hususu kabul edilmiştir. Askeri faaliyetlerde çevre yönetim sistemi oluşturulması ve çevre koruma uygulamalarının, yapılacak çevre denetimleri yoluyla gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Yönetmelikte denetime tabi olacak askeri faaliyetler belirtilmekle birlikte, denetimi yapacak unsurlar denetim durumuna göre iç ve dış denetim olarak ayrılmıştır. İç denetim olarak üç aydan az, altı aydan fazla olmamak üzere askerî unsurlar içerisinde görevlendirilen çevre yönetim kısmı veya işlem sorumlusu aracılığıyla yapılan değerlendirilme ve raporlama anlaşılmaktadır. Dış denetim olarak ise, Kuvvet Komutanlıklarının Denetleme ve Değerlendirme Başkanlıklarınca en az yılda bir kez gerçekleştirilen çevre denetimleri kabul edilmiştir.

Atık ve kirliliklerin yönetimi ve kontrolü için de söz konusu denetim yönetmeliğiyle birlikte askeri unsurlara uygulama usullerini gösteren 2009 yılı MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi ve 2011 yılı MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi hazırlanmıştır. Kuvvet Komutanlığı seviyesinde ise ilk olarak her bir atık için uygulama ve denetim esaslarını açıklayan Deniz Kuvvetleri Komutanlığının 2011 yılı DKY 433-1 Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesiyle hazırlandığı görülmüştür. Bu kapsamda atıklara yapılacak işlemlerin tek elden yürütülmeye çalışıldığı, Kuvvet Komutanlıkları bünyesinde Türkiye’nin farklı yerlerinde konuşlu Bölgesel Atık Depolama Merkezlerinin kurulduğu ve askeri unsurların çevreye ilişkin planlarının bu merkezlerden yönlendirildiği tespit edilmiştir. Ancak TSK’da askeri faaliyetlerin icra edilmeden önce çevresel etkisinin değerlendirilmesinde faydalanılacak bir doküman mevcut değildir. Bu konuda ABD ve Güney Afrika Cumhuriyetinin işbirliği çalışmaları kapsamında 2004 yılında hazırlanan

“Askeriye’de Çevre Etki Değerlendirmesi Rehberi” önemli bir dokümandır. Benzer bir çalışmanın da TSK bünyesinde hazırlanarak uygulamaya konmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi TSK’nin çevre mevzuatına uyum zorunluluğu bulunmakla birlikte, dünyadaki benzer gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde çevrenin korunması konusunda yürürlükte bulunan kanun ve yönetmeliklerde yeniden ele alınmasının fayda sağlayacağını vurgulamak gerekir. TSK, çevre kirliliğinin önlenmesi ve atıkların kontrolüne ilişkin çevre mevzuatına uymak zorunda olmasına rağmen mevzuatın kontrolü ve denetimi 2009 yılında çıkarılan yönetmelikle TSK bünyesindeki denetim birimlerine bırakılması dış denetim ihtiyacını ortaya çıkarabilir. Çevre mevzuatına uyum ve uygulamaların takip ve kontrolü maksadıyla yapılan denetimlerde kurum dışı denetim birimlerinin olmaması ile denetim sonuç ve raporlamaların kurum dışına yayınlanmaması mevzuata uyum ve performans takibini mümkün kılmamaktadır.

TSK, kaynak kullanımında tasarruf, çevre mevzuatına uyum, halk sağlığı ve refahının korunması açısından ISO 14000 Çevre Yönetim Standartlarına uyumu önemsemektedir. Ancak askeri unsurların TS EN ISO 14001 çevre yönetim sistem kurmaları ve belgelendirme işlemlerinin sadece askeri hastanelerce yapılması yetersizdir. TSK’da 1999-2001 yılları arası 14 askeri hastane ÇYS sistemi kurularak belgelendirilmiştir. Bütçe yetersizliği ve yasal düzenlemelerdeki belirsizliğin ortadan kaldırılarak TS EN ISO 14000 kapsamında ÇYS kurulması çalışmalarına devam edilmesi gerekmektedir.

TSK’nin savaş döneminde çevre koruma faaliyetlerine ilişkin hususlarda NATO dokümanlarını esas aldığı görülmüştür. NATO’nun 2011 yılında AJEPP-3 NATO Operasyonlarında Çevre Yönetim Sistemi Müttefik Müşterek Çevre Koruma Yayında, çevrenin korunması ile askeri görevin hedeflerine ulaşması arasında denge kurulması öngörülmüştür. Bu kapsamda askeri harekâtlarda çevre konusuna, insan ve çevreye yönelik risklerin en aza indirilmesi için Harekât Emrinde ayrı bir Ek Madde ayrılması uygun görülmüştür. Bu Ek Madde ile harekât alanında çevresel değerlendirme kuralları, stratejik düzeyde harekât alanı çevre kontrol listesi, çevresel durum tespiti, çevresel sorumluluklar ve çevre yönetimi hususları gözönüne alınmaktadır. Söz konusu usulleri içeren benzer bir doküman, Dz.K.K.lığının 2011

yılında yayınladığı DKY 433-1 Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesidir. Bu yönergede, çevrenin korunması kapsamında yayınlanmış mevzuatın, icra edilen tatbikat, eğitim ve faaliyetlerde uygulanması ve ilgili tatbikat emirlerinde “Çevre Eki” olarak yayımlanması istenmiştir. Bu durum, TSK’nın her türü askeri harekâtında çevrenin korunması konusunun gündeme getirilerek uygulanması yönünde gelişme sayılabilir. Zamanla diğer Kuvvet Komutanlıklarının da yapacağı askeri harekât ve faaliyetler içinde konunun hem askeri mevzuat ve emirlerde yer alması önemli bir ihtiyaçtır.

Başta ABD ve Avrupa Kıtası ülkeleri olmak üzere dünyada silahlı kuvvetler, askeri görev ve faaliyetler ile bina ve tesislerde güneş ve rüzgar enerjisi gibi yeşil enerji teknolojilerini kullanarak hem enerji ve kaynak kullanımında verimliliği sağlamakta hem de söz konusu teknolojilerin ulusal sanayi gelişimini teşvik etmektedir. Bu açıdan yeşil politika ve uygulamaların silahlı kuvvetlerde uygulanması destek görmekle birlikte, kaynak israfının önüne geçilmektedir. Türkiye’de ise benzer uygulamalar henüz oluşmamıştır. Bunun nedeni 3194 Sayılı İmar Kanunu ve 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanununun gibi kanunlarda Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Savunma Bakanlığı, Milli İstihbarat Teskilatı gibi kurumlara getirilen istisnalardır. Kaynakların verimli kullanılması ve hesap verilebilirliğe ilişkin 2010 yılında yürürlüğe giren 6085 sayılı Sayıştay Kanununun TSK’i dâhil olmak üzere bütün kamu kurumlarını kapsamaması ise kaynak kullanımında verimliliğin artırılması açısından olumlu bir gelişme sayılmaktadır.

TSK’nin çevre mevzuatına uyumlaştırılması ve denetim gerçekleştirme faaliyetlerinde önemli gelişmeler saptanmış olsa da, ABD ve Birleşik Krallık ve NATO’nun bu konudaki çalışmalarının daha ileri düzeyde olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak; çalışmanın temel sorusu olan “Güvenlik algılamaları ekseninde çevresel güvenlik yaklaşımının geleneksel güvenlik aktörü olan askeri unsurlar üzerindeki etkisinin ne olduğudur.” sorusuna cevap aranmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

- Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte uluslararası boyutta ilişkilerin, askeri ve siyasi politikalardan ekonomi ve kültür gibi işbirliği alanlarına yöneldiği,
- Güvenlik anlayışının sivil toplum ve bireye doğru genişlemesiyle, güvenlik yaklaşımlarında geleneksel askeri ve politik kurumların rolünün azaldığı,

- Ülkelerin silahlı kuvvetlerinin meydana getirdiği veya getirebileceği çevre tahribat ve yıkımlarına karşı ulusal ve uluslararası çevre mevzuatına uyulmasının zorunlu hale geldiği,

- Silahlı kuvvetlerin kasırga, orman yangınları, deprem, sel gibi çevresel tehdit sayılabilecek doğa olayları ile göç ve kaynak kıtlıklarına karşı hazırlıklı olmasına ihtiyaç duyulduğu,

- Silahlı kuvvetlerin mali konularda şeffaflaşması, vatandaşlarına karşı hesap verilebilirliğinin artırılması gerektiği,

- Silahlı kuvvetlerin istifade etiği sanayi ve teknoloji sektörlerinde çevreci teknolojilere önem verilmesidir.

Çalışmada cevap aranan alt araştırma sorularında ise, ilk olarak “Günümüzde çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik boyutu içerisinde bir faktör olarak yer alıp almadığı” sorusu incelenmiştir. Çevresel güvenlik kavramının ulusal güvenlik içerisinde farklı evrelerde farklı boyutlarda yer aldığı, hatta günümüzde küresel işbirliği ve insani güvenlik açısından ulus devletler üzerinde baskı kurarak ulusal ve uluslararası güvenlik sistemlerini etkilediği görülmüştür.

“Askeri unsurların günümüzde çevresel güvenliğe yer verip vermediği” sorusuna verilecek cevap ise olumlu olmuştur. Askeri unsurların çevresel güvenlik kavramına yer vermesinin hem bir zorunluluk hem de gereksinim olarak ortaya çıktığı görülmüş, dünyada güvenlik anlayışının sivil toplum ve bireye doğru genişlemesiyle birlikte askeri unsurlar gibi geleneksel aktörlerin politik alandaki rolünün eksilmeye başladığı görülmüştür.

“Çevresel güvenlik anlayışının kurumsal boyutta Türkiye’de Silahlı Kuvvetlere yapısal ve işlevsel etkileri olup olmadığı” sorusuna ise verilecek cevap olumlu olmakla birlikte; NATO, ABD ve Birleşik Krallık Silahlı Kuvvetleri ile karşılaştırıldığında, çevresel güvenlik yaklaşımına uygun politikaların geliştirilmesi ile yapısal ve işlevsel düzeyde değişikliklere gidilmesi açısından başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Akad, Mehmet T. (2011), *20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış* (İstanbul: Kastaş yayınları).

Arı, Tayyar (2002), *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (İstanbul: Alfa Yayınları).

Arı, Tayyar (2011), *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (Bursa: MKM Yayıncılık).

Bahar, Halil İ. (2011), *Sosyoloji* (İstanbul: Akademik Hayat Yayınları).

Balkan, Celil (2006), *Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Sorunları* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları).

Beck, Ulrich (2011), *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*, Bülent Doğan (çev.) (İstanbul İthaki Yayınları)

Chasek, Pamela S., Downie, David L., Brown, Janet W. (2006), *Global Environmental Politics* (Boulder/Oxford: Westview Press).

Çaycı, Sadi (1995), *Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması* (Ankara: Genelkurmay Basımevi).

Çelik, Seydi (2008), *Osmanlıdan Günümüze Devlet ve Asker, Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri* (İstanbul: Salyangoz Yayınları).

Dağı, İhsan (2000), *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye* (İstanbul: Boyut Kitapları).

Dalby, Simon (2002), *Environmental Security* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Dedeoğlu, Beril (2008), *Uluslararası Güvenlik ve Strateji* (İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları).

Dinçyürek, Ahmet (1996), *Yeni Bir Strateji; Hidrostrateji* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi).

Doehring, Karl (2002), *Genel Devlet Kuramı*, Ahmet Mumcu (ev.), (İstanbul: İnkılp Yayınları)

Doğan, İlyas (2008), *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi).

Eccleston, Charles H., March, Frederic (2011), *Global Environmental Policy, Concepts, Principles and Practice* (Boca Raton: CRC Press).

Esenyel, Ömer (2001), *Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi).

Floyd, Rita (2010), *Security and the Environment, Securitasion Theory and US Environmental Security* (Cambridge: Cambridge University Press).

Freeman, Chris, Soete, Luc (2004), *Yenilik İktisadı* (Ankara: Tübitak Yayınları).

Garner, Robert (1996), *Environmental Politics* (London/New York: Prentice Hall).

Giddens, Anthony (2010), *Modernliğin Sonuçları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev: Ersin Kuşdil).

Gönlübol, Mehmet (1993), *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar* (Ankara: Attila Kitabevi).

Gürsoy, Yaprak (2012), *Türkiye’de Sivil Asker İlişkilerinin Dönüşümü*, Mustafa Aydın (der.) (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Hecker, Jeanne H. (2011), *Peace Sustainable Development Through Environmental Security* (Hague: Institute for Environmental Security).

Heywood, Andrew (2011), *Global Politics*, (New York: Palgrave Foundation).

Homer-Dixon, Thomas, Blitt, Jessica (1998), *Ecoviolence, Links among Environment, Population and Security* (Lanham: Rowman&Littlefield Publishers Inc.).

Jonston, Ronald J. (1992), *Environmental Problems, Nature, Economy, and State* (London: Belhaven Press).

Kaldor, Marry (2007), *Human security: Reflections on Globalization and Intervention* (Cambridge: Polity Press).

Karabulut, Bilal (2011), *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek* (Ankara: Barış Kitebevi).

Karatepe, Şükrü (2011), *Siyasal İdeolojiler* (İstanbul: İz Yayıncılık).

Karaosmanoğlu, Ali L. (2012), *Nato’nun Dönüşümü*, Mustafa Aydın (der.) (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Keleş, İhsan, Metin, Hatice, Sancak, Hatice Ö. (2005), *Çevre Kalkınma ve Etik* (Ankara: Birlik Matbaacılık).

Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can, Çoban, Aykut (2009), *Çevre Politikası* (Ankara: İmge Kitabevi).

Koluman, Aziz (2002), *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri* (Ankara: ASAM Yayınları).

Külebi, Ali (2007), *Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Nükleer Gerekliklik* (Ankara: Bilgi Yayınları).

Leiter, Sharon (1996), *Prospects for Russian Military R&D*, (Santa Monica:Rand).

Marks, Karl ve Friedrich Engels (2003), *Komünist Partisi Manifestosu*, Cenap Karakaya (çev.) (İstanbul: Sosyal Yayınlar).

Mitchell, Ronald B. (2010), *International Politics and The Environment* (London: Safe Publications Ltd).

Morin, Edger ve Anne Brigitte Kern (2001), *Dünya-Vatan*, Melike Hemmami Kıracı (çev.) (İstanbul: İletişim Yayınları)

Nye, Joseph S. (2003), *Understanding International Conflicts*, (New York: Pearson).

Nye, Joseph S., Welch, David A. (2011), *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Renan Akman (çev.) (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları)

O'Neill, Kate (2009), *The Environment and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press).

Öymen, Onur (2005), *Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Korumak* (İstanbul: Remzi Kitabevi).

Özer, Deniz Kızılsümer (2009), *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri* (Ankara: Usak Yayınları).

Öznel, Erdoğan (Hava Korgeneral) (1992), *Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeostratejik Önemi* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi)

Peterson, Demosthenes James (1993), *Troubled Lands: The Legacy of Soviet Environmental Destruction* (Santa Monica: A Rand Research Study)

http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/commercial_books/CB367/chap7.pdf

Pompe, Jeffrey J. ve Jamers R. Rinehart (2002), *Environment Conflict, In Search of Command Ground* (Albany: State University of New York Press).

Red, Laura ve Majid Tehranian (1999), *World Apart, Human Security and Global Governance*, (London: I.B. Tauris&Co.Ltd).

Robert, Jan (2003), *Suyun Ekonomi-Politiği*, (Ankara: Utopya Yayınları).

Topçu, Hayırsever F. (2008), *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden "Yönetişim"e Geçiş Sorunu* (Ankara: Turhan Kitabevi).

Uğurlu, Örgen (2009), *Çevresel Güvenlik ve Türkiye'de Enerji Politikaları* (İstanbul: Örgün Yayınevi).

Uzgel, İlhan (2004), *Ulusal Çıkar ve Dış Politika* (Ankara: İmge Kitabevi).

Yamaner, Melike Batur, A. Emre Öktem, Bleda Kurtarcan, Mehmet C. Uzun (2009), *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları).

Yıldırım, Soner (1997), *Genel Olarak Çevre ve Türk Silahlı Kuvvetleri* (Ankara: Hava Lojistik Komutanlığı Yayınları).

Richard Weitz (2007), *Russian-American Security Cooperation After St. Petersburg: Challenges and Opportunities* (Charlisle: Strategic Studies Institute).

Makaleler:

Abdo, Mohammed (2004), "The Nile Question: The Accords on the Water of the Nile and Their Implications on Cooperative Schemes in the Basin," *Perceptions*, 9 (2): 45-57.

Akçay, Emre Yaşar, Argun, Çiğdem, Akman, Elvettin (2011), "AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak ve Dış Güvenlik Politikası," *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (4): 117-131.

Akyeşilmen, Nezir (2013), "Çatışma Yönetimi Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", Nezir Akyeşilmen (der.) *Barışı Konuşmak, Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi* (Ankara: Odtü Yayıncılık).

Algan, Nesrin (2002), "Türk Boğazlarında Çevresel Güvenlik," *Mülkiye*, 26 (234): 21-34.

Algan, Nesrin (2004), "Environmental Security in the Aegean Sea", Mustafa Aydın, Kostas Ifantis (eds.), *Turkish-Greek Relations; The Security Dilemma in the Aegean* (London: Routledge).

Algan, Nesrin (2008), "İklim Etiği," *Mülkiye*, 32 (259): 191-204.

Alıca, Süheyla (2011), "Çevre Denetiminde İdarenin Sorumluluğu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (4): 87-119.

Altay, Uğur (2011), "Türkiye'de Askeri Harcamaların Denetiminde Yeni Sayıştay Kanunu'nun Getirdiği Açılımlar", *Dış Denetim*, (3): 297-304.

Altıntaş, Hakan (2003), “Savaşların Çevresel Boyutu ve Ekosistem Üzerindeki Geri Dönüşü Olmayan Etkileri”, *Kırgızistan- Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (8): 131-153.

Araya, Roberto Hernandez ve diğerleri (2012), “Gelişmiş Bir Toplumda Kolluk Teşkilatı Profili: 21.Yüzyılda Bir Kolluk Personeli”, *21.Yüzyılda Güvenlik Tehditleri ve Jandarma*, (Ankara: J.Gn.K.lığı)

Arsava, Füsün A. (2011), “Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu,” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15 (1): 101-124.

Aslan, Yasin (2008), “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri,” *TBB Dergisi*, (79): 235-274.

Aydın, Hamdi (2008), “Toplumsal Güvenlik ve Yerel Siyaset,” *Yerel Siyaset*, (28): 8-17.

Baechler, Günther (1995), “The Antropogenic Transformation of the Environment: A source of War? Historical Background, Typology and Conclusions”, *Environmental and Conflict Project Occasional Paper*, (14): 11-27.

Baechler, Günther (1998), “Why Environmental Transformation Causes Violence: a Synthesis”, *Environmental Change & Security Project Report*, (4): 24-44.

Baharççek, Abdülkadir (2000), “Bir Dış Politika Aracı Olarak Savaş”, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (1-2): 271-280.

Bahgat, Gawdat (2003), “The New Geopolitics of Oil: The United States, Saudi Arabia, and Russia”, *Foreign Policy Research Institute*, 47, (3): 447-461.

Bal, Pınar (2010), “Türkiye’nin Küresel İklim Değişikliği Rejimi İçerisindeki Konumu”, *Beykent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1): 25-37.

Baldwin, David A. (2004), "Güvenlik Kavramı", Kasım Kamer ve Zerrin A. Bakan (der.), *Uluslararası Güvenlik Sorunları* (Ankara: ASAM Yayınları): 1-36.

Barbu, Constantin-Horia, Camella Sand, Letitia Oprean (2006), "Introduction to Environmental Security", Hull, Ruth N., Constantin-Horia Barbu, Nadezhda (eds.) *Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries, NATO Security through Science Series*.

Barnett, Jonathan (1998), "In Defence of the Nation-State: Securing the Environment", *Sustainable Development*, 6 (1): 8-17.

Barnett, Jon (2003), "Security and Climate Change", *Global Environmental Change*, (13): 7-17.

Barnett, Jon (2005), "Environmental Security for People, in the Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era", Redclift, Michael R. ve Graham Woodgate (eds.) *New Developments in Environmental Sociology* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited): 467-486.

Barnett, Jon (2007), "Environmental Security and Peace", *Journal of Human Security*, 3 (1): 4-16.

Barnett, Jon, Richard A Matthew, Karen L. O'Brien (2010), "Global Environment Change and Human Security: An Introduction", Matthew, Richard A., Jon Barnett, Bryan McDonald, Karen L. O'Brien (eds.) *Global Environmental Change and Human Security* (Cambridge:MIT Press): 3-32.

Barnett, Jon ve W. Neil Adger (2010), "Environmental Change, Human Security and Violent Conflict", Matthew, Richard A., Jon Barnett, Bryan, McDonald, Karen L. O'Brien (eds.), *Global Environmental Change and Human Security*, (Massachusetts: MIT Press): 119-136.

Barney, Gerald O. (2006), "Ecological Security: A 'More Imiginative' Response in Involving Youth", *Journal of Science and World Affairs*, 2 (2): 93-97.

Başçelik, B. Erdem (2003), "Savaş ve Ekoloji", Kökdemir, Doğan, Zuhul Yeniçeri, Bahar Muratoğlu (eds.) *Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Pivolka-Özel* (Savaş Özel Sayısı):19.

Baylis, John (2008), "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (8): 69-85.

Benedick, Richard E. (2000), "Human Population and Environmental Stresses in the Twenty-First Century", *Environmental Change & Security Project Report*, (6): 5-18.

Benjamin, Paul (2000), "Green Wars Making Environmental Degradationa National Security Issue Puts Peace and Security at Risk", *Policy Analysis*, (369): 1-25.

Bilsborrow, Richard E. (2002), " Migration Population Change and the Rural Environment", *Environmental Change & Security Project Report*, (8): 69-94.

Binici, Şahin ve Can Mustafa Türkyener (2011), "Güvenlik Sektörünün Sayıştay Denetimi ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler", *Dış Denetim*, (3): 24-32.

Blank, Stephen J. (2010), "No Need to Threaten Us, We Are Frightened of Ourselves, Russia's Blueprint for a Police State, The New Security Strategy", Rischard Weitz (eds) *The Russian Military Today and Tomorrow: Essays In Memory of Mary Fitzgerald*, (Charlisle: Strategic Studies İnstitute)

Brauch, Hans Günter (2008), "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18): 1-47.

Brennan, Ellen M. (1999), "Population, Urbanization, Environment and the Security: A Summary of the Issues", *Environmental Change & Security Project Report*, (5): 4-14.

Bothe, Michael, Carl Bruch, Jordan Diamond, David Jensen (2010), "International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities", *International Review of the Red Cross*, 92 (879): 569-592.

Boute, Anatole, Willems, Patrick (2012), "RUSTEC: Greening Europe's Energy Supply by Developing Russia's Renewable Energy Potential", *Energy Policy*, (51): 618-629

Bozloğan, Recep (2005), "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinden Tarihsel Arka Planı", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50): 1011-1028.

Bunker, Alice Louise (2004), "Protection of the Environment During Armed Conflict: One Gulf, Two Wars", *RECIEL*, 13 (2): 201-213.

Burman, Rohit Rohit Burman, Kelly Kirschner, Elissa McCarter (1997), "Infectious Disease as a Global Security Threat", *Environmental Change & Security Project Report*, (3):66-81.

Buzan, Barry (1991), "New Patterns Of Global Security In The Twenty-First Century", *International Affairs*, 67 (3): 431-451.

Buzan, Barry (2008), "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18): 107-123.

Büyükbaş, Hakkı (2006), "Avrupa Güvenlik ve Strateji Belgesi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (1): 37-66.

Carius, Alexander, Sebastian Oberthür, Melanie Kemper, Detlef Sprinz (1997), “Environment and Security in an International Context”, *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 55-65.

Carroll, Eugene J. (2001), “The Cost of US Military Power to the Environment and Health”, *Environmental Change & Security Project Report*, (7): 63-64.

Cebeci, Kemal, “Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü”, *Sayıştay Dergisi*, (71): 23-39.

Cincotta, Richard P. (2004), “Demographic Security Comes of Age”, *Environmental Change & Security Project Report*, (10): 24-29.

Chae, Young Geun (2010), “Environmental Contamination at U.S. Military Bases in South Korea and the Responsibility to Clean up” *Environmental Law Reporter, News&Analysis*, 40 (2): 10078-10097

Chaker, Alissar, El-Fadl, Karma, Chamas, Lamia, Hatjian, Berj (2006), “A Review of Strategic Environmental Assessment in 12 Selected Countries”, *Environmental Impact Assessment Review*, (26): 15-56.

Chalecki, Elizabeth L. (2002), “*Environmental Security: A Case Study of Climate Change*” http://pacinst.org/reports/environment_and_security/env_security_and_climate_change.pdf
(12.08.2012)

Cheremisinoff, Nicholas P. (2002), “Environmental Security, The Need For International Policies”, *Pollution Engineering*, 34 (5): 40-41.

Chou, Sophie, Ross Bezark, Anne Wilson (1997), “Water Scarcity in River Basins as a Security Problem”, *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 96-105.

Claussen, Eileen (1995), "Environment and Security: The Challenges of Integration", *Environmental Change & Security Project Report*, (1):40-43.

Cousins, Ken (2005), "Twenty-nine Days: Responding to a Finite World", Pirages, Dennis ve Ken Cousins (eds.), *From Resource Scarcity to Ecological Security*, (New Delhi: Academic Foundation): 217-226.

Çolakoğlu, Elif (2012), "NATO'nun Çevreye İlişkin Rolü", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33): 101-112.

Dabelko, Geoffrey D. ve David D. Dabelko (1995), "Environmental Security: Issues of Conflict and Redefinition", *Environmental Change & Security Project Report*, (1): 3-13.

Dabelko, Geoffrey D. (2008), "An Uncommon Peace Environment, Development, and The Global Security Agenda"

<http://www.environmentmagazine.org/Archives/Back%20Issues/May-June%202008/Dabelko-full.html>

(08.05.2012)

Dalby, Simon (2002), "Security and Ecology in the Age of Globalization", *Environmental Change & Security Project Report*, (8): 95-108.

Dalby, Simon (2008), "Çevre ve Güvenlik Bağlantılarına Yeniden Bakmak", *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18): 179-195.

Dale, Virginia, Steve Bartell, Robin Brothers, John Sorensen (2004), "Systems Approach to Environmental Security", *Ecohealth*, 1 (2): 119-123.

David, John F., Ann Hironaka, Evan Schofer (2005), “The Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century”, Redclift, Michael R. ve Graham Woodgate (eds.), *New Developments in Environmental Sociology* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited): 435-455.

David, John F., Ann Hironaka, Evan Schofer (2005), “Environmentalizm as a Global Institution”, Redclift, Michael R. ve Graham Woodgate (eds.), *New Developments in Environmental Sociology* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited): 461-466.

Demiray Muhittin ve İsmail Hakkı İşcan (2008), “Uluslararası Sistemde Güvenik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21): 141-170.

Denk, Erdem (2011), “Bir Kitle İmha Silahı Olarak Nükleer Silahların Yasaklanmasına Yönelik Çabalar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No 3, s.93-136

Desai, Uday (1998), “Poverty, Government and Global Environment”, Desai, Uday (eds.) *Ecological Policy and Politics in Developing Countries, Economic Growth, Democracy and the Environment*, (Albany:State University of New York Press): 295-305.

Detraz, Nicole ve Michele M. Betsill (2009), “Climate Change and Environmental Security: for Whom the Discourse Shifts”, *International Studies Perspectives*, (10): 303-320.

Dikmen, A.Çağatay (2004), “Enerji ve Çevre Ekseninde Ulusal Güvenlik”, *Görüş*, (70):31-32.

Dutch, Steve (2006), *Military Impacts on the Environment*, <http://www.uwgb.edu/dutchs/EnvirGeolNotes/Military.HTM> (19.03.2013)

Durant, Robert F. (2002), “Whither Environmental Security in the Post-September 11th Era? Assessing the Legal, Organizational, and Policy Challenges for the National Security State”, *Public Administration Review*, (62): 115-123.

Durant, Robert F. (2006), “Agency Evolution, New Institutionalism, and 'Hybrid' Policy Domains: Lessons from the ‘Greening’ of the U.S. Military”, *The Policy Studies Journal*, 34 (4): 469-490.

Duru, Bülent (2007), “AB Çevre Politikası” Erhan Çağrı, Deniz Senemoğlu, (der.) Avrupa Birliği Politikaları (Ankara: İmaj Yayınevi)
<http://kentcevre.politics.ankara.edu.tr/duruabcevre.pdf> (11.11.2012)

Dyer, Hugh C. (1996), “Environmental Security as a Universal Theory: Implications for International Theory”, Vogler, Jonh ve Mark F. Imber (eds.) *The Environment & International Relations* (London: Routledge): 22-40.

Engalman, Robert (1997), “Human Population Prospects: Implications for Environmental Security”, *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 47-54.

Ercolani, Giovanni (2011), “Keeping Security and Peace: Behind the Strategicalization of NATO’s ‘Critical Security Discourse’”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7 (14): 43-86.

Ergül, Nihal (2012), “Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında Birleşmiş Milletler’in Rolü ve Uygulamaları”, Sandıklı, Atilla (der.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri* (İstanbul: Bilsam Yayınları):165-210.

Erhan, Çağrı (2001), “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, *SBF Dergisi*, 56 (4): 77-93.

Evans, Alfred B. (2012), "Protests and Civil Society in Russia: The Struggle for the Khimki Forest", *Communist and Post-Communist Studies*, (45):233–242

Falkenmark, Malin (1995), "Eco-Conflicts-the Water Cycle Perspective", *Environmental and Conflict Project, Occasional Report*, (14):31-47.

Ferro, Marco Aurelio Chaves (2012), "Environmental Management System (EMS) for Military Activities– Strategies and Policies for American, Canadian, Brazilian and NATO Armies", *International Journal of Sustainable Development*, 5, (3) <http://www.eceme.ensino.eb.br/meiramattos/index.php/RMM/article/view/234/212>.

Fisher, Richard W. (1995-1998), "The Environment and Military Strategy", *Air & Space Power Journal*, <http://www.airpower.maxwell.af.mil>

Foster, Gregory D. ve Louise B. Wise (1999), "Sustainable Security", *Harvard International Review*, 21 (4): 20-23

Foster, Gregory D. (2001), "Environmental Security: The Search For Strategic Legitimacy", *Armed Forces & Society*, 27 (3): 373-395.

Gerstbauer, Loramy C. (2005), "The New Conflict Managers: Peacebuilding NGO's and State Agendas", Krahnmann, Elke (eds.), *New Threats and New Actors in International Security* (New York: Palgrave Macmillan):23-45.

Ghali, Boutros (1996), "Globalisation Trends: Considerations and the Role of the United Nations", *Perceptions*, 1 (2).

<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/4.-GLOBALISATION-TRENDS-CONSIDERATIONS-AND-THE-ROLE-OF-THE-UNITED-NATIONS.pdf>

(07 Haziran 2012)

Girouard, Nathalie (2011), "The Green Growth Strategy: Reshaping the OECD's Work Agenda for the Years to Come", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar*, 11 (42): 17-28.

Gizewski, Peter, Homer-Dixon, Thomas (1996), "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Pakistan," *Project on Environment, Population and Security*, American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, Washington, D.C., April 1996, <http://www.homerdixon.com/projects/eps/pakistan/pak1.htm>

Gnesotto, Nicole (2009), "The Need for a More Strategic EU", Vasconcelos, Alvaro De (eds.), *What Ambitions for European Defence in 2020*, (Paris: Eu Institute for Security Studies): 29-38.

Grager, Nina (1996), "Environmental Security?", *Journal of Peace Research*, 33 (1): 109-116.

Griffiths, Franklyn (1997), "Environment in the US Security Debate: The Case of the Missing Arctic Waters", *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 15-28.

Gupta, Sonia (2009), "Environmental Law and Policy: Climate Change as a Threat to International Peace and Security", *Perspectives on Global Issues*, 4 (1) <http://www.perspectivesonglobalissues.com/archives/fall-2009-energy/envirolaw/>

Güneş, Şule A. (2007), "BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması", *AÜHFD*, 56 (2): 1-37.

Güngör, Uğur (2008), "Günümüzde Barış Operasyonları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (8): 7-20.

Güngör, Uğur (2010), “Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma”, Haldun Yalçinkaya (der.) *Savaşın Değişen Niteliği ve Barışı Koruma* (Ankara. Siyasal Kitabevi).

Haas, Peter M. (2002), “Constructing Environmental Conflicts from Resource Scarcity”, *Global Environmental Politics*, 2 (1): 1-11.

Haas, Marcel De (2011), “Russia’s Military Doctrine Development”, Ed.Stephan J.Blank, *Russian Military Politics and Russian’s 2010 Defence Doctrine*, (Charlisle: Strategic Studies İnstitute):1-62.

Haque, M. Shamsul (2001), “Environmental Security in East Asia: A Critical View”, *Journal of Strategic Studies*, 24 (4): 203-234.

Henry, Laura A., Douhovnikoff, Vladimir (2008), “Environmental Issues in Russia”, *Annual Review of Environment*, (33): 437-460.

Homer-Dixon, Tomas, “Environmental Change and Violent Conflict”, *Scientific American*, 1993, <http://www.homerdixon.com/1993/02/01/environmental-change-and-violent-conflict-2/> (06.03.2013)

Homer-Dixon, Tomas, “Is Anarchy Coming? A Response to the Optimists”, *Toronto Globe and Mail*, 1994, <http://www.homerdixon.com/1994/05/10/is-anarchy-coming-a-response-to-the-optimists/> (06.03.2013)

Homer-Dixon, Thomas, “Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases,” *International Security* 19, No. 1 (1994), <http://www.homerdixon.com/projects/evidence/evvid1.htm> (06.03.2013)

Honneland, Geir, Jorgensen, Anne-Kristin (2003), “Implementing International Environmental Agreements in Russia: Lessons from Fisheries Management, Nuclear Safety and Air Pollution Control”, *Global Environmental Politics*, (3) (1): 72-98.

Howard, Philip and Homer-Dixon, Thomas (1995), "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Chiapas, Mexico," *Project on Environment, Population and Security*, American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, Washington, D.C., <http://www.homerdixon.com/projects/eps/chiapas/chiapas1.htm>

Hughes, Kent, Boecher, Frederick W., Carson, William Jay, Clark, Ray, Conrad, Chris, Funke, Odelia, Hart, Thomas L., Hassell, Leonard G., Leibel, Michael J., Waddell, Jim (1996), *Environmental Security: A DoD Partnership for Peace*, (Chalisle: Strategic Studies Institutes)

Ifantis, Kostas (2002), "Understanding International Politics After the 11 September Terrorist Attacks: A Note on the New Security Paradigm" *Perceptions*, 7 (1): 101-110.

İşyar, Ömer G. (2008), "Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama", *Akademik Bakış*, 2 (3): 1-42.

İz, Fatma B. (2009), "Savaş ve Çevre", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2 (3): 113-117.

Jorgenson, Andrew K., Brett Clark, Jeffrey Kentor (2010), "Militarization and the Environment: A Panel Study of Carbon Dioxide Emissions and the Ecological Footprints of Nations, 1970-2000", *Global Environmental Politics*, 10 (1): 7-29.

Kahl, Colin H. (2009), "Demography, Environment and Civil Strife", *International Politics*, Art, Robert J. ve Robert Jervis (eds.), (New York: Pearson Longman): 353-363.

Karakılıç, Yusuf (2008), “Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4 (16): 19-56.

Karaman, Suphi (1994), “Çevre Sorunları ve Savaşlar”, *Günümüzün Çevre Sorunları*, (Ankara: BM Türk Derneği Yayınları): 69-78.

Kavuncu, Sibel (2013), “Nükleer Silahsızlanma Yolunda Start Süreci”, *Bilge Strateji*, 5, (8): 119-148

Kaypak, Şafak (2012), “Çevre Barışına Etiksel Bir Yaklaşım”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1): 1-30.

Keller, Kenneth H. (1997), “Unpackaging the Environment”, *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 5-14.

Kelly, Kimberley and Homer-Dixon, Thomas (1995), “Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Gaza,” *Project on Environment, Population and Security*, American Association for the Advancement of Science and the University of Toronto, Washington, D.C., June 1995, <http://www.homerdixon.com/projects/eps/gaza/gaza1.htm>.

Khagram, Sanjeev, Saleem Ali (2006), ‘Environment and Security’, *Annual Review of Environment and Resources* (31): 14.1-14.17.

Kılıç, Selim (2001), “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2): 131-149.

Kılıç, Selim (2008), “Küreselleşme Sürecinde Ekonomik, Ekolojik ve Toplumsal Riskler”, *Akademik İncelemeler*, 3 (1): 31-54.

Kliot, Nurit (1995), "Millk and Honey but no Water: Scarce Water Resources in the Israeli-Palestinian Jordanian Realm", *Environmental and Conflict Project Occasional Report*, (14):43-55.

Knight, Alexandra (2005), "Global Environmental Threats: Can the Security Counsel Protect Our Earth", *New York University Law Review*, (80:1549): 1549-1585

Kotov, Vladimir, Nikitina, Elena (1995), "Russia and International Environmnetal Co –operation", Bergesen, Helge Ole, Parmann, Georg, Thommessen, Oystein B. (eds.), *Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1995* (Oxford: Oxford University Presss), 17–27

Kraft Michael E.ve Norman J. Vig (2010), "Environmental Policy over Four Decades: Achievementsand New Directions", Vig, Norman J. ve Michael E. Craft *Environmental Policy, New Directions for the Twenty-First Century*, (Washington DC: CQ Press): 1-26.

Krahmann, Elke (2005), "From Stute to Non-State Actors: The Emergence of Security Governance", Krahmann, Elke (eds.), *New Threats and New Actors in International Security* (New York: Palgrave Macmillan): 3-19.

Kreizenbeck, Ronald A. (2004), "Environmental Aspects of Managing of Natural Resource Assets within the Military Sector", Mahutova, Katarina ve John J. Barich, Ronald A. Kreizenbeck (der.), *NATO Science Series, IV.Earth and Environmental Sciences*, (39): 15-19.

Kuloğlu, Armağan (2010), "Türkiyenin Stratejik Yeraltı ve Enerji Kaynaklarının Ulusal Güvenliğe Etkisi", *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1): 38-54.

Kunz, Barbara (2010), "Hans J. Morgenthau's Political Realism, Max Weber, and the Concept of Power", *MWS*, 10 (2): 189-208.

Kusnir Lubomir (2004), "Environmental Policy in the Slovak Armed Forces, Environmental Management System as a Challenge for the Future", Katarina Mahutova, John J.Barich, Ronald A. Kreizenbeck (eds.) *Defense and the Environment: Effective Scientific Communication*, (Dortrecht: Kluwer Academic Publishers) (39): 71-74.

Lachman, Bath E., Anny Wong, Susan A. Resetar (2007), "*The Thin Green Line; An Assesment of DoD's Readiness and Environmental Protection Initiative to Buffer Installation Encroachment*", (Santa Monica: RAND National Defence Research Institute).

Levy, Marc A. (1995), "Time for a Third Wave of Environment and Security Scholarship", *Environmental and Conflict Project Occasional Report*, (1): 44-46.

Lietzmann, Kurt M. ve Gary D. Vest (1999), "Environment and Security in a International Context", *Environmental Change & Security Project Report CCMS Pilot Study*, (5): 34-35.

Lifin, Karen T. (1998), "The Greening of Sovereignty an Introduction", Lifin, Karen T. (eds.), *The Greening of Sovereignty in World Politics* (Cambridge: The MIT Press): 1-27.

Lifin, Karen T. (1999), "Constructing Environmental Security and Ecological Inderdependence", *Global Governance*, (5): 359-377.

Little, Laura ve Chris Cocklin (2010), "The Vulnerability of Urban Slum Dwellers to Global Environment Change", Matthew, Richard A., Jon Barnett, Bryan, McDonald, Karen L. O'Brien (eds.), *Global Environmental Change and Human Security*, (Massachusetts: MIT Press): 77-95.

Loneragan, Steve (1998), “The Role of Environmental Degradation in Population Displacement”, *Environmental Change & Security Project Report*, (4): 5-15.

Lukin, Artyom (2009), “Environmental Security of the Russian Far East: Domestic, Transnational and Regional Dimensions”, *Journal of Asia Pacific Studies*, (26): 99-109.

Mackenzie, Margaret Brusasco (2004), “Environmental Security: A View from Europe”, *Environmental Change & Security Project Report*, (10): 12-18.

Malasic, Marjan (2004), “Environmental Security: a Case of Slovenia”, *NATO Science Series: IV: Earth and Environmental Sciences*, (39) (3): 139-152.

Maltais, Aaron, Kirstin Dow, Asa Persson (2003), “Integrating Perspective on Environmental Security”, *Stockholm Environmental Institute, Risk and Vulnerability Report*, (Stockholm: Stockholm Environment Institute)

Mani, Devyani (2005), “Strengthening Decentralized Governance for Human Security”

<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021098.pdf>

(12.11.2012)

Mares, Miroslav, Lary, Martin (2012), “Oil and Natural Gas in Russia’s Eastern Energy Strategy: Dream or Reality?” *Energy Policy*, (50): 436–448.

Martin, Susan (2010), “Climate Change, Migration and Governance”, *Global Governance*, (16): 397-414.

Marzuck, Karina P. (2012), “Çağdaş Bir İç Güvenlik Konsepti ve Jandarma Benzeri Güçler Üzerindeki Etkileri”, *21’inci Yüzyılda Güvenlik Tehditleri ve Jandarma* (Ankara: J.Gn.K.lığı)

Matthew, Richard A. (1995), "Environmental Security: Demystifying the Concept, Clarifying the Stakes", *Environmental Change & Security Project Report*, (1):14-23.

Matthew, Richard A. ve Bryan McDonald (2004), "Networks of Threats and Vulnerability: Lessons from Environmental Security Research", *Environmental Change & Security Project Report*, (10): 36-42.

Matthew, Richard A. (2010), "Environmental Security", Vig, Norman J. ve Michael E. Craft (eds.), *Environmental Policy, New Directions for the Twenty-First Century*, (Washington DC: CQ Press): 327-348.

McCap, Robert M. ve Kathleen S. Bailey (2007), "Latin America and Debate over Environment Protection and National Security", *The DISAM Journal*, 29 (4):18-34.

Messer, Ellen, Marc J. Cohen, Marchione Thomas (2001), "Conflict: A Cause and Effect of Hunger", *Environmental Change & Security Project Report*, (7):1-20.

Meyerson, Frederick A.B. (2003), "Burning the Bridge to the 21st Century: The End of the Era of Integrated Conferences?", *Environmental Change & Security Project Report*, (9): 6-11.

Monaghan, Andrew (2005), "Russian Perspectives of Russia-EU Security Relations", *Conflict Studies Research Center, Russian Series 5/38*, Defence Academy of United Kingdom.

Morgenthau, Hans (2011), "Enduring Realities and Foreign Policy", *American Foreign Policy Interests*, 33 (3): 143-146.

Parkin, Sara (1999), "Environmental Security Issues and Agenda", *Disarmament Forum*, (1): 41-48.

Percival, Valerie and Homer-Dixon, Thomas (1996), "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Rwanda," *Journal of Environment & Development*, 5 (3): 270-291.

Percival, Valerie and Homer-Dixon, Thomas (1998), "Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of South Africa," *Journal of Peace Research*, 35 (3):279-298.

Renz, Bettina, Thornton, Rod (2012), "Russian Military Modernization, Cause, Course, and Consequences", *Problems of Post-Communism*, (59) (1): 44-54

Ruff, Nathan, Chamberlain, Robert, Cousteau Alexandra (1997), "Report On Applying Military and Security Assets to Environmental Problems", *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 82-95.

Redclift, Michael R. (2005), "Environmental Security and Reconfiguring Human Sustainability in the Twenty-first Century", Redclift, Michael R. ve Graham Woodgate (eds.) *New Developments in Environmental Sociology* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited): 487-497.

Ruff, Nathan, Chamberlain, Robert, Cousteau Alexandra (1997), "Report On Applying Military and Security Assets to Environmental Problems", *Environmental Change & Security Project Report*, (3): s.82-95.

Saurin, Julian (1996), "International Relations, Social Ecology and the Globalization of Environmental Change", Vogler, Jonh ve Mark F. Imber (eds.) *The Environment & International Relations* (London: Routledge): 77-98.

Sandıklı, Atilla (2011), "Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1949:uluslararası-güvenlik-yaklaşımlarındaki-değişim&catid=181:analizler-güvenlik (13.01.2013)

Schröter, Dagmer (2009), “Our Vulnerability to Changes in Ecosystem Services”, Patt, Anthony G., Dagmar Schröter, Richard J. T. Klein, A. Cristina de la Vega-Leinert (eds.) *Assessing Vulnerability to Global Environmental Change* (UK: Earthscan): 97-114.

Sergunin, Alexander A. (2004), “Discussions of International Relations in Post-Communism Russia”, *Communist and Post-Communist Studies*, (37): 19-35.

Shearer, Allan W., Liotta, Peter H. (2010), “Environmental Security and Its Meanin for the State, Environmental Security on Ecoterrorizm”, Alpas, Hami, Simon M. Berkowicz, Irina Ermakova (eds.) *NATO Science for Peace and Security Series-C: Environmental Security* (Dordrecht: Springer).

Steinar, Andresen, Rosendal, Kristen (2009), “The Role of the in the coordination of Multilateral Environment Agreements”, Biermann, Frank, Bernd Siebenhüner, Anna Schreyögg (eds.) *International Organizations in Global Environmental Governance* (London: Routledge): 133-150.

Simma, Bruno (1999), “NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects”, *EJIL*, (10): 1-22.

Şahin, Çiğdem (2004), “Sözcelerin Gücü Adına...Güç Buş'ta Artık”, Kasım, Kamer ve Zerrin A. Bakan (der.) *Uluslararası Güvenlik Sorunları* (Ankara: ASAM Yayınları): 82-101.

Ramos, Tomas B. ve Joao Joanaz de Melo (2005), “Environmental Management Practices in The Defence Sector: Assessment of The Portuguese Military's Environmental Profile”, *Journal of Cleaner Production*, (13): 1117-1130.

Robins, Nick (1996), “Greening European Foreign Policy”, *European Environment*, (6): 173-182.

Ogoura, Kazuo (2005), “Globalisation, Human Security and the U.N.”, *Perceptions*, 10 (2): 141-150.

Olçar, Kemal (2010), “Uluslararası Çalışmaların Enerji Politik Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (11): 93-127.

Ovalı, A. Şevket (2006), “Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramlaştırılması”, *Uluslararası İlişkiler*, 3 (10): 3-52.

Ozunu, Alexandru, Doris Cadar, Dacinia Crina Petrescu (2007), “Environmental Security: Priority Issues and Challenges in Romania and European Transition Countries”, Hull, Ruth N., Constantin-Horia Barbu, Nadezhda Goncharova (eds.) *Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries*, (Dordrecht: Springer):13-23.

Öcal, Mehmet (2010), “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Bölgesel ve Küresel Güvenlik ve Barışa Katkısı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28): 281-311.

Özgen, Cenk (2011), “Türk Silahlı Kuvvetlerinde Profesyonelleşme Çalışmaları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1): 192-208.

Özsoy, Şule (1997/1998), “İnsancıl Hukukun Gelişimi”, *İnsan Hakları Yıllığı*, (19-20): 111-125.

Page, Edward (2000), “Theorizing The Link Between Environmental Change and Security”, *Review of European Community & International Environmental Law*, 9 (1): 33-43.

Pamukçu, Konuralp (2001), “Küresel Isınma Örneğinde Uluslararası Ekolojik Yaklaşım Uluslararası Politikada Yeni Bir Bakış” , *Harp Akademileri Bülteni*, (198): 180-195.

Pazarcı, Hüseyin (1992), “Uluslararası Hukuka Göre Çevrenin Savaş Sırasında Korunması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47 (1-2): 103-114.

Pirages, Dennis (1997), “Demographic Change and Ecological Security”, *Environmental Change & Security Project Report*, (3): 37-46.

Raleigh, Colianadh ve Henrik Urdal (2007), “Climate Change, Environmental And Armed Conflict Degradation”, *Political Geography*, (26): 674-694.

Renner, Michael (1992), “Askeri Kesimin Çevreye Açtığı Savaşın Değerlendirilmesi”, Brown, Lester R. (eds.), *Dünyanın Durumu 1991* (İstanbul: Worldwatch Enstitüsü Raporu)

Ries, Tomas (2009), “The Globalising Security Environment and the EU”, Vasconcelos Alvaro De (eds.), *What Ambitions for European Defence in 2020* (Paris: Eu Institute for Security Studies) : 61-74.

Ritchie, Nick (2011), “Rethinking Security: A Critical Analysis of the Strategic Defence and Security Review”, *International Affairs*, 87 (2): 355-376.

Rogers, Katrina S. (1997), “Ecological Security and Multinational Corporations”, *Environmental Change & Security Project Report* (3): 29-36.

Sachs, Jeffrey D. (2003), “The Strategic Significance of Global Inequality”, *Environmental Change & Security Project Report* (9): 27-35.

Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emeklier (2012) “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, Sandıklı, Atilla (eds.) *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri* (İstanbul: Bilsam Yayınları): 3-70.

Savelyev, Alexander G. (2011), "Russian Defense Doctrine", Ed.Stephan J.Blank, *Russian Military Politics and Russian's 2010 Defence Doctrine*, (Charlisle:Strategic Studies Institute): 153-180.

Sevim, Hüseyin (2006), "Uluslararası İlişkilerde Küreselleşme Olgusu ve Ulus Devlet Kavramını Yeniden Düşünmek", *Uluslararası İlişkiler*, 3 (9): 89-124.

Sewell, John (2003), "The Realpolitik of Poverty", *Environmental Change & Security Project Report* (9): 25-39.

Sherbinin, Alex de (1995), "World Population Growth and US National Security", *Environmental Change & Security Project Report* (1): 24-39.

Sigler, John F. (2005), "US Military and Environmental Security in the Gulf Region", *Environmental Change & Security Project Report*, (11): 51-57.

Silvan, Juraj (2003), "International Conventions in Environment for Beter Mutual Co-operation", Katarina Mahutova, John J.Barich, Ronald A. Kreizenbeck (eds.) *Defense and the Environment: Effective Scientific Communication*, (Dortrecht: Kluwer Academic Publishers) (39): 3-14.

Sipahi, Esra B. (2010), "Küresel Çevre Sorunlarına Kolektif Çözüm Arayışları ve Yönetişim", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24): 331-344.

Soysa, Indra de ve Nils Petter Gleditsch (1998), "To Cultivate Peace: Agriculture in a World of Conflict", *Environmental Change & Security Project Report*, (5): 15-25.

Smith, Heather A. (2001), "Facing Environmental security", *Journal of Military and Strategic Studies*, 4 (1): 36-49.

Snoy, Bernard ve Marc Baltès (2008), “Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE”, *OSCE Yearbook 2007*, (Hamburg: the Centre for OSCE Research): 313-326.

Soroos, Marvin S. (2004), “Tools for Environmental Peacebuilders”, *International Journal of Peace Studies*, 9 (2)
(http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol9_2/Soroos_92IJPS.pdf)
(11.11.2012)

Spector, Bertrami ve Amanda Wolf (2000), “Negotiating Security: New Goals, Changed Process”, *International Negotiation*, 5 (3): 411-426.

Spillman, Kurt P. (1995), “From Environmental Change to Environmental Conflict”, *Environmental and Conflict Project, Occasional Report*, (14): 4-10.

Stetter, Stephan, Eva Herschinger, Thomas Teichler, Mathias Albert (2011), “Conflicts About Water: Securitizations in a Global Context”, *Cooperation and Conflict*, (46): 441-459.

Sydnes, Are Kristoffer, Sydnes, Maria, “Norwegian–Russian Cooperation on Oil-Spill Response in the Barents Sea”, *Marine Policy*, (39):257–264

Şakacı, Bilge Kaan (2012), “Modern Savaşların Çevresel Etkisi”
http://www.turkocagi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=3623:modern-savalarn-cevresel-etkileri-&catid=113:yazarlar&Itemid=249
(01.04.2012)

Tangör, Burak (2004), “Güvenlik Yönetişimi Yaklaşımı ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (3): 253-268.

Tignino, Mara (2010), “Water, International Peace and Security”, *International Review of Red Cross*, 92 (879): 647-674.

Topal, Ahmet Hamdi (2009), “Silâhlı Çatışmalarda Doğal Çevrenin Korunması”, *MHB*, 29 (1-2): 211-236.

Uğrasız, Bülent (2003), “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2): 139-145.

Ulusoy, Hasan (2003) , "Collective Security in Europe," *Perceptions*, 7 (4): 156-195.
<http://sam.gov.tr/collective-security-in-europe/>

Urdal, Henrik (2005), “Defusing the Population Bomb: Is Security a Rationale for Reducing Global Population Growth”, *Environmental Change & Security Project Report*, (11): 5-11.

Vasconcelos, Alvaro de (2003), “Security As a Component of Comprehensive Policy”
<http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Alvaro-De-Vasconcelos.pdf>
(15.06.2012)

Vasconcelos, Alvaro de (2009), “Introduction–2020: Defence Beyond the Transatlantic Paradigm”, Vasconcelos, Alvaro De (eds.), *What Ambitions for European Defence in 2020* (Paris: Eu Institute for Security Studies): 15-26.

Vig, Norman J. (2010), “Presidential Powers and Environmental Policy”, Vig, Norman J. ve Michael E. Craft (eds.), *Environmental Policy, New Directions for the Twenty-First Century* (Washington DC: CQ Press): 75-98.

VijayaVenkataRamana, Sanjairaj, Iniyanb, S., Goicc, Ranko (2012), “A Review of Climate Change, Mitigation and Adaptation”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, (16): 878– 897

Waewer, Ole (2008), “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18): 151-178.

Wallenstein, Peter ve Ashok Swain (1995), “International Fresh Water Systems as a Source of Conflict and Cooperation: Learning from the Past and Presscribing for the Future”, *Environmental and Conflict Project, Occasional Report*, (14): 137-146.

Waltz, Kenneth (1990), “Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, (44): 21-37.

Waltz, Kenneth (2008), “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5 (17): 3-44.

Weinthal, Erika (2004), “From Environmental Peacemaking to Environmental Peacekeeping”, *Environmental and Conflict Project Report*, (10):19-23.

Weis, Alexander (2009), “Improving Capabilities for ESDP’s Future Needs”, Vasconcelos, Alvaro De (eds.) *What Ambitions for European Defence in 2020*, (Paris: Eu Institute for Security Studies): 107-116.

Westing, Arthur H. (1995), “Environmental Approaches to the Avoidance of Violent Regional Conflicts”, *Environmental and Conflict Project Occasional Report*, (14): 147-152.

Whyte, Anne V. (2001), “Environmental Security”, Smelser, Neil J. ve Paul B. Bates (eds.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, (Oxford: Pergamon): 4663-4667.

Williams, Marc (1996), “International Political Economy and Global Environmental Change”, Vogler, Jonh ve Mark F. Imber (eds.) *The Environment & International Relations*, (London: Routledge): 41-58.

Winter, Deborah Du Nann ve Mario M. Cava (2006), “The Psycho-Ecology of Armed Conflict”, *Journal of Social Issues*, 62 (1): 19-40.

Woodward, Rachel (2001), “Khaki Conservation: an Examination of Military Environmentalist Discourses in the British Army”, *Journal of Rural Studies*, (17): 201-217.

Zhussipbek, Galym (2009), “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası’nın Tanımı ve Tarihsel Arka Planı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5 (19): 71-88.

Zurlini, Giovanni ve Feliks Müler (2008), “Environmental security”, Jrgensen, Sven Erik ve Brian D. Fath (eds.) *Systems Ecology*, (2): 1350-1356.

Kanun, Yönetmelik, Yönerge, Tebliğ, Sunum ve Diğer Dokümanlar:

A Joint United States – Republic of South Africa Environmental Security Working Group Project (2004), *Guidebook on Environmental Impact Assessment in the Military*.

Akil, Elçi Hakkı (2004), “Türkiyenin Enerji Politikası, Kaynakları, Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları ve Deniz Ulaşım Yolları”, “*Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının, Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Konulu Sempozyum*” (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi): 98-107.

Aksay, Hasan (2009) “Açış Konuşması”, Küçükşahin, Ahmet (eds.) *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi): 5-14.

Akyürek, Salih (2010), Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, *Bilgesam* (24), (Ankara: Bilgesam Yayınları)

Algan, Nesrin (2005), *05.05.2005 tarihinde Kyoto Protokolü adıyla Ankara Barosu Kent ve Çevre Kurulunda düzenlenen panelde yapmış olduğu sunum.*
<http://www.ankarabarusu.org.tr/PANELLER/2005/05.05.2005%20KYOTO%20PROTOKOL%C3%9C%20-%20-%C4%B0NSAN%20HAKLARI%20MERKEZ%C4%B0.doc>

(12.11.2012)

Alıca, Süheyla ve Tülin Basa (2010), “Çevre İşlem Sorumlusu Eğitim Programı”, *05-09.07.2010 tarihli SATEM Çevre İşlem Sorumlusu Eğitim Programı* (Ankara).

Altunok, Taner ve Rıza Bayrak (2008), “Teknolojik ve Çevresel Faktörlere Göre Savunma Sistemlerindeki Etkin Organizasyon Yapılarının Analizi ve Model Önerisi”, M.İ. Gökler, R.O. Yıldırım, B. Kazandır, Y. Yazıcıoğlu, Ender Ciğeroğlu, G.O. Özgen, A. Öztürk, (der.) *Dördüncü Savunma Teknolojileri Kongresi Bildirileri*, (Ankara): 523-532.

Araya, Roberto Hernandez, Sergio Moras Opaza, Mauricio Radriguez Ramirez (2012), “Gelişmiş Bir Toplumda Kolluk Teşkilatı Profili: 21’inci Yüzyılda Bir Kolluk Personeli”, *21’inci Yüzyılda Güvenlik Tehditleri ve Jandarma*, (Ankara)

Arbatov, Alexei G. (1997), “The Russian Military In The 21st Century”, *U.S. Army War College Annual Strategy Conference*, (Charlisle: Strategic Studies Institute)

ATASE (2012), *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, (413), (Ankara)

Bajpai, Kanti (2000), “Human Security: Concept and Measurement”,
http://www.hegoa.ehu.es/dossierra/seguridad/Human_security_concept_and_measurement.pdf (12.11.2012)

Başbuğ, İlker (2004), “Açış Konuşması”, *Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi):IX-XX.

BM (1945), *Birleşmiş Milletler Antlaşması* (San Francisco)

Bouchez, Aurelia (2009), “NATO’nun Enerji Güvenliği Yaklaşımı Konuşması”, Küçükşahin, Ahmet (eds.) *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi): 81-87.

Bölgesel Çevre Merkezi (2006), *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü* (Ankara).

BP(2008), *BP Statistical Review of World Energy June 2008* (London)

Buran, Bedia, Büyükçınar, Sinem A., Erkat, Cem, Erkat, Sevil C., Sarıhan, Şenal (2003), *Savaş ve Hukuk*, Ankara Barosu İnsan Hakları Kurulu Yayınları.

Burpoe, Merryl (2009), “Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Konuşması”, Küçükşahin, Ahmet (eds.) *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi): 107-112

Büyükanıt, Yaşar (2010), “Enerji ve Enerji Güvenliği Konulu Konuşması”, *Enerji Güvenliği Sempozyumu*, (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları): 11-16.

Caucasus Environmental NGO Network (2008), *Environmental Consequences of Russian Invasion in Georgia*, Preliminary Assessment, (Tbilisi)

Commission of the European Communities (2001), *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*”, Communication from the Commission, Retrieved October 1, 2004.

(http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0264en01.pdf)
(12.11.2012)

Cömert, Faruk (2004) “Kapanış Konuşması”, *Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının, Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyumu* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi): 601-606.

Çevre ve Orman Bakanlığı (2011), *T.C. İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2020* (Ankara)

David Asiello tarafından 31 Ekim-02 Kasım 2011 tarihli “DoD Sustainability: Progress and Plans for the Future”

<http://www.greengov2011.org/program-agenda.html>

(12.11.2012)

DoD (2010), *Defense Environmental Programs Fiscal Year 2009, Annual Report to Congress*, April 2010 (Washington).

DoD (2011), *Defense Environmental Programs Fiscal Year 2010, Annual Report to Congress*, July 2011 (Washington).

DoD (2012), *Department of Defense Strategic Sustainability Performance Plan, Fiscal Year 2011* (Washington).

Dorothy, Robyn (2011), "Power Begins at Home: DoD's Facilities Energy Strategy"
<http://www.greengov2011.org/program-agenda.html>
(12.11.2012)

Draft Plan of Implementation for the World Summit on Sustainable Development (2002), *Commission on Sustainable Development Acting as the Preparatory Committee for the World Summit on Sustainable Development Fourth Session*, Bali, Indonesia, 27 May-7 June 2002.

Duerr, Rudolf (2008), "NATO's Environmental Protection Performance, Organization, Training, Lessons Learned"
<http://www.envirosecurity.org/news/uploads/FOI-R-2685--SE.pdf>
(12.11.2012)

Dunaway Robert L. (1995), *Environmental Assistance as National Security Policy: Helping the Former Soviet Union Find Solutions to its Environmental Problems*, Institute for National Security Studies Occasional Paper 4 (US Air Force Academy Institute for National Security Studies: Colorado)

Duygu, Ergin (2005), *05.05.2005 tarihinde Kyoto Protokolü adıyla Ankara Barosu Kent ve Çevre Kurulunda düzenlenen panelde yapmış olduğu sunum.* <http://www.ankarabarusu.org.tr/PANELLER/2005/05.05.2005%20KYOTO%20PROTOKOL%C3%9C%20-%C4%B0NSAN%20HAKLARI%20MERKEZ%C4%B0.doc> (12.11.2012)

Dz.K.K.lığı (2011), *DKY 433-1 Dz. Kuv. K.lığı Çevre Yönetim ve Denetim Yönergesi* (Ankara)

The Earth Charter (2000), <http://www.earthcharterinaction.org/content/pages/Read-the-Charter.html>

Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (2006), *State of the Environment in Asia and the Pacific 2005, Synthesis, Economic Growth and sustainability*, (Thailand: Un Publications)

Ediger, Volkan (2007) , “Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlikle Arasındaki İlişki”, *Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu*, (Ankara: Sarem Yayınları):1-48.

Elliott, Lorraine (2002), *Expanding the Mandate of the UN Security Council to Account for Environmental Issues*, Working Papers, That Represents One of the First Outputs from a Two-Year United Nations University Institute of Advanced Studies Project on International Environmental Governance Reform.

Eslen, Nejat (2010), “Enerji Jeopolitiği ve Türkiye Konulu Konuşması”, *Enerji Güvenliği Sempozyumu*, (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları): 216-228.

EU (2003), “*European Security Strategy, a Secure Europe in a Better World*” (Brussels)

EU (2005), *Life, Natura 2000 and Military*, Life Focus (Luxembourg)

EU (2008), *Climate Change and International Security*, The High Representative and the European Commission to the European Council, S113/08.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/reports/99387.pdf (12.11.2012)

Fafard, Christopher, Peters, Gerald O. , *ISO 14001's EMS Framework Interpreted for Application at DoD Installations*, Potomac-Hudson Engineering Inc.

Gnkur.Bşk.lığı (1994), *MD 433-1 TSK Çevre Direktifi* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (1994), *MY 433-3 TSK Hava, Su Kirliliği ve Gürültü Kontrol Yönergesi* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (1994), *MY 433-4 TSK Ağaçlandırma Yönergesi* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (2001), *MT 145-1 TSK Müşterek Harekat Talimnamesi* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (2002), *Vatandaşlık Bilgisi* (Ankara)

Gnkur.Bşk.lığı (2003), *MT 411-1 TSK Bilgi Harekatı Talimnamesi* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (2010), *MKS 145-3 Barışı Destekleme Harekatı Konsepti* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (2011), *MY 433-5 TSK Çevre Denetimi Yönergesi* (Ankara).

Gnkur.Bşk.lığı (2011), *Türkiye ve NATO Arasındaki Temel Antlaşmalar* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi)

Gnkur.Bşk.lığı (2012), *MKS 371-1 (A) TSK Sivil Asker İşbirliği Konsepti* (Ankara).

Gulbis, Andris (1999), “Litvian Approach to the Environmental Issues in the Military Area and Unexploded Ordnance”, 05-07 Mayıs 1999 tarihli “Approaches to the Implementation of Environment Pollution Prevention Technologies at Military Bases” konulu LTO SAS Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Defense Technical Information Center Compilation Part Notice, ADP010595.

Gündem 21: (1992), <http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (29.03.2013)

Yaşar Hacısalihoğlu (2004), “Kuzey Afrika ve Ortadoğu’daki Kriz Bölgelerinin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, 27-28 Mayıs 2004 tarihli “Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri” konulu sempozyumda sunulan konulu bildirisi, (Ankara: Genelkurmay Basım Evi): 69-88.

Harp Akademileri Komutanlığı (1998), *Türk Silahlı Kuvvetlerinde Tasarruf Yapılabilecek Alanlar* (İstanbul)

Hay-Edie, David, Archer, Colin, Abramson, Bruce, Cramer, Ben (2002), *The Military’s Impact On The Environment: A Neglected Aspect Of The Sustainable Development Debate* (Geneva: International Peace Bureau)

Haufler, Virginia (1999), *Negotiating International Standards For Environmental Management Systems: The ISO 14000 Standards*, Case Study for the UN Vision Project on Global Public Policy Networks, University of Maryland.

Holbrook, Julian, *Introduction to Environmental Management Systems and related Standards*, <http://www.snh.org.uk/publications/on-line/advisorynotes/46/46.htm> (22.04.2013)

Innes, Tara (2010), “*Strategic Environments: Conflict Behavior and Natural Resources*”

http://citation.allacademic.com/one/www/research/index.php?cmd=www_search&ofset=0&limit=5&multi_search_search_mode=publication&multi_search_publication_fulltext_mod=fulltext&textfield_submit=true&search_module=multi_search&search=Search&search_field=title_idx&fulltext_search=%3Cb%3EStrategic+Environments%3A+Conflict+Behavior+and+Natural+Resources%3C%2Fb%3E&PHPSESSID=00f1969045d3f24db8a46f1c1a04b31c (12.11.2012)

J.Gn.K.lığı (2003), *Atatürk'ün İzinde İzci Broşürü* (Ankara)

J.Gn.K.lığı (2004), *JGY 57-2 İzcilik Faaliyetleri ve Maddi İmkanları Yetersiz Öğrencilerin Desteklenmesi Yönergesi* (Ankara).

J.Gn.K.lığı (2009), *JGY 433-1 (A) Çevre ve Doğal Hayatın Korunmasında Jandarmanın Görev Yetki ve Sorumlulukları Yönergesi* (Ankara).

J.Gn.K.lığı (2009), *JGY 339-1 J.Gn.K.lığı Ömür Devri Yönetim Sistemi Yönergesi* (Ankara).

J.Gn.K.lığı (2010), *2009 yılı Faaliyet Raporu* (Ankara).

J.Gn.K.lığı (2010), *JGY 84-1 J.Gn.K.lığı Verimlilik ve Tasarruf Tedbirleri Yönergesi* (Ankara).

J.Gn.K.lığı (2011), *2010 yılı Faaliyet Raporu* (Ankara).

J.Gn.K.lığı (2012), *2011 yılı Faaliyet Raporu* (Ankara).

Kalkınma Bakanlığı (2012), Rio de Janeiro *United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20), The Future We Want*, (Ankara)

Kaplan, Robert (1998), “Keynote Address”, Arthur L. Bradshaw Jr. (ed.), *International Environmental Security: The Regional Dimension*, Executive Seminar Report, (Charlisle: Strategic Studies Institutes): 9-17.

Keloğlu, Nejat (2006), “Türkiye Su Kaynaklarının Gelecekteki Kullanımı ve Hidroelektrik Enerji Üretimi Bildirisi”, *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, (Ankara: İnşaat Mühendisleri Odası): 13-24.

Kıbaroğlu, Ayşe (2007), “Küresel İklim Değişikliklerinin Uluslararası Güvenliğe Etkileri,”, *Güvenliğin Yeni Boyutları ve Uluslararası Örgütler, Dördüncü Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 31 Mayıs-2 Haziran 2007 (İstanbul: Genelkurmay ATASE SAREM): 211-224.

Kidd, Richard (2011), “Army Power and Energy”
<http://www.greengov2011.org/program-agenda.html>
(12.11.2012)

Kingery, Kristine (2011) “Army Net Zero Installation Initiative and Cost Benefit Analysis Activity”
<http://www.greengov2011.org/program-agenda.html>
(12.11.2012)

K.K.K.lığı (1997), *KKT 83-1 Yangın Korunma Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (1999), *KKTT 5-692 Yangın Söndürme* (Ankara).

K.K.K.lığı (2001), *KKY 84-1 (A) Tasarruf Tedbirleri Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2001), *KKY 211-2 Doğal Afet Koordinasyon Merkezi Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2002), *KKT 100-5 Harekat Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2002), *KKY 211-3 Doğal Afetlerde Kara Kuvvetleri Karargahında Verilecek Briefingler Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2003), *Yurt Sevgisi Eğitimi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2004), *KKY 145-2 (A) Kara Kuvvetleri Barışı Destekleme Harekatı Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2005), *KKTT 9-1300-250 Mühimmatın Bakımı* (Ankara).

K.K.K.lığı (2008), *KKY 9-2 Mühimmat Yönetimi Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2008), *KKY 54-10 Ömür Devri Yönetim Sistemi Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2010), *KKTT 9-1300- 1-20 Mühimmatın Depolanması ve Emniyet Standartları* (Ankara).

K.K.K.lığı (2010), *KKY 164-21 (A) Bakım Teğmenler ile Teknisyen ve Mühimmat Branşındaki Astsubayların Staj Eğitim Yönergesi* (Ankara).

K.K.K.lığı (2011), *KKYY 10-5-1 Mühimmat İkmali ve Bakımı* (Ankara).

Küçükşahin Ahmet (2009), “Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Açılış Konuşması”, Küçükşahin, Ahmet (eds.) *Enerji Güvenliğine Ortak Çözüm Arayışları Sempozyumu* (İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi): 15-20.

Landholm, Molly, C.Glenn, Joreme, J. Gordon, Theodore, Perelet, Renat (1998), *Defining Environmental Security: Implications for the US Army*, (Atlanta: Army Environmental Policy Institute)

Lynn-Jones, Sean M. (1991) "International Security Studies After the Cold War: An Agenda for the Future"

http://belfercenter.hks.harvard.edu/files/disc_paper_91_11.pdf (11.11.2012)

Maden, Tuba Evrim (2008), "Global Warming and Environmental Security", *Ohrid, Makedonya'da BALWOIS 2008 Conference on Water Observation and Information System For Decision Support*, 27-31 Mayıs 2008 tarihli bildirisi.

Michaelowa, Axel ve Tobias Koch (1999) "Armed Conflict, Border Changes And The Kyoto Protocol", *Critical Issues in Current Climate Policy HWWA-Report 194* (Hamburg: HWWA): 39-42

Ministry of the Environment of Japan (2007), *Report on Climate Security*, Sub Committee on International Climate Change Strategy Global Environment Committee, Central Environment Council.

<http://www.env.go.jp/en/earth/cc/CS.pdf> (12.11.2012)

Ministry of the Environment of Japan (2004), *Sub-Committee on "International Climate Change Strategy*, Global Environmental Committee, September 2004, Central Environment Council. <http://www.env.go.jp/en/earth/cc/CS.pdf> (02.12.2012)

Mitchell, Marisa Noel ve Linda Elizabeth Coco (2004), "*War, Militarization and the Environment: An Annotated Bibliography*", <http://globetrotter.berkeley.edu/bwep/greengovernance/papers/Bib/B08-MitchellCoco.pdf> (12.11.2012)

MOD (2009), *JSP-815 Defence Environment and Safety Management* (UK)

MOD (2010), *JSP-418 Corporate Environmental Protection Management* (UK)

MOD, 2011-2030 Defence Sustainable Development Strategy (UK)

MOD, *Climate Change Strategy 2010* (UK)

MOD, *Defence in a Changing Climate* (UK)

MOD, MOD Climate Change Delivery Plan, (UK)

MSB (2000), *Beyaz Kitap* (Ankara)

MSB (2009), *MSY 319-11 MSB Taşınmaz Mal Yönergesi* (Ankara).

MSB (2009), *MSY 433-2 Atıkların Kontrolü Yönergesi* (Ankara).

MSB (2012), *MSY 164-1 SATEM K.lığı Eğitim Hizmetleri Yönergesi* (Ankara).

NATO (1995), *NATO Handbook* (Brussels).

NATO (1996), *CCMS Pilot Study on Environment and Security in an International Context.*

NATO (1997), *Preliminary Report on the NATO/CCMS Environmental Security Conferans.*

NATO (2000), *CCMS Pilot Study on Environmental Management Systems in the Military Sector.*

NATO (2004), *CCMS Pilot Study Forms of Environmental Education in the Armed Forces and their Impact on Creation of Pro-environmental Attitudes, Final Report 2000 – 2004.*

NATO (2005), *NATO Ortaklık Yoluyla Güvenlik Broşürü* (Brüksel)

NATO (2005), *The Environment and Security* (Brussels)

NATO (2008), *STANAG 7141 Joint NATO Doctrine For Environmental Protection During NATO Led Military Activities* (Brussels).

NATO (2011), *NATO Bilgilendirme Broşürü* (Brüksel).

NATO, *Deprem Neden Olduğu Felaketler: Zararın Azaltılması Broşürü* (Brüksel)

NATO (2004), *Yirmibirinci Yüzyılda NATO*, (Brussels)

NATO (2011), *AJEPP-1, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Protection Standards And Norms For Military Compounds in NATO Operations* (Brussels).

NATO (2011), *AJEPP-2, Allied Joint Environmental Protection Publication, Best Environmental Protection Practices For Military Compounds In NATO Operations*, August 2011 (Brussels).

NATO (2011), *AJEPP-3, Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO operations*, August 2011 (Brussels).

NATO (2011), *STANAG 2581 EP Environmental Protection Standarts and Norms for Military Compounds in NATO Operations (AJEPP-1)* (Brussels).

NATO (2011), *STANAG 2582 EP Best Environmental Protection Practices For Military Compounds In NATO Operations (AJEPP-2)* (Brussels).

NATO (2011), *STANAG 2583 EP Allied Joint Environmental Protection Publication, Environmental Management System in NATO Operations (AJEPP-3)* (Brussels).

NATO (2012), *NATO Logistics Handbook*, Defence Policy and Planning Division, (Brussels)

NATO Standardization Agency (2009), *Environmental Guidelines for Defence Material*, AECTP-100.

Navy Task Force Climate Change (2011), "Setting the Scene: Climate Risk and Resilience"

[http://www.greengov2011.org/presentations/ClimateRisk/GreenGov-2011-](http://www.greengov2011.org/presentations/ClimateRisk/GreenGov-2011-ClimateRisk-Framing-DavidTitley.pdf)

[ClimateRisk-Framing-DavidTitley.pdf](http://www.greengov2011.org/presentations/ClimateRisk/GreenGov-2011-ClimateRisk-Framing-DavidTitley.pdf)

(12.11.2012)

Nichol, Jim (2011), *Russian Military Reform and Defense Policy*, Congressional Research Service Report for Congress.

Odagiri, Tashika (2009), "*Global Environment and the Changes of Military Alliances*" International Studies Association, Brazilian International Relations Association, International Joint Meeting in Rio de Janeiro.

OECD (2011), *Recent OECD Work on Climate Change*, (Paris: OECD Publications)

OECD (2011), *OECD Work on Water*, (Paris: OECD Publications)

OECD DAC Working Party (2000), *State of the Art Review of Environment, Security and Development Co-operation, Working Paper*.

OSCE (1999), *Istanbul Document 1999*, (Istanbul)

OSCE (2003), I.OSCE Strategy to Address Threats to Security And Stability in the Twenty-First Century, www.osce.org/mc/17504

OSCE (2010), *Towards a Security Community*, Astana 2010 Summit Meeting, <http://www.osce.org/node/74985> (09.03.2013)

Office of the Special Adviser on Africa (2009), *Human Security and Peacebuilding in Africa: the Need For an Inclusive Approach Report* (New York)

Ojenen, Hana (2004), “Baltık, Doğu Avrupa ve Balkanlar’daki Kriz Kaynakları ve Bölgelerinin Avrupa Birliğinin Güvenliğine Etkileri”, *Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi): 265-281.

Özelci, Can Adil (2008), “Kara Araçları Güç Sistemleri Teknik ve Teknolojik Özellikler: Güç Grubu Tasarımında Öne Çıkan Faktörler”, 16-17 Haziran 2008 tarihli “*Türk Kara Savunma Sektörünün Ulaştığı Nokta ve Hedefler Endüstri Günü ve Askeri Kara Araçları Güç Sistemleri Çalıştayı*” http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/hizli/duyurular/etkinlikler/konferanslar/Documents/2-FNSS_cozelci.pdf

Özfidan, Yavuz, Tanır, Mehmet, Ekici, Hacı Ali (2013), “Toplum Destekli Güvenlik Hizmetlerinde Kurumlararası İşbirliği”, *Jandarma Dergisi*, (135) (Ankara):54-60.

Özkök, Hilmi (2004), “Sempozyum Mesajı”, *Türkiye, NATO ve AB Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri* (Ankara: Genelkurmay Basım Evi): VII-VIII

Parsons, Rymn J. (2009), *Taking up the Security Challenge of Climate Change*, (Charlisle: Strategic Studies Institute), <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>

PRIO (2009), *PRIO Strategy 2010-2013* (Oslo).

Renner, Michael (2006), “Introduction to the Concepts of Environmental Security and Environmental Conflict”, *Inventory of Environment and Security Policies and Practices*, (Institute for Environmental Security): I-C/1-16

Report of the Commission on global Governance (1995), *Our Global Neighborhood*, <http://humanbeingsfirst.files.wordpress.com/2009/10/cacheof-pdf-our-global-neighborhood-from-sovereignty-net.pdf> (11.04.2013)

RG: 25.05.1959 tarih ve 10213 sayılı 7269 numaralı “Umumi Hayata Mesir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun”

RG. 10.01.1961 tarih ve 10703 sayılı 211 numaralı “TSK İç Hizmet Kanunu”

RG. 06.09.1961 tarih ve 10899 sayılı “TSK İç Hizmet Yönetmeliği”

RG.13.07.1982 tarih ve 17753 sayılı 2692 numaralı “Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu”

RG.11.03.1983 tarih ve 17985 sayılı 2803 numaralı “Jandarma Teşkilat, Görev Ve Yetkileri Kanunu”

RG.11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı “2872 numaralı Çevre Kanunu”

RG.11.08.1983 tarih ve 18132 sayılı “2873 numaralı Milli Parklar Kanunu”

RG.23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı “2863 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu”

RG.09.05.1985 tarih ve 18749 sayılı “3194 numaralı İmar Kanunu”

RG.14.03.1991 tarih ve 20814 sayılı “Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”

RG.24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı “5018 numaralı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu”

RG.31.09.2004 tarih ve 25569 sayılı “Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği”

RG.26.12.2004 tarih ve 25682 sayılı “Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”

RG.31.12.2004 tarih ve 25687 sayılı “Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği”

RG.13.01.2005 tarih ve 25699 sayılı “Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”

RG.14.03.2005 tarih ve 25755 sayılı “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”

RG.19.04.2005 tarih ve 25791 sayılı “Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”

RG.22.07.2005 tarih ve 25883 sayılı “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”

RG.11.03.2005 tarih ve 25752 sayılı “5312 sayılı Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunu”

RG.08.01.2006 tarih ve 26047 sayılı “Kentsel Atık Su Arıtımı Yönetmeliği”

RG.09.01.2006 tarih ve 26048 sayılı “Yüzme Suyu Kalitesi Yönetmeliği”

RG.21.10.2006 tarih ve 26326 sayılı “Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Acil Durumlarda Müdahale ve Zararların Tazmini Esaslarına Dair Kanunun Uygulama Yönetmeliği”

RG.25.11.2006 tarih ve 26357 sayılı “Ömrünü Tamamlamış Lastiklerin Kontrolü Yönetmeliği”

RG.02.05.2007 tarih ve 26510 sayılı “5627 numaralı Enerji Verimliliği Kanunu”

RG.27.12.2007 tarih ve 26739 sayılı “Polikarbonlu Bifenil ve Polikarbonlu Terfenellilerin Kontrolü Yönetmelik”

RG.06.06.2008 tarih ve 27214 sayılı “Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği”

RG.05.07.2008 tarih ve 26927 sayılı “Atık Yönetimi Genel Esaslarına İlişkin Yönetmelik”

RG.30.07.2008 tarih ve 26952 sayılı “Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği”

RG.12.11.2008 tarih ve 27052 sayılı “Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Azaltılmasına İlişkin Yönetmelik”

RG.21.11.2008 tarih ve 27061 sayılı “Çevre Denetim Yönetmeliği”

RG.26.12.2008 tarih ve 27092 sayılı “Kimyasalların Envanteri ve Kontrolü Hakkında Yönetmelik”

RG.26.12.2008 tarih ve 27092 sayılı “Tehlikeli Maddelerin ve Müstahzarların Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi Hakkında Yönetmelik”

RG.26.12.2008 tarih ve 27092 sayılı “Tehlikeli Maddeler ve Müstahzarlarına İlişkin Güvenlik Bilgi Formlarının Hazırlanması ve Dağıtılması Hakkında Yönetmelik”

RG.04.04.2009 tarih ve 27190 sayılı “Egzoz Gazı Emisyonu Kontrolü Yönetmeliği”

RG.29.04.2009 tarih ve 27214 sayılı “Çevre Kanununca Alınması Gereken İzin ve Lisanslar Hakkında Yönetmelik”

RG.03.07.2009 tarih ve 27277 sayılı “Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği”

RG.24.07.2009 tarih ve 27298 sayılı “TSK Çevre Denetimi Yönetmeliği”

RG.30.12.2009 tarih ve 27448 sayılı “Ömrünü Tamamlamış Araçların Kontrolü Hakkında Yönetmelik”

RG.06.03.2010 tarih ve 27533 sayılı “Atıkların Düzenli Depolanmasına Dair Yönetmelik”

RG.08.06.2010 tarih ve 27605 sayılı “Toprağın Kirliliğinin Kontrolü ve Noktasal Kaynaklı Kirlenmiş Sahalara Dair Yönetmelik”

RG.19.12.2010 tarih ve 27790 sayılı “6085 numaralı Sayıştay Kanunu”

RG.24.08.2011 tarih ve 28035 sayılı “Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği”

Rooij, Ronald (2010), “Environment, Energy Security & Sustainability”

<http://e2s2.ndia.org/pastmeetings/2010/tracks/Documents/BYOS/de%20Rooij.pdf>

(Denver)

Rudolph, Dieter, Kroken, Ingjerd, Sheremeteev, Viktor (2001), “Military Environmental Cooperation On Radioactive and Non-Radioactive Waste In Russia’s Northwest and Far East”, *February 25-March 1 2001, WM’01 Conference*, (Tucson, Arizona)

Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emeklier (2011), “21.Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları”, Çomak Hasret ve Caner Sancaktar (der.) *28-29 Nisan 2011 tarihli Uluslararası Balkan Kongresine Sunulan Tebliğ*, (Kocaeli: Bilgesam): 21-41.

Sawhill, Steven G., Jorgenson, Anne-Kristin (2001), *Military Nuclear Waste and International Cooperation in Northwest Russia*, Report 12, (Lysaker: Fridtjof Nansens Institutte)

Serttaş, Aybike Ertike ve Ümit Hacıoğlu (2010), “The Role on Security in the Era of Climate Change”, *Enerji Güvenliği Sempozyumu* (İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları): 182-191.

S.G.K.lığı (2011), *Sahil Güvenlik Komutanlığı ile Denizde Yaşam Broşürü* (Ankara)

SMITH, Wendin D. (2002), “Security in The Russian Environment: The Impact of Civic Actors on the Nuclear Defense Complex”, *Mayıs 2002 tarihli New Orleans, LA’da International Studies Association’ın yıllık konferansında sunulmuştur.* <http://isanet.ccit.arizona.edu/noarchive/wendin.html> (28.01.2013)

Spencer, Tom, Nick Mabey, Chad Briggs, Elena Bellucci, Geraud de Ville (2009), “Climate Change&The Military: The State of the Debate” <http://www.tomspencer.info/articles/StateoftheDebate.pdf> (13.11.2012)

Statement of Forest Principles: (1992), <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm> (29.03.2013)

Trenin, Dmitri, (2005), “Russia's Nuclear Policy in the 21st Century Environment”, IFRI Proliferation Papers no:13.

Toshev, Latchezar (2010), *Military Waste and the Environment*, Avrupa Birliği Parlamenter Meclisi ÇevreTarım, Yerel ve Bölgesel İşler Komitesi Raporu, Doc.Nu: 12354.

TÜBİTAK (2008), *Nato Barış ve Güvenlik İçin Bilim Programı Broşürü.*

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı (1991), *Ortak Geleceğimiz*, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, (Ankara).

UN (1987), *The World Commission on Environment and Development, Our Common Future*.

UN (1992), *The United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development*, (Rio de Janeiro)

UN (1994), *United Nations Environment Programme, Human Development Report*, (New York).

UN (2002), *Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August- 4 September 2002*, (New York).

UN (2004), *A More Secure World: Our Shared Responsibility*, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, (New York).

UN (2009), *Human Security in Theory and Practice*, Human Security Unit, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs United Nations (New York).

UN (2009), *United Nations Environment Programme, Protecting the Environment During Armed Conflict*, (Nairobi).

UNEP, Organization Profile, (Stevenage/UK).

UNEP (2009), 2008 Annual Report, (Nairobi)

UNEP (2009), *From Conflict to Peacebuilding, The Role of Natural Resources and the Environment*, (Nairobi).

UNEP (2012), 2011 Annual Report, (Nairobi).

USARMY (2000), *US Central Command Workshop on Environmental Security*, Environmental Change & Security Project Report, (6) (Washington)

US Government Accountability Office (2004), *Russian Nuclear Submarines, US Participation in the Arctic Military Environmental Cooperation Program Needs Better Justification*, Report to Congressional Committees.

Vogler, John (2003), “Küreselleşmenin Çevresel Boyutları ve Güvenlik Stratejileri”, Ödün, N.Reşat (eds.) *Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Birinci Uluslararası Sempozyum Bildirileri* (Ankara: Genelkurmay Basımevi): 45-60.

Westing, Arthur H., Warwick Fox, Michael Renner (2001), “*Environmental Degradation as both Consequence and Cause of Armed Conflict*”, Working Paper prepared for Nobel Peace Laureate Forum participants by PREPCOM subcommittee on Environmental Degradation,

http://www.timelessfaith.org/BOOKS_pdf/Environmental%20Degradation.pdf
(13.11.2012)

Yaroschak, Paul (2011) “Integrating Sustainability into DoD Acquisition Program”
<http://www.greengov2011.org/program-agenda.html> (12.11.2012)

Yayınlanmamış Tezler:

Aydoğdu, İlke Bezen (2008), *Tehlikeli Atıkların Yarattığı Çevre Sorunlarının Çevresel Güvenlik Bağlamında İncelenmesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Çaycı, Sadi (1994), *Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Çıkmalar, Servet (2006), *Savunma Harcamaları ve Türkiye'nin Durumu*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Dönmez, Suat (2010), *Güvenlik Anlayışının Dönüşümü: İttifak Kavramı ve NATO*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Gürkaynak, Muharrem (2004), *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa'da Savunma ve Güvenlik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Lundqvist, Anastasia (2003), *Contemporary Russian Environmental Policy: Problems, Players and Priorities*, Master Thesis, Linköping University.

Türk, Seçil Mine (2008), *Marmara Denizinde Çevresel Güvenlik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

İnternet Sayfaları:

BM Millenium Project: (2012), <http://www.acunu.org/millennium> (27.06.2012).

BM Şartı: (2012), <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (25.11.2012).

BM Ankara Enformasyon Merkezi: (2013), <http://www.unicankara.org.tr/today/2.html> (11.02.2013)

BM Genel Kurulu ve Çevre: (2013), <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/specenv.Htm> (11.02.2013)

BM Genel Kurulu: (1968), 1346/45 Numaralı Karar <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/591/48/IMG/NR059148.pdf?OpenElement> (31.03.2013)

BM Genel Kurulu: (1968), 2398/23 Numaralı Karar http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2398%28XXIII%29&Lang=E&Area=RESOLUTION (31.03.2013)

BM Genel Kurulu: (1983), 38/161 Numaralı Karar <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/445/53/IMG/NR044553.pdf?OpenElement>. (31.03.2013)

BM Genel Kurulu: (1988), 44/228 Numaralı Karar, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/549/87/IMG/NR054987.pdf?OpenElement>. (31.03.2013)

BM Genel Kurulu: (1997), 47/190 Numaralı Kararı, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/157/00/IMG/N9315700.pdf?OpenElement>. (20.03.2013)

BM Genel Kurulu: (1997), 51/181 Numaralı Kararı, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/762/13/PDF/N9776213.pdf?OpenElement>. (20.03.2013)

BM Genel Kurulu: (1997), S-19/2 Numaralı Kararı, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/774/73/PDF/N9777473.pdf?OpenElement>. (31.03.2013)

BM Genel Kurulu: (2001), 55/199 Numaralı Kararı, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/571/15/IMG/N0057115.pdf?OpenElement>. (20.03.2013)

BM Güvenik Konseyi: (1991), 687 Numaralı Kararı, <http://www.un.org/depts/unmovic/new/documents/resolutions/s-res-687.pdf> (31.03.2013)

BM Güvenik Konseyi: (2000), 1308 Numaralı Kararı, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1308%20%282000%29 (22.03.2013)

BM Güvenik Konseyi: (2004), 1540 Numaralı Kararı, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20%282004%29 (22.03.2013)

BM Güvenik Konseyi: (2007), 5663 Numaralı Toplantı, <http://www.un.int/wcm/webdav/site/tuvalu/shared/documents/SC/N0730973.pdf>, (23.03.2013)

Bölgesel Çevre Merkezi: (2011), http://www.rec.org.tr/?module=newsletter&item=newsletter_issues&issue_id=68#article_1204 (20.07.2011)

CIA (2009), *CIA Opens Center on Climate Change and National Security*, <https://www.cia.gov/news-information/press-releases-statements/center-on-climate-change-and-national-security.html> (09.03.2013)

Conference on Security and Co-Operation in Europe (1975), Helsinki Final Act, 1, August 1975, <http://www.hri.org/docs/Helsinki75.html#H2.7> (09.03.2013)

(1990), Charter of Paris for a New Europe, Paris 1990, <http://www.hri.org/docs/Paris90.html> (09.03.2013)

DEFNET: (2012), <http://www.eundefnet.com> (26.05.2012).

(2012), <http://www.defensa.gob.es> (26.05.2012).

ENVSEC: (2012), <http://www.envsec.org> (19.02.2012).

(2012), http://www.envirosecurity.org/ges/inventory/IESPP_III-C_NATO_v1.pdf (19.02.2012).

EADRCC: (2012), <http://www.nato.int/eadrcc> (19.02.2012).

(2012), http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52057.htm
(19.03.2012).

Defence Data, European Defence Agency (EDA) Participating Member States 2010
(2012), http://www.eda.europa.eu/Libraries/Documents/National_Defence_Data_2010_4.sflb.ashx (23.06.2012).

The Directorate-General for Climate Action ("DG CLIMA") (2012),
http://ec.europa.eu/clima/policies/package/index_en.htm (25.11.2012).

Green Government 2011: (2012), www.greengov2011.org (25.11.2012).

Institute for Environmental Security: (2012), <http://www.envirosecurity.org>
(19.02.2012).

IPCC:(2012),http://www.ipcc.ch/publications_and_data/publications_and_data_reports.shtml (08.08.2012).

İklim Değişikliği Daire Başkanlığı, <http://iklim.cob.gov.tr> (25.10.1012)

J.Gn.K.: (2012), <http://www.jandarma.gov.tr> (14.04.2012).

J.Gn.K.lığı: (2012), http://www.jandarma.gov.tr/halklailiskiler/agac_faaliyet.doc (10.11.2012).

Kennan Istitute: (2013), <http://www.wilsoncenter.org/publication/economic-growth-and-environmental-security-russia> (27.01.2013)

Milliyet Gazetesi: (1998), <http://www.milliyet.com.tr/1998/01/27/t/haber/hab01.html> (11.04.2013)

NATO School: (2012), <https://www.natoschool.nato.int/academics.asp> (16.06.2012).

NATO Science Committee/ Science for Peace and Security: (2012), <http://www.nato.int/science> (18.04.2012)

NATO Environmental Management System: http://www.nato.int/science/topical_ws/ems/ems-elements.htm (22.04.2013)

OECD (2013), <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/9712011e5.pdf> (09.03.2013)

Orman ve Su İşleri Bakanlığı: (2012), <http://www2.agaclandirmaseferberligi.gov.tr/AgaclandirmaSonucGenel.aspx> (25.11.2012).

Ortak Geleceğimiz Raporu: (1987), <http://www.un-documents.net/ocf-11.htm> (21.03.2013)

Report of the World Summit on Sustainable Development: (2002;) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf?OpenElement> (21.03.2013)

Rio Bildirisi: (1992), <http://www.gezeganimiz.com/riodektr.asp> (21.03.2013)

Royal Air Force: (2012), [http://www.raf.mod.uk/rafhalton/aboutus/environmental protection.cfm](http://www.raf.mod.uk/rafhalton/aboutus/environmental%20protection.cfm) (14.03.1012).

Sahil Güvenlik Komutanlığı: (2012), <http://www.sgk.tsk.tr> (10.07.2012).

TBMM (2012), [http://www.tbmm.gov.tr/ komisyon/ insanhaklari/pdf01/3-30.pdf](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf) (25.11.2012)

TC Dışışleri Bakanlığı: (2013), <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> (03.02.2013)

(2013),[http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit_tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa) (09.03.2013)

(2013),[http://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati_oecd_tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-oecd.tr.mfa) (09.03.2013)

Stockholm Bildirgesi İlkeleri: (1972), http://www.isg-yonetim.com/tr_0006_02_07_01_01.html (21.03.2013)

The Blog of Environmental Change and Security Program: <http://www.newsecuritybeat.org/2011/07/un-security-council-debates-climate-change/>

TSK: (2012), <http://www.tsk.tr> (06.07.2012).

UN: (2013), <http://www.un.org> (31.03.2013)

UN Presss Release SC/7204: (2001), <http://www.un.org/News/Presss/docs/2001/sc7204.doc.htm> (31.03.2013)

UNHCR: (2012),<http://www.unhcr.org> (05.05.2012).

UNDP: (2012), <http://www.undp.org.tr/energenviron/docs/kyoto.pdf> (25.11.2012).

Wilsoncenter:<http://www.wilsoncenter.org/publication/economic-growth-and-environmental-security-russia> (27.01.2013)

Rianovosti, <http://en.rian.ru/russia/20080130/98025792.html> (28.01.2013)

World Summit on Sustainable Development Plan of Implementation: (2002), http://www.johannesburgsummit.org/html/documents/summit_docs/2309_planfinal.htm (21.03.2013)

ÖZET

Günümüzde karşılaşılan ekolojik bunalım sorunu, çağımızın en önemli meseleleri içerisinde yer almaktadır. Yerelden küresel düzeye kadar etkisi her geçen gün artan ekolojik sorunlar ve toplumsal etkilerine yönelik çözüm bulma çabası, konunun güvenlik boyutuyla da değerlendirilmesine ve çevresel güvenlik kavramı ile açıklanmasına yol açmıştır.

Bu çalışma; ilk olarak, ulusal devletten bireye ve uluslararası topluma doğru çoğulcuşan güvenlik kavramını çevre boyutuyla açıklamış, çevre ve güvenlik ilişkisini sistemleştirmiş, tarihsel süreç içerisinde çevre kavramıyla ilişkili olarak güvenliğin konusunda ve aktörlerindeki değişimi ortaya koymuştur. Daha sonra, çevresel güvenlik yaklaşımına karşı dünyada uluslararası örgütlenmeler ile birlikte, ulus devlet askeri unsurlarının yapısal ve işlevsel dönüşümleri açıklanmış, kurum içi hangi tedbirlerin alındığına odaklanılmıştır. Son olarak da, Türkiye’de Silahlı Kuvvetler bünyesinde çevresel güvenlik ve çevre hasssiyetine ilişkin işlevsel ve yapısal düzenlemeler ortaya konulmuş, bu kapsamda öngörülen görev ve sorumluluklar ile alınması gereken temel önlemler, uluslararası ve Türkiye'deki hukuki düzenlemeleri kapsayacak biçimde değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal güvenlik, Çevresel güvenlik, Silahlı kuvvetler, Çevre

ABSTRACT

Nowadays, the problem of the ecological crisis is the most important issues of our time. An effort to find a solution from the local to the global level and increasing with each passing day the ecological issues and its impact of social, has led to evaluation of safety and explanation of environmental security.

At first in this study, is explained the pluralist security concept of the national state towards the individual and the international community with environmental dimension, systematised the relationship between environment and security, and revealed in the course of history surrounding the concept of security in relation to the exchange of actors. Then, described international organizations throughout the world to environmental security approach, along with the structural and functional elements of the nation-state transformations in military elements and focused on what measures are taken. Finally, put forward under the functional and structural arrangements for environmental security and environmental sensitivity of the Turkish Armed Forces, and mentioned the main measures to be taken with prescribed duties and responsibilities, to include international and Turkish legal regulations.

Keywords: National Security, Environmental Security, Armed Forces, Environment